MAGYAR

TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

ÉS

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SCHÖNHERR GYULA

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM R.-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1901

IZABELLA KIRÁLYNÉ

1519—1559

IRTA

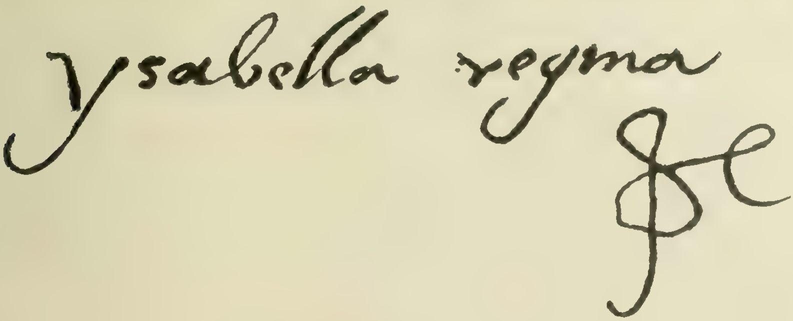
DR VERESS ENDRE

BUDAPEST

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KIADÁSA

1901

IZABELLA
KIRÁLYNÉ
1519–1559.
IRTA
VERESS ENDRE.

2. LENGYELORSZÁG, IZABELLA ÉS MAGYARORSZÁG CZÍMERE.

BEVEZETÉS.

Élt negyven évet. Húszat mint leány és kényeztetett herczegnő otthon Lengyelországban, húszat mint királyné (nehány évi megszakítással) Magyarországon. Életének első fele csupa fény és öröm, boldogság és remény; a második, telve búval-bajjal, csalódással, szomorúsággal. S e kettőnek mesgyéjén csupán vékonyka barázda jelzi asszonyi életének boldogabb részét, mely oly igen rövid ideig tartott.

Fiatal fővel, a leánykor virágában vált utolsó vérbeli koronás királyunk feleségévé. A nép és a nemzet rajongva fogadta s koronázta meg Szent-István koronájával, mely más királyné homlokát a székesfejérvári ősi koronázó városban utána többé nem érinté. Személyét azzal a tisztelettel és aggodalommal környezték, melylyel — a polgári életben is — egy kihalóban lévő család veszi körül az anyát. Gyöngédség kísérte minden léptét. Midőn áldott állapotban egy ízben rosszúl lett a budai Mátyás-templomban, a nép és nemesség újjongva kiáltozta: Adja Isten, hogy legyen magyar hazánknak magyar királyfia! S a Mindenható meghallgatta a nemzet fohászát, de a szegény ifjú királyné két hét alatt vált anyává és özvegygyé!

Elmúltak azok a fényes napok, melyekkel Szapolyai János király oldalán, olaszos udvarával még egyszer és utóljára visszavarázsolta kicsiben Mátyás király korát a budai és visegrádi palotában, melyeknek pompája és ragyogása alig halványult valamit a lepergett ötven esztendő alatt. Még a Corvina-könyvtár is meg volt, nehány száz kötettel[1] és Izabella könyves almáriomával, telve latin és olasz, német és lengyel könyvekkel, melyeket gyűjtött vagy íróiktól ajánlva kapott. A krakói királyi palotában, a lengyel renaissance fénykorában gondos nevelésben részesült. Magyarország királynéi közűl egyetlen elődje sem volt olyan művelt, tanúlt és felvilágosodott mint ő, a ki Szent-Ágoston munkáit olvassa, írókat segélyez műveik kiadásában s akkor, midőn Európa-szerte megindúl az ellenreformáczió, Erdélyben privilégiumot ad egy buzgó lutheranus papnak az első magyar biblia nyomatására.

Négy nyelven, sőt valószínűen magyarul is beszélt, kettőn írt, még pedig úgy, miként kortársai közűl egyetlen-egy királyné sem, még a franczia műveltségű Mária özvegy magyar királynét sem véve ki a sorból. Egynek sem maradt fenn annyi levele, stílus, tartalom és gondosság tekintetében pedig egyiké sem vetekedhetik Izabella leveleivel. Csak úgy duzzadnak azok az élettől és szenvedélytől, a királyné lelki és kedélyállapota szerint, a minek visszatükrözői. Az igaz, hogy nem mindig hű visszatükrözői, mert korán eltanulta olasz anyjától az ámítás mesterségét, melyet később csalódásai, Martinuzzi példája s a bécsi udvari politika kétszínűsége valósággal művészetté fejlesztett benne. A gyanakodás és bosszúvágy érzetét is környezete kelté fel lelkében, ellenszenvessé pedig (élete utolsó éveiben) udvarának kiváltságolt lengyel alakjai tették.

[1] Ezt annak alapján állítjuk, hogy még másfél század múlva, Buda visszavívásakor is mintegy 800 irott és nyomtatott könyvet talált *Marsigli* Alajos Ferdinánd gróf a várpalotában. Ebből 300 kötetet Bécsbe küldtek, 114 kézírati mű jegyzékét pedig a bolognai egyetemi könyvtárban őrzött iratai 85. kötetéből «Catalogus librorum in arce Budensi repertorum anno 1686» czímen kiadta dr. Ludovico Frati: Rivista delle biblioteche, IV. évf. (Firenze, 1892.) 13—16. l.

Második természetévé vált így a színészieskedés, vegyülve a finomúlt furfang ama nemével, mely az embereket észrevétlen megragadja, elkötelezi és sokszor lefegyverzi. Hanem e mellett kíméletlenségig szókimondó volt, mint anyja. Szeretett kijelentésekben beszélni, tele éles megjegyzésekkel, szép hasonlatokkal és találó példabeszédekkel; az emberek felfogására és eszére bízva: megítélni, mi igaz abban, a mit ír vagy mond. Korának igazi gyermeke, a ki ép oly kevéssé nélkülözhette a színlelés fegyvereit, mint tanácsosai vagy szomszédjai, a kik birodalma, fiának öröksége fölött versengtek.

Nehéz, válságos időben jutott árvaságra csecsemő-fiával, kinek életét féltette. Az övé miatt is aggódtak szülői, a lengyel királyi pár, kiknek folytonos ösztönzésére kész volt lemondani a koronáról és országrészéről, Ferdinánd magyar király javára, a ki azokhoz a váradi békeszerződés erején tartott jogot. Még férfinak is nagy feladat lett volna íly körülmények: a német és a török birodalom hatalmi versengése közt jól megülni a trónt, melyre János Zsigmondot a nemzet egy része fölemelte. Csoda-e, ha Izabella, mint a legtöbb nő, gyönge, kishitű és erélytelen — egy Frater György, a mindenható, eszes gyám oldalán. A szegény királyné csak egyet látott s egytől rettegett éjjel-nappali töprengésében: hogy az ország és vele maga is a török hatalmába jut. Vallásos lelke fellázadt annak gondolatára, hogy a pogány támogatásával tartsa fenn saját és fia uralmát. De az események árja, melylyel nem birt, összecsapott fölötte. Beteljesedett, a mitől aggódott, és Magyarország fővárosából Erdélybe kelle mennie, melyet fia Szulejmán szultán kegyéből kapott.

Izabella új életet kezdett Erdélyben, mely most leválva az anyaország testéről, a viszonyok kényszerítő hatása alatt önálló fejedelemséggé alakúlt. Királynéi czímével külön udvara volt, melyben felkeresték alattvalói, szülői és mások követei, főurak és nemesasszonyok, ha valami országgyűlés alkalmából megélénkült a gyulafejérvári palota s egy-egy farsangi vagy lakodalmi ünnepélyre behívta őket a királynéasszony. Láttak is olyan fényt,

a milyenről addig a maguk egyszerű udvarházaiban élő erdélyieknek fogalmuk sem lehetett. Mert Izabella pompakedvelő, költekező volt. Az udvara költségére megszavazott havi ezer forint (mai pénzértékünk szerint legalább tizenöt-húszszorosa) neki oly csekély összeg, melyet alig érdemes elfogadni. Nélkülözni nem is tudott, mint nagyúri nők nem tudnak; hisz szótlanúl tűrni és szenvedni nagyon ritka lelkek tulajdona. Sok örömöt és bánatot, jó és rossz napot élt át Izabella azalatt a tíz év alatt, melyet ezentúl Erdélyben töltött. S midőn a sors kereke újra fordúlt és át kellett adnia a szent koronát a római királynak, sírva írta alá az oklevelet, melyben országáról lemond. Nem koronáját sajnálta, hanem szépen fejlődő kis fia jövőjeért fájt a lelke. Azt tapasztalta s látta egy évtizeden át, hogy a török nem is éppen olyan rossz patronus, a milyennek Buda átadásakor képzelte. Hisz nem bántja az országot, a vallást, az intézményeket, s nem avatkozik a belső ügyekbe, melyek mind nyúgodtan fejlődhetnek alatta. Mindössze nehány ezer arany évi adót kíván támogatásáért, a minek fizetésétől úgy hallá, még a császár, a római s a legkeresztyénibb (franczia) király sem borzad vissza. Sőt a szultán meg is segíté szükségében a gyűlölt György barát ellen, a ki nagyravágyásból és félelemből, nehogy a török hatalmába kerüljön, Erdélyországot a német kezére juttatta.

Igy akarta a sors, mondta búcsúzáskor Izabella, bízván a jövőben. S az események neki, az ő tiltakozásának adtak igazat. A következés nagyon hamar megmutatta, mennyire túlzott volt a barát aggodalma és milyen önös a cselekedete. Hisz a bosszús török elragadta Ferdinándtól az egész Dél-Magyarországot, de megállott Erdély szélén, és nem bántotta, s azért Magyar- és Erdélyország egyesülése, a mit politikájával czélzott, még sem történt meg. Ő maga tragikus halálával áldozatává lett annak a hatalomnak, mely benne is csak eszközt látott, a mint áldozatává lett maga az ország, melyet inség és nyomorúság szélére juttatott. A csalódás érzetével szállt sírba György barát és keservesen csalódtak az erdélyi rendek is. Örök dicsősége

hazaszeretetüknek, hogy öt évi szenvedés után visszahozták János király Oppelnbe és lengyel földre kibujdosott fiát, és örök hála Izabella királyné iránt, hogy czéltudatos diplomácziai működésével az erdélyi nemzeti párt szándékát megvalósítá. Egyaránt sarkalta reá: hatalomvágy, sértett büszkeség, fia iránti kötelességének érzete s veleszületett női hiúság, miknek összejátszása nélkül ki tudja, mikor alakúlt volna ki az erdélyi nemzeti állam, hogy védőbástyájává legyen ezentúl azoknak a túlkapásoknak, melyek Magyarországon nem engedték soha megvalósulni a nemzetállamot és magyar életet, miként az Erdély szűk határai között kifejlődött!

Izabella életét egészen a köznek, államügyeknek és fiának szentelte, kivel ezentúl a kormányzás terhét is megosztotta és sokszor együttesen jegyzett. Természettől kegyes, jószívű, vallásos jámbor nő, a ki, ha csak nem betegeskedett, soha el nem múlasztá a reggeli misét, mire már gyermekkorában megszoktatták járni. Buzgón megtartá a szent ünnepeket és bőjtöt, s boldog volt, ha alamizsnát oszthatott. Buda ostromakor még az ellenség foglyait is megsiratta, midőn arról értesült, hogy rosszúl bánnak velük, Erdélyben pedig szeretet- és kórházakat alapít vagy segélyez. Megjelenése és fellépése országgyűléseken s a tanácsban fejedelmi volt, szépsége feltűnő, tiszta, szónokias beszéde lefegyverző. A mit erővel és törvénynyel nem tudott megvalósítani, szívjóságával s lekötelező nyájasságával érte el. Meggyőződésére nézve türelmes, felvilágosodott. Alatta, az ájtatos katholikus királyné idejében válik Erdély protestánssá. Egyformán él katholikusok és újhitűek tanácsával, s illő temetésben részesíti a lutheránussá lett Petrovics Pétert s még előbb Batthyány Orbánt, kinek testét régi ellensége, a türelmetlen és nyers «barát» szemétdombra hányatta.

Ismerte a puskaporszagot is, és gyenge idegeinek az ágyúlövések zaja sem ártott meg. Két várostromot állott ki, egyet folytatott sikeresen. Hát a szívéhez intézett ostromoknak tudott-e mindíg ellentállni? Kortársai közül hány merte volna érette tűzbe

tenni kezét? Ki láthat a vesékbe? Minden kort a maga szemüvegén át vizsgáljunk, állandó tekintettel a környezet, a «milieu» alakjaira. Másfelől, gondoljuk meg, hányszor csal a látszat? S ne feledjük, hogy a ki női becsületét megrágalmazta, az elkeseredett tollú, sokszor elfogúlt «udvari» Forgách Ferencz püspök,[1] a szigorú életű lelki atya, a ki azt sem tudja megbocsátani a királynénak, hogy jóízűen szeretett tánczolni, s hogy még télen is jeges bort ivott! És hol az a szép asszony, a ki a pletykákat és meséket el tudná kerülni! Tény, hogy szeretett jól élni s kedvelte a múlatságot és farsangi bohóságokat, a mikhez leánykorában a fényes krakói udvarban szokott, s hogy jól érezte magát férfiak és deli vitézek körében, melybe sorsa kora-özvegyen vetette. De van-e ifjú nő a világon, a ki megvetné az íly társaságot s a kinek ne hízelegne gyöngédség és hódolat, melylyel körülrajongják? A beczéztetést és udvarlást úgy szólva meg is kívánta: élénk természete és a kor még mindig lovagias szelleme. Hanem a tolakodót távol tudta magától tartani, s midőn a csél-csap Bebek Ferencz egy magafeledt pillanatában legyeskedni merészelt a királyné körül, a ki őt ezért udvarából kiutasítá, haláláig rajta maradt a magyarok gúnyverse: Fuss parázna Bebek, Mert nem szerettelek.[2]

Szerették is alattvalói Izabellát, kivált a mig udvarában túlsúlyra nem jutottak az idegenek: lengyelek és olaszok, a kiket Erdély földjéhez semmi kötelék nem fűzött, s azt csak erszényük megtöltésére tartották jónak. A királyné szenvedései és csalódásai részvétet keltett az erdélyiekben, s ügyes-bajos dolgaikban mindíg orvoslást vagy vígaszt nyertek nála, ha hozzá fordultak. Pedig makacs, akaratos asszony volt, sokszor még erőszakos is, bár gyakran befolyásolható, ha jó egészségben és kedvében környékezték meg.

[1] Ő írja róla halálakor «Magyar históriája» (Pest, 1866.) 187. lapján e szavakat: Praeter alios cum Ligenza Polono tenerrime convixit — de a «többieket» nem tudja felsorolni!

[2] Egykorú erdélyi szász krónikás feljegyzése 1558-ból, az «Album Oltardianum» 24. l. (Kiadta 1860-ban Trauschenfels: Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens.)

Porai rég elvegyűltek a magyar föld porával, de nevét s némely «dícséretes cselekedetit» még a XVII-ik században is emlegették az erdélyi országgyűléseken.[1] És emléke megérdemli a kegyeletet, nemcsak mert János király felesége, hanem mivel történeti szereplése bizonyos tekintetben új irányt adott állami életünknek. Azzal a húsz évvel, melyet történelmünkben számára a Végzet kijelölt, gátat vetett az idegen érzelmű s a nemzeti nyelv és aspiráczіók iránt érzéketlen bécsi udvar törekvéseinek; akár tulajdonítsuk ezt az érdemet Izabellának, akár magyar udvarának, mely fogékonysággal az új eszmék iránt, Erdélyt az önállóság s a haladás ösvényére terelte.

Élete kész történelem: epizódok, kalandok, drámai jelenetek és beszédes képek egész lánczolata. Ezért ragadta meg életpályája napjainkban, az újjáébredés éveiben, íróink, tudtommal Arany János,[2] báró Kemény Zsigmond[3] és Jókai Mór[4] lelkét, festőművészeink: Madarász Viktor,[5] Than Mór[6] és Wagner Sándor[7] figyelmét, meg «Emilia» érdeklődését,[8] s innen az érdekes jelenség, hogy már kortársai közül Barbaro Dániel velenczei histórikus történeti drámát írt róla.[9]

Nem volt s nem lehetett angyal — hisz a XVI-ik században

1 Neve felhangzott az 1588-iki meggyesi országgyűlésen (Erdélyi országgyűlési emlékek, III. k. 238—9. l.) és az 1610-iki beszterczei gyűlésen (ugyanott, VI. k. 171. l.), midőn a jezsuiták kiüzetéséről tárgyaltak.

2 *Arany* «Török Bálint» cz. költeményében ír róla 1853-ban.

3 *Kemény* a «Zord idő»-ben tárgyalja (I. kiadása 1858-ból) s «Izabella királyné és a remete» cz. regénytöredékében: Összes művei V. kötetében.

4 *Jókai* «Frater György»-ében foglalkozik személyével; első kiadása 1893-ból.

5 *Madarász* képe: Izabella királyné fogadja Szulejmán követét. Közölte Szalay-Baróti: A magyar nemzet története, III. k. 64. l. és az «Ország-Világ», 1900. évf. 952. l.

6 *Than* festménye: György barát Izabella királynét lemondásra kényszeríti. Eredetije gr. Batthyányi Elemér birtokában. Közölte az Athenaeum-féle Magyar nemzet története, V. k. 305. l.

7 *Wagner* képe: Izabella királyné az országtól búcsút vesz. Eredetije a M. Tud. Akadémia birtokában. Közölve színes mellékletként ugyanott az V. kötet czímképeül és fekete nyomással az Országos Képzőművészeti Társulat műlapjáról Szalay-Baróti id. műve 78. l. Egykorú kőrajzban az «Ország tükre» 1864. évf. 3. l.

8 *Emilia* a «Családi kör» 1860-iki I. évf. 57—8. lapján, Izabella búcsúját feltüntető kőrajzzal, és a «Magyar nők évkönyve» 1861-iki I. évf. 36. lapján képmagyarázat a naptári rész májusi lapja élén közölt fametszethez, mely Izabellát fiával együtt ábrázolja.

9 Másolatban a Magyar Tud. Akadémia Történelmi bizottságának gyűjteményében.

oly ritkák az angyalok — de húsból, vérből való igazi asszony, a nemesebb és jobb fajtájából, a milyeneket a renaissance kora nevelt. Asszony és királyné, a ki méltósággal viselte nehéz koronáját, hitvesi szeretetével bearanyozta egy beteges öreg király utolsó napjait, maga emlőin, önös gyöngédséggel nevelte fel fiát, a nemzet reményét. Érzékeny lelkű kényes asszony, a ki mindenért kész sírni, és «nincs ahhoz szokva, hogy neki olyan *alacsony* emberek parancsoljanak», mint a boroszlói püspök volt, midőn Oppelnben élt. Változékony kedélyű, ábrándos teremtés, a ki megszokottságból és szeszélyből elégedetlennek érezte magát Magyarországon s midőn átlépte határát, minden követ megmozgatott, hogy ismét visszajöhessen. Természettől heves, türelmetlen, szenvedélyes nő, mint anyja, a ki felindúltságában nagyokat mondogat, de utána megbánja, röstelli, mint indulatos, bosszús emberek szokták. Csak alkalmazkodni nem igen tudott. Soha sem feledte, hogy királyi vérből származik és maga is királyné. A nyomorúságban állhatatosan bízott a sorsban és Istenben. Vallásos jeligékben keresett vígaszt, semhogy fejet hajtson a kényszerűségnek. Meg voltak tehát benne mindazok a tulajdonságok, melyek a nőiséget alkotják, s egyformán útat nyitnak mind a két nem szívéhez. De nem egyedűl. Párosúltak azokkal a jellemvonásokkal, melyek a férfi-lélek díszei, s a trónon ülő asszony értékét sokszorozzák. Csak így emelkedhetett ki Izabella a nők köréből a férfiak felé — még gyenge, beteges testtel is. Mert élénk szellemű, előrelátó, tevékeny asszony, a ki értett az élet művészetéhez, és színes életével, rokonszenves egyéniségével a XVI-ik század derekán nevezetes — vagy legalább is fontos érdekösszeütközéseket keltő — befolyást gyakorolt korára és kortársaira, kiket neve négy évtizeden át foglalkoztatott.

Ilyennek ismertük meg azalatt az 5—6 év alatt, melyben lelkünk gyönyörűségére alakjával foglalkoztunk, és ilyennek rajzoltuk meg e munkában, úgy hiszszük, elfogúltság és szépítés, részrehajlás és kedvezés nélkül. Nehány kísérlettől eltekintve,

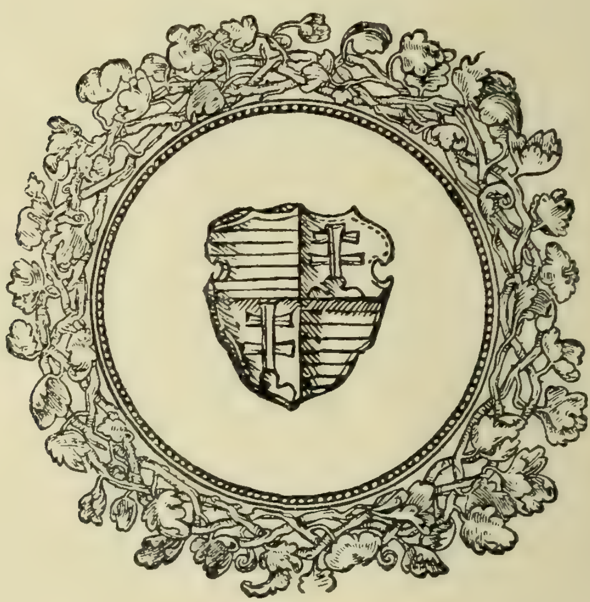
elsők vagyunk *egész* életrajzát felölelő törekvésünkkel,[1] habár élete egyes korszakairól a latin, lengyel, magyar, német, franczia, olasz, spanyol és oláh irodalom gazdag anyagot hordott össze. Ténykedése emlékeinek javát azonban hazai és külföldi levéltárak őrzik, melyek közül személyesen dolgoztunk az alábbiakban: *Kolozsvártt* a városi ó-levéltárban és az Erdélyi Múzeum-Egylet levéltárában, *Nagy-Szebenben* a városi levéltárban, *Budapesten* a m. kir. országos levéltárban, a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában és az egyetemi könyvtárban, *Bécsben* az udvari és állami levéltárban, a cs. és kir. családi hitbizományi könyvtárban, a cs. és kir. hadügyi levéltárban és az udvari kamarai levéltárban, *Krakóban* a városi levéltárban, a Jagiello-egyetem könyvtárában és a hg. Czartoryski-múzeum könyv- és levéltárában, *Ilyvón* a városi levéltárban és az Ossolinski-intézet levéltárában, *Varsóban* az állami főlevéltárban, a kincstári bizottsági levéltárban és hg. Lubomirski J. Tadeusz családi irattárában, *Rómában* a vatikáni levéltárban és a Barberini-könyvtárban, *Nápolyban* az állami levéltárban, *Bolognában* az egyetemi könyvtárban és *Velenczében* a Museo civico kézirattárában. Ezenkívül baráti kézből adatokat vagy képeket kaptunk: a *beszterczei* városi és vármegyei, a *brassói* városi levéltárból, Budapestről az országos képtárból és a történeti képcsarnokból, a *nagyszebeni* báró Bruckenthal-múzeumból, gróf Apponyi Sándor *lengyeli* könyvtárából; továbbá a *wolfenbütteli* herczegi könyvtárból, a *boroszlói* államlevéltárból, a *krakói* gróf Hutten-Czapski-gyűjteményből, a *krasiczyni* hg. Sapieha-képtárból, a *kórniki* könyvtárból, a *modenai* államlevéltárból, s végül a *londoni* British-museumból.

E kincsesbányák világító kristályszemeiből igyekeztünk összerakni Jagiello Izabella királynénk alakját. Meggyőződésünk volt, hogy lelki összetétele miatt is tanúlmányra méltó. Az a tudat

[1] Összefoglalóan *Budai Ferencz* szováthi ref. lelkész írt róla 1805-ben megjelent «Magyarország polgári históriájára való lexicon»-a II. köt. 318—354. lapján, annyit, a mennyit az addigi irodalomból tudhatott. Aztán *Sárváry Béla* a «Divatcsarnok» 1855. évf. 16—18. számában, és *Szilágyi István* (tíz aranynyal jutalmazott pályaműként) a «Vasárnapi Ujság» 1857. évf. 7—11. számában.

is vezérelt, hogy a századok szellemét az egyéniségek megrajzolása és kidomborítása mutatja be legjobban. Izabellánk korának ismerete, Izabella lelkének tükre és lelkéből folyó tetteinek bő megvilágítása nélkül csonkán maradna. Mi az ő korának és századának vagyunk kutatója. A tanúlmány szeretetével fordúltunk tehát alakja felé, hogy a magyar történelem e szép és nemes korszakának rajzát *ő vele* teljesebbé tegyük. Nemcsak Izabella egyénisége kötötte le figyelmünket, hanem a kor Izabella alakja körűl is. A hányatott életű királyné érdekes kapcsolata a zivataros korszakkal élesztette munkára kedvünket: megrajzolni, legjobb tudásunk és tehetségünk szerint!

Rómában, 1901 január hava 18-ikán, Izabella királyné születése 382-ik évfordulója napján.

3. MAGYARORSZÁG CZÍMERE 1557-BŐL.

ELSŐ KÖNYV

LEÁNYÉVEK

1519—39

4. KRAKÓ A XVI-IK SZÁZAD ELEJÉN.

I.

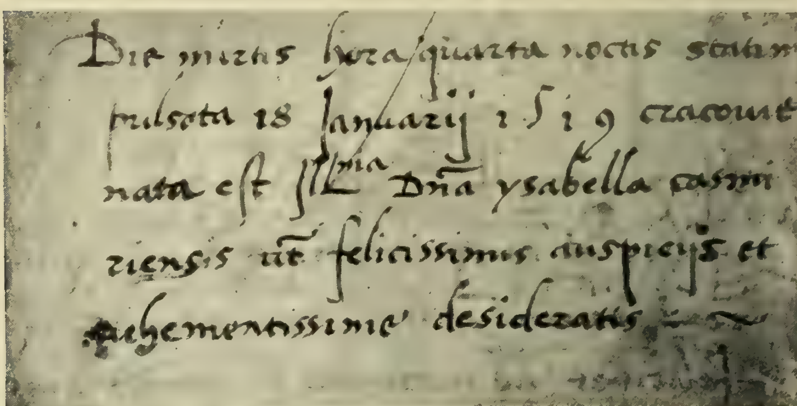
IZABELLA Kazimira, «a várva-várt» lengyel királyi herczegleány született «szerencsés előjelek közt» 1519 január 18-ikán, éjfél utáni négy órakor Krakóban, a Wawelen álló ódon királyi palotában, keddi napon.[1] Atyja, Zsigmond, az 1386-ban uralomra jutott Jagiello-házból származott, melynek alapítója (mint ősanya) Jadwiga, Nagy Lajos magyar-lengyel király idősebb leánya volt. Zsigmond 1506 óta királya a lengyeleknek, családjából a hatodik, nevére első, mint később nevezték: öreg Zsigmond. Korra nézve most sem fiatal már, mert ép betöltötte élete 52-ik évét, de azért erős, szívós természetü ember volt, kinek teste és külseje, kissé elkövéredett alakja daczára nem árúlta el éveit.

Anyja (Zsigmond király második felesége) a déli Olaszországban, az Adria-tenger melletti Bari tartományban uralkodott aragoniai és milanói herczegi Sforza családból származó Bona,

[1] Egykorú följegyzés atyja imakönyvében. Közölte gróf Przezdziecki Sándor: Jagiellonki Polskie w XVI. wieku, I. k. (Krakó, 1868.) 279. l.

1518 április 18-ika óta a lengyelek királynéja. Egy 25-ik évét még be sem töltött, súgár termetü szép olasz nő, tele bűvel-bájjal, a kit a sors és az európai politika vetett ez országba, melyet megszokni sohasem tudott.

A király éppen leánya születése napjára érkezett birodalma fővárosába a lithvániai oszággyűlésről, honnan azzal az aggodalommal sietett haza, melylyel az atya első gyermeke születését várja. És alig hogy tíz hét óta nem látott nejét üdvözölte,[1] hajnalra vevé hálószobájában «az örvendetes esemény» hírét. A király hálát adott a gondviselésnek, hogy a szülés rendes körül-

5. EGYKORÚ BEJEGYZÉS IZABELLA SZÜLETÉSÉRŐL ATYJA IMAKÖNYVÉBEN.

mények közt folyt le, s a fiatal anya egészségének nem ártott. De midőn ezt anyósával, Izabella bari herczegnővel tudatá, hozzátette, hogy habár az állam és az örökösödés érdeke, valamint saját vágya és tanácsosai óhajtása is az lett volna, hogy *fia* legyen, megnyugszik a Mindenható végzésében, kinek akarata véges és útjai kiszámíthatatlanok, mert reméli, hogy fiút is fog még adni nejének.[2] Ép így vígasztalá országa püspökeit, palatinusait és egyéb tanácsurait, kikkel a várva-várt eseményt külön levelekben közlé.[3]

[1] Egykorú följegyzések az Acta Tomiciana v. k. (Pozen, 1855.) 3. l.
[2—3] Ugyanott, 5—6. l.

A csecsemőt anyja kívánságára anyai nagyanyja iránti figyelemből keresztelték Izabella névre. De a lengyelek e náluk szokatlan név helyett gyermekkorában Alzsbietának [1] (Erzsébetnek) hívták az udvarban, a mi hajdan, a középkor óta egyenlő volt

6. BONA SFORZA KIRÁLYNÉ IDŐSEBB KORÁBAN.

az Izabella névvel, még nálunk magyaroknál is.[2] Jellemző, hogy ő maga még királyné korában is így írja magát alá egy lengyel

[1] Ma e nevet a lengyelség nyiltabb hangzóval: Elżbietá-nak ejti ki és írja.

[2] Igy pl. a mi IV. László királyunk is Elisabethának nevezi 1276-iki oklevelében Izabella nevű olasz nejét; Eder megjegyzése: Schesaeus, Ruinae Pannonicae, 10. l.

levelében; [1] sőt még a bécsi udvari kanczellária s a Szentszék is Erzsébetnek czímezi eleinte, [2] lengyel földön pedig továbbra is fenmaradt gyermekkori neve. [3]

A király már kora tavaszon elindúlt a poroszországi háborúba, s onnan tudakozódik kis leánya felől május-június havában Bona királynénál, a ki ez időben még — egy ideig — egészen családjának és gyermekeinek él. Mert mostohája is volt: Zsigmond király első nejétől, Szapolyai Borbálától született leánya, a hatodik évében járó kis Jadwiga (Hedvig), Izabella játszótársa. Majd, ellepte a gyerek. Egy kis leánya csecsemő korában (1520 május 7-ikén) halt meg, [4] de három hónap múlva mindenki örömére megszületett Zsigmond Ágost, a trónörökös és őt követte 1526-ig Zsófia, Anna és Katalin. Ez volt utolsó gyermeke az alig 32 éves ifjú királynénak, kinek fiatalsága még inkább feltünt, ha a már hatvanadik évében járó királylyal együtt valami ünnepélyen vagy fogadáson megjelent. Ez különben ritkán történt, mert a király — ép a század harminczas éveiben — országos dolgokban állandóan távol volt Krakótól, s évente kevés időt tölthetett az udvarban. Így aztán nem csodálkozhatunk valami nagyon rajta, ha a múlatságokhoz szokott s vígságok közt nevelkedett élénk olasz nő a lengyel királyi udvarban a rendesnél többet unatkozott, s nem útasítá vissza beszédes olasz és szellemes lengyel ifjú nemesek társaságát és udvarlását. Hiszen az elsők olasz hazáját juttatták eszébe minden szavukkal, a honnan vele jöttek, a lengyeleket pedig meg kellett ismernie valahogy — ha már nyelvüket nem értette!

Bona udvartartása eleinte egészen olaszokból áll, kik valóságos olasz életet teremtettek a királyné körül lengyel földön. Így

[1] Kelet nélküli levele *Alzbieta Krolowa* aláírással Hosius Szaniszló püspökhöz: Pamiętnik Warszawski, I. k. (1816.) 251. l.

[2] Ferdinánd Bécsben, 1540 február 18-ikán kelt levelének czímzése: «Reginae Elisabethae, conjugi regis Joannis». (Eredeti fogalmazványa a bécsi állami levéltár Hungarica osztályában.) III. Pál pápa Ferdinándhoz küldött követe: Rorario Jeromosnak adott útasításában is Elisabeth-et olvasunk. (Egykorú másolata a római vatikáni levéltárban: Varia Politicorum, 48. k. 117. l.)

[3] Így pl. még 1548-ban is Elisabethának nevezi Orichovius Szaniszló a Zsigmond király halálára írt Funebris oratiojában.

[4] Zsigmond király vigasztaló levele Bonához a kis Anna halála alkalmából: Acta Tomiciana, V. k. 244. l.

I. ZSIGMOND LENGYEL KIRÁLY ARCZKÉPE IMAKÖNYVÉBEN.

(Szinezett eredetije a londoni British Museum kézirattárában.)

titkára: dr. Ludovico Aliphio, két kincstárnoka: Cola Carmignano és Colantini de Neapoli, orvosai: főtisztelendő dr. Giovanni Andrea Valentino és dr. Martino;[1] Baptista de Navarra az ezüstnemüek gondozója, Colmaria főszakács, Alessandro szabó, Giovanne orgonás és a két káplán: Francesco és Angelo. A nők közt a főudvarhölgyek Bona két öreg matronája: Beatrice és Iphigenia, a kik gyermekkora óta gondozták; mellettük hét szép nevű fiatal nemes leány: Lucretia Alphia, Beatrice Rosella, Porcia, Isabella, Laudonia, Faustina és Laura. E leányokra két idősebb nő ügyelt fel: Violenta Greca és Laura, míg Albina és Vannella házi szolgálatot teljesített körülöttük. Pár év múlva (1521-től kezdve) négy lengyel nemes leányt is osztottak be a királyné udvarába, úgy mint Zarembyanka, Morska, Maczieiowska, Penkoslawska kisasszonyt. Bejutott egy lengyel szoptatós dajka is,[2] úgy, hogy kísérete lassankint egészen kicserélődött. Titkárján, káplánján, András orvoson, s a király chirurgusán: Jacomo di Montagnana doktoron,[3] és nehány matronáján kívül alig maradt benne olasz. De hiába bocsátották el a könnyüvérü olaszokat, az udvar élete és szelleme teljesen olaszossá változott. Bonával az olasz renaissance vonúlt be Lengyelországba, és érvényesült művészetben, tudományban, s a társadalmi életben egyaránt. A krakói királyi palotában egymást érték az ünnepségek: bálok és álarczos felvonulások, melyekben a királyné volt a főtánczos, ebédek és hangversenyek, melyeken szépségét és gazdagságát ragyogtathatta. Soha annyit addig a lengyel királyi udvarban nem imádkoztak és múlattak, nem böjtöltek és dorbézoltak, nem dolgoztak és henyéltek, nem udvaroltak és szerelmeskedtek, mint Bona idejében. S ha ez eleinte visszatetsző volt is nehány öregebb udvari embernek, és talán ellenkezett is a lengyel udvari élet hagyo-

[1] Nevük és 1519/21-iki fizetésük fel van sorolva a varsói főlevéltárban, az udvari számadások 47. és 49. kötetében. — V. ö. továbbá: Wiadomość o dworze Bony i królewien w 1518 roku: Biblioteka Warszawska, IV. k. (1846.) 639—644. l.

[2] A varsói főlevéltárban őrzött udvari számadások 53. kötete adatai szerint.

[3] Hazájukba írt leveleik másolatát 1527—37-ből az ilyvói Ossolinski-intézet kézirattára 1468-ik kötete őrzi.

mányaival, idővel úgy hozzászoktak, hogy egészen természetesnek találták, sőt megkívánták.

Ily környezetben nőtt fel a kis Izabella testvéreivel. E környezet hatásának köszönhette, hogy egyforma jól tudott olaszúl és lengyelül, s hogy serdülő-leány korában azt írhatta róla szellemesen Giovio, az olasz püspök és történetíró, hogy «mint férfias és tanúlt szellemü leányt, általánosan szeretik olasz kedvességgel párosúlt lengyel bájáért».[1] Legjobban szerette és kényeztette édes anyja, a ki mindíg maga mellett tartotta, mindenüvé magával vitte, s valósággal többi leánya fölé emelte gyöngédségével. Ritkábban érezte anyja szeretetét Jadwiga, a mostoha, a «reginula», a mint az udvarban nevezték, a kinek egész külön gondozói, nevelői voltak a krakói várpalotában.

A túlságos kényeztetésnek, mint minden családban, Izabellára is az a hatása lett, hogy igen *anyássá* vált, s még aránylag csekély dolgokat sem intézett el anyja tudta és tanácsa nélkül, nagykorában sem. De viszont e beczéztetésnek köszönhetjük, hogy már negyedfél éves korából van róla följegyzésünk, képünk, s hogy leányéveiről többet tudunk, mint nővéreiéről.

A jelzett első említés arra vonatkozik, hogy 1522 végén, a karácsonyi ünnepekre «nagy virágos aranyos bársonyt» vesznek Izabellának,[2] s a mint az okos szemű, kövéres, komoly képű kis barna leány fodros ingével, kezében selyemkeszkenőjével, megjelent a templomban földig érő ruhájában, fején, nyakán gyöngysorral — igazán festeni való jelenség lehetett. Arcza, álla, fitos orra, homloka, szemének vágása és szája egészen

[1] Paolo Giovio da Como, vescovo di Nocera Delle istorie del suo tempo 39. könyve (547. l.) szerint: Isabella fanciulla di virile et erudito ingegno; e quel che molto importò per allettare l'animo di lui (t. i. a királyét) amabilissima per vaghezza Italiana e per leggiadria Polonica. E híres mű első (latin) kiadása 1550—52-ben Firenzében jelent meg, de egyidejűleg olasz fordítása is megjelent Velenczében s tömérdek kiadást ért. Mi egy 1608-iki széljegyzetes kiadását használjuk, melynek szövege különben megegyezik az összes régebbi kiadásokéval.

[2] A varsói főlevéltár udvari számadásai 51. kötetében olvassuk 1522 november 20-ikáról: Accepti pro sua Mtate per Petrum pro Illmis duabus filiabus Elisabeth et Sophia 15 ulnis Adamasci leonati cum magnis floribus per gr. 48 fl. 24. A trónörökös-fiú pedig rendesen karmazsinszínű atlaszban és «velutum griseum»-ban járt.

7. IZABELLA GYERMEKKORI ARCZKÉPE.

atyjáé, mintha egy és ugyanaz a festő örökítette meg volna őket egyidőben. S a hogy a kis lány nőtt és fejlődött, olyan arányban kapott más ruhákat s az egyszerű gyöngyhöz ékszert is. Egy ízben hat frtot utalnak ki[1] ruhájára, máskor zafiros pecsétnyomó gyűrűt rendelnek neki, hogy találjon ékszeréhez, vagy egy rubintos rózsáját küldik Nürnbergbe, hogy új követ tegyenek a kiesett helyébe. Ugyanekkor a boroszlói ötvösöktől hozat Bona Izabellának egy 25 forintos ékszert, míg 1537-ben mind a négy királyleány egy-egy aranyláncot kap tőle.[2] Kellett is, mert ekkoriban már az udvari ünnepségeken is megjelent. Ilyen fontosabb ünnepély volt az utóbbi években: öcscse, a trónörökösmegkoronáztatása, a mi atyja, a király kívánságára még életében megtörtént 1530-ban, a mikor Zsigmond Ágost külön udvartartást kapott; majd Jadwiga esküvője II. Joachim brandenburgi választófejedelemmel 1535 őszén. A lakodalmi ünnepségek után a királyné Izabellával és az «ifjabb király»-lyal Lithvániába ment, mert azt, s különösen székhelyét, Vilnát annyira szerette, hogy az őszt rendesen ott tölté nagyobb gyermekeivel,[3] s csak újévre tért vissza Krakóba. A következő év őszén is ott voltak Vilnán, mikor a krakói királyi lak Szent-Lukács napján kigyuladt s majd hogy az otthonmaradt három kisebb herczegnő bele nem égett.[4] Bona e szerencsétlenség hírére hazasietett s ezentúl olyan messzire és hosszú időre nem hagyta el az udvart. Inkább a Krakó körüli búcsújáróhelyeket vagy királyi lakokat keresi fel szórakozás és változatosság kedvéért. Így találjuk Izabellával és öcscsével 1537 január 24-én Occiecen, pünkösd harmadnapján Niepolomicén,[5] vagy a csensztochowai zárdában, hogy annak csodatevő Szűzanya-képét gyermekeinek megmutathassa.

[1] Ugyanott, 1536-ból, a 91. sz. kötetben.

[2] A varsói 88. sz. kötetben: Die 17 Decembris 1536. dedit [Severin Bonar de Balice żupnik] pro Schaphiro pro signeto Sermae reginulae Isabellae monetae fl. 29 et a sculptura eiusdem signiti monetae fl. 8¹/₂ facit in toto fl. 37/15. — A másik zafirgyűrű ára 38/15 frt; egy rubin betevése pedig Nürnbergben 2/15 frt, míg a 4 boroszlói aranylánc vételára 48 frt.

[3] Bona királyné három levele Vilnáról: 1529 november 27-ikéről, 1533 deczember 2-ikáról és 1534 deczember 10-ikéről, meg egy évnélküli május 20-ikáról; az id. ilyvói 1468. kötetben.

[4] Przezdziecki, Jagiellonki polskie, 1. k. (Krakó, 1868.) 79. l.

[5] A varsói főlevéltár id. 88. sz. számadási kötete adatai szerint.

II.

Mostohanénje, Jadwiga esküvőjekor Izabella már 17-ik évében járó viruló szép «eladó» leány volt, s így az ő férjhezadásáról is kellett már gondolkozni a lengyel királyi udvarban. Hisz kecsességével és megnyerő modorával általános feltünést keltett az ünnepségen, s a meghívott külföldi vendégek,[1] ifjú lovagok közt soknak szíve gyuladt szerelemre a bájos herczegnő iránt. Izabella lelke is ébredezett. Látta, hogy körülrajongják és ünneplik. Szíve elszorúlt s valami olyan különös érzés fogta el, a milyen eddig nem bántotta. Érezte, hogy — nagy leány, s a deli herczegek és grófok díszes seregében nem egy akadt, a kihez szívesen férjhez ment volna. Az alkalom nem is késett, de a sors könyvében más volt megírva és számára rendelve . . .

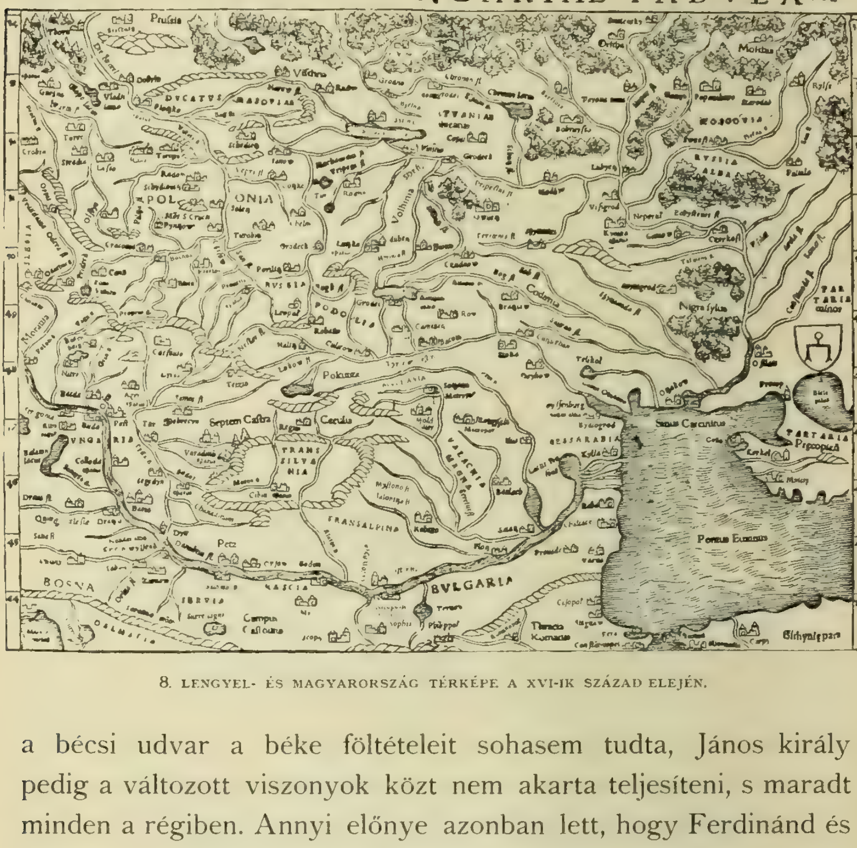
A lengyel államférfiak tekintete az udvar rokonsága folytán, a Habsburgok növekedő hatalmának ellensúlyozása végett, de meg a török terjeszkedésétől való félelem miatt is Izabella férjhezadása kérdésében — Magyarországra esett. Zsigmond király híve is őszintén hazánknak, kivált mióta az 1515-iki bécsi kongresszuson való részvételével eljátszotta a jó alkalmat, hogy bátyja, II. Ulászló magyar király családjának magvaszakadtával magának biztosítsa a Jagiellók hatalmában volt magyar-cseh koronát. Így segíti nehány ezreddel unokaöcscsét, II. Lajost a mohácsi csatában, majd sógorát, Szapolyai János királyt támogatja a Habsburgokkal szemben és fogadja országába, s mikor diadalmaskodni nem tudott fölöttük, a kibékülést közvetíté. Így tűnik fel a harminczas években Lengyelországban és Magyarországon egyidőben az a terv, hogy János király vegye feleségül sógora leányát, Izabellát. Amott Tarnowski János

[1] Przezdziecki gróf azt írja, (id. m. 1. k. 82. l.) hogy János király is jelen volt unokahuga esküvőjén, s ekkor ismerkedett meg Izabellával; de ez hibás állítás, mert sem az irodalomban, sem az udvari számadási könyvekben nincs nyoma, és János király 1527 után egyáltalán soha többé nem járt Lengyelországban.

krakói várnagy, János király híve és egykori házigazdája veté fel az eszmét, nálunk meg Martinuzzi György barát, János király nagyeszű tanácsadója győzte meg urát e terv fontossága és szükségszerűsége felől.

Három évi alkudozással 1538 február 24-én jött létre a váradi béke,[1] mely véget vetett a János király és Ferdinánd közti évtizedes küzdelemnek. Véget vetett – legalább papiroson, mivel

POLONIAE ET VNGARIAE TABVLA

8. LENGYEL- ÉS MAGYARORSZÁG TÉRKÉPE A XVI-IK SZÁZAD ELEJÉN.

a bécsi udvar a béke föltételeit sohasem tudta, János király pedig a változott viszonyok közt nem akarta teljesíteni, s maradt minden a régiben. Annyi előnye azonban lett, hogy Ferdinánd és bátyja V. Károly császár elismerték János királyi méltóságát s megtartva birtokait, országrészét, a Habsburgok részéről biz-

[1] A békeszerződés szövegének legjobb kiadását lásd Og. Utiešenović: Lebensgeschichte des Cardinals Georg Utiešenović genannt Martinusius (Bécs, 1881.), Urkundenbuch 2–15. l.

tonságban élhetett, a sok hányattatás és viszontagság után. György barát rendezé ezt íly bölcsen a török háta mögött, a mi jó ok volt arra is, hogy a békeszerződést soha ki ne hirdessék és törvényeinkbe ne igtassák. De volt ez egyezségnek egy éppen nem kölcsönös föltétele, mely János királyt valósággal sérté és nyugtalanítá, t. i. hogy országrészét halála után Ferdinánd még akkor is örökli, ha fia maradna. Hanem a barát azzal vígasztalta önmagát s a magyar királyt, hogy csak legyen egyszer felesége és fia, majd gondoskodik ő sorsáról a nemzettel, mely vérbeli királyát nem fogja cserben hagyni. Azt tudta s az egykorúak is érezték, hogy egy ilyen házasság meg fogja zavarni a János király és Ferdinánd közt fennálló békét;[1] de másfelől erőt is érzett magában a támadható zavar lecsendesítésére.

A Magyarországra annyira fontos házassági terv először múlt év végén jött komolyan szóba. Frangepán Ferencz egri püspök és kalocsai érsek éppen javában tárgyalt (1537 november havában) a béke érdekében Wese János lundi érsekkel és György baráttal, a midőn levelet kapott Lengyelországból Tarnowski hetmantól, melyben Izabellát a magyar királynak ajánlja feleségül.[2] A kalocsai érsek csak a barátnak árulta el a levél tartalmát, s habár az öreges, beteges királynak nem nagy kedve volt házasodni, engedett tanácsosai rábeszélésének[3] s belátta, hogy ezt a házasságot az állam, a gyermektelen Szapolyai család és saját maga jól felfogott érdeke kívánja.

János király előbb magánúton Tarnowskival közlé beleegyezését, de midőn 1538 tavaszán Brodarics István váczi-püspököt Németországba küldé Ferdinándhoz, a váradi békeszerződés megerősítése ügyében,[4] meghagyta neki, hogy előbb Krakóba menjen

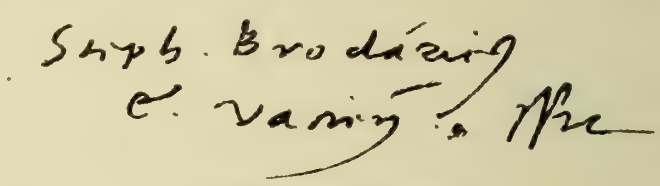
1 Girolamo Aleandro biboros pápai legatus napló-feljegyzése 1539 márcz. 11-ikén: Friedensburg, Nuntiaturberichte aus Deutschland, I. sor. I. k. (Gotha, 1893.) 62. l. Aleandronak János királyhoz is le kellett volna jönnie, de útasitása különösen hangsúlyozza, hogy csak Ferdinánd beleegyezésével menjen Budára, s ha ellenezné, maradjon Bécsben. Közölte Weiss: Papiers d'état du Cardinal de Granvelle, II. k. (Párizs, 1841.) 581–583 l.

2 A kalocsai érsek elbeszélése nyomán Aleandro bib. 1539 márczius 6-ikán; id. m. IV. k. 342. l.

3 Giovio id. m. II. k. 547. l.

4 A béke-oklevelet Ferdinánd 1538 június

s ott ünnepélyesen — de titokban — kérje meg számára Izabella kezét. Így is történt. A Krakóban már járatos püspök június első hetében ért az udvarba, s habár *nyilvánosan* csupán segítségét kérte a lengyel királynak Magyarország részére, a belsőbb emberek mégis rájöttek jövetele igazi czéljára.[1] Megtörtént az óhajtott eljegyzés Izabella és szülei jelenlétében, s titkát csakugyan olyan jól megőrízték, hogy nagy feltűnést keltett híre csupán október közepén jutott el a bécsi udvarba, megtoldva azzal az újsággal, hogy János király 1500 lovast küldött Lengyelországba, hogy hazahozzák királyi aráját.[2] S ha ez szószerint még nem is volt való, tény hogy az esküvőre mindkét szom szédos államban nagyban készülődtek.

9. BRODARICS ISTVÁN ALÁIRÁSA.

Izabella újabb mellképét is elkészíttette[3] s megküldé Bona János királynak, ahhoz, melyet már múlt év végén beküldött volt neki,[4] ha már országos dolgai miatt személyesen «leánynézőbe» nem jöhet. Hát a szegény leány ismerte képről vőlegényét, a kinek a váczi püspök behízelgő beszédére az állam érdekében eljegyezték? Valószínü, mert a lengyel király termeiben ott függhetett a sógor és leendő vő arczképe is, és talán előnyösebb, ifjabb korából. Izabella különben is jó, szófogadó gyermek

10-ikén ratifikálta Boroszlóban. Közölte Hatvani Mihály: Brüsseli okmánytár, II. k. (Pest, 1858.) 1—17. l.

[1] Górski Szaniszló krakói kanonok Janicius Kelemennek, Krakó, 1538 június 10; Teodor Wierzbowski, Materiały do dziejów piśmiennictwa Polskiego, I. k. (Varsó, 1900.) 71. l.

[2] Aleandro bib. Farnesenek, Bécs, 1538 október 22-én; Friedensburg, Nuntiaturberichte, I. k. 212. l. Közölte előbb Óváry Lipót: III. Pál pápa és Farnese Sándor bíbornok Magyarországra vonatkozó diplomacziai levelezései (Budapest, 1879. Mon. Hung. Hist. I. osztály, XVI. k.) 52. l.

[3] Bona, Dantiscus János vármiai püspökhöz. Krakó, 1538 augusztus 31-ikén; Przezdziecki, Jagiellonki polskie, I. k. 281. l.

[4] Bona ugyanahhoz hasonló ügyben. Krakó, 1537 október 28-án; Grabowski, Starożytności historyczne Polskie, II. k. 3. l.

volt, a ki mindenben hallgatott anyjára, s ha ő most e házasságot jónak, jövőjét biztosítottnak látta, miért ellenkezett volna, mikor egy királyleánynak olyan kevés akarata van! Hisz királynéja lesz egy gazdag szép országnak, melyről annyit meséltek neki gyermekkora óta. Lesz fényes udvara, teli ragyogással, melyben szeretni fogják, talán jobban, mint anyját a lengyelek; lesz pénze, vagyona, melylyel tetszése szerint bánhat, s nem kell mindíg az udvari kincstartót zaklatni, mint most, ha néha elfogyott a tűpénze . . .

Meg aztán Magyarország és a magyar nemzet nem is volt előtte egészen ismeretlen. Tudta, hogy Jadwiga anyja magyar nő volt. Eszébe jutott (mert már nyolczadik évében járt), micsoda izgatottságot, félelmet és levertséget okozott volt a lengyel udvarban a mohácsi csata híre, melyről Statilio János budai prépost rémdolgokat mesélt, midőn 1527 április első napjaiban megjött, segítséget kérni János király számára.[1] Olvasta Brodarics püspök könyvéből is, melyet Zsigmond számára írt és ugyanazon évben adott ki Krakóban, hogy veszett el a lengyelvérű király, s vele fél Magyarország. De ismerte színről-színre is a magyarokat azokból a fényes követségekből, melyek pompájukkal mindíg nagy feltűnést keltettek Krakóban: a várban és városban, valahányszor János király nevében jöttek. Nehányra emlékezett is. Így 1530-ban Szent-András napjára ért az udvarba Frangepán Ferencz, a kalocsai érsek Laski Jeromossal, Erdély lengyel vajdájával.[2] A pécsi püspök 1536 tavaszán és őszén kétszer is járt a lengyel királynál, a havasalföldi vajda ügyében.[3] Nagyobbszerű volt Brodarics István váczi püspök első követsége, midőn 1537 április 29-ikén ért az udvarba 45 főnyi kíséretével, a békeközvetítés érdekében három hetet töltvén ott; vagy a Bebek Imreé, a ki 16 emberével egy heti tartózkodás után Szent-Bertalan-napján (augusztus 24-ikén) indúlt

[1] Krakóból, 1527 április 5-én dr. Valentinohoz írt levél szerint; az ilyvói 1468. k. 230. l.

[2] A varsói főleveltár udvari számadásai 64. sz. kötetében. Krakóba érkezésük napja: 1530 feria quinta ante festum sancti Andreae apostoli.

[3] Ugyanott, a 87. és 91. sz. kötetben. Először 1536 feria quarta in vigilia sancti Stanislai jutott Krakóba.

Krakóból haza.[1] Sőt ismerte még a magyar zenét is azoktól a vándor lantosoktól, a kik néha errefelé vetődtek és citerajátékukat énekkel kísérve bemutatgatták a királyi családnak. Hanem valami nagyon nem értették, vagy méltányolták őket, mert a míg egy ilyen «magyar joculator» előadásáért egy frtot kap jutalmúl, addig ugyanazon évben egy olasz akrobata, a ki «saltas faciebat», hat frtnyi tiszteletdíjban részesül.[2] De volt az udvarban Izabella gyermekkorában egy Veres Márton nevű öreg komornyik is,[3] a kit naponta látott; a jobb kocsisok és lovászok pedig mindíg magyarokból teltek ki.

A mint a váczi püspök Boroszlóból jövet haza ért, s átadta az Izabellával kötött eljegyzésről készített ideiglenes szerződést, György barát, a kit az Erdélyben tartózkodó János király ez ügy intézésével megbízott, Matychnai Istvánt küldte a lengyel királyi udvarba, hogy a házasság körülményeit, s az esküvő idejét megállapítsák. Ez november 24-ikén érkezett Gierlachowski Erazmussal, a király lengyel titkárával,[4] 10 főből álló kíséretével Krakóba, a hol a hónap utolsó napjáig tartották.[5] A magyar király úgy tervezte, hogy Márton napjára jön fel Budára, és mindjárt az 1539-iki újév után, három királyok napja körül legyen meg az esküvője,[6] még a farsangon. De ez lehetetlen volt, mivel Izabella kelengyéje még nem készült el, s így a krakói udvarban abban állapodtak meg, hogy — egy havi halasztást kérve — legyen meg a jelképies esküvő János király megbízottjai előtt január hó végén, az egyházi ünnepség Magyarországon pedig február első felében, 9-ikén, miként a meghívókat kibocsátották.[7]

[1] Ugyanott, a 87. sz. kötetben. Brodarics ellátása 37 lóval és 45 szolgával május 17-ig 421/6 frtba, Bebeké 18 lóval és 16 szolgával 142/1/6 frtba került, az ajándékok árát nem számítva.

[2] Egy 1520-ból fenmaradt feljegyzés (ugyanott, a 49. sz. kötetben) így hangzik: Hungarus joculator. Die dominico post festum Bartholomei, Hungaro, qui cantabit cum citaram coram Regia Mtati dedi fl. 1.

[3] Ugyanott a 47. sz. kötetben.

[4] Vezetéknevét Verancsics Antal egy 1538-iki leveléből ismerjük: Összes munkái, VI. k. 14. l.

[5] A varsói levéltár id. 94. sz. kötetében. Tíz emberrel és 11 lóval érkezett meg s felment eltartásukra a 6 nap alatt 96/23/7 frt.

[6] Böhm János Vilmos bajor fejedelemnek Budáról, 1538 október 28-ikán: Quellen zur bayerischen und deutschen Geschichte, IV. k. (München, 1857.) 512. l.

[7] A bajor fejedelmek Ferdinándhoz intézett leveléből; ugyanott, 513. l.

III.

GYÖRGY barátnak tehát sietnie kellett az előkészületekkel s a díszküldöttség összeállításával. Nem is kímélt reá költséget, hogy e nevezetes alkalommal Magyarországot a külföldön illően képviseltesse. A fényes csapat végre újév után indúlhatott útnak Budáról és 1539 január 15-ikén érkezett be Krakóba, a következő rendben: Elől haladt Brodarics István püspök, mint egyházfő, s olyan, a ki először járt itt e házasság dolgában, 57 főnyi (közte 48 lovas) kíséretével; utána Perényi Péter abaújvári főispán és felső-magyarországi főkapitány, mint a kinek területén fog majd hazajönni a menyasszony, 386 főnyi (közte 369 lovas) csapatjával; aztán az öreg Werbőczi István kanczellár, hogy mint törvénytudó a házassági szerződés megírásánál jelen lehessen, 136 emberrel; majd Balassa Boldizsár, az ifjú lovag, 328 (közte 307 lovas) szolgájával, s végül Gierlachowski Erazmus titkár három szolgájával, kikhez itt még kettőt fogadott fel.[1] Az egész város megmozdúlt, mikor ez a díszes bandérium belovagolt a déli várkapun. S a délczeg festői lovasokat és szemkápráztató ruhájukkal pompázó magyar nemeseket látva, mintha a régmúlt lovagkor támadt volna fel, midőn kűrtszó és harsona közt feljutottak a waweli királyi palotába, mely ennyi vendéget már rég nem fogadott tisztes falai között.

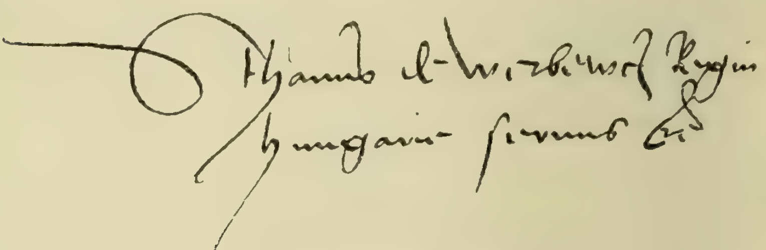
Elszállásoltatásuk után, kipihenve a hosszú, nehéz téli út fáradalmait, a főnemesek tisztelegni mentek a királyi családhoz. Üdvözölték uruk nevében, elmondták miért jöttek és élőadták, hogy a török és német támadástól való országos félelemtől, miért nem jöhet János király személyesen arájához az esküvőre.

[1] A varsói főlevéltár udvari számadásai 94. sz. kötetéből, melyben ki van tüntetve, hogy az egyes csapatokra a Krakóban töltött 18 nap alatt mennyit költöttek s a főurak (a kor szokása szerint) mennyi ajándékot kaptak. Így: Brodaricséra felment 663/7/12 frt. Ajándékul 300 frt és 2 quadragena czobolyprém; Perényiére 1997/7/6, Werbőcziére 1035/7/1 frt. s ajándékul mindegyiküknek 24 rőf aranyfonal (auro intexti) à 6 frt, 144 frt. és 2 qu. czobolyprém; Balassáéra 1287/24 frt. és ajándékul 24 rőf adamaszk-szövet à 54 garas, 43/6 frt. Végül Erazmus kíséretére 27/62/3 frt. és ajándékul 22 rőf bársonyszövet.

Aztán köszöntötték Izabellát, s nem győzték eléggé csodálni leendő királynőjök szépségét és vonzó modorát. Erre Balassa átvette a különböző csapatok fölötti parancsnokságot, nehogy azok valami kihágást vagy bajt okozzanak, míg a püspök, Perényi és Werbőczi hozzáfogott a lengyelekkel a házassági okmány megszerkesztéséhez.

Két heti alkudozással végre létrejött a János király és Izabella közti házasság szerződése, melyről a magyar követek január 29-ikén az alábbi tartalmú reverszálist írták alá.

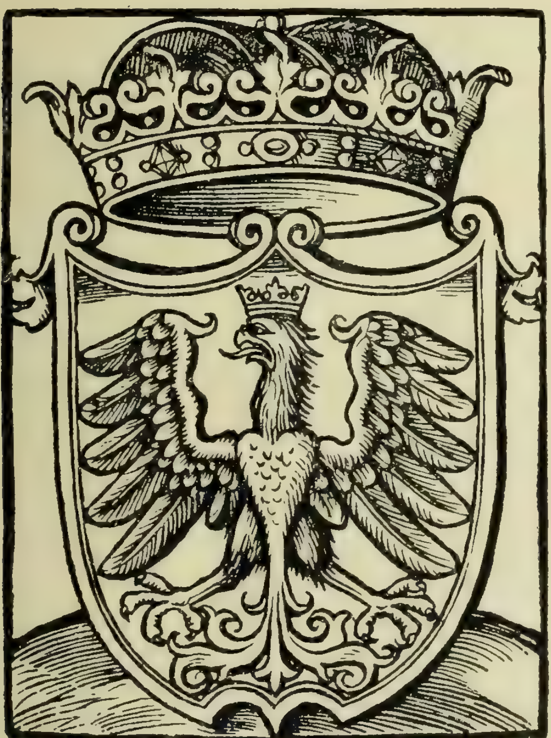
Zsigmond lengyel király 70,000 magyar arany forint értékű hozományt ad leányának, a miért János király hitbér fejében — lengyel szokás szerint — kétszer annyit köt le neki Magyarországon várakban és egyéb birtokokban. A várak kapitányai Izabellá-

10. WERBŐCZI ISTVÁN ALÁIRÁSA.

nak hűségi esküt fognak tenni. Hitbérül kapott jószágait a királyné teljes joggal és haszonélvezettel fogja bírni, de ha János király előbb találna meghalni, s ő újból férjhez menne, hozománya egész összegét készpénzben visszakapja. E birtokok inscribálásához János király Invocavit-vasárnaptól (február 23-ikától) számított fél év alatt megszerzi Ferdinánd római király hozzájárúlását. De ha ez nem sikerülne, köteles újabb két hónap alatt a hitbér összegét, meg 26,005 magyar arany forintot (a mennyit Izabella hozománya értékéből paraphernumaként magával visz Magyarországba) a lengyel királynak megküldeni, vagy azt számára Velenczében vagy a Fuggereknél biztosítékképpen letenni, addig, míg Izabella hitbérét neki törvényes módon biztosítja. Viszont a lengyel király is két, illetve (ha Lithvániában

EPITHALAMIVM ISABELLÆ, FLORENTISSIMÆ FILIÆ SERENISSIMI REGIS POLONIÆ SIGISMVNDI, AD SERENISSINVM MARITVM IOANNEM HVNGARIÆ REGEM PROFICISCENTIS, PER STANISLAVM AICHLERVM V. I. DOCT.

II. AICHLER SZANISZLÓ NÁSZDALA IZABELLA ESKÜVŐJÉRE

lesz) három hónap alatt megküldi János királynak Podolin vagy Lubló felé leánya hozománya hátralékos részét.

Izabella köteles a házasság megtörténte után a lengyel király követei előtt, a kik őt Magyarországra bekísérik, lemondani lengyel örökösödési jogáról és összes atyai vagy anyai részről örökölhető birtokairól.

Ha a királyné gyermek és végrendelet nélkül halna meg, a 70,000 arany forint értékű hozomány visszaesik a lengyel királyra és utódaira; de magyarországi hitbéréből joga van bárkinek hagyakoznia. Hozományúl Izabella 32,000 forintot készpénzben és 38,000-et kiházasításaképpen ékszerek, gyöngyök és szentedények, klenodiumok alakjában kap. Ez olyan hozomány — hangzik az oklevélben — a mekkorát nem szokás Lengyelországban adni, s a király és királyné csak leányuk iránti nagy szeretetükből adtak neki annyit a magukéból is.

A magyar követek uruk nevében 140,000 arany forint büntetés terhe alatt vállalnak kezességet arról, hogy János király a feltételeket teljesíti, s végül egyszersmind kijelentik, hogy a király nászajándékúl Izabellának évi kétezer magyar forintot biztosít az erdélyi szászok Szent-Márton-napi adójából.[1]

Harmadnapra, február elsejére a kanczellária is elkészült a magyar követeknek adandó hívatalos íratokkal. Ezek elsejében a király saját nevében és pecsétes aláírásával kiadja János király számára a reverzáliséval megegyező tartalmú házassági szerződést, kiemelvén, hogy a mint egykor ő nővérét adta, úgy a lengyel király most viszont (második nejétől származó) leányát adja neki feleségül a régi rokonság és szeretet felújítására. A második oklevélben Zsigmond kijelenti, hogy biztosítékúl leánya hozományából 32,000 arany forint és a kiházasítás tárgyaiból 11,995 forint értékű holmit visszatart addig, míg János király — a szerződés értelmében — Izabellára íratja a hozománya

[1] Dogiel Mátyás, Codex diplomaticus regni Poloniae, (Vilna, 1758.) I. k. 137—140. l. Rövid magyar kivonatát közli Budai: Magyarország polgári históriájára való lexikon, II. k. (Nagyvárad, 1805.) 319. l.

Na weſelie kro-
lewny Izábelle.

PAn bog wtroycy iedyny madroſć nieſkonczona
Dobroć y miloſierdzie/moc niewyſlowiona
Jeſt ták nam miloſciwy/wkáżdey ſwoiey ſpráwie
Że ſie z námi obchodzi/áż ná zbyt káſkáwie.

¶ Vczynil to z láſki ſwey że nas ſtworzyć raczyl
A gdy náſz otćiec vpadl/ſtráćić go nieraczyl
Zeſlal ſyná ſwoiego/ktory ſie dal zábić
Aby ták ſwe ſtworzenie mogl ſpieklá wybáwić.

¶ Wtym tez nedznym żywocie zali nas przebaczyl
Wſſytko to co widzimy/dla nas ſtworzyć raczyl
Niebo ziemie/żywioly/y inſſe pożytki
Ptaki ryby zwierzetá y owoce wſſytkí.

¶ Náuczyl nas zakonu/przykazania ſwego
Przez rozliczne proroki/przez ſyná ſwoiego
Dla czegoſmy ſie ſtali/tez ſynowie iego
Dziedzicmi nas vczynil/kroleſtwá ſwoiego.

¶ Nigdy nas nieomylil/co nam obiecowal
Záwzdy ſwe wierne ſlugi/ wobronie záchowal
Y wpotomkoch rozmnożyl/żywotá przedlużyl
Kto mu kolwiek ſpilnoſćia ná tym ſwiecie ſlużyl.

¶ Ták że tez nieopuſćil/y páná náſſego
Ktory záwzdy pilnie ſtrzegl/ czći á chwaly iego
¶ Záchowal go wezdrowiu bronil páńſtwá wſſego
Że ſie do tego czáſu/ nieſtálo nic zlego

Y tego mu vżyczyl/to mu raczyl ſpráwić
Co iſćie nádewſſytko/ma v ſiebie wazyć
Że ſie poddani iego/bárzo wnim kocháia
Bo mu dlugiego zdrowia od bogá żadáia.

12. KLERIK SZANISZLÓ ÜDVÖZLŐ VERSE IZABELLÁHOZ.

ellenértékéül szolgáló magyarországi várakat, városokat és birtokokat, s azokat hitbér gyanánt a lengyel királynak is le nem köti. Erről Bona királyné is külön oklevelet állított ki a maga és fia: Zsigmond Ágost nevében, s bánatpénzül maga is 140 ezer forintot (a hozomány kétszeresét) állapítja meg, az esetre, ha a hátralékos összeget s a visszatartott tárgyakat vejének idejében meg nem küldené.[1]

*

Megelőző nap, január 31-ikén, pénteken, (mely a lengyelek közfelfogása szerint a hét legszerencsésebb napja,)[2] ment végbe a palota trónterméében a jelképies esküvő, a királyi család, az országgyűlésre begyült lengyel rendek és főnemesek s a magyar urak jelenlétében. Az öröm-apa nevében a vice-kanczellár, Macieiowski Sámuel chełmi püspök üdvözölte megható beszédben a követeket s adta át nekik János király számára az ifjú menyasszonyt, kiemelvén e házasság jelentőségét, melylyel Zsigmond - teljesítve János király óhajtását — a régi rokonságot akarja felújítani, s a két szomszédos állam közti barátságos viszonyt erősebbé tenni. Erre a magyar biztosok köszönetet mondtak a király jóindúlatáért és a váczi püspök kézen fogva a remegő szép királyleányt, esküt tett társai és János király nevében, hogy az őt hitvestársúl fogadja és soha el nem hagyja. Összeszedve magát, Izabella is elmondta a nehány soros latin esküt, hogy hites uráúl fogadja az anyaszentegyház szokásai szerint és holtáiglan el nem hagyja János királyt, a kit itt a biztosok képviseltek.[3] S mindenki az új párt éltetvén és üdvözölvén, ért véget a nevezetes jelenet, mely a lengyel király legidősebb leányát az utolsó magyar nemzeti király feleségévé tette.

Az esküvői ünnepséget tízfogásos fényes lakoma követte,[4] mi-

[1] Dogiel, id. m. 132—137. l.

[2] A lengyel közmondás t. i. azt tartja, hogy: Piątek, dobre początek (péntek jó kezdet), s így minden nevezetesebb dolgot ezen a napon végeznek — még ma is, hát még abban a babonás időben.

[3] Macieiowski beszédét s az eskü szövegét lásd Bethlen Farkasnál: Historia de rebus Transsylvanicis (Nagy-Szeben, 1782.) 1. k. 278—283. l.

[4] A varsói főlevéltár id. 94. sz. kötetében, melynek följegyzése állapítja meg az

DE LVDIS EQVESTRIBVS QVOS EXHIBVERVNT HVNGARI IN NVPTIIS SERENISSIMÆ VIRGINIS ISABELLÆ &c. SEBASTIANI MARSCHEVII CARMEN.

Actum. 5. Calen. Febru. Anno. M. D. XXXIX.

13. MARSZEWSKI KÖLTEMÉNYE A KRAKÓI MAGYAR TORNAJÁTÉKOKRÓL.

közben udvari költők, mint Aichler Szaniszló dr., Klerik Szaniszló, Marszewski Sebestyén és Szamotulski Venczel alkalmi verseiket és Izabellát magasztaló nászdalaikat olvasták fel[1] s árúltatták lenn a városban; a vendégeket pedig zenészek múlattatták. Azután a magyar lovasok mutatták be a tágas várudvaron — ősi szokás szerint — nagyszerű torna- és lovagjátékaikat,[2] melyek rendkívüli hatást keltettek, s annyira tetszettek, hogy Marszewski külön költeményt[3] írt a Krakóban is ritka középkori élvezetről. Különösen gyönyörködött a náluk ismeretlen lovagjátékokban a havasalföldi vajda két követe: Toma logofet és Vardika Péter, s egy tatár kán ember, kik 45 főből álló kíséretükkel[4] azért jöttek ide, hogy a lengyel király urukat hűségébe fogadja.

A nap hátralévő része csomagolással, készülődéssel telt el, mivel az indulást az udvar harmadnapra, Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepére tűzte ki. Nagy sürgés-forgás keletkezett a várudvaron, melyen szanaszét vaspántos ládák, úti zsákok és szerszámok hevertek. Emitt nemes urak osztogatták parancsaikat, amott magyar lovasok vakarták lovaikat, s fényesítgették lószerszámukat, túl lengyel szó hallatszott a málhások közt, vagy egy-egy lengyel nemes tisztíttatta fegyvereit, nehogy elmaradjon a magyarok mellett; míg egy külön szögletben az új királyné díszkocsijait szedte rendbe egy vén csatlós és hozományát rakosgatták vigyázattal szekerekre, a mint azt a sok drága holmi és csecse-becse megkívánta.

Izabella kelengyéjében a többek közt ilyen ruhák voltak:

esküvő napját is január 31-ikében. Ezen a héten Izabella konyhája 259/3/9 és Bona királynéé 312/13/15 frtba került.

[1] E fölötte ritka nyomtatványok czímlapjait hasonmásban közöljük, de az alábbi kettőből ma már egyetlen példány sincs meg és csupán czímük szerint ismeretesek: 1. Venceslaus *Schamotuliensis,* In nuptiis regis Joannis et Isabellae. Cracoviae, 1539. Ex officina Ungleriana. 2. Pieśń o malżenstwie królewny Izabelli. W Krakowie przez Jeronima Wietora, 1539.

[2] Ezt erdélyi krónikás is feljegyezte az id. «Album Oltardianum» 12. l.

[3] Hasonmásban közöljük a Pozen melletti «Biblioteka Kórnicka»-ban egyetlen példányban megmaradt ritka nyomtatvány czímlapját. A 4-r. 12 lapnyi vers tartalma, üres, bombasztikus. Szerzője említi Perényit, Brodaricsot és «patriae ille Solon nitido Verbaucius»-t, a mint megkérték s hazavitték Izabellát, de magáról a lovagjátékról, sajnos, nem versel.

[4] A varsói levéltár id. 94. sz. köt.

EPITHALAMION

IN NVPTIIS SERENISSIMI PRINCIPIS DOMINI IOAN- NIS REGIS HVNGARIÆ ET- ET SERENISSIMÆ VIRGI- NIS ISABELLÆ FILIÆ DIVI SIGISMVNDI PRIMI, INVI- CTI REGIS POLONIÆ. PER SEBASTIANVM MARSCHEVIVM.

ANNO. M. D. XXXIX.

MARSZEWSKI ÜDVÖZLŐVERSE JÁNOS KIRÁLY ÉS IZABELLA ESKÜVŐJÉRE.

(Ritka példánya a krakói hg. Czartoryski-múzeum könyvtárában.)

Három ezüsttel kivarrott ruha. Barna atlaszruha czobolyprémmel díszítve. Alsó szoknya piros atlaszból czobolyprém-szegélylyel. Egy fekete adamaszk-ruha. E ruhák díszítéséhez 5—6 frtjával 13 hódbőrt vettek. Egy pár «derék» vörös rázsa-posztóból czobolyprémmel. Egy zöld brokát-ruha. Néhány nyestprémű bunda. Egy violaszínű régi adamaszk-ruhája átalakítása díszítésére 55 nyestnyak ment fel. Sok szép posztó kellett kocsijaihoz is. Menyasszonyi aranyos kocsiját brokát-szövet födte, míg belső részét arany és ezüst rózsákkal díszített (32 rőfnyi) karmazsin-brokáttal, második kocsiját pedig piros selyemmel kárpitozták. Kapott ezenkívül házi oltárához szükséges drága egyházi szereket, ezüst gyertyatartókat, füstölőt és hasonlót; [1] míg a városi tanács egy «magyar mívű» aranyozott ezüst kupával kedveskedett a reginulának, «Magyarország leendő királyné»-jának. [2]

Mind e drágaságok gondos elhelyezését, a kocsik és lovak felszerelése ügyét, s általában Izabellának urához való bekísérése dolgát Zsigmond király Luthomirski Jánosra bízta, a ki e sok fáradsággal és gonddal járó megbízatás költségeire ezer forintot és 200 magyar aranyat kapott az udvari kincstárból. [3]

Vasárnapra, február hó 2-ikán, álmosan, fáradtan kelt fel Izabella. Alig aludt valamit és ideges, izgatott volt, mint minden leány, a ki a szülői háztól búcsúzik. Egész éjjel töprengett jövője fölött, melyet természettől érzelgős, aggódó lelkével szomorúnak látott. Milyen lesz élete abban az új országban s új körben, a hová elkötelezték? Fogják-e úgy szeretni, mint itthon, a hol annyit dédelgették? Eszébe jutottak gyermekkora emlékei s leányéveinek ábrándjai, a miktől most búcsúznia kell . . . Sápadtan, elfogúltan hallgatta végig az udvarral a szentmisét a székesegyházban, melynek minden zegét-zúgát ismerte. Hallgatagon intett búcsút

[1] Részletezve áraikkal a varsói főlevéltár id. 94. sz. kötetében.

[2] A Schilling Erazmustól vásárolt kupa marcas 12 scotos 14½ nyomott és ára, márkáját 10 frtjával számítva, 126 frt 1 garas volt. (Egykorú följegyzés a krakói városi levéltár «Acta consulares» 13. köt. 94. l.)

[3] A varsói főlevéltár id. 94. sz. kötetéből. A 200 magyar arany (à 45 garas) 30 lengyel garasával = 300 frttal. A lovak és kocsik felszerelésére kellett 335/27 frt.

annak az oltárnak, mely előtt térdelve annyiszor fohászkodott a Szűz-Anyához, s azoknak a díszes emlékeknek, nemzetsége sírhelyeinek, melyek valósággal kőbe vésett történetét alkotják a lengyel nemzetnek. Fog-e még itt imádkozni valaha . . . Kijövet négy forintnyi alamizsnát osztott ki [1] a szegények közt, s kimért léptekkel ment vissza a palotába. Itt ismét Macieiowski, a chelmi püspök beszélt s búcsúztatta el ünnepélyesen szülői és öcscse, az ifjú király nevében. Szerencsés útat kívánt a magyar biztosoknak, kérve őket, üdvözöljék János királyt, de mondják meg neki: becsülje földi életük legdrágább kincsét, a leányt és nővért, a kitől most megválnak, s a kivel egy személyben mindhármukat nyeri; mert bármerre megy, lélekben vele lesznek, s tőle egy újjnyira sem távoznak. Vele lesznek új hazájában, vele álmodnak, vele járnak s vele laknak mindíg; mert a két királyban és királynéban a szív és lélek csak egy, s a mi jót tesz feleségével, a három másik felséggel is teszi. Gondoljon a király a rokonságra, s jusson eszébe, hogy a ki egykor nővérét vette feleségül, annak most leányát kapja tőle hitvesül . . .[2] De mi volt a szónoki ajkak búcsúja a szív búcsújához képest, melynek nyelve, szava nincs, csak — hangja? Szegény leány zokogva borúlt anyja keblére, reszketve csókolta atyja kezeit és ölelte öcscsét, húgait, kiket annyi szeretettel nevelt, s oly gondossággal ápolt, hogy azok egész életükben nem testvérként, hanem — mint halálakor írták — valósággal anyjokként szerették.[3]

Lejövet alig tudott magának Izabella útat törni a szolgák és udvaronczok, a száraz dajkák és cselédek sorain, a kik elébe

[1] A varsói fölevéltár 94. sz. kötetében: 1539 sabbato festo purificationis Virginis Mariae, Serma principe d. Isabella, regina Ungariae, de Cracovia exeunte, pro elemosina dati sunt fl. 4. — Csakhogy a földjegyzés annyiban hibás, hogy a jelzett ünnep vasárnapra esett és szombat a vigiliája volt. Hogy pedig csakugyan ez ünnepnapon indúltak, megerősítik az udvari számadások, melyekben a magyar követek ellátásának 18-ik napja február 2-ikára esik.

[2] A beszéd közölve Bethlen id. művében, I. k. 283—287. l.

[3] Anna és Katalin levele Henrik braunschweigi herczeghez, Przemyśl, 1559 október 18-ikáról: Przezdziecki, Jagiellonki polskie, III. k. (Krakó, 1868.) 307/9. l. Przezdzieckin kívül még Szujski József írt a lengyel irodalomban egyet-mást Izabelláról, különböző tanulmányaiban. Így férjhezadásáról (1542-ig) Dzieła (Összes művei) II. k. 285/8. l. és V. k. 40/42. l.

jöttek, hogy még egyszer lássák és ruhája szegélyét csókolhassák. Idő telt bele, a míg kocsijához ért és a hidegben toporzékoló, útrakészen álló sereg megindúlhatott. Elől haladt a síposok és dobosok útatnyitó csapatja, utána a városi polgárság díszőrsége, a czéhek katonasága czifra zászlóikkal, ócska fegyvereikkel. Festői kép, ha hozzávesszük a magyar és lengyel lovasok százait, a mint tarka ruhájukban, czifra fegyverzetükben Krakó népes útczáin a Visztula-felöli déli kapun és hídon kívonultak a városból.

A több mint 900 főnyi magyar bandériumhoz járúlt a lengyelek részéről: Opalinski Péter gnézeni várnagy, s az ifjabb király udvarmestere 10 lóval; Rozen Péter, Horn Ferencz, Zebrzidowski Florián, Luthomirski János 6—6 lóval; Lukowski Miklós, Albo Péter, Borek Kristóf, Smolikowski, Czikowski János, Uchacz, Ocieski János, Lubomirski Péter, Oraczewski, Minchowski Jakab, (Gulczewski) János rawai palatinus, Wolski Szaniszló 5—5 lóval; Mironski Gábor, Koriczienski, Milonski, Lubomirski Sebestyén és Lőrincz, Thurek, Policzki Gábor, Orzechowski Miklós, Kolachowski Miklós 4—4 lóval; Droyowski András, Rochemberk, Isbienski Szaniszló, Biskupski András, Vieczfienski 3—3 lóval, s végül Leszczinski Szaniszló és Czudzinowski 2—2 lóval.[1] Így aztán 1050 főnyinél nagyobb lovas-sereggel kísérték be az ifjú királynét Magyarországba. A lengyel bandérium vezére Opalinski, vezetője pedig, mint egyházi férfiú: Tarło Szaniszló przemyśli püspök volt.

Egy mérföldig szülői és testvérei is elkísérték Izabellát a rendekkel. Megújúlt érzékeny lelkében a búcsúzás várbeli jelenete, minek láttára Stanczyk, az udvar eszelős, szókimondó, öreg bolondja, e szavakkal állt a király elé: «Fölség, miért adod leányodat Magyarországba? Miért nem tartod inkább magadnál, s építsz neki itt Krakóban kőházat, hogy legyen, hol laknia?»[2] A nap már magasan fennjárt az égen, mikor a távozó lengyel

[1] A varsói főlevéltár udvari számadásai 96. kötetéből.

[2] Górnicki Lukács, Dzieje w koronie polskiéj, (1637-iki kiadás) 50. l.

királyleány sírva végső búcsút intett szülővárosának, s ki tudja, nem lesz-e igaza az együgyű Stańczyknak, a ki mindezt, a mit látott — nem értette . . .

IV.

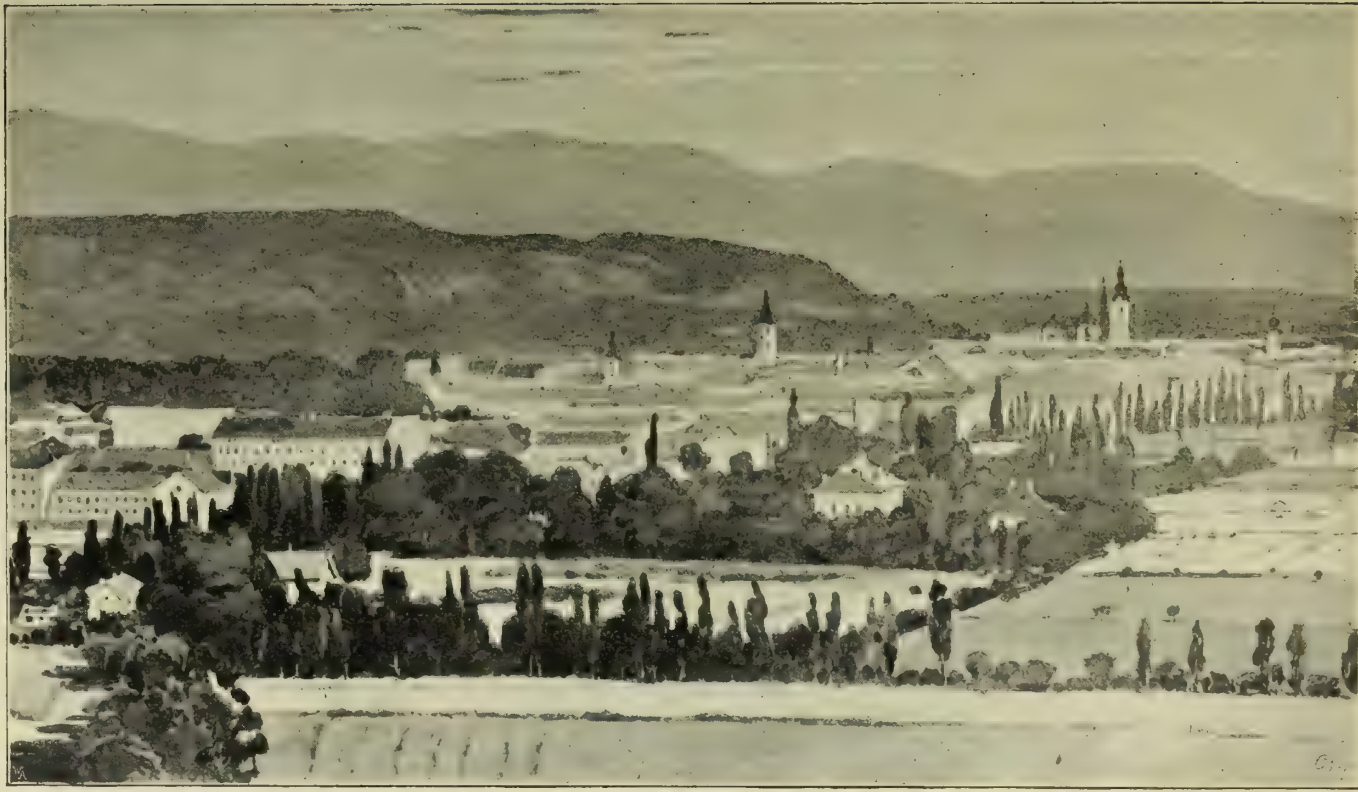
Izabella herczegnő Wieliczka, Új- és Ó-Sandec érintésével a rendes postaúton haladt udvarhölgyeivel és nagy kíséretével Magyarország felé. A Poprád vize vadregényes szorosán lépte át hazánk területét és jutott Sáros vármegyébe, melynek földjén a Tarcza és Hernád völgyében Kis-Szebenen, Eperjesen keresztül útja nagyon szép, de fárasztó volt. Kassán hosszabb pihenőt tartottak, részint a szokatlan hideg, részint a kíséret nehézkessége miatt, s aztán oldalt hagyva Miskolczot, az erdős Bükk, Mátra és Cserhát aljában közeledett Mező-Kövesden, Hatvanon át Buda alatt Székesfejérvár, az ország koronázó városa felé.

Kassán megtekintette a Szent-Erzsébetről nevezett hatalmas dómot, melyről tudta, hogy «Magyar Lajos király», a lengyelek Jadwigájának atyja alapította, s hálát adott Istennek, hogy baj nélkül ideérhetett, s ezt a családját érdeklő emléket is láthatta.

Ezalatt Budán nagyban készültek a menyasszony fogadására. Díszítgették az ódon várost, tisztítgatták a várpiaczot, tatarozták a királyi palotát kívül-belül, s az előkészületeket maga János király vezette, a mint Erdélyből január közepére ismét fővárosába érkezett.[1] Különben úgy rendezték, hogy előbb Fejérvártt lesz meg az esküvő és koronázás, és — a kor szokásához képest — a copulatio, s csak azután Budán a mennyegző.[2] Az ország úgy is rég nem látott már igazi magyar királyi lakodalmat, s ezért János király (a régi dolgokra emlékező vén emberek meghallgatásával) mindent megtett, hogy az úgy folyjon le, mint hajdan,

[1] János király 1539 január 14-ikén még nincs ott, de 17-ikén már Budáról ír. (Eredetije a bécsi állami levéltárban; melynek, ha közelebbi jelzést nem közlünk, mindig *Hungarica* osztálya értendő.)

[2] G. Loxanus Ferdinándhoz Budáról, 1539 január 14-ikén; ugyanott.

14. KASSA LATKÉPF.

akár Mátyás király korában. Ősi (az Árpádokig fölmenő) szokás szerint, aráját Csepel szigetén akarta először üdvözölni. Február 10—11-ikére várták erre a vadaskertjeivel, ligeteivel pompázó szép dunai szigetre, melyet királynéink nászajándékul szoktak kapni. Aleandro bíboros bécsi pápai követtől tudjuk ezt, s hozományként élvezte Ó-Budával és a Ráczok szigetével együtt II. Lajos felesége, a Németalföldön élő özvegy Mária királyné is.[1] Sőt egy firenzei olasz kereskedő a magyaroknak arról a hagyományáról is értesült, hogy az új királynénak az ország ama részében szokták bekötni a fejét, melyet urától hitbérül kap.[2]

Mennyegzőjére János király meghívta birodalma káptalanjait, nevezetesebb városait, testületeit, az erdélyi szászok univerzitását és egyes városait,[3] valamint a szomszédos fejedelmeket, kikkel idők folyamán összeköttetésben állott, vagy a kiknek kegyét és támogatását kereste. Így első sorban Ferdinándot, a ki elfoglaltságával menté magát, hogy személyesen nem jelenhet meg, de kijelenté, hogy főkamarásával: Salm Miklós gróffal és Lorenzo fejérvári prépostal, gyermekei nevelőjével fogja magát képviseltetni.[4] Meghívta még a brandenburgi választó fejedelmet, a bajor fejedelmeket, s Havasalfölde új vajdáját: Istvánt, Sáska Sándor fiát[5] is. De habár ezek képviselői a kitűzött időre meg is érkeztek Budára, a királyné jövetele késett. A király már aggódni kezdett neje szertelen késése miatt, de gyors futárral megtudta, hogy egy kis hűlésen kívül nincsen semmi baja, s február 17-ikére fog megérkezni. Ekkor a koronázást 20-ikára (hamvazó szerda utáni

1 Mária királyné írja 1539-ben, hogy «destitutii sumus etiam de bonis nostris reginalibus, castro veteris Budae et insularum Ratzenmarkt et Tchepel», melyeknek évi jövedelme 1200 frt volt; Brüsseli okmánytár II. k. 33. l.

2 Aleandro bib. feljegyzése 1539 február 10-ikről: Friedensburg, Nuntiaturberichte IV. k. 288. l.

3 Brassó város tanácsát 1539 január 13-ikán hívta meg az esküvőre személyesen Márton dr. régeni plébános a király nevében: Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen, II. k. (Brassó, 1889.) 604. l.

4 Aleandro bib. bécsi feljegyzése 1539 január 28-ikáról és február 11-ikéről id. h. I. k. 400. l. és IV. k. 291. l. Ferdinánd útasítása említett két követéhez Bécsből, 1539 február 10-ikéről; eredeti fogalmazványa a bécsi állami levéltárban.

5 Krakói hír 1538 deczember 4-ikéről: Hurmuzaki, Documente, XI. k. 37. l.

napra) halasztotta, s ő maga — Budán hagyván kincstartóját, György barátot — 10-ikén reggel indúlt Fejérvárra,[1] hogy az ünnepséghez még hátralévő intézkedéseket megtehesse. Előbb azonban fogadta és elhelyezé a 200 lovas kíséretében udvarába jutott török követséget,[2] mely a szultán — az ő támogatója — nászajándékával jött fel, a mi szinte szégyent hozott a királyra. Salm gróf t. i. már Győrig ért volt, a mint hírét vevé, hogy János király a törököt is meghívta esküvőjére, s mivel nem tartotta összeférhetőnek, hogy ő — mint egy keresztyén fejedelem képviselője — együtt s egy födél alatt jelenjék meg a török követtel, hirtelen visszatért Bécsbe Ferdinándhoz, a ki őt (22-ikén) meglepetten fogadta, s azzal a meghagyással küldte pár nap mulva ismét vissza, hogy ha az ünnepségeken csakugyan találkoznék a törökökkel, akkor *csak az esküvő után* üdvözölje nevében az új párt.[3]

János királyt annyival inkább bosszantotta ez a közbejött kellemetlen körülmény, mivel ekkor már ifjú felesége is szerencsésen megérkezett Fejérvárra. A csepeli révnél fogadta január 19-ikén, vasárnap a király, a kit a sziget legnagyobb községe: Ráczkeve bírája egy szőnyeggel tisztelt meg, talán azért, mivel nálunk a jegyesek — ez időben — szőnyegen állva szoktak megesküdni. Innen előbb nehány napra Budára mentek pihenni, a hol a budai, pesti polgárok s a budai zsidók egy-egy kupával — a szokásos nászpohárral — lepték meg az új mátkapárt, míg Mehemed bég, a török követ szintén egy szőnyeget hozott a királynak.[4] A meghívott vendégek és külföldi követek is ott nyüzsögtek már a koronázó város piaczain, s a vár alatti mezőn felütött sátrak közt. S éppen a legfontosabb hiányozzék, mikor elmaradása kész gyalázat, s annak a világos jele lenne, hogy ime

[1] Weinmaister J. a bajor fejedelmeknek Budáról, 1539 február 15-ikéről: Quellen zur bayerischen Geschichte, IV. k. 514. l.

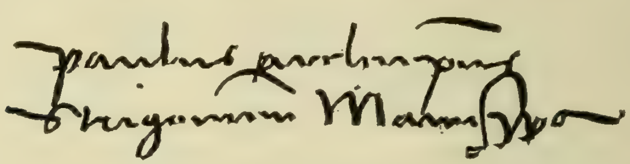
[2] Aleandro bib. 1539 február 10-iki id. följegyzése, Nuntiaturberichte, IV. k. 289. l.

[3] Aleandro bib. naplófeljegyzése 1539 február 23-ikáról: ugyanott, IV. k. 321/2. l. és február 25-ikéről, I. k. 467. l.

[4] János király számadáskönyvéből, Történelmi Tár, 1889. évf. 190—1. l. (Közölte ifj. Kemény Lajos.)

Ferdinánd írásbeli kötelezettsége daczára sem ismeri el királyi méltóságát, a mi pedig Izabella eljegyzésének egyik lényeges föltétele volt. De találékonysága kisegíté a bajból. Dementálta a hírt, s másfelől gondoskodott, hogy a törökök ne legyenek jelen. Megüzente a bécsi udvarnak, hogy udvarába semmiféle török követség nem érkezik, mire «a római király» biztosai újra visszafordultak Bécsből. Igaz, hogy e miatt újból el kelle halasztania esküvőjét egy héttel, márczius 2-ikáig; [1] de legalább Izabella is kipihenhette a hosszú, nehéz út fáradalmait.

Ennyi várakozás, akadály és halasztás után végre megtörténhetett az esküvő és a királyné megkoronáztatása Reminiscere vasárnapján, a kitűzött napon. A kettős ünnepély a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére Szent-István királyunk által épített székesegyházban folyt le. Mindkettőt az ország első papja: az öreg

15. VÁRDAI PÁL ALÁIRÁSA.

Várdai Pál esztergomi érsek végezte, fényes segédlettel. Valamikor János híve volt, most Ferdinánd pártján állott, s leginkább Bécsben lakott, és bizonyára ura beleegyezésével fogadta el a magyar király fölszólítását,[2] melynek visszaútasítása politikai szempontból sem lett volna tapintatos. Meg aztán érezte az érsek, és mindenki, a ki a viszonyokat, a nemzeti és a Habsburg-király közt megoszlott, s a török által leigázott ország körülményeit ismerte, hogy úgy is ez az utolsó koronázás, melyet ez a tisztes, remek templom lát.

Ez ad jelentőséget e napnak, melyre annyi gonddal készültek. Micsoda szemkápráztató fény és pompa lehetett ez ünnepélyen

[1] Aleandro bib. id. följegyzése: Nuntiaturberichte, I. k. 472. l.

[2] Február 11-ikén beszélte az érsek Aleandronak, hogy János király meghívta esküvőjére: ugyanott, IV. k. 290. l.

csak ruha és külső dísz tekintetében is, abban a fényes környezetben, melyben az új mátkapár megjelent. Izabellán virágos fehér atlaszból szabott menyasszonyi köntös, vont aranynyal hímezve, nyakán gyöngy, fején rubintos párta. János királyon zöld tafotás aranyos atlasz-mente, rajta hermelinnel béllelt aranynyal kivarrt dolmány, a mihez a királyszín nadrág és térdig érő csizma (szederjes szövetből) kitűnően illett. Oldalán ékkövekkel kirakott kard, fején forgós kalpag díszlett.[1]

A «vőlegény» már 1526 óta koronás királya volt Magyarországnak, s így csak a házassági esküt kellett elmondania remegő arájának. Aztán ő is elmondta — feszült figyelem közt — a mint arra magát az itt is megjelent váczi püspöknek a krakói várpalotában kötelezte volt. Elhangzott hát mindkét részről a «holtomiglan-holtodiglan», de melyikre nézve jelent kevesebbet?

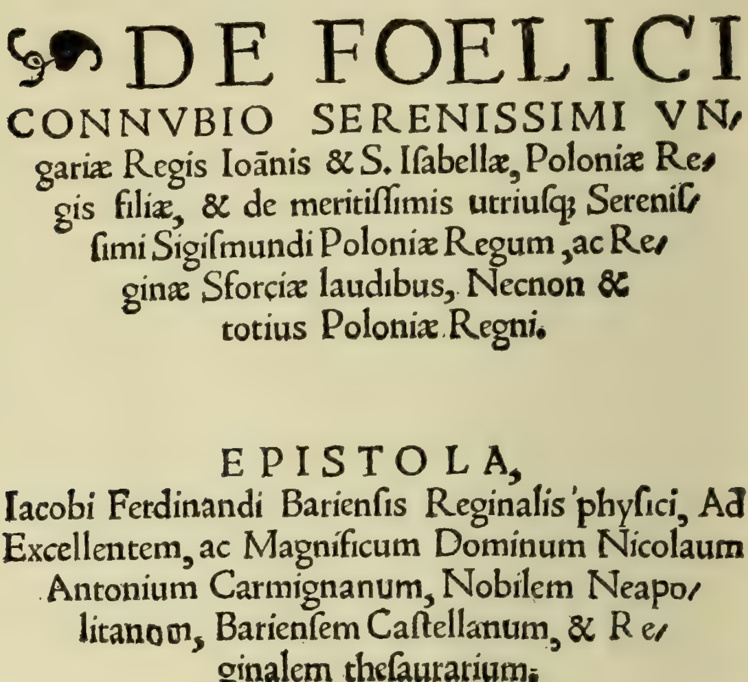
Bari Jakab Ferdinánd, Bona királyné orvosa, a ki Izabella fejlődésének és nevelésének éveken át figyelmes szemtanúja volt, azt írja róla az esküvő alkalmából, hogy száz nyelv sem tudná Izabella testi-lelki adományait és szépségét kellően jellemezni. Négy nyelven: latinul, olaszul, lengyelül, németül beszél és ír, úgy hogy mindenki csodálja. Teste csinos, kecses, homloka örömet és szerénységet mutat. Tagjai szépek és arányosak. Örvendhet János király, hogy ilyen feleséget kap, de Magyarország is, mely eddig annyit szenvedett.[2] Így írnak alkalomadtán idegenek is, a kik nem tartoztak udvarához. Hozzátehetjük a jellemzés teljességéért még a következőket. Latinul a Krakóban is járt Honter János brassói prédikátor híres nyelvtanából[3] tanult. Honter az oktatásra is vállalkozott, de a király leánya nevelését lengyel mesterekre bízta, nehogy idegen szokásokat

[1] János király kincseinek és ruháinak 1538-ból való jegyzékét ifj. Kemény Lajos közölte: «Tört. Tár» 1888. évf. 566—571. l.

[2] Az egykorú ritka latin nyomtatvány czímlapját hasonmásban közöljük a tulsó lapon.

[3] Így értelmezzük a hagyomány amaz adatát, hogy Izabella magától Hontertől tanúlt, tudván, hogy latin nyelvtana 1539-ig öt kiadást ért 9 év alatt Krakóban. Mert ha Honter csakugyan tanára lett volna, akkor neve bizonyosan előfordulna az udvari számadási könyvekben; de Honter különben is 1530 tavaszán tartózkodik rövid ideig Krakóban, honnan még abban az évben Bázelbe megy.

sajátítson el.[1] Egyébként kézséggel támogatta az ifjú tudóst egyik műve kinyomatásában,[2] és ezen a réven Honter személyesen ismerte Izabellát, és tehetségét, sőt Szent-Ágoston munkáiból kiadott szemelvényeit neki ajánlotta, a mint magyar királynévá

DE FOELICI CONNVBIO SERENISSIMI VNgariæ Regis Ioãnis & S. Isabellæ, Poloniæ Regis filiæ, & de meritissimis utriusq; Serenissimi Sigismundi Poloniæ Regum, ac Reginæ Sforciæ laudibus, Necnon & totius Poloniæ Regni.

EPISTOLA,
Iacobi Ferdinandi Bariensis Reginalis physici, Ad Excellentem, ac Magnificum Dominum Nicolaum Antonium Carmignanum, Nobilem Neapolitanum, Bariensem Castellanum, & Reginalem thesaurarium.

16. BARI JAKAB ORVOS LEVELE IZABELLA ESKÜVŐJÉRŐL.

lett.[3] De a kis herczegnő latin tanulása inkább a beszéd-ügyességre szorítkozott, mert még királyné korában is megesett, hogy egy-egy

1 Dück József írja «Geschichte des Kronstädter Gymnasiums» cz. művében (Brassó, 1845.) 17. l. három XVIII. századi szász író után, hogy Honter 1533-ban «Informator der polnischen Prinzessin Isabella» volt. De gróf Kemény József ráidézvén Konarski Szaniszló «Historia arcana regni Poloniae» cz. művéből (Anton Kurz, Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens, I. k. 390. l.) hogy Zsigmond lengyel «Rex autem filiae suae Isabellae educationem, informationemque nullo extraneo concreditam unquam voluit, ne extraneos imbiberet mores. Et en Isabella misera extraneis tamen in oris jactata degit» a dolgot mi sem tartjuk valószínűnek.

2 Schesaeus Kristóf meggyesi ev. lelkész említi a berethalmi synoduson 1580 május 8-ikán tartott beszédében, hogy Hontert Zsigmond király Cosmographiá-ja kiadásaban segíté; Urkundenbuch der Evangelischen Landeskirche A. B. in Siebenbürgen, II. k. (Nagy-Szeben, 1883.) 234. l.

3 Honter e műve czímlapjáról hasonmásban adjuk záróképekül Izabella, a magyar

latin levelet mással fordíttatott le magának; latinul pedig soha sem írt.[1] Termetére nézve magas növésű, karcsú, arcza, orra finom metszésű, hosszúkás, szája piczi, mély tekintetű szeme erélyt, de makacsságot és szeszélyt árúl el egyaránt, keze formás, újjai finomak — egészen olyan, mint anyja fiatal korában. Így nézett ki «az erények és kegyelmek tárházának nevezett» viruló hajadon,[2] a ki alig töltötte be életének huszadik évét.

17. JÁNOS KIRÁLY ARCZKÉPE ARANYPECSÉTJEN.

S milyen volt mellette hites ura, a király? Roskadozó, beteges, nehézkes járású, kit csak a ruha, a méltósággal viselt királyi tekintély, okos beszéde és leereszkedő nyájas modora emelt ki a környezet fölé. Arcza beesett, tekintete a sok gondtól és szenve-

és lengyel uralkodóházak czímereinek rajzát. A könyv leírását l. Szabó Károlynál: Régi magyar könyvtár, II. k. 21. sz. a.

[1] Így kéri pl. Hosius Szaniszló püspököt «Alżbieta Krolowa» aláírású levelében, hogy másolja le neki az ifjú király [Zsigmond Ágost] egy levelét, mivel «nie umim — úgymond — tak wyele po latinie.» Pamiętnik Warszawski (1816.) I. k. 251. l.

[2] Verancsics után Horváth Mihály: Fráter György élete (Pest, 1872.) 129. l.

déstől bánatos, bajusza, szakálla, vállig érő haja szürke, a mint már egy ötvenes emberé [1] szokott lenni. Korán megvénült, sokat szenvedett alak volt, a kinek egész életét hányattatás, bánat és csalódás tölté be. Ez a mai esemény volt hívatva bearanyozni a jó király hanyatló életét, gondolta mindenki a tömegben. De micsoda ellentétet képviselt ez a térdeplő új pár az oltár előtt, s milyen a harmatos tavasz a hervadó ősz mellé képzelve?

Esküvő után következett a koronázás fölséges jelenete, a maga hagyományos szertartásaival, úgy, mint 12 évvel előbb Szapolyai János megkoronázásakor.[2] Az érsek szentelt olajjal fölkente az oltár lépcsőjén térdelő királynét, s a nagymise után, a szokott háromszori kérdésre: akarja-e a nemzet, hogy Izabella Magyarország királynéjává koronáztassék — a jelenvoltak helyeslő éljenzése közben Werbőczi, a kanczellár segédkezésével fejére tevé Szent István koronáját,[3] melyet ősi szokás szerint a visegrádi felső toronyban őriztek. Erre a püspökök megáldották a királynét s a «Téged Isten dícsérünk» hangjai mellett kísérték a házasokat szállásukra.

A kettős nemzeti ünnepségre az alábbiak jelentek meg a magyar koronázó városban.

Külföldiek közül: Salm Miklós gróf 60 főnyi kíséretével, «az magyari urakkal Bécsből» Ferdinándot képviselve, a ki «igen szép ajándékkal meglátá az barátját»;[4] Ortenburg Móricz gróf a bajor fejedelmek, Maltzan György a brandenburgi választó fejedelem képviseletében,[5] és Udryste visztier, a havasalföldi vajda kincstartója.[6] A főurak közül: György barát, a kincstartó, Werbőczi István, Perényi Péter, Brodarics váczi püspök, Frangepán Ferencz

[1] Verancsics azt írja János királyról, hogy 53 éves korában halt meg (1540-ben), de egy régi feljegyzés szerint 1490 márczius 29-ikén született (Wagner, Analecta Scepusii IV. k. 33. l.) s ezt megerősíti Josefficz püspök adata, hogy 1526-ban 36 éves volt.

[2] Ezt Fraknói Vilmos írja le Szerémi nyomán: Magyar országgyűlési emlékek, I. k. 20—21. l.

[3] Zermeghnél: Schwandtner, Scriptores II. k. 413. l.

[4] Verancsics Antal följegyzése: Összes munkái, II. k. (Pest, 1857.) 44. l.

[5] Weinmaister id. tudósítása: «Quellen zur bayerischen und deutschen Geschichte, IV. k. 514. l.

[6] Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt, II. k. 614. l.

kalocsai érsek, kik a házasság létrejöttén annyit jártak és fáradoztak; a Balassák és Törökök, a felsőmagyarországi, délvidéki és erdélyi főnemesek nagy sokaságban, nejeik és kíséretük társaságában. Városok és testületek képviseletében feljött: a battai apát, egy aranyozott kupát hozván nászajándékul; az erdélyi püspök (Statilio) nevében Wolffard Hadrián vicarius,[1] négy nagy kupával; az erdélyi szászok küldöttségeiként, a hét szék tanácsa nevében: Hutter György nagyszebeni királybíró, Horvát Mihály és oratoruk: Byrkner András,[2] két szép mosdókészlettel, tizenegy aranyos kupával,[3] egy ezüst hüvelyes «sablyá»-val s egy behajtható késsel, «minek neve bicsak»; Brassó tanácsa részéről Fuchs János és Hoch János két remek kupával, egy teljesen felkantározott drága hátaslóval és két nagy szőnyeggel;[4] Kassa város bírája két, Lippáé egy közepes virágos, Temesváré egy kisebb síma kupával; Karánsebes vajdája két síma kupával s végül Lugos bírája kilencz czobolybőrrel. Szeben, Brassó és Beszterczе követei még az esküvő után is ott sürgölődtek hetekig az udvarban, hogy a királytól (a nász kedvező alkalmának felhasználásával) kiváltságaik megújítását kérjék.[5]

Ezenkívül kapott még János király esküvője alkalmából: a pécsi püspöktől két virágos kupát, a gyulafejérvári s a váradi káplalantól 3—3 virágos kupát, a budai polgároktól egy fedeles serleget, a karánsebesi nemesektől egy muskátdió alakjára készűlt ezüstös kupát; s megkésve, két héttel esküvője után: a kúnoktól

1 Vezetéknevét ismerjük Verancsics Antal egy 1540-iki leveléből: Összes munkái, VI. k. 75. l. Maga a püspök ekkor János király követeként Rómában járt, hol 1539 márczius 8-ikán kap menetlevelet «octo sarcinis rerum diversarum» szabad kivitelére. (Az apostoli kamara rendelete a római vatikáni levéltárban, Arm. 29. vol. 97. fol. 299 b.)

2 A nagyszebeni városi levéltár 1539-iki *Prothocollon*-ja adatai szerint, Veres János polgármester idejéből.

3 A nagyszebeni id. 1539-iki számadási könyvben csupán 4 aranyozott kupa van ajándékul feltüntetve, melyek súlya 42 márkánál több és értéke több mint 600 frt volt; a többi ajándéknak más rendeltetése volt.

4 A nászajándék érdekes számadásai közölve az id. brassói kiadvány II. köt. 607. és 613. l. Kiemeljük, hogy a hátaslovat a város 100 forinton vette, az egyik kupa súlya 6 márka 21 nehezék, a két szőnyeg ára 90 frt. stb.

5 Ez év márczius 14-ikétől április 12-ikéig terjedő idejéből Szeben 4, Brassó 3, Beszterczе 2 kiváltságlevelet kap János királytól. (Eredetijük az illető városok levéltáraiban.)

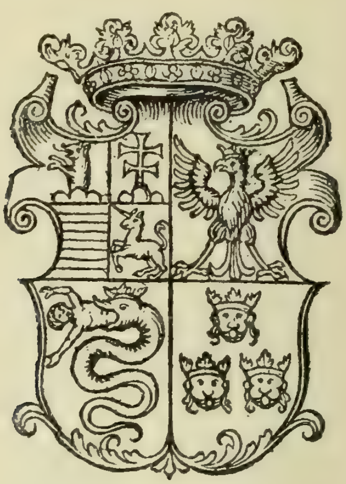
és jászoktól 2—2 virágos kupát.[1] S ez ajándékok jegyzékéből nemcsak azt látjuk, hogy a XVI-ik században nálunk esküvőre leginkább ezüst kupákkal, serlegekkel és poharakkal szoktak kedveskedni, hanem megismerjük a János királyhoz hű városokat és híveket is, el egészen Erdélyig.

Kijövet, napestig tartó lakoma és vígság folyt, habár a tulajdonképpeni lakodalom csak másnap kezdődött Budán, a hova György barát előre is ment estefelé Salm gróffal és kíséretével, hogy az új házasokat illően fogadhassa. A királyi pár azután reggelre kelve az egész vendégsereggel és kísérettel megindúlt az ország fővárosa felé.[2]

Elmúltak a leányévek és Izabella királyné mint asszony hagyta el Székesfejérvárat.

[1] János király számadási könyvéből: Tört. Tár 1889. évf. 191. l.

[2] Salm Ferdinándhoz Budáról, 1539 márczius 4-ikén: Nuntiaturberichte, IV. k. 350. l.

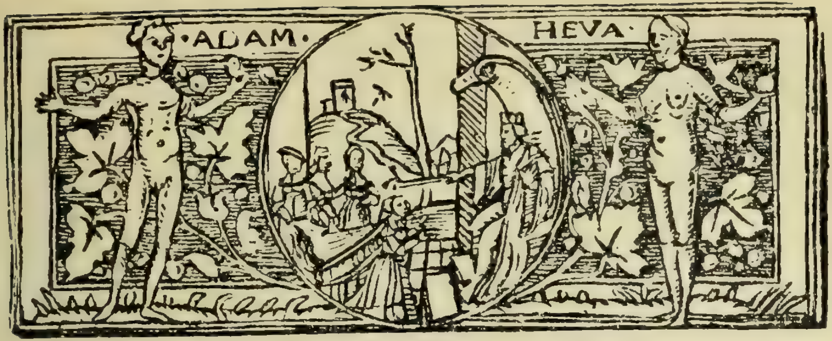

18. IZABELLA KIRÁLYNÉ CZÍMERE.

MÁSODIK KÖNYV

AZ IFJÚ KIRÁLYNÉ

1539—40

19. DÍSZÍTMÉNY ERDŐSI 1539-BEN MEGJELENT NYELVTANÁNAK CZÍMLAPJÁRÓL.

I.

A KIRÁLY és királyné asszony ő Felségét Budán, a fejérvári út felől, a Zsidó kapu előtt 1539 márczius 3-ikán délután György barát és Salm gróf fogadta a fő- és köznemesség bandériumával. A papság részéről ott volt: a budai Szent-Zsigmond-egyház prépostja, kezében szerény ajándékával,[1] és Verancsics Antal ó-budai prépost, udvari titkár, a testvére: Mihály által írt üdvözlő nászdalt[2] osztogatva ismerősei közt. A két testvérvárost Buda és Pest tanácsa képviselte, élén főbírájukkal, míg a fellobogózott útczákat és tereket a városi polgárság szorongó tömege lepte el. Csak törököt és zsidót nem lehet találni a tarka-barka csoportokban, legfeljebb az ablakokból nézik dugva a menetet, mivel a lakodalom idejére elővigyázatból kirendelték őket a városból, nehogy a felgyülemlő sok idegen vakbuzgó nép bajt csináljon köztök, s kifossza őket.[3]

Így vonúlt fel a királyi pár a taraczkok és mozsár-durranások

[1] Nászajándékul két kis aranyozott kupát hozott magával; Tört. Tár, 1889. évf. 191. l.

[2] Hasonmásban közöljük a ritka nyomtatvány czímlapját, melyet Tarło Szaniszló przemyśli püspöknek ajánl: Ant. Wrancius Transsilvanien[sis] et veteris Budae prepositus regni Hungariae secretarius natus.

[3] Verallo Jeromos Farnesehez; Velencze, 1539 február 4-ikén; Óváry, III. Pál levelezése, 64. l.

zaja s a lakosság éljenzése közben a várba, mely ilyen lakodalmi vígságot rég nem látott.

A mennyegző, «kiben sok magyar urak mind feleségekkel nagy gazdagsággal valának» jelen,[1] a kor szokása szerint: az ajándékok nyilvános bemutatása és felajánlása ünnepségével kezdődött.[2] Azután következett a nászlakoma, de a bőjt miatt húst nem tálaltak fel, csak halas és olajos ételt.

A táncz, múlatás és az ünnepélyek egész sora hetekig tartott Mátyás király egykori palotájában, melynek fényét a vendégek nem győzték eléggé bámúlni. Legragyogóbb volt a trónterem, Magyarország és Mátyás király czímerével, s dicsőségét hirdető (1479-iki) felíratával. De gyönyörű volt a nagy király hálószobaja,[3] és egykori könyvtárterme, a magyar királyok arczképeivel,[4] melynek mennyezetén «az egész égboltozat az égi testekkel és azok pályájával látható lefestve.[5]» Páratlan két más könyvtárterem is, és a palota «aranyozott gerendákkal» diszített többi sok szobája, melyeknek «szobrai, ívezetei, rakott művei csak úgy csillognak a sok aranytól» [6] még most is, félszázaddal Mátyás halála után. Volt tehát miben gyönyörködniök az idegeneknek, de Ferdinánd biztosának talán az esett legjobban, hogy — a mitől úgy tartott — török követ nem volt jelen.[7] Napestig szólt a muzsika szanaszét a várban, s bizony 20-ika lett belőle, mire Salm Miklós gróf kíséretével hazaindúlhatott. Magával vitte ura számára Izabella *sajátkezű* levelét, melyben — úgymond — nem

1 Verancsics Antal följegyzése: Összes munkái, II. k. 44. l.

2 E jellemző műveltségtörténeti adatot Ferdinánd id. útasításából tudjuk: «Sequenti vero die secundum morem consuetudinemque eiusmodi celebritatis nuptiarum dona nostra loco et tempore congruo publice offerant, significantes, nos illa non tam muneris causa, quam in signum memoriae voluisse obferri.» (A bécsi állami levéltárban.)

3 Omichius leírása Ungnad Dávid 1572-iki magyarországi útjáról. (Güstrau, 1582.) Ismertette gróf Apponyi Sándor: Hungarica, I. k. (Budapest, 1900.) 337. l.

4 Ungnad útleírásának 1674-iki kiadásában említve, melynek magyar vonatkozásait Szalay László ismertette: Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI-dik században, (Pest, 1859.) 209—226. l.

5 Ez még 1591-ben is meg volt. Wratislau báró ír róla. L. Szamota István, Régi utazások Magyarországon és a Balkánfélszigeten, (Budapest, 1891.) 200. l.

6 Oláh Miklós leírása 1536-ból «Hungaria et Atila» cz. művében. Magyarúl l. Szamotánál, id. m. 520. l.

7 Salm id. tudósítása Ferdinándhoz: Nuntiaturberichte, IV. k. 350. l.

EPITHALAMION

SERENISSIMI IOANNIS HVNGA RIÆ REGIS ET ISABELLÆ REGINÆ, PER MICHA‑ ELEM WRANTIVM DALMATAM. M. D. XXXIX.

20. VERANCSICS MIHÁLY NÁSZDALA IZABELLA ÉS JÁNOS KIRÁLY LAKODALMÁRA.

tudja kifejezni, s nem képzeli, miként fogja megérdemelni Ferdinánd ama kitüntető kegyességét, melylyel magát esküvőjén képviselteté, s azt a szeretetét, melyről őt levelében biztosítja. Hálásan köszöni ennyi jóságát, de reméli, hogy szeretetét — megnyugtatására s a két szomszédos állam közjaváért — urára, szeretett házastársára is kiterjeszti; mert részéről mindig az lesz legfőbb törekvése és gondja, hogy ezt a szeretetet fokozza és kiérdemelje.[1]

Bánatosan búcsuztak a lengyelek is a királynétól, a kit Krakóból idáig kísértek, miután két hónap alatt annyira összebarátkoztak a magyarokkal. Bandériumuk vezetői, a przemysli püspök és Opalinski a búcsú-kihallgatáson előadták János királynak, a a mit uruk különösen lelkükre kötött, s még írásban is utánok küldött, t. i. hogy bánjék úgy Izabellával, mint egy király leányával; nemcsak a rokonság révén, hanem azért is, hogy őt sokszoros érdek és viszony fűzi Lengyelországhoz. A házassági szerződést írja alá és adja át a követeknek. Adjon reverzálist, hogy a hozomány ürügye alatt sem ő, sem neje nem fog soha semmit kívánni a lengyel királytól és koronás fiától, Izabella pedig nyilvánosan mondjon le lengyel trónörökösödési igényéről.[2] Ezt a királyné nyomban meg is tette ünnepélyesen a király jelenlétében és hozzájárúlásával;[3] de hozománya biztosításának ügye sokáig elhúzódott és sok bajt, kellemetlenséget okozott. Mert ugyan mindenki tudta,[4] s maga Bona királyné is hálásan elismerte, hogy e frigy szerzője György barát,[5] de bármíly reményeket fűzött is hozzá Magyarország politikájának éleseszű vezetője, jól gondolkoztak az egykorúak, és Ferdinánd magyar tanácsadói,[6] midőn azt mondták,

[1] Izabella olaszul írt érdekes levelét hasonmásban mellékeljük e laphoz, olvasását a Függelékben közöljük.

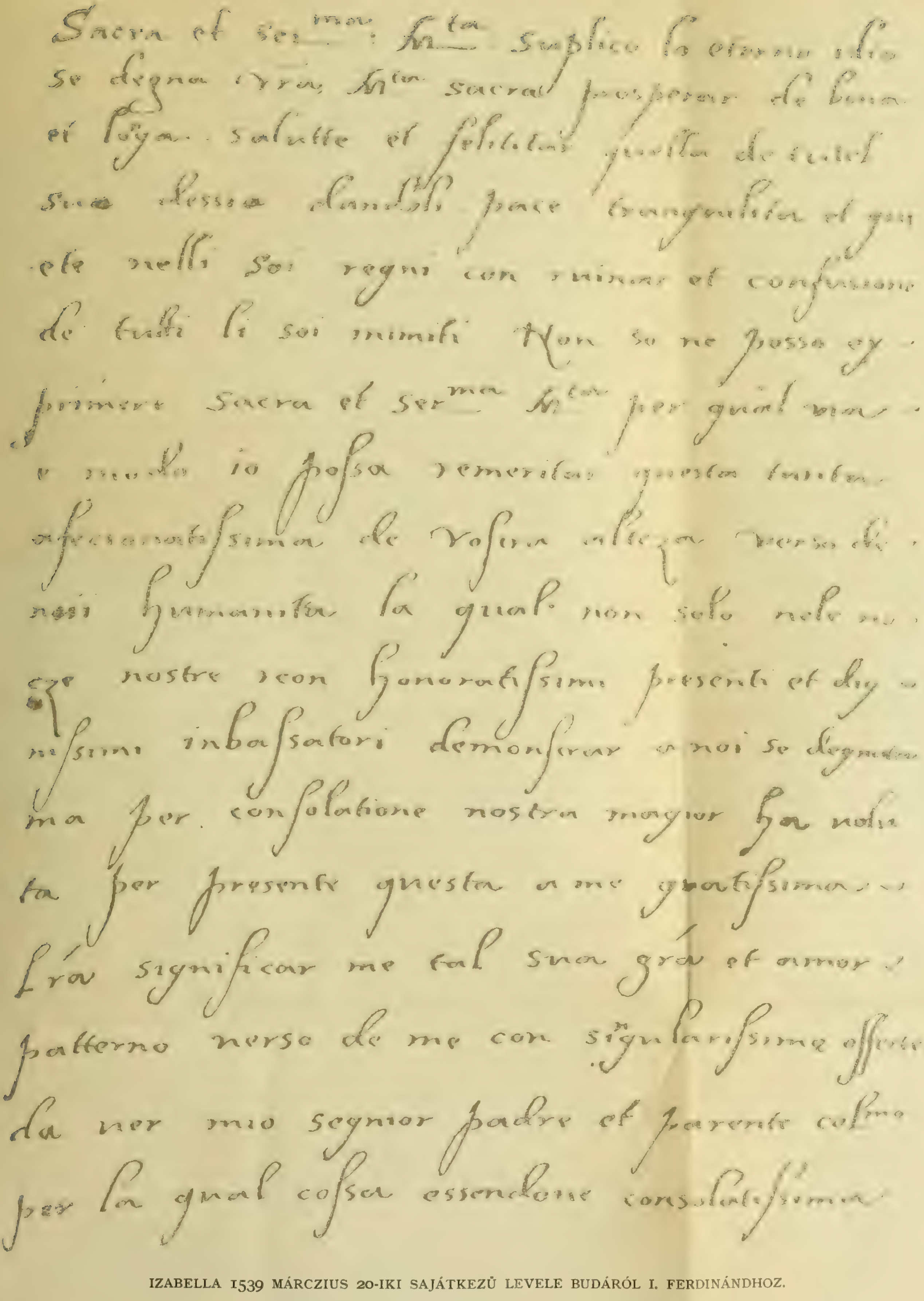
[2] Zsigmond lengyel király útasítása követéhez a krakói hg. Czartoryski-múzeum levéltárában: 282. k. 305. l. és 1539 február 24-iki kelettel egy másik példánya ugyanott: 276. k. 3—4. sz. alatt.

[3] János király keletnélküli oklevele e lemondásról: Dogiel, id. m. 140. l.

[4] Az «Album Oltardianum» id. 12. lapjára is feljegyezték, hogy: Praecipuus suasor hujus connubii fuit Georgius monachus, episcopus Varadiensis.

[5] Bona György baráthoz Vilnáról, 1541 márczius 10-ikén; egykorú másolata a lembergi Ossolinski-intézet kézirattárában: 179. k. 83. l.

[6] Thurzó Elek helytartó Ferdinándhoz Semptéről, 1540 február 18-ikán: Gévay, Urkunden u. Aktenstücke. 1539—1540. (Bécs, 1842.) 35. l.

Sacra et Ser.ma M.ta Supplico lo eterno idio
se degna orra M.ta sacra prosperar de bona
et longa salutte et felicitar quella de tutel
sua desseo dandoli pace tranquilitta et qui
ete nelli soi regni con ruinar et confusione
de tutti li soi inimici Non so ne posso ex-
primer Sacra et Ser.ma M.ta per qual ma-
ni modo io possa remeritar questa tanta
afectionatissima de Vostra altezza verso di-
noi humanitta la qual non solo nele ma-
nere nostre con honoratissimi presenti et dy-
gnissimi inbassatori demonstrar a noi se degnava
ma per consolatione nostra maggior ha volu-
ta per presente questa a me gratissima
lra significar me tal sua gra et amor
paterno verso de me con singularissime effecte
da ver mio segnior padre et parente col.mo
per la qual cosa essendone consolatissima

IZABELLA 1539 MÁRCZIUS 20-IKI SAJÁTKEZŰ LEVELE BUDÁRÓL I. FERDINÁNDHOZ.

(Eredetije a bécsi cs. és kir. házi, udvari és állami levéltárban.)

humilmente rengratio a quella offerendome
medesmamente da poi che tanta demostra
tione de vr̃a altezza io remeritar nõ
basto al manco pregaro nostro signor
idio per la optima sanita de vr̃a
M.^ta ser.^ma Non dubitto che medes
mamente se degnara vr̃a M.^ta portar
bon amor ancora verso el Ser.^mo S.^or
et marito mio carissimo per sua virtu
per mia consolatione per lo ben commune
deli regni a se tanto vicini Et me questa
sara sempre la magior sollicitudine e cura
far ogni sforzo che lo amor comenzato fra
le vostre M.^ta ogni di piu se augumenta
e cresca como de essere meritamente
conoscendo dapoi io asai gratia de vr̃a
M.^ta esser ancora desiderosissima aver
lo amor dela Ser.^ma regina de fran-

M.tà consorte et mia sorella amantissima
alla qual summamente desidero esser sempre
comendatissima insieme cō la sacra et ser.ma
vrā M.tà le qual dio ognipotente mantener
voglia ali longi et felicissimi anni datis
a buda 20 marty 1539

De vrā Sacra M.tà

filia obedientissima

ysabella regina
Hungarie manu
propria

Ser.mo re de roma
ungarie et de boemie
et padre mio

Neapoli 23 mar. 1539

hogy e házasság újabb bonyodalmak szülője lesz. A váradi békeszerződésre gondoltak, habár az nem zárta ki a király házasodását.

Izabella elégedetlenségének egyéni okai voltak. Fiatalon, leányfővel jutott idegen országba, melynek népét, nyelvét nem ismerte, s vált feleségévé egy beteges öreg embernek, a ki neki atyja lehetett volna. Hiába múlattatta s járt kedvében János király, nem csodálhatjuk, ha mindegyre hazájára gondolt, ha leányéveinek emlékei jutottak eszébe, s ha néha még panaszkodott is sorsa fölött. Erre Winzerer Gáspár, Lajos bajor fejedelem követének megjelenése adott alkalmat, egy hónappal esküvője után. Megkésve, virágvasárnapján (márczius 30-ikán) késő este ért Budára, úgy hogy a hajón kellett hálnia; a mit megtudván János király, két emberével halat és bort küldött le hozzá. Másnap reggel jutott fel a várba, de a nagyhéten nem akart tisztelegni a királynál s csak húsvét szombatján (április 5-ikén) ment be hozzá és adta át az ajándékokat, melyeket a király látható örömmel fogadott és az urak előtt is fennhangon dícsérte a két bajor fejedelem barátságát. Másnapra aztán meghívta Maltzan brandenburgi követtel együtt a palotába, s ekkor látta a királynét is. Szép, kedves, okos asszonynak találta, a ki négy nyelven, s kiváló udvariassággal beszél. Németül érintkezett vele, a hogy leggyöngébben tudott. Izabella később még egyszer fogadta (csupán titkára jelenlétében) s beszéd közben váratlanúl, a többek közt ez a társalgás fejlődött ki köztük:

— Miért nem ment Felséged valami német fejedelemhez nőül, kezdé merészen a bajor követ.

— Kihez, kérdé a királyné.

— Hát pl. uramhoz, Lajos bajor fejedelemhez. Erre a királyné elpirult s nagyot sóhajtva így felelt:

— Nem tudom, mi volt az oka; pedig Henrik fejedelem járt atyámnál Krakóban, mert testvérének akart megkérni. A bajor nemes erre félbeszakítá:

— Lajos herczeg jobb lett volna Felségednek, mert vele egy nap több öröme lett volna, mint itt egy egész éven át!

— Jól tudom, mondá a királyné; a sors akarta így, de szeretném, ha Lajos herczeg elvenné (legkisebb) húgomat, mert az a legszebb nőtestvéreim közül.[1]

Ferdinándot annak gondolata aggasztotta, hogy e házasságnak természetes következménye lehet, még mielőtt a váradi békét Magyarországon kihirdetnék. Ezért már az esküvőre küldött Salm gróf útján sürgette a kihirdetést,[2] és úgy a király, mint György barát megígérte, hogy nemsokára követeket indítanak Bécsbe ez ügyben.[3] És mikor ezek csak nem jöttek, a húsvéti ünnepek után Laski Jeromost küldték le Budára, a hol azt a választ kapta, hogy beteg úgy a váczi püspök, mint a kalocsai érsek, s nem volt, a kit e fontos kérdésben az udvarba küldhettek volna. Ferdinánd Izabella közbenjárását is kérte, de a lengyel követ udvarias biztatásnál egyebet nem nyert tőle, midőn ura levelét (április 18-ikán) átadta a királynénak.[4] Majd azt kívánták, hogy György barát maga menjen fel Bécsbe, királya nevében.[5] De a barát nem akart kelepczébe jutni, s Ferdinánd ez óhajtását nem teljesíthette. Magyarország érdeke tiltotta, hogy a váradi békeszerződést nyilvánossá tegyék, most, mikor a török már különben is értesült róla, s a határokon lévő seregeivel könnyen becsaphat az országba. János király tehát abban állapodott meg a baráttal, hogy a kihirdetést minden felhasználható eszközzel húzzák-halasszák, a bécsieket hitegessék, a törököket pedig engeszteljék ki. Ezért egyfelől pénzbeli segélyt ajánlott fel a szultánnak a lakodalmáról visszatérő Mehemed bég által, miként eddig is segíté moldvai vállalatában, másfelől apósa közbenjárását is kikérte a lengyel bandériummal Krakóba küldött

1 Winzerer jelentése Lajos bajor fejedelemhez Budáról, 1539 április 11-ikén: Quellen zur bayerischen und deutschen Geschichte, IV. k. 516. l.

2 Erre nézve egész részletesen intézkedik Ferdinánd id. útasítása, hogy követei miként tárgyaljanak titkos audienczián János királylyal és kincstartójával; egykorú másolatban a bécsi állami levéltárban.

3 György barát Salm grófhoz Budáról 1539 márczius 26-ikán: Tört. Tár, 1882. évf. 98. l.

4 Laski Jeromos Ferdinándhoz Budáról 1539 április 19-ikén; a bécsi állami levéltárban.

5 Salm György baráthoz 1539 április 25-ikén: Tört. Tár, 1882. évf. 100. l.

követei útján. Útnak is indították onnan április végén Wilamowski Jakabot, hogy biztosítsa a szultánt a felől, hogy Izabellát abban a reményben adta Zsigmond János királyhoz, hogy a porta és Lengyelország közt fennállott régi barátság még erősödni fog.[1]

A nyár folyamán dr. Held Mátyás birodalmi vice-kanczellár tárgyalt V. Károly császár nevében: Bécsújhelyen Frangepán kalocsai érsekkel, majd Visegrádon János királylyal, de eredménytelenül. S mivel Isbienski Szaniszlótól értesült ugyanakkor,[2] hogy a bécsiek a krakói udvarban is izgatnak ellene, szeptember elején Verancsicsot küldte oda, hogy apósát tájékoztassa ez ügyben. A budai prépost szeptember 20-ikán ért rangjához illő csekély kíséretével Krakóba,[3] a hol előadta röviden, hogy János király örömmel kihirdeti a békeszerződést, mihelyt V. Károly és Ferdinánd rendelkezésére ad — ígéretük szerint — annyi hadat, melylyel Magyarországot megvédheti, «mert maga is megunta a bizonytalan és költséges viszonyt a törökkel.»[4] De a lengyel király közvetítő válasza és tanácsa (egy hónappal azután, hogy Herberstein Zsigmondot fogadta)[5] az volt, hogy inkább kössön a törökkel is új szerződést, és teljesítse Ferdinánddal szemben, a mit ígért.[6]

Zsigmond király különben saját ügyében is tapasztalta, hogy veje ígéretében nem igen lehet bízni, s ez okozta a harmadik elégedetlenséget, mely házasságából származott. Fájó érzéssel látja — írja neki ugyanakkor — hogy Izabella hitbérét mai napig sem biztosítá, s hogy ez a dolog annyira elhúzódik; a miből azt kell értenie, hogy neje iránt nincsen olyan szívvel, a milyennel szeretné, hogy legyen, s ő is, mint felesége, megkívánhatja.[7]

[1] Zsigmond király útasítása Wilamowskihoz Krakóból, 1539 április 13-ikán; Przezdziecki, id. m. 1. k. 282. l.

[2] Ezt 1539 augusztus 4-ikén küldik Magyarországba, s útravalóul kapott 30 frtot. (A varsói főlevéltár 96. sz. kötetében.)

[3] Verancsics 11 lóval és 11 szolgával október 2-ikáig ült Krakóban, s költöttek reá 12 nap alatt 175/18/7 frtot. (Ugyanott.)

[4] Horváth Mihály, id. m. 84. l.

[5] Zsigmond válasza Herbersteinhoz Krakóból, 1539 szeptember 7-ikén: Bethlen, id. m. 1. k. 292—8. l. Herberstein augusztus 22-ikén indúlt Lengyelországba és szeptember 22-ikén ért ismét Bécsbe; naplója egykorú eredeti kiadása 48. l.

[6] Zsigmond levele János királyhoz Krakóból, 1539 október 8-ikán; ugyanott 298—301. l.

[7] Zsigmond levele Krakóból, 1539 október 10-ikéről, a krakói Czartoryski-kézirattárban, 275. k. 325. sz. a.

A királyné csakugyan panaszkodott is, nemcsak szüleinek, a kik egészsége felől kérdezősködtek,[1] de idegeneknek is (így az udvarban járt Heldnek,) a kik szépségét, eszességét bámulva,[2] valósággal részvétet éreztek iránta. Elégedetlen volt, mert jövőjét boldogabbnak képzelte; csalódott, mert a mint fokozatosan kezdte megismerni környezetét s új hazáját, belátta, hogy azt tulajdonképpen két hatalom: a német és török versengése tartja fenn, s ha valamelyes változás áll be, menthetetlenül áldozatává válik egyiknek. A mellett naponta hallá a hírt, miként pusztít a török a főváros közelében, és eszébe jutott, hogy ha valami csapás érné, szégyenszemre haza kellene mennie, mert még az sem lesz, hová húzódjék biztonságba. Atyja felől is nyugtalanító híreket hozott Izabella embere, mert június havában sokat betegeskedett s még a szobát sem hagyhatta el.[3]

Érezte János király, hogy apósa szemrehányásait nem lehet egyszerűen elhallgatni, s azért díszes követség útján akarta késedelmét igazolni. Legügyesebb diplomatájára: Frangepán Ferencz kalocsai érsekre bízta e kényes feladatot, a ki Lengyelországban már többször járt volt. Most november 9-ikén, vasárnap vonúlt be Krakóba 157 (közte 122 lovas) szolgája kíséretében.[4] Itt előadta az udvarban, hogy János király a nagy szükség, s az országos költségek terhe miatt nem teljesíthette a hitbér biztosítását; hogy pedig Károly és Ferdinánd is hozzájárúljon, illetve biztosítsa a hitbérül adandó várakat, ezt sem szükségesnek, sem királyi méltóságával összeférhetőnek nem tartja. A lengyel

[1] E végből 1539 június 18-ikán küldenek be hozzá Krakóból egy embert. (A krakói Czartoryski-kézírattárban: 56. k. 134. sz. a.)

[2] Held kijelentései «Circa le cose de Ungaria» 1539 augusztus 12—15-ikéről: Dittrich, Nuntiaturberichte Giovanni Morones vom deutschen Königshofe 1539—1540. (Paderborn, 1892.) 7—9. l. és Friedensburg, Nuntiaturberichte, IV. k. 384. és 408. l. Dittrich kiadása igen silány. Az is hibája, hogy nem ismeri Óváry «III. Pál pápa levelezése» cz. id. művét, melyben Morone jelentései közül már 1879-ben sokat kiadott!

[3] Zsigmond levele Izabellához, Krakóból 1539 július 6-ikán; egykorú másolata a kolozsvári Erdélyi Múzeum-Egylet kézirattárában őrzött «Cancellaria polonica» cz. kötet 45. lapján, mely kézirat valamikor Báthory András bíbornoké volt.

[4] Az érsekre (a ki november 28-ikáig ült Krakóban) költöttek: 856/19/5 frtot. Ajándékul kapott 300 aranyat és 2 quadragena czobolyprémet, s külön ajándékokat még kísérete kiválóbb tagjai, összesen 1421/19/5 frt értékben. (A varsói főlevéltár 96. sz. kötetében.)

király — egyebet úgy sem tehetvén — elengedte tehát azt a János királyt bántó feltételt, habár emlékezteté a követet arra, hogy még Miksa császár is 300 ezer aranyat tett volt le biztosítékul, midőn unokáját a lengyel király unokahúgával összeházasítá. Hanem azért a kalocsai érseknek a búcsúkihallgatáson (november 27-ikén) biztosító-levelet kellett adnia ura nevében, hogy a király mielőbb követeket küld az ügy elintézésére.[1] Zsigmond azonban nem várt erre, hanem az év utolsó napján útasította udvari marsallját: wiśniczi Kmita Péter krakói és szepesi kapitányt, hogy mielőbb menjen Budára, s rendezze a hitbérbiztosítás dolgát, melyben immár szinte egy egész év telt el hiába.[2]

II.

Ezzel az ügygyel János király egy ideig ismét nem törődhetett. Még kevésbbé a békeszerződés kihirdetésével. De Held dr. informatioinak ellensúlyozására elővigyázatból (még augusztus havában) Ferdinándhoz küldte Batthyányi Orbánt, György barát intimusát, a ki azzal a hírrel jelent meg Bécsben, hogy a török Nándorfejérvár körül már 36 ezernyi lovast gyűjtött és egyenesen Zágrábnak tart.[3] A híresztelésnek fele sem volt igaz, de a ravasz kincstartó czélt ért: egy darabig nem sürgették a kihirdetést, azután pedig Statilio erdélyi püspök felküldésével[4] húzta-halasztgatta az ügyet.

Országos, fontosabb dolgok foglalták el eddig is a királyt s deczember hó elején az a váratlan hír jut a budai udvarba, hogy Erdélyben lázadás ütött ki ellene, melynek feje maga a két vajda: Maylád István és Balassa Imre. Ezek Erdély kiválóbb nemeseivel egyelőre arra szövetkeztek maguk közt, hogy ha netalán beteges

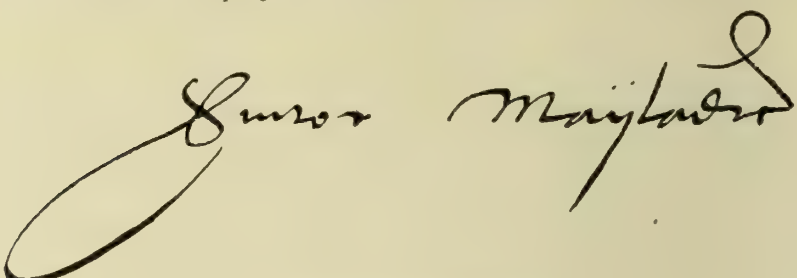
[1] Macieiowski vice-kanczellár válasza Frangepán kalocsai érsekhez Krakóból, 1539 november 27-ikén; a krakói hg. Czartoryski-kéziratttárban: 275. k. 337. sz. a.

[2] Zsigmond útasítása Krakóból, 1539 deczember 31-ikén; ugyanott, a 276. k. 70. sz. a. és az Erdélyi múzeumi levéltár «Cancellaria polonica» cz. id. kötetében, 107. l. Bona királyné ajánló levele érdekében Verancsicshoz: Összes munkái, VI. k. 79. l.

[3] Morone bécsi jelentése 1539 szeptember 2-ikán; Dittrich, id. m. 19. l.

[4] Statilio október 22-ikén ért a bécsi udvarba; Dittrich, id. m. 37. l.

uruknak, «az fejedelemnek szerencsétlensége avagy gonosza történnék», közös egyetértéssel válaszszanak maguknak mást. Csakhogy az is kitudódott, hogy a nagyravágyó Mayládmagának akarta megszerezni Erdélyt, még a király életében, melyért adót is ajánlott fel a szultánnak. János királynak fájt ez a hálátlanság, mert hisz jóformán az egész (1538-ik) múlt évet Erdélyben tölté, személyesen járt, s békítgetett Tordán, Görgényben, Segesvártt, Brassóban, Nagy-Szebenben, Fogarason, Gyulafejérvártt,[1] s úgy a magyarok, mint a szászok szívesen fogadták és esküdtek neki hűséget a kolozsvári országgyűlésen. De jól tudta, honnan fúj a szél, s miként izgatott ellene Ferdinánd Konstantinápolyban is.

21. MAYLÁD ISTVÁN ALÁIRÁSA.

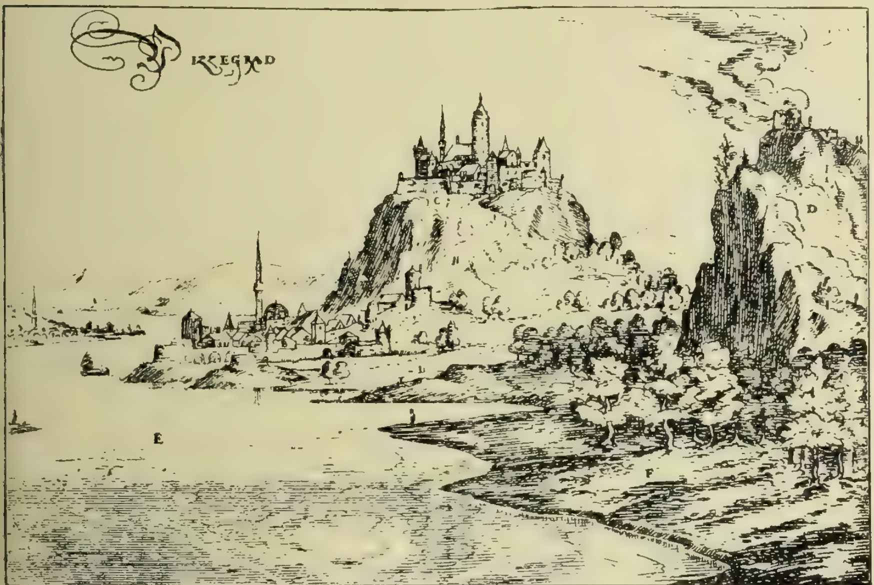
Ez utóbbiról Wilamowskitól értesült, a ki a lengyel király megbízásából a nyár folyamán, július közepén járt Budán, hogy elmondja, micsoda istentelenségeket beszéltek róla és ellene a portán, a honnan éppen visszatért volt.[2] A sok vád és besugás megczáfolására a király György barátot akarta a szultánhoz küldeni, de mire felkészült, s az ajándékokat összegyűjtötte, vége lett az évnek.[3] A beteges király azonban, kinek gyakori fuldoklási rohamai voltak, s érezte, hogy nem sokáig fog élni, minden eshetőségre előkészíté magát és tanácsosait. Most már ritkábban

[1] Erdélyi tartózkodásának helyei kitűnnek számadási jegyzékéből: Tört. Tár, 1889. évf. 189—190. l.

[2] Zsigmond király útasítása Wilamowski Jakabhoz 1539 július 7-ikén; a krakói Czartoryski-kézírattárban: 56. k. 144. sz. a.

[3] György barát Zsigmond királyhoz Szász-Sebesről, 1540 július [2]8-ikán; ugyanott, a 277. k. 239—244. l.

járt ki, de szabad idejét gyakran felhasználta arra, hogy feleségével Visegrádra kocsizzék, a hol — letéve az állami élet gondját — legjobban pihenhetett és legszívesebben szeretett tartózkodni.[1] Izabella is örömest jött ide, felfrissülni e gyönyörü fekvésű vár vadaskertjében, kivált mióta áldott állapotban volt, és sokat gyöngélkedett. Július hónapját teljesen itt töltötték, s az egész hely megélénkült, mint a régi magyar királyok idejében. A hajón érkező Heldet János király a királyné asszony, a kalocsai érsek,

22. VISEGRÁD RÉGI KÉPE.

a váczi püspök és sok nemes kíséretében a Dunaparton fogadta (július 8-ikán) s vendégelte meg hetekig, mialatt a nándorfejérvári basa követsége és a hazatérő Winzerer is felkereste.[2] A magyar királynék nyári palotája a dunaparti vízitorony, a hagyomány «Salamon-tornya» szomszédságában állott, s mellette a hegy

[1] Ezidőből János király négy Visegrádon kelt oklevelét ismerjük: május 19., július 19. és 25. napjairól (Székely oklevéltár, v. k. 56—57. l.) és július 29-ikéről. (E két utóbbi Brassó városi levéltárában, 436 és 437. sz. a.)

[2] Dr. Held Mátyás két jelentése Visegrádról 1539 július 14- és 25-ikéről: Gévay, id. m. 13—15. és 17—19. l.

tövében kolostor,[1] melynek ragyogó kápolnájában hallgatták a misét. Maga az «udvar» különben «számos büszke palotából és egyéb pompás épületből áll,» s oly tágas, hogy «350 szobája és terme egy és ugyanazon időben négy királyt fogadhatott be, azoknak összes kíséretével és szolgaszemélyzetével.» Akkora volt itt még mindíg a fény és pompa, a milyet az egykorú Oláh Miklós (későbbi esztergomi érsek) még Párizsban sem látott.[2] De nem látott Izabella sem felségesebb kerteket, gyönyörűbb virágpázsítokat és illatosabb hársfa-sorokat, melyek valósággal kínálkoztak az üdülőnek.

Egy ilyen visegrádi üdülés alkalmával, egy szép őszi napon ment itt végbe az a történeti fontosságú, megható jelenet, melylyel János király az ország jövőjét akarta biztosítani. Hűségeskűt vett a baráttól — leendő utódja számára. Balkezével György barát, jobbjával Izabella kezét fogva, elhaló, remegő hangon kérte, hogy ha Isten fiút adna nejének, viselje gondját atyjafiával: szuraklini Petrovics Péter temesi gróffal együtt,[3] s őrízzék meg Izabella részére Budát és Visegrádot, nehogy a királyné kénytelen legyen elhagyni az országot.[4]

A barát megfogadta, a mire királya elkötelezte, s ez megkönnyebbülten tért vissza Budára. Itt János király most már szinte megújulva végezte rendes teendőit: reggelenként misére járt az udvarral, majd tanácsot tartott, s fogadta az idegen követeket. Ferdinándtól érkezett egymásután kettő is a váradi béke ügyében, azzal az engedménynyel, hogy ha már nem akarják kihirdetni, legalább az ország rendjei ismerjék el külön oklevélben Ferdinánd örökösödési jogát János király országrészében. De a barát nem engedett Rorario Jeromos pápai nuncziusnak, habár (deczember 12-ikéig) egy egész hónapot töltött is a magyar udvar-

[1] Omichius leírása gr. Apponyi Sandornál, id. m. 336. l.

[2] Oláh Miklós leírása szerint: Szamota, id. m. 523—24. l.

[3] Petrovics Forgách Ferencz szerint (krónikája régi kiadása, 211—12. l.) Boszniából való volt és anyai ágon állott atyafiságban János királylyal; említi Szerémi is, id. m. 145. l. Általánosabb felfogás szerint Pozsega vármegyéből szakadt Tiszántúlra.

[4] György barát Zsigmond királyhoz, id. levelében.

ban. A király különben nagy szívességgel fogadta. Megbízatása szerint a követ mindenekelőtt III. Pál pápa szerencsekívánatait fejezte ki házasságához s a Ferdinánddal kötött béke létrejöttéhez. Aztán köszönetét tolmácsolta azért a fiúi hűségeért, hogy tavaly Statilio püspök által látogatta meg, de elnézését kéri a pápa, hogy nehéz viszonyai között csak 10,000 aranyat küldhetett vele Buda vagy más vára megerősítésére.[1] Külön audienczián (november 13-ikán) adta át a Szent Atya üdvözletét a királynénak, kinek nevében Statilio felelt; de utána maga is beszélt vele, s kiemelte róla, hogy olaszúl oly szépen társalog, mintha csak Olaszországban nevelkedett volna.[2] Azontúl Rorario keveset láthatta a királyt, mert (zaklatásai elől menekülve) Katalin-napján Csepelszigetére ment vadászni, s a hirtelen beállott jégzajlás miatt szinte két hetet töltött ott,[3] Ráczkevére szorúlva.[4]

A másik, a ki felváltotta, magyar volt: Bornemisza Pál veszprémi püspök, bécsi udvari titkár; de ez már nem találkozhatott a baráttal, mert Esztergomban járt, a mikor megtudta, hogy a király az erdélyi zavarok hírére (deczember 17-ikén) gyorsan elútazott Várad felé. Magával vitte a barátot is, a kit száz főnyi lovaskísérettel Váradról akart beküldeni a portára, a mi már olyan elhatározott dolog volt,[5] hogy a nagytekintélyü miniszterért — a király rendeletére — nyilvános imákat végeztek a templomokban, hogy szerencsésen járjon és térjen vissza.[6] De útjából nem lett semmi, megakadályozta az erdélyi felkelés és a király halálos betegsége; az igaz, hogy nem is volt a barátnak erre a portai küldetésre semmi kedve.

Nehéz szívvel búcsúzott a király nejétől, a kit eleinte magá-

[1] A pápa útasításának hivatalos másolata a római vatikáni levéltárban: Varia Politicorum, 81. k. 592—93. l.

[2] Rorario jelentése Farnesehez Budáról, 1539 november 16-ikán: Óváry, III. Pál levelezése, 87—90 l.

[3] Rorario jelentése 1539 deczember 7-ikéről; ugyanott, 98. l.

[4] Egy Ráczkevéről 1539 deczember 4-ikén irt oklevelét lásd Brassó város levéltárában, 438. sz. a.

[5] Ennek híre Bécsbe is eljutott, Morone deczember 28-ikán ír róla; Dittrich, id. m. 73. l.

[6] Bornemisza Pál Ferdinándhoz Esztergomból, 1539 deczember 20-ikán; Gévay, id. m. 32. l.

val akart vinni;[1] hanem vígasztalta, hogy visszajön arra az időre, mikor a lengyel király követe Budára ér.

*

A 63-ik évében járó öreg Kmita nem mert útnak indúlni a kemény télben, betegeskedett is, és várta, a míg az idő kissé enyhűl. Közben arról értesűlt a lengyel király, hogy a leánya hitbéreül lekötött várak egy része az oláh és török határ közelében fekszik, a miért inkább óhajtana pénzt helyettük. S bízalmasan (külön czédulán) azt is meghagyta követének, hogy addig ne adja át János királynak levelét, melyben leánya hozományának hátralévő öszszegét Kassára küldeni ígéri, a míg a várakra vonatkozó kötelezvényét Izabella kezébe nem adták, a mit eredetiben hozzon haza, másolatát pedig hagyja a királynénál.[2] Így február közepe lett, mire a lengyel marsall Budára ért. Ennek hírére János király is feljött Erdélyből az udvarba, hogy megtudja apósa üzenetét. Új dolgot nem tartal-

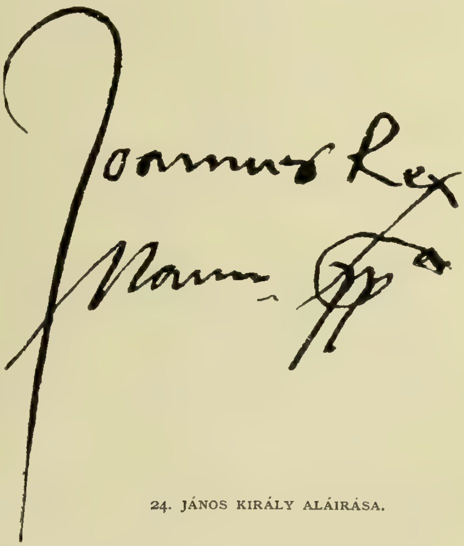

23. KMITA PÉTER SÍREMLÉKE KRAKÓBAN.

[1] Verancsics Antal levele Budáról 1539 november 29-ikéről Opaliński Péterhez: Összes munkái, VI. k. 48. l.

[2] Zsigmond király útasítása Krakóból 1540 február 4-ikéről; egykorú másolatban a Czartoryski-kézírattárban: 277. k. 37—39. l. Február 6-iki levelét, melylyel Kmitát útnak indítja, kiadta Dogiel.

mazott, de köteles udvariassággal kelle végighallgatnia Kmita oratioját, melyben előadta Szapolyai házasságának úgyszólván egész történetét, gyöngéd czélzásokkal azokra a belőle következett, nem remélt nehézségekre és félreértésekre, melyek a lengyel királyi pártot annyival inkább meglepték, mert azokra nem voltak elkészülve, már csak a két uralkodóház közt fennálló régi barátságnál fogva is. A lengyel követ egész tudását és szónoki erejét belemeríté e beszédbe,[1] melynek elhangzása után hozzáfogtak a tárgyalásokhoz. Így aztán Reminiscere-vasárnapján (február 22-ikén) szerencsésen el is intézték a fennforgó ügy függő részleteit, Schönach Sebestyén főasztalmester, Ferdinánd követe jelenlétében.[2]

24. JÁNOS KIRÁLY ALÁIRÁSA.

A király Izabella hozománya és hitbére fejében 140,000 magyar arany forint értékben ráíratja és átengedi neki Solymos, Lippa, Déva, Csicsó és Kis-Küküllővár birtokát egészen, Tokaj, Regécz és Tállya várak jövedelme felerészét, valamint Kassa harminczadját és Debreczen városát; de mivel az most más kezén van, kötelezi magát számára két év alatt kiváltani. A felsorolt várak kapitányai kötelesek a királyné személye előtt neki hűségi esküt tenni, melynek szövegét is megállapították. E birtokok jövedelmét a király Izabella udvartartására rendeli, de ha arra elég nem lenne, máshonnan fogja a hiányt pótolni.

[1] Kmita Péter beszéde «Secreta legatio» czímen az id. «Cancellaria polonica» cz. kéziratban, 107—110. l. E kötet különben sok olyan oklevelet tartalmaz, melyet már a fenti, krakói 277. kötetből idéztünk.

[2] Ezt Ferdinánd 1540 február 18-iki levelével küldte le Bécsből; eredetije a bécsi állami levéltárban.

A lengyel követ február 25-ikén ratifikálta e feltételeket, elútazása előtt pedig (28-ikán kelt levelében) biztosítá János királyt arról, hogy a hozomány összegéből visszatartott pénzt és tárgyakat Szent-György napjára beküldik Kassára, a király megbízandó emberei kezébe. Így végezte szerencsésen Kmita gróf magyarországi küldetését, mire Zsigmond király is nyugtázta (márczius 24-ikén) veje levelei átvételét.[1]

A lengyel király teljesen meg volt elégedve az eredménynyel. Külön emberével köszöni meg János király nagylelkűségét, melylyel felesége hitbérét biztosítá.[2] Másként is figyelmes volt iránta, midőn — a portáról érkezett hírei folytán — inté, hogy vigyázzon jól birodalmára a töröktől,[3] de meg az elűzött Péter havasalföldi vajdától is, a ki nála, a krakói udvarban kérette közbenjárását, hogy János király adja vissza azt a két erdélyi várát, melyeket «mindíg Havasalföldéhez tartozottak»-nak állít;[4] nem tudván, hogy a király éppen e várak egyikében: Csicsóban tartá már akkor fogva a lázadó vajda feleségét és gyermekeit.[5]

Hátra volt még Izabella várai parancsnokainak hűségi eskütétele — a megállapodások szerint — nagyobb biztonság kedvéért, a lengyel király képviselője jelenlétében. E végre Zsigmond király egyik titkárát: Sbonski János krakói őrkanonokot küldte be Budára[6] a kitűzött Misericordia-vasárnapra, a hol ez ünnepélyes aktus másnap, április 12-ikén ment végbe a királyné és kísérete előtt. Az esküt Szalánczi János küküllővári várnagy tette le, de eskülevelét társai: Hunyadi Literatus Péter dévai, Nagy Kristóf csicsói, Jánosi Pál solymosi és lippai, s Kornis János tokaji várnagy nevében is kiállította. Jelen voltak még: Statilio János erdélyi püspök,

[1] Az erre vonatkozó hét oklevél közölve Dogielnél, id. m. 143/7. l. Zsigmond levelének kelte: Cracoviae, feria quarta magna 1540, vagyis márczius 24-ike.

[2] Zsigmond Krakóból 1540 április 23-ikán; a krakói Czartoryski-múzeum kézirattárában, 277. k. 140—41. l.

[3] Zsigmond Krakóból 1540 február 20-ikán; ugyanott, 110. l. János király köszönő levele Budáról márczius 8-ikáról, 131/3. l.

[4] Zsigmond Krakóból 1540 február 22-ikéről; ugyanott, 109. l.

[5] Verancsics, testvérének Gyulafejérvárról 1540 február 2-ikáról: Összes munkái, VI. k. 60. l.

[6] Zsigmond király útasítása számára és meghatalmazása «ad accipiendum juramentum a capitaneis castrorum in Hungaria» kelt Krakóban, 1540 feria quarta magna; a kolozsvári id. köt. 112. l.

Werbőczi István kanczellár és királyi helytartó, Ráskai István nógrádi főispán, Athinai (Literati) Simon országbiró, kerekszállási Márkus Péter és öcseni Baranyai Mátyás, Tokaj vára prefektusa, mint a király tanácsosai.[1]

Most már a királyné hozománya hátralévő összegének, s a paraphernum visszatartott részének beküldését sem volt többé oka a királynak késleltetnie. S ha nem is Gergely-napján, de pár héttel később, május 18-ikán veszi át Kassán Luthomirski Jánostól a magyar király e czélra odaküldött két biztosa: Ödönfi László és Matychnai István.[2] Izabella néhány szolgájának Kassán maradt (vagy zálogba vetett) holmiját azonban most sem akarták kiadni, úgy hogy Estári Jánosnak, a királyné udvarmesterének csak három hónappal később sikerült azt Kassai János vice-kamarástól visszaváltani.[3]

III.

János király már ekkor nem volt Budán, hanem lenn járt Erdélyben, a hová márczius harmadik hetén indúlt[4] a lázadás leverésére. De nehezére esett magára hagyni gyöngélkedő feleségét, kinek lebetegedését májusra várták,[5] és országos ügyek is késlelteték indúlását.

A készülődések napjaiban, egy vasárnap reggel történt a budai «nagy (Mátyás) templomban,» hogy a királyné a szent mise alatt, a mint térdepelve imádkozott, hirtelen rosszúl lett,

[1] Az oklevél közölve Dogielnél, id. m. 147. l. Lippa várnagya talán tévedésből van Janokinak szedve.

[2] János király megbízó levele Váradról 1540 márczius 29-ikéről s a biztosok elismervénye: Inventarium privilegiorum ... quaecunque 1682 in archivo regni in arce Cracoviensi continentur. (Párizs, 1862.) 30. és 32. l. Továbbá Óváry, A Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottságának oklevél-másolatai (Budapest, 1894.) II. füzete, 73—74. l. Ezt a munkát ezentúl «Óváry regesztái» czímen fogjuk rövidség okáért idézni.

[3] Izabella rendelete a kassai bíróhoz Budáról 1540 április 6-ikáról (Tört. Tár, 1901. évf. 112. l.) és július 26-ikáról a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában.

[4] Márczius 16-ikán még Budáról ír a pápának, s ez a fővárosból kelt utolsó írata; közölte Theiner: Vetera monumenta Slavorum meridionalium, I. k. (1863.) 648. l.

[5] A kalocsai érsek írja Budáról 1540 február 5-ikén Thurzó Eleknek (a bécsi államlevéltárban) s a lengyel király Izabellának Krakóból 1540 április 14-ikén és 23-ikán. (A «Cancellaria polonica» cz. kéziratban, 133. l. és az id. krakói 277. kötetben, 142. l.)

és Jaksith Ilonával, egyik magyar udvarhölgyével sietve távozott. Werbőczi kanczellár és Eszéki János pécsi püspök kísérte haza a palotába, s midőn a templom előtt álló nép látta, s megtudta a rosszúllét okát, nagy örömmel kiáltozá az útczákon: «Adja Isten, hogy legyen magyar hazánknak magyar királyfia; ne szorúljunk más nemzetre, és ne haljon ki a magyar vér!» Maga a király észre sem vevé felesége távozását, úgy elmerült az imában, s oly gyorsan történt az egész. De mikor mise után kifelé indúlt a templomból, az oltáron «az gyortyák csak egyszerre magoktól kialuvának, a nélkül, hogy valami szél fútt volna, vagy penig valaki hozzájárúlt volna.» A beteges «nyavalyás» király szerencsére nem vette észre, de a kik látták, nagyon «megháborodának ez nagy csoda dolgon,» s rosszat jósoltak belőle. «Bizony vége nekünk,» mondogatták; s az aggódóknak igazuk volt.

A király ekkoriban már sokat gyöngélkedett. Szédülésről és nehéz lélegzésről panaszkodott, de azért nem kímélte magát, napestig dolgozott, tanácskozott híveivel és lázas izgatottsággal készült útjára. A nagy betegek előérzetével érezte halála közeledését és tudta, hogy a királynét, s országa fővárosát nem látja többé. De bámulatos lelki erővel uralkodott magán, s megtudta örízni szelid, derült kedélyét. Mindenkivel tréfálkozott és vidámsággal igyekezett eloszlatni környezete bánatos, aggódó tekintetét. «Isszuk már a veres bort is — mondá egyszer ebédközben — mert majd kikopunk a borból, ha Erdélynek indúlunk, az hol Maylád uram kipusztított várainkból és bizonynyal pinczéinkhez is nyúlt.» S midőn megkérdezték, melyik szablyáját parancsolja útra vinni, azt felelte: «Bizony, látja Isten lelkünket, hogy kívánnók, hogy mint keresztény király, szablya nélkül mehetnénk Erdélybe, de vajda-uramék szablyával várnak reánk, azért mü is üres oldallal neki nem indúlhatunk; de kössétek te Kegyelmetek azon szablyámat fel, kivel (1514-ben) paraszt Dózsa uram ellen hajdan hadakoztunk, mert nem érdemel ennél többet Maylád uram hitván feje.» Aztán bőségesen tárgyalt a királynéval, kioktatta «mit tegyen, ha netalán azalatt (a míg Erdélyben lesz)

valami véletlen történnék,» s féltett íratait kanczellára és kincstartója előtt egy lepecsételt «öreg» csomóban bízta gondjaira. És erre, mint a ki valami nehéz tehertől szabadúl, megkönnyebbülten szólt hű komornyikjához, Mindszenti Gáborhoz: «No Gábor uram, gondoskodtunk mindenekről, te Kegyelmedről is; kit, ha Isten után megérkeztünk Erdélybe, visszaküldünk asszonyunkhoz; ha meghalunk, lesz asszonyunknak gondja te Kegyelmedre.» E szavakra az urak nagyon elérzékenyültek, de a király emígy vígasztalta őket: «Ne féljen te Kegyelmed, mert halálunk előtt még sok igazítanunk való vagyon, és Isten ő Kegyelme még napjainkat meg nem szakasztotta; érzünk még annyi erőt mü magunkban, hogy jámbor szolgáinkat megjutalmazhassuk, és gonosz szolgáinkat megbüntethessük; nem is kívánunk azontúl élni, légyen az ő szent akaratja.» Erőtlenül hanyatlott utána a király karos székébe, s midőn karja véletlenül lecsúszott a támlájáról, jegygyűrűje leesett összeaszott újjáról. György barát hirtelen felkapta, s mikor visszaadta, a király íly szókkal húzta ismét újjára: «Drága ez az gyűrű mü nékünk és országunknak, de» — születendő gyermekére czélozva — «ennél még drágább kincscsel bízzuk meg majd te Kegyelmedet.»

25. IZABELLA GYŰRŰJE.

Ebéd után jobban lőn a király, úgy hogy körüllovagolta a várat, megvizsgálta a bástyákat, az olasz mesterek vezetésével folyó új erődítési munkálatokat, s várparancsnokul beigtatta Ráskai Istvánt, kire már a télen is bízta volt Budát. Az indúlás napja is elkövetkezett e közben, midőn megérkezett I. Ferencz franczia király várva-várt követe: Lacroix, kivel a király késő estig tárgyalt. Erre elhatározták a tanácsban, hogy Werbőczit küldik vissza a követtel, de György barát megakadályozta ezt, s kivitte, hogy Statilio küldessék Párisba. Az erdélyi püspök a «királyné asszony kérésére nagy nehezen» el is vállalta az új

megbízást, habár unta már a nagyobb útakat, s az őszön is meghült volt Velenczében, a hol bevásárlásokat végzett Izabella számára.[1] De kellemesen hatott az udvarban, hogy a porta is jó reménységgel biztatta János királyt születendő gyermekére nézve, sőt az erdélyi fölkelés részleteit is megtudta egy árulótól, még az indúlás előtt.

Harmadnap végre — virágvasárnapja előtt — búcsút mondott a király könyező nejének, a «ki nehezen viselé vala ez megválást»[2] és búcsút fővárosának, hogy soha többé ne lássa egyiket sem . . .

IV.

A KIRÁLYT az urak és nép nagy tömege egész Szegedig kíséré, nehány mértföldig pedig maga a királyné is, kinek láthatólag jól esett az a szeretet, melylyel a nemzet beteges urát, s őt magát is körülvette. A független, nemzeti királyság záloga és képviselője volt ő a magyarok szemében, azzal az élő lénynyel együtt, melyet szíve alatt viselt, s ez adja meg a mértékét annak a tiszteletnek, melyet iránta tanúsítottak. A hol csak látták, éljenezték, ruháját csókolgatták, ha udvarhölgyeivel a szép budai várkertben sétálgatott, vagy reggelenként az öreg Werbőczivel misére ment. Mi hír urunk, királyunk felől, kanczellár uram, volt ilyenkor első kérdése; hát Kegyelmed, püspök uram, mit kapott Erdély felől, szólítá meg Statiliot, a kivel olaszúl is beszélhetett. De ez az együttlét alig tartott 4—5 hétig, mivel a püspöknek francziaországi útjára kelle indúlnia, a kanczellárt pedig János király hívatta magához. Nélkülözte a dalmata származású ügyes elbeszélőt: Verancsics Antal prépostot, a ki még január végén lement Gyulafejérvárra, nehogy prépostsága

[1] Verallo pápai nunczius írja Velenczéből, 1539 szeptember 14-ikén Farnese bibornoknak, hogy Statilio tegnapelőtt oda ért és két hetet fog ott tölteni; eredetije a nápolyi államlevéltárban: Carte Farnesiane, 719.

[2] Az egész fejezet János király tanácsosa, Mindszenti Gábor egykorú naplója alapján; kiadta gróf Kemény József és Kovács István: Erdélyország történetei tára, 1. k. (Kolozsvár, 1845.) 7—14. l.

s nagybátyja: a püspök birtokai is az erdélyi vajdák kezébe jussanak. Hiányát érezte Brodaricsnak, a lutheránussá vált tudós váczi püspöknek, a ki még a télen meghalt,[1] de vendége volt néha Frangepán, a világlátott kalocsai érsek. Lengyel kíséretén és gyermekkori olasz szárazdajkáján kívül kevés magyar nemes volt körülötte. Ott látjuk az öreg martonosi Pestyéni Gergelyt, a király udvarbíráját[2] (a ki egyszer már Grittivel megvédelmezte Budát a németekkel szemben),[3] aztán Horváth Györgyöt, Budavára viceprovizorát, Estári Jánost, majd később (midőn Erdélyből visszatért)[4] Bajoni Benedek sáfárt,[5] a kik udvara szükségéről gondoskodtak, és Ráskait, a vár parancsnokát, Markos és Baranyai társaságában. Derék vitézek, jó gazdák, de szótlanok, s nem elég csiszolt műveltségűek; a kik utolsó lehelletükig készek védelmezni királynéjukat, de unalmas asztaltársai.

Élénkséget csak a lengyelek egy-egy ebédközben elmondott tréfája, az olaszok valami tapasztalatának előadása, vagy a királynak Erdélyből érkező postája okozott. Örömmel értesűltek uruk szerencsés előhaladásáról, miként ért Váradra, Kolozsvárra és Gyalura, hogy vette be enyingi Török Bálint és Petrovics Péter a fölkelők várait, mit végzett a király Tordán, a hol a pártütők bűnbánóan meghódoltak, úgy hogy csupán Maylád tartotta még magát fogarasi várában, melybe visszavonúlt. Nagy érdeklődéssel latolgatták a hadi vállalat további esélyeit, s magyarázgatták a kíváncsi királynénak — a kor kezdetleges térképein — a helyneveket, melyekről szó esett, s az eseményeket, melyeket eléggé nem értett. Pünkösd előtt (május második hetében) maga György barát érkezett nehány napra váratlanul az

1 Rorario id. budai jelentéséből tudjuk, hogy 1539 november 6-ikán halt meg.

2 Judex curiae-nek írja magát egy 1539-iki oklevelében (Pesty Frigyes, A szörényi bánság, III. k. 212. l.) habár régebben (1535-ben) egyúttal helytartója is volt a királynak.

3 Giovio id. m. 549. l.

4 Bajonit és Athinai Simont a király magával vitte volt Erdélybe, mert az elsőt húsvétkor Enyeden találjuk, a másik meg János evangelista napján ura nevében a szebeni szászoknál jár. (A nagyszebeni városi levéltár 1540-iki Prothocollonja szerint.)

5 Czíme: Provisor curiae Sermae reginalis. L. János király 1539 július 3-iki adománylevelében: Géresi, A gróf Károlyi család oklevéltára, III. k. (Budapest, 1885.) 216. l.

udvarba,[1] hogy a királyné egészségi állapota felől tájékozódjék, hogy őt uráról megnyugtassa, hogy pénzt vigyen magával a hadak fizetésére, s végül, hogy előkészítse az ország fővárosának őrségét és parancsnokát János király naponta bekövetkezhető halálára, a mit Izabella előtt természetesen titkoltak. Hisz csak nemrég érte szegény urát valami szélhüdés, úgy hogy e miatt György barát is elhalasztá portai útját, melyre olyan rég készülődött.

Lassanként mind ritkábban járhatott a királyné misére, s mind gyakrabban érezte magát rosszúl. Azzal az izgatottsággal és félelemmel panaszkodott és várta lebetegedését, mely az anyává vált fiatal asszonyokat jellemzi. Két udvari orvosa: a pozeni olasz Struthius József és a krakói Tectander József[2] nem győzték eleget csillapítani, lengyel titkára: Porembski Péter pedig szórakoztatni. Növelte aggodalmát a király állapota is, melyről kíméletből, de hanyagságból is, hetekig nem tudattak vele semmit. Ilyen körülmények közt, midőn saját és ura életeért kelle aggódnia, következett el a nagy nap, 1540 július 7-ike,[3] melyen reggeli 8 órakor[4] Budán, Mátyás király palotájában fiat szült. Csakhogy a gyönge, vérszegény nő szülése nehéz volt, s egész életére kiható káros következményeket okozott.

Leírhatatlan az öröm, melyet az örvendetes esemény híre országszerte keltett. A budai templomokban hálaadó imákat mondtak, hogy az Isten szerencsésen megszabadítá a királynét. A várakban «örömet» lövettek, s több helyt (Varsányon, Nagytúron és Váradon) három napig harangozott a nép. Mindenki újjongott, hogy «nem halt ki a magyar vér» és ismét magyar királyfi ülhet Buda várában. Teljesedett hát a fohász, s meglett

[1] Ezt János király számtartójának eme följegyzéséből következtetjük: Feria 6-a post festum Penthecostes dominus thesaurarius *misit* ... fl. 1000, holott eddigelé (mikor a király mellett volt) mindig *dedit* szóval jegyzi fel a tőle kapott pénzt. (Tört. Tár, 1895. évf. 574. l.)

[2] Weszprémi István, Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia (Bécs, 1781.) II. k. 2. része, 386. és 395. l.

[3] Egykorú följegyzés Mindszenti naplójában, id. h. 18. l. és Herberstein Zsigmondnál: Selbstbiographie (Bécs, 1855.) 381. lapján, hol János király halála napja is helyesen van július 22-ikével feljegyezve, miként a kiváló osztrák diplomata egyéb értesülései és úti feljegyzései.

[4] Szerémi György emlékírata Magyarország romlásáról, (Pest, 1857.) 345. l. De tévesen 1539 évet írva.

a «drága kincs», melyhez egy egész nemzet jövője és reménysége fűződött!

Gyors futárok hordták szét sebesen az országos hírt, melyet ötödnapra már Brassóban (az ország legtávolabbi pontján) is tudtak.[1] A királyt Szász-Sebesen találta, hová nagy-betegen hozták volt július 10-ikén a tanácsurak a vár-sáncza posványos vize miatt egészségtelen Gyulafejérvárról. De a várva-várt újság egy időre visszaadta erejét és életkedvét. Igérete szerint száz forintot adott a hírhozónak,[2] s kilovagolt a táborba, hol örömében nagyszerű ünnepélyeket rendeztetett. Hanem ez s a nap heve úgy kimerítette, hogy midőn estefelé hazatért, alig tudták leszállítani lováról. Szokása szerint azonban most is tréfálkozott. «No atyámfiai, nagyon megnehezedtünk» — mondá az uraknak, a kik neki segédkeztek — «de nem is csoda, mert már gyermekünk is nyomott gondot nyakunkra; de te Kegyelmetek segítségével már csak ezt is elhordozzuk». Azt is kijelenté, hogy «Budára menne fiát meglátni»; ám nem adatott meg neki ez az öröm is. Utolsó napjait élte. Másnap már nem tudott felkelni, mert újabb szélhűdés érte. Gyengeségét érezvén megáldozott, s hosszasan tárgyalt tanácsosaival, a kik betegágyát körülvették. Mindszentihez is volt szava. «Te Kegyelmed készüljön» — úgymond — «mert ígéretünk szerént küldjük te Kegyelmedet Budára. Mondja Kegyelmed ott: rosszúl vagyunk ugyan, de ha Isten meggyógyít, megyünk majd mü is Budára . . . vagy — elérzékenyülten — halva Székesfejérvárra, az hol élve koronánkat kaptuk». Ezután elhallgatott, s a halotti csendet csak a király fohásza: «Uram segíts! Uram segíts!» szakítá félbe, a mint egy-egy szívgörcs elfogta. Hiába buzgólkodott mellette két hű komornyikja és ápolója: Kassai János és Boza Benedek,[3] gyöngédségük semmit sem használt. Eltorzúlt arczczal, beesett szemekkel hevert étlenül a halálraszánt, a kin az orvosok és érvágók már nem segíthettek.

[1] Július 12-ikén ért Brassóba György barát küldöttje, Nagy Kelemen az újsággal, «quod novus infans rex natus est.» L. az id. brassói kiadványt, II. k. 674. l.

[2] Szerémi id. m. 346. l. — [3] Ugyanott, 353. l.

A piaczi emeletes ódon papilak [1] előtt, melynek azóta mai napig is «Királyház» a neve, polgárokból és katonákból álló, százakra menő tömeg leste a híreket, és ostromolta kérdéseivel, a mint valaki az urak közül kijött. A piaczon a városi profosz vigyázott a rendre, s ott settenkedett Maylád kéme is, hogy az első hírrel Fogarasra nyargaljon.

Harmadnap ismét behívatta a jó király tanácsosait. Inté őket egyezségre, hogy szeressék nemzetüket és a hazát, s «ne hagy-

26. A SZÁSZ-SEBESI KIRÁLYHÁZ.

nák el nejét és fiát, hanem azt, ha jónak látnák, koronázzák meg; ne kérnének királyt az osztrák házból, nehogy még súlyosabbakat kénytelueníttessenek tűrni, mint az ő viszályai voltak Ferdinánddal . . . A szultánnak küldenék el mennél előbb a készen álló ajándékokat, hogy lássa, miképpen még haldoklásában is hű maradt hozzá. Maradjanak ezentúl is annak pártfogása alatt: ez

[1] Az «Album Oltardianum» egykorú feljegyzésében olvassuk, hogy János király Szász-Sebesen «in aede parochiali» halt meg; id. h. 12. l.

válik javokra, ez által fog a megingadozott ország fennmaradhatni s helyreállani, nejének és gyermekének ügye biztosíttatni. Véleménye szerint mind az ország, mind a magok javát csak Szulejmántól várhatják. Nem javasolná ezt — mentegetődzék — ha a keresztény fejedelmek közt keresztényi szeretet és egység léteznék, s ha nem tapasztalta volna, hogy ezekben több az önzés, nagyravágyás, hanyagság s megvetése a magyar ügynek, mint a kegyelet és a méltányosság. Szulejmánhoz fordúljanak tehát, s az ő pártfogását keressék». Fia gyámjává és gondviselőjévé Petrovicsot, a rokonát és «az alacsony sorsból legfőbb méltóságokra emelt» s «csaknem testvérévé fogadott» György barátot tevé, úgy, a mint azt már megfogadtatta vele tavaly, ama bizonyos visegrádi jeleneten. Kérte az urakat, támogassák a barátot, s végül így fejezte be rendelkezéseit: «Bölcsességtek, szerénységtek s egyeneslelkűségtek szerint vegyétek elejét minden belviszálynak; nehogy azokba merűlvén, mind kis fiam örökösödését meggátoljátok, mind nőmet mélyebb bánatba és súlyosabb körülményekbe ejtsétek».[1] Ez volt a király politikai végrendelete,[2] egészen egyező azzal a meggyőződésével, melylyel a váradi békét nem tartotta okszerűnek kihirdetni.

27. JÁNOS KIRÁLY.

Az éjt mintegy megkönnyebbülten, nyúgodtabban tölté János király, s reggel misét kívánt. Erre oltárt rögtönöztek a szobában, de a gyertyák «hosszasan nem akartak» meggyúlni, a mit gonosz jelnek tekintettek. Az is volt, mert a királynak elakadt a szava, kilencz napig élt még, mint valami néma,[3] s vívódott

[1] Verancsics Antal Gyulafejérvártt 1540 június 25-ikén írt levele alapján (Összes munkái, VI. k. 113—15. l.) Horváth Mihály, Frater György, 110—111. l.

[2] Közli Verancsics «János király végintézete» czímen; Összes munkái, I. k. 151—3. l.

[3] Mazza id. egykorú tudósítása 202. l.

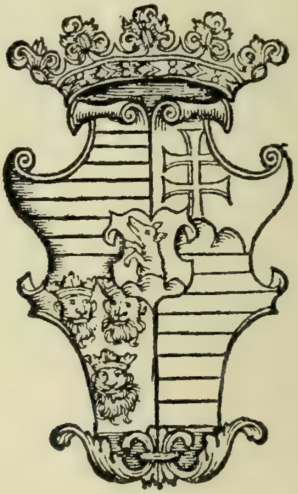
a halállal, a míg az Úr megkönyörült rajta, és július 22-ikén (csütörtökön, Mária-Magdolna napján) reggeli 7 óra felé[1] örökre behunyta szemét. Szívszélhüdés érte. Orvosának előadása szerint 40 napig betegeskedett. Előbb mindennapos hidegrázása volt két hétig, a mihez hozzájárúlt régi lépbajának kiújulása. Kellő ápolásban sem részesült, mert a királyné asszony lebetegedéséhez orvosát Budára küldte. De sietteté halálát az is, hogy rosszúlléte hírére György barat visszatért konstantinápolyi útjából, (óvatosságból különben is csak Déváig menvén) a mi nagyon felmérgesíté az elgyöngült királyt.[2]

Most már útnak indúlhatott az öreg szolga, hogy megvigye Budára a szomorú gyászhírt,[3] mely a királynét özvegygyé tette.

1 János király halála napját leghitelesebben megállapítja Petrovics és György barát levele Zsigmond királyhoz Szász-Sebesről 1540 július 23-ikáról, melyben tisztán kiirják, hogy a király *tegnap* halt meg. (Egykorú másolata a krakói Czartoryski-múzeum kézírattárában, 277. k. 245/8. l.) Kiadta Bethlen, id. m. 1. k. 326—330. lapján, de hibásan július 21-ikéről keltezve. Az egykorú jelentések közül rövidség kedvéért csupán Morone bécsi pápai követére utalunk: Dittrich, id. m. 181. l.

2 Rorario jelentése az orvos elbeszélése szerint 1540 augusztus 30- és szeptember 20-ikáról; Óváry, III. Pál levelezése, 109. és 113. l.

3 A király kijelentéseivel együtt, Mindszenti Gábor naplója, id. h. 18—19. l.

28. A SZAPOLYAI HÁZ KIRÁLYI CZÍMERE.

HARMADIK KÖNYV

ANYA ÉS ÖZVEGY

1540

29. FEJLÉCZ EGY 1543-IKI KRAKÓI NYOMTATVÁNYBÓL.

I.

MÁR FELKELT volt a gyermekágyas királyné, de még nem járt ki, midőn Mindszenti váltott lovakon az udvarba ért. Tavasz óta nem látta, de nem merte kérdezni jövetelének okát. Leolvasta könyező szeméből és Ráskai csüggeteg tekintetéből. Mint okos, figyelmes asszony el volt reá készülve, de mégis reménykedett, hogy viszontlátja urát, kiről két hónap óta semmit sem tudott. Férfias erővel fogadta a leverő hírt, de keserű fájdalom fogta el . . . «Így akarta a sors!» Hajtogatta mindegyre, a mint vígasztalták, s gyönyörűen kifestett hálószobája falára sajátkezűleg pingálta fel e szavakat: *Sic fata volunt. Ysabella Regina.*[1] Jelmondatává vált ezentúl ez a három szó, melyben megnyugvást igyekezett találni. Hát érdemes volt elhagyni hazáját, szüleit és testvéreit, hogy íly korán özvegységre jusson. Hisz alig töltött 11 hónapot mellette az ura, s ez az idő is míly gondteljes és keserves volt. A világ legboldogtalanabb asszonyának érezte magát, de szeme hirtelen a bölcsőjére esett, és — elhallgatott . . . Odafutott, s megölelte csecsemő-fiát, kinek nem adatott meg, hogy atyja lássa, megcsókolja. Hogy fog megélni, hogy neveli fel, hogy biztosítja atyja örökét nélküle? Hogy

[1] E felirat még 1572-ben is meg volt; Omichius leírásából említi gr. Apponyi Sándor id. műve 337. l.

bánik majd vele a fukar György barát, a kit senki sem szeret. S hogy fogja fentartani királynői méltóságát ebben az országban, melynek földjét, népét és nyelvét még eléggé nem ismeri ... Egymást követték ílyszerű kitörései, miközben környezete vígasztalgatta és hódolatáról biztosította. Ő maga azonban erőtlen volt, teljesen alávetve a mindenható gyámnak, kinek tudta és ellenőrzése nélkül semmit sem tehetett.

Ez a «fehér ruhás szerzetes» vezeti ezentúl egy egész évtizeden át Magyar- és Erdélyország sorsát. Ő maga, úgy szólván, írástudatlan. Írni vénkorában tanúlt meg, s így nem sokra vitte. Kézírása olyan, mint egy iskolásgyereké, a ki először fog pennát. Fáradságába került puszta nevét leírni, s azért leveleit is mással íratta alá. Sajátkezű névaláírása alig ismeretes nehány, sajátkezüleg írt levele pedig egyetlen egy sincs a közt a sok száz közt, mely nevében kelt. Tudása sem terjedt a breviárium s a szentek élete ismeretén túl. De természetes esze, találékonysága, ravaszsága páratlan, erélye és makacssága parancsoló. Különös tehetsége volt ügyes titkárok és szigorú tisztviselők kiválogatására, a kik akaratát írásba foglalták és rendeleteit foganatosíták. Tanúltsága hiányát emberismerete és államügyekben való jártassága pótolta. Valósággal nélkülözhetetlenné tudta magát tenni, úgy hogy János király egyenesen neki tulajdonítá királysága fenmaradását, Ferdinánd meg azt mondta róla, hogy János királyt csak *egy barátért* irígyli, a ki többet ér tízezer főnyi seregnél.[1] Pedig jellemének egyetlen fenkölt, eszményi, nemes vonása sincs. Sőt megesketett tanuk egész sora és adatok egész tömege bizonyítja, milyen kétszínű, pénzsóvár, önző, irgalmatlan és álszenteskedő ember volt, nagyravágyását és gőgjét meg ténykedésének példái mutatják. Hanem azért befolyása Magyarország szomszédos államaira naponta nőtt, a merre csak ismerték; bár sikereinek kedvezett amaz államok zavaros politikai helyzete, melyet nagy feladataira céltudatosan ki tudott zsákmányolni!

[1] Ezt a két nyilatkozatot Giovio jegyzé fel, id. m. 552. l.

És a barátra valóban nagy feladat háramlott. De a király sem halhatott meg soha kedvezőbb időben, hogy tehetségét és ügyességét jobban érvényesíthesse. Hiszen Magyarország trónját kelle kis fiának biztosítania, akkor, mikor az őt a váradi egyezség alapján már nem illette meg. Az országot megvédeni a Ferdinándhoz szító erdélyi fölkelőkkel, a terjeszkedő törökkel, a Habsburg házzal, de meg az ingatag, gyönge királynéval szemben is, a ki a bizonytalan jövőtől való félelmében és aggódó szülei hatása alatt szinte hajlandó volt lemondani koronájáról. Mindez sikerült neki. Valami egy hétig titokban tartá a király halálát [1] és éjjet-napot összetevő munkával szolgálta nehéz feladatát, gyámtársaival, kiket esküvel kötelezett le magának az egyöntetű működésre.

Legfontosabb dolog volt: megoltalmazni Buda várát, az ország fővárosát esetleges támadásoktól. Ezért püspökségéből odarendelte váradi kapitányát: Horváth Györgyöt, mintegy 700 főnyi gyalogossal,[2] a ki ezekkel és az ott talált őrséggel — állítólag — csupán György barátnak tétetett hűségi esküt. Ez sérté a királynét, a ki különben is úgy érezte magát, mintha tisztes fogságban tartanák. Maga Frangepán, a kalocsai érsek is megbotránykozott ezen, midőn eljött, hogy részvétét fejezze ki, úgy hogy harmadnapra hazament, azt mondván, hogy addig nem jön vissza, a míg Buda nem lesz Izabella kezében. Így nyilatkoztak mások is: Perényi Péter, Bebek Ferencz, Ráskai és a Balassák; de jól ítélt Porembski, a királyné titkára, midőn azt vette észre rajtok, hogy csak színlelnek, s félős, nehogy átpártoljanak a németekhez. Hisz már is rátámadtak a barát s a királyné birtokaira, elfogták egy Lengyelországból jövő szolgáját s 400 lovasból és 200 gyalogosból álló csapatjokat olyan híreszteléssel szaporítják naponta Buda körül, hogy azzal György

[1] György barát a titoknak azt a módját használta, hogy előbb ablakhoz emelték a királyt, mintha élne, később pedig azzal csillapíták a nyugtalan nép kiváncsiságát, hogy nagyon gyönge, s nem vihetik levegőre. (Rorario id. aug. 30-iki jelentése szerint.)

[2] Morone Bécsből augusztus 10-ikén; Dittrich, id. m. 182. l. Kiadta már előbb (1875-ben) Theiner: Vetera monumenta Slavorum meridionalium, II. k. 3. l.

barátot akarják megsegíteni a lázadó erdélyi vajdák ellen.[1] Az érsek egyébiránt nyíltan kifejezte meggyőződését még a királyné előtt is; ámbár mikénti magatartására előbb megvárta Bécsből a kellő irányítást. Így pl. midőn július 8-ikán értesült egri palotájában a királyné futárjától, hogy fia született, csúzfájdalmaival menté ki magát, hogy nem mehet Budára, üdvözölni, s vígasztalni is csak úgy indúlhatott nagy későn, hogy — a mint írja — kocsiba tétette magát.

— Mi lesz velem és árva fiammal? E kérdéssel fogadta őt a gyászba borult özvegy, mire az érsek (a ki — úgymond — szolgálatot vélt teljesíteni az ügynek) figyelmezteté a két év előtt kötött szerződésre, melyet ha nem teljesít, Ferdinánd fegyverrel szerzi meg jogát. De gondolja meg a királyné, hogy ez esetben kevesebb híve lesz, mint lett volna János királynak, és fiának semmi sem fog maradni, mivel az ország egy részét a német, másik részét a török foglalja el.[2]

Jól tudta ezt a barát is. Ezért indítá Werbőczi kanczellárt Eszéki pécsi püspökkel rögtön a király halála után Sztambulba, hogy János király fiát a szultán elismerje örököséül és megerősítse; a mit meg is tett. S végül egyidejüleg kérik a lengyel király támogatását, hogy: küldjön sereget, melylyel Budát és Kassát megvédhessék, indítson ő is követséget unokája érdekében a portára, s figyelmeztesse V. Károly császárt és Ferdinándot, hogy ne kezdjenek háborúságot Magyarországon.[3]

A király holttestét György barát gondosan bevonatta viaszszal,[4] és kincstárával együtt előbb a gyulafejérvári székesegyházban akarta elhelyezni. De Verancsics Antal nem merte elvállalni, s így nagyobb biztonság végett egyszerű gyászpompával a természet által is védett magas dévai várba vitette.

[1] Porembski Péter levele Bona királynéhoz Budáról, 1540 augusztus 21-ikén a krakói Czartoryski-múzeum kézirattárában, 277. k. 273/7. l. Hiányos kivonatban: Óváry regesztái II. füz. 75. l.

[2] A kalocsai érsek Zsigmondhoz Egerről 1540 szeptember 10-ikén; a krakói Czartoryski-múzeum kézirattárában, 277. k. 375—384. l.

[3] György barát és Petrovics id. július 23-iki és [2]8-iki levele Bethlennél, és a krakói id. 277. köt. 239—244. l. Hiányos kivonatuk Óváry regesztái II. füz. 74. l.

[4] Szerémi emlékirata, 354. l.

Oda vitték a szent koronát is erős vasládájában, melyből azonban kivettek 3000 forintot a katonaság fizetésére. A drága halott és a kincsek hites őrzői voltak: pelsőczi Bebek Imre, Verancsics fejérvári prépost, Kassai János alkincstárnok és Estári János, a királyné udvarmestere, a kit Budáról küldtek Erdélybe, hogy a király állapotáról hírt hozzon fel. A király többi «kincse» Budán volt, négy ládában. Ezeket Izabella, tanácsosai ajánlatára lepecsételtette, s elhatározták, hogy addig nem nyitják fel, a míg a két gyám meg nem jön. De mivel a várőrség a maga számára zsoldot, a lovaknak abrakot követelt s a királyné udvartartására is kellett, a tanácsurak beleegyezésével felbontották, hanem csupán templomi edényeket, ruhákat és fegyvereket találtak bennök, a mint a közmondás tartja: kincs helyett szenet, mert nem volt azokban egyetlen dénár sem.[1]

A barát azután még a fölkelőkkel akart leszámolni, a mint Déváról visszatért a szász-sebesi királyházba. Tanácskozásra hívta a szászokat, a kik látva, hogy Ferdinánd seregei csak nem érkeznek — miként a fölkelő vajdák hirdették — hűségi esküt tettek le kezébe János király fia részére. A barát e közben Mayládot továbbra is ostrom alatt tartotta, de látván, hogy várát egyhamar nem tudja bevenni, fegyverszünetre lépett vele, s azzal gyöngíté hatalmát, hogy híveit vonta el tőle. Hűségi esküre fogta őket, zsoldosokat helyezett és új kapitányokat az elfoglalt vagy meghódolt erdélyi várakba, Erdély főkapitányává tette rosalyi Bornemisza Boldizsárt, s hogy az ország kormányzását végleg rendezze, országgyűlést hirdetett Tordára. Itt vevé a királyné hívó levelét, hogy mielőbb jöjjön fel Budára, s annak hírét, hogy Perényi Péter haddal veszélyezteti Váradot. Ezért meg sem várva az országgyűlést, Petrovics Péter, enyingi Török Bálint, Podmaniczky János, Báthory András és Bálint,[2] Drágfy Gáspár, Sulyok Balázs, Batthyányi Orbán és Farkas, Losonczi Antal,

[1] Porembski titkár id. augusztus 21-iki tudósítása szerint.

[2] Báthory Boldizsár neve 1540 június 11-ikén fordúl elő Erdélyben, midőn György baráttal együtt serege zsoldjaként 1700 frtot kap; Tört. Tár 1889. évf. 192. l.

Pathócsy Miklós, Venetych János, Thomory Miklós, Kere Mihály [1] és társaik kíséretében augusztus 21-ikén átkelt másfélezer főnyi seregével Alvinczen a Maroson, s magához véve a dévai várból a király holttestét,[2] megindult vele, hogy az elhunyt kívánsága szerint Székesfejérvárra vigye. De a gyászmenet lassan haladt a Maros völgyén, melynek egy erdőségében oláhok és ráczok meg is támadták a kincsekért. A falvak lakói mindenütt kivonultak elibe, hogy kalaplevéve láthassák még egyszer királyukat, s így csak szeptember 5-ikén értek Aradon át a csállyai erdőbe,[3] Petrovics várába, honnan rövid pihenővel Temesvárra mentek, s onnan éjszaknyugati irányban Buda felé, mindenütt erőszakkal felhajtva s lóra ültetve a népet.

II.

Zsigmond lengyel király majdnem egyszerre (augusztus 1-én és 6-ikán) tudta meg unokája születésének és veje halálának hírét, birodalma északi részében, Vilnán, a hol a futár utólérte. Az első annál nagyobb örömöt okozott neki, mivel lábfájdalmak gyötörték. Igyekezett beleélni magát a boldog nagyapa szerepébe, a mihez udvari költők (így Szamotulski) is siettek szerencsekívánataikat kifejezni;[4] ép úgy, miként itthon Verancsics írt verset születése alkalmából.[5] De míg Kmitát szólítá fel, hogy menjen ismét Budára, üdvözölni a királynét, s képviselni őt fia keresztelésén, pár napra reá még azzal kellett megbíznia, hogy vígasztalja is[6] — az idegenben. Addig is postán sietett a király

[1] Ezek a «magyari urak» küldték Verancsicsékat «ő magok és ország nevében» a portára János király fia érdekében. Nevüket a szultán athnaméja sorolja fel: Régi magyar nyelvemlékek, III. k. (Buda, 1842.) 1. l.

[2] Verancsics Marilianusnak 1540 augusztus 24-ikén. (Verancsics összes munkái, VI. k. 138. l.) A gyámok augusztus 20-iki levele a székelyekhez Dévából: Hazai oklevélár, V. k. 440. l.

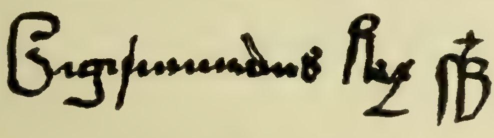
[3] Petrovics és György barát válasza Csállyáról, 1540 szeptember 5-ikén, Zsigmond királyhoz; a krakói Czartoryski-múzeum kézirattárában, 277. k. 278—280. l.

[4] Szamotulski Waclaw üdvözlő iratának czíme: In nativitate Sigismundi filii regis Joannis et Isabellae. Cracoviae, Vietoris 1540. Egyetlen példánya sincs már.

[5] Közölve Verancsicsnál: Összes munkái, XII. k. 11. l.

[6] Zsigmond Izabellához Vilnáról 1540

vígasztalni leányát. Inté, ne engedje át magát fájdalmának, hanem törődjék bele erős szívvel a változhatatlanba és gondolja meg az emberi élet forgandóságát, mely a bánatot örömmel, a vígságot búval vegyíti; hisz tapasztalhatta a gondviselés kegyességét, mely megfosztá ugyan urától, de kárpótolta kis fiával, a kin kesergő lelke megnyúgodhat. A kormányzásban, jól vigyázzon kinek higyjen; hallgasson meg, de ne kövessen mindent, éljen módjával tanácsosai végzésével, ám ne tegyen semmit atyai tanácsa nélkül.[1] Egyúttal fia gyámjai tudósítására is felelt. Hálásan köszöni Izabellához való hűségük kijelentését, de nyíltan megírja, hogy hadi segélyt nem küldhet, mivel ez az ő fegyveres beavatkozása a szomszédok támadását idézné elő, s egyenesen kihívná Ferdinánd magatartását. Hanem azt már szívesen megteszi, hogy követet küld a szultánhoz, nehogy valamit kezdjen Izabella ellen,[2]

30. ZSIGMOND KIRÁLY ALÁIRÁSA.

és Ferdinándhoz hasonló kéréssel, sőt V. Károlyhoz, gondoskodásába ajánlva János király fiát és Magyarországot, nehogy a török kezére jusson másik része is.[3] A Ferdinándpárti magyar tanácsosoknak is kereken megírja, hogy atyai kötelessége támogatni leánya és kis unokája ügyét.[4] Külsőleg is kifejezte a lengyel király és családja részvétét. János király halála emlékére fényes gyászünnepélyt tartatott a vilnai székesegyházban s utána gyászruhát öltött az egész udvar.[5] Még az alkalmi poéták

augusztus 1-én és 6-ikán, s Kmitához 7-ikén és 13-ikán; a krakói Czartoryski-múzeum kézírattárában, 277. k. 248, 254 és 258. l.

[1] Zsigmond Izabellához augusztus 13-ikán; ugyanott, a 250/1. lapon; közölve Bethlennél, id. m. I. k. 334—7. l., augusztus 15-iki kelettel.

[2] Zsigmond Petrovicshoz és társaihoz 1540 augusztus 13-ikán; a krakói id. 277. kötetben, 252—3. l. és október 1-én, ugyanott, 292—4. lapon.

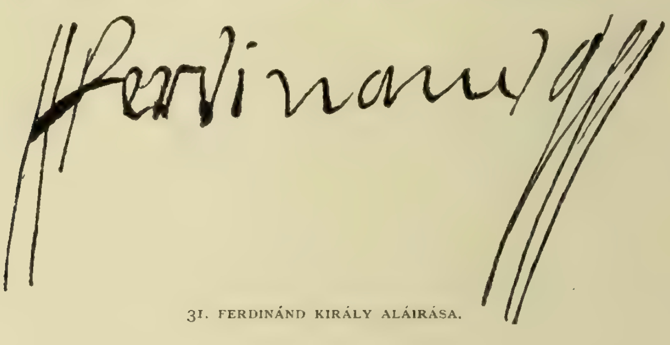
[3] Bethlen, id. m. 338—341. l.

[4] Vilnáról, 1540 augusztus 16-ikán; a krakói id. 277. kötetben, 264—5. l.

[5] Górski Szaniszló kanonok, Bona titkára Dziaduski Szaniszló konini kapitányhoz; ugyanott, a 281—5. l.

is kivették részüket a gyászból, midőn Marszewski és Verancsics Mihály gyászénekeket írtak a magyar királyról.[1]

A köteles részvétnyilatkozatról különben Ferdinánd sem feledkezett meg, sőt ebben első volt. Németországban a Duna mellett érte utól a posta, hogy János király végét járja. Ezért otthagyta birodalmát és «egy kis bárkán» sietett Bécsbe, hová két nappal a halálhír feljutása előtt érkezett.[2] Rögtön Salm Miklós grófot küldte le (augusztus 8-iki levelével) Bornemisza Pál titkárral a királynéhoz, hogy kifejezvén részvétét — alkalmas időben és módon — emlékeztessék arra az ünnepélyesen megkötött váradi szerződésre, melynek értelmében Ferdinánd minden halasztás nélkül megkapja János király halála után az ő országrészét.

31. FERDINÁND KIRÁLY ALÁIRÁSA.

Aztán keressék fel György barátot és biztosítsák a felől, hogy Ferdinánd nemcsak Izabellát és fiát fogadja atyai gondozásába, hanem őt is megtartja birtokaiban, sőt újabbakkal fogja kitüntetni, ha hűségére tér és elismeri őt természetes királyának.[3] Török Bálint megpuhítása aranyhegyek ígérésével Bornemiszára, a bőbeszédű papra bízatott,[4] a kivel Salm gróf abban egyezett meg, hogy Budáról maga induljon Erdélybe, az útban lévő kincs-

[1] Marszewski műve: In serenissimi Hungariae regis Joannis I. obitum. (Krakó, Vietornál, 1540.) Verancsicsé: Divi regis Hungariae Joannis I. epicedion. (Ugyanott, 1540.) Egyetlen példányuk sincs már meg.

[2] Morone jelentése Bécsből augusztus 10-ikén; Dittrich, id. m. 182. l.

[3] Ferdinánd Izabellának Bécsből 1540 augusztus 8-ikán és útasítása Salmhoz. (Eredeti fogalmazványuk a bécsi állami levéltárban.)

[4] Ferdinánd útasítása Bornemisza Pálhoz, augusztus 11-ikéről, hogy «mindent megad» Töröknek; ugyanott.

tartó elé. Hasonló felszólítást kaptak a királyné főbb hívei: Petrovics Péter, eperjesi Báthory Miklós, thelegdi Pathócsy Miklós, bélteki Drágfy Gáspár, somlyai Báthory András, Kendy Ferencz, solymosi Ołcharowyth Péter és kiskállói Vitéz János,[1] a kiket Bornemisza a bécsi udvar politikájának megnyerni remélt.

Salmhoz Esztergomban csatlakozott Bornemisza Pál és augusztus harmadik hete közepén értek Budára, a hol nyilvános audienczián fejezték ki az özvegy királynénak uruk részvétét János király halála, és örömét fia születése fölött, ki iránt atyai jóindúlatáról biztosítá; délután pedig magánkihallgatást nyertek,[2] s ezen adta elő Salm megbízatása második részét. Az osztrák grófnak vele nem volt nehéz dolga, mert hisz Izabella — körülvéve olyan emberekkel, a kik benne és fia jövőjében nem igen bíztak, s félelmükben a némettől vagy a töröktől reméltek egyaránt — mindjárt ura halála hírére titokban írt *sajátkezű* levélben könyörgött Ferdinándhoz, hogy árva kis fiával támogassa elhagyatottságában.[3] De tanácsosaival nem ment semmire, hiába tett nekik ígéreteket ura nevében, mert általánosan tudták rólok, hogy a kincstartó és Petrovics hatása alatt állanak, kiknek czélja: János király végrendelete és utolsó kívánsága szerint fiát Magyarország királyává tenni, s őt anyjával a török pártfogása mellett az ország birtokában megtartani, még ha ebben őket Ferdinánd megakadályozni igyekeznék is.[4] A királyné azonban magára még sem mert választ adni a bécsi követnek. Ezért udvarába hívatta Ráskai útján a kalocsai érseket és Perényit, de hirtelen mást gondolt, s mielőtt útrakeltek volna, megüzente nekik, hogy ne jöjjenek, mert (betegeskedésére való hívatkozással) hazabocsátotta Salmot, azzal a válaszszal, hogy meghallgatva tanácsosait, külön emberével fog felelni érdemlegesen Ferdinánd előterjesztésére.

Ez előterjesztés lényege abból állott, hogy a római király

[1] Valamennyi fogalmazványa augusztus 14-ikéről, ugyanott. E tényt Morone is említi fenti jelentésében.

[2] Porembski id. augusztus 21-iki levele.

[3] A levél nem maradt fenn, de Ferdinánd említi 1540 szeptember 9-iki levelében; egykorú másolata a bécsi állami levéltárban.

[4] Petrovics és György barát 1540 szeptember 5-iki id. levele Zsigmond királyhoz.

hajlandó békés úton teljesíteni a váradi béke pontjait, s megszerezni János király országrészét, nehogy kénytelen legyen fegyverrel érvényesíteni jogát.[1] De előrelátván, hogy e szándéka «békésen» nem fog valósúlni, magához hívatta (még Salm indúlása előtt) Morone pápai nuncziust, s közbenjárását kérte a Szent Atyánál, hogy «mivel a magyar királyság visszafoglalása és megvédése az egész keresztyénség érdeke», őt hadi vállalatában 100,000 aranynyal segítse.[2]

32. EGER A XVI-IK SZÁZADBAN.

A királyné talpig gyászban leverten, könyes szemekkel, fekete posztóval bevont sötét teremben fogadta Salmot, kinek töredezett, gyönge hangon azt felelte, hogy «ő tapasztalatlan, fiatal nő, a ki elvesztvén urát, testileg-lelkileg megtörve, íly fontos

[1] Ferdinánd Izabellának Bécsújhelyről 1540 szeptember 9-ikén, midőn Salm már visszatért Bécsbe. (A krakói id. 277. k. 320—3. l.)

[2] Ferdinánd augusztus 11-iki beszélgetése Moroneval; Dittrich, id. m. 183—4. l. A pápához intézett levele e tárgyban augusztus 13-ikáról, Theiner, id. m. 648—9. l.

ügyben magától nem határozhat, ő felsége, a római király engedjen neki kellő időt, míg az iránt atyja, Zsigmond király tanácsát kikéri». Ha pedig Ferdinánd a kért időhaladékot megtagadná, s «mindjárt fegyverhez nyúlna: sem neki, sem a császárnak nem válnék dicsőségére» egy «sírásban elepedt özvegyet s egy bölcsőben síró árvácskát»[1] hadsereggel ostromolni. Biztosítja azonban a római királyt, hogy hűséges leánya akar lenni, s ha szülei nem lennének, gondolkozás nélkül udvarába menne fiával, mivel ismeri az egyezséget, melyet urával esküvője előtt kötött.[2] Csakhogy Ferdinánd bízalmatlan volt Izabella iránt, s nem hitt üzenetének. Félek — írja bátyjának, a német császárnak — hogy ezek csak szép szavak, hogy időt nyerjen.[3] Hasonlókép biztatta a római királyt György barát és Török Bálint, kikkel Bornemissza Lippán találkozott.[4] De ismerem e szép szavakat, mondá Ferdinánd, kiben őszinte volt az igyekezet szép szerével, békés úton megszerezni Magyarországot. Hanem azért erősen készült Buda ostromára, ha az elkerülhetetlen, bármennyire nem is akart erőszakot használni.[5]

Szándéka békés megvalósítását Perényi és Frangepán útján remélte. Ezért sürgette őket hiába a királyné (Gerlachowski titkár és Bajoni Benedek által), hogy nehéz helyzetében ne hagyják tanácstalanul. De az érsek nem mert Budára jönni. Ekkor szabad menetlevelet küldtek neki György barát őrsége és várparancsnoka nevében is, mire mintegy ezer főnyi (s közte 600 lovas) kísérettel Abauj, Gömör, Borsod és Nógrád vármegye nemességével indúlt meg a főváros felé Egerről, hol János király halála óta gyülekeztek, táboroztak. Hatvanról beküldték Temesvári Jánost (a néhai király egykori udvarnokát) Izabellához, jelentvén, hogy katonáiknak nincs semmi ármányos szándékuk. Maga az érsek

[1] Giovio, id. m. 555. l. Horváth Mihály, Frater György, 133. l. és Budai, Polgári lexikona, II. k. 323. l.

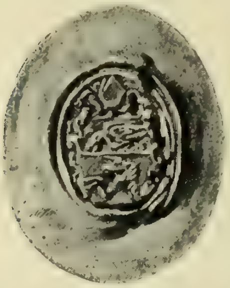
[2] Salm elbeszélése után Morone Bécsből augusztus 24-ikén; Theiner, Vet. Mon. Slavorum Merid. II. k. 4. l. és (augusztus 26-iki keleltel) Óváry, III. Pál pápa levelezése, 107. l.

[3] Ferdinánd V. Károlynak Bécsből 1540 augusztus 24-ikén; a bécsi állami levéltárban: Filiale, 683. k. 433. l.

[4] Bornemisza Pál vallomása: «Magyar történelmi tár» I. k. (Pest, 1855.) 260. l.

[5] Ferdindánd V. Károlyhoz Bécsújhelyről szeptember 6-ikán; a bécsi 683. k. 433—5. l.

Perényivel Isaszegre vonúlt, hogy ott várja be a királyné üzenetét és rendeletét. De Perényiék mozgolódásának a közeledő György barát is neszét vevén, megüzente Budára küldött helyettesének: Batthyányi Orbánnak, hogy – ha fejét félti — be ne ereszsze őket se a városba, se a várba. Erre Izabella Matychnai Istvánt (János király néhai titkárát) küldte az érsekhez, kihez késő éjjel azzal a válaszszal toppant be, hogy mivel a király teste már csak háromnapi járásföldre van, menjenek György barát elibe, s vele együtt jöjjenek Budára. Ez nagyon sérté az érseket, a ki négy emberével azt üzente vissza, hogy ő békés szándékkal, megsegíteni jött a királynét, az ő többszöri hívására; de így kénytelen távozni, mert csakis az ő kíséretében mehetne a király teste fogadására. Nem sikerült tehát Perényiék csele, melylyel Budát Ferdinánd számára könnyű szerrel el akarták foglalni; már csak azért sem, mert megtudták, hogy a barát az övékénél hatalmasabb sereggel közeledik[1] és éberségét nem birják kijátszani. De azért mégis elárúlták szándékukat másnap reggel Temesvári, Bajoni és Markos Péter előtt, a kik a királyné megbízásából azzal mentegették úrnőjöket, hogy bebocsáttatásukat nem maga akaratából, hanem a barát helytartói: Batthyányi és Horváth tiltakozásának hatása alatt tagadta meg. Ezekkel nevezetesen azt üzente vissza Frangepán, hogy ha Izabella szereti a békességet, fogadja el Ferdinánd ajánlatait, a ki már a vármegyékre is ráírt és ellene készűl; ötezer német gyalogosa és ezer lovasa már Esztergom alatt van, s egész Váczig pusztítgatják a királyné s a barát birtokait.[2]

33. GYÖRGY BARÁT PECSÉTJE.

A további árulást és ármánykodást ezentúl személyesen

[1] Seregéről György barát azt híresztelte, hogy 10,000 főnyi, (lovas hat, gyalogos négy ezer) de ennek felénél nem lehetett nagyobb. (Rorario id. szeptember 20-iki jelentése szerint.)

[2] A kalocsai érsek Zsigmond királyhoz Egerből 1540 szeptember 10-ikén, a krakói id. 277. k. 375—384. l. és Porembski kelet nélküli levele Bona királynéhoz; ugyanott, 350—356. l.

gátolta meg György barát, a ki szeptember 13-ikán érkezett fel Budára János király holttestével. Az özvegy királyné udvarhölgyei és tanácsosai kíséretében a város kapujáig ment elibe. Zokogva fogadta, mert keserű volt *így* viszontlátni azt, a kitől félév előtt búcsúzott. Szomorúan ballagott fel a gyászmenet a várba, hol a király még tíz napig feküdt kiterítve. Valódi búcsújárás volt e tíz nap, melyen úr és paraszt, gazdag és szegény messze vidékről járúlt a drága ravatalhoz, hogy még egyszer láthassa királyát. Izabella is naponta ott imádkozott beteges testével ura és királya lábánál, s fohászkodott Istenhez, hogy adjon neki erőt a jövőhöz. Majd a végső búcsú keserves órája is elérkezett. A királyné csecsemő-fiát is bevitette a templomba, mikor atyja koporsóját szeptember 24-ikén lezárták, s megindúltak vele Székesfejérvár felé.[1] Ő maga gyönge, szenvedő volt, a miért orvosai nem engedték meg, hogy elkísérje, s így a várkaputól kénytelen vala visszatérni palotájába... A hosszú gyászmenet, melyhez a közbeeső községek népe és nemessége is csatlakozott, ezalatt csöndesen beért a székesfejérvári koronázó székesegyházba, s nem volt szem, mely ne könnyezett volna, midőn a «Requiescat» megható hangjai közt kősírjába — a nagy magyar királyok mellé[2] — bocsátották le az utolsó koronás nemzeti magyar királyt.

III.

GYÖRGY barát nehéz körülmények közt vette át a gyámságot, s vezette a kormányt az ország fővárosából. Súlyosbítá helyzetét, hogy még a temetés előtt összeszólalkozott a királynéval. Szemrehányást tett neki kishitű eljárásáért, melylyel Ferdinánd pártját felbíztatta, ő meg a miatt méltatlankodott reá, hogy János király ingó-bingó hagyatékát jövet Petrovicscsal Temesvárra vitték, s ígéretük ellenére csupán egy

[1] Porembski fent id. levele szerint.

[2] Oláh Miklóstól tudjuk, hogy még ekkor meg volt «Szent István, Szent Imre és számos magyar király sírja»; Szamota, id. m. 523. l.

ládát hoztak fel, melyben Izabella pénzhozománya és 15 arany-láncz volt. Ezért a királyné erélyesen követelte az összes tárgyak átadását, s így azok fölhozására Markos Pétert küldték el 200 lovassal. De mikor nemsokára híre jött, hogy János király kincsét útközben megtámadták, futárt küldtek utána, hogy biztosabb helyre: solymosi várába vigyék, és állandóan két ember őrízze; mivel veszélyes lett volna felhozatni a Tisza-menti Ferdinánd-párti nemesek miatt. Ezenkívül Izabella 38,000 aranyforintnyi felhozott hozományából a barát már háromezeret a katonák zsoldjára a királynétól «kicsikart», az udvariak fizetésére kétezeret maga Izabella költött el, míg sok holmija még Kassán hevert azoknál, a kik a barátnak esküdtek hűséget.[1] Híveinek száma különben napról-napra fogyott, olyan arányban, a milyenben a bécsi udvar működött ígéretekkel és fenyegetéssel. Hogy tisztán lásson, újból felhívatta a barát a kalocsai érseket, Perényit, Bebeket, Balassa Zsigmondot s a hűtlenné vált Ráskait, hogy támogassák a király-nét és fiát. De hiába várták őket, s kivált ez utóbbit a budai várba. Ipja, Bebek Ferencz rábeszélésére ő is nyíltan átpártolt Ferdinándhoz,[2] és álláspontjukat szépen megokoltan fejtették ki augusztus 30-iki levelükben V. Károlynak, kitől Magyarország megmentését remélték a fenyegető török veszélylyel szemben.[3]

E főurak nélkül ment tehát végbe a temetés, és utána a királyfi keresztelése. Török Bálint és György barát tartá víz fölé a csecsemőt, a ki atyja kívánságához képest saját és anyai nagy-atyja nevéről János Zsigmond nevet kapott s melléknevül a Szent-szék óhajtására (első királyunkra emlékezve) *Istvánt*,[4] a mint a törökök nevezték is. Lélekemelőbb volt ennél is a Rákos mezején

[1] Porembski id. levele és Czarnkowski András jelentése Zsigmond királyhoz Budáról, 1540 november 23-ikán; a krakói id. 277. kötetben, 445—456. l.

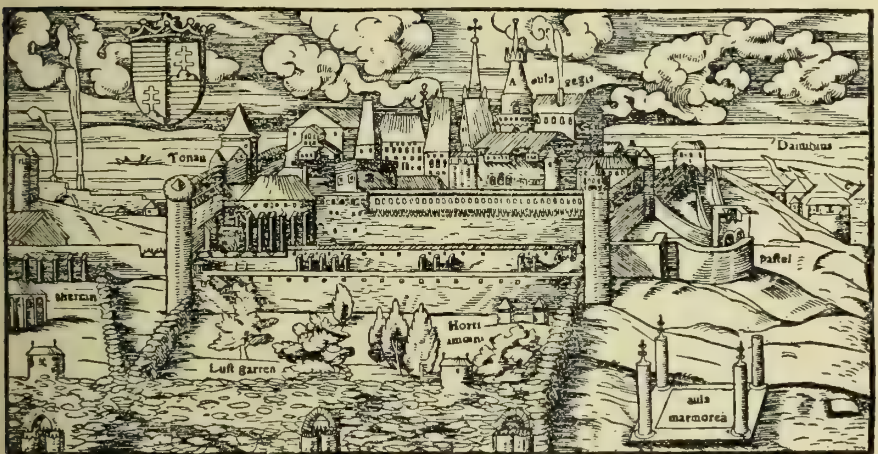
[2] Porembski id. becses levele szerint.

[3] Frangepán és fenti társai érdekes levele a császárhoz, egri táborukból; Gévay, Urkunden und Aktenstücke (1540—1541.) 88—90. l.

[4] A montpellieri érsek, velenczei franczia követ tudósítása, magyar értesités alapján, I. Ferencz királyhoz, 1540 november 29-ikén; Charrière, Négociations de la France dans le Levant, I. k. (Párizs, 1848.) 457. l. — Verancsics szerint (Összes munkái, II. k. 45. l.) Athinai Simon és Markos Péter lett volna János Zsigmond keresztatyja; de e dologról hibásan értesült Erdélyben.

tartott fegyveres országgyűlés, melyen a csecsemőt közakarattal királylyá választották, úgy hogy nagykorúságáig Izabella királyné vezesse a kormányt, állam-íratokat és pénzt az ő nevében adjanak ki, s verjenek; de gyámtársa legyen György barát, a kincstartó és Petrovics Péter, János király rokona, az ország védője pedig Török Bálint somogyi főispán, a hadak kipróbált régi főgenerálisa.[1]

Mindez a barát lelkesítésének és munkásságának az eredménye, de a körülményeket mérlegelve józan mérséklettel mellőzte a királyfi megkoronáztatását, nemcsak mivel a német támadástól tartott, hanem, mivel még a török magatartása felől sem

34. BUDA VÁRA A XVI-IK SZÁZADBAN.

volt híre. De a főurakban sem a kellő összetartás érzete nem volt meg, sem a csecsemő-királyfi királyságában nem bíztak. A mellett a három gyámtárs féltékenysége gyakran megzavarta az egyöntetü cselekvést, vagy hagytak egykedvűen mindent a barátra, a kivel úgy sem bírtak. Ily viszonyok közt előbb Török Bálint és Bánffy Boldizsár kért szabadságidőt a királynétól, majd az udvari tisztek szállingóztak haza, hogy otthon várják meg a dolgok folyását. Ilyen itt az emberek hite és lelkük állandósága,

[1] Giovio, id. m. 551. l. és Verancsics Antal levele Gyulafejérvárról 1540 október 12-ikén; Összes munkái, VI. k. 150. l.

írja Porembski, Izabella lengyel titkára. Egyedűli reménységünk Isten után a lengyel királyban van, mert az idevalók félénkek és kapzsik. A főurak mindenfelé rabolnak, a mint csak tehetik, párt-, személy- és birtokkülönbség nélkül. Önkényes adókat vetnek ki, a szegény jobbágyokat zsarolják, az egyházak javait lefoglalták, s a terményeket a mezőről erőszakkal elhordják. Balassa Menyhártot, a ki a váczi püspökség alattvalóit megtámadta, Baczó Mátyás szolgái elfogták és Murány várába zárták, honnan nem bocsátják ki, a míg vissza nem adják, a mit a Balassák hatalmasúl elraboltak. A testvérek próbálták ugyan kiszabadítani bátyjukat, de sikertelenül, s ekkor abban jártak, hogy valakit Izabella emberei közül elfogjanak, hogy majd cseréjében kikapják. El is ragadták Bajonit, a királyné provizorát egy közeli faluban, lovastól, kocsistól, ruhástól, de sikerült elmenekülnie; erre elcsipték Izabella egyik lengyel szolgáját és Kmita apródját, a kik levéllel igyekeztek haza.[1]

De Ferdinánd nemcsak ilyen eszközökkel, hanem diplomáczai úton is igyekezett ellensúlyozni Izabella, illetve a barát törekvését. A mint Salm gróf visszatért Bécsbe, ismételten figyelmeztette Ferdinánd az özvegy királynét, hogy ne hallgasson «rossz» tanácsadóira, hanem teljesítse a béke feltételeit, s e reményben már meg is hagyta udvarmesterének, Vells Lénárd tábornoknak, hogy őt biztos helyre szállíthassa Budáról.[2] De mivel jól tudta, hogy e levelére rá sem hederítenek, egyidejüleg Lengyelországba indították a jártas Herberstein Zsigmondot[3] azzal az útasítással, hogy győzze meg a lengyel királyt arról, hogy a római királynak örökösödési joga van a magyar koronához az elhunyt János királylyal kötött, esküvel megerősített és Károly császár által is ratifikált váradi békeszerződés alapján. Most is inkább békés úton akarná ez egyezség föltételeit teljesíteni, de tudja, hogy a barát és Török Bálint seregek gyűjtésével meg-

[1] Porembski id. k. n. levele Budáról.

[2] Ferdinánd id. szept. 9-iki levele, melyet Izabella másolatban apjának is megküldött.

[3] Herberstein ez útjára 1540 szeptember elsején indúlt és október 28-ikán ért vissza; naplója id. egykorú kiadása 48. l.

sérté a békét, úgy hogy Ferdinánd nem lesz felelős érette, ha Izabellát és fiát fegyverrel fogja a szent korona kiadására s a békepontok teljesítésére kényszeríteni. Kéri tehát közbenjárását leányánál a béke érdekében, s hogy ne engedje, hogy lengyel seregek vagy tisztek menjenek Magyarországba Izabellához;[1] hanem inkább őt segítse meg, kinek ügye igazságos és jogos. Zsigmond király október 4-ikén felelt az osztrák követnek. Ferdinánd megtámadhatja — úgymond — Magyarországot, de vigyázzon, nehogy ezzel a törököt az országra zúdítsa. Izabella és fia ügyébe nem avatkozhat, mivel ez a magyar rendek dolga, hogy pedig Ferdinándnak segédcsapatokat küldjön, ezt a lengyel

35. VELLS LÉNÁRD EMLÉKÉRME.

törvények is tiltják.[2] De, miként kiszivárgott, annyit mégis megígért nagy titokban Ferdinándnak, hogy nem lép közbe fegyveresen, a míg ő uralkodik Magyarországon.[3] S tette ezt azért Bona királyné tudtán kívül, hogy fia számára biztosítsa a római király egyik leánya kezét.

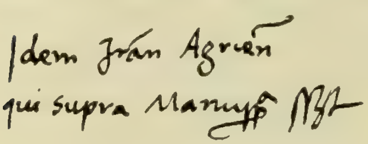
Ferdinánd meg lehetett elégedve a követség eredményével, melynek amúgy sem volt más czélja, mint igazolni az ő fegyveres támadását. Ekkoriban (október elején) t. i. Vells már (néhány

[1] Ferdinánd Zsigmond királynak Bécsújhelyről 1540 szeptember 12-ikén és útasítása Herbersteinhoz; eredeti fogalmazványuk a bécsi állami levéltár «Polonica» osztályában.

[2] Zsigmond válasza Herbersteinhoz Vilnáról, 1540 október 4-ikén; a krakói id. 57. kötetben, 140. sz. a.

[3] Kmita Péter Bonához Wisniczről, 1540 november 11-ikén; a krakói id. 277. k. 342—4. l.

mértföldnyire Budától) Esztergomon táborozott 8000 főnyinél nagyobb seregével, melyet «Bécsországból» szárazon és vizen, dunai naszádos hajókon szállított le. Megbízatása folytán fel is ajánlta szolgálatát a királynénak, hogy biztos helyre kíséri, akár Lengyelországba, akár Ferdinánd birodalmába óhajt távozni.[1] Kevésbbé naiv volt Coda spanyol lovag Budára érkezése Ferdinánd hadüzenetével, mire Izabella Tamás fejérvári őrkanonokot küldte udvarába, hogy vele tárgyaljon. Megérkezett (október 4-ikén) Révay Ferencz és Thurzó Elek helytartó is az esztergomi érsek nevében kérve, hogy Petrovics és a barát Visegrádra mennének tanácskozni a királyné és fia érdekében;[2] de a gyámok ezt a meghívást nem fogadták el. Ugyanekkor kezdtek értekezni a Bécsújhelyre hívott főurak is: Nyári Ferencz, Bakics Péter, Kápolnay Ferencz, Serédi Gáspár[3] és mások. Élükön Frangepán érsek állott, kit Ferdinánd igen nagyrabecsült. Az ő tanácsára küldte a portára Laskit,[4] s ő volt magyarországi pártjának vezére. Okos, tanúlt ember és törhetetlen híve a váradi béke teljesítésének, melyre ő is esküvel kötelezte volt magát. Meggyőződése, hogy Magyarország csak úgy maradhat fenn, ha János király része is Ferdinánd hatalmába jut, s az így egyesült Magyarország az ő, és bátyja támogatásával a török hódoltság ellen fordúl. Ezért pártol át a római királyhoz. Ki is jelenté előtte, hogy midőn sas-szárnyai alá adja magát, ugyanoly hűséggel akarja szolgálni, mint haláláig szolgálta volt néhai koronás urát.[5] Hanem meggyőződésének őszinteségét kissé kétessé teszi, hogy igen gyakran

36. FRANGEPÁN ÉRSEK ALÁÍRÁSA.

[1] Vells levele Esztergomból 1540 október 5-ikén; ugyanott, 357—58. l.

[2] Porembski id. kelet nélküli leveléből Óváry regestái, II. füz. 75. l. és Morone október 15-iki jelentéséből; Dittrich, id. m. 217. l.

[3] E neveket a jól értesült Giovio jegyzi fel, id. m. 552. l.

[4] Morone jelentése augusztus 24-ikéről és október 6-ikáról; Óváry, III. Pál pápa levelezése, 107, 115. l. és Dittrich, id. m. 188. és 209. l.

[5] Frangepán érsek Ferdinándhoz intézett beszédét Morone október 10-iki jelentéséhez mellékelten közölte Dittrich, id. m. 212—4. l.

kopogtatott a bécsi palota [1] s a nunczius ajtaján a bíborosi süveg kieszközléseért!

A bécsi udvar fenyegetésére és fegyveres fellépésére a barát azzal felelt, hogy elismertette a törökkel a királyfi királylyá választatását és a trónhoz való jogát, Mayláddal szemben, a ki a portán azt a hazugságot adatta elő, hogy a kis királyfi nem is Izabella fia. Erre csausz érkezett ugyanez időben a budai udvarba, hogy meggyőződjék a gyanu oka felől. A bánatos özvegy királyné udvara jelenlétében karján tartva kisdedét fogadta a követet. S midőn árva kis fiát a hatalmas szultán kegyeibe ajánlá, «kecses mozdúlattal» kibontá mellfűzőjét és nyilvánosan megszoptatta gyermekét. Ez könyekig meghatotta a követet, s eloszlatván minden kétségét, térdre borúlva csókolgatta a királyfi lábait. Majd reátéve jobbját esküt mondott Szolimán nevében, hogy János király fiát elismeri királynak, pártfogásába veszi és a míg él, nem engedi, hogy más legyen az ország ura.[2] Mennyi önuralom és maga-legyőzés, s míly erős akarat kellett hozzá, hogy Izabella, a ki gyűlölte a törököt, s kész volt inkább lemondani a koronáról, semhogy hatalmába jusson, e páratlan tettre reászánja magát. De meg kellett tennie meggyanúsított női becsülete érdekében is, hisz az ellenpárt azt is híresztelte róla, hogy fia «csempészett» gyermek.[3]

A jól kigondolt hatásos jelenetnek meg is lett a kívánt eredménye, mert a csausz jelentésére és a portai franczia követ, Rincone támogatása folytán[4] a szultán (október 16-ikán) maga elé hívatta a dívánba Werbőczit és Eszékit, hogy meghallgassa követségüket. S másnap nagy örömmel írhatták meg a királynénak, hogy fiát Szolimán hadsereggel is kész megvédelmezni királyságában [5] és fejedelemsége elismeréseül athnámét ad, meg-

1 Morone gyakran ír ez ügyről, legbővebben október 15-iki jelentésében; Dittrich, id. m. 216. l.

2 Verancsics id. október 12-iki levele: Összes munkái, VI. k. 151. l. és Horváth, Fráter György, 142. l.

3 Johann Pack ... theilt die herrschende Vermuthung mit, der erwähnte Sohn des K. Johann von Ungarn sei ein unterschobenes Kind. (Regensburgból, 1541 július 13-ikán; Tört. Tár, 1891. évf. 456. l.)

4 Mazza id. leírása, 208. l.

5 Werbőcziék levele Konstantinápolyból 1540 október 17-ikén: Pray, Epistolae procerum, II. k. 87–88. l.

engedvén neki félannyi adóért, a mennyit János király fizetett, «Magyarországban az atyja birodalmát»[1] s hatalma jeléül aranyos kaftánt, paizsot, buzogányt és kardot küld.[2]

IV.

Ezalatt a barát az erdélyiekkel is végzett. Már az augusztus 29-ikén tartott segesvári országgyűlésen hűségi esküt tettek a rendek az özvegy királynénak, a kit azon Markos Péter képviselt, kérve őket, jöjjenek Budára, hogy az ország megmaradásáról tárgyaljanak.[3] Három hét múlva Berethalmon gyűlnek ismét össze a rendek, de látván, hogy Szinán csausz Erdélyt Mayládkezére akarja juttatni, elpártolnak tőle. Majd kapitánytársa, Balassa Imre is elfordúl ügyétől s Kolozsvár mellett, Zsúkon külön gyűlést tart. Ezt Izabella (október 9-iki) levele hatása alatt tette, melyben inté, ne adjon hitelt ama híreszteléseknek, hogy Erdélyt a szultán akarja elfoglalni, s azért vannak ott lázadások, hanem vigyáztasson gondosan az országra, a belháború megszüntetése érdekében, már csak a béke fentartására fogadott hűségénél fogva is, nem gondolhatván — úgymond — nagyobb szerencsétlenséget Erdélyre nézve, mint ha Magyarország koronájától és testétől elszakadna.[4] Ugyanerre inté a véghatári brassóiakat is, midőn értesült, hogy annak a kapitánynak engedelmeskednek, kit a török támogat.[5] Személyesen is akart a szászokra hatni a királyné pelsőczi Bebek Imre útján, a ki előbb biztosítá úrnője számára a Marostól északra terjedő erdélyi megyéket, s azután Szebenbe hívta meg tanácskozásra a szászokat, hogy Mayládtörekvéseit ellensúlyozza. De a szászok körültekintők voltak,

[1] Régi magyar nyelvemlékek, III. k. 1—3. l.

[2] Hammer, Geschichte des osmanischen Reiches, II. k. 167. l.

[3] Porembski id. augusztus 21-iki levele, melyből kitűnik, hogy eredetileg augusztus 20-ikára volt kitűzve ez országgyűlés.

[4] Izabella Balassa Imréhez, Budáról okt 9-én; eredetije a Magyar Nemz. Múzeumban, a báró Balassa-család levéltárában.

[5] Izabella ugyancsak október 9-ikéről; Eder említi: Simigianus-kiadása I. k. 214. l. Az oklevél eredetije (443. sz. a.) Brassó város levéltárában.

nem akartak újjat húzni a királynéval, nyíltan sem mertek színt vallani, hanem mivel Ferdinánd seregei már Buda alatt táboroztak, azt felelték, hogy azt fogják uruknak elismerni a két egymással versengő uralkodó közül, a ki Budát bírja. Elhitték a bécsi udvar híresztelését, hogy az ország fővárosát rövid időn, még az ősz folyamán elfoglalják; de csalódtak.

György barát Buda elkerülhetetlen megostromlását ezalatt alkudozásokkal igyekezett halasztgatni. Kezére játszott a lengyelországi követ jövetelének késése is, a minek sok oka volt. Az öreg Kmita (kit Bona királyné ajánlott e küldetésre) udvariasan kimenté magát azzal, hogy megjelenése Magyarország mostani terhes viszonyai közt zavart idézne elő; különben is beteges, gyönge, kellő készülete sincs az úthoz, pénze sem, pedig Magyarországon — úgymond — olyan drága minden, hogy alig lehet útazni. A szállások is rosszak,[1] s egyáltalán nem akarja átszenvedni ismét azt a sok kellemetlenséget, melylyel első ízben, a tavaszon járt Magyarországon.[2] Erre a lengyel király Plockra küldött Wilamowski János kameneci püspökhöz, kérve, hogy Kmita helyett indúljon Izabellához;[3] de ez az útak veszélyességével menté ki magát, a helyébe felszólított Sbonski János pedig,[4] a ki már szintén járt Budán, súlyos betegségbe esett. Végre sikerült Czarnkowski András krakói mesterkanonokot (a király egyik titkárát) kiszemelni e megbízatásra,[5] a ki alig érkezett haza Olaszországból; de október közepe lett belőle, mire felkészült és útnak indúlhatott.[6] Késleltette ez ügyet a királyi udvar határozatlansága is. Gamrat krakói püspök és Tarnowski várnagy azt ajánlták, hogy Izabella hagyja oda Budát, s adja neki a király Sambort, Mazoviában, hogy ott tölthesse csendben özvegy-

[1] Kmita Péter Bona királynéhoz Przemysl, 1540 augusztus 19-ikén, az id. krakói 277. kötetben, 260—62. l.

[2] Górski id. levele Dziaduskihoz ugyanott, 281—85. l.

[3] Zsigmond levele Wilamowskihoz Vilnáról 1540 augusztus 19-ikén; ugyanott, 263. l.

[4] Zsigmond levele Sbonskihoz Vilnáról 1540 szeptember 17-ikén; u. ott, 289—290. l.

[5] Bona levele Izabellához Vilnáról, 1540 október 1-jén: Bethlen id. m. 1. k. 350—52. l.

[6] Zsigmond útasítása Czarnkowskihoz, Vilnáról 1540 október 11-ikén a krakói id. 277. k. 324—27. l. és a Ferdinánddal folytatandó tárgyalásra, ugyanott, 328—337. l.

ségét, a mint ő maga is akarná.[1] Mások (s néha maga anyja is) úgy vélekedtek, hogy maradjon Magyarországon, melynek törvényes királynéja, s bízzék kormányában, mely János király hagyakozása szerint is meg fogja tartani számára a hatalmat. Csakhogy ezeket megfélemlíté Ferdinánd és pártja, melynek állandó jelszava volt, hogy az ország a török hatalmába jut. Most is — Czarnkowski készülődése közben — Hevesi László érkezett Frangepánék nevében Vilnára, hogy kimentse eljárásukat és figyelmeztesse Zsigmond királyt, hogy leányának rossz tanácsadói vannak, a kikkel eljátszsza fia örökségét.[2] Maga a kalocsai érsek pedig a bécsi udvarban tartózkodott, a hol tanácsait nem nélkülözhették.

Ferdinánd ezalatt megtartá ígéretét, hogy nem támad Budára, míg a lengyel király követe meg nem érkezik. De ezt inkább kényszerűségből tette, mivel Buda körül táborozó serege csekélyebb volt, semhogy azzal a vár ostromához foghatott volna. Annál erősebben ostromolták a visegrádi vízi tornyot, ezt a hatalmas bástyát «melynek bírása nélkül lehetetlen az út Buda felé.»[3] Bevételét megnehezíté, hogy őrsége folytonosan felfrissült a felső vízi toronyból s a várból, honnan a támadó német «Knecht»-eket mindig visszaverték, valahányszor a várfalon áttörtek. Kilencz napig állotta ki benne Literati Bálint és testvére Vells Lénárd ágyútüzét, míg kilőve az utolsó puskát is, október 17-ikén fel nem adta 150 főnyi védőjével, kiket előbb evezősöknek, majd harczosoknak soroztak be.[4] Másnap elesett a Duna tulsó partján Vácz is, illetőleg várnagya puskalövés nélkül befogadta Vells őrségét;[5]

1 Górski levele szerint; Przezdziecki, id. m. I. k. 93. l.

2 Hevesi (írva: de Hewss) legatioja (dicta Vilnae 20. Octobris 1540) többi részét a megelőző fejezetben dolgoztuk fel; a krakói id. 277. k. 375/384. l. Zsigmond válasza a kalocsai érsekhez október 23-ikáról, ugyanott, 387—391. l.

3 Vells szavai Visegrádról (Im Veldleger vor Plüntenburg) 1540 október 10-ikén Ferdinándhoz intézett jelentésében; Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen, XXII. k. (Bécs, 1860.) 160. l.

4 Giovio, id. m. 556. l. és Mazza id. leírása, 214. l.

5 Vells jelentése október 18-ikáról a váczi táborból; id. h. 161. l. és október 31-ikén Balassa Imréhez Ó-Budáról: Szilágyi, Nádasdy Tamás első követsége Erdélyben, (Budapest, 1876.) 27. l.

a miért a királyné Pesthy Ferencz javait konfiskálta és György barátnak adományozta.[1]

Erre közbeveté magát Tamás kanonok, a ki Visegrád ostroma alatt békeajánlatokkal ment fel Bécsbe, s a vele egyidőben megérkezett[2] lengyel követ: Czarnkowski András, mire Ferdinánd követséget küldött le Budára,[3] hogy Izabella biztosaival tanácskozzanak a vár átadása s az özvegy királyné kielégítése ügyében. E czélra a király — felesége, Anna királyné könyörgésére — háromnapi fegyverszünetet engedett Izabellának; habár ismeri György barát természetét — úgymond — hogy a kívánt haladékkal csak időt akar nyerni, míg a török segély megjön.[4] De a lengyel követet egyelőre nem eresztette Budára, mert nem bízott békés szándékában, mivel tény, hogy midőn híre ment János halálának, a lengyel király sietett követ útján kérni a szultán támogatását János király fia érdekében.[5]

Vellset elragadta sikere, és Thurzó Elek királyi helytartótól is biztatva váczi táborából már arról ábrándozott, hogy sikerülnie fog Budát 3—4 nap alatt megszállania, s az ostromhoz annyira összelőnie, hogy aztán az első rohammal bevehesse. Ha ez nem sikerülne, el volt határozva másodszor is támadni, de már egy esetleges harmadik ostromra csekély seregével nem vállalkozott. Ezt előre megírta titkos jeleivel Ferdinándnak, nehogy valami baj érje. De mivel már sem élelmiszere, sem abraka, sem zsoldpénze nem volt, a mivel terve kiviteléhez foghatott volna, megbízatása értelmében egyidejüleg megkezdte az alkudozást a magyar királynéval. Előbb levél útján «a fehér baráttal» és

[1] Izabella adománylevele Budáról, 1540 november 3-ikán; regestája az Országos levéltár közszemlére kitett oklevelei jegyzékében (Budapest, 1882.) 49. sz. a.

[2] Ferdinánd 1540 október 6-iki (a K. Papp Miklós-féle «Történeti Lapok» 1876. III. évf. 229. l. közölt) különben «non expeditum» levelének kelte hibás, mert hisz Czarnkowskinak az útasítása október 11-ikén kelt, s okvetlenül beletelt egy hét, mire Bécsbe ért.

[3] Ferdinánd salvus conductusa követei számára Bécsújhelyről, 1540 október 18-ikáról; fogalmazványa a bécsi állami levéltárban.

[4] Ferdinánd V. Károlyhoz Bécsújhelyről 1540 október 18-ikán; a bécsi id. 683. k. 438—442. l.

[5] Morone nunczius jelentése Bécsújhelyről, 1540 október 27-ikéről: Óváry, III. Pál levelezése, 118. l.

Török Bálinttal, aztán György brandenburgi őrgróf követe: Spiegl Miklós által, ki elé Izabella egy lengyel nemes apródját küldé. Közben megkapta Ferdinánd fegyverszünetet engedélyező levelét is, mire Bajoni Benedekre bízta válaszát, melyet az a szentendrei táborban adott át Vellsnek, illetve a mellé érkezett Salm grófnak. Biztosítá őszinteségéről, s kérte ügye támogatását uránál; de ott már György barát szólt soraiból, midőn a tárgyalások elhalasztását kívánta, tekintettel arra, hogy oly rövid időn biztosait nem szemelheti ki íly fontos ügyhöz méltó kellő higgadtsággal, sem pedig a tábori hely nem alkalmas az alkudozásra, a mire Ó-Budát tűzné ki. Ferdinánd biztosai tanácsot tartva belementek e kívánságba, de az elsőre nézve belátván, hogy a budai udvar általa csupán húzni-halasztani akarja az ügyet, határozottan kijelenték, hogy nem várnak tovább egy napnál.[1]

Ó-Budát a barát azért szemelte ki, mert nem tűrhette, hogy az ellenség a vár alatt tanyázzék. Hisz első nap egész a Szombatkapuig jöttek és a szentpéteri templomnál kezdtek tábort ütni, úgy, hogy csak akkor hurczolkodtak arrább, midőn «kezdínek lőni reájok» a bástyákról.[2] Ezért nem bocsátották Vellset sem a királyhoz (midőn tőle audiencziát kért), kinek nevében a gyámok azt felelték, hogy kár volt annyi néppel jönnie, mert egy követ beérheti 2—3 szekérrel is, tőle pedig nincs mit aggódnia.[3]

Így aztán, nem lévén mit csinálni, Izabella október 22-ikén este felé az ó-budai hévvizeknél állott táborba küldte Petrovicsot, Bajonit és Athinai Diák Simont, kiket ott Ferdinánd részéről Salm gróf, alsó-ausztriai kapitány, Vells főhadtestparancsnok, Várdai Pál esztergomi érsek, Révay Ferencz nádori helytartó és a «Magyarország nagykanczellárá»-vá kinevezett Perényi Péter fogadott. Jelentették, hogy a királyné hajlandó a váradi szerződést teljesíteni. Perényi előadta, hogy Ferdinánd is kész erre, s egy év alatt teljesíti az abban megállapított reá eső föltételeket, ha a

[1] Vells és Salm október 21-iki jelentése a szentendrei táborból; id. h. 165. l.
[2] Verancsics id. műve II. k. 78/9. l. és Fontes rerum Austriacarum, I. k. 506. l.
[3] Mazza id. leírása, 206—7. l.

békelevelet haladéktalanul kihirdetik az országban. Petrovics azt felelte, hogy Izabella azonnal átenged mindent, a mint Ferdinánd is átadja néhai János király családi birtokait, és kárpótlást nyújt Izabella hitbér-birtokaiért; de előbb nem. A béke kihirdetését azonban nem óhajtják, mivel már János király is az ellenségekre való tekintetből tartotta titokban. Rosszúl esett a magyaroknak az a fitymáló modor is, melylyel kivált Vells bánt velük. Ez Ferdinánd és bátyja hadi erejére czélozgatva, azt kívánta, hogy a királyné egy óra alatt hagyja el fiával Budát, mire Simon diák visszatérőben azt jegyezte meg a várban, hogy a római király még egy év múlva sem fog czélt érni.[1]

Másnap d. e. 11 órakor ismét találkoztak a biztosok, s ezúttal még Tamás custos is eljött Izabellától. Ferdinánd követei azt ajánlták, hogy a királyné maradhat egész udvarával és tanácsosaival Budán vagy Kassán, míg a váradi szerződés pontjait teljesítheti; de e várak német őrséget kapjanak. Kárpótlásul nyerne évi 15,000 frtot, a míg János király birtokait visszaadhatják, s külön fizetést húznának udvari emberei is. Ezt azonban a biztosok nem fogadhatták el, mivel az idegen őrség sértené a királyné méltóságát, az évi járadék pedig nem ér fel az elhunyt király öröksége jövedelmével. Erre alkudni kezdtek. Felajánlták Pozsonyt vagy Nagy-Szombatot évi 25,000 forintnyi jövedelemmel, mire a biztosok hazamentek, hogy Izabellával beszéljenek.

Perényi is felüzent a királynénak, hogy adja át a várat szép szóra, mert asszonyt «nem illet a budai trón, egy asszony nem lehet fejedelem»; mire Izabella – a török krónikás szerint — így felelt: «A vár nem az enyém; én a török bízalmából birom, kérd a töröktől, én nem adhatom».[2]

Való, hogy a biztosok híradását méltatlankodva fogadta, mert a király ajánlatát keveselte, s elégedetlenségét még György barát is tüzelte olyan föltételek állításával, melyek azáltal, hogy nem teljesíthetők, az ő politikájának kedveztek. Kijelenté a tanács-

[1] Mazza id. leirása, 215. l.
[2] Thúry József, Török történetírók, II. k. 227. l.

ban, hogy addig egyáltalán nem fogadhatnak el semmit, míg Ferdinánd seregei az országban és Buda alatt vannak,[1] bármit ígérne is. Izabella különben hatása alatt állott ama kedvező híreknek is, melyeket Erdélyből kapott Verancsicstól, a ki ez időben két levélben tájékoztatá a királynét az ottani viszonyok felől.[2] Sőt még a szászok nagyszebeni univerzitása részéről is csak az imént kereste fel a királynét Pilgram Márton több nemes kíséretében és utána Literati Miklós.[3]

A következő nap, október 24-ikén délután 3 órakor újra megjöttek a biztosok a királyné lengyel titkárával, de Petrovics betegséggel kimenté magát. Ezúttal az ó-budai elhagyott Szent-Jakab-egyházban tárgyaltak. Izabella elfogadja az ajánlatot, de örökösödési joggal kívánja fia részére: Trencsén, Szepes, Bajmócz, Illava, Kassa, Ljetava, Sztrecseny, Árva, Szklabinya, Likava, Újvár, Késmárk, Sárd, Torna, Tokaj, Regécz, Vojd, továbbá az elromlott Tállya, Hricsó és Rákos várak, valamint Göncz, Telkibánya, Rudabánya és Vámos, s végül Nagy-Szombat és Szakolcza visszaadását, az összes hozzátartozó harminczadokkal és jövedelmekkel. Ezenkívül követeli, hogy adják vissza Munkács és Huszt várát, a só-eladás jogával, s mindazokat a birtokokat, melyeket a római király seregei — a béke ellenére — eddig elfoglaltak.

Ferdinánd tanácsosai megígérték közbenjárásukat, biztosították Izabellát, hogy megtarthatja erdélyi várait is, melyeket hitbérül kapott, de kijelentették, hogy a királyné kívánságainak egy része túlzott, méltatlan, sőt nevetséges. Erre a magyar követek távoztak, s a lengyel titkár valósággal könyezett, anynyira fájlalta, hogy nem jöhetett létre a kívánt egyezség.[4] Pedig

[1] A három gyám és Izabella többi tanácsosai írják Budáról, 1540 november 21-ikén Zsigmond lengyel királyhoz intézett jelentésükben, az ó-budai tanácskozásról szólván; a krakói hg. Czartoryski-múzeum levéltárában, «Teka Naruszewicza», 57. k. 164. sz. a.

[2] Verancsics Izabellához 1540 október 13-ikán és 18-ikán; Összes munkái, VI. k. 153—58 és 168—69. l.

[3] Ezt Szent-Mihály napján, szeptember 29-ikén az előbbit pedig még szeptember 5-ikén: «sabbato proximo ante festum nativitatis Mariae» küldik fel; eredeti feljegyzések a nagyszebeni városi levéltár id. 1540-iki Prothocollonjában.

[4] Acta ad Veterem Buda inter comissarios regis Ferdinandi et Isabellae reginae Hungariae; egykorú másolata a krakói hg. Czartoryski-múzeum levéltárában, az id. 277. k. 401—411. l.

Ferdinánd György barátnak püspökségéhez még a bíborosi méltóság megszerzését is kilátásba helyezte.[1] Ezt Salm gróf ígérte meg nagy titokban a barátnak, a kivel kétszer is találkozott. Először közvetlenül e tárgyalások után este Budán innen, hová a barát Petrovicscsal jött le hozzá, s azután másnap (25-ikén reggel) a várban, a hová a barát meghívta. Ezúttal a királynéval is beszélt, hogy átadja a római király «saját kezébe» jelzésü levelét, melyben kijelenti, hogy ragaszkodik a váradi szerződéshez, de különben hű támogatója a királynénak.[2] Ő hajlandó is volna Ferdinánd kívánságát teljesíteni, de csak neve van, hatalom nélkül, s minden a baráttól függ, annyira, hogy Izabella a grófot kétszer is hívatta a tárgyalások folyamán, de tanácsosai nem engedték fel. Most sem ment semmire vele, György barát és Petrovics miatt, kik azt a benyomást tették reá, hogy «csupa csalással és ravaszsággal» cselekesznek.[3] Salm e megjegyzése a barát ama kijelentésére vonatkozhatik, hogy engedjenek neki 22 napi fegyverszünetet Ferdinánd ajánlata meggondolására, mire ő Budát, Petrovics pedig temesi várát is átadja, az egész országgal együtt.[4] János Zsigmond harmadik gyámját, Török Bálintot pedig, a katonát, Vells, a hadvezér rettegte. Az alkudozások napjaiban ugyanis körüljárta a várat, alaposan kikémlelte, hol lehetne megkísérelni ellene a tüzelést, de alig hiszi — jelentette urának Bécsbe — hogy ki lehessen falait kezdeni, mert igen megerősítették utolsó ostromlása óta, s jól felszerelték néppel, lőszerrel és élelemmel. S a mi fő: benne van Török! Tapasztalatait összegezve, nagyon aggódik, hogy e helyen Ferdinánd sok népet, pénzt és puskaport fog elveszteni; a béketárgyalásokban se bízzék, mert egy sem oly állhatatos, makacs ellensége — úgymond — mint Török Bálint.

1 Ferdinánd V. Károlynak Bécsújhelyről, 1540 november 8-ikán; a bécsi id. 683. k. 444. l.

2 Ferdinánd Izabellához Bécsújhelyről, 1540 október 15-ikén; fogalmazványa a bécsi állami levéltárban.

3 Salm gróf jelentése Ferdinándhoz Ó-Budáról, 1540 október 25-ikén: Diese zwo Personen mit lauter Petrug und Bueberey umbgendt; az Archiv id. XXII. k. 176. l.

4 György barát írja Déváról kelt 1542 május 29-iki levelében; Tört. Tár 1878. évf. 263. l.

Vihette itt készített sánczkosarait[1] tovább az osztrák generális, a ki olyan merész reménységgel jött ide, hogy Budát az első rohammal beveheti. De a beteges ember kedélyére tiszttársainak és környezetének bátortalansága is lohasztóan hatott. Hisz ezek esténkint, lefekvéskor órákig azt vitatták és erősítették hangosan, hogy Budavára bevehetetlen, a mi annyival inkább ártott a fegyelemnek, mivel a közlegénység fizetetlen volt. Sokat ártott a királynétól elpártolt thallóczi Bánffy Boldizsár csacsogása is, a ki titokban fenn járt a várban, s lejövet mesés dolgokat beszélt erősségéről. Csoda-e, ha iszonyú félelem szállta meg Ferdinánd seregét,[2] ezt a szedett-vetett zsoldos hadat, a mint a hatalmas sziklavár bástyáit, ágyúit bámúlták, s nézték, miként erősítik mindegyre. Mert a barát a háromnapi fegyverszünet idejét okosan arra használta fel. Lovasokkal híresztelte el a szomszédos falvakban, hogy nagy csapat török közeledik, versenyt dúlva és pusztítva az országot a némettel; de a királyné hajlandó mindenkit befogadni s megoltalmazni a várban, a ki legalább egy hónapi élelemmel jön és kérezkedik be. Erre napestig tódult mindenfelől a jobbágyság, melyet a várban aztán megmustráltak, s a gyöngéket és a védelemre alkalmatlanokat hazaküldvén, élelmüket visszatartották. Ilyen fortélylyal szaporították a gyámok Buda őrségét, mely ezernyi magyar és rácz lovasból, ugyanannyi gyalogosból és tömérdek parasztból állott. S hogy tekintélyük nagyobb legyen a népnél, igazában pedig, hogy szabadabban működhessenek a királyné nevében: a gyámok és a budai polgárok hűségi esküt tettek Izabellának.[3]

Ily jelentésekkel és tapasztalatokkal értek haza a biztosok Mindszentek napjára Ferdinándhoz.[4] Rosszúl esett neki, hogy eredménytelenül jártak, de sem ő, sem a tanácsosai nem vették

1 Vells tábornok titkos jegyekkel Ferdinándnak az ó-budai táborból, 1540 október 25-ikén; az Archiv id. XXII. k. 169. l.

2 Salm Miklós gróf jelentése Ferdinándnak Ó-Budáról, 1540 október 24-ikén; ugyanott 176. l.

3 Czarnkowski András jelentése Zsigmond királyhoz Bécsújhelyről, 1540 november 9-ikén; Óváry regestái II. füz. 76. l.

4 Morone jelentése Bécsből, 1540 november 2-ikán; Óváry: III. Pál pápa levelezése 120. l. és Mazza id. leirása 216/7. l.

észre elbizakodottságukban és önzésükkel, hogy ez természetes következménye minden őszinteséget nélkülöző eljárásuknak. Ingyen, üres ígéretekre akarták elfoglalni Magyarország fővárosát, holott aránytalanul kevesebb pénzbe került volna János Zsigmond patrimoniumának, atyja családi birtokainak visszaváltása, mint az egész, kölcsönpénzzel megindított háború. Persze, úgy gondolkoztak, hogy ha elfoglalják Budát (a mit erősen hittek), megszünik a király minden kötelezettsége Izabella és fia iránt, s így János király birtokait a tanácsosok továbbra is használhatják. Meg aztán az udvari politika legfontosabb két eszköze: az ígéret és megfélemlítés volt, s e hagyományos elvekkel élt maga Ferdinánd is. Most is minden reménységét a lengyel követ, Czarnkowski küldetésébe helyezte. Ezt a római király csak látszólag, udvariasságból fogadta szívesen. Előterjesztésében sok minden nem tetszett. S midőn a kanonok arra kérte ura nevében, hogy ne kényszerítse eljárásával a lengyel királyt leánya életbiztonsága érdekében fegyveres beavatkozásra, azt felelte neki, hogy erre igazi oka nem lenne, mivel a János királylyal kötött békeszerződést ismerte a lengyel király is, mielőtt még Izabelláját férjhez adta volna hozzá.[1] Ezért Ferdinánd bízalmatlan volt a követhez. A míg salvus conductust adott neki a bántatlan menetelre Izabellához,[2] tizenhat napig tartotta magánál udvarában.[3] Így csak november 10-ikén indulhatott útnak, s a hónap közepén ért le Budára.

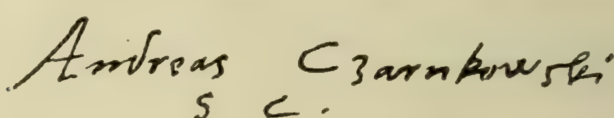
A krakói kanonok Budavárában előbb a gyámokkal érintkezett és tárgyalt, mielőtt a királynéhoz bocsátották, és ünnepélyes ülésen fogadták volna. Egész határozottsággal kijelentették neki, hogy inkább meghalnak, semhogy Ferdinánd pártjára álljanak. Nem is állnak szóba vele, miként az ó-budai tárgyalások alkalmával is megmondták, a míg János király minden örök-

[1] Responsum a Ferdinando Romanorum rege datum Andreae Czarnkowski oratori, ad primam eius legationem. A krakói id. 277. k. 417—440. l.

[2] Közölte a bécsi állami levéltárból Szilágyi a «Történeti Lapok» id. III. évf. 230. l.

[3] Czarnkowski írja id. november 9-iki jelentésében.

ségét vissza nem adja. Csak ezután tiszteleghetett Czarnkowski Izabellánál, kinek apróságokat hozott szüleitől. De a minek leginkább örült, Lombardus Péter, a középkori híres párisi püspök «Sententiái» krakói kiadásának egy díszkötésü példánya volt, melylyel a közelgő karácsonyi ünnepekre meglepték.[1] Mikor aztán családi dolgokról kibeszélték magukat, rátért küldetése részleteire. Hanem a kanonok is hamar belátta, hogy a gyámokkal szemben Izabella nem tehetett semmit. Egészen hatalmában van e három férfinak. Hiába érvelt és olvasta fel édes atyja (november 20-ikán érkezett) levelét, melyben azt tanácsolja neki, hogy vonuljon a Lengyelországhoz közel eső Trencsén várába.[2] Nem is hallgatnak reá. Dőreségnek tartják a királyné engedékenységét, aggodalmát s bízalmát Ferdinánd iránt. Oktalanság lenne, mondták neki, elhagyni a trónt, melyet a szultán támoga-

37. CZARNKOWSKI ANDRÁS ALÁIRÁSA.

tásával fiának megtarthat. De a királyné irtózott e támogatástól. S nehogy valami meggondolatlanságot cselekedjen, a gyámok még vadászni és a városon kívül menni sem engedték kíséret nélkül.[3]

Hasonló szellemben felelt György barát gyámtársaival Zsigmond királynak, ki leánya ügyei és Magyarország igazi érdekei felől nagyon egyoldalúan volt tájékozva. Tanácsa az ellenség kezébe szolgáltatná az egész országot, írják, mivel a török rögtön Budára támadna, a mint a királyné a fővárosból kitenné a lábát. Pedig most jött a szultán levele, hogy János király fiát elismeri királyul. Ezért országostul kérik, küldjön fegyveres

[1] Izabellának e könyve jelenleg a krakói gr. Hutten-Czapski Imre-féle gyüjtemény tulajdona; onnan közöljük a művészies kötéstábla rajzát.

[2] Zsigmond válasza Izabella levelére az ó-budai tárgyalásokról, Vilna, 1540 október 31-ikén; a krakói id. 277. k. 316—318. l. Egyidejűleg György baráthoz intézett levele ugyanott, a 319. lapon.

[3] Czarnkowski jelentése Zsigmond királyhoz Budáról, 1540 november 23-ikán; ugyanott a 445—456. l.

38. Lombardus Sententiái kötési táblája Izabella és szülei arczképével

segítséget, nehogy a törökére szorúljanak Ferdinánd támadásával szemben.[1] Ezt a kijelentést és kérést négy napi tanácskozás előzte meg, melyen a gyámok s a gyűlésbe hívott főurak ezentúli teendőiket, s a lengyel követnek adandó válaszukat beszélték meg. Négy napig semmi sem szivárgott ki tárgyalásaikról, de Izabella sürgetésére ötödik nap végre, november 22-ikén, előálltak végzéseikkel. A nagy trónteremben, jobbján Czarnkowskival, mint a lengyel, sőt a római királynak is képviselőjével, fogadta a királyné a főurakat, kiknek nevében Bajoni Benedek fejtette ki álláspontjukat az alábbi hat pontban:

1. Könyörgünk Felségedhez, tekintse meg Magyarország nehéz állapotját, mert ha eltávozik e birodalmából s azt a római királynak engedi által, bizonnyal a török hatalmába kerül, mivelhogy Ferdinándnak sem serege, sem hatalmassága nincsen akkora, hogy az országot megvédelmezhesse.

2. Gondolja meg a királyné asszony, hogy mi János királyt mindhalálig híven szolgáltuk; e hívségünket halálával reá és kisded fiára is ráruháztuk, s ha itt hagyja az országot, nékünk és marhánknak is vesztünket okozza.

3. Tudhatja ő Felsége, hogy a hatalmas császár János király fián kívül senki mást uralkodni nem enged Magyarországon, s ha kimégyen közülünk, ezt a földet kiszolgáltatja a töröknek.

4. Vessen számot vele mi Asszonyunk, hogy itt közöttünk nagyobb tisztességet élvez, mint más özvegy magyar királyné élvezett, kik ez országból méltatlanul kiűzettek. Hányja meg jól eszében, hová és kinek oltalma alá akarna menni, mert bizonnyal mondjuk: fia, magzatja iránt Ferdinánd király mindíg inkább ellenségesen, mintsem barátságosan fog viselkedni. Holott azt a gyermeket, mint a ki magyar királytól és magyar vérből származik, a magyarok jobban szeretik, mint Ferdinándot. Benne erősségük szent symbolumát látják és őt reménységük vasmacskájának tekintik.

1 György barát, Petrovics, Török Bálint s a többi tanácsos id. november 21-iki levele Zsigmondhoz, Budáról.

5. Ne felejtse Felséged, hogy Felséged Magyarország királynéja és hitbérét nem Lengyelországban, hanem e Magyarországban élvezi, melynek feje és ura: fia.

6. Könyörgünk végtére, várja meg Felséged a magas portárúl kanczellár és püspök urunk megjövetelit, mert ha elébb itt hagyna minket és e földet, tönkrejuttatja azt, s ki tudja, nem vész-e el szülőföldje, Lengyelország is utána.[1]

A királyné asszonyt könyekig meghatotta a tanácsosok, gyámok és főurak e hűsége, és őszinte nyilatkozata, melyet kegyesen megköszönt. Érezte azonban, mily erősen küzd lelkében a rendek beszéde által felköltött kötelességérzet: helyt állani, mert ezt parancsolja az ország érdeke, a szülői iránti engedelmesség és szeretet érzetével, melyet nekik a józan ész hatalma diktált; azt ajánlván gyermekük és unokájuk iránti gyöngédségből, félelemből, hogy mondjon le az uralomról, s vonuljon el Budáról biztosabb helyre. Érezte ezt annyival inkább, mivel tudta, s naponta tapasztalta, hogy sem magáról, sem a kincstárról nem gondoskodhatik magától és mindenben a három gyámnak van alárendelve. Ez sérté büszkeségét, ám gyönge nő létére s a kor hagyományainak hatása alatt nem tudta felfogni, hogy saját érdekeit alá kell vetnie az állam érdekének. Fűnek-fának panaszolta, hogy a kirótt adót (melyből 25 ezer frtnyi jövedelmet remélt) Török Bálint maga számára hajtotta fel; de nem gondolta meg, hogy Visegrádot ostromolják, és Pest körül 4000 vasas német táboroz.[2] Erdélyből is gonosz hírek szállingóztak, habár lakói előbb hűséget ígértek a királynénak. Annál kellemesebb újságot hozott fel egy Temesvárról érkezett paraszt, jelentvén, hogy a portára küldött követek már az ország határára értek kedvező üzenettel s a császár athnáméjával. De Izabella nem örült neki. Vallásos lelke fellázadt annak gondolatától is, hogy a török segítségére szorúljon, hanem az urak azzal vígasztalták, hogy hiába emészti

[1] A magyar rendek ez érdekes kijelentését Czarnkowski id. budai latin tudósítása alapján régiesen igyekeztünk visszaadni.

[2] Ugyanennyit említ Ferdinánd Bécsújhelyről 1540 deczember (elején) Károlyhoz írt levelében; a bécsi id. 683. k. 446. l.

magát, mert ha a török meghallja, hogy a német Visegrádot és Pestet is elfoglalta, hallgatagon nem fogja nézni, és segítségére jön Budának, akár tetszik a királynénak, akár nem. És az öreg Werbőczi kedvező tudósításának hatása alatt a barát külön jegyzékben tudatta a pápával, V. Károlylyal, a franczia királylyal s a német herczegekkel, hogy Ferdinánd nemcsak a szerződést nem teljesíté, hanem minden ok nélkül betört az országba s Izabella és fia birtokát pusztítja tűzzel-vassal. Csakhogy a leveleket nem lehetett elexpediálni, mert a királyné nem akarta aláírni őket – atyja tudta nélkül![1] Erre természetesen a lengyel kanonok sem hatalmazhatta fel, pedig töprengésében kezdett reájönni, (bár nem mert nyilatkozni,) hogy ezeknek az elszánt magyaroknak igazuk lehet.[2]

János Zsigmond gyámjai így teljesen magukra voltak hagyatva Ferdinánd támadásával és mindegyre növekedő erejével szemben. De szerencséjük volt a hirtelen beállott télben s a gyámoltalan, podagrás Vells tábornokban. Ennek ugyanis az ó-budai alkudozás után már 10,000 főnyire szaporodott serege, ellátva 30 nagy faltörő ágyúval[3] és 32 szép, 16–20 evezős naszáddal, 3 gályával és 10 gyors tengeri brigantinoval,[4] s mégis, nem törődve sem a saját, sem a fegyver becsületével, hetekig tétlenül bámulta a bástyákat! Még csak «eccer sem lüének», írja a budai krónikás[5] nem minden gúny nélkül. Hanem seregének felét átszállítván Pestre, elfoglalását vezéreire bízta, hogy leg-

[1] Az itt kiszínezett adatok Czarnkowski id. november 23-iki budai tudósításából valók.

[2] Ez abból következtethető, hogy egy k. n. jelentésében véletlenül elírja magát és Zsigmond királyhoz úgy ír a közeledő török csapatról, mint Izabella segélyéről: Nostri interim expectant praesidia Turcarum. (Egykorú másolata a kolozsvári «Cancellaria polonica» 158. l.)

[3] Ferdinánd írja bátyjának id. 1540 november 8-iki levelében.

[4] Mazza id. leírása 210. lapján, hol az egyes csapatokat is felsorolja. E szerint kapott Ferdinánd a morva rendektől 2000 gyalogost, Sléziából 500, Ausztriából 500, Tirolból 2500 gyalogost s az említett tartományokból 800 lovast. Ezenkívül a bajor herczegek 200 lovassal, a brandenburgi őrgróf, Nürnberg és Augsburg városa egyenként 500 lovassal, Ulm 5000 forinttal segíté meg, míg a magyarok 1500 lovast állítottak ki számára.

[5] Bornemisza Tamás budai polgár magyar krónikája (Verancsis összes munkái II. k.) 196. l.

39. VISEGRÁD ROMJAI.

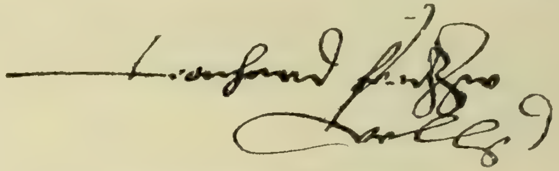
alább ez jusson a király hatalmába, miként az erdélyi Balassa Imre is ajánlta.[1] Itt aztán Dischkau Ottó tűzérparancsnok[2] sánczolta el magát cseh és német gyalogságával, mert Pest védelmét olyan fontosnak tartották, hogy Bécsben és a körülötte fekvő falvakban minden tizedik mesterembert összeszedték a műhelyekből, hogy aláküldhessék.[3]

[1] Vells id. október 31-iki levele Balassához, Budáról.

[2] Ez az a vitéz «von Dischkau» osztrák kapitány, a kiből Horváth Mihály és mások «Fotiskót», Fotiscant és spanyolt csináltak.

[3] Az egykorú Lazius kézirati műve nyomán Bergmann: Medaillen auf berühmte

Ez aggodalomba ejté a királynét. Csakhogy mialatt levelekben tudatá országa kiválóbb városaival, hogy Budát körülfogták a római király seregei,[1] Vells maga egy hét múlva (november 21-ikén) bátortalanúl elvonult fizetetlen és nyugtalan zsoldosaival Visegrádra. A sűrű köd miatt azonban egyetlen lövést sem intézhetett az erős felső vár ellen, melyre annyira áhítozott. Ilyen a téli hadakozás, kiált fel jelentésében.[2] Negyednapra aztán kiderült az idő s egész délután lövette 19 ágyújával és 10 falkonynyal a kaput, a falakat s a tornyot, melynek egy része a rákövetkező éjjel bedőlt. Erre a várbeliek 25-ikén reggel *nyelvet* kívántak, s mivel Vells ismét nem tudott felkelni ágyából, Ebersdorfot, Nyári Ferenczet és Dobowiczot küldte fel tárgyalni. De

40. VELLS LÉNÁRD TÁBORNOK ALÁIRÁSA.

nem egyezhettek meg s így újból megszólaltak az ágyúk. Másfél óráig tartott a tüzelés, mire kitűzték a várbeliek a fehér zászlót. Megadják a várat, üzenték le egy deákkal, ha minden marhájukat magukkal vihetik. Az osztrák tábornok azt felelte, hogy fegyvertelenül szabadon mehetnek *annyi holmival, a mennyit egy öv átfog;* de a magyarok nem fogadták el kegyességét. Ennyi legyen jutalmuk, a miért egész életükben vitézkedtek! Mindhalálig megvédik életüket, mondák. Hanem értesülvén fenn járt biztosaitól, hogy a vár még sokáig tarthatja magát s hogy a Vells által ellőtt 200 mázsa puskaporra még legalább 150 mázsa kellene, hogy sikeres rohamot intézhessen a vár ellen, végre elfogadta a föltételt, s átvette a nagyszerű várat, melyben

und ausgezeichnete Männer des Oesterreichischen Kaiserstaates, I. k. (Bécs, 1844.) 259. l.

[1] Izabella Brassó város tanácsához Budáról, 1540 november 14-ikén; eredetije a brassói városi levéltárban.

[2] Vells Ferdinándnak Visegrádról 1540 november 21-ikén; az Archiv id. XXII. k. 171. l.

saját fellőtt golyóbisaiból mintegy háromszázat találtak meg egy rakáson, a sok élelmi és lőszeren kívül. De a generálisnak nem nagy öröme telt az így elfoglalt várban, melyet 250 főnyi magyar őrsége gyáván feladott. Csak a gondja szaporodott vele, mert a nagy fagy miatt serege (s kivált a győri őrség) szétoszlott s még pénzért sem akart tovább szolgálni.[1] Megmaradt hadával innen a kis Tata vára ellen ment, mely három napi kemény lövetés után Szent Miklós-napjára megadta magát.[2]

E hadi események (s különösen a visegrádi vízitorony elfoglalása) hírével egyszerre érkezett Laski október utolsó napján a portára. Képzelhető, milyen fogadtatásban részesült. A basáknak, ingerültségükben, eleinte még a hozott ajándék se kellett. Azt sem tudták neki megbocsátani, hogy lengyel létére a németeket szolgálja, s hogy — miként Szulejmán basa a dívánban szemére is hányta — mint lengyel a lengyel király leánya és annak fia ellen működik Ferdinánd szolgálatában. Nyíltan kijelenték neki, hogy ha nem ő jön, kit már korábbi követségeiből ismertek, más nem látná viszont császárát.[3] Később azért Laskit is fogságba vetették, de ő megadással tűrt, szenvedett, és írta haza urának a híreket. November 9-ikén érkezett Budáról Markó, a barát követe, kérve, hogy a vízi hadsereget Pest alá küldjék, mire a szultán rögtön útnak indított 25 gályát; a hónap utolsó napján meg Kis János hozott két levelet Izabellától egy német fogoly kíséretében.[4]

Ez alatt Perényi Székesfejérvárt tartotta ostromállapotban, Vells fölmentő seregére várva. Török Bálint 1600 főnyi lovasát, melylyel a városiak segítségére jött Budáról, még november közepén visszanyomta, most pedig a fejérvári prépost s a város bírája alkudozni kezdett, és két napi tárgyalással Perényi rábeszélésére újév után befogadták 500 lovasát és Vells ugyanannyi

[1] Vells november 25-iki jelentése Visegrádról Ferdinándhoz; ugyanott, a 172—173. lapon, és Nádasdy Tamáshoz írt levele ugyan e napról; Pray: Epistolae II. k. 89—93. l. Valamint Mazza id. leírása 217. l.

[2] Mazza id. leírása 217. l. és Porembski Péter Bona királynéhoz Budáról 1541 január 23-ikán; a krakói id. 277. k. 473. l.

[3] Gévay, id. m. 6—9. l.

[4] Ugyanott, 13 és 23. l.

német gyalogját.[1] Perényi pénze is megtette hatását, mert 100,000 forintnyi évi jövedelemmel bíró gazdag ember hírében állott.[2] A két vezér erre Gesztesnek, Török Bálint birtokának esett,[3] majd a Bakony erdein át Pápára, másik vára ellen vezette a sereget, de sikertelenül. Itt t. i. Vells tábornok olyan rosszúl lett, hogy Ferdinánd leküldött orvosa alig tudta annyira lábraállítani, hogy hazamehessen.[4] Nem is gondolt többé Budára, melyről belátta, «hogy nem neki való falat».[5]

1 Vells id. november 21-iki tudósítása; Porembski id. 1541 január 23-iki jelentése; Mazza id. leírása 218. l. és Giovio id. m. 558. l.

2 Verallo pápai nunczius írja Perényiről elfogatása alkalmából Bécsből, 1542 október 16-ikán; Óváry: III. Pál levelezése 161. l.

3 Czarnkowski András lengyel követ fent idézett k. n. jelentése Zsigmond királyhoz Budáról.

4 Mazza id. leírása 218. l.

5 Verancsis Antal szavai, Összes munkái II. k. 79. l.

41. A MAGYAR ÉS LENGYEL URALKODÓHÁZAK EGYESÍTETT CZÍMERE.

NEGYEDIK KÖNYV

BUDA OSTROMA, ELESTE

1540—1541

42. DÍSZÍTÉS WERBŐCZI HÁRMASKÖNYVE 1561-IKI KIADÁSÁNAK CZÍMLAPJÁRÓL.

I.

Hogy a Magyarországra küldött első 6000 emberével rögtön meg nem ostromoltatta Budát, a mikor — úgymond — biztosan bevehette volna, Ferdinánd évek múlva is fájó szívvel emlegette.[1] Pedig valamikor maga is járt Budán, s ha más nem, az onnan visszatért lengyel követ is meggyőzhette volna a felől, mennyire nem ismeri a helyzetet s nem becsüli ellenfelei erejét. Persze ő nem volt katona, minek hátránya hadi intézkedéseiből lépten-nyomon kitünt. Csak harczi és hódítási vágya volt, párosúlva merész vállalkozási kedvvel; de szemmértéke a kitűzött feladat nehézségeinek megítélésére eléggé nem fejlődött.

Czarnkowski deczember első hetében ért Bécsújhelyre, hogy jelentést tegyen budai útjáról Ferdinándnak. Ide a királyné tulajdonképpen Bajonit vagy Porembskit akarta küldeni, hogy a kanonok nála maradjon a közeledő ünnepekre. De Bajoni maga nem tartá okszerűnek e dolgot,[2] s így jutott egyedűl Czarnkowski feladatáúl jelentést tenni a római királynak küldetéséről. Biztosítá őt Izabella változatlan készsége felől, melyről tanácsosai miatt nem adhat

[1] Marino Cavalli velenczei követ jelentése Ferdinánd udvarából 1543 deczember havában; Albèri: Le relazioni degli ambasciatori Veneti al Senato VIII. k. (Firenze, 1853.) 94. l.

[2] Czarnkowski id. k. n. jelentése Zsigmond királyhoz [Budáról, 1540 november 20-ika után] a kolozsvári «Cancellaria polonica» 157—8. l.

kellő tanuságot, a kik tudta és beleegyezése nélkül működnek ellene.[1] Felesége, Anna királyné számára is hasonló tartalmú levelet hozott tőle, a ki sietett figyelmét megköszönni és inteni, hogy legyen továbbra is híve a békés kiegyezésnek.[2] De jól tudták mindketten, hogy ez csak hiú remény, bármennyire óhajtották és munkálták is ezt a czélt. A hazainduló krakói kanonok által ismételten kéri Ferdinánd a lengyel királyt, figyelmeztesse leányát, ne hallgasson fia gyámjaira, ne engedje el a bizonytalant a bizonyosért, s ne juttassa fiát az országgal együtt török kézre. Még nem késő a békés kiegyezés lehetősége, ám ha most sem sikerül, Ferdinánd a keresztyénség érdekében a német birodalmi rendek segélyével fogja tőle Budát elfoglalni s jogait érvényesíteni.[3] Csakhogy ezt könnyebb volt mondani, mint megcselekedni, s ezért egymást érte a tanácsosok véleményadása, miként lehetne czélt érni leggyorsabban és legolcsóbban. A király leginkább a kalocsai és az esztergomi érsekre hallgatott, kik Erdély megnyerését tartották elsőrendű feladatnak ép akkor, midőn Gerendy Márton Harinnay Farkassal a rendek nevében deczember hó elején az udvarba érkezett.[4] Ezek hűséget esküdtek Ferdinándnak, oly föltétellel, hogy meghagyva kiváltságaikat, 3000 gyalogost és ezer lovast küldjön be nekik Erdélybe ágyúkkal, lőszerrel és három havi zsolddal, hogy Izabella s a barát várait visszafoglalhassák.[5] Ki lehetett volna zsákmányolni a György barát és Török Bálint közt kitört viszály alkalmát is, a ki azzal fenyegetőzött, hogy átáll a római királyhoz. Vetélkedésük oka, hogy Izabella háta mögött a töröknél «mindenik titkon egymástúl kívánja vala az király fia és az ország guber-

1 Ferdinánd non-expeditum-levele Izabellához 1540 deczember (fogalmazványában hibásan : október) 6-ikáról ; az id. Történeti Lapok 1876-iki III. évf. 229. l.

2 Anna királyné Izabellának Bécsújhelyről 1540 deczember 12-ikén ; eredeti fogalmazványa a bécsi állami levéltárban.

3 Ferdinánd, Zsigmond királynak Bécsújhelyről, 1540 deczember 12-ikén ; a krakói id. 57. k. 170. sz. a.

4 Morone jelentése Bécsújhelyről 1540 deczember 11-ikén ; Óváry, III. Pál levelezése 123. l.

5 Ferdinánd 1541 január 19-ikén ír erről bátyjának, midőn a követeket hazaereszté ; az id. bécsi 683. k. 451—53. l. és Ferdinánd az erdélyiekhez, 1541 január 25-ikről ; Eder József Károly, Scriptores rerum Transylvanicarum, (Nagy-Szeben, 1800.) II. k. 241. l.

natorságát.» S e fölött egy ízben a Szent-György-téren olyan «rútúl» összeszólalkoztak, hogy a királyné alig tudta őket kibékíteni az urakkal.[1] De honnan vett volna Ferdinánd annyi erőt, midőn seregei télire szétszállingóztak vagy czivakodtak. A pápai őrség magyar és német legénysége pl. egy kenyérosztás alkalmával úgy összeveszett, hogy egész csata lett belőle, s a németek már ágyúikat is nekiszegezték a magyaroknak. Alig tudták lecsillapítani őket a vezérek és így is Vells a lábán, Perényi a fején sebesült meg a kődobálásoktól.[2] Másfelől Erdélyben, hol a királyné ügyét Verancsics Antal képviselte, az ősz óta Bebek Imre, Thomory Miklós és Horváth Mihály buzgólkodott János király fia érdekében, a mire őket a barát elkötelezte. Itt Balassa Imre titokban saját nevében alkudozott velük Enyeden, mert kissé meghasonlott Mayláddal, kivel ő — úgymond — nem úgy esküdött volt meg, hogy *ura*, hanem, hogy *társa* legyen. Így (november közepén) abban állapodtak meg, hogy tíz hetet várjanak (a míg a felküldött követek megjönnek) s «ha Ferdinánd királ őtet ol haddal és álgyúkkal meg nem segéti, melyekkel az ő várait megvehetnék, tahát ismég kezekbe eresztené Almást» és Diódot.[3] Sléziából meg a liegnitzi herczeg azzal a képtelen hírrel, illetve tanácscsal kedveskedett Ferdinándnak, «hogy a lengyel nagyok 100,000 forintért Budát a magyar király kezére fogják játszani», Zsigmond király pedig hajlandó lenne vele véd- és daczszövetségre lépni a török ellen Magyarország megvédésére, ha legidősebb fiával összeházasítaná Izabella királynét! A római király erre azt felelte, hogy nem szokta gyermekeit bátyja, a császár tudta nélkül elházasítani, de valójában azt hiszi, hogy ez boldogtalan házasság lenne, mert hisz az özvegy királyné már 21 éves és fia is van, míg az ő fia alig 14 éves. Más okát csak élőszóval mondhatná el, de hallom (írja bátyjának) hogy a lengyel királynak még három más leánya van, s ezek egyikével lehetne

[1] Verancsics munkái II. k. 81—82. l.

[2] Morone jelentése Bécsújhelyről 1541 január 4-ikén; Óváry, III. Pál levelezése 125. l. és Mazza id. leírása 218. l.

[3] Bagdy György Majlád Istvánnak Balásfalváról, 1540 november 15-ikéről; Magyar levelestár, I. k. (Pest, 1861.) 10. l.

— pro forma — alkudozni, hogy ez a szövetség létrejöjjön s ezúton Buda és a magyar korona birtokába jussunk.[1]

Életczélja, törekvése valóban ez vala, csak eszközei voltak hiányosak hozzá. Ezzel a reménynyel töltötte a karácsonyi szent

43. FERDINÁND NAGY KETTŐS PECSÉTJÉNEK ELŐLAPJA.

ünnepeket és lépett át a bekövetkezett új évbe, s ennek eshetőségével foglalkoztak Budán és a lengyel királyi udvarban is.

Izabella szüleit messze fenn, Vilnán ezer aggodalom közt

[1] Ferdinánd V. Károlynak Bécsújhelyről, 1541 január 2-ikán; az id. bécsi 683. k. 450. l. és Károlyi Árpád, A német birodalom nagy hadi vállalata Magyarországon 1542. (Századok, 1880. évf.) 573. l. 1541 márczius 15-ikén újból, Mária királynénak; Bucholtz: Geschichte der Regierung Ferdinand des Ersten IX. k. (Bécs, 1838.) 310. l.

erte a karácsony, a Megváltó ünnepe. Leányuk utolsó leveléből csak annyit tudtak, hogy Ferdinánd hada megkezdte Buda ostromát, de hogy Vells tábornok azon módon visszavonult, annak híre még nem jutott el hozzájuk. Így minden gondolatuk leányuk megváltására irányult, a miért szeretettel kérik, vonuljon el — még tanácsosai ellenkezésével is — biztos fedezet alatt Kassára, mely Lengyelországhoz közel esik, vagy Ferdinánd támogatásával Pozsonyba.[1] Ezt a levelet az útban lévő Czarnkowskihoz küldték azzal a rendelettel, hogy rögtön térjen vissza Ferdinándhoz, kérve, kísértesse el seregével Izabellát biztos helyre, hogy szabaduljon az ostromtól, mely Budán fenyegeti.[2] Hasonló szívességtételre kérte az aggódó atya Werbőczit és Petrovicsot, nehogy Izabella, gyenge nő létére az ostrom izgalmaitól, ágyúk zajától és fegyverek ropogásától beteg legyen.[3] De hogy teljesíthették volna a gyámok a lengyel király kívánságát, mikor félelme korai volt és leányát semmi veszély nem fenyegette. Ügyök is jól állott, hisz Werbőczi éppen karácsony estéjére érkezett fel a magas portáról a budai várba, ámbár egyedül, mivel a pécsi püspök az úton lázba esett, otthon maradt betegen és pár hét mulva meg is halt. S az öt hónapig oda volt követ nemcsak athnámét és ajándékot hozott János király fiának,[4] hanem annak hírével is meglephette gyámjait, hogy újabb követjük: Markó sürgetésére a szultán már útnak is indítá[5] Mohammed béget. Ez a vitéz kapitány eddig a szendrői szandsák bégje volt, de most kinevezték a végvidék határain állomásozó

[1] Zsigmond király Izabellának Vilnáról, 1540 deczember 25-ikén; az id. krakói 277. k. 479—482. l.

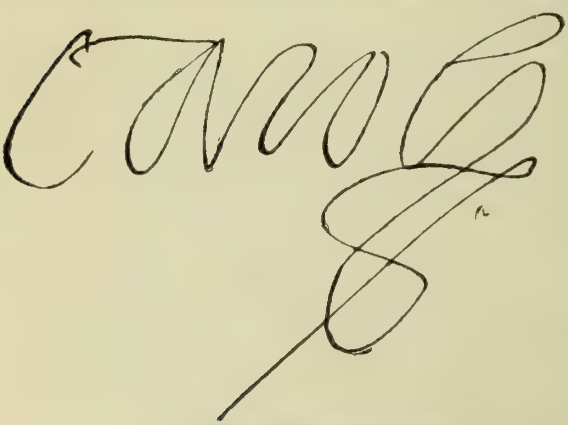
[2] Zsigmond Czarnkowskinak deczember 26-ikán; ugyanott a 486—88. l. Útiköltségül 500 frtot küld a követnek, Bona pedig valami házi orvosságot (pharmaca quaedam) leányának.

[3] Zsigmond egyidejű két levele Werbőczihez és Petrovicshoz, Vilnáról; ugyanott a 482—85. l.

[4] Ajándékúl kapott (Giovio id. műve 560. l. szerint) aranybrokát királyi palástot, egy kerek aranyat, egy aranyfogantyús vasbuzogányt és egy ékkövekkel kivert török kardot.

[5] Szolimán szultán levele Petrovics és György barát számára Konstantinápolyból, 947 Redseb havában = feria V. ante natalem Domini, in fine anni 1540 és István király = János Zsigmond számára Drinápolyból, 947 Sabán hónapjában; egykorú (1541-iki) másolatjuk az ilyvói Ossolinski-intézet 179. k. 99—101. l.

bégek, szipáhik és egyéb csapatok, összesen tíz bég szerdárává, s úgy indult meg tél idején «a magyar nemzet megsegélése végett». Vele volt két fia: Usztref és Murád bég,[1] testvére, Ahmed bég, továbbá Arszlán bég és mások Rumiliból.[2] Újév táján érkezett fel ez a 10,000 főnyi török sereg, mely Kalocsán ütött tábort. Petrovics ment elébe a szerdárt üdvözölni, s nemsokára feljött birtokairól Török Bálint is. Csakhogy a királyné nem örült e dolgoknak, bármiként színezték is ki előtte. Őt nagy elvi különbség választá el a gyámoktól, a kik a pogánytól reméltek. Sokáig töprenkedett magában, mit tegyen, s utolsó megfeszítéssel (valószínűleg lengyel titkára tanácsára) vízkereszt utáni vasárnapra generális gyűlést hirdetett. De egyetlen egy főúr sem jött fel, akkora itt a királyné tekintélye — panaszolja Porembski, nem gondolván meg, hogy a gyámoknak elég módjuk volt megakadályozni a nemesek feljövetelét. Az adót sem akarják fizetni a vármegyékben, mivel mindenki az események alakulását lesi, úgy hogy a királyné karácsony óta hozományából kénytelen élni s fizetni udvari embereit, mert György barát kijelenté, hogy nincs pénze, minthogy sem harminczadot, sem más jövedelmet nem kapott.

44. V. KÁROLY CSÁSZÁR ALÁIRÁSA.

Mindez szegény Izabellát levertté, beteggé tette, de Struthius doktor szerencsésen kigyógyította, s most ismét «publice» hallgat misét, ebédel[3] és tárgyal tanácsosaival, mint máskor. Csak

[1] Mazza id. leírása, 219. l.

[2] A Török történetírók II. kötetében közölt Ferdi, 100—102. l. és Kâtib, 376. l.

[3] Porembski id. budai levele Bonához, 1541 január 23-ikáról.

a teje apadt el, úgy hogy gyermeke szoptatását dajkára kelle bíznia.

Mennyire kihasználhatta vala ez ellentétes viszonyokat Ferdinánd, ha — pénze lett volna. De ennek olyan szűkiben volt, hogy, miként írta: nincs mivel elinduljon a Regensburgba összehívott birodalmi gyűlésre. Buda elleni vállalatára és Erdély meghódítására legalább 60,000 forintra lenne szüksége, mert másként nem indulhat útra nyugodt lélekkel . . . mikor a török már csak 20 mértföldnyire van Budától; ámbár Isten megsegíté a kemény téllel, úgy hogy a törökök hajói és hadiszerei befagytak Tolnán a Dunába.[1] Napokig havazott, annyira, hogy «a föld színe olyanná vált, mint az ezüst-lemez; a hadi nép lovait, fegyvereit, sátrait és egyéb szereit eltemette a hó», de Isten jóvoltából az egész vidék erdős lévén, «a török sereg szüntelenül tüzelt és így senkinek sem lett semmi baja».[2] Hanem bátyjától hiába remélt a római király segélyt, mert neki is alig volt annyi pénze, hogy udvartartása költségeit «szűkösen» fedezze, s végre is — vígasztalta az V. Károlyt jellemző humorral — a lehetetlenségnek nincs más orvossága, mint lehetőségig alkalmazkodni a rosszhoz![3] Ferdinándot azonban ezúttal is átsegíté a nehézségeken szerencséje: a mindenfelől megindult követségek és tárgyalások áradata.

II.

Fráter György és gyámtársai minden erejüket Buda megerősítésére fordították, s hogy a német tábor fülébe jusson, azt híresztelték szét, hogy a várban 8 ezer emberük és két évre való élelmiszerük van. De jól tudták, hogy Nádasdy Tamás nem ment üres kézzel Erdélybe,[4] hogy Pest,

[1] Ferdinánd V. Károlynak Bécsújhelyről, 1541 február 1-jén; az id. bécsi 683. k. 453—456. l.

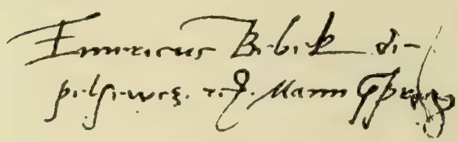
[2] A török Ferdi id. h. 102. l.

[3] V. Károly Ferdinándnak Regensburgból, 1541 márczius 25-ikén; egykorú másolata a bécsi államlevéltárban, Filiale, a 681. k. 176. lapján így: l'impossibilité n'a autre remède, que de soy accomoder et faire au moins mal, selon i celle!

[4] Nádasdy állítólag 7 ezernyi gyalogossal és 4 ezer lovassal indúlt Erdélybe; a

Vácz, Tata, Székesfejérvár újabb őrséget kapott, s hogy Visegrádon telel Vells tábornok, kinek felváltására Roggendorf Vilmos hadtestparancsnok már Győrig ért, sőt Salm gróf is útban van egy nagyobb sereggel. Mivel pedig a török még nem szedhette fel téli táborát, Bebek Imre fejérvári prépostot, a ki erdélyi küldetéséből kénytelen vala hazatérni, január végén a királynéval tartott tanácsülésből Ferdinándhoz s onnan Zsigmond lengyel királyhoz indították, hogy alkudozással húzzák ki az időt, a míg kitavaszodik.

Így gondolkoztak a gyámok, de szándékukon Ferdinánd is átlátott, a mint Bebek udvarába ért, hogy folytassa a Perényivel és Révayval még Pesten megkezdett tárgyalásokat.[1] Izabella emlékébe idézi a római királynak, mondá, hányszor kérte, ne támadjon fegyverrel, hanem várja be nyugodtan, a míg szülei tanácsa megjön, mivel nem lenne illendő ily válságos időkben az ő tanácsuk nélkül döntenie, neki,

45. BEBEK IMRE ALÁÍRÁSA.

a ki ura korai halálával özvegyen és betegen, ügyét Isten kegyelmébe ajánlja. S hogy szüleire hallgat és tudtuk, akaratuk nélkül semmit sem tesz, ezt nem azért cselekszi, hogy Ferdinánd jogait sértse, hanem, hogy szülei iránti szeretetét és háládatos szívét kimutassa. Ezért ezúttal is kész elfogadni a király méltányos föltételeit, a mint szülei vélekedését tudni fogja. A portára ment követek küldésében nincs része, mert azok nemcsak, hogy tanácsával nem mentek, de sőt megtiltá nekik, hogy nevében tárgyaljanak, mert ő őszintén óhajtja a békét s mindent megtesz, hogy Budát Ferdinándnak átadhassa. Ezért fiát sem engedi megkoronáztatni, sőt ha a fővárost seregei nem birnák bevenni, kivonúl

montpellieri érsek jelentése Velenczéből, 1541 február 2-ikán; Charrière: Négociations de la France dans le Levant I. k. (Páris, 1848.) 466–467. l.

[1] Ferdinánd Révayhoz, 1541 január 23-ikán; Bél Mátyás, Notitia Hungariae novae historico-geographica, III. k. (Bécs 1738.) 311. l.

belőle udvarával, hogy a római király könnyebben czélt érjen.[1] Ferdinánd mindezt bizalmatlanúl fogadta, kivált azért a kijelentéseért, hogy Izabella Budát csakis szülei beleegyezésével engedheti át, holott a királyné eddig mind arról panaszkodott, hogy átadását a barát és társai ellenzik. Úgy érezte, hogy ő is csak nyújtani akarja az időt, habár Perényi emberével is azt üzente, hogy hajlandó átadni Budavárát, melynek egyik kapuja mindíg nyitva áll Ferdinánd katonáinak! Igaz, hogy a lengyel királytól is arról értesült, hogy teljesen meg lévén győződve Ferdinánd örökösödési jogáról, ő is óhajtja, hogy leánya eljöjjön onnan;[2] de már most kinek higyjen.

A részletes tárgyalások folyamán Bebek előterjesztette Izabella főbb kívánságait: állapíttassék meg János király családi birtokai visszaadásának ideje és engedjék át Pozsony vármegyét Pozsony és Nagy-Szombat városával, évi 25,000 frtnyi jövedelemmel mindaddig, míg néhai ura patrimoniumából megkaphatja Munkács, Máramaros, Trencsén, Szepesvára, Bajmócz, Léva, Skavina, Orava, Likava és Sárd birtokát.[3] Ferdinánd nagyot kaczagott a királyné túlkövetelésnek jelentett kívánságán és olyan mérges lett, hogy választ sem akart adni. Ezért a prépost alkura fogta a dolgot, mire a következő pontokat nyerte: Ferdinánd évi 32,000 frtnyi készpénzjövedelmet biztosít János király fiának; anyjával egyetemben kapja lakóhelyül Pozsony várát és városát, továbbá Nagy-Szombat és Trencsén várát, oly kikötéssel, hogy Pozsony harminczadja és Trencsén jövedelmének összege betudassék az évi 32,000 forintba, melyre leköti a budai, székesfejérvári vagy más harminczad jövedelmét, nagyobb biztonság okáért pedig a harminczadosok Izabellának és fiának tegyenek esküt és adjanak számadást. A királyné lemond hitbérbirtokairól, de fia megkapja atyai örökét. Munkács és Huszt

[1] Bebek egyezségi ajánlatából; Bucholtz id. m. IX. k. 302—304. l.

[2] Ferdinánd V. Károlynak Bécsújhelyről, 1541 február 7-ikén; a bécsi 683. k. 458. l.

[3] Proposita per Emericum Bebek oratorem, regi Ferdinando, pro parte reginae Isabellae; másolata az ilyvói id. 179. k. 61—62. l.

várát meg Máramaros megyét sókamráival tekintettel országos költségeire Ferdinánd nem adhatja át, de e kérdést a császár és a lengyel király kijelentésétől teszi függővé. Ha János király fia anyjánál hamarább találna meghalni, a királyné külön évi 10,000 frtnyi járadékot kap; a mint pedig Buda várát egész felszerelésével átadja, azonnal megkapja Pozsony és Nagy-Szombat városát s rá egy hónapra Trencsén várát. Határidőül tíz napot tűznek ki, hogy azalatt Izabella e föltételek elfogadása iránt nyilatkozzék, s kijelentse egyúttal: Budán akar-e annak átengedése után is lakni, vagy más biztosabb helyen.[1] De a római király másnap mégis csak engedett, s átvette Bebek obligatióját, melyben magát fejvesztés terhe alatt kötelezte, hogy Izabella királyné átengedi Budát és hitbér-birtokait — ha ebbe szülei is beleegyeznek. Kárpótlásúl kapja pedig Huszt és Munkács várát egész Máramaros megyével, sóbányáival és szabad sóárúlással életfogytiglan, még fia netaláni halála után is, évi 7000 frtnyi jövedelemmel együtt.[2]

Erre Ferdinánd az útlevelet is kiállíttatta Bebek számára,[3] kinek még Lengyelországba kellett mennie, miután biztosítá a királyt arról, hogy nem azért indúl oda, hogy az ügy halasztódjék, hanem, hogy Izabella szülei iránti köteles tisztessége megóvassék. De előbb még haza kellett volna térnie, jelentést tenni a királynénak, s egész úton tanakodott magában, mitevő legyen. Tudta, hogy a négy napi tárgyalás folyamán[4] átlépte útasítása határát, de érezte, hogy másképp nem tehetett. Másfelől ismerte az özvegy királyné lobbanékony, heves természetét, s nem mert szeme elé kerülni. Ezért megbetegedés ürügye alatt Visegrádon maradt és írásban tett jelentést küldetéséről. S har-

[1] Responsum a rege Ferdinando Emerico oratori datum; ugyanott, 62—66. l. Közli Bucholtz, id. m. IX. k. 305—308. l.

[2] Obligatio Emerici Bebek oratoris pro Serma Isabella regina, regi Ferdinando facta. Datum in Nova civitate Austriae, 5. Februarii 1541. Közölve ugyanott, 304—305. l.

[3] Kelt Bécsújhelyen, 1541 február 6-ikán; fogalmazványa a bécsi állami levéltárban.

[4] Bebek négy napi tartózkodás után február 7-ikén indúlt haza. (Gonfallonero Farnese bíbornokhoz Bécsújhelyről 1541 február 9-ikén; Óváry, III. Pál pápa levelezése, 204. l.)

madnapra (február 16-án) csakugyan megjött Izabella szemrehányó válasza, melyben köszöni ugyan fáradozását, de nagyobb lenne öröme — írja — ha megbizatása határán belül maradt volna. Mert semmi szükség nem volt ígéretekre s a kötelezvényre, és szerfelett csodálkozik, hogy tehetett ilyet, mikor meghagyta volt, hogy útasítása szerint cselekedjék. Egyben Ferdinándnak is tudtára adta, hogy az alkudozásokat illetőleg azokhoz a feltételekhez ragaszkodik, melyeket követével megüzent, s melyekhez szülei is hajlandók hozzájárulni; határidőt azonban nem ajánlhat, de a jó alkalmat két kézzel ragadja meg.[1]

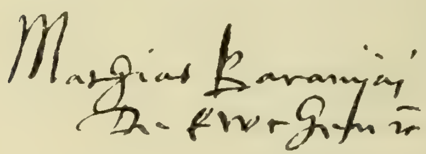
Bebek rossz kedvvel olvasta a királyné szemrehányását, melyre nem állhatta meg, hogy ne feleljen. Nem volt ő annyira «stupidus» írja, hogy túllépje utasításait, de látta a veszélyt, mely ügyét fenyegette, s kénytelen volt engedni a királyné érdekében, mivel másként választ sem kapott volna. Szolgálatot vélt neki tenni általa, s mindenesetre rajta a sor: elfogadja-e vagy nem a föltételeket. Ám próbáljon valakit felküldeni, s meglátja, nem fog más feleletet nyerni. Hogy sikert érjen, két dolog kell hozzá: Adja át Budát, és *teljes* meghatalmazással ruházza fel a tárgyalások folytatására felküldendő új követét. Figyelmezteti arra a nyomorúságra és szégyenre, mely érné az egész keresztyén világgal együtt, ha a török Budát elfoglalná. Ezért Isten szerelmére kéri, egyezzék bele a feltételekbe és siettesse az ügyet, mert ha a Duna jege eloszlik, s a török megindúl, nem valósíthatja meg békés szándékát.[2]

Bebek egyébként János király gyámjaival szemben is kényelmetlennek érezte helyzetét, mert mikor útra indúlt Bécsújhely felé, egészen György barát híve volt, de Ferdinánd udvarában, nagyszerű hadi készületeit és erős igyekezetét látva, arról győződött meg, hogy Budát csakis ő mentheti meg. Ilyen szellemben írt nekik is, minthogy meggyőződésévé vált, hogy Izabella

1 Izabella két levele Bebekhez és Ferdinándhoz Budáról, 1541 február 15-ikén; Bucholtz, id. m. IX. k. 308—309. l.

2 Bebek Imre Izabellához Visegrádról, 1541 február 17-ikén; egykorú másolata a bécsi állami levéltárban.

királyné fogadja el a római király ajánlatát, még szülei jóváhagyása nélkül (illetve megérkezése előtt) is, nehogy kénytelen legyen később kevesebbel beérni, s beteljesedjék rajta az a «parasztos» közmondás, hogy: A ki nem akar békésen ülni a lapáton, végre a nyelével is megelégszik.[1] Baranyainak is azt ajánlta, hogy igyekezzenek rábeszélni a barátot az egyezség elfogadására és gondolják meg mindnyájan Kajafás mondását, hogy: Jobb egynek veszni a népért, mint az egész nemzetnek. A tanúlt prépost az *egy* alatt Budát érté, attól félvén, hogy a míg birtokosai «cunctando» veszik a dolgot, rosszabbúl ne járjanak.[2] Vácz példájára gondolt, mely Ferdinánd-párti volt ugyan, de magyarok lakták, s fájt lelkének az a pusztítás, melyet február 10-ikén ott a török mívelt. Mohammed bég fia ugyanis éjjel rátámadt 3000 törökkel a városra, melyet négy felől felgyújtatott, s több mint 800 foglyot vitt Pestre lófarkhoz kötve, kiket Izabella közbenjárására Petrovics csak nehezen tudott kiszabadítani.[3]

46. BARANYAI MÁTYÁS ALÁIRÁSA.

A mely nap Bebek haza indúlt Bécsújhelyről, érkezett Ferdinánd udvarába Czarnkowski kanonok, immár másodszor. A lengyel király január 19-iki útasításával kelle visszafordúlnia[4] Vilnáról, hol még ki sem pihenheté első követsége fáradalmait. Pedig valami újat most sem mondhatott a római királynak. Zsigmond sajnálja, hogy zavar és háborúskodás tört ki közte és leánya közt, a miben — szerinte — Ferdinánd a vétkesebb, de reméli, hogy közbenjárásával kiegyezhetnek, minthogy ő úgy

[1] Qui non vult pacifice sedere in traiectorio — az lapáton — tandem in manubrio contentissime sedere cogatur. Bebek szavai Bajoni Benedekhez Visegrádról ugyanaznap; egykorú másolata ugyanott.

[2] Bebek Baranyai Mátyásnak, ugyanaznap. Ajánlja: «haberetis et in corde et in ore illud Cayphe propheticum: melius esse unum mori pro populo, quam totam gentem perire». — Ugyanott.

[3] Czarnkowski jelentése Zsigmond királyhoz Bécsből, 1541 márczius 4-ikén; a lembergi 179. k. 81. l. és Gerlachowski Bonának Budáról, márczius 17-ikén; ugyanott, 93. l.

[4] Útiköltségűl 1541 január 19-ikén 780 frtot kapott a kincstárból; eredeti feljegyzés a varsói főlevéltár 1541-iki 105. sz. kötetében.

van nevelve, hogy szülei akarata nélkül semmit nem mível. Csak biztosítsa Izabella hitbérbirtokait fiával szemben is, a mire maga a királyné is kérte múlt év végén Tamás kanonok útján.[1] Ferdinánd nyomban visszaútasítá a lengyel király szemrehányását, kijelentvén, hogy türelmesen várt sokáig, s csak akkor fogott fegyvert, mikor látta, hogy Izabella Erdélybe küldött leveleivel azt az országrészt is magának akarja hódítani. Támadásának czélja volt: lázadó alattvalóit köteles hűségre szorítani s megmenteni Magyarországot a pogánytól. De ő még fegyveres fellépése után is próbált alkudozni, az ó-budai táborban, hanem a királyné tanácsosai olyan követelésekkel álltak elé, hogy biztosai kénytelenek voltak eredménytelenül hazatérni. Az is furcsa, a mit a királyné üzen, hogy tanácsosai addig nem segítnek rajta, a míg atyja véleményét nem ismerik, holott Izabella múlt évi szeptember 9-iki leveléből ép annak ellenkezője tünik ki, midőn azt írja, hogy tisztes fogságban érzi magát Budán, mert vannak ugyan emberei és katonái, de azok nem azt teszik, a mit ő akar, hanem a mit maguk jónak látnak.[2]

Czarnkowski előterjesztése Ferdinánd magyar tanácsosaira sem tett jó benyomást, a mint a király oldalán végighallgatták. Thurzó Elek királyi helytartó «a sok szóba burkolt előadás» némely helyét kétes értelműnek tekinté. Frangepán kalocsai érsek meg ezt a megjegyzést tette róla: Látszik, hogy lengyel követség, azaz bőbeszédű, «melynek velejét húsz szóba is be lehetett volna foglalni. De ő azt szándékosan összebonyolítottnak, sőt

[1] Zsigmond király Izabellát «ita natam, ita educatam esse scit, ut nichil a paterna voluntate» nem tesz. A király ily czímű utasításából: Secunda legatio a Sigismundo primo rege Poloniae ad Ferdinandum Romanorum, Hungariae, Bohemiae regem. Datae Andreae Czarnkowski scholastico Cracoviensi, Vilnae x. Januarii. Anno domini 1541. (Az id. lembergi 179. k. 38—43. l.)

[2] Responsum ad secundam legationem Andreae Czarnkowski, a Romanorum rege Ferdinando datum. (Ugyanott, 69—79. l.) A János király örökéből visszakövetelt birtokok névsora itt még bővebb, mint az előző jegyzékekben, mert szerinte Izabella kívánja: Nagy-Szombat, Szepesvár, Bajmócz, Illava, Kassa, Ljetava, Sztrecseny, Árva, Skavina, Likava, Újvár, Késmárk, Sárd, Torna, Tokaj, Regécz, Ugod, továbbá Tállya, Hricsó és Rákos lerombolt várait, valamint Göncz, Telkibánya, Rudabánya, Vámos és Szakolcza városát harminczadjukkal együtt s míg ezek kiváltatnának: Pozsony, Munkács és Huszt várát Mára-maros vármegyével.

csodálatosnak s önmagával ellenkezőnek találja. Úgy látja, hogy az egész követség alapja nem egyéb ijesztésnél s fenyegetésnél».[1] Azonkívül nem tartja elég őszintének, holott a követnek azt is kellene tudnia, hogy Ferdinánd Buda elleni hadjáratát nem is annyira jogai védelmére, mint inkább Magyarország és a keresztyénség üdvéért indította. Hanem azért mégis csak beleegyeztek, hogy a kanonok megbizatásához képest most már Izabellához is lemenjen. De figyelmeztették, győzze meg a királynét arról, hogy első sorban magától cselekedjék, és tanácsosait vesse alá akaratának, ígéretek helyett pedig «szépszerivel» teljesítse, a mire néhai ura szerződésileg kötelezte magát.[2]

Zsigmond király annyira féltette leánya életét, hogy Czarnkowski felváltására február hó végén újabb követet indított útnak: pózeni várnagyát és nagy-lengyelországi főkapitányát: Gorka Andrást. Közeledéséről értesülvén a kanonok, megváltotta számára is az útlevelet, de őt magát már nem várhatta meg, hogy együtt mehessenek le Budára. Instructióját azonban másolatból ismerte. E szerint a lengyel király arra kéri Ferdinándot, hagyjon fel az ostrommal s a keresztyén vérontással, mert már előbbi két követsége útján is meggyőződhetett arról a buzgóságáról, melylyel a békesség helyreállításán fáradozik, minek azonban legjobb módja: a váradi béke föltételeinek teljesítése.[3] Erre hívatkozott kitartóan Izabella is, sőt Erdélyben is úgy hódított tért magának Mayláddal szemben, hogy a váradi szerződésre utalt, mely János királynak Erdély birtoklását biztosította.[4] De éppen ez az, a mit Ferdinánd nem tudott, illetve nem akart teljesíteni, még mindíg abban a téves felfogásban élvén, hogy a mint kitavaszodik, könnyű szerrel elfoglalja Budát,

[1] Bucholtz id. munkája alapján Horváth Mihály, id. m. 137–138. l.

[2] Frangepán véleményét közli Bucholtz, id. m. IX. k. 300–301. l.

[3] Zsigmond útasítása Vilnáról, 1541 február 27-ikén: Legatio ... ad Ferdinandum regem data Andreae de Gorka; a lembergi id. 179. k. 48–51. l.

[4] Ferdinánd írja Bécsből a császárnak 1541 február 25-ikén, hogy tegnap reggel vette Izabella újabb levelét s azt, melyet udvarában lévő emberének (Mágóchynak) küldött; egykorú másolata a bécsi állami levéltár Filiale-osztályában, az id. 683. k. 458–461. l.

s akkor — nem tartozik János király özvegyének és fiának semmivel. Így aztán kelepczébe jutott Izabellával szemben, mert az február utolsó hetén a szülei hozzájárulását biztosító leveleket is felküldte hozzá egyik aulicusa: Mágóchy András útján, biztatván, hogy habár a gyámok, a hadi személyek és polgárok hűségi esküt tettek neki, könnyen megkaphatja Budát és Erdélyt, ha kívanságait őszintén és haladéktalanúl teljesíti.[1]

Így indúlt útnak a lengyel követ márczius 5-ikén Bécsből,[2] de feljövet találkozott Bécsújhelyen a Lengyelországba siető Bebek Imrével, kitől sok újságot hallott a budai eseményekről. György barát még mindíg régi meggyőződésében él és semmi békélésre nem hajlandó. Roggendorfnak rendelete van, hogy Izabella legkisebb jeladására segítségére siessen, s e végre a két pesti kapitány: Dischkau Ottó és Kain Mátyás két zászlóaljjal folytonosan készenlétben áll.[3] Budán minden nagyon drága lett, mert az útakat a németek megszállták, s így alig jutnak élelemhez, hanem javulást remélnek a török segélytől, mely már közeledik téli szállásáról.[4]

Bebek magához vevén Bécsben Mágóchyt, olyan gyorsan haladt, hogy márczius 8-ikán már Vilnán volt, hol a lengyel királyi pár a telet töltötte. Előterjesztését az öreg és ifjú király együttesen hallgatta végig. Jól esett hallaniok, hogy Izabella és fia egészséges, habár öt hónap óta szenvedi Ferdinánd seregeinek ostromát, és — várja atyja segítségét, melyet többre becsül a törökénél, a ki azt már fel is ajánlta. Kérése teljesítését Bebek is melegen ajánlja, nem mint követ — úgymond — hanem, mint Izabella hű szolgája. Mert ha néhány főembert küldenek segítségül, az egész országot megmenthetik Ferdinánddal szemben, mivel az urak szeretik királynéjukat s a királyfit, kit a

[1] Legatio ab Isabella vidua regina Hungariae ad Ferdinandum regem, per Andream Magoczi habita; ugyanott, 57—60. l.

[2] Ferdinánd két menetlevele Bécsből 1541 márczius 3. és 4-ikén Czarnkowski és Gorka számára, a ki 40—50 lovassal közeledett; a bécsi állami levéltárban.

[3] Nevüket Bebek előbbi, február 17-iki id. jelentéséből ismerjük.

[4] Czarnkowski id. márczius 4-iki jelentése szerint; az id. lembergi 179. k. 79—82. l.

szultán a magyar trónon megerősített. De ha Ferdinánd nem hagy fel támadásával, nemcsak Magyarország vész el, hanem más birodalmakat is tönkretehet.[1] Ő Felségeiket Izabella (illetőleg György barát és társai) kívánsága igen kellemetlenül érinté, mert annak titkát nem akarták elárúlni, hogy a római királynak már rég semlegességet ígértek. Így elhatározásukat üres udvariassággal a Ferdinándhoz indított két lengyel követ küldetése eredményétől tették függővé.[2] Hanem azért a két magyar követet szívesen látták, sőt Bona királyné külön levélben köszöni a barát hűségét, és Estári meg Bajoni odaadó buzgalmát, melylyel leányát szolgálják, és szükségeiről gondoskodnak.[3]

Ily körülmények közt még mindíg nem avúlt el a lengyel király ama január 10-iki levele, melylyel Czarnkowski márczius elején Budára ért János király fia gyámjaihoz. Ebben a király örömmel köszöni ragaszkodásukat Izabella és fia ügyéhez, de hadi segítséget még sem küldhet, mert annak — úgymond — sok oka van. Ilyen: a seregküldésre alkalmatlan téli idő, hogy országát fenyegetik a moszkvai és tatár csapatok, hogy a török is okot látna benne újabb háborúra, hogy a király nem barátja a hadakozásnak s hogy végre kell hajtani a váradi békét, mihez Ferdinándnak fel is ajánlta közbenjárását leányánál, a kit nem akar «veszélyben lenni» tudni.[4] De azért még sem küldött még csak száz lovast sem megszabadítására, hanem vígasztalgatta, hogy erős szívvel viselje azt, a mit eddig megváltoztatni nem lehetett, de Isten akaratával nemsokára megváltozik, mert az emberi dolgok forgandósága olyan, hogy az örömbe ürmöt, s az ürömbe örömöt vegyít. Mostani helyzete különben sem lehet állandó és örökös, ám jóindulatát és szeretetét tapasztalhatta abból is, hogy János király halála óta ez már a negye-

[1] Bebek előterjesztése Vilnán, 1541 márczius 8-ikán; ugyanott az 56—57. l. Kivonata Óváry regestái II. füz. 78. l.

[2] Zsigmond király és fia válasza Bebeknek 1541 márczius 11-ikén; ugyanott, 67. l.

[3] Bona két levele hozzájok Vilnáról, 1541 márczius 10-ikén; ugyanott, 83—84. l.

[4] Zsigmond «Ad senatores regni Hungariae» Vilnáról, 1541 január 10-ikén; ugyanott, 45—47. l.

dik követség, melylyel felkeresi, és inti: vegye rá tanácsosait, hogy a váradi béke rendeléseit teljesítsék.[1] Ugyanezt tartalmazza a Gorkának adott útasítás és levél is,[2] melylyel ő a krakói kanonok után küldetett.

György barát és társai tisztában voltak a helyzettel. Ők nem reméltek sokat sem Bebek küldetésétől, sem a lengyel király amaz ígéretétől, hogy Buda érdekében V. Károly császárhoz követet küld,[3] sem pedig a közéjük jött lengyel követtől, a ki Pesten találkozott a lengyel levélvivővel, s együtt mentek fel Budára. De bosszantá őket, hogy egész nap sugtak-búgtak a királynéval, hogy «az békesség dolgát igen futnák Izabella között és Roggendorf között», mert naponta kimentek hozzá ó-budai táborába, estére pedig ismét vissza a királyné asszonyhoz. Ezért, hogy esetleges cselvetésüknek útját állják, valami tanácskozás ürügyén a palotából Werbőczi házába hívatták a két polyákot, hol az urak: Petrovics, a kanczellár, György barát, Batthyányi, Markos körülfogták mintegy 200 puskással s a Szent János-kapun «kitolák» őket «a királyné asszony háta mögül» a várból, honnan aztán a «jámborok nagy pironkodással» a német táborba menekültek.[4] Czarnkowski ekkor még fiatal, 34 éves ember volt, s fájt neki, hogy ilyen csúfság érte, és nem voltak tekintettel legalább papi méltóságára.[5] De szükség volt erre az erélyes fellépésre, mert a németek már megkezdték az ellenségeskedést, s egy csapatjuk a megelőző héten, hamvazó szerdán (márczius 2-ikán) kora hajnalban Fejérvárról egész a várfalak alá

[1] Zsigmond útasítása Czarnkowskinak ugyanaznapról: Legatio a Sigismundo primo rege Poloniae ad Isabellam reginam Ungariae; az id. lembergi 179. k. 43—45. l.

[2] Zsigmond útasítása Vilnáról 1541 február 27-ikén: Legatio ad Isabellam, data Andreae de Gorka, és Legatio ad consiliarios regni Hungariae; ugyanott, az 52—55. l.

[3] Zsigmond király útasítása Macigewski Szaniszlóhoz Vilnáról, 1541 márczius 28-ikán, hogy «de negotio Hungarico» mit beszéljen a császárral és római királylyal; ugyanott, a 87—90. l.

[4] Bornemisza Tamás és Verancsics följegyzése, Összes munkái II. k. 45. és 197—198. l.

[5] Sírkőfelírata szerint 1562 július 9-ikén halt meg 55 éves korában Pózenben, mint püspök; közli Starowolski, Monumenta Sarmatarum, (Krakó, 1655.) 444—45. l.

jött. Erre Török Bálint és Olcsarowith Péter, a ráczok kapitánya rájuk csapott, s egy mérföldig űzték őket, a Kánya-erdőig.[1] Majd következett több is.

III.

Czarnkowski még Budán volt, midőn Szent-Gergely napján (márczius 12-ikén) eldördült az első ágyúlövés, mely a vár félévi ostromát és lövetését bevezette. Oka az volt, hogy a fenti csetepaté hirére Mehemed bég 58 naszádot küldött fel a várbeliek megsegítésére, ellátva mindegyikét 70 emberrel. E hajókat a pesti oldalról provokálták a német naszádosok, mire pompás csata keletkezett a Dunán. A németek előbb egy, majd két és három hajót küldtek ellenük, a törökök is egy, két, hat hajóval mentek tűzbe, s lövöldöztek egymásra hajóikról, a míg a németeket visszaűzték. Erre a török naszádosok parancsnokát, Kasszán vajdát (a ki János király életében 500 lovasával Pesten állomásozott, s a pestiek jól éltek vele) a várban nagy tisztességgel fogadták. A tanács határozatából Török Bálint, Batthyány Orbán és Olcsarowith Péter 200 lovassal és 400 puskás gyalogossal ment elibe a Dunapartra, s a vajda 20 török tisztjével mozsárlövések közt vezették a kincstartóhoz, a ki fényesen megvendégelé őket. Ebéd és pihenés után György barát átvitte a vajdát a kanczellárhoz, hol a tanácsban audiencziát adtak neki, mivel azért jött fel, hogy meggyőződjék a magyar urak állhatatosságáról. Aztán hasonló rendben kisérték le, mert sietett vissza a sereghez, mely téli szállásáról nyomában húzódott Budavára alá.[2] Lovasságukat 30,000-nek, a gyalogságot 10,000 főnyinek mondták biztatásúl, de felényi sem volt.[3] Velük szemben a németek száma a 30 naszád legénységével, a cseh és magyar csapatokkal együtt még nem több, mint 5400, de élelmi- és lőszerrel kitűnően felszerelvék.

[1] Gerlachowski Erazmus Bona királynéhoz Budáról 1541 márczius 71-ikén; a lembergi id. 179. k. 97. l.

[2] Porembski Péter Bona királynéhoz Budáról, 1541 márczius 15-ikén és Gerlachowski id. márczius 17-iki jelentése; ugyanott, 95—98. l.

[3] Mazza id. leírása 16,000 főnyire teszi számukat; de a török Ferdi maga csak tízezerről ír.

Szünetlenül lövik a várat és erősítik táborukat s a falakat, Gegedi Pál kőháza anyagából, mely Pest közepén díszlett.

Pest városa a nagyböjtben állotta ki a tűzpróbát, midőn a török két héten át ostromolta és lövette. Ezt a várat Vells távozása óta hárman védték: Bebek Ferencz 2000 főnyi morva gyalogságával és 300 huszárral, Warkóch György a lovasság parancsnoka és Dischkau Ottó a tűzérség vezetője. Közben a komáromi őrséget is leküldte Roggendorf jó felszereléssel és erődítési eszközökkel, úgy hogy közel négyezeren voltak, midőn márczius 20-ikán maga Mahomed bég a város falai alatt megjelent. Itt azonnal hozzáfogott az ostrom-müveletekhez, de a városból eredményesen tüzeltek reá, sőt egy kirohant huszárszázad össze is csapott a török lovasokkal. Másnap a *bécsi kapu* közelében gyülekeztek sok ezren, mialatt a budai várból a pesti falakon álló őröket lődözték, a míg helyeiket el nem hagyták. Harmadnap György barát is segítségére jött a töröknek, elsánczolván magát a budai vízi-torony alatt. Hanem tüzelése kevés kárt okozott a pesti őrségben, sőt annak lövései a Dunán át sokat megöltek seregéből. Erre 23-ikán reggel a barát átjött a pesti oldalra, és sánczot vetett a «cserzők házainál,» melyekből kézi puskákkal és falkonyokkal lődözte a várost, bár kevés eredménynyel. Annál jobban tüzeltek a pestiek, sőt embereit is kiűzték a házakból. Ekkor a török Gyümölcsoltó-Boldogasszony napjára ostromot tűzött ki,[1] de mivel tűzérfelszerelése nem volt, György barát áthozta Budavára legszebb ágyúit: 8 faltörő badsaliskát, 2 mozsarat, 4 falkonyt és sajkaágyút, és 300 szakállas puskát. A törökök az ágyúkat 96 ölnyire «meteriszekbe állították» a bécsi kapu melletti sánczokba, s kétfelől tüzeltek egyszerre, míg a budavári tűzérek átröppenő golyói a házakat gyújták fel a városban. Napestig törték a falakat 40-, 60-, 80- sőt 110-fontos golyókkal.

[1] Az egykorú «Newe Zeyttung von dem Thyrannen des Türckischen Keysers Oberster Feldt-Haubtman . . . Machmetweck . . . zu Pescht» cz. nyomtatvány szerint, melyet a pesti, Ferdinánd-párti sereg egyik német Landsknechtje írt. Ép példánya gróf Apponyi Sándor könyvtárában; katalógusa 1. k. 283. sz. a.

de daczára a 73 lövésnek, alig látszott nyoma rajtuk. Másnap 157 lövéssel két jó rést ütöttek a várfalon, hanem a kritikus nap Laetare-vasárnapjára virradt, melyen Warkóch György tűzérmestere 337 lövést számlált össze. De ámbár a török egy helyen négy ölnyire, derékig lerombolta a falat, mely régiesen, rosszúl volt épitve, rohamukat mindig sikeresen visszaverték a védők. Pedig már a bécsi kaput is betörték és felégették, úgy hogy egy egész éjjel és egy nap nyitva maradt; de az ostromlók még kardlapozva sem akartak rohamra menni, úgy elhagyta őket a bátorság. Hullott a sok tűzgolyó, melyek azonban nem gyújtottak, s még a Gellérthegyről is segítettek a budaiaknak hat falkonyból. A következő négy nap alatt 606 lövéssel bővítették a rést, melyen április első három napján naponta megkísérelték a rohamot.[1] Egy ízben a töröknek, s a barát rácz és magyar katonáinak már sikerült is betódúlni a külvárosba, de a németek belső vársánczukból intézett tüzelésükkel ismét kitolták őket. Erre a török felhagyott a hosszú ostrommal, melyben sok embert és 14 hadnagyot vesztett és április 4-ikén elvonúlt a falak alól, «a Dimiskár vilajetében lévő előbbi állomáshelyére».[2] Előbb azonban a Rákoson tanácskozott harmadnapig[3] a magyar urakkal és kivált György baráttal; a ki e tábori tanácskozás értelmében inté Petrovicscsal együtt további hűségre az erdélyieket, s különösen a szászokat,[4] miként azt előbb a királyné is megtette.[5]

E csatározások hírére Ferdinánd hamarosan felszerelt 50 naszádot, s azt az alsó-ausztriai rendektől kapott két zászlóaljjal Salm Miklóssal sietve útnak indítá, oly útasítással, hogy Roggendorfhoz

[1] E három nap mindössze csak 83 ágyúlövést intéztek a falaknak; ugyanott.

[2] Mazza id. leírása 217, 220—222. l. és egy 1541 márczius 30-iki bécsi tudósitás szerint; Franz Dittrich, Die Nuntiaturberichte Giovanni Morone's vom Reichstage zu Regensburg 1541 (Historisches Jahrbuch der Görres-Gesellschaft, 1883. évf.) 443. l. és Ferdi, id. h. 102. l.

[3] Egykorú feljegyzés; az id. «Newe Zeittung» szerint.

[4] Leveleik kivonata 1541 április 6—7-ikéről; gróf Kemény József, Notitia historico-diplomatica archivi et literalium capituli Albensis Transilvaniae, 1. k. (Nagy-Szeben, 1836.) 208—9. l. A levelek eredetije a nagyszebeni városi levéltárban, 387—88. sz. a.

[5] Izabella a szász univerzitáshoz Budáról, 1541 január 31-ikén; ugyanott, 786. sz. a.

(Siebmacher XVI.

(eldeman rajzáról.)

csatlakozva, siessen a pestiek védelmére. A gróf április 3-ikán indúlt Bécsből és két nap múlva jutott Komáromba, de mikor a generálissal Pestre értek, se hírét, se hamvát nem találták a töröknek. Ekkor Nógrád vívására indúlt Roggendorf, minthogy hallá, hogy annak kapitánya atyjafia György barátnak. De nem vehette be, hanem kiegyezett vele, hogy átadja a várat, a mint Buda megadja magát, vagy a németek beveszik.[1]

A várbeliek ezalatt Budán sokat szenvedtek, főleg az urak hanyagsága miatt. Az útakat pl. elállották a németek, bár felszabadíthatták volna egy kis jóakarattal. Így természetesen — a bort kivéve — minden drága, mert a mióta Ferdinánd hadai Fejérvárt elfoglalták, semmi élelmet sem kaphatnak a szomszédos városokból. Pest, Székesfejérvár, Esztergom és Visegrád piaczain t. i. kihirdették, hogy mindenki fejével és marhájával lakol, a ki Budavárába élést, fát és szenet mer bevinni, s csak lopva kaphatnak egyet-mást a budai szőllők felől. Így a királynénak semmi kényelme sincs. Rosszúl gondozzák és sok mindent nélkülöz. Költsége naponta nő, és senki sem gondoskodik jövedelméről, mert a kincstartó barát tagadja, hogy pénze lenne. Az urak beleegyezésével a múlt hónapban egy frtnyi adót vetett ki, melynek felét a királyné udvartartására rendelték, de eddig még egyetlen dénárt sem kapott kezéhez, mert a barát azt mondja, hogy az adó egy része katonákra kellett. Márczius elsején a királyné asszony ismét egy forintnyi adót kért magának a Buda körüli három vármegye minden egyes jobbágyától. A tanácsurak készséggel meg is szavazták, hanem másnap előálltak, hogy e pénzt a vár védelmére György barátnak, mint várparancsnoknak kell adniok. Elkeseredésében, meg hogy elkerülje a várvívás izgalmait, Izabella elhatározta, hogy lippai várába vonúl, mivel belátta, hogy nincs kilátás kibékülni Ferdinánddal. Különben sem akarja megvárni a szultánt, a ki azt üzente, hogy személyesen feljön. De a királynét szándékában eddigelé betegeskedése

[1] Mazza id. leírása 222—224. l. szerint.

gátolta, mely gyakran ágyhoz szögezte. József mester ugyan mindig lábra állítá, de mit ér az, ha újabb hadi hírek és izgalmak ismét beteggé tették. Így pl. márczius 16-ikán Mehemed bég fia 4000 emberrel Eger felé indúlt, hogy azzal is úgy bánjék, mint a télen Váczczal, Török Bálintot pedig szinte elfogták Szent-Péter körül Perényi lovas emberei. Ferdinánd magyarországi «nagy kanczellárja» ugyanis 500 gyalogossal és 300 lovas puskással tért vissza Bécsből Fejérvárra, a mint 100 vitéz lovasa körülfogta Török csapatját, de az úgy elverte őket, hogy ötvenet nagy diadallal (márczius 17-ikén) hoztak fel foglyul a várba, melyben Szent-György napján «generális conventio», vagyis «rákos» fog tartatni.[1]

A gyűlésig még több, mint egy hónap volt, s a nagyböjt heteit és a húsvéti ünnepeket állandó izgatottság, félelem és rettegés közt tölté Izabella királyné. Jövőjét veszélyesnek tudta, lelki nyugalmát megzavarta a bizonytalanság érzete, pihenését a szünetlen ágyúzás, mely miatt kerti sétáit is kénytelen volt elhagyni. Belső hívein: Porembski lengyel és Savorgnani Pál olasz titkárán[2] kívűl csupán Petrovicscsal érintkezett; a baráttal, kit mindinkább gyűlölt, napokig nem beszélt. Annyit töprengett és küzködött magával, tehetetlen állapotában, hogy cselen törte a fejét, hogy szabadúljon kínos helyzetéből. Ferdinánd is egyre-másra ösztökélte, adja át Budát, melyhez joga van,[3] de a gyámok elfogták leveleit, s a királyné minden lépésére ügyeltek. Ily viszonyok közt érkezett le a nagyhéten Gorka András uram Ferdinándtól, hogy az ő s a lengyel király megbízásából újra tárgyaljon Izabellával. Csakhogy Czarnkowskinál is rosszabbúl járt, mert György barát be sem ereszté a felső várba, a mint hírét vette, hogy lengyel követ jött be a kapun. Nem is beszélhetett a királynéval, kinek nevében húsvét másodnapján indították vissza Bécsbe.[4] Tizednapra ismét visszaindúlt,[5] de most sem

[1] Porembski és Gerlachowski fentidézett két érdekes jelentése alapján.

[2] Verancsics Antal vallomása szerint; Pray, Epistolae II. k. 386. l.

[3] Ferdinánd Izabellához Bécsből 1541 márczius 27-ikén, Czarnkowski visszatérése után; a bécsi állami levéltárban.

[4] Izabella Ferdinándhoz Budáról 1541 április 18-ikán; eredetije ugyanott.

[5] Ferdinánd 1541 április 26-ikán írja alá

volt jobb szerencséje, mert kocsiját a várkapu őrsége elvette, s őt magát megdobálta, úgy hogy alig tudott gyalogszerrel visszaszökni Roggendorf táborába.[1] Itt aztán vagy tíz napot töltött (a míg a krakói kanonokkal Bécsbe mehetett) híreket gyűjtve ura számára: A víziváros falait és tornyait a pesti nagy ágyúkkal úgy tönkre tették, hogy onnan már nem lövöldöznek vissza, s a németek biztosra veszik a győzelmet, mert nem hiszik, hogy a szultán az idén feljöhetne.[2]

A királyné asszony úgy «megharagvék, hogy az ő atyja küvetin ilyen nagy küssebbséget tettenek», hogy néhány nap alatt összeszedte és szekerekre rakatta kincseit, hogy «mind gyermekivel, szolgáló leányival és udvara népivel» kimenjen a németek táborába. Az igaz, hogy ekkor már mindössze hat kocsira való lova volt,[3] de fődolognak nézte: szabadúlni helyzetéből, mely napról-napra elviselhetetlenebbé vált. Hanem az urak «megtartóztaták» a szekereseket, s a királyné holmiját «a csatornakút melletti bótokba» szállíták biztonságba.[4] Utána megnyílt a Szent-György-napi országgyűlés is, melyen a királyné asszonyt e tetteért és magatartásáért úgyszólván felelősségre vonták. Előbb «sok szép szóval, sok könyörgéssel szólának nékie», hogy béküljön ki sorsával, mely egyöntetű munkájukkal jobbra fordúl, s gondoljon gyermeke jövőjére, kinek koronáját játszsza el csalfa játékával és visszavonást okozó magatartásával. De Izabella állhatatos maradt, nem akart «törökké lenni» s így szólt az egybegyűlt urakhoz: Az én uram János király mihent megholt, ottan minden ketölességbűl megmen[te]tém, immár most nékem senki nem parancsolhat, az mit akarok, azt mívelem; azért látom,

salvus conductusát, hogy visszatérhessen Bécsből, a hol négy napot töltött; fogalmazványa ugyanott. És Eiseler János leveléből tudjuk, hogy másnap indult le Budának; Pray, Epistolae, II. k. 102. l.

[1] Palczan és aszódi Bornemisza Ferencz vallomása; M. Tört. Tár, I. k. 254—255 l.

[2] Gorka jelentése Zsigmond királyhoz Bécsből 1541 május 16-ikán; a lembergi id. 179. k. 112—114. l. Mellékelve hozzá Ferdinánd levele ugyanaznapról; Bucholtz id. m. IX. k. 310—313. l.

[3] Gorka hallotta Budán és írja Zsigmond királynak Bécsből 1541 június 29-ikén; a lembergi id. 179. k. 126—128. l.

[4] Verancsics, Összes munkái II. k. 46. l. és Bornemisza följegyzése ugyanott a 198. lapon.

hogy törökké akartok lenni, és mind engem, mind fiamot, az országot, Budát török kezében akarjátok ejteni. Ez okájért kimegyek kezületök, mert én inkább akarok, míg élek, mind az én fiammal keresztyén fejedelöm foglya lenni (bármíly szegényesen,) hogynem az én fiam török császár után király legyen, és én királyné asszony legyek; mert látom, hogy ti az én színem alatt akartok minden hatalmat cselekedni.

E beszédre az urak «sokat hallgattanak», mert sok igazság volt benne, és pironkodva néztek némán egymásra. Csupán a barátnak volt bátorsága feláIlani és felelni a királynénak. Politikáját és hazafias czélját a lengyel asszony nem tudta megérteni, ezzel rég tisztába jött a barát. Ezért egyszerűen arra hívatkozott ismételten, hogy őt a János királynak tett eskü köti, és inkább törökké lesz, semhogy Budát átengedje a németnek.[1] Aztán kifejté álláspontját, megmagyarázta az ország érdekét, és szavait ílykép fejezte be: Vesztegeljen te Fölséged, kérünk szép szóval, mert ha az kérésnek nem engedsz, együtt oly dolog fog rajtad esni, kit nem erömest látsz.

És Izabella asszony hallván, «hogy ugyan hatalommal is űtet megtartanák» az urak, «mindjárást nagy sírást kezde tenni» és szótlanúl, zokogva ment ki a tanácsból.[2] Sírt bújában egész nap és éjjel, de elvégezte magában, hogy tovább nem szenved, hanem véghez viszi akaratát.[3] Reggel magához hívatta a városi tanácsot. Ott volt: Turkowyth Miklós főbíró, Palczan Péter kisbíró, Síry Imre, Báchy Ferencz deák, Bornemisza Gergely és Tamás, Szabó Imre és Filep és Borbás deák, városi nótárius.

A királyné felszólítá a bírót, jelentené ki őszintén: kinek volna tiszte?

[1] Schreiber Farkas és a szemtanú Palczan Péter vallomása a Martinuzzi-pörben; M. Tört. Tár, I. k. 247. és 254. l.

[2] A szemtanu Bornemisza Tamás följegyzése; Verancsics, Összes munkái, II. k. 198—199. l. és Oláh Miklós, egri püspök vallomása: M. Tört. Tár, id. I. k. 249. l.

[3] Erre vonatkozik Arany János «Török Bálint» cz. költeményének szép strófája: Izabella királyné Budában, Azt se' tudja, hova lesz buvában: Két ellenség két felől szorítja, Szívét a gond száz felől borítja.

— Senkinek egyébnek, hanem te Felségednek, s az te fiadnak, felelt a főbíró tizenharmadmagával.

Ekkor Izabella «mindeniknek kezeket fogá» s megesketé őket magának, hogy «minden híséggel lennének» hozzá a keresztyénség javáért, mivel ő «addig nem nyúgodnék, míg nem az ű fejével, az ű szabadúlásával az Buda várasát, az sok jámbort megszabadítaná», mert úgy gondoljatok rejá — mondá — hogy ezek az árúlók titeket budaiakat, engemet és az országot régen terek császárnak elárúltanak, csakhogy űk uralkodhassanak, s csak az császár jüvetelit várják, ki immár útban vagyon. Én ugyan immár nektek semmit nem tudok segíteni — mert nem birok az urakkal — hanem azon eszeskedjetek, hogy az nímettel megigyenesedjetek, valamint lehet jobban, hogy mind fejetek, morhátok, mind felesígtek, gyermektek terek császár rabságában ne essék. Azért titkon az nímetekhez kikildjetek.

Ily szavakkal bocsátotta el őket magától a királyné asszony, a ki szintén hitet adott «az bírónak és az tanácsnak, hogy mind jó szerencsát, mind gonoszt együtt akarnak megkísírteni» ezentúl.[1] Mindez a barát háta mögött, talán szánalomból a királyné iránt, vagy hálából, a miért János király egykor megnemesítette volt a budai polgárokat.

IV.

Vegyes érzelmekkel oszlott szét az utolsó budai «rákos», melyből a törökösen járó kis Bozzay Benedeket tizedmagával a magas portára küldték, hogy a szultán feljöveteleért könyörögjön az ország nevében,[2] «mert egyébkípen Budának veszni kellene.»[3] Erre sürgős okuk volt, mivel a várban mind nagyobb lett a szükség, s a nyugtalan őrséghez és néphez György barát

[1] Verancsics és a jelenvolt Bornemisza Tamás feljegyzéseiből összeállítva; Verancsics, Összes munkái, II. k. 46—48. és 199—200. l.

[2] Szerémi id. m. 356. lapján, hol Bozzay oratioja is olvasható.

[3] Verancsics, Összes munkái, II. k. 81. l.

beszédet tartott, melyben a lengyel követ kiűzetésére czélozva, kijelenté, hogy velük akar élni-halni.[1] A nagyobb kötés erejéért pedig «magyar módra testvéri poharat ivott» a főbbekkel.[2] Lelkesítése ráfért a polgárságra, mert a németek húsvét után egész a várfalak alá költöztek s a törököket ismételten visszaverték.[3] Seregük állott 10,000 főnyi lovasból és 4000 gyalogosból,[4] de Pest újabb ostromával sem boldogúltak, mert erődítéseiről most Speciecosa Mario, a nagyhírű nápolyi hadimérnök gondoskodott.[5] Ez egy magas fatornyot építtetett az ostromlók seregével szemben, melyet onnan olyan kényelmesen lődözhetett, mint a Gellérthegyen állók a várat. Így a törökök elvonúltak Pest alól, miközben Ferdinánd serege hátulról csipkedte őket, s vitézségével különösen kivált Nyári Ferencz.[6]

A budai oldal hadműveleteit ezentúl maga Roggendorf generális vezette. Hatvanéves öreg, göthös katona, harmincz évvel ezelőtt *condottiere* a velenczéseknél,[7] de önállóan soha sem működött. Udvari szolgálatát még Miksa császár alatt kezdte s már rég visszavonúltan élt. Korára hívatkozva «szinte könyes szemekkel» kérte Ferdinándot, bízza másra a fontos feladatot. Ő ügyetlen arra, mondá őszintén később is; katonái sem szeretik, s ő szívesen szolgál saját költségén bárki alatt, Jurisics Miklóst kivéve, a kivel érintkezni sem akar.[8] De végre engedett, és négy hónapra elvállalta a megbízást.[9] Talán inkább azért, mivel ismerte Budát, az 1532-iki szerencsétlen hadjárat idejéből. De milyen másként talált itt most mindent, midőn komáromi téli

1 A montpellieri érsek tudósítása Velenczéből, 1541 május 17. és 31-ikén; Charrière, id. m. 496. l.

2 Mazza id. leírása, 225. l.

3 Ezt április 25-ikén írják Bécsből; Dittrich, Nuntiaturberichte Morone's vom Reichstage, 454. l.

4 V. Károly császár a toledói érseknek Regensburgból, 1541 május 7-ikén; Óváry regestái, II. füz. 79. l.

5 Jo. Marius Speciecosa 1541 április 23-ikán köszöni Pestről Ferdinándnak, hogy a város megerősítéseért havi 40 frt fizetést utalt ki számára; olasz eredetije a bécsi állami levéltárban.

6 Giovio, id. m. 561–562. l.

7 Ugyanott az 564. lapon.

8 Roggendorf beszélgetése Herbersteinnal Komáromban, 1541 márczius 2-ikán; Herberstein önéletírása: Fontes rerum Austriacarum, I. k. (Bécs, 1855.) 329. l. naplója egykorú kiadása nyomán, melynek azonban nincsen czíme.

9 Mazza id. leírása, 220. l.

47. ROGGENDORF VILMOS TÁBORNOK.

szállásáról május 3-ikán[1] aláért! Rá sem ösmert azokra a falakra, melyeket tíz év előtt már egyszer ostromolt. János király egy ügyes bolognai hadimérnökkel, Domenicoval[2] mindenfelé új tornyokat építtetett s az egész várat megújíttatta. Különösen szép volt az Országhok palotájához támasztott kőbástya, telve ágyúkkal. Az Ó-Buda és Visegrád felé vivő Szombati-kapunál egy másik tornyot emeltek, melyből főleg a vár déli részét védelmezhették. A Gellérthegy oldalára közepes bástyát raktak, felvonó híddal és védett ösvénynyel a vízhez, míg a hegy tetején Szent-Gellért vértanú temploma állott. Falai telve festményekkel, melyeket az ő erejével kigyógyúlt pestis-betegek szenteltek neki.

Roggendorf előbb a dunaparti vízi tornyot kezdte ostromolni 9 ágyúval, hogy a várbeliek vizét elvegye, a mi sikerült is három napi tüzeléssel. Egyszersmind 2000 emberrel a vízivárost is megrakta, melynek lakói a várba menekültek. Aztán lerajzoltatta pontosan az egész várat Ferdinánd számára, kérve, jelölje meg, melyik oldalról parancsolja megkezdetni a főrohamot.[3] Azalatt a gellérthegyi új bástyát kezdé lövetni, hogy Izabella királynét megrémítse, és habár össze is rontá a koronáját, nem tudott feljutni a hegyre, melyet háromszoros várfal vett körül.[4] De a tűzérség vezérének, Leisser Miksának mégis csak sikerült a dolog és a hegyen elsánczolta magát.[5] Az árkokat és vermeket pedig «köröskörűl levert erős czölöpökkel» bekerítve, várhoz hasonló «erődített helylyé tette, s csak egy-két helyen hagyott kijárást» a torlaszok között.[6] Másik sánczot vetettek a Gellérthegy oldalába, a harmadikat a Madárhegyre.[7] Napestig szólt e sánczokból az ágyú. Majd ostromot tőnek a naszádosok a zsidó útcza irányában, egy másikat Boldogasszony temploma czinterme mellől, s egy harmadikat a vár déli részén, a «Zsidó kapu felől, király kertinél» nagy bátran. Csakhogy a németek mindhárom

[1] Mazza id. leírása, 224. l. és Pray, Historia regni Hungariae, III. k. 64. l.

[2] Mazza id. m. 228. l. említi a nevét.

[3] Ugyanott, a 225–226. l.

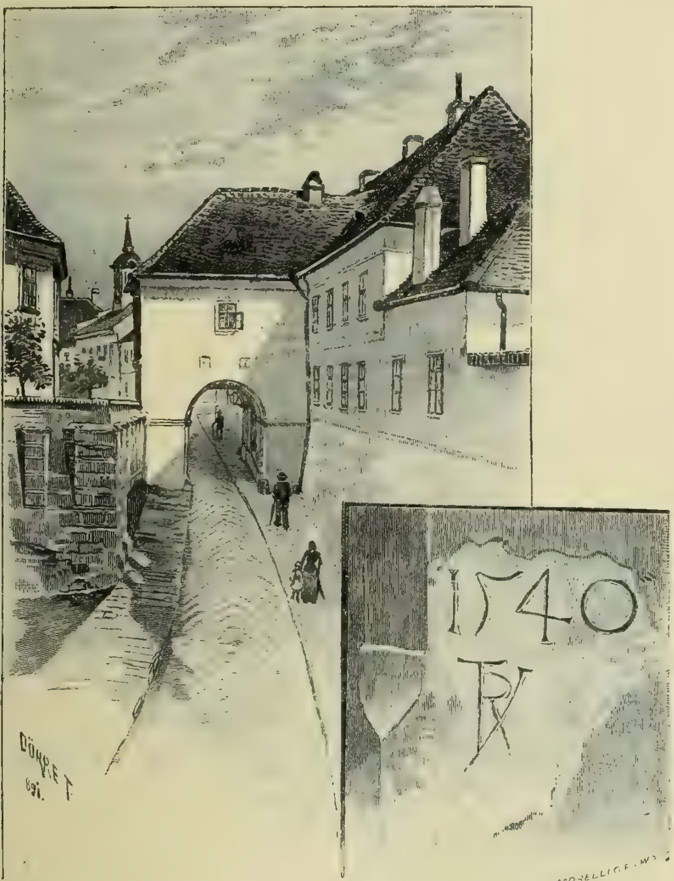
[4] Giovio, id. m. 564–565. l.

[5] Az egykorú Lazius kézírati műve nyomán Bergmann, Medaillen, I. k. 223. l.

[6] Lutfi pasa, id. h. 28. l. Ferdi, 104. l. és Dselálzáde, 228. l.

[7] Ez a mai Nyárshegy.

támadása kudarczot vallott, s nem sikerült György barát elfogatása sem, melyet egy német lovascsapat megkísérelt.[1] Ezeken aztán «lőn nagy örem Budában», melynek templomaiban «az Úristennek nagy hálaadással *Te Deum laudamus*-t» énekeltek.[2]

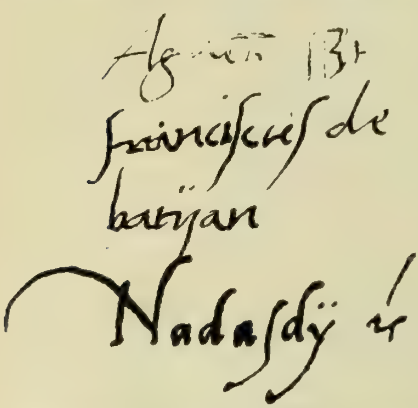
48. AZ EGYKORI ZSIDÓ KAPU BUDÁN, TÖRÖK BÁLINT NEVE KEZDŐBETŰIVEL.

Ez események közben megnyílt a regensburgi birodalmi gyűlés is, melybe Ferdinánd utolsó reménységét vetette. De a gyűlés főtárgya egyházi volt: a katholikus és lutheránus érde-

[1] Rosetti olasz követ írja Regensburgból, 1541 április 27-ikén a ferrarai herczegnek a hírt, hogy a barátot Buda alatt elfogták és vasra verték, de nem bizonyult valónak; eredetije a modenai állami levéltárban.

[2] Verancsics, Összes munkái, II. k. 46. l.

kek kiegyenlítése, a mi minden más ügyet háttérbe szorított. Eléggé fájt ez Frangepán Ferencz kalocsai érseknek, Nádasdy Tamás országbírónak és Batthyányi Ferencz horvát bánnak, a kik itt Ferdinánd és országos pártja érdekeit képviselték. Nagy költséggel és fáradsággal jöttek fel ide április hó közepére egyik a másik után, de egy hónap telt bele, a míg a császár színe elé járúlhattak.[1] Azt ugyan jól esett hallaniok, hogy a lengyel királyt is arra biztatta hazatérő követe útján, hogy igyekezzék atyai befolyásával rávenni leányát a békés egyezség elfogadására;[2] de tevékenysége más jelét nem igen tapasztalták. Idejüket látogatásokkal töltötték (habár gyanús szemmel nézték a császári kanczelláriából) és várták türelmesen az órát, melyen küldetésük czélját előadhatják. Június első napján délután jártak másodszor a császárnál, de semmit sem végezhettek, s azt sem tudták, mikor fogják őket nyilvános audienczián meghallgatni a rendek. A magyar követek czélja volt: gyors segélyt kérni a törökök ellen. De V. Károly valósággal megréműlt azoktól a számoktól, melyeket az elibe terjesztett memorandumban olvasott, hisz közel 100,000 főnyi hadsereget kívánnak fél, illetve három évre.[3] Hogy lehessen ennyit még csak kérni is a rendektől! Így a császárt valósággal untatta az egész ügy és öcscsének folytonos sürgetése, s tanácsosait betegeskedésére való hívatkozással is kés-

49. FRANGEPÁN ÉRSEK, BATTHYÁNYI ÉS NÁDASDY EGYÜTTES ALÁÍRÁSA.

[1] Kettejük első levele Ferdinándhoz Regensburgból, 1541 április 17-ikről kelt, s ebben írják, hogy három napi úttal 13-ikán érkeztek meg Bécsből. Május 8-ikán már Batthyányi is velük van, de csak 12-ikén nyertek audiencziát. Közölte Szilágyi Sándor: Történeti Lapok, 1875. évf. 1249–51. l.

[2] V. Károly levele Zsigmond királyhoz 1541 május 3-ikáról; Bethlen id. Erdélyi históriája, I. k. 358–361. l.

[3] A Ferdinánd emlékíratában kért segély számait részletezi Károlyi Árpád, id. tanúlmánya, 290–291. l.

leltette. Pedig teljes alázatossággal beszéltek vele, s a császár egykedvűen, sőt meglehetős durván felelt nekik, többek közt azt is mondván, hogy «a magyar ügy nincs akkora veszélyben, mint a mekkorának hirdetik». Erre a biztosok nem mertek felelni s vele vitatkozni, csak ismételték állításukat és csodálkozásukat fejezték ki a felett, hogy a császárt nem informálták elég részletesen arról, hogy «a magyar birodalom végveszélyben van». Károly azt is szemükre hányta, hogy a birodalmi rendeket személyesen és magánúton zaklatják segélyért, és általában úgy felelt, hogy abból inkább kétségbeesést, mint biztatást meríthettek; mert azt is mondta, hogy «neki más országa is van (Magyarországon kívül) melyre gondot kell viselnie, s mindenre nem telik!» A magyarok titokban tartották a császár feleleteit, anynyira röstelték, mert immár több, mint ötven napja várnak, s még meg sem hallgatták őket a gyűlésben. Újabb útasítást kérnek tehát Ferdinándtól, mitevők legyenek, mert a drágaság miatt akkora a költségük, hogy szívesen hazatérnek.[1]

De a követek mégis csak megemberelték magukat és egymást biztatgatták, midőn a birodalmi gyűlés végre rátért a török háború és Magyarország megsegítése ügyére. A magyar követek szerencséjére ugyanekkor, június 9-ikén reggel jött híre, hogy a budaiak visszaverték Roggendorf főrohamát, melyet nagy veszteséggel kísérelt meg. Thurzó Elek leveléből olvasta az érsek, hogy ez június 2-ikán történt és közel 800 emberük elesett vagy megsebesült. Segítségért esedezik tehát, mert 60,000 török már a Szávánál van[2] a Szerémségben Mehemed basával, s az ország el fog veszni, miként erről Perényi is tudósítá Budáról.[3] A németek vesztesége számát későbbi jelentések megapasztották ugyan, de most nagy rémületet keltett, s a két lèvél kézrőlkézre járt az urak közt. Erre Frangepán Ferencz felindúltságá-

[1] A biztosok együttes jelentése Ferdinándhoz Regensburgból, 1541 június 2-ikán; Szilágyi közlése, id. h. 1288—89. l.

[2] Thurzó Elek «vice-rex Ungariae» tudósítása Frangepán kalocsai érsekhez Bécsből, 1541 június 4-ikén; Óváry, III. Pál pápa levelezése, 130. l.

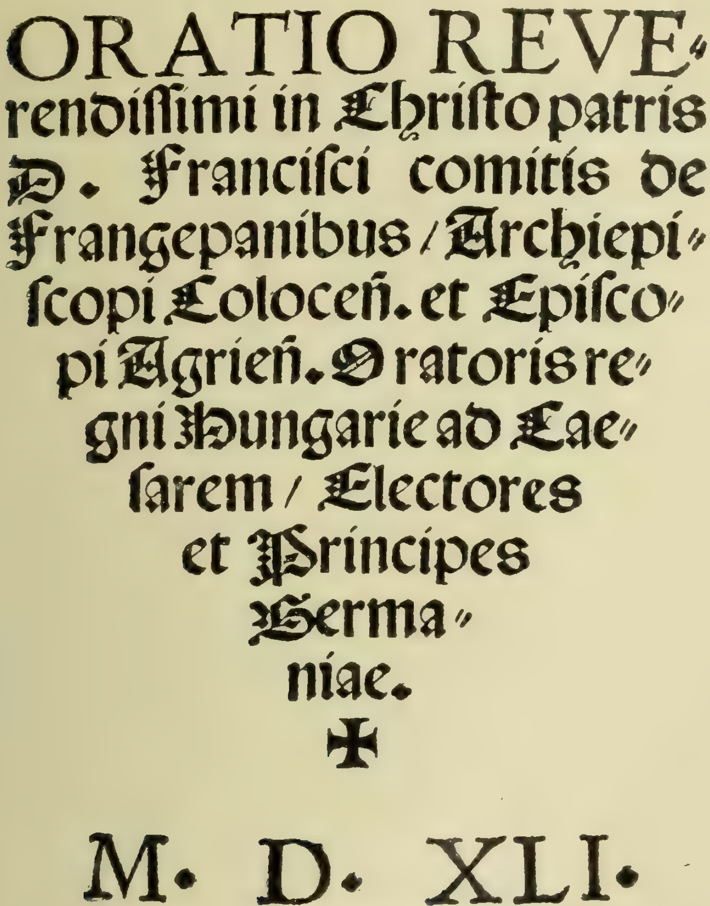
[3] Perényi Péter a Regensburgban lévő magyar követekhez a budai táborból, 1541 június 1-jén; ugyanott, 128—29. l.

ban bekérezkedett a gyűlésbe[1] és ekkor tartá azt a remek oratióját, mely szónoki szépségeivel, meggyőző érveivel és közvetlenségével a császárt, a választófejedelmeket s az összes hallgatókat magával ragadta. «Ámbár teljes életemben írtództam a fegyver-zörgésektől — kezdé — ellenben a csendességben gyönyörködtem»,[2] ismerteti Magyarország földrajzi helyzetét, és nyomorúlt sorsára utalva, fegyverre szólítja a rendeket «egy bárdolatlan nemzet», a török ellen. Mert azt folytonos előnyomúlásra ép «a ti belső viszályaitok, idétlen czivódástok s az biztatja, hogy a hadi dicsőségtől, a közjó szolgálatától lelketek elfordúlt. Gondoljátok meg — úgymond — mi lesz a ti sorsotok, ha a török Magyarországgal végezni fog? «Hányadán lesztek ti akkor? Mi módon fogjátok oltalmazni szabadságtokat?» Az ozmán uralom alá jutott Magyarországban új ellenségre fogtok találni és pedig olyanra, a mely egykor az ősök alatt, «a mi atyáinknak idejében, csak magában is» nemcsak a török, de sok más nemzet rettegése volt. Ne bízzatok erődített városaitokban, mivel «a ti tornyos kőfalaitok» a hatalmas ellent el nem ijesztik, csak többre tüzelik. Mert «az igaz, hogy az olyan erősségek sokszor halasztják ugyan a haza veszedelmét: de egyébaránt, az erős állhatatos ellenség ellen keveset használnak. Pánczélos melleket vessetek annak a népnek eleibe, ha édes hazátokban megakartok maradni». Ezután inti a rendeket, hogy a gondviselésre se bízzanak mindent, mert az ó-szövetség példái mutatják, hogy «Isten csak akkor segít, ha magunk is igyekszünk», és «vitézül harczolunk; de ha henyélünk, a megharagudott Istent hiába fogjuk kérni». S ha már a rómaiak virtusa kiveszett belőlük, legalább lelki üdvösségükre gondoljanak és «nyújtsanak kezet Magyarország szabadúlására, a mi az örök dicsőség mellett hasznukra is fog válni», nehogy a míg «haszontalan házi czivódásaikkal»

[1] Rosetti a ferrarai herczeghez Regensburgból 1541 június 9-ikén; eredetije a modenai állami levéltárban.

[2] Szószerinti fordításban kiadta Budai, Magyarország polgári lexikona, II. k. 68—75. l., talán Pray után, a ki eredeti latin szövegében Annalesei V. része 345. és következő lapjain közölte újra.

bajlódnak, beteljesedjék a mese, mely arról szól, hogy «a míg a béka és az egér egymással veszekedtek, a héja mindkettőt elragadta».[1]

ORATIO REVE-
rendiſſimi in Chriſto patris
D. Franciſci comitis de
Frangepanibus / Archiepi-
ſcopi Colocen̄. et Epiſco-
pi Agrien̄. Oratoris re-
gni Hungarie ad Cae-
ſarem / Electores
et Principes
Germa-
niae.

M. D. XLI.

50. FRANGEPÁN KALOCSAI ÉRSEK REGENSBURGI ORATIÓJÁNAK CZÍMLAPJA.

A nyomdák alig győzték nyomtatni a tanúlt kalocsai érsek beszédét,[2] melyet az egész birodalomban olvastak. Legalább közhangulatot keltett Magyarország iránt, a honnan naponta

[1] Károlyi Árpád fordításában id. tanúlmánya 293–294. lapján; bővítve Budai néhány magvas jelzőjével.

[2] Hasonmásban közöljük e nevezetes oratio czímlapját, mely 1541–42-ben három nyelven hat kiadást ért; lásd Szabó Károly, id. m. III. k. 330, 333, 335–337. és 340. sz. a.

érkeztek a gonosz posták s mindenki attól rettegett, hogy ha Buda elvész, utána szakad Bécs és a német birodalom is. Így komolyabban vették a dolgot. Kivált Frigyes bajor herczeg buzgólkodott őszintén. Siettették a még áprilisban ígért 100 hadihajó leküldését, melyek közt 14 nagy gálya tengeri módra lenne felszerelve, és a Buda vívására rendelt hadat 20,000 főnyire sürgették szaporítani.[1] Mikor meg június végén maga Ferdinánd is megjött,[2] személyes befolyásával szorgalmazta a készülődést. Sforza Pallavicini grófot erre Olaszországba küldték, hogy 300 lovast verbuváljon, Budára pedig császári követül Mirandola Tamás grófot, a ki anyja révén rokona Izabellának,[3] hogy a kiegyezést vele megkösse.[4] A római király a pápához is folyamodott segélyért a törökök ellen, kikkel szemben magára van hagyatva: szegényűl. Ki sem mondható, milyen rossz kedvű és szenvedő, látva, hogy a nagy veszélyben senki sem segíti.[5] Sokak véleménye körülötte, hogy már úgyis késő, de Ferdinánd azt állítja, hogy Buda ostromát nem szünteti meg a közeledő szultán felérkezése; mivel a várbeliek ellenséges viszonyban élnek a baráttal, sőt június 27-ikén fegyvert fogtak ellene, kijelentvén, hogy ha egy hét alatt nem jön meg a török, megadják magukat a németeknek. És ime: harmadnapra György barát meghúzatta a harangokat, összehívatta a polgárokat, s kitartásra buzdítván őket, kihirdeté, hogy biztos híre van a felmentő török segély jöveteléről.[6] A törökök már is tetszésük szerint járnak ki s be táborukból Buda várába, viszonozva a barát látogatásait; de mindíg kevesen mernek feljönni, mert nem bíznak a királynéban.

1 Morone Farnese bíbornokhoz, Regensburgból, 1541 április 19-ikén; Óváry, III. Pál levelezése, 127. l.

2 Ferdinánd 1541 június 30-ikán már Regensburgból ír nővérének, Máriának; Brüsseli okmánytár, II. k. 40. l.

3 Verallo Jeromos új pápai nunczius jelentése Regensburgból, 1541 július 27-ikén; eredetije a nápolyi állami levéltár «Carte Farnesiane» 696. kötetében.

4 Ferdinánd salvus conductusa Jo. Thomas Picus, Mirandulae et Concordiae comes számára Regensburgból, 1541 július 26-ikán, és V. Károly útasítása 27-ikéről; a bécsi állami levéltárban.

5 Morone pápai nunczius regensburgi tudósítása 1541 július 6-ikán és 11-ikén; Dittrich, Morone vom Reichstage zu Regensburg, 631. és 635. l.

6 Morone id. július 6-iki jelentése.

Ez különben értesülvén erről, kijelenté, hogy ha a szultán személyesen feljön, beereszti és fogadja, de más törököt nem tűr meg a várban.[1] Az ilyen hírek hatása alatt Ferdinánd «természete ellenére» melankolikussá, csüggeteggé vált, és sokat búsúl a miatt, hogy császári bátyja nem segíti kellően.[2] Hisz a birodalmi protestáns rendek segélye jól fogna, ha rögtön kapná, de mikor lesz ígéretüknek foganatja? A gyűlésen Ferdinánd közbenjárásával t. i. biztosíták a lutheránusokat, hogy félévig semmi újítás nem fog történni helyzetükben és vallásukon, s rendjeik a császár e kegyéért négy hónapon át tízezer főnyi gyalogost és kétezer lovast adnak rendelkezésére a török elleni hadjáratban Magyarországon.[3] Alig volt több puszta bíztatásnál a pápa támogatása is, kitől a Morone bíborost felváltó új nunczius: Verallo Jeromos 25,000 scudit hozott magával Ferdinándnak, midőn július 21-ikén Regensburgba érkezett a gyűlésre.[4]

V.

De mindez valóban késői és parányi segítség vala azok után a veszteségek után, melyek Ferdinánd seregét a budaiak kitartó ellentállása és a török sereg csipkedései folytán egyremásra érték. Május hónapja iszonyú volt a budaiakra nézve. Egyaránt próbára tevé úgy az ostromlók, mint a védők bátorságát és türelmét, a védelem vezetőinek ügyességét és kitartását. Szüntelenűl szólt az ágyú, sivított a golyó és repültek a bombák, kivált miután Ferdinánd helybenhagyta Roggendorf felküldött ostromtervét. Május 13-ikán a generális 29 nagy, 4 kisebb ágyút és 6 falkonyt állíttatott fel a Gellérthegy oldalán három ütegben, egy irányban a budai vár felső peremével, s másnap tábori mise után megkezdte az első nagyobb tüzelést. Csak

[1] Verallo pápai nunczius id. július 27-iki jelentésében.

[2] Morone július 22-iki tudósítása; Dittrich, id. m. 641. l.

[3] Rosetti július 12-iki jelentése Regensburgból; a modenai állami levéltárban.

[4] Rosetti tudósítása július 22-ikén, ugyanott; v. ö. Károlyi Árpád, id. h. 561. l.

úgy rengett a föld az egyszerre elsütött tűz-szerszámok iszonyatos zajától, a mi a várbelieket rettegőkké, gondolkodókká tette. Csak a barát állott mozdúlatlan, nem törődve a veszélylyel. Szép szóval buzdítá tűzéreit, sőt magakezével gyújtogatta a taraczkok kanóczát.[1] Hidegvére környezetére is bátorítólag hatott, a mint egyszerre 2—6—10 lövés dördűlt el fejük fölött, késő estig. Éjjelre elhallgattak az ágyúk, s folyt a várban a rések betömése. Még nappal is folytatták és ha valamelyik lankadt, vagy bátortalan volt, a barát azzal fenyegette meg, hogy feleségét, gyermekeit tömlöczbe hányja. A védők száma már 2200 főre fogyott, beleszámítva a polgárokat és zsidókat is. Élelmük szűkös volt, de lőszerük elegendő arra, hogy a lövéseket viszonozzák. Perényi Péter egy pár könnyű ágyúval a Gellérthegy tetejéről különösen a várudvart és piaczokat nyugtalanítá, s golyói a királyné asszony nehány «szolgáló» leányát is megölték. Lett is olyan elkeseredés a várban, hogy ha valakit az ellentáborból elfoghattak, rettenetes kegyetlenséggel ölték meg.

Így telt el 12 nap, anélkül, hogy Roggendorf beleunt volna a tüzelésbe, a védők pedig a vár védésébe, foltozgatásába. A vár alatti királyi kertben is folyt a harcz, bár éjjelenként. Oda a németek eleinte nem merészkedtek közeledni, mert a kerítésen belűl 150 puskás őrizte egy-két ágyúval, hanem egy bátor tiroli zászlótartó egy ízben 500 gyalogossal meglepte és tízig mind megölte őket. De a németeknek e kertből és a vízivárosból kevés haszna volt, mivel közel feküdtek a várfalakhoz, melyekről a muskétások éjjel-nappal puskáztak reájuk. Azonkívűl nem volt olyan éjszaka, melyen a magyarok legalább kétszer ki ne rohantak volna a várból, s ilyenkor mindig sokat megöltek a kertben a «részegen fekvő» németek közűl. Általában, a bor nagy átka volt az ostromlóknak, a kik annyira nem hallgattak a generálisra, hogy pl. valahányszor rohamot akart intézni a vár ellen, kénytelen volt legalább egy nappal előbb kikiáltatni a

[1] Miszkowszki Miklós «boemus» vallomása; M. Tört. Tár, I. k. 258. l.

táborban, hogy nem szabad inni! Ez persze felhallszott a várba is, a hol így aztán mindíg előre tudták, mikor lesz tüzelés! Pedig Roggendorf igen lelkiismeretesen teljesíté feladatát. Saját szemeivel ellenőrizte rendeleteit, bejárta az éjjeli őrsöket, s a várkert elfoglalása után tiroli tisztjei (Egg von Reischach, gyalogsági óbester, Fueger von Meran, Franz Kirchmayr, Antoni Schenck zu Stertzing, Hans Teiss von Brixen, Peter Sell és Gruenstain hadnagyok)[1] kíséretében bámulatraméltó kitartással vizsgálgatta éjjel a falakat és bástyákat. Hadnagyai közül is kitűnt három Pallavicini gróf, az alig húsz éves Sforza s két rokona: Hippolit és Sándor, a kik 20—25 lovasukkal saját költségükön szolgálták a római királyt.[2]

Május utólján Roggendorf sok mindent ígérve Ferdinánd nevében, megadásra szólítá fel a királynét, ösztönözvén, hogy «szaggassa öszve már valahára azokat a békókat, melyeket a barát az ő és kisdede lábaira illegtetett a tutorság örvével», mivel kár lenne — üzente — egészen összelőni a királyi palotát, díszes erkélyeit és aranyozott lépcsőit, melyeket soha úgy helyre nem lehetne állítani, a mint vannak. György barát azt felelte a német lovagnak, hogy Izabella nem oly együgyű, hogy elcserélje Magyarország koronáját a szepesi herczegséggel; küldője pedig «vén bolond», hogy újból azt a várat akarja kiostromolni, hol egykor már oly csúfosan megverték.[3] «Ne is ijeszsze — üzente vissza neki — haszontalan lövöldözéssel a vitéz férfiakat, kik magyar királyukat és hazájokat ittas csapatok ellen meg fogják védelmezni tudni; csak arra kéreti, ne töltesse meg oly keményen ágyúit, nehogy vemhes disznója idő előtt elvesse malaczait, vendégeinek nagy bánatára.»[4] Folyt tehát az ostrom, melylyel annyit elértek, hogy elzárták a vizet a várbeliektől, vagyis elrontották az útakat és lépcsőket, melyeken (a vízitorony-

[1] Felsorolja őket Kirchmair id. naplója, 506—9. l.

[2] Ez érdekes adalékokat Mazza tartotta fenn számunkra; id. h. 223., 229—232. l.

[3] Giovio, id. m. 565—66. l. és utána Budai id. m. II. k. 641. l.

[4] Giovio után Horváth Mihály, id. m. 157. l. és Mazza id. leírása, 232. l.

hoz) a Dunára jártak vizet merni.[1] De a barát vitézül tartja magát és állja az ostromot, habár kevés fizetett őrsége van[2] és Török Bálintot is kénytelen nélkülözni, mivel még húsvét után kiszorúlt, és Perényi huszáraitól nem tud feljutni a várba.[3] Annál jobban csipkedhette az erdőkből a németeket, kik május második felében a zsidó-temetőbe telepedtek át, mely délkeletre esett a vártól s a szőllőkig terjedt, de ivóvizök messze volt. A mint a barát észrevette az ellenség mozdúlatát, szokott tréfálkozó természetével bocsánatot kéretett az öreg Roggendorftól, hogy vén szamárnak nevezte, mivel látja — úgymond — hogy éppen a neki való helyre: temetőbe vonúlt! A német tábornok dühében buzogányával fenyegette meg a gúnyolodó barátot, midőn ismét lövetni kezdte a várat. Ő meg viszonzásúl «minthogy kegyetlen ember volt s nagyon gyűlölte a németet» két katonáját (kiket éppen akkor fogtak el a magyarok, midőn a királyi palotát fel akarták gyújtani) nyársba húzatta egy-egy disznóval együtt.[4]

A királyi kertek elfoglalása után Roggendorf kétfelől kezdé az ostromot. Perényi a magyarokkal és csehekkel az Országhok bástyáját és a szombati kaput törte; ő maga pedig a németekkel a zsidókapu falát lövette, a várkert mellől. De, habár mintegy 25 lépésnyi rést ütött a falon, részint a folytonos füst, részint lassúsága és zsoldos katonáinak bátortalansága miatt az éjjeleket nem használhatta fel kellően, úgy hogy azalatt a védők, férfiak és nők egyaránt, bámulatraméltó ügyességgel javítgatták a falakat, vontak új árkokat s még a németek lajtorjáit is felhúzták magukhoz.[5] Sőt egy éjjel 200 tiroli olaszt öltek meg, szinte egy szál emberig. Ez a hősies kitartásuk anynyival szebb, mert ekkor már igen sokat szenvedtek. A várban

1 Rosetti ferrarai követ jelentése Regensburgból, 1541 május 23-ikán; a modenai állami levéltárban.

2 Rosetti tudósítása május 31-ikéről; ugyanott.

3 Eiseler János Nádasdyhoz Bécsből, 1541 május 2-ikán; Pray, Epistolae, II. k. 104. l. De már április 22-ikén künn volt Török Bálint; Brüsseli okmánytár, II. k. 38. l. és Mazza id. leírása, 226. l.

4 Giovio egykorú följegyzése, id. m. 566. l. és Mazza id. leírása, 232. l.

5 Giovio, id. m. 567. l. és Mazza id. leírása, 233. l.

pestis és más betegség gyötré a védőket. Az élelmi szerek annyira drágák, hogy már rég lóhússal élnek, s abból is kevés van. Egy embernek való kenyér ára naponta 12—15 magyar dénár, vizet pedig életveszélylyel éjjelenként hozhattak a Dunáról, az ellenség gyakori tüzelése közben. A várban mindennap sokan halnak el, úgy hogy védő férfi már csak 1200 maradt. Így aztán a polgárok állandóan szökdösnek ki éjjel Roggendorfhoz, a ki minden marhájukat meghagyja és szép ígéretekkel csalogatja őket. A várat éjjel-nappal lövik, s a várbeliek is viszonozzák a lövéseket, ámbár a tornyok már jóformán mind megrongálódtak.[1]

Mind ennek látása s különösen a Gellérthegyről a várudvarra, a palota elibe hulló bombák robbanása a királyné asszonyt állandó izgatottságban tartá. A nagytemplomba is már rég nem járhatott, és mindennapi imádságát a házi kápolnában kelle végeznie,[2] melyben Szerémi György szolgált felváltva, Izabella gyóntatójával. Majd udvarhölgyei házát is összelőtték. Erre átköltözködtek a palotába és ijedtükben azontúl a királyné mellett tölték az egész napot. Egy ízben Izabella éppen együtt ült «szolgáló» leányaival a «nagy» teremben, midőn az ablakon át iszonyú robajjal egy ólomból és vasból gyúrt ágyúgolyó repült be s összetörve a márványpadlót, szétrobbant forgácsai szétvertek nehány kályhacserepet, de különben senkiben kárt nem tettek.[3] Erre a királyné mérgesen György barát mellének vágta a város kulcsait, kérve, hogy egy szál ingben és ruhában, a mi rajta volt, kimehessen fiával. De a tanácsurak nem engedték ki, hanem rábeszélésükre egy alacsony bolthajtásos házba költözködött, a hol úgyszólván fogolyként lakott. Nem jött ki onnan többé, az ostrom idejében, hiába kérezkedett; a mit a barát azzal mentegetett, hogy csak elővigyázatból teszi, nehogy

[1] Eredeti tudósítás: Pars epistolae Langi, Viennae datae 2. Junii 1541; a lembergi id. 179. k. 107—8. l.

[2] Verancsics írja, (Összes munkái, II. k. 69. l.) hogy a szultán Buda bevétele után kíváncsiságból «az orgonát is fútatá a királi kápolnába».

[3] Egykorú feljegyzés a «De obsidione et oppugnatione Budae ab exercitu Ferdinandi regis» cz. leírásban; a lembergi id. 179. k. 143. és köv. lapjain; közölve (más példányról) Verancsicsnál: Összes munkái, I. k. 173—8. l.

a golyók kárt okozzanak neki. Mert már természete volt a barátnak — mondja később Blandrata — hogy a gonoszságot mindig valami jó alá rejtette.[1] Képzelhető, mennyire megunta Izabella ezt a kényelmetlen «pinczeszerű» új lakását, melyben beteges létére fiával és udvarhölgyeivel úgy el volt zárva a világtól, hogy miként írja: még a légy se férhetett hozzá büntetlenül.[2]

Ily körülmények közt következett el június 2-ika, egy csütörtöki nap, melyre Roggendorf a főrohamot tartogatta, úgy számítván, hogy ha Isten megsegíti, harmadnapra, pünkösd vasárnapján Ferdinánd Buda bevétele hírével fog ébredni. Hajnalban iszonyú elkeseredéssel kezdtek tüzelni. Egyszerre három oldalról törették a falakat, melyekről a várbeli asszonyok — az ismeretlen budai hősnők — forró vizet, büdösköves fazekakat és kénes dorongokat dobáltak és ürítgettek az ostromlók nyakába. Olyan rettenetes volt a zaj, s a golyók süvítése mindkét részről, mintha az ég szakadna le. A három óráig tartott tüzelés három helyen ütött rést a várfalon s gyújtotta fel a házakat. Az aláomló törmelékről aztán lajtorjákon igyekeztek a németek bejutni a várba, sőt a vitéz Dischkau be is menekült egy összelődözött, roskadt házba. Már lobogójukat is szinte kitűzték a falra, s úgy tetszett: vége mindennek, midőn megjelent György barát, «fején sisakkal», kezében villogó karddal, és erős fegyverrel: beszédével utolsó ellentállásra buzdítván a védőket, visszanyomták őket. Puskatűzzel sikerült ez, meg bástyakövekkel, melyeket az asszonyok hordtak a védők keze alá. Elsőnek esett el: a zászlótartó[3], s az ő holttestén át üzték ki a németeket, mialatt a vár túlsó felén a szombati kapu közelében Perényi rohamát verte vissza[4] Batthyányi és Petrovics csapata. Az ostromlók vesztesége 270 halott, a tisztek közül maga Zárai Jeromos[5] és hétszáznál több

[1] Ugyanott; Bornemisza és Blandrata vallomása; M. Tört. Tár, 1. k. 248—49. l.

[2] Lang id. június 2-iki levele és Izabella Kmitához Lippáról, 1541 november 19-ikén; a lembergi id. 172. k. 63. l., és Óváry regestái, II. füz. 82. l.

[3] De obsidione Budae, 175. l. és Giovio, id. m. 567. l.

[4] Mazza id. leírása, 236. l.

[5] Claudius Ratisbonensis levele 1541 június 4-ikéről; Pray, Annales, V. rész, 343. l.

sebesűlt,[1] de vereségük híre olyan rémületet okozott, hogy az elesettek számát sokáig még az udvarban is nyolczszáznak tartották.[2] Hanem azért még mindíg reménykedtek, és Gorka András lengyel követ abban a hitben tartózkodott Bécsben, hogy «nemsokára» felszabadúl Buda s akkor vígan jöhet Izabella segítségére.[3] Közben a tárgyalások fonalát is újból felvette, de be kelle látnia a hónap végéig, hogy azok eredményre nem vezetnek, daczára Roggendorf és Salm buzgóságának, és annak a szükségnek, melybe Izabella jutott. Hisz «szolgáit az éhség miatt nagyrészt el kellett bocsátania», lovai meg elhullottak, úgy hogy «ha el kellene útaznia Budáról, Ferdinándnak kellene őt kisegítenie»,[4] remélvén, hogy mégis csak udvarába menekűl a török elől.

Roggendorf ezután őrizkedett minden rohamtól, a míg újabb, pihent csapatokat nem kap. Csupán az eddigi pozicziók, s az elfoglalt vízőrzőtorony megvédésére[5] szorítkozott. A várfalak alá három helyen is tőröket állított, aknákat fúratott, mivel cseh és bajor katonái közt sok volt a bányász; ám György barát emberei is értettek ellenaknák vetéséhez, és «nagybányai tanúlt bányászok szándékát porrá teszik.[6]» Ekkor csellel és árúlással próbált szerencsét.[7] Az elcsigázott, kiéhezett budai polgárokat nem valami nagyon kelle erre buzdítani, hisz már a tél óta csábitgatja őket Révay az árúlásra, megegyezvén Athády Jánossal, az egyik kisbíróval és 12 esküdtjével, hogy átadják a várost, a miért jutalmúl Szklabinya várát engedi át neki.[8] Meg aztán esküvel fogadták a királynénak, hogy feladják a várat és kiragadják őt a török hatalmából, és már a drágaság is akkora lett, hogy a lóhús fontját 12 «magyar» dénáron mérték.[9] A ki csak tehette,

[1] Gorka András jelentése Zsigmond királynak Bécsből, 1541 június 19-ikén; eredetije a lembergi Ossolinski-intézet kézirattárában, 168. k. 31. l.

[2] Ennyinek írja Thurzó, a pápai követ s a mindíg jól értesűlt Giovio és Mazza is.

[3] Gorka fenti jelentése szerint.

[4] Gorka jelentése Zsigmond királyhoz Bécsből, 1541 június 19. és 29-ikéről; Óváry regestái, II. füz. 79—80. l.

[5] A montpellieri érsek jelentése Velenczéből, 1541 június 14-ikén és 20-ikán; Charrière, id. m. 496. l.

[6] Pethő Gergely Magyar krónikája (Kassa, 1738.) 247. l.

[7] Giovio, id. m. 568. l.

[8] Révay Péter feljegyzése: Schwandtner, Scriptores rerum Hungaricarum, II. k. (Bécs, 1746.) 463. l.

[9] Gorka id. június 19-iki jelentése szerint.

kiszökdösött éjjelenként a németekhez, s nem telt bele két hét, titkos tervüket is megvalósíták.

Bornemisza Gergely városi tanácsos haragudott a kincstartóra, s midőn a tanács a királyné üzenetére, «hogy gondot viselnének az megszabadúlásra, mert ő fogoly», elhatározta, hogy kiküld a némethez, hogy vele megszerződjék «és Budát kézhez adják a köresztyén fejedelömnek», örömmel fogadta a megbízást, hogy Roggendorffal, «az nímet hadnagy»-gyal s a mellette lévő «magyari urakkal» ez ügyben tárgyaljon. A budaiak rendkívűl körültekintően jártak el, s nem rajtuk múlt, hogy a csel nem sikerűlt. Kikötötték, hogy mindenki fejének, jószágának «kegyelem lenne», bocsánat azoknak, «valakik az nímet király ellen fegyvert» vontak, «mind nemes, mind paraszt» országostúl megtartassék régi szabadságában, a «király ő Felsíge soha nímet tiszttartót» ne vessen a magyarországi várakba és jövedelmekre, a királyné asszonynak pedig adja meg minden örökségét, mely «azelőtt János királyé vót, és minden örökét, kiket király zálogban hánt vóna». Buda kézbeadását illetőleg kikötötték, hogy «semmikíppen az váras feladást ne míveljen», hanem tegyenek esküt a magyar főurak: Bebek Ferencz, Perényi Péter, Nyári Ferencz, Serédi Gáspár és Révay Ferencz, hogy a kijelölt éjszakán «a második őrváltáskor» személyesen feljönnek «jámbor» szolgáikkal, mintegy 700 gyaloggal és magyar huszárral. «Fele lenne puskás, az fele pánczélos, paizsos, kopjás», azért, hogy ha «az nímet valami dúlást akarna tenni» a várban, ők mint jó magyarok ne hagyják. Mindez artikulusokat írásba téve nyújtá át Bornemisza Roggendorfnak, a ki örömében «hit szerint fogadá» és «mindenre keze alatt írást adott vala, hogy király kípiben mindent megállana». Ezen a királyné asszony is «igen örűle és Istennek hálát ada, hogy Buda töröké nem volna, hanem köresztyén kézben esnék», a mint eleitől kezdve óhajtá és remélte.[1]

[1] Roggendorf hitlevele szerint Bornemisza Tamás följegyzése: Verancsics, Összes munkái, II. k. 200. l. és maga Verancsics ugyanott, a 48—49. lapon.

Révay túszúl fiát, Mihályt hagyta Roggendorfnál,[1] de az öreg még sem bízott benne. Másfelől atyai gyöngédségből egyetlen fiának, a katonai pályája kezdetén álló Condeonak, a császári alabárdosok vezérének akarta biztosítani Buda bevételének dicsőségét. Így nem közölt semmit a magyar urakkal, csupán Warkóch Györgygyel beszélt, és midőn elkövetkezett «Szentháromság után való hétfő» — azaz június 13-ikának — éjjele, magyar katonák helyett mintegy 600 gyalogost, vagyis két zászlóalja német és spanyol «lanczkenest» küldött fel fiával.[2] Kezébe nyomta vöröskeresztes fehér zászlóját is, hogy a «tisztesség övé legyen,» ha kitűzheti Budavárában, ő maga pedig figyelve a várkertben maradt. A cselszövőket Bornemisza Gergely és Korcsolyás Péter vezette fel csendesen a Bódog-Asszony-templom czintermén át a zsidótemetőre nyiló Szent-Mihály felőli kis kapun, melyet filetinszki Palczan Péter kisbíró nyitott ki számukra. Iszonyú félelem fogta el mindnyájukat, mert árúlástól tartottak, s nem bíztak a vezetőkben. Az ifjú Roggendorf be sem ment a kapun, s a mint a «lanczok» észrevették, hogy «sem dobjok, sem zászlójok nincsen», hanyatt-homlok futottak vissza.[3] Pedig már a piaczra jutottak szerencsésen a «pellengérig és tanácsházáig», midőn két városi polgár véletlenűl észrevette őket. — Kicsodák vagytok, adjatok jelt, kiált az egyik, de egy német «semmit nem várva, csak gyorsan bárddal az embert általveré». Tovább haladva, a «városi izstrázsa» tetette magát, hogy nem látja az ellenséges népet, mert a kisbíró is körűlte «forgódik vala». Petrovics őrei azonban megpillantották őket, s midőn a zsoldosok magyar jelszó helyett azt kiabálták, hogy «Hier, hier!», észrevették, hogy németek, s fellármázták a várost. Elsőnek Batthyányi Orbán rohant elő gyalogosaival, mivel azon az éjjel ő őrködött, aztán Petrovics is megjött lovasaival.[4]

1 Révay Péter feljegyzése: Schwandtner, id. m. II. k. 463 és 727. l.

2 Giovio, id. műve 569. l. és Lazius után Bergmann, Medaillen, I. k. 223. l.

3 Egybehangzóan a szemtanú Bornemisza: Verancsics munkái, II. k. 201. l. Mazza id. h. 239. l. és Szerémi, id. m. 359. l.

4 Giovio, id. m. 570. l.

A nagy lármára csakhamar 600—800 magyar ragadt fegyvert[1] és úgy összevagdalták őket, hogy négy halva maradt. Mindegyik pedig a kis ajtót, melyen bejött, kergetés közben meg nem lelvén a szürkületben, «az falon is általsietve», egyik a másik nyakába szökik vala. Maga Roggendorf fia is alig menekült, elvesztvén zászlóját is,[2] melynek becsületet nem szerzett.

A két vezető: Bornemisza és Korcsolyás még a futamodó németekkel elmenekült, utána Palczan a kisbíró «az Ráskay házán, melynél bástya vagyon», és a három Tamás: Bornemisza, Bajusszos és Drailinger. De a feldühödt «zsódos níp» házaikat feldúlá, marhájukat megzsákmánylá, követelvén feleségeik és gyermekeik kiadatását, «hogy mind darabra vágnák, az vírekben innának». György barátnak csak nagy nehezen sikerült őket megmenteni s az elkeseredést kielégíteni azáltal, hogy sokakat (kivált a német polgárok közül) elfogatott, «némelyeket erősen megcsigáztata, fogságra vete», másnak fejét vétette, a leginkább gyanús Báchy Ferencz deákot pedig elrettentő például Buda piaczán négygyé vágatta,[3] mivel ő érintkezett a tanács nevében a királynéval[4] s valószínűleg ő írta meg a tábornokhoz kiküldött hitlevelet is.

* *

A balsikerű éjjeli csel után Roggendorf teljesen elveszté tekintélyét s felkölté maga ellen magyar csapatjai gyűlöletét. Testi gyöngélkedése is erőt vett rajta, seregét pedig láz gyötörte, a mi több kárt tett benne, mint az ellenség golyója.[5] Ez most különben is ritkábban hullott, mert inkább apró csetepatékkal, lovas rohamokkal csipkedték egymást. Maga Dischkau tűzérségével nekidőlt egy-egy bástyának, és addig törette kitar-

[1] Az egykorú «Nova ex castris Ferdinandi Romanorum regis» szerint; az id. lembergi 179. k. 120. l. Verancsics, id. m. I. k. 176. l. és Palczan vallomása: M. Tört. Tár, I. k. 252. l.

[2] Verancsics munkái, II. k. 49—50. l.

[3] Verancsics, ugyanott, 51. l. Bornemisza adatai a 201—202. l. Mazza id. leírása 240. l. és az id. De obsidione Budae, 177. l.

[4] Palczan id. vallomása, 254. l.

[5] Lazius után Bergmann, Medaillen, I. k. 224. l.

tóan, sokszor hetekig, a míg össze nem esett. Így ment tönkre az *István-bástya* is,[1] mely a királyi palotát védte. A német had más része a Gellérthegy alatt foglalatoskodott, amennyiben hídat vetett a Dunára, de mikor már jóformán készen volt, «egy nagy szél» kettészakítá.[2]

Mind e hírek siettették a felszabadító török had jövetelét, mely szárazon és vizen a Duna mentén húzódott Buda felé. Oroszi Nagy Péter sürgette és vezette a törököt, egyike annak a 24 küldöncznek, a kik folyton jártak-keltek szanaszét a barát postáival[3] és üzeneteivel. A várva-várt segítséget a «kegyes» Mohammed basa-vezér hozta fel, egyesülve Mohammed szerdár ama csapatjával, mely a tavaszon Pest ostromlásakor összetűzvén György baráttal és Török Bálinttal, neheztelve vonúlt haza,[4] ép akkor, midőn a németek ostrom-műveleteiket megkezdték volt. Serege most 60,000 emberre rug, de ebből csupán 15—20 ezer fegyveres, hadakozó lovas: «a szilihdárok bölükje», 1500—2000 puskás janicsár «a szegbán-basival», és 1000 lándzsás, míg ágyúja 120 kisebb fajta;[5] a többi része horvátországi hegyi «martalócz»,[6] bosnya lovas, és söpredéknép, melyet útközben hajtanak fel. Az egész különben a közeledő szultán nemesi előcsapatja, az u. n. «goncsi-huff», mely a hatalmas császár előtt szokott járni.[7] Mohammed basa július 10-ikén érkezett Buda alá,[8]

1 A De obsidione Budae feljegyzése; a lembergi id. 179. k. 145. l.

2 Porembski Péter titkár k. n. jelentése Bona királynéhoz (Budáról, 1541 augusztus 27-ikéről.) Ugyanott, 146. l. és Verancsics, id. m. II. k. 52. l. Porembski nagybecsű jelentésének eleje meg van abban az egy paphoz (Verancsics Antalhoz?) intézett névtelen, itt-ott hibás íratban, mely Verancsics Összes munkái I. k. 162—173. lapján olvasható; ezért tévedéseit kijavítva, együtt idézzük a lembergi kézirati példány lapjaival.

3 Palczan és Bornemisza Ferencz vallomása: M. Tört. Tár, I. k. 254—55. l.

4 Erről Ferdinánd ír érdekesen Bécsből, 1541 április 22-ikén; Brüsseli okmánytár, II. k. 38. l.

5 Gorka András Bona királynénak Bécsújhelyről, 1541 augusztus 8-ikán; a lembergi id. 179. k. 132. l. Rosetti ferrarai követ jelentése Regensburgból, 1541 július 22-ikén; a modenai állami levéltárban. Továbbá Lutfi basa, id. m. 27. l. Ferdi, 101. l.

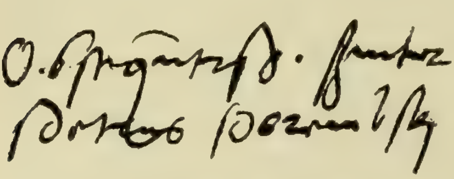
6 Giovio, id. m. 561. l.

7 Az id. Nova ex castris Ferdinandi nevezi így: legio praecursoria alias Goneczy huff; az id. lembergi 179. k. 121. l. A lengyelesen írt *Go[vi]ncsi* szó perzsa kifejezés, mely annyit jelent, mint: nobilis, eximius, strenuus, fortis, athleta, heros; a másik szó valószínűleg a német Haufe = sereg régies alakja.

8 Porembski fent id. budai k. n. jelentése szerint.

hol fél mérföldnyire a németektől «az Kelenföldin, Csetti kőbányán felől»[1] ütött tábort. Fogadtatására Török Bálint kétezer huszárral ment elibe, s midőn a várba kísérte, nem győzte török tisztjeivel eléggé dícsérni «oroszlán-bátorságú» harczukat[2] és bámúlni a védők kitartását. De másfelől egyetértésre inté az urakat, nehogy magukra vonják a szultán haragját. Most már a királyné is felköltözhetett ismét palotájába, hol a basa tisztelgését fogadta. Úgy ő, mint tanácsosai bárányokat kaptak ajándékúl a török táborból, a hová bántatlanúl járhattak le a polgárok élelmi szerekért, s a törökök is gyakran jártak fel hozzájok a várba kereskedni.[3]

A török jövetelének «mindenki örűlt» a várban, mert véget vetett a szinte száz napos ágyúzásnak, és a védők rettenetes szenvedésének. A basa ajándékának persze jobban megörvendtek, mint valami aranykincsnek, mert megszüntette az éhséget. Végre ismét ehető húshoz jutottak, de mértékletesen kellett

51. POREMBSKI PÉTER ALÁÍRÁSA.

hozzányúlniok, nehogy elgyöngült szervezetüknek megártson. Ki tudja, mi lett volna a védőkkel s a várral, ha a török segítő sereg csak egy hétig is késik, mert már annyira jutottak, hogy — különösen ostrom és roham napján — egy ökör ára 40 frt, egy borjúé 6 frt, egy tyúké 1 frt, egy csirkéé 50 dénár volt. Iszonyú árak, a rendeseknek négy-húsz-ötvenszerese, ha meggondoljuk, hogy ekkoriban egy szántásra való ökör ára 12 frt, egy fejőstehéné 6, egy hízott ártányé 2, nem hízott-é, vagy egy gönne disznóé 1—1 frt, féléves ártányé 50 dénár, egy malaczé 4, egy lúdé vagy kappané 3, a tyúké 2, s a csirkéé 1 dénár országszerte. Egy font marhahúsé 1 krajczár, a disznóhúsé 2 d. Végűl

1 Verancsics, id. m. II. k. 52. l.

2 Giovio, id. m. 572. l. és Lutfi pasa id. h. 28. l.

3 Porembski id. jelentése az id. ilyvói 179. k. 147. l. és a Verancsics-kiadás példánya 163. l.

egy kecskebak ára hat, s egy fejőskecskéé 25 dénár.[1] Most pedig a lóhúst nyilvánosan mérték; abból is csak vagyonosoknak jutott. A szegények eldöglött lovak húsán éltek. Ha egy ló az éhségtől kidőlt, reggelre csak a bőre maradt meg. Az útczákon a gyermekek egymással vetekedve és verekedve szaggatták a döghúst. Majd a kenyér is elfogyott, s az emberek avas szalonnán, romlott vajon és nyüves sajton éltek. Elfogyott a fa is, úgy hogy a királyné főszakácsmestere edényekkel, szekrényekkel és hasonló bútor-darabokkal kényszerült főzni. A lovak abrakja is drága lett: a zab köblét négy forinton árúlták, és ugyanily ára volt egy «könnyü kocsi» szénának. A víz szinte olyan drága vala, mint a bor — fejezi be megkapó jellemzését Porembski atya — mivel a vízmerítés igen veszélyessé vált, mert a Dunaparton fegyveres németek álltak s lövöldöztek a vízhordókra, kik közűl többen estek így el.[2]

A fölmentő had megérkezésének azonban politikai jelentősége is nagy volt. A szultán beváltotta szavát s az ő kegyelmének köszönhetik a gyámok Buda felszabadúlását, miként levélben is elismerték. De mi lesz ennek az ára, s mi történik, ha maga a császár is megjön? Aggodalom fogta el honfi-keblüket, néma borongás a lelküket. Nem mertek felelni önmaguknak, csak tanakodtak, és abban egyeztek meg, hogy Úrszíne változása napjára, augusztus 6-ikára országos tanácsra hívják össze a haza jobbjait: a nemességet és rendeket, hogy még a szultán feljövetele előtt «a kívánt egyességgel, egyhangú akarattal és érett megfontolással» tárgyaljanak a nyomorba sülyedt haza sorsáról és megmaradásáról, nehogy a hatalmas császár elfordítsa tőlük kegyelmét, látva, hogy viszályban és egyenetlenségben élnek János király fia hívei. Meghívójuk a székelyekhez is hamar eljutott, intvén őket, ne bízzanak a római királyban, mert Isten és az egész

[1] Ferdinánd 1538-iki decretuma szerint; a Magyar Törvénytár milleniumi emlékkiadása, II. k. (Budapest, 1899.) 57. l.

[2] E jellemzéshez semmit sem tettünk hozzá, szószerint olvasható az id. «De obsidione et oppugnatione Budae ab exercitu Ferdinandi regis» cz. leírásban, melyet Porembskinek, Izabella ügyes titkárának tulajdonitunk; Verancsics, Összes munkái, I. k. 173—74. l.

világ mutatja, hogy ő nem elégséges Magyarország megvédésére. Példa reá a szegény Szlavónia, melynek lakóit a török juhnyájakként hordja el bántatlanúl, és példa ez a mostani hadjárata Buda ellen, melyben több mint tíz hónap alatt nem ment semmire, daczára a keresztyén fejedelmek támogatásának. S hogy a felhívásnak nyomatékosabb hatása legyen, Ferdinánd Buda alatti seregének számát csupán 12,000 főnyire tették, a közeledő szultánról pedig azt írták, hogy egyenesen Bécs kiostromlására siet.[1]

Roggendorf tábora, hogy a törököt szembe találja, a Gellérthegy lábánál elterülő síkra költözködött át, háttal a vízitoronynak. Ezen túl a várból a Dunáig lehúzódó két fal közti térségen a királyi istállók, s a régi fegyvertár épületei állottak, melyeket a parti úttal együtt két bástyatorony védett. A partot ez irányban híd kötötte össze a kis Ónos-szigettel,[2] melynek orrán a németek egy töltéssel bástyát raktak, midőn látták, hogy a török, zsákokból erősséget épít, s a feljött rumilii béglerbéggel, Ahmed basával ellepik a Csepelszigetet s oda kötik ki naszádoshajóikat.[3] Ezek láttára, feladva minden jó reménységet, Révay Ferencz és testvére: István, a «királyi naszádosok kapitánya» megírták végrendeletüket,[4] hogy nyúgodtabb lélekkel várhassák az események fejlődését. A csatározások, kisebb csete-paték napirenden voltak. A két rögtönzött bástyából szólt az ágyú. Az Ónos-sziget cseh őrségét egy hajnalban a törökök mind leölték, de a magyar naszádosok megrohanták őket és a bástyát ismét visszavevék.[5] A várban Petrovics és Török Bálint állott őrt, nehogy a németek a falak alól elfuthassanak,[6] vagy a polgárokkal paktálhassanak. Egész éjjel hallatszott György barát és Török szava Szent-György piaczán: Árúló legyen, valaki nímetnek, vagy töröknek megadná Budát. Ti kegyelmetek válaszszon

1 A három gyám érdekes levele Budáról, 1541 július 15-ikéről, melyet Werbőczi István és fia Imre, valamint Batthyány Orbán, «ceterique nobiles Budae constituti» is aláirtak; Székely oklevéltár, II. k. 66—68. l.

2 Giovio, id. m. 571—72. l.

3 Ugyanott az 573. l. és Szulejmán id. fethnámeja, 393. l.

4 Közölve (ex castris ad Budam positis 16 Julii 1541) a Tört. Tár 1882. évf. 550—51. l.

5 Verancsics munkái, II. k. 52. l.

6 Porembski id. jelentése, a lembergi 179. I. k. 147. l.

benne.[1] Közben elkövetkezett János király halálának évfordúlója, a mikor «Szent Magdolna napján» Izabella királyné nagyszerű gyászünnepélyt rendezett. Teljesen helyre állva, a betegség nyoma nélkül, friss egészségben[2] jelent meg udvarával, fia gyámjai, a főurak és udvarhölgyek kíséretében a Mátyás-templomban tartott requiemen. Most már többé a várból sem kívánkozott ki, a mióta ismét szabadabban élhetett. Az ellen sem igen tiltakozott, hogy augusztus elején György barát V. Károly császár követét, Mirandola grófot sem eresztė be hozzá a várba, a ki aztán kísérőjével, Herbersteinnal[3] «üres tarisznyával» kullogott vissza Ferdinánd udvarába.[4] Csupán a baráttal beszélhetett, a kinek ekkor mondta volt Perényi azt a nevezetes mondását: Jobb egy ideig a némettel lenni, mint örökre a törökkel![5] Igy a gróf csak rossz hírt vihetett fel magával: hogy a németek csüggedtek, nem sokat remélnek attól a 3000 morva katonától sem, kiket nemrég Bécsből kaptak, szegény Roggendorf pedig augusztus első napjaiban veszélyesen megsebesült.[6] Egy forró nyári napon ebéd utáni álmát aludta sátra előtt öreg karosszékében, midőn egy várbeli «fáradt» ágyúgolyó éppen az ölébe pottyant és szétroncsolta karját.[7]

A szultán közeledéséről a német őrsök augusztus 16-ikán hoztak biztos hírt, és 18-ikán reggel érkezett le Pestre egy újabb német lovashad, melynek védelmére hat nagy ágyút vittek át a budai oldalról.[8] Megelőzőleg történt «egy szombati napon», augusztus 13-ikán, hogy Török Bálint a budai őrséggel és törö-

1 Verancsics munkái II. k. 83. l.

2 Egy Budavárából kiszökött katona elbeszélése után Gorka András id. augusztus 8-iki jelentéséből.

3 Herberstein id. naplója, 330. l. és Julianus de Salazariis vallomása, M. Tört. Tár, I. k. 250 l.

4 Verallo írja róla Bécsújhelyről, 1541 augusztus 14-ikén, hogy «se ne ritornò (come si suol dire) con le trombe in sacco!» Eredetije a nápolyi államlevéltár Carte Farnesiane 696. kötegében.

5 Pauler Gyula, Buda ostroma Rogendorf által, bevétele Szolimán által 1541. cz. tanúlmányában: Vasárnapi Újság, 1859. évf. 255. l. Az egész megjelent a 19—24-ik számban.

6 Gorka id. augusztus 8-iki jelentése Bécsújhelyről; az id. lembergi 179. k. 129. l.

7 Lazius nyomán Bergmann, id. m. I. k. 224. l. Giovio, id. m. 577. l. és Herberstein, id. naplója 330. l.

8 Ferdinánd-párti névtelen latin naplóból; az id. lembergi 179. k. 154. l.

kökkel nekiment a német tábornak. És mivel «szígyennel és nagy kárral» húzódott vissza, alkudozni kezdtek Roggendorf magyar vezéreivel. Perényi, Serédi, Nyári és Baky Péter egymásután két nap is jártak a várban, tanácskozni a baráttal; de semmire sem mehettek, mivel mindkét fél szándékának alapja «míreggel és csalárdsággal rakva vala».[1] Igy belátván a magyar kapitányok, hogy a szultán seregének, mely «nem messze volna», a budaiak támogatása nélkül nem állhatnak ellent, a betegen fekvő főhadvezérnek azt tanácsolták, hogy költözzenek át a pesti oldalra. Roggendorf hozzájárúlt a Perényi és Bebek által indított hadi tanácshoz, annyival inkább, hogy karja úgy elmérgesedett, hogy pihenésre és gondosabb ápolásra volt szüksége. A hurczolkodást mindjárt meg is kezdték a szép morva lovassággal.[2] Másnap, augusztus 19-ikén hajnaltól estig folyt a lovak és sátrak, az ágyúk és lőszer átszállítása, miközben Thurn Kristóf, Ferdinánd egyik jó vezére a táborban hirtelen meghalt.[3] De este felé összecsaptak a Dunaparton a törökökkel, kiknek három átszökött huszár az egész haditervet elárúlta. Másrészt a csehek, s az újonnan jött pihent német csapatok ellenezték a dolgot, és «szidalmazván az magyaroknak tekíletlen voltokat», egymással «gyorsan öszvefolyamának» és elhatározták, «hogy halálig magokat meg ne adnák» a pusztán hagyott táborban.[4] Erre Perényi is helyt állott a magyarjaival, bár az átkelésnek ő volt legnagyobbb híve.

Így érte a királypártiakat augusztus 20-ika, melyen az egyesült magyar-török sereggel három csatát kelle Ferdinánd hadainak kiállani. Kora reggel a török két oldalról, Török Bálint a harmadikról támadt, szétugrasztva a Dunán úszó gályákat és naszádokat. Az *első* ütközetben elfoglalták az Ónos vagy rácz szigetet hat öreg ágyúval, a hová 300 gyalogost küldtek 5 ágyúval

[1] Verancsics munkái, II. k. 52—53. l. és a «Warhafftige Anzeygung, wie es im Leger vor Ofen ergangen ist. 1541» cz. egykorú újságlap szerint, melynek czímlapját hasonmásban adjuk.

[2] Ugyanott, és Lazius nyomán Bergmann, id. m. I. k. 224. l.

[3] Az 1542-iki «Ware New zeitung vom Türcken» cz. egykorú nyomtatvány AII. lapján. (Ritka példánya a M. Tud. Akadémia könyvtárában.)

[4] Az egykorú «Warhafftige Anzeygung» szerint és Verancsicsnál: Összes munkái II. k. 53. l.

Warhafftige Anzeyg ung wie es im Leger vor Ofen ergang-en ist.

M. D. xlj.

52. BUDA ELFOGLALÁSÁRÓL SZÓLÓ EGYKORÚ «ÚJSÁG» CZIMLAPJA.

a törökök ellen, s mikor már sokat közülök levágtak, a török csónakok körülfogták az ágyús naszádokat és védekező legénységét megölték. Odaveszett az egész sziget 700 főnyi őrsége, s a ki elmenekülhetett, a pesti oldalon lelte halálát. A török aztán megszállta azt a hídat, mely a szigetről a csehek táboráig terjedt, aztán bevette a sánczuk előtti rondelt, a hol elesett 400 ember, gályáikat pedig Pest alá kergette. De a csehek nem hagyták abba a harczot. Négy óráig viaskodtak egymással, mialatt a törökök a szigetről keményen lődöztek. Ekkor a németek két nagy ágyút hoztak át Pestről, melyekkel előbb három gályát, majd öt naszádot sülyesztettek el emberestől. Erre üldözni kezdték őket, úgy hogy a törököknek gyalog kelle menekűlniök, s pár óra alatt nemcsak két naszádjukat fogták el, de a szigetet is visszavették. A pogányok 500 embert vesztettek, nem számítva a Dunába fúltakat.[1] A török rondelben is 200 embert öltek meg, de a visszakerült ágyúkat beszegezve találták, úgy hogy egész nap nem lehetett őket használni.[2] A *második* csatát a törökök 12,000 embere vívta a huszárok táborával. Csakhogy Perényi tudván szándékukról, egy jókora térségen szétszóratott 8 tonna puskaport, s reá egy csomó szalmát, s mikor hajnalban iszonyú kiabálással sánczai felé rohantak, nem lőtt, hanem felgyújtatta a szalmás területet a pogányok lába alatt, mire a huszárok is rájuk csaptak és 1200 embert kaszaboltak össze köztük.[3] A *harmadik*, Török Bálint öt órás csatája volt. Mint valami «második Hector» küzdött ezer főnyi huszárságával a sáncz-vermek és a «szekérvár» körűl a Gellérthegyen, melyről egész a hegy alján álló keresztig űzte Perényi lovasait. Oda is kiáltotta neki Perényi a csata hevében: «Megbánod még Török Bálint, hogy a törökhöz csatlakoztál!»[4] Erre a

[1] Az id. Ferdinánd-párti latin napló 154 és 155. l. Verallo augusztus 24-iki jelentése Bécsújhelyről: Óváry, III. Pál levelezése, 131. l. és Gorka, Zsigmond királyhoz Bécsújhelyről, 1541 augusztus 29-ikén; az id. lembergi 179. k. 137—38. l. és a «Warhafftige Anzeygung» szerint.

[2] Ugyanott, és Rabucher Flórián «Gewisse zeitung, wenn der Turckische Tyran in Hungern ankommen, . . . und wie und wenn Pescht eröbert» cz. tudósításában.

[3] A «Warhafftige Anzeygung» szerint.

[4] Egykorú feljegyzés alapján Pauler tanulmánya, id. h. 255. l.

pesti oldalról, a «pellengérről» tüzeltek rá két ágyúból, de nem tágitott, a míg három lövéssel el nem riasztották, mire a törökök 400 embernyi veszteséggel visszahúzódtak.[1]

Augusztus 21-ikén, vasárnap «fél órával reggel előtt» a török három csapattal, György barát a negyedikkel támadt. Az ütközet teljes négy órát tartott, s már szinte elfoglalták a németek sánczait, midőn lelkesen visszaverték őket. A «királypártiak» valósággal Isten csodájának tekintették, hogy a mint egy délczeg török fővezér ékes szablyájával, tüzes paripájáról lelkesíté seregét, egy Pestről átröpült bomba úgy fejen találta, hogy az rögtön levált testéről. Ez annyira hatott reájuk, hogy menten abbahagyták a csatát 400 főnyi veszteséggel,[2] míg a Gellérthegy alatti sánczok védői keveset vesztettek. De az igazi öldöklés még csak éjjel kezdődött. Este kompnak való kötelet húztak át a Dunán, s úgy szállították át, sebtiben, vert seregüket a németek és huszárok a pesti oldalra, a míg a kötél éjfélkor el nem szakadt. Ekkor «ki hajón, ki deszkán, ki valami szálfán» menekült át, a miről egy magyartól értesülvén, a barát hat lövéssel jelt adott az alvó törököknek,[3] és egyúttal felgyújtatta a várban a Dunára néző házakat, s minden szalmát és almot, a mit a királyi istállókból és szénacsűrből összehordhatott, úgy hogy órákhosszáig olyan világosság lett, mintha nappal lenne. Így üldöztette a menekülőket a várból, honnan 60 lövést tétetett, míg az elfoglalt vízitoronyból tűzgolyókat dobatott a német táborba, melyből a törökök a Dunapartra szorították az ellenséget. Ezt szintén a barát tette lehetővé, midőn hajnal felé kiküldte csapatait «a fekete zászló alatt» s 3000 németet és csehet támadt meg a sziklák alatti sánczuk előtt, melyben virradatig utolsó szálig védel-

[1] Az id. Ferdinánd-párti latin napló 155. l. Giovio, id. m. 576. l. [Porembski] tudósítása Verancsicsnál, id. m. 1. k. 164. l. Kirchmair id. naplója, 508. l. Szerémi, id. m. 360. l. és a «Warhafftige Anzeygung» adatai szerint.

[2] Verallo id. augusztus 24-iki jelentése ; a nápolyi állami levéltár C. Farn. 711. kötegében ; Óváry közlésében a veszteség száma sajtóhibából 40.

[3] Hans Sachs «Der unglückhaftig Scharmützel des Türken vor Ofen mit des Königs heerlager. Anno 1541 geschehen» cz. költeménye szerint. L. Bleyer Jakab tanúlmányát : Egyetemes philologiai közlöny 1897. évf. 540. l.

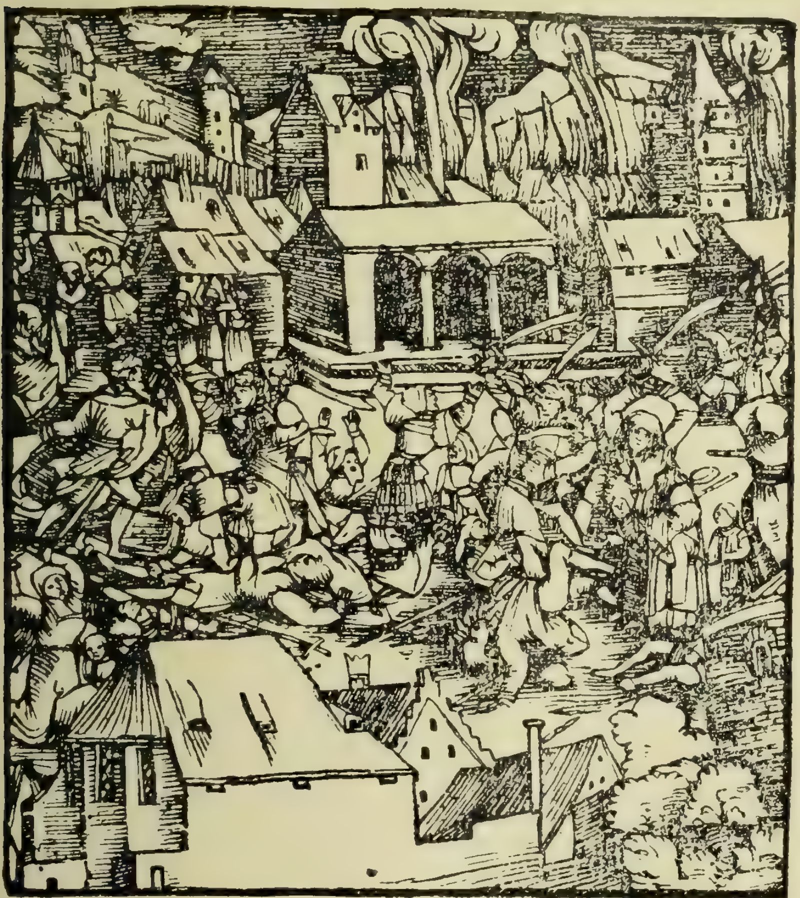
mezték magukat. Szegények csak négy ágyújukat menthették meg, míg a táborban 36—40 ágyú, 2 nagy faltörő mozsár, 50 hordó puskapor s tömérdek készlet, hajóhíd-felszerelés, sátor, rakott szekér és eleség veszett oda, a mit mind a budai Szent-György-térre hordtak fel. «Az éj sötétségében moszlim és gyaur, hívő és hitetlen úgy összekeveredett egymással — mondja a szultáni írat — hogy az egyedűl igaz vallás hívei csak az ágyúk villámai és a kardok csillogása mellett voltak megkülönböztethetők a negyedik pokol lakosaitól. A borzasztó küzdelem reggelig eltartott s mikor a fölkelő nap bevilágította a mindenséget, a mindeneket tápláló örökkévalónak segélye» a töröké volt. Ekkor a «hitetlen» keresztyének, «hogy megmentsék életüket, a Dunának rohantak, de elmerűltek benne, mint Fáráó népe».[1] Rettentő volt küzdelmük, «az ellenségzúzó hősökkel» és a habokkal, melyeken kétségbeesetten folyt a harcz. A németek 3 nagy hajója sülyedt el, s az elesettek és vízbefúltak száma legalább 5000 emberre tehető, a miből 3000 cseh és morva, 2000 német, s fogoly is 600.[2]

A veszedelem láttára reggel, augusztus 22-ikén a pestiek is otthagyták a várost, melyet a törökök elfoglaltak, a menekűlők rakott szekereivel együtt. Perényi, Salm, Nyári s maga Roggendorf szekerei is odavesztek, és úgy hullott róluk a pénz, hogy kalappal lehetett volna meríteni. Majd Budavárából is átjöttek hat naszádon, de a pesti huszárok fellármázták a várost s visszaűzték őket hajóikra. A félelem és futás oly általánossá vált, hogy senki sem hallgatott a vezérekre, a kik maguk is menekűltek. Mintegy 800 huszár mégis helyt állott s a pesti polgárokkal kiszorítá a pogányt a búzapiaczról, de ekkor a törökök vezetését a Pestet ismerő Kászon basára bízták. Ez befészkelte

[1] Szulejmán id. fethnáméja, 394. l.

[2] Az id. Ferdinánd-párti latin napló, 156. l. Gorka id. augusztus 29-iki jelentése, 139. l. Porembski id. levele, 148. l. Giovio id. m. 578. l. A «De Buda per Turcos occupata, et de caeso regis Ferdinandi exercitu. Anno Domini 1541.» cz. eredet tudósítás alapján; az id. lembergi 179. k. 159 l. Verancsics, Összes munkái, II. k. 54. l. Herberstein id. naplója, 330. l. A «Warhaffte Anzeygung» és Rabucher tudósítása szerint.

magát két házba s onnan lövöldözött kifelé, a míg a bátor huszárokat is kiűzte, és dél felé meg újra bevette a várost. Leírhatatlan az öldöklés, a mit katonái míveltek, még a nők és betegek közt is, és a rablás, melyet tettek. Kezükbe került 300

53. TÖRÖKÖK ÖLDÖKLÉSE PESTEN

kocsi és 8 nagy ágyú, egy rakás zsoldnak szánt pénz és posztó, 600 hordó bor, 1600 hordó liszt, 1000 mérő zab, 300 hordó puskapor, 60 hordó ólom, 400 tűzgolyó és «tüzes nyíl,» s egyszóval minden hadi készlet és felszerelés, Pest várfalain és lőrésein pedig 30 ágyú. Ezenkívűl a Dunán maradt két, golyóbissal terhelt hajó, és 400

mázsa por, s egy másik naszád, melyről a híres «Magna cantatrix» okádta Budára hetekig a tüzet. A háromnapi folytonos csatározással szétvert több mint 20,000 főnyi hadseregből maradt 9 zászlóalja gyalogos, 4000 magyar huszár, 2000 más lovas, a háromezernyi morvából 100—150, gálya pedig 10. Ez a megrémült és halálra szánt üldözött sereg víz ellen első nap Váczig és Esztergomig, majd Pozsonyba menekült, hol már várt reá az öreg Vells Lénárt, hogy legalább a maradékát összegyűjtse.[1] Mert szegény Roggendorf nem jutott vissza hazájába, sőt még a pesti oldalt sem láthatta, mivel az éjjeli átkelés veszélyéből orvosa és szolgája egy csónakon megmentette, de nehány napra meghalt sebében a csallóközi Somorján, talán szégyenében és bújában is,[2] hogy másodszor sem sikerült a dolga Budán.

Így ért véget a tízhónapos ostrom és körülzárolás. Trója alatt sem volt annyi nemzet, mint itt Buda vívásában — mondja Szerémi — hol izmaelita, thrák, német, spanyol, tatár, bosnya, görög, albán, perzsa, magyar küzdött a várbeli «szittya nemzetség» ellen;[3] pedig hányról feledkezett meg a beszédes udvari káplán! A kik a római király seregében az ostrom egész ideje alatt elvesztek, vagy vérhasban elhaltak, «igazat mondok, — írja Verancsics — többen vótanak 16,000 embernél».[4] De Ferdinánd különösen örökös tartományaiból összehordott nagyszerű tűzérfelszerelését, ezt a 600 ezer frtra becsült kincset[5] sajnálta, mely «a legjobb és legszebb volt, a mit csak kiállíthatott». Csak Isten segíthet itt — mondta nagy szomorúan Verallo pápai nuncziusnak — mert abból, a mit a regensburgi birodalmi gyűlésen ígértek, még semmit sem látott! S még ezer szerencse, hogy a török Pesten megállott diadala mámorában, mert ha akar,

[1] Az id. Ferdinánd-párti latin napló, 157. l. A «De Buda occupata» 160/1. l. Giovio, id. m. 579. l. A «Warhaffte Anzeygung» és Rabucher tudósítása szerint. Különösen becses a mindig első helyen idézett napló, mely a mellett, hogy királypárti, hivatalos adatokon alapuló, s így legmegbízhatóbb.

[2] Lazius nyomán Bergmann, Medaillen I. k. 224. l. Verancsics följegyzése: Összes munkái, II. k. 84. l. Herberstein id. naplója, 331. l. és Thurzó Elek levele Galgóczról 1541 szeptember 5-ikén: Pray, Epistolae, II. k. 113. l.

[3] Szerémi, id. m. 361. l.

[4] Verancsics munkái, II. k. 54. l.

[5] Kirchmair id. naplója, 509. l.

Bécs kapujáig jöhet vala, anélkül, hogy ellentállásra találjon! Magyarország már elveszettnek tekinthető és félő, hogy Ausztria is utána megy![1]

VI.

Még nem veszett el egészen, de napjai meg valának számlálva. A nagyszerű csata ötödnapjára, augusztus 26-ikán Szulejmán szultán is felérkezett Budára[2] «az anatolii vitéz bégekkel» és a janicsárokkal, «a tigrisbátorságú, oroszlánvitézségű» és «világos elméjű» Rusztem basával.[3] Mohammed basa győzelméről a padisah egy budai gyorsfutártól értesült s azokról a holttestekről következtetett, melyeket a mohácsi mezőn innen vettek észre a Dunában. Közelebbről is megszemlélték őket a török naszádosok, s volt nagy újjongás a táborban, «mikor megtudták, hogy azok csakugyan a feslett erkölcsű hitetlenek piszkos hullái».[4] György barát, Petrovics Péter, Török Bálint, s az urak mind díszes bandériummal egy mérföldre Cserepesig mentek a szultán elé. Vitézségük jeléül «nagy kevílyen dobbal, síppal» az utolsó ostromkor elfogott 600 német foglyot vitték magukkal. Húszával egymáshoz kötve állították fel szegényeket az útszélen, megfordított zászlóikkal. A «páratlan világbíró ő Felsége» azonban «példaadás okáért» négyszázat a janicsárokkal rögvest nagy kegyetlenül levágata bennük, «kin az magyarok igen megörölínek», tréfásan mondván a szultán, hogy «halott ember nem harczol többet,»[5] kétszázat pedig naszádjaira vitetett. A halálra-

[1] Verallo jelentése Bécsújhelyről, 1541 augusztus 26-ikán; a nápolyi állami levéltár C. Farn. 711. kötegében.

[2] Budára érkeztéről még: Verancsics, Összes munkái, II. k. 54. l. és a Castelnuovoban elfogott Kamorai András elbeszélése; Bucholtz, id. m. IX. k. 318. l.

[3] Szulejmán id. fethnámeja, 393. l. és Ferdi, ugyanott, II. k. 108. l.

[4] Ferdi, id. h. 108. l.

[5] Verallo jelentése Linzből, 1541 szeptember 5-ikén: Huomo morto non fa piu guerra! Az id. nápolyi állami levéltár C. Farn. 696. kötegében és Ferdinél, id. h. 180. l. E szomorú eseményt is megénekelte Hans Sachs «Ein Tyrannische that des Türcken wie er sechshundert gefangne Knecht ellendigklich hat lassen nieder hawen, auch die Künigin ins ellendt verschickt im M.D.XXXXI. jar.» cz. versében; Bleyer id. tanúlmánya, 542—43. l. és gróf Apponyi Sándor, Hungarica, I. k. 231. l.

ítéltek közűl csupán kevés szabadúlt meg Izabella királyné könyörgésére, köztük egy Bursich nevű cseh kapitány [1] és Puchaim Boldizsár német hadnagy.[2]

Ezek után letelepedett arra a helyre, hol megelőzőleg a németeket megverték és szemlét tartván török csapatjai fölött, megdícsérte a két vitéz Mohammed béget. A nándorfejérvárit kitüntetésűl rögtön ki is nevezte Görögország béglerbégévé. Azután a Buda várában dühöngő döghaláltól félve, Ó-Budára húzódott, hol taraczklövésekkel s tárt kapukkal fogadták, de a tábor szélein vigyázó tatár előőrsök egész Visegrádig elnyúltak.[3] Villámgyorsan terjedt el ennek híre Ferdinánd udvarában, mely attól rettegve, hogy a szultán hada három nap alatt Bécsújhelyen lehet — ha akar, gyorsan felcsomagolt. Augusztus 29-ikén Bécs mellett van (Schottwienen) és szeptember hó elején a római király már a linzi várkastélyban tárgyal az osztrák rendekkel és a pápai nuncziussal némi-nemű segítség ügyében.[4]

Másnap, augusztus 27-ikén reggel a szultán táborából Orudzs csausz, «ki a többi csauszok között fő vala» érkezék fel a budai palotába, köszönteni a királyné asszonyt és urakat ura nevében, s egyúttal köszönni nekik, «hogy az nímetek ellen ilyen embersiggel, tekílettel megállottak volna, és Budát is megtartották volna». Biztatá őket, hogy «őnekiek az hatalmas császár oltalmazójok akarna lenni» mindenki ellen, és előrakosgatta a jó indúlata jeléül küldött ajándékait. A királynénak és fiának egy drágaköves övet, négy aranyláncczot, selyemszövetet, három «aranyláncczos, aranyozott nyergü» török paripát, az uraknak és fő-fő polgároknak «arany bárson csohákat jó számmal, mert ídesíteni kell vala neki előszer a szíveket, hogy künnyebben Budához férkezhetník», gondolták az egykorúak. De legszebb és legdrágább vala «hogy sem az többi» a Török Bálintnak küldött

[1] Giovio, id. m. 581. l. és Porembski id. jelentése Verancsics munkái I. k. 165. lapján, a hol azonban Biessichki-nek írja.

[2] Fessler, Die Geschichte der Ungern, VI. k. (Lipcse, 1823.) 592. l.

[3] Gorka id. augusztus 29-iki jelentése; Giovio, id. m. 580—81. l. és Kamorai id. vallomása szerint.

[4] Verallo id. szeptember 5-iki jelentése Linzből.

54. II. SZULEJMÁN SZULTÁN.

ajándék, «mert az okos madarász is inkább annak a madárnak sívol», melyet leginkább szeretne kelepczéjébe fogni.[1] Török maga ezer márkányira becsülte, a mint Werbőczinek mutogatta. Vele különben már tegnap is rendkívül szívesen bánt a szultán, midőn fogadására az utolsó budai csatában összevérzett ruhájában ment elibe, hogy a császár iránti hűségét kimutassa. Megnyugtatta a kanczellár is, hogy ne kételkedjék a szultán nagylelküségében.[2]

Még a királyné asszony is megörült a drágaságoknak és «mindnyájan nagy bizodalomban» voltak a csausz iránt. De az még el sem ment, midőn belép egy másik török követség. Ez elő-adta, hogy a szultán Bécs ellen akar menni, s e végre németül is tudó kalauzt kér az uraktól. Rögtön ki is szemelték Pesthy Ferenczet, a barát deákját, a ki «tud vala útakat, nyelveket és a níméteknek minden módjokat, bécsi tájának minden állapotát» ismeré. Hogy pedig az ország dolgát meghányják-vessék, kiváltképpen Budáét, «hogy az nímet király kezibe ne akadna és a János király fiátúl el ne veszne», jöjjenek az urak a budai bíróval és főpolgárokkal elibe a táborba, s hozzák magukkal a király fiát, mert az ő hitvallása nem engedi, hogy idegen asszony házába lépjen. Pedig a csecsemőt nagyon vágyik látni. Úgy is gondját akarja viselni, mint tulajdon fiának; s «ha övínek megteheti», Buda mellett Bécset is neki gondolná adni, «csak az gyermek nyolcz avagy tíz esztendőt» érjen. Erre az urak készülődni kezdtek, hogy mielőbb lemenjenek a szultánhoz «nagy pompasággal, kevílysíggel» és mentől díszesebben. Csak Török Bálint ellenkezett, kész lévén megesküdni, hogy ő «megtartja Budát az terek ellen keresztyén fejedelemnek.[3]» Halljátok uraim, ne menjünk mind — mondá — mert rossz jel, hogy a török császár mindnyájunkat kíván. Menjen csupán György barát Werbőczivel, mi meg készüljünk a harczra, és mindhalálig védjük magunkat, ha a török el akarná foglalni a várost, hisz többen

[1] Lutfi basa, id. h. 29. l. és Verancsics: Összes munkái, II. k. 55. l.

[2] Szerémi, id. m. 360. l.

[3] Török Bálint deákja, Martonfalvay Imre följegyzése: Magyar Tört. Emlékek, Irók, XXXI. k. 141. l.

vagyunk kétezernél. Ám menjetek, én maradok! Csodálkozom Bálint uram — felelt erre a kanczellár — hogy kegyelmed anynyira kételkedik a császárban, kinek szava szentírás; de ha nem akar velünk jönni, csakugyan vége lészen mü irántunk való kegyelmességének. Jól tudjátok, mondá Török Bálint, hogy nektek nem lesz bajotok, de én tudom, hogy nékem gonosz lészen! Soh'se féljen kegyelmed, a míg minket lát, biztatá Petrovics, míg másfelől «a kincstartó barát» igyekezett meggyőzni arról, hogy vitézkedése hiábavaló s az ellentállás oktalanság lenne. Erre beadta ő is a derekát, de a mint katonáitól búcsúzott, mindegyre azt emlegette, hogy nem fog többé visszatérni Budavárába.[1] Izabella királyné is nagy bánatba esett a császár kívánsága miatt. Egyre «sír, jajgat, bánkódik, módot-útat keres és tudakozik vala, hogy és mikípen menthetné magát attól, hogy az fiát császárhoz ne köldhetné». Tanácsosai, kivált a barát és maga Török Bálint váltig biztatták, s hányták fel az okokat, «hogy egyéb nem lehet benne», meg kell tenni;[2] de ő egy napi gondolkozási időt kérve a csausztól, másnap kijelenté, hogy előbb menjenek le ajándékaival maguk az urak a szultánhoz, s ígérjék meg, hogy teljesíti óhaját.[3]

Igy is lett. Az urak — éppen vasárnap lévén — reggel a királynéval s az egész udvarral nagymisére mentek, s aztán búcsúzni kezdtek: a királynétól, ismerőseiktől és György baráttól, a ki kevesedmagával vállalkozott lemenni a szultán táborába. Erős szív kellett hozzá, mert a törökök közt sokan voltak, a kik szánták «szegény Magyarország» sorsát, veszedelmét és «titkon több embernek mondták, hogy a császár megfogja őket, és az Budát tőlek elveszi». De a barát erősen bízott a szultán szavában meg a saját eszében, s még maga biztatta a félőket, a mint erős fedezettel, jó magyar lovas kísérettel őket elibe vezette. A táborba

[1] Latinul Szerémi, id. m. 364—65. l.

[2] Verancsics, Összes munkái, II. k. 56—57. l. és az egykorú, 1541-iki «Vier Missiven» cz. tudósítás szerint, melynek leírását alább nyújtjuk és czímlapját is hasonmásban közöljük.

[3] A «Vier Missiven» és Kamorai id. vallomása egybevágó adatai szerint.

érve, átnyújtották neki a királyné nevében az ő és fővezérei számára hozott viszontajándékokat: «aranyas kupákat, jeles arany lánczokat, ezüst mívet, selöm-morhát, aranyos atlaczot», több mint 11,000 frt érőt, a mit a Bornemisza Tamás pecsét alá vetett házából szereztek.[1] A császár jó szívvel vette a drágaságokat, szívesen beszélgetett a magyar urakkal s délután bántatlanúl hazaereszté valamennyit. A királyfi számára egy vég bíbort is adott György barátnak,[2] azzal, hogy másnap személyesen elhozzák a gyermeket.

Hétfőn reggel, augusztus 29-ikén nagy sürgés-forgás támadt a budai várban. A királyné «szép aranyas szekerét» fényesítgették, csatlósok szaladgáltak ide s tova, lovasok várták türelmetlen az indúlás perczét. Délre járt az idő, mikor Izabella a gyámok tanácsára hajtva, 13 hónapos kis fiát «nagy fájdalommal» útnak eresztvén:

> Ölelgeti, nagy sírtában igön apolgatja,
> Véli vala, szép kis fiát többé nem látnája.[3]

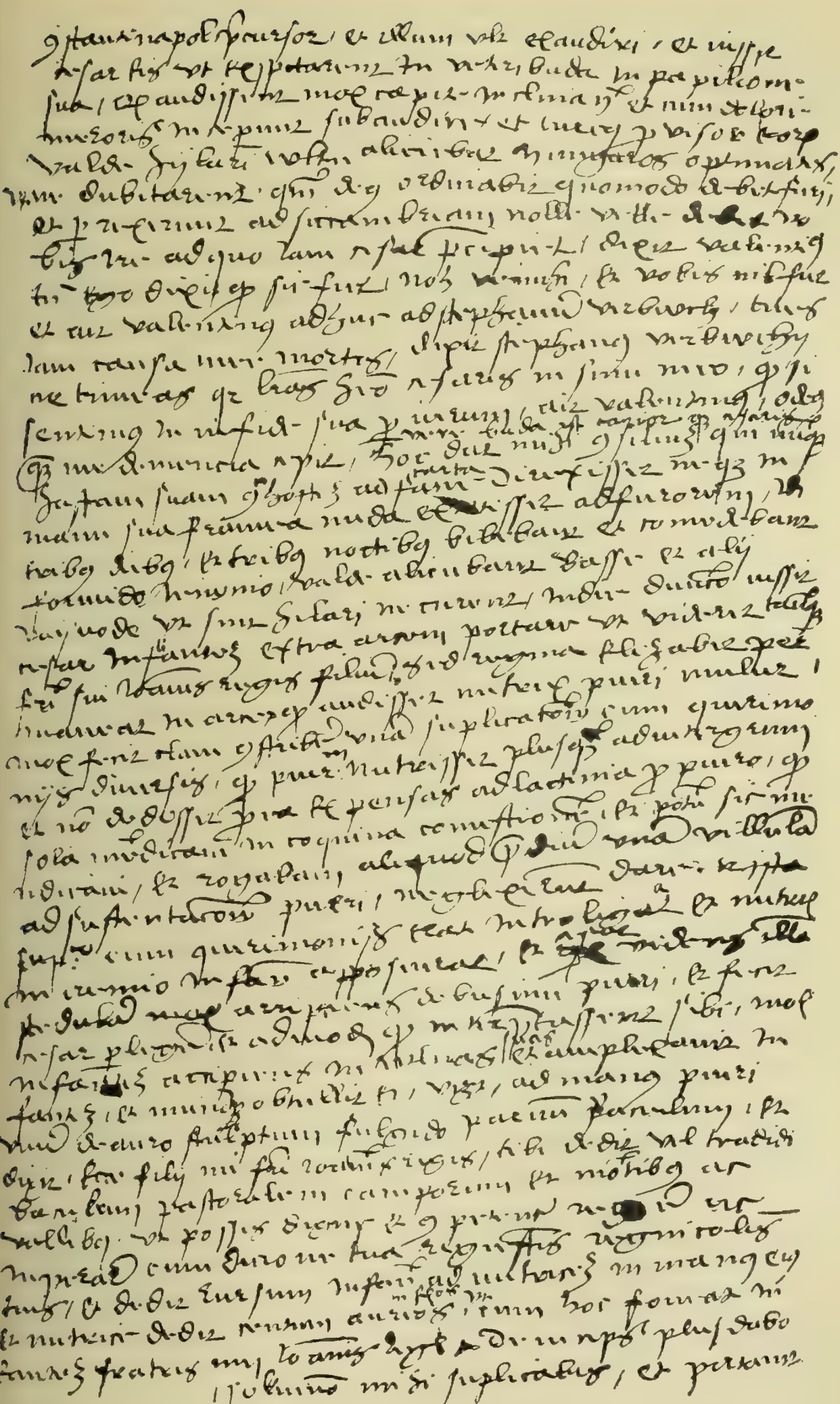
Majd lecsillapodott, s a mint kis gyermekét szoptató dajkájával és «két fő nemes vín udvarabeli» asszonynyal hintóba ültette, e szókat ejté az urak előtt: «Miérthogy az Frater György barát, szerzetes, és nem levín soha nős, sem fias ember, nem tudja, micsoda legyen az magzati szerelem, te rád, Terek Bálint, ki tudod mind ezeket, mert felesíged és gyermekid vadnak, az én tulajdon egyetlen egy fiamat ajánlom, és te tőled az császárnak köldem, és hagyom tenéked, hogy úgy viselj gondot reája, mint az tiedre, hogy el ne veszjen, de bíkível megint hozd őtet haza».[4] Erre megindúltak. Elől az urak: György barát, Petrovics Péter, Török Bálint, Werbőczi István és fia: Imre, Porembski

[1] Bornemisza feljegyzése: Verancsics, Összes munkái, II. k. 202. l.

[2] Szerémitől (id. m. 363—64. l.) és Kamorai vallomásából tudjuk, hogy előbb az urak mentek a szultánhoz és tértek vissza tőle, s csak másnap vitték le a királyfit, minek dátuma — augusztus 29-ike — egyéb feljegyzésekkel is megegyezik.

[3] Tinódi Sebestyén, Az János király fiáról való szép krónika, (Akadémiai kiadás) 366. l.

[4] Szavait feljegyezte Verancsics: Összes munkái, II. k. 58. l.

55. RÉSZLET SZERÉMI GYÖRGY KÉZIRATÁBÓL.

Péter titkár, Batthyányi Orbán, Markos Péter, Podmaniczki János, Bábay Kis Péter, Cserepowith Miklós és Turkowyth Miklós főbíró, «azon aranyos és bársonos csohákban», a miket kaptak, mintegy negyvenen. Utánuk következett a királyfi aranyos hintója, s a menetet bezárta egy csapat czifra huszár és városi polgár. Sok bámulója akadt a díszes bandériumnak, de a mint az útczákon elvonúltak, a hajadonok és özvegyek mind csak azt hajtogatták, hogy nem jön vissza többé Bálint uram! [1]

A «nagyúr» fő udvari embereket, «szép és drága öltözetű szemílyeket bocsátott vala» a királyfi és kísérete elé, melyet egy nagy sátorba, s onnan kis vártatva a szultán elé vezettek. Az ő szállása hat sátorral a tábortól félre eső lógodi mezőn állott. [2] Ide érve, csakhamar hívatták a tanácsurakat. A királyfit (a megállapodások szerint) Petrovicsnak kellett volna a császárhoz bevinni, de a gyermek elkezdett sírni, nem akart dajkájától megválni, s így ő vitte be reszkető karján az urak előtt lépkedve. A császár «nagy jó szemmel látá» őket, örömében «forgatni kezdí az két tenere közett» a kis gyereket, kiről Laski a portán azt híresztelte, hogy «lián volna»; [3] a dajkát aztán a királyfival Podmaniczki, Pest és Buda két bírája kíséretében csakhamar kivezették, de a többieket ott tartották tanácskozni. A szultán kijelenté egyszerüen a nemeseknek, hogy tekintve a magyarok viszálykodó természetét, Budát magának tartja meg és abba helytartót fog helyezni, mivel olyan derék várost nem szabad női kézben hagyni, «mert az asszonyok ingadozók, mint a szél!» György barát tiltakozott e szándék ellen, és társaival azt felelte, hogy eddigelé is jól kormányozták a várost és békében megvoltak, török helytartó nélkül is, bár mindent hűségesen megtettek a szultán érdekében, a mit kívánt és parancsolt. [4] De a nagyúr nem alkudozott, sőt intésére a janicsár-aga nagy hirtelen összeszedte

[1] Szerémi, id. m. 366. l.

[2] Ugyanott a 362. lapon.

[3] Verancsics Antal: Összes munkái, II. k. 59. l.

[4] A «Vier Missiven» adatai, Kamorai tanúsága, Verallo id. szeptember 5-iki jelentése és Joannes de Oppendorf vallomása szerint; M. Tört. Tár, id. I. k. 250. l.

embereit s megindúlt Buda felé. Az urak csodálkozni, félni is kezdtek, mert eszükbe jutott, a mit hallottak a napokban a szultán szándékáról; de nem tehettek semmit. Megdermedve álltak s néztek egymás szemébe. Volt a ki könnyezett, «értvín és látván Buda veszísit», melyről halkan beszélgettek maguk közt. Künn mind élénkebbé vált a zaj és sürgölődés. Előhívták Turkowyth főbírót, hogy menjen velük, nehogy Buda kapuját orruk előtt betegyék, hanem «ő vele megadatnák» a császárnak. Hiába biztatta az urakat török vezéreivel, hogy senki fejének és marhájának nem lesz baja, nem hittek már szavának. Ezalatt a gyermeket ismét bevitték a szultánhoz, a ki két fiával karjaiba vette, csókolgatta, dédelgette és kezébe aranyos «kormányzói» pálczát nyomott. Dajkáját is megszólítá, sőt száz arany forintot adott neki,[1] látva, hogy sír. Sírt a két «vénasszony» is, «nem remílve, hogy többé a király fiát az anyjához vihessík». Majd édességgel, rózsa-czukros vízzel és nyolczfogásos ebéddel halmozták el a magyarokat; de hiába kínálkoztak, nem esett jól semmi nekik, annyira oda voltak. «Különben is boszszantá őket — írja naivúl az egykorú újságíró — hogy törökösen földre kelle ülniök, meg hogy a királyfit nem tüntették ki náluknál jobban».[2] Pedig az uraknak bizony nagyobb gondjuk volt annál, s azon járt az eszük: mi történik azalatt Budán?

A szombati kaput a szultán 3000 lovasa azonmód nyitva találta, a mint délben kinyitották volt az urak csapatjának. Innen aztán lovaikat visszaküldték a táborba, csak a vezéreket hagyták a kapu közelében kívűl, s gyalogszerrel mentek be csendesen a városba.[3] Szent-György piaczát maga a janicsár-aga és a babiloniai Szolimán basa szállta meg, kit a török császár vezéri méltósággal «budimi béglerbéggé» tett.[4] Ellenben a hadnagyok Buda többi öt útczáját: a Mindszent-, Olasz-, Szent Pál-, Zsidó-

[1] Szerémi, id. m. 368. l.

[2] Az id. «Vier Missiven» és Verancsics, Összes munkái, II. k. 59—60. l.

[3] Kamorai vallomása: Bucholtz, id. m. IX. k. 319. l. Egy szemtanú spanyol katona elbeszélése: Verallo id. szeptember 5-iki jelentésében és Verancsics, Összes munkái, II. k. 61. l.

[4] Lutfi basa, id. h. 29. l. Ferdi, id. h. 109. l. és Verancsics munkái, II. k. 83. l.

és Ötvös-útczát lepték el, míg a vár három kapuját: a Szombat-, Zsidó- és Szent János-kaput külön fegyveres néppel őríztették. Azután felvonták a két fővezér sátrait s kikiáltatták a bíró embereivel mindenfelé, hogy «estvéig, valaki az várasban volna, úr, nemes» egyaránt kitakarodjék, ki merre akar. Így vette meg a török a mohácsi csata tizenötödik évfordúlója napján «fegyver nélkül» a kiürített Buda várát. Lőn is rajta akkora öröme a szultánnak, hogy «ha tulajdon atyját ölte volna meg — mondá — mindennek kegyelme vagyon».[1] Nem is bántalmaztak egy lelket sem; csak azokat a módosabbakat fosztották ki a rakonczátlan janicsárok, a kik «a vár alatt, Mátyás király dunamelletti istállójában» húzódtak meg éjjelre.

Besötétedett, mire mindez végbement, s a szultánnak megjelenthették. «Immár takarodó idő felé» járt, úgy «a 23-ik óra tájban», midőn a szultán marsallja a királyfit két csauszszal s egy «jó fótja törökkel» szövétnekek fényénel visszaindítá a várba, életéért remegő anyjához, a kihez éjfélutáni egy órakor érkeztek. De az urak közűl csak Podmaniczki, Markos, Bábay és Cserepowith kisérte el; a kincstartót, a kanczellárt, a temesi grófot, Török Bálintot és Battyányit a szultán hetednapig magánál tartotta.[2] Szegény Törököt halálos félelem fogta el. Te vagy oka halálomnak, mondá keserűen Werbőczinek, a ki azzal igyekezett megnyugtatni, hogy ne féljen, mert keblében van a szultán biztosító levele. Még a basák is vígasztalták, hogy ne szomorkodjanak,[3] mert nem lesz semmi bajuk.

Az a hét, míg János Zsigmond gyámjai odavoltak, tanácskozással, alkudozásokkal és üzenetváltással telt el. De hiába kérte a szultánt másnap levélben a királyné és kérlelte vejét: Rusztem pasát, kinek felesége számára franczia mívű értékes arany lánczot küldött,[4] csak nem tértek haza a tanácsurak, a

[1] Bornemisza feljegyzése: Verancsics, Összes munkái, II. k. 202. l.

[2] Verancsics, id. m. 61—62. l. és a «Vier Missiven» adatai szerint.

[3] Szerémi id. m. 367. l.

[4] Torquem aureum gallici operis, et gemmatum monile; Verancsics, Összes munkái I. k. 219. l.

kik titokban kiszökdöső szolgáikkal adtak hírt magukról a várba. Itt különben csend és rend volt. Szolimán basa a polgárok fegyvereit, még a késeket is elszedette. Egész halom lett belőlük Szent-György piaczán, a mint a magyarok «igen gonosz kedv-

Vier warhafftige Missi-
uen/eine der frawen Jsabella Königin vnd
nachgelassene wittib in Vngern/wie vn-
trewlich der Türck vnd die iren
mit ir vmbgangen.

Die ander/eines so in der belegerung bey
der Königin im Schloß gewest/wie es mit Ofen/
vor vñ nach der belegerung ergangen.

Die dritte/eines Vngern von Gran/
wie es yetz zu Ofen zugehe.

Die vierdte/des Türckischen Tyran-
nen an die Sibenbürger.

Auß dem Latein ins
Teutsch gebracht.

56. A «VIER WARHAFFTIGE MISSIVEN» CZÍMLAPJA.

vel» hozogatták elő vitézi jelvényeiket. A török tisztek gyönyörködve, de bizonyos szánalommal vették át a sok drága holmit, szidalmazván a budaiakat, «hogy emberek is, pénzek is, fegyverek is levén, szívek, karjok, módjok az hadakozáshoz nem

volna»[1] elég erős. Aztán kidoboltatta a basa, hogy mindenki veszteg üljön házában, s ki ne járjon senki az útczákra, melyeken az őrség tanyázott. De ha mégis valakit megtalálhattak, kifosztották, ha «úrszabású, vagy nemes, vagy szolgáló ember vala». Tűrniök kellett csendesen, és rosszúl csak az olyan vitéz járt, a ki «keményebben tartja vala magát», midőn a török «tollát fejiből kiszedé» és «fegyverét oldaláról leódá». A «parasztot» nem bántották, mert arról nem volt mit leszedni.[2]

Augusztus utolsó napján Orudzs csausz jött György baráttal a királynéhoz követségben. Hívatkozott János király testamentomára, melyben az ő és fia főgyámjává a szultánt tette. Hangsúlyozta, hogy Budát «a német királytúl» soha sem szabadíthatták volna meg az ő ereje nélkül. Mivel pedig a körülötte lévő urak «igyenetlenek önköztek» és engedetlenek (Ferdinánd meg olyan erőt a német birodalom segítségével sem gyűjthet, hogy «Budát és az országot megtartani, megoltalmazni — mely dolog férfinak való, nem asszonyállatnak, sem bölcsűben való gyermeknek» — nem tud,) kénytelen kezéhez venni ő a fővárost, hogy megtartsa «az nímetek ellen» fia számára, a míg a húsz esztendőt megéri. Hogy pedig «azonközbe» legyen hol laknia, neki adja az «Erdélységet», meg «Lippát, Solymost, Lugost, Káránsebest és Temesvárt» azokkal a birtokokkal egyetemben, melyeket a barát és Petrovics a Tiszántúl néhai «János király után» bírt, vagyis a Részeket is: Szatmár, Zaránd, Bihar, Szolnok és Máramaros vármegyével és Kassa városával együtt.[3] Fia «tutora és gondviselője» gyanánt s a «két ország kormányzójáúl» hagyja György barátot, Petrovics «penig az hadi dologra vigyázzon», a míg a királyfi megnövekedik. Mindezekről a szultán levelet is állíttatott ki, melyben meg volt írva, hogy «Erdély s a magyar királyság része a szentmihálynapi adó fejében évenkint 10,000 aranyat fizet a szerencsés portára, még azon esetre

1 Verancsics, Összes munkái, II. k. 63. l.

2 Az id. «Vier Missiven» adatai; Verancsics, Összes munkái, II. k. 63—64. l. és Szerémi, id. m. 369. l.

3 Verancsics, Összes munkái, II. k. 64—66. l. és Eder, Scriptores, II. k. 264. l.

is, ha azontúl egy fillérje se maradna. Várad, Fogaras, Kassa tartományaival legyen a baráté, Petrovics birja Temesvárt szandsákságúl . . . A barát pedig úgy szolgálhat nekünk, hogy még Bécset is neki ajándékozom.»[1]

A «kralicza», miként a törökök Izabellát nevezték[2] a «császár csalárdságát látván», neháný szót ejtett zokogva gonosz szerencséjéről, és habár «rakva míreggel vala», nem szólt semmit. Kedvetlenűl köszöné a szultán jó akaratát, s azt az üzenetét, hogy tanácsosainak nem lesz baja; György barátot azonban emlékezteté gyakori jóslatára, hogy Budát a pogány kezére juttatja. «Ám most ti férfiak levín — mondá — lakjatok abban kit ti magatok kerestetek». De ha már el kell mennünk, «előszer menjünk Lippára, onnat azután az idő megmutatja, hová kelletik lennünk» később. A «barát választig píronkodík,» de azzal vígasztalta a királynét, hogy «még jobb szerencsát jüvendőben mutatna Isten nekie, gyermekinek, hogynem ha nímet királnak megadták volna magokat»; mert még rosszabbúl jártak volna, ha a török mindkettőjüktől vette volna el Budát. Aztán rendeletet adott, hogy a «rakogatáshoz kíszüljenek» a palotában, s azzal újból visszament a török táborba.[3]

Szeptember elsején a török újabb katonasággal rakta meg a kapukat, Szolimán basa pedig kitisztíttatá «az nímet Bódogasszony templomát, ki Budában fű vala», azaz kihányatta belőle az oltárokat, és aztán a «sanctuariomban bal felől, tágos és magas kerek pulpitost» csináltatott a szultán számára, hogy ott hálát adhasson Istennek Buda bevételéért.

Másnap reggel, szeptember 2-ikán, «a szent pénteki napon», melyet a törökök úgy tartanak, «mint mi az vasárnapot», vonúlt be «a vezírekkel, előkelőkkel, az udvari szolgákkal és az egész sereggel» ünnepélyesen a padisah Budára, melynek kulcsait már

[1] A szultán e levelét (ha ugyan nem koholmány) György barát a székelyvásárhelyi 1542 január 26-iki országgyűlésen mutatta s olvasta fel az erdélyi rendeknek; Szilágyi, Erdélyi országgyűlési emlékek, I. k. 34. és 77. l.

[2] Deselálzáde, id. h. 230. l.

[3] Verancsics, Összes munkái, II. k. 66—67. l. és Szerémi, id. m. 370. l.

megelőzőleg megkapta volt a királynétól. De csak éppen a dsámivá átalakított templomig haladt, s elvégezvén benne két fia: Mohammed és Szelim társaságában hálaadó imáját, sietve lement ismét[1] seregéhez.

Harmadikán a szultán dívánba hívta basáit, hogy (mivel hazatérő útja sietős) véglegesen határozzanak a felől: mi történjék a királynéval, fiával, a főurakkal, Budával és az egész országgal.[2] Egyenként adták elő a basák egyező véleményüket, «hogy ez alkalommal közvetlenül birtokba kell venni Budun várát».[3] A császár maga előadta, hogy immár kétszer meghagyta a várat a magyaroknak, de azok veszekedők, egyenetlenek maguk közt és alig tudnak nehány ezer embert kiállítani védelmére. Mindenik e bajnok — mondá — veti magát, országa és ura birodalmát kívánja, lesi, kapja, mindnyájan pedig egy kis várasra, egy asszonyállatra, egy gyermekre, önnenmagokra, ilyen nagy és nemes és gazdag országból gondot nem tudnak viselni. Hogy én az Budát ezeknek kezekben hagyjam, kin az nagy nevem, hírem áll, nem vóník a ki vagyok, szígyent is tenním az én eleimön.[4]

A többi teendőre nézve már megoszlott a basák tanácsa. Az egyiké az volt, hogy az urakat vigyék Sztambulba, a másiké, hogy a királynét küldjék haza szüleihez, fiát pedig neveljék törökösen a szerályban és gyámjait öljék meg. «Hát a szultánt, ki a királynénak s a herczegnek védelmet, pártfogást ígért, szószegéssel vádolhassák-e a keresztyének? Meg aztán illik-e özvegyek és árvák ellen kegyetlenkedni, mikor Isten és a szerencse is elhagyta őket? Kíméljük a királyfit szerencsétlen árvaságában, és e vitéz nemzetet balsorsában!» — így fakadt ki Rusztem basa a túlzók ellen. Maga a császár is csillapítólag hatott vezéreire![5] Kijelenté, hogy úgy lesz minden, a mint már kimondta Buda

1 Verancsics feljegyzése, id. m. II. k. 68. l. A «Vier Missiven» adatai szerint és Dselálzáde, id. h. 231. l.

2 Verancsics Joviushoz; munkái, I. k. 222. l.

3 Dzselálzáde, id. h 230. l.

4 Verancsics följegyzése: Összes munkái, II. k. 82. l.

5 Verancsics és Giovio után: Fessler, id. m. VI. k. 597—98. l. V. ö. Horváth Mihály, Fráter György, 166—67. l.

elfoglalása napján, s a jelenlévő magyar urakat is megnyugtatta, hogy bántatlanúl hazamehetnek.

Utána, szeptember 4-ikén a szultán olasz tolmácsa zászlót hozott urától a királyfinak, hogy azzal «a havasalföldi vajda módjára»

57. WERBŐCZI ISTVAN KANCZELLÁR.

Erdélyt «szandsákja»-ként kormányozza. Hazatértek mellé aznap a tanácsurak is, kivéve Török Bálintot, kit «egy falkáig» magával akart vinni és Werbőczi kanczellárt, a «ki jámbor és vén tervínytudó ember levín», Markó deákkal a György barát házába

helyezkedett Szolimán basa mellé rendeltetett főbírónak, hogy «tervínt szolgáltasson» a budavári és városi keresztyéneknek.[1] Hanem azért mindkettő felkereshette a királynét, kitől könyes szemmel búcsúztak, sajnálkozva szomorú sorsán.

Átkelvén a Dunán, szeptember 5-ikén indúlt útnak Izabella a nagy bizonytalanságba, de mivel holmiját és megmaradt drágaságait hátrahagyogatni nem lehetett, igen lassan haladtak, úgy hogy első éjjeli szállásukat Pesttől nem messze sátor alatt töltötték a mezőn. Idáig a főbb budai nemesek is elkísérték, a «marhás szekerek» védelmére 3—4 kocsi fegyvert hozván utána Szolimán basától.[2] Kellett is, kivált a szent koronát tartó vasláda őrzésére, míg személyes biztonságukról 150 lovassal a szultán egyik csausza: Dzsafer pasa gondoskodott. Itt vette Petrovics temesvári birtokaiért az utána küldött szandsák-zászlót, de nagyon félt, nehogy vissza találja hívni a szultán, mint György barátot. Várták is aggódva vissza a barátot, a kitől a császár még Pécs városát kívánta, úgy, hogy a királyné — csakhogy szabadúljon a pogány kezéből — azonnal aláírta a pécsi tisztjeihez intézett rendeletét, hogy adják át a várost a szultánnak.[3] Várakozás közben jött meg a jó Podmaniczki János is Veszprémből, palotai várából, a hová féltében Budáról kiszökött volt. Ez t. i. «okos ember vala», s midőn azon a végzetes napon a szultán táborában marasztalta a tanácsurakat, ő alig hogy meghozta a királynénak gyermekét, «még azon estve szakállát elmetszi, szűr-csohában felőtezik és egy puttont vállára fogván» szőllőmunkásként haza bujdosott a várból.[4] Most kötelességérzete vezette vissza a királyné asszony mellé, csakhogy sokáig kaczagták és csúfolták vele, hogy hol hagyta el szép szakállát!

Tovább haladva, a török katonai fedezetet ötödnapra a Tiszától haza kellett küldeni. De pótolták őket a nemesek, a kik lova-

[1] Verancsics, Összes munkái, II. k. 69. l. és Szerémi, id. m. 370. l.

[2] Verancsics, Összes munkái, II. k. 69. l. és a «Vier Missiven» adatai szerint.

[3] Az alább idézett jelentésnek e része csak is a Verancsics-kiadás 172. lapján van meg; a többi példányokban hiányzik.

[4] Verancsics munkái, II. k. 62. l.

saikkal egyre-másra csatlakoztak a királyné asszony kíséretéhez: Báthory András, Drágfy Gáspár, Pathóchy Miklós, János király igaz hívei, kik a szultán megérkezése hírére többedmagukkal megindúltak Buda felé, «hogy ők is az terek császár kegyelmessíginek» részesei legyenek, midőn Dömösön hallák, mi történt az ország fővárosával és a királynéval. Ezért hátat fordítottak a nagyúrnak s «más kedvvel és gonddal, nagy sietséggel» igyekeztek haza.[1] Így találkoztak össze a királynéval, a kit aztán biztos helyre kísértek. Nem is történt semmi bajuk, csak az idő volt igen nedves, esős mindvégig, úgy, hogy a kíséretből s az udvari nép közűl sokan elpusztúltak a kiütött dögvészben,[2] melynek csíráit Budáról hozták magukkal.

A készülődés napjaiban érdekes epizód történt a várban, a mint Izabella meghagyta György barátnak, hogy gondoskodjék szekerekről.

– Kocsink van elég, mondá a barát, csak lovunk nincs, mivel mind felettük őket az ostrom idejében.

– Menj hát rögtön a török császárhoz, felelé a királyné, és kérj tőle nevemben lovakat.

A szultán nagyot nevetett a barát előadásán, hogy azért nincs lovuk, mivel a németek feletették velök, s kijelenté, hogy igás lova neki sem igen van, de ökröt adhat, a mennyi csak kell.

Erre György barát kiválasztott a szultán gulyájából ötven ökröt (és bivalyt) s befogatván tíz szekérbe, a királynét is felültette egyikre. Így jutottak el Tisza-Varsányba, a hol egy hétig pihentek. Itt azonban a lengyelek közűl «a kik gyengék, s nem olyan erőteljesek, mint a magyarok», meghalt egy udvari nemes

[1] Verancsics munkái, II. k. 60–61. l.

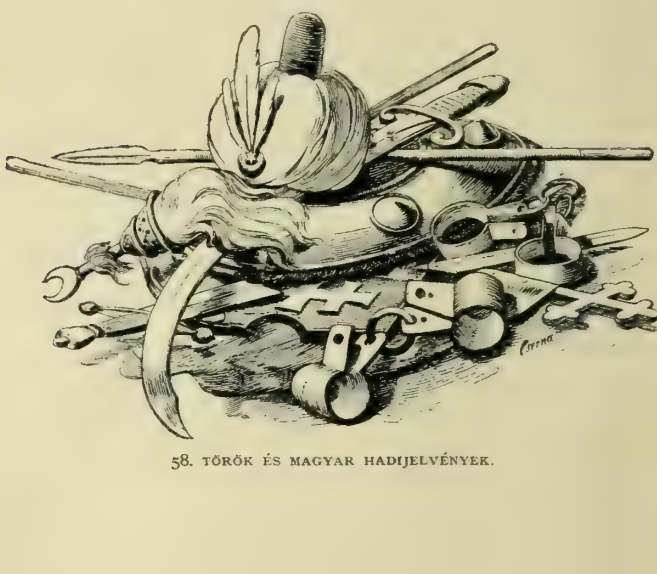
[2] Egy névtelen szemtanú latin jelentése Lippáról, 1541 szeptember havában, kiadta Reusner Miklós: Epistolarum turcicarum liber IX. X. et XI. (Majna m. Frankfurt, 1590.) 6–11. l.; kelet nélküli példánya Verancsicsnál: Összes munkái, I. k. 165–173 l. Egykorú német fordításban, a sokat idézett «Vier warhafftige Missiven» czímű [1541-iki] ritka nyomtatvány második levelében, melynek czímlapját a 187. lapon közöltük. Ez élénk, színes leírást a királyné lengyel titkárának: Porembski Péternek tulajdonítjuk, mivel teljesen megegyezik az ilyvói id. 179. kézirati kötet 146–154. lapján neve alatt olvasható latin jelentés szövegével.

leány s egy előkelő férfi. Ezeket Izabella eltemettetvén a templomba, György barát a szultántól kapott ökröket hamarosan becserélte a varsányiaknál lovakért, melyekkel gyorsabban folytathatták útjukat. De a pestis már benne volt a kíséretben, úgy hogy alig értek Gyalura,[1] ismét meghalt a királyné udvarhölgyei közűl kettő, a kiket a templomba temettek. Megbetegedett atyjának két utána jött szolgája is, a kik Izabellát már nem találták Budán.[2] Aztán átmenve a Kőrös gázlóján, Kún-Szent-Mártonban újból elvesztettek egy lengyel nemest. Ennyi szomorúsággal érkeztek szeptember 18-ikán sok félelem és baj közt Lippára.[3]

[1] Itt (dr. Karácsonyi János szíves közlése szerint) a Hármas-Kőrös jobb partján állott külső-szolnokmegyei Gyalu faluról van szó — most puszta, Öcsöddel majdnem szemben, — melynek plébánia-temploma tövig elpusztúlt.

[2] Izabella id. november 19-iki levelében Lippáról; a két szolga neve: György cursor és Skala János.

[3] Szerémi, id. m. 371/2. l. és Verancsics, Összes munkái 1. k. 223. l. Itt (és néhány más forrásban) szeptember 18-ikával ugyan Izabella indúlását jelzik, de hibás mondatszerkesztés miatt, az tulajdonképpen Lippára érkezése napját jelenti, annyival inkább, hogy előbb maguk elbúcsúztatják 5-ikén Budáról.

58. TÖRÖK ÉS MAGYAR HADIJELVÉNYEK.

ÖTÖDIK KÖNYV

ERDÉLYI ÉVEK

1541—51

59. DOMBORMŰ GYÖRGY BARÁT VÁRADI PÜSPÖKI PALOTÁJÁRÓL

I.

TÖRŐDÖTTEN és fáradtan érkezék Izabella királyné megfogyatkozott kíséretével Lippára, az «erdélyi részek» szélére, a hol gondteljes heteket kelle töltenie. Jegypénzéül kapott váraiból már csak Solymos és Lippa volt kezében, melyeknek jövedelme olyan csekély, hogy – mint érzékenyen írja – koldúlnia kellene, ha a szomszédos nemesség élelmi szerekkel meg nem segítené; mert minden pénzét és kincsét a töröknek juttatta, csakhogy tőle szabadúljon. Pécset is átengedte neki, még Buda alatt, majd meg Péter moldvai vajda nála lévő emberei követelik tőle Csicsót és Küküllő várát, minek visszaadását a szultán is elrendelé. Déváról, harmadik erdélyi várából egy dénárt sem kapott egész éven át, míg Tokaj, Regécz és Tállya várát a római király foglalta el; Debreczent pedig Török Bálint bírja. Hanem bízott Istenben, atyja, a lengyel király támogatásában s vígasztalódott a szultán levelével, melyben szigorúan meghagyta az erdélyieknek, hogy elfordúlva Ferdinándtól és Maylád pártjától, János király fiát ismerjék el urokúl.[1] Fájt ugyan a királynénak,

[1] A szultán levele Konstantinápolyból 946 Sylhesei havában; az id. ilyvói 179. kézirati k. 177. l. Közölve Reusner id. epistolariumában 13–14. l. Németül az id. «Vier Missiven» negyedik levelében és újabban a nagyszebeni német «Transsilvania» 1840-iki évf. 125–6.

hogy a fiához intézett szultáni levelekben ő róla említés sincs, de sorsa javulását az időtől, s az október 18-ikára Debreczenbe hírdetett országgyűléstől várta. Ezt a barát, úgy látszik, a Ferdinándpártiak gönczi gyűlése ellensúlyozására tűzte ki Török Bálint városában, mindenkinek személy- és vagyonbiztonságot ígérvén a szultán nevében, a kik «vele egyetértenek».[1] Jól esett azonban fogadnia az erdélyiek hódoló küldöttségét, mely élén az erdélyi püspökkel s a rendek (t. i. a magyarok, székelyek és szászok) követeivel, hűségéről biztosítá.[2] De Izabella nem bízott eléggé környezete és tanácsosai hűségében és őszinteségében, kiknek tanácsa — mint írja -- mostani sorsára juttatta, s ezért a lengyel udvar minden befolyásos emberét felkérte közbenjárásra szüleinél, hogy «szomorú helyzetéből a nyúgalom és béke révébe» juttassák.[3]

A királyné helyzete csakugyan szánalmas volt. A hosszú ostrom idegsorvasztó szenvedései után megérdemelt volna egy kis nyúgalmat és kényelmet. Nem csoda, ha további nélkülözései közepette reménytelennek látja jövőjét. Nyomasztólag hatott reá annak érzete, hogy nélkülöznie kell a kényelem legegyszerűbb eszközeit, hogy nincs elég ruhája, lova, konyhafelszerelése, s hogy arany-ezüstmarhájából nem maradt egy márka, sőt még egy dragma-érője sem.[4] Megalázónak tartotta, hogy mindennapi asztalát két tanácsosa: Petrovics és Pathócsy látja el ingyen étellel, itallal. György baráthoz való viszonya sem javúlt. Különösen sértette királyi méltóságát, hogy az ország jövedelmét a maga számára tartja meg, s azt is, a mit belőle Izabellának juttat, úgy adja, mintha a magáéból adná. Mostanában is pl. 1400 aranyat kapott a pénzverőműhelyből, s habár az a királynét

1 Magyar országgyűlési emlékek, II. k. 281—282. l.

2 Izabella levele Lippáról 1541 (október közepéről) balicei Boner Severinhez; Reusner id. epistolariuma, 3—4. l. Németül az id. «Vier Missiven» első levelében. Valamint Szent-Lukács evangelista ünnepén (okt. 18-án) írt levele Tarnowski János krakói várnagyhoz s a lengyel hadak főparancsnokához; az id. ilyvói 179. k. 168. l.

3 Tarnowski Jánoshoz írt fenti levelében; ugyanott, 169. l. Magyar kivonatban Óváry regestái II. füz. 81—82. l.

4 Batthyányi Orbán keletnélküli levele Lippáról Murányi Pálhoz; az ilyvói id. 179. k. 176. l.

illette, csupán ötszázat adott belőle neki — ajándékúl, a többit magának tartván meg. A jövőre nézve, Erdélyről sem hitte, hogy az fiának állandó birtoka lehessen, mert tudta róla, hogy Moldva és Havasalfölde között fekszik, a török birodalom torkában. Ezért még legszívesebben Kassán szeretett volna meghúzódni, hová annak prefectusa: Czéczey Lénárd meg is hívta.[1]

A királynénak azonban nem volt igaza György baráttal szemben, a ki mindent megtett érdekében, hogy sorsán könnyítsen és jövőjét biztosítsa. A mi pénzt begyűjthetett, éppen a szűkös viszonyokra való tekintetből nem adhatta át egészen Izabellának, bármint zsörtölődött is. De hogy véget vessen «a belső egyenetlenségnek», a szultán megbízásából országos gyűlésre hívta a nemeseket Debreczenbe.[2] Ez a gyűlés a királyné nyolcz főemberét bízta meg azzal, hogy kettenként felváltva Erdély védelméről és a királyi udvar jövedelméről gondoskodjék. A gondoskodás abból állott, hogy e czélra havi ezer forintot szavaztak meg, mit a királyné «csekély volta daczára elfogadott.» Ezenkivül egy frtnyi subsidiumot vetettek ki minden jobbágyra az ország és a királyné szükségére. Ámde mit ért a buzgóság, ha már november elején egyre-másra jöttek Lippára a nemesek, kik az adó elengedését kívánták, vagy csak egy részét akarták megfizetni. Erdélyiek is jelen voltak a debreczeni gyűlésen,[3] maga Verancsics is[4] és az eszes barát úgy látszik most vetette fel először az erdélyi fejedelemség kialakításának eszméjét. Debreczenből a barát társaival visszasietett Izabellához Lippára, de Zienowicz, a lengyel király követe már elútazott volt. Így november közepén újra Váradon találjuk, mert eleinte itt készült

1 Mindezekről Zienowicz tett nevében jelentést szüleinek 1541 november 18-ikán, midőn Magyarországból hozzájuk visszaérkezett; ugyanott a 195—6. lapon. Kivonata (tévesen 1542-ből) Óváry regestái II. füz. 86. l.

2 György barát meghívólevele Váradról, 1541 szeptember 28-ikáról; Magyar országgyülési emlékek, II. k. 289. l.

3 E gyűlés megtartásáról sem volt eddig tudomásunk. Határozatairól Porembski Péter Bona királynéhoz Lippáról, 1541 november 12-ikén (feria secunda proxima post festum S. Martini) írt jelentéséből értesülünk; másolata a krakói hg. Czartoryski-múzeum «Teka Naruszewicza» 58. k. 105. sz. a. és Izabella november 19-iki levele Kmitához; Óváry regestái, II. füz. 83. l.

4 Verancsics említi, midőn 1541 deczember 24-én Krakóban járt.

a királyné számára lakó- vagy tán székhelyet teremteni. Ezzel Magyarországot akarta megmenteni, mivel meggyőződése volt, hogy azt az egész keresztyén világ megsegítse, mert elvész, ha fenmaradásáról idejében nem gondoskodnak. Egyúttal kijelenté a barát, hogy habár szolgálatai hiábavalók is lehettek, még sem fog megszünni ezt az ügyet munkálni.[1]

És munkálta szorgosan, odaadással, s jól átgondolt tervszerűséggel. Hisz egy új országot, Erdélyt kelle szerveznie és e czélra benne a három rend érdekeit úgy kiegyeztetni, vetélkedésüket úgy lekötni a haza javára, hogy egymást támogatva szolgálják nagy érdekeit. Az erdélyi fejedelemség eszméje ugyan már úgy szólva a levegőben volt, mivelhogy Mayládék is ezt akarták. De feladata mégis nehéz, mert nem volt példa, a mire hívatkozhatott volna, pedig valami olyast kellett megalkotnia, a mi se királyság, se köztársaság, se nem teljesen független, a hogy nem tudna megélni, sem olyan hűbéries tartománya a töröknek ne legyen, mint a szomszédos Havasalföld és Moldova. Hanem kedvezett tervének Buda eleste s az a rémület, melyet ennek híre országszerte okozott, valamint az, hogy Mayláddal is leszámolt helyette a török: Achmed és Kucsuk Bali bég, meg hűbérese, az újra kegyeibe fogadott Péter moldvai vajda. Ezek ugyanis körülzárták a nagyravágyó vajdát Fogarason, s még állott Budavára, midőn (július 20-ikán) csellel elfogták. Igaz, hogy ebben a barát keze is benne volt, de nyilvánosan nem tudták. A csalárdság odiuma a törökre háramlott, a mi szintén György barátnak kedvezett, de a czél eléretett, s két nappal utána — János király halála évfordúlóján — az erdélyiek egyhangúlag hűségi esküt tettek János Zsigmondnak.[2]

Most már a barát volt ura a helyzetnek. Egyelőre Statilio püspök és Bornemisza Boldizsár kapitány tart néhány gyűlést és vezeti az ügyeket. Majd György barát intézkedik személye-

1 Zienowicz fenti jelentése és György barát levele Kmita Péterhez, Váradról 1541 november 27-ikéről; ugyanott, 196—7. l. és Óváry regestái, II. füz. 83. l.

2 Majláth Béla, Maylád István (Magyar történeti életrajzok, Budapest, 1889.) 107. l. és Szilágyi, Erdélyi országgyülési emlékek, I. k. 29. l.

sen, kivált hogy november hó elején visszatért a királynéhoz Lippára. Ide különben egyszerre három török csausz is érkezett: az egyik nem tudta megérteni, miért nem adta át a magyar őrség Pécs várát, a szultán felszólítására, illetve a királyné rendeletére, a másik Csicsót és Küküllővárát kívánta vissza a moldvai vajdának, s a harmadik Lengyelországba sietett. Ezeket a barát valahogy útnak indítá, s aztán Mártonnapkor hozzáláttak a teendők megbeszéléséhez. Jelen volt e fontos tanácskozáson Statilio, Verancsics és Petrovics is. György barát feltárta a helyzetet, és utalva a török álnokságára, abban látta a szabadúlást, hogy Erdélyt a királypárti Magyarországgal egyesítsék, a váradi békekötés értelmében. E végből az alkudozások fonalának felvételére nagy titokban két főnemest Ferdinándhoz indítottak, Verancsicsot pedig Zsigmond királyhoz küldeni határozták, hogy az ügy érdekében közbenjárását megnyerjék. Maga a barát Erdélybe indúlt, hogy az őszi adót felhajtsa,[1] megbízó és meghívóleveleket vivén magával a királynétól, a rendek és városok számára, hogy «a birodalom üdve és fenmaradása végett» Meggyesre hirdetett országgyűlésre karácsony másodnapján begyüljenek.[2]

E szinte hihetetlennek tetsző dologra a barát a bécsi udvarból kapott felhívásra határozta el magát,[3] de kevesen érthették, hogy tulajdonképpen mit akart vele. A török kétszínűségén elkeseredve, egy ízben azt mondta volt, hogy «ha valamicskét bízhatnék Ferdinándban, tudná, mit cselekedjék; de mert a németeket engesztelhetetlen elleneinek hiszi, fél tőlük s gyanakodik reájok». Ezért Laski Jeromos hazatérve konstantinápolyi követségéből, szeptember végén azt tanácsolta a római királynak, hogy feledve a múltat, «ígérjen a barátnak eget és földet,» hagyja Erdélyt, helytartójaként kezén, és alkudozzék vele, mert «ha a barát az övé lesz, a többiek tétova nélkül fogják követni.»[4]

[1] Porembski id. 1541 november 14-iki jelentése; a krakói id. 58. k. 105. sz. a.

[2] Lippáról, 1541 november 15-ikén; Erdélyi országgyülési emlékek, 1. k. 73. l.

[3] Ferdinánd György baráthoz Bécsujhelyről, 1541 október 16-ikán; Tört. Tár, 1878. évf. 249. l.

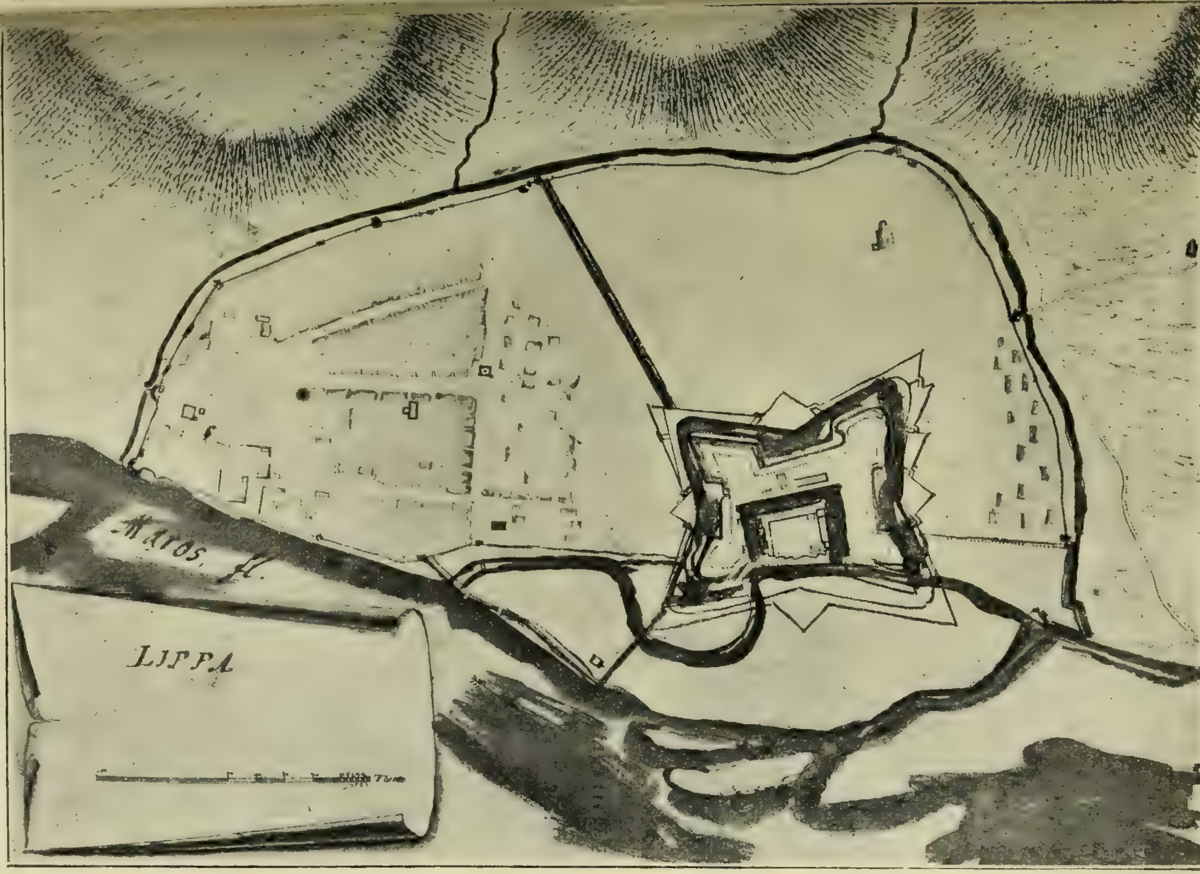
[4] Károlyi Árpád, id. h. 362—363. l.

Csakhogy György barát az így megkezdett tanácskozásokkal egészen mást czélzott, mint a mit Ferdinánd óhajtott, és a miben biztosával megállapodott. A barát nevezetesen bár tudta, hogy a római király most sem teljesítheti a váradi béke feltételeit, hajlandó volt erre nézve mégis alkudozni, hogy ezáltal megnyerje a királyné ügyének az erdélyi szászok hozzájárulását, s hogy másfelől visszavonúló hídat biztosítson magának, ha terve nem találna sikerülni. Mert a barát őszintén óhajtá a két hazarész egyesítését, de biztonságban akarta megvárni, mi lesz a német birodalom tavaszra készülő felszabadító hadjáratának eredménye. Attól tette függővé Erdély átadását, hogy Budát visszafoglalhatják-e vagy nem. Ezalatt ő befejezheti az erdélyi fejedelemség kialakítása munkáját, s hogy azt Izabella nevében és hozzájárulásával tehesse, diplomácziai lépéseket tett, hogy Budát a szultán neki visszaadja. Jól tudta, hogy ennek még csak reménysége sem lehet, de tárgyat adott uralkodni vágyó királynéjának az ábrándozásra, és így legalább nyúgodtan működhetett tőle.

György baráttal hirtelen elhatározással Izabella is bejött szétnézni Erdélybe, kis fia és udvartartása kíséretében november utolsó hetén. Gyulafehérvártt [1] szállott meg a püspök rezidencziájában, honnan nemeseket küldtek sok szép ígéretekkel a szászok városaiba, melyekben alig akarták hinni, hogy a királyné «hűséget esküdött» volna Ferdinándnak.[2] Bizony nem igen hitte ő maga sem, midőn a királyné két megbízottja még Prágába is utána ment azzal a hírrel, hogy most már a barát is teljesíti felszólítását és hajlandó egyezkedni. «Ha nem volnék annyira, a mennyire vagyok, a múlt csalódásai miatt elfogúlva, jó végét várhatnám a dolognak — írja V. Károlynak — de éppen a múltak példája óva int engem, hogy előre biztosnak vegyek e tekintetben bármit is.»[3] De azért teljes bocsánatot ad neki a múltakért, és függőpecsétjével kiadott oklevélben erősíti meg püspöki javaiban, kincstárnoki hivatalában «Buda visszavétele

1—2 Az id. Album Oltardianum 13. l.

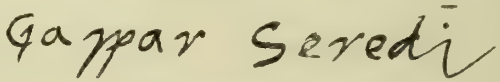
3 Ferdinánd a császárnak 1541 deczember 11-ikén; Károlyi, id. h. 364. l.

60. LIPPA VÁRA ÉS VÁROSA

idejéig», sőt Munkács vára árendáját is élethossziglan átadja.[1] Egyidejüleg beküldte hozzá Serédi Gáspárt, felső-magyarországi kapitányát,[2] mivel a béketárgyalások végett már egy hónappal előbb kinevezettekkel: Várday érsekkel, Perényivel és három más társával,[3] a barát úgy látszik szóba sem akart állani.

Ennek hírére Izabella királyné is meghatalmazást állított ki (deczember 18-ikán) Statilio püspök, György barát kincstartó és Petrovics temesi bán számára Lippáról,[4] hová rövid erdélyi útjából ismét visszatért, s megküldte Serédinek a menedéklevelét. Serédit beküldeni a baráthoz, nem volt szerencsés választás, mert még ez év elején neki adományozta Ferdinánd Tokaj és Regécz várát,[5] melyek tulajdonképpen a királyné hitbérbirtokaihoz tartoztak. De a barát nem éreztette vele e miatti neheztelését, és Serédi nemcsak gyorsan, hanem ügyesebben is

61. SERÉDI GÁSPÁR ALÁIRÁSA.

elintézte feladatát, semhogy azt várták volna. A tárgyalások az erdélyi püspök gyalui várában, Kolozsvár mellett folytak és eredményük az 1541 deczember 29-ikén aláírt ünnepies oklevélbe foglaltatott. Értelme szerint Ferdinánd két év alatt átadja Izabellának és fiának «a szepesi herczeg»-nek Szepesvárát és egyéb atyai birtokait. Addig az ideig biztosít nekik évi 12,000 forintnyi jövedelmet; de a mint az átadás megtörtént, a királyné átengedvén a szent koronát, és országot, Szepesvárába vonúl, melyet azonban az országtól elszakítani nem lehet. Hogy aztán Izabella hitbérbirtokaiért miképpen elégíttessék ki, az későbbi tárgyalások idejére maradt, de kezesekül, illetve békéltetőkül megjelölték V. Károly császárt és Zsigmond királyt, s törvényes

[1] Ferdinánd oklevele Linczből, 1541 november 21-ikén; Tört. Tár, 1878. évf. 250. l.

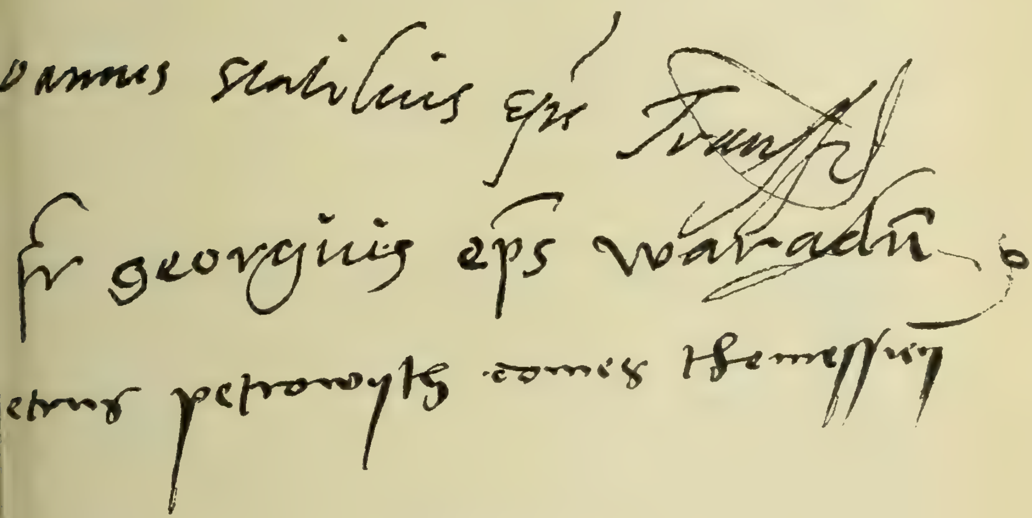
[2] Ferdinánd megbízó levele Serédi számára 1541 november 22-ikéről; Történeti Lapok, id. (1875.) évf. 1138. l.

[3] Ferdinánd Bécsújhelyből, id. október 16-iki levelében.

[4] Történeti Lapok, id. II. évf. 1124. l.

[5] Ferdinánd beiktató parancsa 1541 január 13-ikán; Századok, 1881. évf. 224. l.

utódjaikat.[1] A feltételek teljesítésére a királyné nevében György barát és társai külön oklevélben kötelezték magukat,[2] és deési Literatus János, a barát «pennája» alig győzte másolni[3] a sok reverzálist és biztosító levelet, melyet aznap ez alkalommal kiállítottak. Az egyikben Ferdinánd kegyeibe fogadja a barátot, meghagyja őt összes birtokaiban, melyeket János királytól kapott, s megerősíti a pécsváradi és kolozsmonostori birtokok élvezetében.[4] A többiekben pedig Statilio, György barát, Petro-

62. A GYALUI EGYEZSÉGLEVÉL ALÁIRÁSAI.

vics, eperjesi Pathócsy Miklós zarándi főispán fogad külön-külön hűséget Ferdinándnak, elismervén őt «Magyarország törvényes koronás királyáúl».[5] Ez eredménynyel nagyon meg volt elégedve a római király, pedig még többet elér, ha a kapzsi, fukar Serédi helyett mást küld vala Erdélybe. Olyat, úgy látszik, a ki nem jön üres tarisznyával, hanem két kézzel osztogatja az adomány-

[1] Történeti Lapok, id. 1875. évf. 1138—9. l.

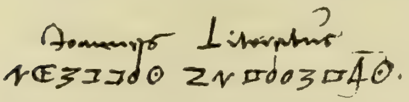
[2] Ennek aláírásait közöljük hasonmásban.

[3] Literatus János 1542 márczius 8-ikán írja Deésről Ferdinándnak, hogy jelen volt a gyalui tárgyaláson és Serédihez intézett (ugyanaznapi) levelének írása mutatja, hogy ő írta a gyalui egyezség összes iratait, sőt György barát szép leveleinek is ő az írója. (Literatus két id. levele a bécsi állami levéltárban.)

[4] Történeti Lapok, 1875. évf. 1140—41. l.

[5] Ugyanott, 1154—55. l.

leveleket s nem szed reverzálisokat az uraktól, mint ez.[1] Magának a barátnak egy embere egész nyilvánosan beszélte Krakóban, hogy az erdélyiek eddig már meghódoltak volna Ferdinándnak s most is hajlandók reá, ha ügyes embert küld be. Mivel sokan vannak, a kik szívesen vennék, ha Izabella királyné lemondana Erdélyről s be sem jönne közzéjük, mert női, illetve papi uralma nem tetszik, kivált ha szegénységét látják, mely akkora, hogy gyakran nincs elegendő pénze konyhájára.[2]

63. LITERATUS JÁNOS TITKOS JEGYŰ ALÁÍRÁSA.

II.

FÁJT is ez a helyzet eléggé a királynénak, de nem igen változtathatott rajta. Az új év, 1542 első napjaiban vette hírét a gyalui compositio feltételeinek, de igazán nem tudta, örüljön-e nekik. Erdélyi látogatásából kellemetlen benyomásokkal tért meg. Sorsát bizonytalannak látta, mert csak úgy immel-ámmal fogadták s maga a barát is a lengyel király tekintélyével akart hatni a szászokra, kérve: intse meg őket, hogy támogassák; a miből kitűnik, hogy az erdélyiek nem tartanak mind az «állhatatlan» szerzetessel. Zsigmond király megtagadta a kérés teljesítését,[3] mivel természetesen íly belügyekbe nem avatkozhatott. Különben is egy szívességet már tett a barátnak, midőn megígérte, hogy lépéseket tesz a portán és a franczia királynál Buda visszaadása érdekében. Erre Verancsics Antal kérte, de nem személyesen, mivel a királyt nem találta Krakóban. Fenn járt családjával Lithvániában s a nagy hóban nem akarván utána menni,

[1] György barát kötelezvénye Gyaluról 1541 deczember 31-ikén, hogy Ferdinánd nyolcz adománylevelét a távollevő uraknak csak akkor adja át, ha azok előbb neki hűségi esküt tesznek; Történeti Lapok id. 1875. évf. 1155. l.

[2] Loboczky Mátyás Ferdinándnak Krakóból, 1542 január 25-ikén; eredetije a bécsi állami levéltár Polonica osztályában.

[3] Loboczky id. 1542 január 25-iki jelentése szerint, melyben írja, hogy György barát követe január 24-én reggel ért Krakóba.

oratioját a király helytartói (Gamrat Péter gnézeni érsek, Kmita Péter krakói várnagy és Boner Szeverin kincstartó) előtt adta elő karácsony estéjén.[1] A királyi párnak is megírta hazaindulásakor Verancsics, hogy leányuk bánatos, de egészsége teljesen kielégítő. Tanácsukat kéri, miképpen oltalmazza meg országát, és legfőbb vágya, hogy Budavárát visszakapja az említettek támogatásával.[2] A lengyel király tanácsosai teljesíték Izabella óhajtását, midőn melegen ajánlták az ügyet uruknak, de a prépost harmadik kérését, hogy Zsigmond a római királyhoz is küldjön követséget a békesség érdekében, nem tartották szükségesnek, «mert ez rossz hatást gyakorolna a magyarokra»; habár maguknak is az volt meggyőződésük, hogy legjobb lesz kibékíteni Izabellát és fiát Ferdinánddal, a régi váradi szerződés értelmében.[3]

E véleményüket külön czédulán nyilvánították ki, annak jeléül, hogy a jelentésükbe felvett két előbbi tanácsuk el is maradhat. Mert hogy még gondolatnak is képtelenség hinni, hogy a szultán visszaadja Budát ígérete szerint János király fiának, nem merték megmondani, miként nem merték kíméletből a magyarok sem Izabellának. Szegény királynénknak jól esett ábrándoznia ez eszmén s a lengyel-franczia közbenjárás sikeréről, éppen, mivel hallotta volt, miként fogadta a török császár, távozása után Herbersteint, a római és Gorkát, a lengyel király követét.

Az első, Salm gróf társaságában szeptember 8-ikán és 10-ikén vezettetett a szultán elé, miután megelőzőleg Rusztem basával tárgyaltak. Buda visszaadását nagylelkűségére hívatkozva, alázatosan kérték a szultántól, a ki már János királynak s a

[1] Legatio a Serma Isabella regina Hungariae et consiliariis regni Hungariae ad archiepiscopum Gnesnensem, ad palatinum Cracoviensem et Bonerum, per Antonium Vrantium praepositum Transilvaniensem, Cracoviae habita die 24. Decembris 1541. Egykorú másolata az ilyvói Ossolinski-intézet kéziratai 172. k. 64—65. l. Rövid kivonata Óváry regestái II. füz. 83. l.

[2] Verancsics Bonához, Krakóból, 1542 január 4-ikén, a krakói id. 57. k. 3. sz. a. és Zsigmondhoz, ugyanaznap, az id. 59. k. 2. sz. a.

[3] A lengyel király felsorolt tanácsosainak jelentése Zsigmondhoz, Krakóból, szintén 1542 január 4-ikén; az ilyvói 172. k. 65—66. l. Kivonata Óváry regestái II. füz. 84. l.

moldvai és havasalföldi vajdáknak is országokat adott. Kérésüket azonban gúnyoros mosolylyal és azzal a felelettel vették, hogy a szultán nem bolondult meg, «hogy a mit harmadízben szerzett meg kardjával, azt elajándékozza.»[1] Pár nappal utána jött meg Gorka András gróf is, hogy királya rendeletére közbenjárjon a török császárnál Izabella érdekében.[2] Igen fényesen fogadták. Komáromtól az elibe küldött Aszlán nándorfejérvári szandsák-tiszt kísérte kétezernyi lovashadával a szultán táborába. Itt a bég atyja: Mehemed bég sátrában sokat beszélt, mert 24 kérdésre kellett felelnie a bégnek s a mellette ülő négy basának. E kérdések nagyobbára banálisak voltak, hogy: honnan s merre érkezett, miért nem Havasalföldén át, mikor indúlt és hány napot jött Vilnától; a mikre a követ kitérőleg felelgetett. Hanem volt

64. GORKA ANDRÁS GRÓF ALÁIRASA.

néhány érdekes, tanuságos kérdésük is. Így pl. a hatodik: Miért nem küldött fegyveres segítséget leányának a király? Erre Gorka azt felelte, hogy királya olyan távol lakik ide, hogy nehezen küldhetett volna segélyt. De a basák mosolyogva egymásra néztek s azt felelték, hogy egy atyának nem lehet olyan hosszú és nehéz útja, hogy leányát ily terhes körülmények közt meg ne segíthesse. Bezzeg a szultán még messzibbről küldött seregeket a királynénak a németek ellen, a kiért ő többet tett, mint az atyja, a ki leányával nem törődött, holott Konstantinápoly messzebb van Vilnánál. Annál inkább dícsérték György barát hűségét, hogy Budát megtartotta a hosszú ostrom idején s meg is ígérték, hogy visszaadják, ha megnő az ifjú király.

[1] Herberstein id. naplója 333—335. l. és Károlyi Árpád id. h. 358—361. l.

[2] Rendelete vételéről Gorka 1541 augusztus 17-én Bécsújhelyről Kilianek által értesíti Zsigmond királyt; egykorú másolatban az ilyvói id. 179. k. 133—137. l.

Végül előadta Gorka jövetele czélját, hogy: a szultán támogassa a királynét, tartsa meg őt hitbérbirtokaiban és engedje meg, hogy valamely Lengyelországhoz közeli várba vonúlhasson, a milyen Kassa. Erre a lengyel követet bevezették a császárhoz, a ki támogatásáról biztosítá urát, de kijelenté, hogy a királyné asszonynak Kassára mennie felesleges, mikor Erdélyt rendelték számára lakóhelyűl, mely sokkal nagyobb hitbérbirtokainál.[1] «Menj, mondd meg testvérünknek, urad királyodnak — szóla Gorkához a szultán — hogy ne aggódjék leánya miatt, a ki biztos helyen van.»[2] S a követ összetalálkozván Herbersteinékkal a táborban, szeptember 14-ikén együtt indúltak haza egy naszádon Bécs felé.[3]

A mi Izabella «biztos helyen» való tartózkodását illeti, Lippa nem volt valami irígylésreméltó. Nem szerette a vár gyengesége és a török szomszédsága miatt, nehogy ismét kezébe kerüljön. Meg aztán tudta, hogy ez ideiglenes állomása. De Erdélybe sem igen vágyódott, mivel ott a különböző nemzetiségek súrlódásai miatt gyakoriak a zavarok és lázadások s mivel — mint hallá — a moldvai vajda fegyveresen tört be Brassónál. Vissza akarta foglalni két erdélyi várát: Csicsót és Küküllővárat, de a míg ellene mentek volna, végig dúlva az országot, kitakarodott Besztercze felé,[4] a radnai szoroson. Még Kassára menne legbátorságosabban, de azt a Ferdinándpártiak szomszédsága miatt nem akarják tanácsosai átengedni. Mennyi baja is volt szegénynek állandóan ezekkel a tanácsosokkal, kivált Buda ostroma alatt! Bizonyos, hogy legtöbbször nekik volt igazuk, de mikor ez olyan rosszúl esett — egy asszonynak. Csak annak tudata vígasztalta — írja Izabella utólag, Erzsébet napján — hogy volt annyi hite és bízalma náluk, mint a mennyi volt nekik, másoknál! Tőlük függ most

[1] Leírva a «Quae egit dominus Andreas de Gorca castellanus Posnaniensis apud caesarem Turcorum post Budam occupatam» cz. jelentésben; ugyanott, 162—164. l.

[2] Egykorú krakói tudósítás 1541 október 3-ikáról; Óváry regestái, II. füz. 81. l.

[3] Herberstein id. naplója, 337. l.

[4] Miles Mátyás, Siebenbürgischer Wuerg-Engel, (Nagy-Szeben, 1670.) 37. l. és Jorga, Documente românești din archivele Bistriței, I. k. (Bukarest, 1899.) XXXVII. l.

is sorsa, de hogy itt marad-e, vagy a nyár közeledtével ő is más helyet fog keresni «mint a fecske», még nem tudta. De vágyott valamerre elrepülni, a megindult alkudozások alapján, a mire Kmita közbenjárását is kérte szüleinél, hogy szabadítsák ki a könyek és nyomor e siralomvölgyéből.[1]

Így ír Izabella elkeseredésében. Aláírása nélkül is ráismernénk. Valamikor, a szülői otthonban minden léptére ügyeltek és udvari költők rajongták körül. Egy ízben finom, liliomos lánczot

P V L E X

ISABELLÆ FILIÆ
REGIÆ.

*

Regia ſolue precor ſtrictas Iſabella catenas,
Nec mea tam duro carcere membra premas,
Solue precor, tantis nec me cruciatibus urgas,
Sit procul à uultu cura, timorq́ꝫ tuo.
Non fugiam, uigilans ſed tēpus in omne ſtudebo,
Officiis animum demeruiſse tuum.

65. SCHRÖTER EPIGRAMMÁJA IZABELLÁRÓL.

kapott ajándékúl a bajor fejedelemtől, de hirtelen úgy találta dobozából kivenni, hogy felsértett kezéből kiserkent a vér. Erre mindjárt verset írt Janicki Kelemen, a lengyel «koszorús költő»[2] és Schröter Ádám a sléziai epigramma-író,[3] miként később arczképéről is verselt.[4] Ma nincs, a ki megénekelje — legfeljebb a nyomorúságát és bizonytalan helyzetét. Nem volt sem fényes jövője, sem elegendő pénze. Az erdélyi szászoktól kapott nagy

[1] Izabella Kmitához Lippáról, 1541 november 19-ikén; az ilyvói id. 172. k. 63—64. l.

[2] Az ilyvói Ossolinski-intézet kézirattára 158. k. 76. l.

[3] Schroeter Ádám: Elegiarum liber unus. Item Epigrammatum liber unus, (Krakó, Lazarus Andreae excudebat.) Fiii. l. Versét hasonmásban közöljük.

[4] Ugyanott a Gii. lapon «In imaginem Isabellae filiae regiae» czímen; szövegét a Függelékben adjuk.

nehezen egy kis jövedelmet, így a brassóiaktól, köteles huszadjukból ezer forintot, miután előbb elengedte múlt évi hátralékukat.[1] Ez ügyben személyesen járt Bábay Kis Péter Brassóban,[2] honnan Szebenbe ment téli bevásárlásokért, s a sok bunda, rókamálas ujjas, nyestgallér és posztó éppen idejére megérkezett a karácsonyi ünnepek előtt.[3] Volt is szabás, sürgés-forgás a lippai várban, a mint a királyné udvaronczai elé teríté a szép holmit. Kedvét lelte ilyes apró házi és gazdasági teendők intézésében is, hogy még teljék az idő s feledjen. Néha maga is elvarrogatott órákig udvarhölgyei közt palotája ablakában, nézvelesve nem jön-e valaki a Maroson túlról, onnan észak felől . . . Lubomirski Pétert, a lengyel király ifjú aulicusát várta, kit szülei még Katalinnapján elindítottak Vilnáról. Megbízták, hogy vígasztalja s bízzék az Istenben, a ki az özvegyeket és árvákat nem hagyja el. De intse egyúttal, hogy alkalmazkodjék a szokásokhoz és György baráthoz s ha ügye rosszra fordulna, biztosabb helyre húzódjék és Kassáról bővebben írjon.[4]

Több, mint valoszínű, hogy Lubomirski még a szent ünnepek után Izabellához ért és együtt töltötték Szilveszter estéjét s az újévet. Vajjon milyen lesz? Immár a második újévet éri ez országban özvegyen és bizonytalanságban. S mit hozhat neki az új — rosszabbat annál, a mit az ó év adott?! Jól esett a lengyel követ vígasza, mert úgyszólva egyedűl maradt; György barát, Petrovics és társai oda voltak Gyalu várában s különben is olyan elhagyatottnak érezte magát. Átgondolta Izabella is, mint minden ember az eltelt év eseményeit és újból megsiratta halottjait,

[1] Izabella Lippáról, 1541 október 8-ikán Brassó város tanácsához; a brassói városi levéltárban 445. sz. a. és a királyné nyugtája az átvett ezer frtról november 28-ikán; ugyanott 446. sz. a.

[2] Brassóba 1541 október 7-ikén ért «Petrus Kys seu Babay in legatione», de már másnap tovább ment; a brassói id. Quellen, III. k. 116. l.

[3] A nagyszebeni városi levéltár 1541-iki Prothocollonjában olvassuk, hogy Kis Péter október 11-ikén érkezett Szebenbe a királyné megbízásából, kinek deczember 6-ikán 184 frt árú bundát és egyebet küldenek, 7-ikén pedig Brassóból inditanak hozzá hasonlókat; a brassói id. Quellen, III. k. 122. l.

[4] Zsigmond király, fia és Bona királyné lengyel nyelvű útasítása Lubomirski Péter számára Vilnáról, 1541 november 25-ikén; a krakói id. 58. k. 86. l. és az ilyvói 179. k. 197—198. l.

mint minden jó keresztyén. Előbb az urát, meg-megtérő lelkét, aztán udvarhölgyeit és udvaronczait, kik Budavárában, vagy idejövet dőltek ki mellőle. Majd az öreg Werbőczit, a kanczellárt, a ki öt héttel elválásuk után, 1541 október 13-ikán halt meg váratlanúl, gyanús tünetek közt[1] s nemsokára Turkowith Miklós a budai bíró is, a ki olyan odaadó híve volt. A pestisnek esett áldozatúl feleségestől és gyermekestől, kik közűl csak két fia maradt életben.[2]

* *

Serédi távozása után György barát nem sokat törődött a gyalui egyezséggel, melynek teljesítése okvetlenül a Ferdinándnál hatalmasabb szultán kezére juttatta volna az országot. Az neki csak arra szolgált, hogy könnyebben megnyerje az erdélyi fejedelemség ügyének az ellenzéket, kivált a szászokat, kiket általa abban a hitben tarthatott, hogy Erdélyt tulajdonképpen Ferdinánd nevében szervezi — a törökkel szemben, és ő csak helytartója, kormányzója leszen. Ez a nyitja annak, hogy oly hamar győzött, s a kialakítás nagy művét alig három hónap alatt sikeresen befejezte. Emberfeletti erővel dolgozott, buzdított és békített, hogy a rendek egyesülése létrejöjjön. Az országgyűlést nem lehetvén megtartani Meggyesen, előbb Tordára, majd Székely-Vásárhelyre helyezte át Pál fordulása napjára. Ekkor már a szászok is nyugodtabbak voltak. Újév első napjaiban keresték fel a királynét,[3] a ki aztán január 18-ikán orvosolta egyik sérelmüket, midőn Szász-Sebest visszavéve Bornemiszától, a szászoknak visszabocsátani ígérte. Ezzel az oklevelével[4]

1 A «Ware New zeitung vom Türcken . . . Anno M. D. XLII.» czímű egykorú tudósítás B. II. lapján olvassuk Werbőcziről, hogy «am dreyzehenden tage des Octobris gestorben ist, nicht one argwahn, als sey im von den Türcken vergeben, denn der todte Coerper sehr gros auffgeblasen gewesen ist.» Aztán eltemették «auff der Juden Kirchhoff»-on Budán. (A ritka nyomtatvány a M. Tud. Akadémia könyvtárában, M. Tört. Qu. 365. sz. a.)

2 Ugyanott, a BIII. lapon.

3 Brassó részéről 1541 deczember 28-ikán Simon Aurifaber indúl hozzá, ajándékokkal; a brassói id. «Quellen» III. k. 152. l.

4 Izabella Lippáról, 1542 január 18-ikán; Baumann Ferdinánd: Zur Geschichte von Mühlbach (Nagy-Szeben, 1889.) 86. l.

jelentek meg azután az országgyűlésen, melyen a barát előadván az ország állapotát, «megmagyarázák a császár levelét», melyben őt tette János király fia gondjaviselőjévé, s «azért az ország őtet hallgassa» meg.[1] Hogy meghallgassák, s a pártok neki meghódoljanak, ez sikerült az ügyes barátnak, a kit most «királyi helytartóvá» választottak, a részletkérdések elintézését egy következő gyűlésre hagyván. Ugyanekkor nevezi ki a királyné is kincstartójává és várai s jószágai kezelőjévé, elfogadván a barát amaz ajánlatát is, hogy vonuljon a biztosabb védelmet nyújtó Váradra, s lakjék a várban álló püspöki palotájában.[2]

Még együtt volt az országgyűlés, midőn Izabella levelét a barátnak Lippáról meghozták, de a rendek nem helyeselték s nagy részük azt óhajtotta, hogy a királyné az ország közepében, ő közöttük tartózkodjék. Ki is fejezték ezt végzés alakjában is két hónap mulva, a böjtben tartott nevezetes tordai országgyűlésen, mely az ő és az ország sorsa fölött döntött.

Ezalatt egyhangúlag teltek a napok a lippai udvarban. Erdély felől kevés a hír, s az sem mindíg jó, állandó. Csak egy-egy lengyelországi posta okozott időről-időre egy kis élénkséget. Onnan tudta meg a királyné azt is, a mit róla és fiáról a portán beszéltek. Wilamowski Jakab lengyel követ hozta hírét,[3] de nem volt valami biztató, kellemes. Bepanaszolták volt, hogy békül Károly császárral. Erről Péter moldvai és Rádul havasalföldi vajda követei is bizonyossá tették, a miért kérte atyját, mentse ki őt emberével Konstantinápolyban a gyanusítások alól.[4] E végett Lubomirski Péter is hazaindult február utolsó napjaiban,[5] s márczius második hetén Vilnán tehetett küldetéséről jelentést urának. Hogy leánya új egyezséget kötött Ferdinánddal, s hogy orszá-

[1] Egykorú feljegyzés a Kultsár-féle ú. n. Székely krónikában. (Pest, 1805.) 13. l. A gyűlés végzései az Erdélyi országgyűlési emlékek I. k. 77—79. l.

[2] Izabella vonatkozó két oklevele Lippáról, 1542 január 25-ikéről, György barát hűségi levelével. Óváry regestái, II. fűz. 84. és 87. l.

[3] Zsigmond király Izabellához Krakóból, 1542 február 5-ikén; a krakói id. 59. k. 25. sz. a.

[4] Izabella Zsigmond királyhoz Lippáról, 1542 márczius 7-ikén; ugyanott 49. sz. a.

[5] Kmita levele szerint (Bonához) 1542 február 23-ikán még nincs Krakóban; ugyanott, 30. sz. a.

gába szándékozik visszatérni, arról Zsigmond király örömmel értesült;[1] de már ennek indokolása sehogy sem tetszett. Kénytelen vele az özvegy magyar királyné, mondá Lubomirski, mivel «a régi gyűlölség a pártok közt nemcsak nem szünt meg, de új lánggal lobbant föl, annyira, miszerint ha csak az irgalmasság istene a magyarokra nem fordítja tekintetét, maga a mennybéli üdvösség sem képes megmenteni a szerencsétlen országot.»[2]

Ez a jelentés túlzott és igen általánosító volt, de a gyermekeért aggódó apa kénytelen volt az éppen együttülő piotrkówi országgyűlés elé terjeszteni,[3] mely azt ajánlta, hogy Izabellát sürgősen hozassa a király haza, egy ügyes követjével, «s ha a barát és hívei ebbe bele nem egyeznének, igyekezzék Petrovics Péter s a hű szászok segélyével erőszakkal kiszabadítani a királynét és gyermekét kezeikből».[4] Magától értetődik, hogy ez túlnagy aggodalom és olyan emberek tanácsa volt, kik a helyzetet egyáltalán nem ismerték. Igaz ugyan, hogy ekkoriban szólítá fel Izabellát és tanácsosait a beszterczebányai országgyűlés is, hogy tekintettel Buda felszabadítására irányuló munkájukra, «fogadják el és karolják föl szívesen», a mit határoztak, s «egyszersmind a közjó érdekében az országlakosok várait és mind ama javait, melyek akár Ő Felségénél, akár az említett főpap és báró uraknál, vagy az Ő Felségét elismerő bármely más országlakosoknál vannak, adják vissza»;[5] de ki gondolt most ezzel. Petrovics márczius egy részét a királyné mellett tölté,[6] s a legjobb reménységgel indult a hónap végére összehívott országgyűlésre.

Veszekedős, zajos gyűlés volt. Hiányzott belőle az erdélyi püspök csillapító szelleme, mert Statilio olyan beteg volt, hogy

[1] Zsigmond Izabellához Vilnáról, 1542 márczius 21-ikén; ugyanott, 40. sz. a.

[2] Lubomirski nyomán Hosius Szaniszló 1542 márczius 13-ikán; Károlyi, id. h. 367. l.

[3] Zsigmond király Kmitához Vilnáról, 1542 márczius 15-ikén; a kolozsvári «Cancellaria Polonica» 206. l.

[4] A Piotrkówban egybegyűlt rendek Zsigmondhoz 1542 márczius 27-ikéről. Óváry regestái II. füz. 85. l.

[5] A beszterczebányai törvényczikkek 14. czikkelye 1542 márczius 7-ikéről; a «Magyar törvénytár» id. II. k. 67. l.

[6] Petrovics 1542 márczius 24-ikén Lippáról ír; Pesty Frigyes, A szörényi bánság, (Budapest, 1878.) 227. l.

fordulni sem tudott ágyában.[1] Nyájas modorát pótolta azonban a barát erélye, a ki éppen reá való tekintetből halasztá el kétszer is a gyűlést. Így jöttek össze a rendek aztán Judica vasárnapra Tordára, hol a gyűlés zaja a szenvedő püspököt nem zavarhatta.[2] Néhány napi tanácskozással, márczius 29-ikén írták össze és olvasták fel határozataikat, melyekkel Erdély alkotmányát valósággal megágyazták. Ezeknek szelleme a testvéries egyenlőség, melylyel a három rend szövetkezik az ország fenmaradása és békéje érdekében. S nehogy ismétlődhessenek a Mayládféle üzelmek, kimondták, hogy «senki a főurak közűl a helytartó vagy helyettese engedelme nélkül a küludvarokhoz követet ne küldhessen, s a kalmárkodó székelyek se járhassanak Moldovába és Havasalföldébe, anélkül, hogy székbíráiknak s ezek a helytartónak arról jelentést ne tegyenek». Általában az ő kezében egyesül a közigazgatás, honvédelem és kormányzás minden szála; s ha nem is név szerint, tényleg ő lett az ország kormányzója. De hogy hatalmával vissza ne élhessen, egy 22 tagból álló titkos tanácsot adtak melléje, melybe minden rend 7—7 tagot, a gyulafejérvári káptalan pedig egyet küld, illetve választ. Ez a tanács alkotta egyúttal a fejedelem szenátusát, kiegészítve titkárával és udvari tanácsuraival, miként példáját láthatták a lengyel udvarban. Egyébként bölcsen meghagyták a hadfelkelés régi módozatát (hogy minden tizedik ház gazdája a béresekkel otthon maradjon ház-őrzeni), a vármegyék önálló belső életét, a székelyek külön jogszokásait, s a szászok kiváltságait; de javították a közbátorságot és jogszolgáltatást.

S a lelkesült rendek, mintegy újjáteremtve hazájukat, azzal a határozattal oszlottak szét, hogy a legközelebbi gyűlésre behozzák János király fiát és anyját.[3]

[1] Statilio Serédi Gáspárhoz Gyulafejérvárról, 1542 márczius 16-ikán; eredetije a bécsi állami levéltárban.

[2] Ezt maga György barát írja meghívójában új várából, Bálványosról, miként egy ideig nevezte a mai (Szamos)-Újvárt; Erdélyi országgyűlési emlékek I. k. 83. l.

[3] A tordai országgyűlés végzései az Erdélyi országgyűlési emlékek I. k. 84—89. l. Szilágyi magyarázó sorai a 37—38. l.

III.

Izgatottan várta udvarában a királyné ez események hírét, mert már megunta a bizonytalanságot, lelke pedig valósággal szomjuhozta a változatosságot. Húsvétra kellett volna Erdélybe indulnia,[1] de bejövetelét hátráltatta a nagybeteg Statilio erdélyi püspök állapota. Valósággal lesték halálát, mely reá nézve megváltásként ép húsvét ünnepére következett be.[2] Hanem a míg György barát eltemethette és püspöki rezidencziáját a királyné számára átalakíthatta, újabb öt hét telt bele. Végre utána mehetett az országgyűlésen megválasztott bandérium, melynek élén Adorján kolozsvári plébános üdvözölte, az ország nevében kérve, hogy jöjjön közéjük.[3] Mellette állott a magyar rendek részéről Bethlen Farkas, Kendy Ferencz és Mikola László, a székelyek nevében Mihályfi Tamás és Andrási Márton, a szászok képviseletében pedig Süveg György szebeni királybíró és Fuchs János brassói városbíró, illetve Hoch János tanácsos; minden rendből 33 lovassal.[4] Ezzel a száz főnyinél nagyobb kísérettel indúlt ki Izabella Lippáról, hol közel nyolcz hónapot töltött. A Maros völgyén haladtak Solymos vára, Tótvárad, Zám, Illye és Branyicska érintésével Erdély felé Dévára, hol a barát fogadta (s várt reá néhány nap óta),[5] midőn május közepén megérkeztek.[6]

A királyné asszony két hetet töltött Déván, a váralatti egyszerű udvarházban, hogy kipihenje az út fáradalmait. De, habár gyengélkedett, első dolga volt a barát tanácsára (május 17-ikén)

[1] György barát 1542 április 2-ikán Tordáról rendeli a szebeni tanácsnak, hogy a királyné elé követeket küldjön Dévára; eredetije a nagyszebeni városi levéltárban, 801. sz. a.

[2] Az ú. n. Székely krónika feljegyzése; Tört. Tár, 1880. évf. 638. l.

[3] Bethlen Farkas erdélyi históriája I. k. 407. lapján; bár azt állítja, hogy ez üdvözlés Déván történt.

[4] Nevük felsorolva az Erdélyi országgyűlési emlékek I. k. 86. l. Hoch küldetése a brassói id. Quellen III. k. 159. l.

[5] György barát 1542 május 29-iki leveléből tudjuk, hogy a barát már 12-ikén Déván volt; Tört. Tár, 1878. évf. 260. l.

[6] E napról írt oklevele Pesty Frigyesnél: Krassó vármegye története, IV. k. (Budapest, 1883.) 30—31. l. Korábbi levelét Déváról nem ismerjük.

országgyűlést hirdetni Vásárhelyre.[1] A pünkösdi ünnepek után megerősíté az erdélyi püspök végrendeletét,[2] s aztán pihent erővel indult fővárosa, Gyulafejérvár felé. Persze itt sem érezte magát otthonosan. Nélkülözte a krakói és budai udvar kényelmét, s a változott viszonyokhoz alkalmazkodnia, nehezére esett. Könnyebb volt zúgolódni. Pedig nagy örömmel jött Erdélybe, melyről azzal biztatták, hogy aranyban, ezüstben és más termékekben gazdag; de mind ebből még semmit sem kapott és élvezett, írja két hónap múlva szüleinek. Az erdélyi püspökség

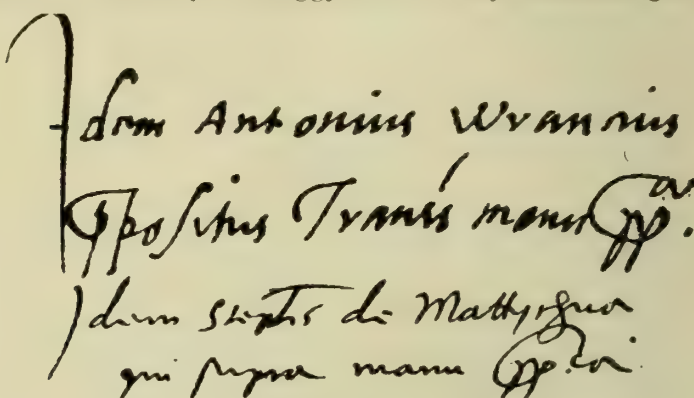
66. DÉVA VÁRA ÉS VÁROSA.

bő jövedelmét az elhalt püspök elajándékozta, vagy szolgáira hagyta, a kik két püspöki várba befészkelték magukat, és addig azokat az ország végzése daczára sem akarják átadni, a míg hátrálékos fizetésüket meg nem kapják. Élelmi szerei fogyatékán vannak, és pénzt senkitől sem kaphat. A szomszédos sóbányák jövedelmét mások élvezik. A közeli várakból semmi segélyt nem kap. Sorsa sajnálatraméltó, és segíteni sem tud rajta, mint más közönséges emberek, kik dolgaikat maguk intézhetik. A gyalui

[1] Meghívója Déváról 1542 május 17-ikéről (s nem 2-ikáról): Erdélyi országgyűlési emlékek, I. k. 126. l.

[2] Megerősítő oklevele Déváról, 1542 május 31-ikéről; Szeredai Antal, Series episcoporum Transilvaniae, (Gyulafejérvár, 1790.) 200–203. l.

egyezség híre sokakat elvont pártjáról; magyar és rácz szolgái elhagyták, alattvalói nem elég hűségesek. Csak nehogy a török megengedje a moldvai és havasalföldi vajdáknak, hogy Erdélybe törjenek, mivel eddig még senkit sem küldött a portára, s az adót sem adta meg. Kivált a moldvaitól tart, a ki hamisan bevádolta országostól a portán. Nemrég udvarában is jártak a két oláh vajda követei, váraik visszaadását kérve s hírül hozták azt is, hogy a szultán július 15-ikén megindúlt Buda felé, hallván, hogy a németek haddal készülnek visszavételére. Közben megtartatott a vásárhelyi országgyűlés is, mely udvarára 32 dénárt

67. VERANCSICS ÉS MATYCHNAI ALÁIRÁSA.

szavazott meg, a mi évi hatezer forintot tesz ki. Ugyanennyit ígértek a szászok is, de a székelyek semmit sem ajánltak meg. György barátot ismét megválasztták és megerősíték helytartói méltóságában, vajdai hatalommal és évi nyolczezer forintnyi jövedelemmel, Bornemisza Boldizsárra pedig ráíratták zálogösszegen Küküllővárát;[1] melyet az csakhamar át is vett.[2] Ezért most a királyné hamarosan Szebenbe küldte két titkárát, Verancsicsot és Matychnait, hogy kötelezvényük szerint a visszabocsátott Szász-Sebesért fizessék ki a hatezer forintot. De csak

[1] Izabella szüleihez Gyulafejérvárról 1542 augusztus elejéről, a mennyiben e levél másolatát Loboczky küldte meg Ferdinándnak Krakóból, 1542 augusztus 24-iki levelével, melyben azt írja róla, hogy nemrég érkezett; a bécsi állami levéltárban.

[2] Bornemisza elismervénye Gyulafejérvárról, 1542 július 11-ikén; eredetije a brassói városi levéltárban 1295. sz. a.

ezeret tudtak kipréselni a szászoktól és augusztus elején Verancsicsnak újból le kelle mennie, hogy még háromezer s néhány száz forintot hozzon fel úrnőjének.[1]

Ily tapasztalatok és kilátások közt Izabella, tudván, hogy a Buda felszabadítására készülő német birodalmi had bejövetele már elhatározott dolog, sürgetni kezdte a barátot a gyalui egyezség aláírására, illetőleg az abban felállított elveknek szerződésbe foglalására. Értesült róla, hogy az egyezséget már Ferdinánd ratifikálta is még áprilisban.[2] Látta egyidejűleg Petrovicsnak írt levelét is, hol megköszönve buzgóságát, melylyel az egyezség létrejöttén működött, kitüntetést helyezett számára kilátásba;[3] miként Bajonit is kegyelmébe fogadta.[4] Ezért a királyné már nem törődött többé azzal a gondolattal, mint még az őszön, hogy Budát visszakapja, csak minél előbb szabaduljon ez országból. Hanem azért nyár lett, a míg Serédi Gáspár Gyulafejérvárra ért, és július 26-ika, midőn Izabella királyné aláírta a nevezetes oklevelet, melyben birtokairól lemond. Ferdinánd kárpótlásul fiának Szepes várát biztosítja, összes hozzátartozó birtokaival és 12,000 forintnyi évi jövedelemmel.[5] A vár átvételekor a királyné lemond várairól, s átadja a szent koronát a római királynak, a ki viszont két év alatt köteles őt kárpótolni átengedett egykori hitbér-birtokaiért és fia atyai örökéért. Kezesek V. Károly császár és Zsigmond lengyel király, a ki e szerződés feltételeit is teljesíteni fogja, ha a királyné két év alatt megtalálna halni.[6] Egyidejűleg Serédi külön két oklevélben biztosítja

[1] Verancsics két nyugtája Szebenből, 1542 június 23-ikán és augusztus 8-ikán 1000, illetve 3242 forintról; Baumann, id. m. 87. l.

[2] Ferdinánd megerősítő oklevele Innsbruckból, 1542 április 23-ikán; Tört. Tár, 1878. évf. 256—9. l.

[3] Ferdinánd Petrovicsnak Linczből, 1542 április 29-ikén; fogalmazványa a bécsi állami levéltárban.

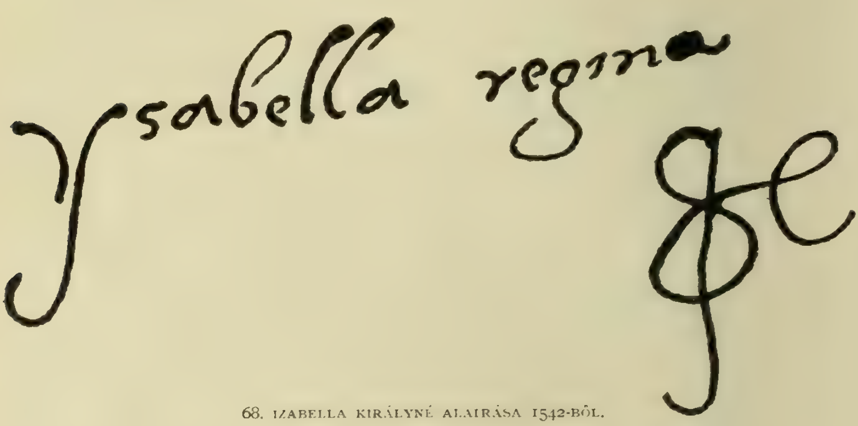
[4] Ferdinánd Prágából, 1542 május 13-ikán; Géresi, A gróf Károlyi cs. oklevéltára, III. k. 230. l.

[5] Ezt az évjáradékot Ferdinánd Prágában, 1542 május 6-ikán, külön oklevélben is biztosítá Izabella királynénak, a kassai harminczadból, ha pedig abból nem telnék ki ez összeg, más birtokkal pótolja mindaddig, míg a végleges béke közöttük létrejön. (Hivatalos másolata a bécsi állami levéltárban: «Privilegia Ferdinandi I. regis», IV. k. 162. l.)

[6] Az oklevél eredetije, melyről a királyné aláírását hasonmásban adjuk, ugyanott, az «Oklevelek» osztályában; kiadta Dogiel, id. m. 148—9. l.

a királynét a megállapított évjáradék s a részletkérdések felől,[1] melyeket aztán az augusztus 6-ikán Kolozsvártt megnyílt országgyűlés is helybenhagyott a fejérvári egyezség elfogadása kapcsán. Hűségük kifejezésére a rendek Ferdinándhoz indították Kendy Ferenczet, Mihályfi Tamást és Haller Pétert,[2] a kikhez a királyné megbízásából még Bajoni Benedek csatlakozott.[3]

Mindezekről Izabella szóval és írásban az újra nála járt Lubomirski Péter útján értesíté szüleit, kérve, hogy sürgessék ők is az ügyet Bécsben, és szólítsák fel közbenjárásra Joachim brandenburgi őrgrófot is.[4] Ez volt t. i. a közeledő német biro-

68. IZABELLA KIRÁLYNÉ ALÁIRÁSA 1542-BŐL.

dalmi had fővezére, sógornője Izabellának, kinek érdekében már előzőleg írt volt neki Zsigmond király, gondoskodását kérve, nehogy leányának és fiának a hadjárat esélyei közt valami baja történjék.[5] De midőn erről leányát értesíté, atyailag kérte, erősítse várait, nehogy valami veszedelem és meglepetés érje.[6]

A lengyel király nagy aggodalommal bontá fel leánya levelét,

[1] Másolataik a bécsi állami levéltárban.

[2] A kolozsvári országgyűlés megbízó levele számukra: Erdélyi országgyűlési emlékek I. k. 129. l.

[3] Izabella megbízó levele számára Gyulafejérvárról, 1542 augusztus 4-ikén és 13-ikáról; eredetije a bécsi állami levéltárban.

[4] Izabella augusztus elejéről való id. levele szerint.

[5] Zsigmond király az őrgrófnak Krakóból, 1542 július 30-ikán; a kolozsvári «Cancellaria polonica» 207. l.

[6] Zsigmond Izabellának, ugyanaznap; ugyanott, 230. l.

I. FERDINÁND KIRÁLY.

(Egykorú festmény a Magyar Történelmi Képcsarnokban.)

mivel veszedelemben hitte, de megörült a jó hírnek, s azt tanácsolta neki, hogy mielőbb induljon a számára kijelölt várba. Hogy pedig bátorságosan mehessen oda, Leszczynski Szaniszlót Ferdinándhoz indította, meghagyván követének, hogy el ne jöjjön a római király udvarából, a míg meg nem látja azt, a kit Izabella elszállíttatására kirendelnek. S ha még mindíg pénz-szűkében lenne, vegyen 12,000 forintot kölcsön Petrovicstól, hogy azzal zsoldosokat szerezzen, kik biztos helyre kísérjék.[1] Írt is neki ez ügyben, megjegyezvén, hogy ha óhajtja, kész valami lengyelországi birtokot nevére íratni érette. Teszi ezt, mivel pénzt a veszélyes háborús idők miatt nem küldhet,[2] katonai kíséretet meg az országgyűlés határozata nélkül, a mi különben is bonyodalmakba keverné Ferdinánddal.[3] Pedig, a míg általánossá nem vált a híre, udvara mindent elkövetett, hogy a királyné bele ne egyezzék a szerződésbe.[4] A lengyel tanácsosokat viszont befolyásolta a mindenható Bona, a ki triumviratust alkotott két Péterrel: Gamrattal és Kmitával, kikkel «a királyné csak azon gondolkodik, azon tanácskozik, arról álmodozik és abban forog, miként lehetne az osztrák dynasztiának minél többet ártani.» Ezt főleg azért teszi, mivel ha fia, Zsigmond Ágost elveszi Ferdinánd leányát, akkor ő már nem uralkodhatik úgy az udvarban. Másfelől, mert Bona iszonyúan fél a töröktől, s azt hiszi, hogy ha Izabella teljesíti a szerződés pontjait, s kis fia majd elveszi a római király leányát, ez megsértené a törököt.[5] Meg aztán, hogy tudhattak megállapodni, mikor pl. Lesiecki János, október végén hazatérve Izabellától, olyan elragadtatással beszélt Erdély szépségéről és gazdagságáról, hogy annyi birtoka — szerinte — még Mátyás királynak sem volt.[6] Örült is a lengyel követ, mikor

[1] Zsigmond Izabellához (Stupnicki által) Krakóból, 1542 október 2-ikán; u. o. 234. l. és október 11-ikén; a krakói id. 59. k. 121. sz. a.

[2] Zsigmond Petrovicshoz Krakóból, 1542 október 2-ikán; ugyanott, 115. sz. a.

[3] Zsigmond Izabellához Krakóból, 1542 szeptember 13-ikán; u. ott, 113. sz. a.

[4] Loboczky Mátyás Ferdinándhoz Krakóból, 1542 augusztus 29-ikén; eredetije a bécsi állami levéltárban.

[5] Loboczky Ferdinándhoz Késmárkról, 1542 szeptember 7-ikén; ugyanott és Károlyi Árpád, id. h. 575—6. l.

[6] Zsigmond Izabellához Krakóból, 1542 október 27-ikén, róla: «Adeo possidet multa

pár hét múlva ismét visszaküldték e «boldog» országba,[1] melyet ő annyira megszeretett.

Pedig Erdélyországot nagy veszély fenyegette éppen a bosszús török részéről, kinek fülébe már egy s más eljutott a lefolyt tárgyalások felől. És a veszély e napjaiban a helytartó Váradon időzött. Hiába hívták, azt üzente, hogy nem jöhet be, a míg a Ferdinándhoz küldött követek meg nem térnek. Ő ugyan ott is serényen működött, midőn gyűlésre hívta a királyné birtokaihoz tartozó, Erdélylyel határos nyolcz magyarországi vármegye nemességét; de czéljai olyan leplezettek, s működése oly titokzatos volt, hogy «az ördöngős barát» gyanút keltett,[2] és sohasem tudták, hányadán vannak vele. A barát helyettese, Mikola László «vicelocumtenens» is oda volt és szamosfalvi udvarházában a nemességgel arról tanácskozott, hogy ki legyen az új erdélyi püspök. Izabella mellett így csak Petrovics maradt a főurak közül[3] ép akkor, mikor leginkább lett volna szüksége tanácsukra. Mert szeptember 20-ikáig egy hét alatt a szultán, s a havasalföldi vajda részéről is két-két csausz járt udvarában, hogy meggyőződjenek kivel tart, Ferdinánddal, a keresztyén római királylyal, vagy a hatalmas török császárral. Jelentették is nevében, hogy már megindúlt seregeivel Buda felé, a hová a havasalföldi vajdát is felrendelte. Erre a királyné Tordára, (október 3-ikára) hamarosan országgyűlést hirdetett, elrendelvén, hogy minden húsz jobbágy egy lovast küldjön a Keresztesmezőre, a székelyek pedig fejenkint állítsanak ki egy lovast.[4]

Az önvédelem parancsolta ezt az intézkedést, mert tudták,

Maiestas Vestra in Transilvania, ut nullus unquam Hungariae rex, ne Mathias, ita multa possident» ; a krakói id. 59. k. 127. sz. a. A király Lesieckit augusztus 17-iki levelével küldte be Izabellához ; u. ott, 106. sz. a.

1 Zsigmond 1542 november 17-ikén küldi be Lesieckit újból Izabellához; a király levele egykorú másolatban a krakói hg. Czartoryski-múzeum 282. k. 857—8. l.

2 Vásárhelyi Gergely Ferdinándnak Tordáról, 1542 augusztus 15-ikén; Erdélyi országgyűlési emlékek, I. k. 134. l.

3 Petrovics a brassói tanácsnak Gyulafejérvárról, 1542 augusztus 14-ikén, segélyt kérve ; eredetije a brassói városi levéltárban, 426. sz. a.

4 Egy névtelen [Porembski Péter] tudósítása Gyulafejérvárról, 1542 szeptember 20-ikán ; u. ott, 137—141. l.

hogy Ráres Péter vajda hordái miként pusztítottak tavaly is az országban, melyen most át fog vonúlni; ép úgy, miként már Rádul havasalföldi vajda is jelzé Erdélybe jövetelét.[1] Ezért most Izabella egyidejűleg Váradra küldé Verancsicsot, kérve a barátot, hogy jöjjön be azonnal, nehogy az ország elveszszen az ő hanyagsága miatt, mert különben diktátort és kapitányt választanak. De a fejérvári prépost Gyalun rekedt, mivel hírét vette, hogy Váradon pestis dühöng. A királyné tehát jóformán őrség nélkül maradt, hisz a barát Tordán hagyott 300 gyalogosa is nagyobbára szétment zsold híjján. Félős, hogy ha a két oláh vajda betör a havasokon, a «hütlen, csalfa székelyek segélyével,» tönkrejut az ország. Bizonyos, hogy ezt az időt a királyné nem várná meg, de mindenesetre meg kell várnia a Ferdinándhoz küldött országos követek visszatérését, mert válaszuktól függ, itt marad-e vagy elhagyja az országot. Ezt különben az sem tudta, miként tenné meg, mivel sem elég szolgája, sem kocsilova, sem pénze nem volt. Kölcsönt sem kaphatott, a székelyek pedig nem akartak adózni. Ily körülmények közt, félős, hogy a török a barátság színe alatt elfoglalja az országot. Nem igen bízott a királyné a ráczokban, de még a magyar lovasokban sem, a kik, úgy képzelte, hogy útközben kifosztanák, mivel híre járta, hogy György barátnak öt milliója van! Távozását, Petrovics véleménye szerint, csak Izabella szülei tehetnék lehetővé, ha 300 lovast és 200 gyalogost küldenének be érette Eperjesen át Tokajig, hogy aztán Szepesvárába kisérjék. Elhagyatottságában is csupán a temesi gróf tart ki mellette; többi tanácsosa mind elhagyta, mert nem volt miből élniök Gyulafejérvártt, s hazamentek birtokaikra. Udvarmestere sincs rég óta! Már szegény Petrovics sem igen segítheti, s leplezheti a királyné nélkülözését, mivel két év alatt húszezer forintot költött magáéból az udvarra, s már neki sincs pénze. Haza kellett hozatnia szükségében Izabellának Kassáról azt a három láda holmit is, melyet

[1] Rádul vajda a brassói tanácsnak Piteströl, 1542 október 2-ikán; eredetije a brassói városi levéltárban, 427. sz. a.

Czéczeynél hagyott volt.[1] A királynénak így nincs semmi jövedelme, s ez az állapot tartani fog, míg a kötél elszakad! Az, a mit a püspöki javakból s a tizedből kap, nagyon kevés, mivel a püspökség jó részét Drágfy Gáspár foglalta el, és nincs senki, a ki ellene felszólalna. Két várát Móré Péter birja 10,000 frtnyi zálogjogon, azon a czímen, hogy ő volt «a püspök főszolgája;» de a többi várbirtokot sem akarják a néhai püspök szolgái átadni, a míg régi fizetésüket meg nem kapják. Móréval is harmadnapig tárgyalt Petrovics, míg rá tudta venni, hogy hűséget esküdjön Izabellának, hajlandó lévén neki Gyalu várát bizonyos feltételek mellett átadni.[2] Folyt a tárgyalás Diód várnagyával, Horváth Mihálylyal is, mivel a királyné asszonynak mindössze négy vára maradt, minthogy Dévát és Görgényt Ferdinándnak kellene átadni a szerződés alapján. Ezek közűl Csicsó és Almás nagy gondozást kíván, Solymos és Lippa jó jövedelmű, ha jó provizort és várnagyot kapna. De pazarló valamennyi, s ezért Petrovics azt óhajtja, hogy váraiba Izabella lengyel kapitányokat tegyen, mivel másképpen semmi jövedelme nem lesz belőlük.[3]

Így álltak Fejérvártt a királyné viszonyai, midőn harmadnapra (október 5-ikén) újabb csausz érkezett, kemény hangú levéllel János király fiához és a baráthoz, hogy seregeiket Váradra s onnan Buda alá küldjék. Visszatért a portáról Mágóchy András is, kit Izabella Török Bálint és Mayládi István kiszabadítása érdekében küldött oda, de a basák nagyon zokon vették, hogy a királyné e dologba avatkozik. Hazaérkezett Verancsics is Váradról, de olyan üzenettel, hogy a barát az ország déli részén kitört zavarok, a Szegedet fenyegető veszély miatt, s a vajdáktól való

[1] Pesti Pannonius Gábor nyugtája róla Kassán, 1542 augusztus 21-ikén és Izabella levele Czéczeyhez ez ügyben Gyulafejérvárról, augusztus 4-ikén; a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában.

[2] Móré másik vára, honnan pár nap előtt szeptember végén az udvarba jött tárgyalni, Szent-Mihálykőve: «Castrum S. Michaelis in rupe, quod uno miliari ab Alba Julia abest».

[3] Porembski tudósítása Gamrat gnézeni érsekhez Gyulafejérvárról, 1542 október 2-ikán; Hurmuzaki, Documente, Supl. II. vol. 1. (Bukarest, 1893.) 162—5. l. Másodpéldányát Boner Szeverinhez közölte már Óváry, III. Pál levelezése, 147—157. l.

félelmében nem jöhet; mire ismét Pathócsy Ferenczet küldték utána.[1]

A királyné asszony a csauszt azzal elégíté ki, hogy serege készül, s már el is rendelte a szászoknak, hogy ezer gyalogpuskással Buda megsegítésére menjenek.[2] De erre a segítségre nem volt többé szükség, mivel Joachim brandenburgi őrgróf még Pestet sem tudta a töröktől visszafoglalni, és október 8-ikán nagy kudarczczal takarodott ki zsoldosaival az országból. Szétfoszlott a reménység, melyet e nagyszerű hadi vállalathoz az egész keresztyén világ fűzött, de teljesült a barát aggodalma, melylyel azt elejétől fogva kísérte. Most már nem lett volna okszerű végrehajtani a fejérvári egyezség pontjait, habár még a nyáron gyakran mondogatta, hogy haláláig nem pártol el Ferdinándtól. Okúl lehetett adni a közeledő téli időjárást is, mely a feltételek teljesítésének nem kedvez,[3] pedig Bécsben éppen most vették elő komolyabban az ügyet, hogy legalább annak sikerével feledtessék ez év szégyenét és veszteségét. Hogy miként s mily eszközökkel, arról Bajoni tájékoztatá a barátot, midőn a hónap vége felé visszaérkezett Váradra, Bécsből; bár mindenki bámulatára, csak egyedűl, társait visszatartották.[4] Megtollasodva, méltóságban gazdagodva jött le, mint az erdélyi királyi jövedelmek beszedője és kezelője.[5] Nagyot nézett reá a barát, mikor kinevezési oklevelé-

69. JOACHIM BRANDENBURGI ŐRGRÓF ÉRME.

[1] Porembski névtelen tudósítása Gyulafejérvárról, 1542 október 22-ikén, említve a hazatérő Liesieckit; eredetije a bécsi állami levéltárban.

[2] Izabella a szászokhoz 1542 szeptember 25-ikén; Kemény, Notitia, 209. l. Az oklevél eredetije a nagyszebeni városi levéltárban, 400. sz. a.

[3] Bornemisza Boldizsár Báthory András szabolcsi főispánhoz Küküllővárából, 1542 október 19-ikén; eredetije az orsz. levéltárban, a «kisebb levéltárak» Báthory osztályában.

[4] Porembski tudósítása Gyulafejérvárról, 1542 október 31-ikén; Hurmuzaki, Documente, Supl. II. 1. k. 166. l.

[5] Ferdinánd kinevező oklevele Bajoni számára Bécsből, 1542 október 17-ikéről Géresi, A gróf Károlyi cs. oklevéltára III. k. 233. l.

ből látta, miként osztogat már Ferdinánd czímeket, mielőtt még Erdélyt elfoglalta volna. Hanem aztán megtudta, hogy az átvétellel is meg van bízva Serédi, a ki újból bejön, még pedig sok száz lovassal, hogy a szent-koronát is magával vihesse.

György barát kettőzött figyelemmel kísérte és ellensúlyozta ezentúl az események fejlődését. Erdélybe ugyan most sem mehetett, még a tordai táborban álló nemesség hívására sem. De a királynét nem hagyta többé tanácstalanúl, s kioktatta részletesen, miként fogadja Ferdinánd követeit, és mit felelgessen leveleire.

Serédi számára október 18-ikán állították ki Bécsben Ferdinánd megbízó levelét,[1] és utasítását, mely szerint felsőmagyarországi kapitányságából legalább 600 lovassal indúljon Erdélybe, s kisérje onnat a királynét Szepesvárába, melyet Thurzó Elek helytartó át fog neki adni. Izabella birtokait adja át Bajoninak, Déva várába helyezze be Thoroczkay Antalt, Görgénybe Farkas Farkast és Szilvásy Mátyást, Temesvárba Somlyai Mihályt és Feledy Lestákot várnagyokúl. A királyné pedig, ha már Szepesvárában lesz, adja át a koronát Serédinek és Werner György sárosmegyei főispánnak, a kik további útasításig Kassára viszik.[2]

Serédi tokaji várában vette királya rendeletét és ott akarta katonáit is illő módon rendbeszedni, meleg ruhával és élelemmel ellátni. Ez persze olyan hamar nem ment. Podagrája is elővette az esős, hűvös idő beálltával. Meg aztán a királyné válaszát is meg kelle várnia, hogy láthassa, felkészült-e a hosszú téli útra.

Izabella ezalatt kimozdúlt Gyulafejérvárról, hol a várfalak javításán dolgozó munkások zakatolásától már kellő nyugalma sem volt.[3] A csendesebb és védettebb gyalui várba költözködött egész udvarával és kincstárával, hol inkább ellenállhat Serédi katonái netaláni támadásának. Innen felel neki finoman és símán,

[1] Ferdinánd Serédihez Bécsből, 1542 október 18-ikán; Történeti Lapok, id. II. évf. 1169–70. l.

[2] Ferdinánd útasítása Serédi számára Bécsből, 1542 október 19-ikén; fogalmazványa a bécsi állami levéltárban.

[3] Galaczi More Péter, a fejérvári káptalan jövedelmének igazgatója 500 frtot kér Gyulafejérvárról, 1542 november 20-ikán a szebeniek adójából, a vár kijavítására; eredetije a nagyszebeni városi levéltárban, 406. sz. a.

szokott modorában. Hálásan köszöni — írja — a király kegyes gondoskodását, melylyel őt Szepes várába illő kísérettel akarja vitetni, minek annyival inkább örül, mert a Felvidéknek éppen Serédi a kapitánya. Hajlandó is bármikor indúlni, de Péter vajda már az országban táboroz és pusztít.[1] «S ha Nagyságod bejönne, ő sem menne ki, sőt a törököt is nyakunkra hoznák. Azért kell még nekünk ő Felsége hasznára itt maradnunk.» Különben is kijelenti, hogy csak akkor indúl útnak, ha Szepesvárát előbb

70. GYALU VÁRA ÉS KÖRNYÉKE.

átadták megbízandó embereinek, s ott kellő élelemről is gondoskodnak. Külön czédulán pedig arra kérte, hogy mielőtt bejönne, küldje meg Ferdinánd sajátkezű aláírású reverzálisát.[2] Serédit

[1] Péter vajda (a Székely krónika feljegyzése: Tört. Tár, 1880. évf. 638. l. szerint) október 21-ikén, Szent-Orsolya napján tört be Besztercze felé, Ostermayer Jeromos krónikája szerint pedig október 24-ikén; a brassói id. Quellen sajtó alatt levő IV. k. 504. l. E kötet íveit Stenner Frigyes brassói városi levéltárnok lekötelező szívességéből használhattuk.

[2] Izabella Serédihez Gyaluról, 1542 november 20-ikán: Történeti Lapok, II. évf. 1170—71. l. és Szilágyi Sándor sorai: Erdélyi országgyűlési emlékek, 1. k. 101. l.

Izabella levele egészen kihozta sodrából. Másolatát rögtön megküldte Ferdinándnak, megírván egyúttal, hogy daczára betegségének egy hét alatt beindúl Erdélybe, hogy a barátot, Batthyány Orbánt és Bornemisza Boldizsárt figyelmeztesse hűségükre, s hogy teljesítsék, a mit az egyezségben fogadtak.[1]

Úgy is lett. Több mint hatszáz lovassal ment be deczember elején Erdélybe, Gyalura. Hanem a királynét Serédi állhatatlannak találta. Azt remélte, hogy hamarosan végezhet vele, s most még Ferdinánd kötelezvényét sem volt hajlandó átvenni, holott azt előbb maga kívánta. Tanácsosai sem akartak semmit tenni a helytartó-barát nélkül. Ekkor utána küldték Bethlen Farkast, a királyné egyik titkárával, s kérték Serédit, várjon néhány napig, míg a barát Váradról megjön. György barát ép akkoriban érkezett haza fáradtan Besztercze vidékéről, honnan Szent-András napján kiverte a moldvai vajdát Erdélyből;[2] de különben sem volt kedve találkozni Serédivel. Így hiába várt 15-ikéig, mert csak üres biztatással tartották. Mérgében másnap behajtatott Kolozsvárra, ám hálni ismét visszatért Gyalura.[3] Erre 17-ikén este felé írásban is kijelenté Petrovicsnak és Izabellának, hogy őt Ferdinánd nem György baráthoz, hanem a királynéhoz küldte. Csakhogy ő még sem hallgathatta ki, mire Serédi nagy mérgesen eltávozott. Egy mérföldnyiről azonban visszaüzent, hogy ha a királyné teljesíteni akarja az egyezség feltételeit, visszatér hozzá. De bizony nem hívatta. Fájt Serédinek, hogy ilyen csúfosan megjártatták az erdélyiek, s még inkább, hogy nem foglalhatta el a gyulafejérvári püspökség jövedelmét, melyet a király négy évre neki adományozott.[4] Ám bele kellett törődnie helyze-

[1] Serédi Ferdinándhoz Tokajról, 1542 november 25. és 27-ikén; a bécsi állami levéltárban.

[2] György barát levele Ferdinándhoz a Besztercze melletti táborból, 1542 november 30-ikán; Tört. Tár, 1878. évf. 530. l. és egykorú feljegyzés u. ott, 1880. évf. 638. l.

[3] Serédi Kolozsvárról, 1542 deczember 16-ikán értesíti Brassó város tanácsát, hogy Ferdinánd György barátot és Báthory Andrást «in tutelam et defensionem miseri Transsilvaniae regni» választotta; eredetije a brassói városi levéltárban, 424 sz. a.

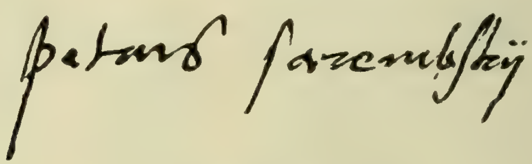
[4] Ferdinánd adománylevele Serédinek Bécsből, 1542 október 18-ikán, oly feltétellel, hogy a gyalui egyezségben kikötött évi 12,000 frtot ő fizesse Izabellának félévi részletekben; fogalmazványa a bécsi

71. SERÉDI GÁSPÁR.

tébe. Még örült, hogy más baja nem lett, és úgy sietett haza Zemplénbe, hogy három nappal Szilveszter előtt már kövesdi várából tehetett Ferdinándnak jelentést kudarczáról.[1]

Ez a kudarcz előrelátható vala, kivált, mióta kitudódott, hogy a királyné kibékült a baráttal. Az ő meggyőződése is az volt, hogy a királyné asszony biztos helyre viendő, nehogy fiával egyik helyről a másikra kelljen vándorolnia, mint valami czigánynénak. De ha Szepesvára könnyűszerrel meg nem kapható, jobb Kassa. Hanem azért azt ajánlja neki: jól gondolja meg, itt akar-e maradni vagy nem, mert azt hiszi, hogy a rendek rögtön elpártolnak tőle, a mint távozik, és a török elfoglalja az országot.[2] Ezt György barát személyesen mondta a királynénak, kinél a karácsonyi ünnepeket tölté. A hívatalos kibékülés is ekkor történt, ünnep harmadnapján, a temesi gróf és Pathócsy

72. POREMBSKI ÁLNEVŰ ALÁÍRÁSA.

jelenlétében. Liesiecki, a lengyel király követének műve volt ez, a ki «mintha atyjuk lett volna» összefogta a barát és a királyné kezét, s az elsö előbb engedelmességéről és nyíltszívűségéről biztosítá, Izabella pedig kegyéről és szeretetéről. A királyné erről írásban is megnyugtatta, s viszont a barát is kész volt «Izabella iránti kötelezettségeit írásba foglalni és esküvel fogadni mindannak teljesítését, mit a szerződések megállapítanak».[3] Ezt úgy látszik a lengyel követ kívánta így ura nevében, a ki levél-

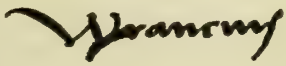
állami levéltárban, magyarra fordítva kiadta b. Balassa Antal, id. m. 68—69. l.

1 Serédi jelentése Ferdinándhoz Kewesdről, 1542 deczember 28-ikán; eredetije ugyanott.

2 Sarembski Péter jelentése Gyaluról, 1542 deczember 28-ikán; Erdélyi országgyűlési emlékek, I. k. 174—5. l. Maga a jelentés Verancsics kézírása, Sarembski aláírása pedig csak elővigyázatból van írva, Porembski, Izabella titkára neve helyett; eredetije, melyről az aláírást hasonmásban közöljük, a bécsi állami levéltárban.

3 Kivonatát l. Óvárynál, id. m. II. füz. 86. l.

ben nyugtatta meg a barátot a felől, hogy a róla szállongó balhíreknek nem adott hitelt, s meg van győződve, hogy továbbra is azzal a hűséggel fogja a királynét szolgálni, melylyel néhai János királyt szolgálta.[1] De köszönhető ez a béke az ünnepek előtt lezajlott tordai országgyűlésnek is, mely egyenesen felszólítá reá a helytartót. E felszólításra jött a barát győztesen Gyalura, jelentvén, hogy a három nemzet «letevén a gyűlöletet, a színeskedést, valódi és igaz testvériséget tartva», újból kimondta az uniót, kimondván, hogy «a ki idegen hatalmassággal esküszik össze, vagy szövetkezik, halállal lakoljon», ép úgy «az is, a ki a haza veszedelmével a maga magán hasznát kergeti». Nem törődtek a rendek immár sem a római király ígéreteivel, sem Serédi leveleivel, a ki náluk keresett orvoslást a szenvedett gyalui sérelemért, hanem elismerték egyhangúlag János király fiát fejedelmüknek, «a töröknek megadják az adót, s Ferdinándot megkérik, hogy ha nem tudja őket megvédeni, legalább engedje, hogy maguk védjék meg magukat».[2] Megerősíté jelentését Izabellának a tordai gyűlésen jelenvolt két képviselője: Pathócsy Ferencz és Kállay János is, kikkel aztán deczember 29-ikén, Petrovics társaságában a barát visszaindúlt a Váradra rendelt magyarországi gyűlésre, hogy a Tisza és Erdély közti vidékkel is megszavaztassák az adót. Mindezekről Verancsics Antal tudósításaiból értesülünk,[3] melyeket (mint ekkor még jelentéktelen állású, befolyás nélküli udvari ember) leggyakrabban névtelenül írt vagy másolt titkártársa Porembski számára, a ki azokat több példányban küldözgette haza lengyelországi patronusainak.

73. VERANCSICS ANTAL ALÁÍRÁSA.

[1] Zsigmond király György baráthoz Krakóból, 1542 deczember 3-ikán; a kolozsvári «Cancellaria polonica» 238. l.

[2] Szilágyi nyomán, Erdélyi országgyűlési emlékek, I. k. 102—5. l. és Teutsch, Die Union von 1542.: Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde, 1874. évf., XII. k. 67—75. l.

[3] Verancsics Antal tudósítása Gyaluról, 1542 deczember 29-ikéről (u. ott, 172—3. l.) a bécsi állami levéltárban, honnan aláírását közöljük.

IV.

Hogy Izabellával Serédi semmit sem végezhetett, leginkább annak tulajdonítá, hogy tanácsosaival együtt szülei, s főleg Bona királyné befolyása alatt áll. Ezek ugyanis szemrehányást tettek leányuknak, hogy a szerződés aláírásakor oly kevéssel megelégedett, s most többet akartak «kicsikarni» Ferdinándtól. Pedig Serédi úgy tapasztalta, hogy a székelyek és szászok is hajlandók meghódolni a római királynak, a mint arra való embere közzéjük érkezik.[1] S ne higyjen a király annak a kifogásnak sem, hogy Izabella a török beütéstől való félelmében nem akar Erdélyből távozni. Hisz a töröknek más dolga van; nem fogja hadsereg nélkül hagyni Magyarországot, midőn ellenkezőleg még attól is tart, hogy Erdélyből támadják meg. Ajánlja tehát: folytassák a megkezdett vállalkozást, mert Erdély most könnyen meghódítható, miként azt Serédi tavaly Innsbruckban is elmondá a római királynak.[2]

Ferdinánd maga is azt hitte. Ezért Serédi támogatására már előbb (deczember elején) beküldte volt Bornemisza Pált, hogy felkeresvén az erdélyi vajdának kiszemelt Báthory Andrást, seregével (legalább 500 lovassal és gyalogossal) menjen György baráthoz s vele Erdélybe, a királynéhoz.[3] De megkésett és éppen akkor ért Serédi kövesdi várába, mikor az kimerülten visszaérkezett Erdélyből. Nem volt valami épületes, a mit tőle megtudott, s azért kétszeresen kellett sietnie. Újév után, 1543 január 4-ikén jutott Báthory Andráshoz, de az nem birván vele menni, tovább haladt és 7-ikén ért Váradra. Másnap fogadta a barát, a ki bevezetvén őt a rendek közé, előadta megbízatását a gyűlés színe előtt. Támogatta Somlyai, a nemesség Bécsben járt követe

[1] Serédi id. 1542 decz. 28-iki jelentése.

[2] Serédi második jelentése Ferdinándhoz Kövesdről, ugyancsak deczember 28-ikáról; a bécsi állami levéltárban.

[3] Ferdinánd megbízó levele és útasítása Bornemisza Pálhoz Bécsből, 1542 deczember 7-ikéről; Történelmi Tár, 1878. évf. 531–4. l.

is, úgy hogy 9-ikén hűséget fogadtak Ferdinándnak, de egyúttal kimondták, hogy Izabella fiáról is kötelességük gondoskodni, mivel János király törvényes gyermeke. Az ország védelmére hajlandók 3 forintot adni jobbágyaik után és személyesen is hadba szállnak; egyben pedig (a követ rábeszélésével) kincstartóvá választják György barátot. Határozataikkal másnap indúlt fel a királyhoz Weseni Mihály,[1] s mialatt a rendek oszladoztak hazafelé, a barát január 12-ikén felelt Bornemiszának:

A római király se Báthory Andrást, se mást ne küldjön Erdélybe kormányzóul (vagy vajdatársúl), míg Izabella királyné benn van; őt pedig addig ne vitesse el, míg Ferdinánd hadserege be nem jön Erdély védelmére, melyet a török és a moldvai vajda fenyeget. Az erdélyiek állhatatlanok. A jövő tordai országgyűlésen kérni fogják a vajdák és a török segítségét a francziák királya útján, mivel már nem bíznak Ferdinánd és a keresztyén fejedelmek segítségében, a mióta Pest ostroma nem sikerült. Izabellát akkor szállíttassa el a római király, ha a fejedelmek felmentő csapatjai már mind Magyarországon lesznek. Addig Erdélyt a királyné nevében kormányozzák. Ferdinánd pedig adjon neki Szepesvárán kívül más helyet is, és jövedelmét szaporítsa háromnégy ezer forinttal. Az erdélyieket egyáltalán nehéz lecsendesíteni. Nagy nehézséggel végezte ezt Mátyás király, s kezdte meg János király is, de a halál megakadályozta műve befejezésében.

A barát e válaszával Bornemisza felszaladt egy napra Báthory Andráshoz Báthorba, de 16-ikán ismét Váradon volt. Itt elbúcsúzván a baráttól, sietett Erdélybe. Január 20-ikán ért Gyalura, és harmadnap fogadta várbeli lakásában audienczián a királyné, Liesiecki lengyel királyi követ, Petrovics Péter, a csanádi püspök, Szalánczy János és Porembski atya, Izabella lengyel titkára jelenlétében. Mire választ kapott, megjött Kendy Ferencz és Mikola László is, a barát vicéje. De a «nyilvános» válasz

[1] A «dieta» határozatairól szóló jelentést l.: Magyar országgyűlési emlékek, II. k. 490—495. l. Weseni Bihar, Zaránd, Temes, Arad, Csanád, Csongrád, Békés, Külső-Szolnok és Heves vármegyék rendjei megbízásából ment útra.

abból állott, hogy a királyné nem határozhat, mivel tanácsosai «nincsenek mind jelen» és azokat február 19-ikére hívta magához. A mit aztán akkor fognak határozni ez ügyben, azt külön követével fogja tudtára adni ő Felségének.

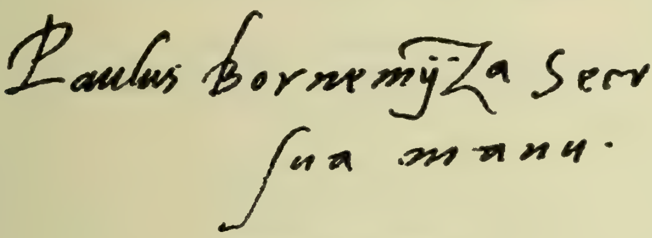
Eltávozván Bornemisza, lakására jött Liesiecki, kijelentvén, hogy a királyné asszony «magán» kihallgatáson is óhajtja fogadni. Ő kész volt erre, és este felé hívattatván, csupán az említett két lengyel jelenlétében emígy szólt hozzá Izabella:

Elhatározását nem változtatta s változtatja meg, de Serédivel nem engedték tanácsosai tárgyalni. Pedig kénytelen az ő akaratjuk szerint élni, tehetetlenűl és nyomorban, mert olyan fogoly itt köztük, mint volt Buda ostroma alatt! Mindenki a török segélyt óhajtja. Néki nem engedelmeskednek, s reá nem hallgatnak. Ezért kéri Ferdinándot, vitesse el őt mielőbb ebből az országból, mielőtt itt még baj lenne a törökkel! Szeretné, ha vezetője Báthory András és Drágfy Gáspár lenne, bár mellettük lehet Serédi is. Az erdélyi püspökséget és javadalmait bárkinek átadja, a kit a király beküld, csak Serédinek nem, mert azt az erdélyiek nem szeretik. Temesvárt is átengedi a gróf; de oda olyan embert tegyen Ferdinánd, a ki bánni tud a ráczokkal és zsoldot hozzon nekik, «mert most tíz forinttal többet tehet nálok, s jobban lekötelezheti őket, mint később tízezerrel.» Petrovicsnak kárpótlásul és nagy szolgálatai jutalmául adjon a király Szepesvára mellett valami birtokot, s neki magának is még egy másikat, a hová «mirígyhalál» vagy tűzvész esetén Szepesvárából menekülhet. Egyedül csupán benne bízik, mert neki «nyomorúlt asszony»-nak Isten után már senkije sincs; senki, a ki rajta könyörülne, mert minden emberi segítségtől megfosztatott. S ha tőle függne, egész Magyarországot és Erdélyt átadná Ferdinándnak. Végül kéri titkára számára az aradi prépostságot, őt pedig a római király vitesse el mielőbb, mert ez az ország utolsó romlását várja!

Ezeket mondta a királyné nagy titokban, s mindkét kezével megragadván jobbját, megeskette Bornemiszát, hogy Ferdinán-

don kívül mindezekről senkinek sem szól. Bornemisza ezután Petrovicscsal és Kendyvel is tárgyalt, s 26-ikán távozván, előbb Váradra ment és onnan február elején Erdődre Drágfy Gáspárhoz, kinél Batthyány Orbánnal is találkozott. Nyolczadikán került vissza ismét Serédihez s ment vele Tokajra, hol búcsúzáskor üzenetként azt mondta neki, hogy ha Ferdinánd Erdélyt birni akarja, küldjön be 3000 német gyalogot és 400 nehéz lovast, adót pedig ne adjanak többet Izabellának, se György barátnak, a király külön rendelete nélkül.

Ez volt az eredménye Bornemisza küldetésének, melyről, hat napi úttal Pozsonyba érkezvén, február 18-ikán Ferdinándnak jelentést tett.[1] Aztán maga is felment hozzá Prágába, de április

74. BORNEMISZA PÁL ALÁÍRÁSA.

második felében ismét Bécsből sürgeti az «erdélyi» ügyet, nehogy három havi útazásának eredménye semmis legyen.[2] Sürgette eleget Serédi is. Előbb csak általánosságban, figyelmeztetvén a királyt, hogy most legkedvezőbb az alkalom seregekkel elfoglalni Erdélyt, mert Petrovics titkára is alkudozott vele Izabella távozása ügyében.[3] Majd megjelenté, hogy a szászok a királynénak Szent-György napjára hétezer frtnyi adót ajánltak fel, György barátnak meg hadi segélyt pünkösdre; de Haller Péter

1 Bornemisza Pál érdekes jelentése Ferdinándhoz erdélyi útjáról (Pozsonyból, 1543 február 18-ikáról), melyről aláírását közöljük; eredetije a bécsi állami levéltárban. Felhasználta irodalmunkban Szalay László (Magyarország története lipcsei kiadása IV. k. 244—5. l.) és Horváth Mihály (Fráter György, 199—205. l.), de Bucholtz hibás kivonata alapján 1544-re téve; miként mások is, Bucholtz közlésétől félrevezetve.

2 Bornemisza Prágából, 1543 márczius 10-ikén és Bécsből április 20-ikán; Erdélyi országgyűlési emlékek, I. k. 180. l.

3 Serédi György Ferdinándhoz Bártfáról, 1543 január 19-ikén és Serédi Gáspár Kövesdről, január 23-ikán; u. ott.

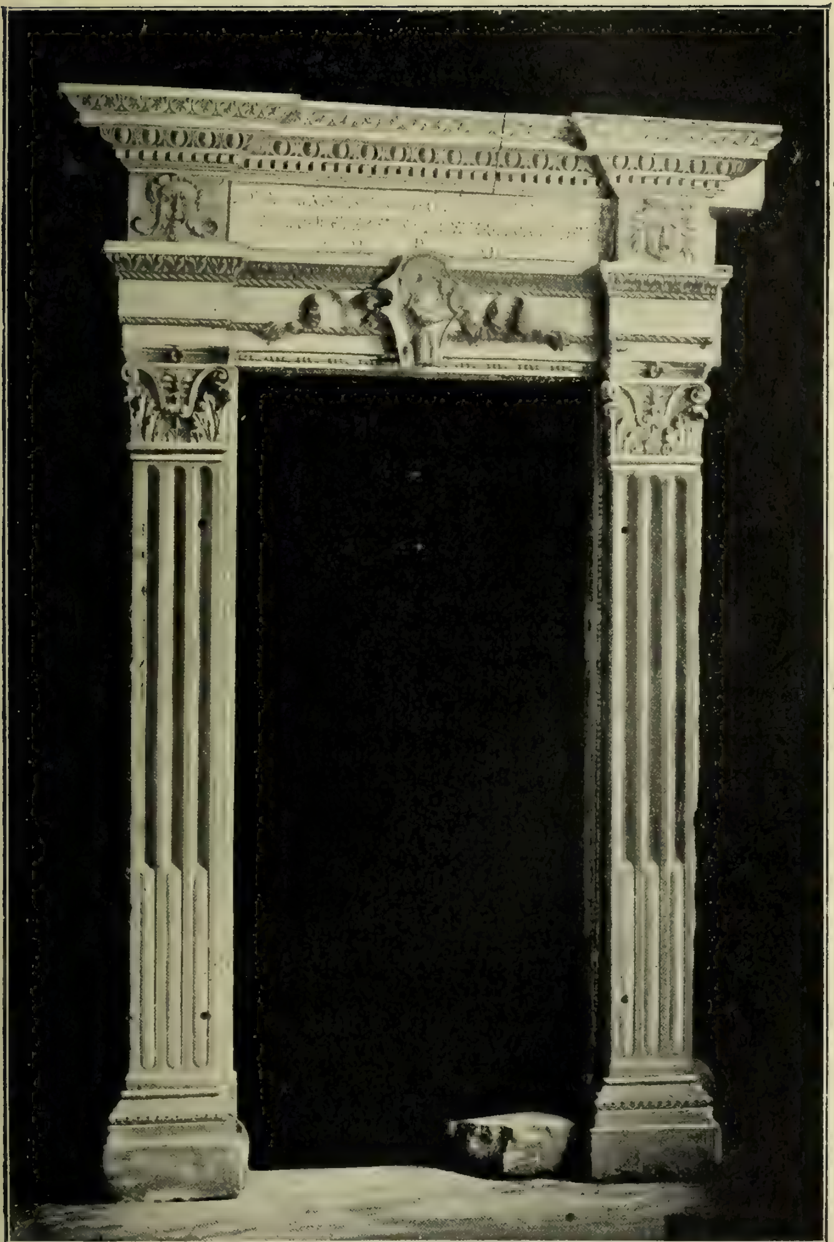
azt üzente neki titokban, hogy szívesebben megfizetné Ferdinándnak a szászok adóját, mint Izabellának és a barátnak, csak jönne már a serege.[1] Hanem ez mind csak puszta óhajtásnak maradt, minek megvalósítására a királynak sem elég erélye, sem ereje nem volt.

Pedig a terv kivitelére a krakói hírek is kedveztek.

A lengyel királyi udvarban ekkoriban általános volt az a portáról jött terv, hogy a francziák királyának ifjabb fia vegye feleségül Izabellát, hogy aztán majd ő uralkodjék Magyarországon és kizárja onnan jogaiból Ferdinándot. Bona királyné tagadta a tervet s kijelenté Loboczkynak — a ki az elhalt Laski Jeromos árvái ügyének ürügye alatt tartózkodott Krakóban — hogy a királylyal együtt legfőbb vágya, hogy leánya mielőbb hazajöjjön Erdélyből; a mit csak György barát akadályoz. Most is (január 19-ikén) embere érkezett, kérve ő Felségeiket, intsék meg Izabellát, ne készüljön elhagyni országát. Hiszen Ferdinánddal kötött szerződése *nem is érvényes*, mivel azt a királyné alattvalói és tanácsosai hozzájárulása nélkül írta alá. De ne higyje a római király — jelenti Loboczky — hogy Zsigmond ezt a kérést teljesíté, mivel azt mondta: Lám, milyen ravasz a barát, hogy minket akar annak okául feltüntetni, hogy a leányunk és Ferdinánd közti egyezség nem jön létre.[2] Egy hét múlva érkezett haza a portáról Wilamowski is egy lengyel származású csauszszal, a ki azt mesélte, hogy a szultána támogatását ajánlta Izabellának, kérve, hogy ha valami ügye van, fordúljon bizalommal hozzá, mert ő többet ki tud vinni a császárnál az összes basáknál. Ekkor Bona sürgetésére január 30-ikán titkos tanácsot tartottak a krakói udvarban Izabella ügyében, hogy kihozzák-e Erdélyből, vagy pedig maradjon s fia török fönhatóság alatt uralkodjék? Három tanácsos azt mondta, hogy ott maradjon, a többiek különböző dolgot ajánltak, mire az öreg király felszólítá a királynét, hogy

[1] Serédi Gáspár Ferdinándhoz Kövesdről 1543 február 10-ikén és Tokajról 12-ikén; u. ott.

[2] Loboczky Mátyás Ferdinándhoz Krakóból, 1543 január 20-ikán; eredetije u. ott, a «Polonica» osztályban.

75. AJTÓKERET GYÖRGY BARÁT EGYKORI KOLOZSVÁRI PALOTÁJÁBÓL.

adná elé ő is véleményét. Bona szenvedélyesen kezdte, mint rendesen, ha a Habsburgok kerültek szóba. «Inkább veszszen el a leánya fiastól s legyenek a török rabszolgái, mint hogy látnia kelljen, miként bírja Ferdinánd békével Magyarországot.»[1] De aztán lecsillapodott, észrevette, hogy nagyot talált mondani s így folytatta: Az ő tanácsa csekély és ő maga is kicsi szolgája a lengyel királynak, de ajánlja, ne higyjenek a töröknek, ne tűrjék, hogy Magyarország a török hatalmában legyen, ragadják ki leányát onnan, mert nem kell bővebben magyaráznia, mi lesz Lengyelországgal, ha Magyarország elvész! Ezt az urak mind helyeselték, s egyhangúlag tanácsolták a királynak, hozassa haza Izabellát, és támogassa Ferdinándot a török elleni hadi vállalatában.[2] Pár nappal ezután (február 3-ikán) jött Izabella királyné követsége, élén Kalán Jánossal,[3] hogy jelentést tegyen atyjának Serédi küldetéséről és az utóbbi eseményekről. Nagyon csodálkozott rajta, hogy leánya még mindíg Erdélyben van, de tanácsa most is csak az volt, hogy ne mozdúljon ki, a míg Ferdinánd nem teljesíti a szerződés föltételeit, vagy legfeljebb vonúljon Kassára és Erdélyt kormányoztassa saját nevében.[4]

Ezalatt elkövetkezett a királyné által hirdetett országgyűlés ideje is. Ez azonban nem Gyalun s a mondott időben, hanem egy héttel később és Kolozsvártt folyt le, a barát részvétele nélkül. Különben is jórészt ellene irányúlt, mert Izabella Erdélyben sem tudott rokonszenvezni vele. Intézkedéseiben királynői hatalma korlátozását, személye kisebbítését látta; ezért idegenkedett tőle s fogadta bízalmatlansággal szolgálatait.[5] Így jutott kenyértörésre

[1] Mallet — inquit regina nostra — ut et filia sua Isabella et filius suus perirent et essent apud Turcas mancipia, quam quod deberet videre Ferdinandum regem potiri pacifico dominio regni Hungariae.

[2] Loboczky jelentése Ferdinándhoz Krakóból, 1543 február 1-én; ugyanott. Hasonlóképp tudósítja Ferdinándot Maltzan Joachim báró Krakóból, 1543 február 3-ikán, jelentvén, hogy a triumviratus egyik tagját már megnyerte; az id. «Polonica» osztályban.

[3] Kalán 23 lóval és 26 szolgával érkezett Krakóba, hol február 14-ig ült, mialatt ellátása 145 frtba és 17 garasba került; míg ajándékúl czobolyprémet és 20 rőf bársonyos (axamiti) posztót kapott. (A varsói főlevéltár udvari számadásai, 112. k.)

[4] Zsigmond király Izabellának Krakóból, 1543 február 5-ikén; a kolozsvári «Cancellaria polonica» 239. l.

[5] György barát Zsigmond királynak; Óváry regestái, II. füz. 87. l.

a dolog, midőn a királyné előadta, hogy «a barát nemcsak hogy kizárta a kormányzásból, hanem még szűkölni is hagyja fiával együtt, és számot sem ád az ország jövedelmeiről.» A királyné remegő panaszos hangja és kérő tekintete általános részvétet keltett a rendek közt, kik most először láthatták színről-színre a maguk körében János király szép özvegyét.[1] Ezért nagy lelkesen kimondták, hogy mivel «e vészes időben a királyné magát, fiát, életét és szerencséjét a rendekkel együtt minden eshetőségnek kiteszi, méltányos, hogy ő királyi felsége s legfenségesebb fia teljhatalommal birják, kormányozzák Erdélyt», minden méltóság és tisztviselő tőle függjön, még «a főtisztelendő helytartó úr» is. Az ország ügyeit a királyné saját «tanácsosai tanácsával igazgassa», fontosabb ügyekben pedig hívja össze a három nemzetből kijelölt főbb tanácsurakat is. Akkora volt az elkeseredés a barát ellen, hogy még letevése is szóba jött az alatt a 2—3 nap alatt, a míg együtt voltak és ő maga nem mert bejönni a városba a kolosmonostori klastromból.[2] De a mint elmúlt a vihar és márczius elején[3] a királyné visszament Gyalura, kihallgatást kért tőle[4] s egy óra alatt ismét helyreállítá tekintélyét;[5] bár sírt mint egy asszony s ruhája szegélyét csókolva, térdre esve kérte, ne higyjen besugóinak s ha hibázott, bocsásson meg neki. Izabella meghatva fogadta újra kegyelmébe a megtérőt. Egész nap vígan éltek, másnap pedig a barát mintegy 200 szekér élelmi szert fuvaroztatott be a királynénak püspöksége területéről a gyalui várba.[6] Ilyen tudott lenni a barát, ha akart! Helyre jött

[1] Hogy Izabella részt vett e gyűlésen, tanúsítja Kolozsvárról, 1543 február 24-ikén írt oklevele, melyben köszöni a szebeni tanácsnak a gyorsan küldött 400 köböl zabot; eredetije a nagyszebeni városi levéltárban, 822. sz. a.

[2] Ide nemrég jött meg, mert február 14-ikén még Váradról ír; Tört. Tár, 1878. évf. 544. l.

[3] Izabella 1543 márczius 1-én még Kolozsvárról nyugtáz 3630 frtot, melyet a szebeniektől Márton-napi adójukban átvett; eredetije a nagyszebeni városi levéltárban, 417. sz. a.

[4] Ezt Verancsics állítja, de a barát tényleg még 1543 márczius 7-ikén is Gyaluról ír; másolatát l. Keménynél: Appendix dipl. Trans. D. 10. k. 75. l. (Az Erdélyi Múzeum könyvtárának id. kézirattárában, Kolozsvártt.)

[5] Szilágyi, Erdélyi országgyűlési emlékek, I. k. 109—111. l.

[6] Verancsics Antal vallomása; Pray, Epistolae, II. k. 392—3. l.

tehát ismét köztük a békesség. Első, múlt karácsonyi kibékülésük alkalmával Verancsics ezt a megjegyzést tette volt: «Nem tudom, meddig tartják meg a békét; félek, hogy a mint változnak a viszonyok, változni fognak ezek is.»[1] És bizony most is elmondhatta volna, vajjon meddig fog tartani?

* *

A nyíló tavaszszal Izabella ismét átköltözködött Gyulafejérvárra, hol a húsvéti ünnepeket is tölté. Azután hozzáfogtak az országgyűlési határozatok végrehajtásához. Először is feleltek az ura után kesergő Mayládnénak, a ki az elmúlt télen Husztra vonult és onnan sürgette ügyét levelei és fogarasi tisztjei útján. A barát biztosítá, hogy szívesen megtesznek országostúl mindent ura kiszabadításáért, csakhogy mit kezdjenek, míg ő előbb ki nem szabadítja a nála levő török és oláh foglyokat, kikért a portáról már többször írtak, sőt elrendelték, hogy várát is ostromolják ki miattuk. Szegény Mayládné mindegyre csak azt felelte, hogy «azoknak elbocsátása én tőlem nem lehet, mert énnekem nagy drága zálogom vagyon ezekért.»[2] Meg is írta neki a barát, hogy a mi idejövetelét illeti, az «ha a foglyokat el nem bocsátják, árt inkább, hogynem mint használna,» mivel a szultán azt hinné, hogy a királyné sem akarja «az foglyokat elereszteni;» ám ha kibocsátja őket, eljöhet leánygyermekével, csak fiát, Gábort hagyja otthon. De hogy «bizodalmas» jövetelére és «elmenesztésére» levelet kíván Izabellától, azon nagyon csodálkoznak. Nem is fogja azt megkapni, «mert ő Felsége király gyermeke és királyné asszony lévén, nem oly ember, hogy valakinek nyomorúságát kévánná, sem mi is ő Felsége után.» Meg is bocsássa neki Mayládné, «de ha te kegyelmed ő Felségébe nem bízik, hogy bízhassék ő Felsége te kegyelmedben», írja a barát és Petrovics.[3] Erre Mayládné Muthnoky Lajost küldte egyenesen

[1] Levele nyomán Sörös Pongrácz: Verancsics Antal élete, (Esztergom, 1898.) 18. l.

[2] Orosz Péter Szalay Jánoshoz Fogarasból, 1542 július 11-ikén; Magyar levelestár, 1. k. 17. l.

[3] Levelük Mayládnéhoz Gyla-fejérvárról, 1543 márczius 26-ikán, húsvét másodnapján; Majláth Béla, Oklevelek Maylád István életéhez, (Budapest, 1891.) 36—38. l.)

a királynéhoz. De a «kincstartó» nem is bocsátotta eléje, azt mondván, «hogy nem szükség szembe lennie, mert lehetetlen dolgot kéván ő kegyelme,» midőn azt óhajtja, hogy uráért «ő Felsége avagy én — szóla a barát — avagy ez ország adhatnánk arról levelet, avagy magunkat köthetnénk. Mi nem Istennek angyali vagyunk, kik még azok is nem tudják Istennek akaratját, nemhogy mi tudnók császárnak akaratját, hogy ha el akarja bocsátnia avagy nem, mert mi csak ahhoz tarthatjok magunkat, az mit tűle értünk, mert ha valamit az ő kévánságában be nem teljesétünk, nem tudonk mit terekednie az ő szabadúlásokért.» Nem kötelezheti magát semmire, még «hogy ha Bécs és Pozson és mind attúl fogván való ide alá menő erősségek» mind a Mayládnéi volnának s azokat mind neki adná is, mert lehetetlenséget kíván. Most sem tanácsolhat egyebet annál, a mit már a multkor Orosz Péter által üzent, hogy ha «az ő urának éltét és fejét szereti, hát az tereket elbocsássa» a várából. Fogarasi tisztjei is így gondolkoztak, midőn együttesen kérték, engedje el a török foglyot, «ne kiáltsa mind ez világ azt, hogy te kegyelmed miatt vész el az mi urunk.» S midőn meghallották, hogy Szalánczy az országgyűlés megbízásából újra bemegy a portára, ajánlták, hogy írjon neki és «édes beszéddel kérje, hogy terekedjék az mi urunk szabadúlásában»; ne sajnálja ez ügyben a pénzt és áldozatot. Gerdy Demeter meg is kérdezte a barátot, «minemű ajándok kellene» a török basáknak, mire így felelt: Én nem tudom, de az ki kezelebb az szénhoz, az jonkább fűtözik, azért ő nálok úgy vagyon, hogy

76. KÖNYVTÁBLA-RÉSZLET IZABELLA ÉS SZÜLEI ARCZKÉPÉVEL.

az ki ő nekik nagyobbat ad, azért jonkább tudnak terökednie.[1] Hanem Mayládné már az ajándékot sem győzte és egyelőre állhatatos maradt abban, hogy foglyait nem adja ki.

A másik fontos dolog Verancsics küldetése volt: Ferdinándhoz, az alkudozások ügyében és Zsigmond Ágost ifjabb lengyel király esküvőjére, melyre atyja még a télen meghívta volt Izabellát.[2] Folytak is az előkészületek egész tavaszon a lakodalmi követség illő felkészítésére s midőn Verancsics április végén kivonúlt a fejérvári várudvarról, csak úgy káprázott emberein minden a fénytől és ragyogástól. Idejében, május 5-ikén érkezett az erdélyi prépost Krakóba, hol öcscsével Mihálylyal is találkozott.[3] Kísérete 58 lóval és 63 szolgával rendelkezett, mellette lévén Theka Kristóf a barát és Murányi Pál a temesi bán képviseletében.[4] A menyasszony, Erzsébet főherczegnő is ugyanekkor jött meg s már másnap megtörtént a koronázás, aztán az esküvő és 9-ikén az ajándékok bemutatása. Nagy feltűnést keltettek Izabella királyné ajándéktárgyai «erdélyi mívű» zománczuk folytán. A négy aranyozott kupa közt egyik szebb volt a másiknál. A legnagyobbikat János király czímere, a három másikat «zománczos piros eprek» díszítették. Egy ötödik, aranyból készült, ezüst gombokkal. Szép volt egy 12 rekeszes láncz, piros és fekete zománczú szemekkel s végűl egy zománczozott, 70 szemű «olvasó», vagyis pater noster. Külön nyújtottak át György barát és Petrovics ajándékaképpen négy epres, erdélyi mívű kupát.[5] Ezt a gyönyörű «aranymarhát» a szászok állították ki, miért a királyné jutalmúl megerősíté czéhszabályaikat.[6] A drágaságokat Verancsics lendületes szép beszéddel adta át az új párnak,

[1] Gerdy Demeter Maylád Istvánnéhoz Fogarasból 1543 (húsvét után való harmad vasárnapnak hetfején) április 16-ikán; Magyar levelestár, 1. k. 21—23. l.

[2] Zsigmond király meghívója Izabellához Krakóból, 1542 november 22-ikén az 1543 május 6-ikára kitűzött esküvőre; a krakói hg. Czartoryski-múzeum kézirattárában, id. 282. k. 875. l.

[3] Ez már előbb ott volt, miként György barát 1543 április 16-iki leveléből kitűnik; Verancsics összes munkái, 1. k. 344. l.

[4] Ellátásuk került Krakóban az udvari kincstárnak 370/24/6 frtba, az ajándékúl adott holmik árát nem számítva; egykorú feljegyzés a varsói főlevéltár id. 112. számadási kötetében.

[5] Ez ajándékokat a jelen volt Herberstein jegyezte fel, naplója id. h. 357—360. l.

[6] Miles, Wuergengel, 40. l.

kiterjeszkedvén azokra a viszontagságokra és szenvedésekre is, melyek Izabellát négy év alatt (mióta a szülei házból távozott) érték, és kérve egyúttal, hogy őt az ifjú királyné nővéréül fogadja. S a beszéd annyira tetszett, hogy hallgatói közül sokan vetélkedve írták le egymástól, sőt két hét múlva nyomtatásban is megjelent a városban.[1]

A lakodalmi ünnepségek után Verancsics beszélt Izabella szüleivel is, biztosítván őket arról, hogy főczélja még mindig a békeszerződés teljesítése.[2] Ugyanezt mondta Ferdinándnak is Prágában, hová egy lengyel követtel sietett. De nem hagyta szó nélkül, hogy «Serédi emberei nagyon féktelenül viselkedtek Erdélyben s az országgyűlésen szüntelenül a királynéról nyilatkoztak.»[3] Végtére elmondta, hogy a rendek hatezer főnyi hadsereg beküldését kérik és kívánják a királytól, hogy annak láttára a vajdák maradjanak otthon, s a török is engedjen merészségéből.[4] Szegény Ferdinánd azonban nem szolgálhatott csak biztatással és üres tartalmú «atyai, kegyes» válaszszal a királyné számára.[5] Hanem alig hogy Verancsics hazaérkezett, vissza kellett térnie a lengyel királyi udvarba, jelentést tenni a távollétében Gyulafejérvártt lefolyt két országgyűlésről, melyeken a rendek nem kis aggodalmával a szultán követe is jelen volt.

E gyűlések elseje május végén tartatott, midőn a török császár már személyesen benn volt Magyarországon, a dunántúli harcztéren. Innen jött be egy csausza még a hónap elején, az adó beküldését, meg sereget és élelmiszereket sürgetve,[6] s ezért kellett a gyűlést hamarább megtartani, mint a hogy hirdetve

[1] Újra közölve Verancsics Összes munkái XII. k. 23—28. lapjain. Eredeti kiadása 1543 május 25-ikén jelent meg a krakói Vietorisnál nyomatva; de ma már egyetlen példánya sem ismeretes.

[2] Izabella útasítása Verancsics számára 1543 áprilisából; egykorú másolata a krakói id. 281. k. 502—4. l.

[3] Izabella másik útasítása Óvárynál, id. m. II. füz. 87. l.

[4] Vásárhelyi Gergely jelentése Bornemisza Pálhoz a kolozsvári országgyűlésről, 1543 február 27-ikén; Erdélyi országgyűlési emlékek, I. k. 178. l.

[5] Ferdinánd Izabellához Prágából, 1543 június 25-ikén; eredetije a bécsi állami levéltár, «Polonica» osztályában és június 24-ikén György baráthoz; Tört. Tár, 1879. évf. 313. l.

[6] György barát írja, hogy ez az első csausz 1543 május 4-ikén ért Fejérvárra; Tört. Tár, 1878. évf. 552. l.

volt. Ily viszonyok közt ellenvetés nélkül megszavazták a 10,000 aranyforintnyi török adót, melyet Szalánczy János és Fekete János által a barát június elsején sebtében útnak is indított, nehogy a török betörjön az országba.[1] Ez volt az első portai adója Erdélynek, mint külön fejedelemségnek. De mivel beszedésekor rendetlenség történt, és egy része kézen-között elkallódott, a június végén megnyílt második gyűlés a királyné mellé egy 12 tagú tanácsot rendelt, négy-négy férfit minden «nemzetből», mely az ország jövedelmét ellenőrizze. Nagyobb gondosságra intették Boynichich Györgyöt is, az ország vice-kincstartóját.[2] A megválasztottak rögtön le is tették hűségi esküjöket «a királyné s az ifjú király» előtt, kivéve Haller Péter szebeni polgármestert, a ki azzal tagadta meg, hogy midőn múlt évben Bécsben járt, már megesküdött volt «az ország nevében» Ferdinándnak.[3]

Verancsics Antal július közepén érkezett újból Krakóba,[4] hol előadása s a török sikereiről szóló magyarországi tudósítások általános izgatottságot okoztak az udvarban. A Ferdinándtól hiába remélt fegyveres segítséget az ország megvédésére az erdélyi tanácsurak most Zsigmond királytól, mint úrnőjük atyjától várták.[5] De ő azt felelte a prépostnak, hogy segélyt nem adhat, s nem kivált a török ellen, a kivel jó barátságban élni az ő, s a magyar nemzet és Erdély legfőbb érdeke; tehát nehogy valamit kezdjenek ellene. A királynénak meg azt üzeni, hogy ámbár szeretné bátorságosabb helyen tudni, de most reábízza

[1] Székely Lőrincz német levele ez időből a bécsi udvar valamely hívatalnokához; a bécsi állami levéltárban, Haller Péter egy 1543 július 14-iki leveléhez csatolva és György barát tudósítása Ferdinándhoz Gyulafejérvárról 1543 június 3-ikán; Tört. Tár, 1879. évf. 307. l.

[2] Izabella megbízólevele számára Gyulafejérvárról, 1543 június 1-jén; a nagyszebeni városi levéltárban.

[3] Székely fenti levele második részéből, melyet közölt Schuller Károly: Das k. k. geheime Haus-, Hof- und Staatsarchiv in Wien, als Quelle siebenbürgischer Fürstengeschichte, (Nagy-Szeben, 1850.) 21—22. l. Székely Haller szolgájának írja magát és e tudósítását (mint egyik sorából kitetszik) Bécsből küldte.

[4] Erről Marsupino János értesíti Ferdinándot hol utasítása szerint a királyné mellett tartózkodott és kémkedett; 1543 július 16-ikán Krakóból, eredetije a bécsi állami levéltár «Polonica» osztályában.

[5] Az erdélyi tanácsurak útasítása Verancsics számára 1543-ból; a krakói id. 281. k. 504—5. l.

annak megítélését, mi könnyebb és jobb: ott maradni, vagy kijönni Kassára.[1] Nem adhatott más tanácsot a barátnak sem, midőn azt kérdeztette, mit csináljon a törökkel, a ki őt Budára hívta és seregekkel várja fel.[2] Egyébiránt örvend, hogy leánya egészséges és köszöni a szép tevéket, melyekkel múlt hónapban meglepte.[3]

Meglepetés-számba ment annak híre is, hogy Izabella mindenki örömére jó viszonyban él a baráttal. Sőt a prépost egy olyan epizódot mesélhetett el ennek bizonyságáúl, mely egyaránt kedves és jellemző szereplőire. Április vége felé történt, úgy «Szent-György ünnepe táján,» midőn Verancsics már eltávozott volt a fejérvári udvarból, hogy a barát püspöki (s talán névnapi) ebédre hívta meg a királynét, udvarával és udvarhölgyei egész seregével. Ebéd és asztalbontás után megszólalt a zene, s a czigányok tele tüdővel fújták a kecskedudát és hangos énekkel kísérték hegedűlésüket. A sok előjáték után, midőn már Bacchus is szarvakat öltött, nehogy a mulatság hiányos legyen, «előlép Frater György magával a királynéval» s megkezdi a tánczot. Mindnyájan csodálják a királyné és a barát kecses mozdúlatait, mert «kevesen hitték, hogy Frater György az erények e nemében is annyira kitűnik.» Bámulatos volt a királyné asszony erős természete és kitartása, mert a leányok nagy része bizony roszszúl lett, s az uraknak kelle friss levegőre kivinni őket. Hanem lehet-e pazarabb látványt képzelni, mint mikor egy királyné egy csuklyással tánczol? «De úgy hiszem, még szebb volt volna, — jegyzi meg a tudósító — ha a többi leányok is hasonló csuklyásokkal tánczolnak vala.»[4]

Nemsokára ez ünnepély után minden meghívás nélkül Izabella megüzené abarátnak, hogy készüljön egy újabb mulatságra,

[1] Zsigmond válasza Verancsicsnak Krakóból, 1543 július havában; u. o. 506—8. l.

[2] Marsupino Ferdinándhoz Krakóból, 1543 július 18-ikán; a bécsi állami levéltár «Polonica» osztályában.

[3] Ezeket Bethlen Farkas hét embere hozta fel 1543 június 10-ikén Krakóba, hol 16-ikáig ültek; l. a varsói udvari számadások id. 112. kötetében.

[4] Névtelen 1543 július 7-iki latin jelentés; hibásan 1540. évszámmal közölte Schuller id. h. 24—25. l. Ezt a közlést nem ismerve kelet nélküli példányáról magyarra fordítva közli Horváth Mihály: Fráter György, 378. l.

mivel másnap nála fog ebédelni. A helytartó visszaüzent, hogy szívesen látja a királynét, de csodák csodájára — s a levélíró megjegyzi, hogy e dolgot nem borbélyoktól és muzsikusoktól, hanem komoly emberektől hallá — este felé, midőn már javában készültek a másnapi ebédre, minden égi előjel nélkül, váratlanúl olyan zivatar keletkezett, hogy nemcsak ölbe rakott fát hányt szét, hanem még élelmiszereket is úgy szétszórt, hogy messze a városon kívül is lehetett maradékaira akadni. A barát háza fedelét is, meg a néhai püspökét, melyben a királyné lakott, jóformán egészen leszedte a vihar, és szétszórta a városban. Azért azonban másnap mégis megtartatott az ebéd, bár nem kis aggodalom nélkül a jövőre nézve.[1]

De ezzel az újságolással még nem ért véget Verancsics küldetése. Titkos audiencziát kapott t. i. Bona királynétól, kinek az a véleménye, hogy a török ragadja ki Magyarországot Ferdinánd kezéből és foglalja el egész Ausztriát, összes tartományaival. Az udvarban sokan óhajtanának is szövetséget, mert mindenki meg van róla győződve, hogy ha a török elfoglalja Magyarországot, Lengyelországra kerül a sor; de Bona mindent megront a török és a franczia érdekében, kik Ferdinánd ellen működnek. Izabella is írt anyjának, hogy ragaszkodik a kötött szerződéshez, mire Bona dühösen felkiáltott: hogy bízhat leánya Ferdinándban, s hogy írhat tisztelettel róla.[2] Hiába írja a királyné, hogy fél a töröktől, s nem bízik benne, (bár most is azzal hitegeti, hogy Magyarországot fiának akarja adni,) mert Bona nyilvánosan hirdeti, hogy inkább jusson az ország a török kezére, mint Ferdinánd hatalmába. Ez ellen pedig nem igen lehet tenni, mert az öreg király betegeskedik, és mindenki Bona kezében van. Az udvarban az történik, a mit ő akar, mi miatt mindennaposak a veszekedések, kivált mióta az «osztrák Erzsébet» is itt él. Ez az urával is meghasonlott már miatta, mert mindenben «kiáll-

1 Schuller, id. m. 26. l. a bécsi állami levéltárban őrzött eredetiről.

2 Marsupino jelentése Ferdinándhoz Krakóból, 1543 augusztus 19-ikén; eredetije a bécsi állami id. levéltár «Polonica» osztályában.

hatatlan» anyjára hallgat, úgy hogy még Izabelláról is az hallszik, hogy inkább menne Ferdinánd vagy akár a szultán udvarába is, mint anyjához![1]

V.

NAGY érdeklődést és izgatottságot keltett a Péter-Pál napján megnyílt gyulafejérvári országgyűlésen az új vallás ügye, melyet a helytartó barát hozott felszínre, a fejérvári káptalan sürgetésére. Luther tanai az erdélyi szászok közt, deákok és kereskedők által mindjárt fellépése első éveiben elterjedtek. Ezért Szalkai László esztergomi érsek átokkal fenyegeti meg azokat, kik «a sátántól megszállva» eretnek-íratokat adnak-vesznek és olvasnak, II. Lajos király pedig (1523 május 2-ikán) jószágvesztés terhe alatt összetépni és elégetni rendelte az íly könyveket. E rendelet értelmében a szebeni nagy piaczon el is égettek egy csomó összeszedett íratot. De ez csak növelte a régi hitben kétkedők számát. S még félszázad múlva is élt amaz esemény tudata, hogy — mintha bosszú lenne — az égő könyvrakásból miként kapott fel a szél egy Luther-féle német zsoltárt, mely a temetőben éppen ünnepi körmenetet tartó érseki követ nyírott fejére esvén, úgy oda tapadt, hogy paptársai nem tudták lerántani, s a pap harmadnapra belehalt égési sebeibe.[2]

A mohácsi veszedelem utáni idő és János király kora Erdélyben is kedvezett a reformáczió terjedésének, kivált a szászok közt, kik papjaikat (régi kiváltságaik alapján) maguk választák. Itt is, ott is kezdett «az Úristennek igéje villámlani»; nagy ellenzői voltak azonban Statilio, György barát és Frangepán érsek. Unszolásukra János király 1538 tavaszán Segesvárra hozatta a magyarországi részekből Szántai István mestert, az új hit terjesztőjét, hogy rögtön «megégetné minden törvény nélkül». De «a király eszes és istenfélő lévén, disputatiora engedé a dolgot»,

[1] Marsupino tudósítása Ferdinándhoz Krakóból, 1543 augusztus 27-ikéről és 28-ikáról; ugyanott.

[2] Teutsch, Geschichte der Siebenbürger Sachsen, III. kiadása, I. k. (Nagy-Szeben 1899.) 215—6. l.

melynek folyamán felmentették, mert védekezésében nem találtak semmi izgatást, még abban az állításában sem, hogy «a barátok, papok dolga semmi nem egyéb, hanem csak fabula, emberi véleködés és hejába való csacsogás». Székely Adorján doktor püspöki helyettes és Kálmáncsehi Márton fejérvári «oskola-mester» voltak bírái,[1] a ki nemsokára protestáns hitre tért. János király halála után pedig fellép Honter János brassói prédikátor, hogy apostolává váljék az új vallásnak. Szóval és tettel, írással és könyvekkel működik s midőn Izabella királyné 1542-ben Erdélybe jött, a Barczaság megtérítésének munkája már úgyszólva be volt fejezve. Február havában kivetette az oltárt és képeket a brassói templomból, október 3-ikán «Isten nevében» megszüntette a misét[2] és két szín alatt kezdte osztani az úrvacsorát a hívőknek is, «miként azt Krisztus szavai rendelik.» Egyúttal «Reformatio ecclesiae Coronensis» czímen könyvecskét adott ki saját nyomdájában a sacramentumokról, melynek hatása most már (több kiadásban elterjedvén) Brassó város határain túl is érezhetővé vált.[3]

Mindenütt helyeselték a könyv igazságait és írója szándékát, melynek megvalósítására községekként kezdettek szervezkedni. Annál kevésbbé helyeselték a történteket a királyné és különösen György barát, kik ezért Hontert «könyvével együtt» a fejérvári országgyűlésre idézték,[4] hogy «adjon számot, miért csatlakozott a keresztyén — azaz új — vallás rendtartásához.» A brassói tanács nem bocsátotta el a mestert, mert félt a barát bosszújától, hisz még emlékezetben állott, miként küldött máglyára (feledésbe ment vallástörvények alapján) egy váradi egyházfit, «a ki egy pápista asszonyt arczúl csapa vala, csak azért, hogy egy kép előtt imádkoznék.»[5] Ezért csak a városbírót indították útnak, két tanácsosa,

[1] Heltai leirásából gróf Kemény József: Archiv für sieb. Landesk., II. k. (1855.) 116. l. és Fabritius Károly tanúlmánya ugyanott, új folyamú, 10. k. 247. l.

[2] Az Album Oltardianum id. h. 13. l.

[3] Wolf Theobald, Johannes Honterus der Apostel Ungarns, (Brassó, 1894.) 41—51. l.

[4] Izabella királyné meghivója és salvus conductusa a fejérvári vallási disputatiora hivottak számára Gyulafejérvárról, 1543 június 6-ikáról és György baráté 7-ikéről; Fabritius Károly, Urkundenbuch zur Geschichte des Kisder Kapitels, (Nagyszeben, 1875.) 263—4. l.

[5] Pethő Gergely magyar krónikája, 249. l.

két pap és a káptalani kanonok kíséretében.[1] Ezek magukkal vitték Honter «Apologia reformationis» czímű védőiratát, melyet a gyű-

77. HONTER JÁNOS.

lésen Glatz Mátyás prédikátor adott elő, a rendek és a királyné előtt. Kijelenté, hogy a brassói mester, könyvecskéjével «senkit

[1] Az egykorú szász krónikások közűl említi és 1543-ra teszi a fejérvári vallási vitát Massa Simon, Benckner Pál és Ostermayer; a brassói id. Quellen, IV. k. 78, 181. és 504. l.

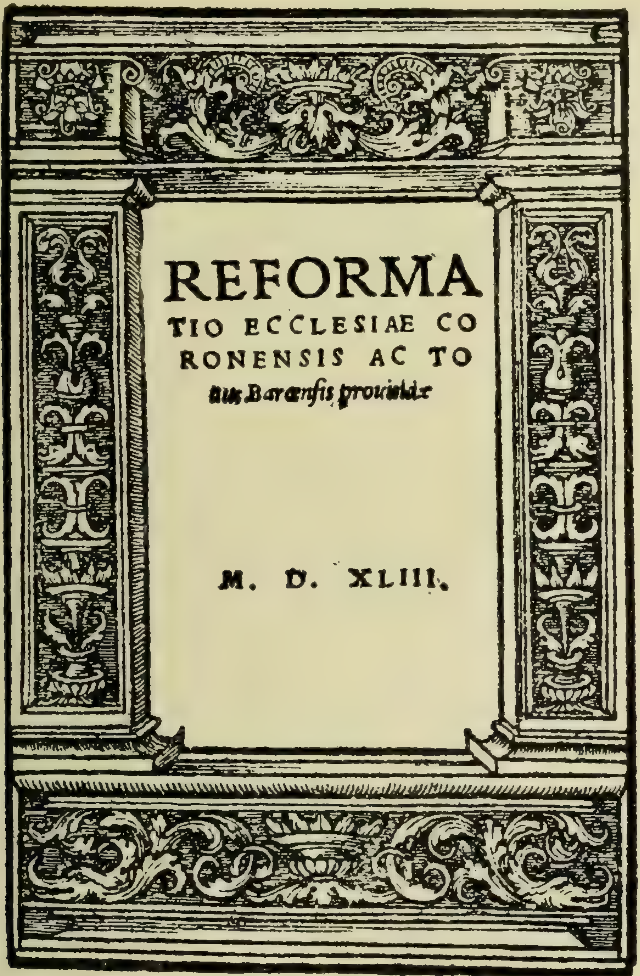
sem akart bántani, sem gyalázni, sem sérteni, hanem művét a hazai papok számára adta ki», köteles tisztelettel a hatalom, ő Felsége, a szent koronával megkoronázott Izabella királyné asszony, s az országnagyok iránt. Ártatlannak érzi magát társaival együtt a vádakkal szemben, mert ő nem izgatott, «csak Isten igéjét s Krisztus parancsát követte, s a mit ő tett, arra Istennek és felsőbbségének parancsa készté.» Semminek sem örülne úgy, mintha megérné, hogy Krisztus szétszórt juhai békességben együtt élnének az igaz katholikus egyház aklában, egy és ugyanazon hit és törvény szerint, miként ezt Szent-Pál is rendeli. De «vértanúk példája és a szentírás mutatják, hogy azon embereknek, kik az Isten igéjével ellentétbe jőnek, nem kell engedelmeskedni,» különösen hit és vallás dolgában. S midőn ő, a visszaélések láttára, tollat ragadt, s rámutatva más államok és városok példájára, ismerteté az új tant, a keresztséget, a misét és úrvacsorát, utalva a betegápolásra, árvák és szegények istápolására, iskolák és könyvtárak létesítésére, «nem volt más czélja, mint hogy e zaklatott és sanyarúságos időkben előmozdítsa a közegyetértést s a vallás megtartásában beállható zavart és rendetlenséget elhárítsa.»[1]

Történeti fontosságú, «a konstanczira és wormsira» emlékeztető jelenet következett ezután. György barát erélyes megtorlást követelt, de a királyné tanácsosai (Batthyány Orbán, Csáky Mihály, Adorján kolozsi főesperes[2] és Petrovics) ajánlatára vallási vitatkozást rendelt el a brassói küldöttek és a vádló fejérvári káptalan tagjai közt, a milyet Augsburgban tartottak a wittenbergi tanárok. S a vádlottak oly férfiassággal és hatással czáfolták a Szentírásból a káptalan állításait, hogy az országgyűlés felmentette őket, sőt a hallgatók közűl sokan áttértek a lutheránus hitre. A brassói követeket éjjel ismét az udvarba hívatták, de sem ígéretek, sem fenyegetések nem tudták őket lefegyve-

[1] Szilágyi nyomán, az Erdélyi országgyűlési emlékek, I. k. 113—115. l. és Wolf, id. m. 54—57. l.

[2] Így nevezi Izabella 1543 január 3-ikán írt gyalui oklevelében; eredetije a nagyszebeni városi levéltárban, 821. sz. a.

rezni. Bántatlanúl térhettek haza, hisz Izabella, a barát s az egész ország érdeke kívánta a szászokkal való jó egyetértést és uniót. A követek magukkal vitték ugyan a tanács számára a

REFORMA
TIO ECCLESIAE CO
RONENSIS AC TO
tius Barcensis provinciae

M. D. XLIII.

78. HONTER REFORMÁCZIÓJÁNAK CZÍMLAPJA.

királyné rendeletét, «nehogy újítást fogadjanak be a vallásba»;[1] de ez csak írott malaszt maradt. Mert már a következő évben

[1] Izabella rendelete a brassói tanácshoz Gyulafejérvárról, 1543 július 7-ikéről; a brassói városi levéltárban, 1272. sz. a.

követséget küldenek a királynéhoz «az egyház megvédése ügyében»,[1] s a Szent-Katalin napján tartott szebeni gyűlésen egyidejüleg az összes szász városok áttérnek egyetemlegesen «a Mindenható kegyelmével» az új hitre.[2]

A fejérvári vallási vita, illetve az országgyűlés berekesztése után a királyné Szebenbe küldte főlovászmesterét, Márgay Menyhártot,[3] s mikor az onnan megtért a városi tanács 24 igáslovával,[4] július közepén megindúlt gyalui várába,[5] melyet első látogatása óta nagyon megkedvelt: csendjéért, s vadászatra kínálkozó közeli havasaiért. Nehány napot útközben Kolozsvártt is időzött,[6] s onnat kocsikázott ki Gyalura. Itt fogadta Literati Imrét, a ki társaival a szultán részére szállítandó élelmiszerek fejében a szebeniekre kivetett ezer forint egy részét hozta meg,[7] majd a szultántól visszatérő Szalánczyt, a nagyúr amaz üzenetével, hogy újabb elemózsiát és ajándékot vár. Csauszok is jöttek utána, nehogy elodázzák a dolgot. Így a királyné augusztus ötödikére hirtelen gyűlést rendelt, majd folytatta a székelyekkel 16-ikán, adót és ajándékot kérve valamennyi rendtől Szent-Mihály napjára, «hogy az ország fennmaradhasson.»[8] Jött is a sok szép szarvasmarha, mit a székelyek «ökörsütés» nevű adójukban voltak kötelesek adni,[9] a szebbnél-szebb drága kupa és serleg naponta a szászoktól, hogy a török Moloch torkát betömhessék, s folyt a pénz, hogy az országos költségeket fedezhessék.[10] Kellett is, mert Péter moldvai

[1] Szilágyi, id. h. 115—6. l. és Wolf, id. m. 57. és 167. l.

[2] Album Oltardianum, id. h. 14. l. és Wolf, id. m. 60. l.

[3] Így nevezi: magister agazonum-nak Gyulafejérvárról, 1544 július 10-iki levelében; eredetije a nagy-szebeni városi levéltárban, 857 sz. a.

[4] A nagy-szebeni városi levéltár 1543-iki Prothocollon-ja szerint Márgay 8-ikán ér Szebenbe s a lovakat 11-ikén küldik; a város fél hóra bérelte ki őket a polgároktól, fizetvén 36 frtot.

[5] Izabella utolsó oklevele Fejérvárról ez időből 1543 július 10-ikéről (nem 16-ikáról!) való; Tört. Tár, 1893. évf. 305. l.

[6] A szebeniek t. i. július 15-ikén Kolozsvárra küldenek a királynéhoz; a nagyszebeni városi levéltár id. 1543-iki számadási könyvéből.

[7] Ugyanott, július 20. és 28-iki tétel alatt, mely 424 forintról szól.

[8] Izabella meghívója Gyaluról 1543 augusztus 2-ikán; Erdélyi országgyűlési emlékek, I. k. 182. l.

[9] Ezt a székelyek a gyalui gyűlés után, Szent-Bertalan napján adták; Tört. Tár 1880. évf. 638. l.

[10] A nagyszebeni id. 1543-iki Prothocollon szerint augusztus 14-én kupákat, 29-én 1272 frtot küldenek a 3000 frtnyi adó hátrálékául. Szeptember 8-ikán és 17-ikén

vajda újra becsapott a radnai szoroson szeptember közepén az országba, nemcsak rabolni, hanem, hogy fegyverrel szerezze vissza azt a két várát, melyért már évek óta tárgyalt eredménytelenül az erdélyiekkel. Ferencz napján (október 4-ikén) fogta körül és kezdte ostromolni a Deés melletti Csicsó várát. Nagy Kristóf erősen védte, a míg György barát Bánk Pállal, újvári kapitányával felmenté Küküllővárával együtt, s elüzé alóla a moldvaiakat.[1] Hanem azért alkudozni kezdett a vajdával, a ki újra azzal fenyegetőzött, hogy betör. S mivel Zsigmond király is azt ajánlta Izabellának, hogy legjobb lesz, ha visszaadják a várat,[2] vissza is adták a következő év tavaszán, június havában. De előbb leromboltatta, «eltöreté az ország» s csak «a tartományát» adta meg az öreg vajdának,[3] a ki fenyegetéséhez képest csakugyan betört — utóljára — Erdélybe, melyet annyi éven át zaklatott és pusztított.

Gyaluról a királyné asszony deczember elején[4] Gyulafejérvárra költözködött, hol a karácsonyt is töltötte.[5] Eleinte úgy tervezte, hogy ígérete szerint személyesen elmegy a Szent-András előtt megnyílt székelyvásárhelyi országgyűlésre; de váratlan baj érte,[6] s így csak a barátot küldhette maga helyett tanácsosaival.

Ünnepekre most is megjött a lengyel király szokott követe, hogy leányának boldog újévet kívánjon és sorsáról tájékozódjék. Udvarában érte ezúttal a helytartót is az 1544-iki újév, de aztán gyors elhatározással felkerekedve Szebenbe indúltak. Január 14-ikén vonult be a királyné a szászok legfontosabb városába,

meg a királybírót és Byrkner Andrást küldik Izabellához; Hurmuzaki, Documente XI. k. 858. l. Közben, szeptember 1-jén is 445 frt subsidium-pénzt kap a szebeniektől; nyugtája a nagyszebeni városi levéltárban, 832. sz. a.

[1] Jorga, Documente, XI. l. és Drágfy Gáspár tudósítása Erdődről, 1543 október 6-ikán; a bécsi állami levéltárban.

[2] Zsigmond király Izabellának Wielawiesről, 1543 deczember 20-ikán; a krakói id. 281. k. 497. l.

[3] A Székely krónika feljegyzése; Tört. Tár, 1880. évf. 638. l. és Hurmuzaki, Documente XI. k. 859. l.

[4] Utolsó ez évi oklevele Gyaluról, 1543 november 25-ikéről dévai várnagya, hunyadi Literati Péter számára; a nagyszebeni városi levéltárban, 837 sz. a.

[5] Karácsony napján Gyulafejérvárról ír ugyancsak neki; u. ott, 839. sz. a.

[6] Erre czéloz 1543 november 8-iki meghívójában kétszer is: Sed cum dei optimi maximique flagellum modo ad nos sit im-

melynek tanácsa Byrkner András székbírót és Pellio Ágostont küldte elibe. Kíséretében volt a főbbek közűl György barát, Kendy Ferencz, Horváth György s a lengyel követ, a kik egy-egy hordó bort kaptak a magistratustól, míg Izabella asztalára három hordóval küldtek fehér és vörös bort.[1] A kapunál Haller Péter polgármester fogadta a királynét, de csak akkor ereszté be, midőn meggyőződött róla, hogy katonaság nélkül jött. És a barát a királynét tél közepén talán azzal a szándékkal hozta ide, hogy tekintélyével ellensúlyozza s fojtsa el azokat a törekvéseket, melyek az új hittel a régit már-már kiszorították a templomokból s az emberek lelkéből. De nem sikerült, pedig két hetet töltöttek itt, tárgyalva és alkudozva. A szászoknak sok pénzébe került ez a mulatság, hisz még a lengyel követet is megajándékozták, sőt általa öt kupát küldenek a tavaly megkoronázott «új» lengyel királyné számára is.[2] Izabella is több mint 4000 frtnyi adót nyugtáz a hónap végén[3] s azzal felkerekedvén, február elején már ismét Gyulafejérvárról ír.[4]

Víg élet folyt így a télen a fejérvári udvarban, mert a királyné — most először — szüleitől is kapott pénzt, ezer lengyel forintot, a mit egyik udvarnoka, Lassocki Péter hozott február folyamán.[5] A hónap végén, húshagyó keddre lakodalom is volt, mert a királyné adta férjhez egyik udvarhölgy-leányát s az ilyen kiházasítások különös gondját képezték XVI-ik századi fejedelemnőknek. Az esküvőre természetesen a szászok küldenek Szebenből (adó fejében) halat, gyertyát, zsemlét, sőt még lakodalmi edényeket is, az új párnak pedig egy kelyhet s egy felnyergelt

positum ... quo nos quoque et hoc flagello deo volente interim eliberaturi; Erdélyi országgyűlési emlékek, 1. k. 182—3. l.

[1] A nagyszebeni városi levéltár 1544-iki Prothocollonja adatai szerint. A 3 hordó bor ára 44 frt volt; a szolgák borravalót kaptak, mit akkor «abrakbor»-nak neveztek.

[2] Ez öt kupa ára 308 frt, a lengyel követé 21 frt. Egy másik tétel szerint pedig 318 frtot 40 dénárt költenek a királyné ellátására; ugyanott.

[3] Izabella nyugtája 4050 frtról Szebenből, 1544 január 29-ikén; eredetije a nagyszebeni városi levéltárban, 845 sz. a.

[4] Megbízólevele Gyulafejérvárról, 1544 február 4-ikén; eredetije ritka gyűrűs pecsétjével megerősítve, u. ott, 844 sz. a.

[5] A beküldött 1000 l. frt 627 magyar aranyforinttal ért fel; egykorú feljegyzés a varsói főlevéltár udvari számadásai 117. kötetében.

NAGY-SZEBEN.

(Cserna Károly eredeti rajza.)

török paripát.[1] Megküldték égy hét múlva a János Zsigmondnak még Szebenben ígért szép kis hintót is,[2] miként előbb Lippára jövetelekor két falóval és kopjákkal kedveskedtek neki.[3] Az immár negyedik évében járó értelmes gyermek ezentúl hát naphosszat kocsikázhatott. Néha aztán kezébe adták a gyeplőt, mintha maga hajtana, vagy mellé ült a királyné is, kit gyermekének öröme egészen boldoggá tett. Ilyenkor mások is a királyfi boldogságáról és jövőjéről beszéltek, pedig az ugyancsak kétes és csalóka volt. Anyja bízott legkevésbbé benne. A női nem bátortalanságával aggódott érette a török miatt, a ki csak az elmúlt év őszén is újabb hódításokat tett a Dunántúl. Hisz egymásután foglalta el Pécset, Esztergomot és Székesfejérvárt, melynek bíráját és számos polgárát a szultán megölette, «azon ürügy alatt, hogy Izabella királynétól ok nélkül Ferdinándhoz pártoltak.»[4] S a mi lelkének különösen fájt, az volt, hogy a török kifosztván a székesegyházat, «felverte a királyok koporsóit,» és «János király testét kivetvén, a városi bírónak adatá, hogy másutt temettetné el, mivelhogy — úgymond Achmed basa — Magyarországban Szulejmán parancsolt, János a több királyok közibe ne számláltassék.»[5] Csoda-e, ha a királyné most attól félt, hogy az idén Erdély kerül sorra. Ezért ismét emberét járatta szüleihez, hogy vitessék el mielőbb biztosabb helyre.[6] Ezt ők most sem tehették, a Ferdinánddal kötött állami szerződések megsértése nélkül. De éppen udvarukban tartózkodott a római király megbízásából promnitzi Boldizsár boroszlói püspök és Zabka György csehországi vice-kanczellár, kikkel Zsigmond király azt a közvetítő módot vetette fel, hogy a sze-

79. IZABELLA KIRÁLYNÉ GYŰRŰPECSÉTJE.

1 A szebeni tanács mindezt 1544 február 22—25-ike közt küldi «ad nuptias reginalis Maiestatis» Fejérvárra; a nagy-szebeni 1544-iki számadási kötetben.

2 A márczius 5-ikén küldött kis kocsi 7 frtba került; u. ott.

3 Teutsch adata a n.-szebeni «Sächsischer Hausfreund» cz. naptár 1860-iki évf. 41. l.

4 Rónai Horváth Jenő, Magyar hadi krónika, II. k. (Budapest, 1897.) 42. l.

5 Pethő Gergely krónikája, 248—9. l.

6 Werner írja meg ezt a Krakóból vett hírt Ferdinándnak Eperjesről, 1544 április 7-ikén; a bécsi állami levéltárban.

pességi herczegség helyett adják leányának az oppelni fejedelemséget, mely különben is határos Lengyelországgal. Az eszme tetszett Izabellának, s magának a barátnak is, úgy hogy húsvétnapján útnak is indítottak e tárgyban egy követet a gyulafejérvári udvarból.[1]

Wolski Márton, a királyné biztosa, útasítása szerint Speierig ment Ferdinánd elibe, a ki oda bátyjához, a birodalmi gyűlésre május közepén érkezett. Itt terjeszté elő, a következőkben, küldetését. A magas porta Erdélyt teljes birtokjoggal ruházta át Izabella királynéra és fiára, sőt megengedte, hogy szükség esetén seregeket gyűjthessen Lengyelországban. De ő ragaszkodik a néhai urával kötött szerződéshez, ha nyugodt megélhetését lehetővé teszik, addig is, míg az említett egyezség pontjait teljesíthetik. Ezért kívánja Oppeln, Ratibor és Glogau sléziai herczegségeket, melyeknek jövedelmét csupán Trencséné és Késmárké is felülmúlja, holott János király patrimoniumához több, mint 70 vár és város tartozik. Ezt mindenesetre könnyebb lenne teljesíteni Ferdinándnak, mint a váradi béke feltételeit, mivel János király örökségét a törökök, vagy egyes magyar urak foglalták el, s így azokat nehezen szerezheti vissza. Szepesvára nem kell Izabellának, mivel jövedelme «századrészét» sem teszi ki János király örökének, és évről-évre kevesbedik; holott a római király Erdélyt kapná, melynek jövedelmét a török elleni harczra fordíthatná.[2]

A követ előterjesztésére a két uralkodó a birodalmi gyűlés június 2-iki ülésén felelt. Mindenekelőtt dícsérték Izabella királyné elhatározását, hogy atyjával egyetértve át akarja adni nekik Erdélyt, nehogy az ellenség kezére jusson. Jóindúlatukról meggyőződhetett, midőn a Serédi útján kötött egyezségben, kötelezettségét Ferdinánd két év alatt ígérte teljesíteni, tavaly pedig a prágai tárgyalások folyamán megengedte, hogy további halasztásig

[1] Izabella Ferdinándhoz Gyulafejérvárról, 1544 április 13-ikán; u. ott.

[2] Wolski beszéde Izabella nevében 1544 május havában a speieri birodalmi gyűlésen; egykorú másolatokban az ilyvói id. 174. k. 91. l. és teljesebben a krakói hg. Czartoryski-múzeum kézírattára 283. k. 183—192. l. V. ö. Bielski Márton, Kronika Polska, (1856-iki kiadás) 1091. l., hol a császár válaszáról is szó van.

Erdélyben maradhasson, míg az újabb alkudozások befejeztetnek. A mi a kívánt sléziai herczegségeket illeti, azok most zálogjogon hosszú időre le vannak kötve, s a franczia és török háború is annyira elfoglalja mindkét uralkodót, hogy a kiváltásukra irányúló tárgyalások megkezdését békésebb időre kell halasztani. Maradjon tehát a királyné nyúgodtan Erdélyben, a török fönhatósága alatt, míg jövő tavaszon felmenthetik az országot a félhold uralma alól, s visszaadhatják fiának atyai örökségét.[1]

Zsigmond király mint kedvezőt küldte meg e választ július közepén leányának.[2] De annál kevésbbé elégíté ki az őt. Hisz Izabella azt remélte, hogy Ferdinánd kapva-kap az alkalmon, mely neki Erdélyt kezére juttatja, s most csalódva kellett éreznie, hogy a római király a sléziai herczegségekkel is ép oly kevéssé rendelkezik, mint a szepességivel. Pedig ezúttal erősen reménykedett és készülődött, s a közben lefolyt eseményekben és állami ügyekben is azt hitte utóljára vesz részt. Június elején Enyeden tartózkodik[3] egy nap, abból az alkalomból, hogy a tordai országgyűlésre sietett. Mivel azonban kevesen jelentek meg, augusztus elsejére hívta ismét össze a rendeket, ugyancsak Tordára.

Ez most «generalis congregatio» vala és olyan, melyen először jelentek meg a «Részek» követei is, a Tisza vidékéről, hogy együttesen tárgyaljanak az erdélyi testvérekkel. Tíz napig tartott e nevezetes gyűlés, melyen résztvett a főurak közül: György barát, Barobási János «csanádi, s az üresedésben lévő gyulafejérvári püspökség püspöke,» Petrovics Péter, eperjesi Pathócsy Ferencz, Báthory György, Losonczi Antal, Kendy Ferencz, Bethlen Farkas, somlyai Báthory András, Homonnai Antal, Csáky Mihály és Demeter s más.[4] Ezekre azért volt szükség, hogy az

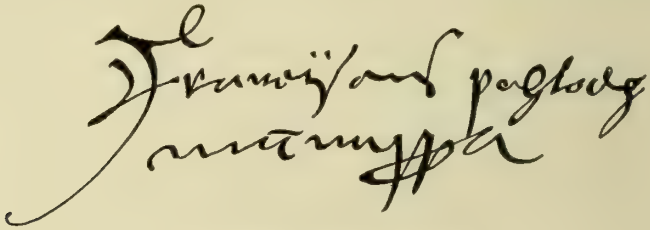
[1] Responsum a Carolo Caesare et a Ferdinando rege Romanorum datum Martino Wolski, nuntio Isabellae reginae Hungariae Spirae in comitiis 2. Junii 1544; u. o. 193—8. l.

[2] Zsigmond Izabellához Brzezczről, 1544 július 16-ikán; u. ott, «Teka Naruszevicza», 61. k. 63. sz. a.

[3] Izabella nyugtája 32 frtnyi adóhátralékról Enyedről, 1544 június 6-ikán; a beszterczei városi levéltárban.

[4] E névsor, kiegészítve e szavakkal «et aliis multis praesentibus» és «Thordae, nono die praescriptae congregationis» dátummal az 1544 augusztus 1-jén kezdődött tordai országgyűlés határozatainak privilegialis alakban kiállított és Izabella aláirásával

Erdély és a Részek közti kapcsolatot szorosabbá tegyék, mert a királyné ebben látta az ország fenmaradásának biztosítékát, a mióta meggyőződött, hogy Erdélyből nem távozhatik el. E szorosabb egyesülés létesítése, gondos előkészülettel sikerült is a barátnak, a ki most mintegy jutalmúl a kormányzói czímet óhajtotta magának, «melyet hajdan Hunyadi János viselt». De ez nagy vitát szült. Maga a királyné Pathócsyt óhajtotta s ajánlta, ki már zászlóval és katonákkal jött be elfoglalni hívatalát. Ám a barát megbuktatta, s keresztűlvitte, hogy őt magát válaszszák meg a rendek főbírónak, eddigi helytartói rangja mellé. Le is tette a gyűlés végén az esküt a királyné asszonynak, a kit külön oklevélben is biztosított odaadó hűségéről. Ebben, hálásan elismervén, hogy Izabella meghagyta őt minden méltóságában,

80. PATHÓCSY FERENCZ ALÁÍRÁSA.

melyet János királytól nyert és alatta élvezett, viszont «becsületére, emberségére és tiszta lelkiismeretére» fogadta és ígérte, hogy a királynénak és fiának mindíg hűséges és «szófogadó» szolgája leszen, becsületesen fogja gondozni összes jövedelmeit, kivéve a szászok Márton-napi adóját — melylyel nem fog törődni, mivel azt az elhunyt király a királyné asszony saját használatára rendelte. Ő felségéről állása és méltósága szerint udvarával együtt illően gondoskodik. Udvari leányait és matronáit, valamint többi szolgáit illő ruházattal és fizetéssel látja el. Váraiban a királynénak és fiának feleskűdt várnagyokat és tiszteket fog tartani, s azokat ő Felsége tudta nélkül nem

és pecsétjével megerősített eredeti példányán fordúl elő; mely némely tekintetben eltér az Erdélyi országgyülési emlékek I. k. 188—190. lapján közölt nagyszebeni példány szövegétől. (Eredetije a bécsi állami levéltár «Oklevelek» osztályában.)

csereberéli. E várak jövedelmét a királynénak fogja tisztességgel beszolgálni, levonva belőlük a várak fentartására szükséges összegeket. Jövedelmeiről ő Felsége és tanácsosai felszólítására bármikor igaz számadást ad. A királyné kívánságára összes ráruházott hívataláról lemond. Váradon és Kassán lévő várnagyait és tisztjeit kötelezi, hogy ő Felségeik iránti hűséggel szolgálják; ha pedig előbb találna meghalni, említett várait a királynénak és fiának haladéktalanul átadják.[1]

A rendek határozata folytán a barát tehát mindenható vezetője, úgyszólva kormányzója lett a Részekkel egyesített Erdélynak. És ő meg lehetett elégedve az eredménynyel, mert «az ország, melyben négy év előtt ő volt a legnépszerütlenebb ember, eszének, politikájának, erélyének igazságot szolgáltatott».[2]

A királyné e gyűlésről visszament Gyulafejérvárra, honnan Lengyelországba küldte Verancsics Mihályt, hogy szüleinek jelentést tegyen ez újabb országos eseményekről, és onnan azután biztos kereskedők társaságában Prágán és Bécsen át Velenczébe menjen vásárolni.[3] Bátyja, a fejérvári prépost látta el ajánló levelekkel mindkét helyre;[4] ámbár ő maga kegyvesztetten távozott nemsokára az udvarból. Ez t. i. a míly tanúlt, okos ember volt, ép oly ledér, megbotránykoztató éietet folytatott már évek óta. Igaz, hogy nem volt felszentelt, áldozó pap, de életmódja s folytonos botlásai láttára György barát lefoglalta papi javadalmait. Mikor pedig Szebenből (hová betegen és lehangoltan húzódott) engedélyt kért a királynétól, hogy ismét udvarába jöhessen, azt felelte neki udvariasan olasz nyelven, hogy éppen javítják a palotáját és termeit, s maga is kénytelen egy időre

[1] György barát k. n. kötelezvényének moszkvai másolata; a M. Tud. Akadémia történelmi bizottsága gyűjteményében. Hogy ez írat mostanra (s nem 1542-re) vonatkozik, mutatja az is, hogy pontjai egészen megegyeznek az 1544-iki tordai országgyűlési határozatokkal.

[2] Szilágyi szavai: Erdélyi országgyűlési emlékek, I. k. 124. l.

[3] Izabella útlevele számára Gyulafejérvárról, 1544 augusztus 17-ikéről és 20-ikáról; Verancsics összes munkái, I. k. 345—7. l.

[4] Verancsics Antal öcscse távozásakor 1544 augusztus 20-ikán tíz ajánló levelet ír számára barátjaihoz; Összes munkái, VI. k. 170—182. l.

más helyre távozni.[1] Pedig Izabella az év egész hátralévő részét itt tölté, kivéve, hogy október második felében átrándúlt Szász-Sebesre, s meghált ugyanabban a házban és szobában, melyben ura négy évvel azelőtt meghalt. Itt kereste fel szebeni kereskedője is, Nyírő János,[2] mindenféle őszi portékával, a miből egy csomót vásárolt, természetesen hitelbe, illetve úgy, hogy kifizette a városi tanács Márton-napi köteles adóösszegéből. Ezzel különben az idén nagyon hátrálékban maradtak a szászok, s többször kértek halasztást,[3] a miért néha hallal, borral, serlegekkel kedveskedtek is a királynénak.[4] Ezért — a mit még eddig nem tett — kénytelen volt a tavaszon 1200 forintnyi kölcsönt venni tőlük, mert másként még kocsisait sem tudta volna ruházni.[5] És aggasztó volt az a körülmény is, hogy a székelyek, régi kiváltságaikra hívatkozva, egyáltalán nem akartak adózni, ámbár az unió őket is kötelezte a közös teherviselésre.

Ez apró, úgyszólva házi gondok mellett országosabb eseményként tünt ki az, hogy a királyné a baráttal együtt a nemzet két rabja: Maylád és Török kiszabadítására szeptember végén követeket küldött a portára;[6] de ezúttal is eredménytelenül. November elején meg Károly császár indította be egyik titkárát Weltwyck Gellértet a székelyekhez,[7] hogy azokat engedelmességre intse; de az csak Bécsig jött, s ott sem végzett semmit a török ellen tervezett hadjárat ügyében. Végül, ekkoriban jutott Izabella királyné udvarába, új orvosaként, a fiatal, 28 éves saluzzoi olasz Blandrata György,[8] kinek később oly nagy szerep jutott az ő, s főleg fia történetében.

[1] Izabella Verancsicshoz Gyulafejérvárról, 1544 november 12-ikén; Verancsics összes munkái, I. k. 348. l.

[2] Izabella rendelete érdekében Szász-Sebesről 1544 október 20-ikáról; a nagyszebeni városi levéltárban.

[3] Így küldik 1544 április 28-ikán Pilgram Mártont Szebenből a királynéhoz, 3000 frtnyi adó ügyében; ugyanott.

[4] Így pl. április 7-ikén, június 7-ikén és 16-ikán, midőn kupákat, és 32 hordó bort leküldenek, 352 frt értékben; ugyanott.

[5] Izabella a szebeni tanácshoz Gyulafejérvárról, 1544 április 29-ikén és május 14-ikén; ugyanott, 851 és 855 sz. a.

[6] Puecham Boldizsár tudósítja erről Ferdinándot Konstantinápolyból 1544 október 11-ikén, midőn a követekkel találkozott; eredetije (tévedésből 1545-iki iratok közt) a bécsi állami levéltárban.

[7] Károly császár a székelyekhez Brüszszelből, 1544 november 8-ikán; u. ott.

[8] Blandrata vallomásából, a vatikáni levéltár angyalvári id. k. 288. l.

VI.

JELENTÉKTELEN eseményekkel kezdődött s telt el az 1545-iki esztendő is. A királyné újból ezer forintot kapott február hó elején szüleitől. Ligenza[1] Szaniszló, egy megnyerő külsejű szép ifjú lengyel nemes hozta be, a kit Izabella mindjárt udvarában is marasztalt és pohárnokává tett.[2] A szebeni szászok adójából szintén kapott mintegy harmadfélezer forintot, s így legalább egyelőre anyagi gondokkal nem kellett törődnie. Ők látták el konyháját hallal is, a mi minden péntekınapra kellett. Iparczikkeket is ők szállítnak, sőt kívánságára egy ízben egy szép czimbalmot is küldenek,[3] melyen a királyné unalmában órákig eljátszott.

Külpolitikájában szélcsend állott be. Ez idén még nem vágyakozott elhagyni az országot és Ferdinánddal nem is érintkezett. Mindössze Bethlen Ferencz érdekében kapott tőle levelet, melylyel személyesen jött Erdélybe, hogy a távolléte alatt elfoglalt ősi birtokait visszanyerje a királynétól.[4] Ezt az ügyet elintézve, Szent-György napján országgyűlést tartott fiával Tordán. Végzései közül fontosak azok, melyek a királyné birtokadományozási jogát megerősítik, a három rend közti viszonyt szorosabbra fűzik, s azok, melyek az új vallás terjedését igyekeznek meggátolni, kimondván, hogy minden a régiben maradjon.[5] Szigorú eljárást és megtorlást kívánt a három Barcsay esete is,

[1] Ligenzát 1545 január 15-ikén indítják be a pénzzel a lengyel királyi udvarból; a varsói főlevéltár udvari számadásai 131. k. feljegyzése szerint. Február 1-én pedig a nagyszombati gyűlésre Broniewski Szaniszló aulicust küldik be «in legatione ad Rakosch in Tarnawa,» a mire útravalóul 30 forintot kap a kincstárból.

[2] Így fordul elő teljes nevével, mint «pocillator reginae Maiestatis» 1546 márczius 27-ikén a nagyszebeni városi levéltár 1546-iki számadási könyvében és Izabella Gyulafejérvártt 1546 márczius 13-ikán írt oklevélében, melylyel őt Brassóba küldte; eredetije a brassói városi levéltárban, 453 sz. a.

[3] A nagyszebeni városi levéltár 1545-iki Prothocollonja adatai alapján; február 5-ikén vesznek és küldenek számára «unum virginale» 8 frt értékben; a Magyar Nyelvtörténeti szótár III. k. 1193. l. szerint «a virgina avagy clavicordium», melyet újjakkal vernek.

[4] Ferdinánd Izabellához Prágából, 1545 február 14-ikén; Történeti Lapok, II. évf. 1220. l.

[5] Ostermayer krónikai feljegyzése, id. h. 506. l.

mely szerint egy fa-feszületet gyermekekkel kötélre kötve a folyóig hurczoltattak a földön, s ott letelepedvén ételt főztek rajta.[1]

E gyűlésből a királyné György baráttal Újvárra ment,[2] hogy megtekintse, miként építette azt fel a Szamos partján. Modern új erősség volt, négy jó szögletbástyával és a vársánczon kívül magas földhányással, mely a kastély két oldalát pompásan fedte. Egy firenzei hadi mérnök műve az egész, vastag várfalakkal, s mély árkokkal.[3] Itt töltötte a pünkösdi ünnepeket is[4] a barát kényelmes házában. De vá-

81. SZAMOSÚJVÁR ÉS ELŐVÁRA.

ratlan megbetegedvén,[5] hazament Fejérvárra; július elején azonban nyárára Gyalura költözködött.[6] Hanem azért gyakran bejött a templomba Kolozsvárra, hol Mária-Magdolna napján is találjuk,[7]

1 A vád Barcsay Farkast, Györgyöt és Miklóst érte; Erdélyi országgyűlési emlékek, I. k. 217. l. Jakab Elek, Keresztény Magvető, II. k. 220. l. és Bunyitay, id. m. I. k. 440. l.

2 Innen ir «ex arce nostra Wywar» 1545 május 14-ikén; u. ott, 222. l. A barát pedig május 15-ikén; Tört. Tár, 1879. évf. 467. l.

3 Így írja le Giovanandrea Gromo 1565-ben; az Archiv für Siebenb. Landesk., új f. (1855.) II. k. 23. l.

4 Izabella oklevele Újvárról 1545 május 25-ikéről; a nagyszebeni városi levéltárban.

5 A szebeni tanács május 30-ikán orvosságot küld a királynénak; az id. 1545-iki nagyszebeni számadási könyvből.

6 Június 17-ikén még Gyulafejérvárra, de július 12-ikén már Gyalura küldenek neki a szebeniek egyet-mást; ugyanott.

7 Oklevele e napról Keménynél, Appendix dipl. Trans. D. 10. k. 97. l. az Erdélyi Múzeum könyvtárában.

elfoglalva bizonyosan a János király halála évfordulóján rendezni szokott gyászünnepély teendőivel.

Ezen az ünnepélyen ezúttal Zsigmond Ágost ifjabb lengyel király követe, Potocki is jelen volt, abból az alkalomból, hogy unokaöcscsének: a hat éves kis János Zsigmondnak egy szép fedeles hintót, *kolebkát* hozott ajándékul.[1] A kocsi valóságos remekmű volt a maga nemében. A tavasz óta dolgoztak rajta a lengyel udvarban a legügyesebb mesterek, s egész kis vagyon, a mit reá áldoztak. Kívülről aranyvirágokkal és aranyozott szögekkel díszítve, kerekei pirosak voltak. A fedele karmazsinpiros szövetből készült, drága zöld posztóval bélelve. Hasonló tunikája volt a bakon ülő két kocsisnak is, csakhogy lundi posztóból. Hozzátartozott még egy négy lóra való teljes lószerszám és ugyanannyi ezüstös nyereg. Maga a királyné egy feketére festett kocsit kapott, meg 450 frt értékű czobolyprémet, míg György barát finom posztókat. János király fia művészies kocsija nagyon megtetszett mindenkinek, s hogy milyen díszes lehetett, fogalmat nyújthat róla az a néhány számadat, hogy csak a fedeléhez (148 frt értékű) 68 sing posztó kellett, s csupán az aranymíves 40 forintot kapott munkájáért, kifestője pedig tizenötöt.[2] A királynét és fiát rendkívül kedvesen lepte meg a testvér és nagybátya szép figyelme. Hálásan köszönte meg Potocki útján, a kit előbb Szebenbe is elküldött, hol atanácstól két darab aranyat kapott emlékül.[3] De hozott a király követe Izabellának mást is: egy neki ajánlott szép kis lengyel könyvet, mely így valószínüleg az ő anyagi támogatásával jelent meg. Rej Miklós, kora egyik jeles költője írta meg számára az egyiptomi József történetét,[4] talán

[1] A lengyel kolebka németül: Hängewagen, francziául: carosse suspendu; magyarul — a kocsi leírásából következtetve — fedeles hintó.

[2] A kocsik és ajándékok részletes számadási adatai Chmiel Ádám «Zródła do historyi sztuki i cywilizacyi w Polsce» cz. sajtó alatt levő művének 186—8. és 196—8. lapjain. A Krakóban élő szerző szívességéből, a ki munkája fűzetlen íveit rendelkezésünkre bocsátotta. Az érdekes tételek 1545 április 26-ika és június 24-ike közti időről valók, míg a kocsik elkészültek.

[3] Az ifjabb lengyel király követe 1545 augusztus elsején ér Szebenbe, hol «duo frusta auri»-t adnak neki 13 frt 20 d. értékben; a nagyszebeni id. 1545-iki számadási könyvben.

[4] Mellékletül adjuk e mű czímlapját és ajánlólevelét a kórniki könyvtárban őrzött

allegórikus vonatkozással királynénk életére, szenvedéseire; de mindenesetre korának hatása alatt, mely József alakját kedvelte, s lépten-nyomon szerepeltette drámai művekben.

A királyné az őszt is Gyalun tölté, a kormányzás gondjaival elfoglalva. Augusztus elején hadi készületre inti Brassót, s a határszéli városok tanácsát.[1] Szeptember második felében pedig, Máté napja körül a rendekkel királyi gyűlést tart,[2] melyen a székelyekre új adót, fejenkét egy-egy forintot vetettek ki.[3] Általánosabb érdekű volt azonban az október végén összejött tordai országgyűlés. Ezen újra biztosíták a királyné udvara számára megállapított jövedelmet, rendenként évi 4000 forintot, a mit eddig lanyhán fizettek; de nehogy túlkapások forduljanak elő, elrendelték a királyné s az «urak» birtokai összeírását.[4] Tordáról Izabella november elején télire Gyulafejérvárra vonúlt, hol teljesítve a szászok régi kívánságát, megengedte, hogy Márton-napi adójukat ezentúl két héttel később, Katalin napján fizethessék.[5] Általában, szívesen könnyített a nép terhén, ha az egyébként tartozását pontosan teljesité. Alattvalói iránt is kegyes, leereszkedő volt, s megtörtént, hogy midőn Kövendy Imrének fia született, azt karácsony táján udvarában kereszteltette meg, s maga vállalta el a keresztanya tisztjét.[6]

Fényesebb volt ennél az a három esküvő, melyet a királyné az új évben, 1546 elején rendezett. Előbb két udvari leányát adta férjhez fejérvári palotájából a farsangon,[7] majd György barát nővérét. Ennek esküvője Judica-vasárnapon tartatott Enyeden, az oda

egyetlen példányáról készítve. A 124 lapnyi 8-r. munkát 1889-ben újra kiadta a krakói lengyel tudományos akadémia.

1 Emberei augusztus 9-ikén járnak Brassóban és Szebenben; a nagyszebeni 1545-iki számadási könyvből.

2 A szebeniek t. i. szeptember 18-ikán küldik követeiket erre a gyalui gyűlésre; ugyanott.

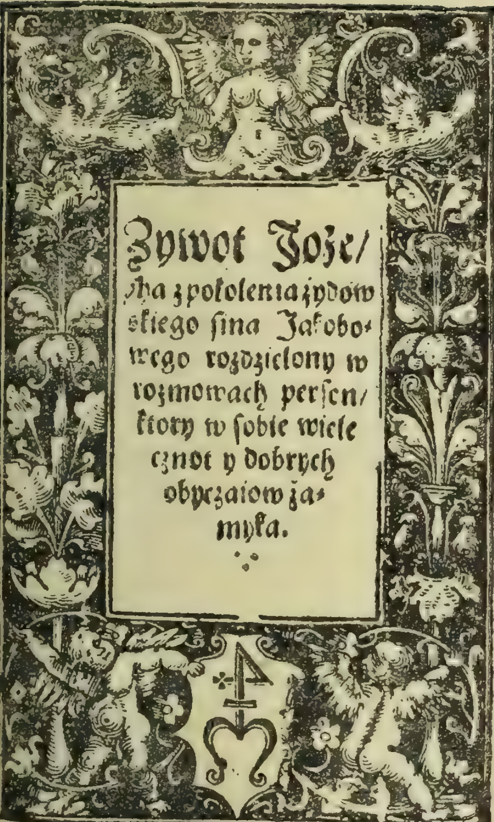
3 A Kultsár-féle Székely krónika, 13. l.

4 Erdélyi országgyűlési emlékek, I. k. 223—4. l. 1545 október 28-ikáról.

5 Izabella oklevele Gyulafejérvárról 1545 november 13-ikán; kivonata Schlözernél: Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, (Göttinga, 1795.) 95. l. Eredetije a nagyszebeni városi levéltárban; 491 sz. a.

6 A nagyszebeni városi levéltár 1546-iki számadási könyvéből.

7 A szebeni tanács 1546 január 5-ikén küld füszerszámot a királynéhoz és február 17-ikén két kupát nászajándékul; ugyanott.

Zywot Joze/
pha z pokolenia zydow
skiego ſina Jakobo/
wego rozdzielony w
rozmowach perſen/
ktory w ſobie wiele
cznot y dobrych
obyczaiow za/
myka.

A »ZYWOT JOZEPHA« CZÍM-
LAPJA ÉS AJÁNLÁSA.

(A kórniki nyilvanos könyvtárban őrzött egyetlen peldányról.)

Ku naiaśnieyszey Krie/ żnie Izabelli Krolewnie Pol/ skiey/ na ten czas Krolowey Węgier/ skiey y Czeskiey/ krotka przemowa.

Łaśnie mi się iście zdało/ a z wiela przyczyn Naiaśnieysza á miłościwa Krolowa thy kxięgi W K M przypisáć a przywłaszczyć w kthorych w nieszczęsciu sthałość/ á w przygodach cznota (ktora iest naśłachętnieyszy klenot) iest wypisana/ onego od Boga przeyrzanego w sthárym zakonie Josepha/ ktora mu się potym na wielką poććiwość/ y na wielką pociechę iesth obroćiła/ zwłaszcza iż też na stan W K M sczęsliwych y sprzećiwnych rzeći wielekroć przypadło/ Abowiem będąc w wielikiey roskoszy/ a w wielkiem kochaniu/ w przyrodzonym Polskim Krolesthwie swoim/ Przyszłas potym W K M w młodośći swoiey w roźliczne przygody a frasunki/ á wszedy zachowywaiącz w wielkiey poććiwośći sławną powagę sta

nu swego Krolewskiego/czo iako onemu
Jozephowi iego poważne a cznothliwe
zachowanie na wielka radość a na wiel·
ka poczćiwość wyszło· snadź thakież pan
Bog stan W K M y sławe/ chopnie
powiższaiącz a rozmazać bedzie raczył/ ie-
sliżemu opełna wiare chowaiąc·dufać
a poruczać sie bedzieß. A to thež k temu/
aby W K M znała życzliwe k sobie
przyprowadzone Polaki strony a wierne p d
dane wßego narodu W K M. Przy-
tym day pan Bog W K M mnożyć
szczesliwie wßego dobra rozmnożenie
na długie czasi. Mazawierz
po swietym Macieiu
1 5 4 5.

hívott országgyűlés alkalmából.[1] Igy természetesen jelen voltak a rendek és nemesek is, különböző ajándékaikkal, melyek közül a szászoké tünt ki leginkább.[2] Jól esett a mulatás mindenkinek. Legalább feledtette az erdélyiekkel egyidőre annak gondját, mit a szultán üzenete okozott, hogy adják át neki a Délmagyarországon fekvő Becse várát. Még január végén hozta hírét a lengyel királynak a portáról haza térő követe,[3] s megerősíté a húsvétra visszaért Czikowski Miklós is.[4] Nemsokára pedig a török el is foglalta. Ezért most Konstantinápolyba indítják Byka Imrét[5] a gyűlésből, s egyúttal felkérték Zsigmond lengyel királyt is közbenjáróul arra nézve, hogy a szultán vagy adassa vissza a várat, vagy romboltassa le. A király írt is a portai franczia követnek,[6] de leányának ama kívánságát, hogy fegyveres erővel támogassa, nyiltan nem teljesíthette, a fennálló szerződések s a törökkel szemben élvezett békesség megszegése nélkül. Ezt Jakubowski Sándor vilnai, sandomiri és varsói kanonok által üzente meg Izabellának, atyailag intvén arra is, hogy vonatkozással György baráttal való rossz viszonyára, inkább megnyerni, mint elidegeníteni igyekezzék őt.[7]

Byka Imre május végén tért vissza újból egy csausz kíséretében[8] a portáról, elég kedvezőtlen válaszszal. Ekkor a barát elérkezettnek látta az időt a Ferdinánddal félbeszakadt alkudozások fonalának felvételére. Tudta, hogy a török nem elégszik meg Becse

[1] Hogy ezen az országgyűlésen Izabella is jelen volt, tanusítja egy Enyeden, 1546 április 16-ikán kiállított nyugtája; a nagyszebeni városi levéltárban, 861 sz. a. Ugyanott van egy 1546 április 5-ikén kelt oklevele Szász-Sebesről, honnan Batthyányt, Csákyt és Pannonius Gábort Szebenbe küldte.

[2] A szebeniek ajándéka 250 frt értékű volt, s külön kapott a királyné is két 183 frt árú serleget; u. ott.

[3] A szebeni tanács 1546 január 16-ikán küld elibe Erdély határára nyolcz lovat segítségül; ugyanott.

[4] Ez 1546 április 22-ikén vesz fel Brassó város tanácsától 200 frtot kölcsön a királyné nyugtájára.

[5] Ez most történt, mert Byka május 23-ikán már vissza is tért Törökországból; a nagyszebeni id. számadási könyvben.

[6] Zsigmond király Izabellához Krakóból, 1546 márczius 26-ikán; a krakói hg. Czartoryski-múzeum kézirattára 285. k. 81. l.

[7] Zsigmond király k. n. (1546 május 3-iki és 16-iki levél közé ékelt) levele Izabellához; a kolozsvári «Cancellaria polonica» 292. l. Említi Bielski krónikája is: id. kiadás, 1093. l.

[8] Brassóba (Szebenből jöve) május 24-ikén ért; az id. brassói Quellen III. k. 346. l.

birtokával, hanem már Temesvárt és Becskereket is követeli. Félt, hogy e terjeszkedés eredménye az egész Tiszavidék meghódolása lesz, a mit csakis Erdély és Magyarország egyesülése gátolhatna meg. Tapasztalta ugyan, hogy a vallási viszályokkal küzködő császár csak ígér, de remélte, hogy tettre serkentheti legalább Ferdinándot, ha a fenyegető török veszélyt nagynak festi, Erdély elfoglalásának lehetőségét pedig könnyűnek. Tervét közölte Báthory Andrással, s közbenjáróul őt kérte fel. Erre ez június 5-ikén felkereste Pozsonyban Salm Miklós grófot, a kinek kijelenté, hogy György barát hajlandó Ferdinándnak átadni Erdélyt, Várad kivételével, ha János király fiát valami német herczegséggel kárpótolja. Ennek kiváltására maga adna pénzt, s különben is sok útat-módot tud, miként lehetne még sokáig ellentállani a töröknek. Salm nem felelhetett határozottan a barát ajánlatára, mert meggyőződése szerint azt téli időben kellene nagy titokban valami felső-magyarországi várban tárgyalni, nehogy a török megtudja. De helyeselte, mert, a míg «az a féregnyi János Zsigmond» és pártja Magyarországon van, nem lesz hűség és békesség; holott, ha az ország többi része is egy fő alatt volna, könnyű lenne Erdélyt is elfoglalni.[1]

Ezalatt Izabella az enyedi tavaszi gyűlésről haza térve, május és junius végét Déván tölté.[2] Majd Péter és Pál napja felé a meggyesi országgyűlésre ment,[3] hová a barát is eljött Váradról. Onnat azonban visszasietett fejérvári udvarába, hogy fogadja Joachim brandenburgi választó fejedelem követjét,[4] kivel sógora meglepte, hogy viszonyairól közvetlen úton szerezzen tudomást. Izabella őszintén feltárta helyzetét, reménységét és vágyait

[1] Salm jelentése Ferdinándhoz Pozsonyból, 1546 június 6-ikáról; az Archiv id. 22. k. 178. l. Idézett szavai: Derweill dieser Wurmb als Kunig Hansen Sohn und sein Anhang im Ungerland ist, so wirdet nümmer mehr kein Gehorsamb sein.

[2] Ezt onnan tudjuk, hogy a szebeni tanács 1546 május 23-ikán Literatus Jánost és június 1-jén Török Györgyöt Izabellához Dévára küldi; a nagyszebeni id. 1546-ik számadási könyvben.

[3] Egyetlen adat e gyülésről, hogy a szebeni tanács 1546 június 26-ikán fehér zsemlét küld a meggyesi országgyűlésre; ugyanott.

[4] Ezt a királyné Szebenbe is elküldte, melynek tanácsa 1546 július 30-ikán két kis kupát ajándékoz neki; u. ott.

s különösen a barát mindenhatósága ellen panaszkodott. Erről a temesvári bán és Batthyány Orbán is naponta tudott valami újat, miként bánik a barát a királynéval, és halászgat mindent magának. A sok besugásra Izabella udvarába rendelte a kincstartót, de az megneszelvén az okát, be sem ment hozzá, hanem Fejérvár alól katonai kíséretével augusztus közepén Szász-Sebesre vonúlt. Innen azonnal országgyűlést hirdetett Kis-Kisasszony napjára. S midőn a három rend együtt volt, előadta nekik a sok áskálódás részleteit, melyekkel az udvarból megbuktatni akarják, főleg Petrovics Péter, a ki elbizakodottságában már az ő saját helytartói czímét is használja.[1] A rendek teljes bizalommal voltak iránta, s «mivel senkit sem találtak, a ki nálánál jobban tudna kormányozni,» újra reá bízták az ország gondját, s mindnyájan felkerekedve Fejérvárra vitték és megbékéltették a királynéval.[2] Egyelőre meg is történt a kívánt egyezség, s minden hazafinak örült a lelke, látva, hogy a barát az udvarban él,[3] és órákig eltárgyal a királynéval országos

82. PETROVICS PÉTER PECSÉTJE.

[1] Szász-Sebesről 1546 április 9-ikén írt oklevelében t. i. így czímezi magát: Petrus Petrovich de Suraklyn, comes ac infra reditum Maiestatum suarum in jurisdictione earundem Maiestatum suarum tam in regno Hungariae, quam etiam in hoc regno Transilvaniae locumtenens. Másolata az Erdélyi Múzeum könyvtárának kézirattárában: Kemény, Diplomatarium Transilvaniae, Suppl. VI. k. 373. l.

[2] Ostermayer krónikája, id. h. 507. l. és Verancsics Krakóból, 1546 október 2-ikán, Összes munkái, VI. k. 226. l.

[3] György barát 1546 október 22-ikén Gyulafejérvárról ír; másolata az Erdélyi

dolgokat. Úgy látszik, Mayládné Istvánné is felkereste, hogy beváltsa régi szándékát;[1] legalább ekkoriban (október 20-ikán) kap birtokaira saját és fia számára adománylevelet Izabellától.[2] Sírva könyörgött támogatásáért szegény ura kiszabadítása érdekében, hisz a szultán és a kincstartó rendeletére a két fogott bojárt is kibocsátotta, immár ide s tova másfél éve,[3] s még mindig nincsen látszatja. Hanem a barátnak nemsokára ennél nagyobb gondja is akadt. A királyné párthívei ugyanis nagy botorúl megölettek egy hazatérő csauszt. A kincstartó erre vagy húsz nemest elfogatott,[4] de mivel a szultán bosszújától félt, hadfelkelést rendelt. Egyúttal hirtelen Szebenbe ment november végén, s háromezer forintnál többet vett fel a szászoktól.[5] Az udvarba is omlott a pénz mindenfelől, hisz csak a szebenieknek tizenharmadfélezer forintot nyugtáz deczember havában a királyné[6] és a barát a törökök elleni védekezésre kivetett adóból.[7] Kőrösi Ferencz udvarmester[8] meg az ajándékokat vette át: szegfűszeget, cynamont és egyéb fűszerszámot, meg halat a konyhára, zabot a lovaknak, és tizenkét szép gyertyát a közeledő ünnepekre.[9] A szebeniek Márton-napi adójukat is sürgetés nélkül felajánlták, de midőn a királynénak boldog új évet kívántak a tanács két tagja útján, egyúttal igazságot kértek vallási ügyben a vicarius ellen, a ki közöttük ismételten erőszakoskodik[10] és térít.

* * *

Múzeum könyvtárában: Kemény, Dipl. Trans. IV. k. 357. l.

1 Mayládné 1546 február 8-ikán írja Fogarasból, hogy a királynéhoz akar jönni; Majláth, Oklevelek, 38. l.

2 Másolatban Keménynél: Dipl. Trans. Suppl. VI. k. 377—8. l.

3 Ostermayer krónikája szerint 1545 május 12-ikén bocsátották ki őket; a brassói id. Quellen IV. k. 506. l.

4 A «Warhafftige Newe zeitung aus dem Ungerlandt und Türckey» cz. 1546-iki újság szerint a csauszt Morsinban ölték meg; ritka példánya a M. Nemz. Múzeumi könyvtárban, Hung. h. 2688. sz. a.

5 György barát 1546 november 28-ikán ért Szebenbe és deczember 3-ikán 3333 frtot kapott a szász univerzitástól, de forintját csak 132 denárban számítva fogadta el, holott a szászok 133 denárjával vették; a nagyszebeni városi levéltár id. 1546-iki számadási könyvéből.

6 Izabella nyugtája 4000 frtról Gyulafejérvárról 1546 deczember 8-ikán; a nagyszebeni városi levéltárban, 866 sz. a.

7 György barát elismervénye 8480 frtról, Gyulafejérvárról, 1546 deczember 17-ikén; ugyanott 540 sz. a.

8 Izabella Gyulafejérvárról írt 1546 november 24-iki okleveléből ismerjük; u. ott.

9 Ezeket 1546 deczember 16-ikán küldik a szebeniek; a nagyszebeni városi levéltár 1547-iki Prothocollonjában elszámolva.

10 List és Pellio 1546 deczember 26-ikán

A felvirradt 1547-ik esztendőt Izabella királyné gyengélkedéssel kezdte. Elővette régi baja, s midőn már Blandrata sehogy sem tudott rajta segíteni, elhívatta a szebeni városi orvost,[1] a beszterczei származású híres Brenner Mártont.[2] S ez tíz nap alatt úgy helyrehozta, hogy nem törődve a tél hidegével, február első napjaiban útnak indúlhatott udvarával Szebenbe a szász egyetem nagygyűlésére. Ötödikén vonult be a városba, melynek tanácsa két szép kupával fogadta.[3] Kíséretében volt György barát, a helytartó, Mikola László, a helyettese,[4] Kendy Ferencz, Bethlen Farkas, a fejérvári vicarius Csáky Mihály,[5] Mikola Miklós, Literáti Gáspár és Demeter, Glesán János, Ligenza, Blandrata[6] és mások. A királyné mindjárt másnap bérbe adta Haller Péternek és Veres Jánosnak a szebeni huszadjövedelmet.[7] De azért a szászok nem engedtek, s a gyűlésen ezúttal is visszaútasíták ama követelését, hogy kerített szász városokban a magyar nemesek birtokolhassanak és házat építhessenek.[8] Hiába érvelt ellenük a barát, s hívatkozott a változott viszonyokra s a haza érdekére, mely ezt kívánja,

83. MIKOLA LÁSZLÓ PECSÉTJE.

a szászok százados kiváltságaik megsértésének tekintették a dolgot, s jogaikból nem engedtek. Egyébként nagyon szívesen látták a királyné asszonyt, s kényelmére, szórakoztatására mindent elkövettek. Szokását ismerve, lakását illatos füvekkel füs-

indul Szebenből a királynéhoz, hogy panaszt tegyenek «propter minas vicarii in septem sedem factas»; ugyanott. Hasonló ügyben már 1544 november 25-iki gyülésükből is panaszkodtak Izabellának a szebeniek; Teutsch, Urkundenbuch, 3. l.

1 Ezt 1547 január 20-ikán küldik kérésére Szebenből hozzá; ugyanott.

2 Teutsch adata az id. Sächsischer Hausfreund 1860. évf. 41. l. Említi Verancsics is 1549 február 1-jén Gyulafejérvárról; Összes munkái, VI. k. 314. l.

3 A két kupa értéke 196f rtot tett.

4 Ez évtől Kemény János volt az ország második vice-vajdája; a brassói id. Quellen III. k. 396. l. és Kemény vallomása; M. Tört. Tár, 18. k. 10. l.

5 Így nevezi magát egy Gyulafejérvártt 1545 deczember 16-ikán kelt oklevelében Tört. Tár, 1893. évf. 306. l.

6 Ezek név szerint előfordulnak a nagyszebeni számadásokban, de természetesen voltak velük mások is.

7 Oklevele Szebenből, 1547 február 6-ikáról; a nagyszebeni városi levéltárban.

8 Ostermayer krónikája id. h. 507. l. Ez ügyben György barát már 1544 május elején, s egy országos küldöttség november 25-ikén járt itt hiába; ugyanott 505. és 41. l.

tölték ki,[1] asztalára őzet, nyúlat, bárányt, friss és sós halat, fáczányt és majorságot, borjúhúst és zöldséget juttattak, s malváziabort, mandolát és déli gyümölcsöt raktak. Hasonlóképpen gondoskodtak a kincstartó s a kíséret tagjai asztaláról, mert ki-ki külön étkezett, s csak néha egy-egy ebédre hívattak meg közösen. Ilyenkor a királyné trombitásai és síposai múlattatták a társaságot, egyik nap pedig nagyszerű gerelydobást és tornajátékot rendezett tiszteletére a tanács,[2] a miben mindíg örömest elgyönyörködött.

Igy tartott ez egy egész hétig, s midőn Izabella elútazott, annyi mindent kapott és vett, hogy szőnyegeit és egyéb holmiját, a városnak 55 lóval kellett elszállíttatnia.[3] Jutott is mindenkinek valami apróság belőle, úgy hogy nem volt okuk megbánni szebeni útjukat.

Haza térve gyulafejérvári udvarába, a királyné asszonynak alkalma nyílt a Szentszékkel is újból érintkeznie. Lesinai Boglussich Ágoston,[4] egy domonkosrendi dalmácziai barát indult vissza február közepén Rómába, s az vitte levelét III. Pál pápához. Elmondván benne, hogy miként egykor János király, ő is hűséges alattvalója a Szentszéknek, kéri, fogadja őt fiával és György baráttal együtt kegyébe, és atyai támogatásába, miként a tyúk szokta szárnyai alá húzni csirkéit. S hogy a pápa jobban megismerje országának a Szentszék iránti hűségét, rendelje ki Puzzi Antal bíbornokot védőül a maga, fia, «komája» a barát és Magyarország részére.[5] János Zsigmondot György barát is

[1] E végre a patikából vettek 37 d. árú trocisco-nak nevezett fűszert, ad faciendum suavem odorem pro reginali Maiestate; a nagyszebeni id. 1547-iki számadási könyvben.

[2] Ehhez az ünnepélyhez díszitésül 3 frt árú zöld posztót vettek, míg azoknak, «qui hastis ludebant coram reginali Maiestate» 1 frt 5 d. bibaliat adtak; 1—1 forintot kaptak a királyné drabantjai, tubicinatorai és fistulatorai is; ugyanott.

[3] Izabella 1547-iki szebeni látogatásának költségei a fenti könyvön kívül az 1547-iki «Racionarium Petri Norimberger villici» cz. könyvben «Sumptus et impensae factae in reginalem Maiestatem, dum Cibinium ingressa esset» fejezet alatt 21 lapon vannak elszámolva; ugyanott.

[4] Rendesen csak «frater Augustinus» néven említik, s vezetéknevét III. Gyula pápa Rómában, 1550 márczius 9-ikén írt leveléből tudjuk meg; másolata a római vatikáni levéltárban: Minutae brevium, 55. k. 146. sz. a.

[5] Izabella levele «Elisabetha regina» aláírással III. Pál pápához Gyulafejérvárról, 1547 január 12-ikén; a parmai állami levéltár «Carteggie Farnesiane» gyűjteményében; említi Kollányi Ferencz: Akadémiai Értesítő, 1898. évf. 407. l.

melegen ajánlja a Szent Atya támogatásába, hogy ez a «királyi gyermek» is megkapja a többi fejedelmi ifjak közt a méltóságának megfelelő helyet, mert tehetségéről ítélve — ha Isten élteti — nagy hasznára fog válni hazájának és a keresztyénségnek. Eddigelé ő maga gondoskodott neveltetéséről, mert látta, hogy úgy el van hagyatva, hogy a keresztyén fejedelmek közűl senki sem törődik vele, se nem mutat szeretetet iránta. Saját személyét illetőleg kéri, erősítse meg püspökségében, melynek eddig csak kormányzója volt, az erdélyi püspökségbe pedig küldjön papokat, mivel tíz faluban is alig lehet egy papot találni, úgy kipusztúltak.[1]

Ám ha törődött is a kincstartó az ifjú királyfival, hova-tovább mind kevesebbet gondolt anyjával, a koma-asszonynyal. Lassanként minden méltóságot és jövedelmet kicsikart tőle. Krokodilkönyeket ejtve fogadott hűséget iránta, s a királyné hitt neki, mert vallásos szenvelgése félrevezette, mondja Blandrata. Hálából a barát előbb a töröknél vádolta be, hogy Ferdinánddal tart, aztán országgyűlésen jelenté ki, hogy Izabella tönkre teszi az országot, majd pénzt nem adott neki, úgy hogy hónapokig nem volt kenyere, bora, pénze. Ezért még élelmi szereket is a rendeknek kellett megszavaznia a királynénak, a ki sok tűrés után elpanaszolta nekik keserű sorsát.[2] Így természetesen nem lehetett tartós a békesség a királyné és a barát közt, már csak azért sem, mivel Petrovics és társai is gyűlölték s izgatták ellene.

E kellemetlenségek híre Izabella szüleihez is eljutott, s hogy véget vessenek a barát zsarnokságának, 1547 tavaszán követséget küldtek Erdélybe. Erre a királyné Petrovics, Pathócsy, Kendy, a nemesség és székelység támogatásával május elsején országgyűlést tartott. Ezen, felelősségre vonván a helytartó barátot, kimondták, hogy János király kincséről és az ország jövedelméről számadást adjon, a királyné tudtán kívül követségeket

[1] György barát («electus Varadiensis») 1547 február 7-ikéről Farnese Sándor bíbornokhoz, a pápa testvéréhez; Theiner, Vet. mon. Slav. merid., I. k. (Róma, 1863.) 660. l. A levél Váradról van keltezve, vagy hibából, vagy politikából; mivel a barát február 2-ikán Szebenben tartózkodott a királynéval.

[2] Blandrata György id. vallomása a római vatikáni levéltárban.

ne küldjön és fogadjon, a kezére bízott várakban pedig a királyné asszony kapitányait tartsa.[1] Azután Jakubowski András adta elő követségét, a lengyel király nevében.[2] Habár Izabella királyné — kezdé — veleszületett szerénységénél fogva nem is panaszkodott nála, a Magyarországból érkezett hírek olyan siralmasnak festik az ő helyzetét, szegényesnek udvartartását, s méltatlannak azt a bánásmódot, melyben György barát részesíti, hogy atyai szíve elszorúl, s ezért tovább nem türhetvén e visszás helyzetet, külön emberével óhajtá megfigyeltetni, mi ennek tulajdonképpeni oka. Azt írják sokan, hogy a barát és Petrovics közti ellentét, ám e miatt nem szabad a királynénak szenvednie. Emlékezteti, hogy Buda átadásakor Izabella és a szultán nem azért nevezte ki Erdély és János király fia *procuratorául*, hogy mindent magának szerezzen meg s a királyné birtokait elszedegesse, hanem hogy azokat jól kormányozza, és Izabelláról királyi méltóságához illően gondoskodjék. A lengyel király gondoskodhatnék róla és kis fiáról, mert hisz Lengyelországban kényelmesen élhetnének, de nem teszi, mivel fél, hogy Magyarországot tönkretenné, vagy legalább is újabb bonyodalmakba sodorná. Kéri tehát, tekintse meg saját és királynéja méltóságát, mert immár tovább nem tűrheti, hogy úgy bánjék leányával, mint eddigelé bánt. Elvárja ezt annyival inkább, mert György barát levélben és követei útján is gyakran kifejezte, hogy Izabelláról és fiáról úgy gondoskodik, miként maga János király is gondoskodott.[3] Különben is — inti — ne feledje azt a közmondást, hogy a királyoknak hosszú a kezük.[4]

Hasonló szellemű levelet nyújtott át a lengyel követ a barátnak Zsigmond Ágost ifjabb királytól is. Kérte benne,

[1] Ostermayer krónikája, id. h. 507. l. és Szilágyi, Erdélyi országgyűlési emlékek, 1. k. 205. l.

[2] Hogy ez e gyűlésen történt, Blandrata vallomásából tudjuk; az id. római k. 289. l.

[3] Zsigmond király útasítása (Krakóból, 1547 deczember 20-ikán) Instructio ad Reverendissimum dominum episcopum Varadiensem, domino Andreae Jakubowski czímen a krakói id. 285. k. 316–9. l. és a kolozsvári «Cancellaria polonica» 337. l.

[4] A követ így fejezte be oratioját: Sunt enim — ut est in proverbio — longae regum manus! Blandrata meg így jegyezte fel: Scias reges habere longas manus; az id. két helyen.

béküljön ki Petrovicscsal az ország és a jó egyetértés érdekében. Arról pedig, hogy Izabella várait erőszakkal elvették tőle, azt írja, hogy ha ezt ellenség tette volna, értené, de hogy azok tegyék, a kiket János király a felesége és fia megvédésére rendelt, azon szörnyen csodálkozik.[1] S az öreg lengyel királyt annyira elkeseríté a barát magaviselete, hogy költséget nem kímélve, a portára is követet küldött Czikowski Miklós személyében, kérve egyúttal, hogy adja vissza Becsét is, ne mondják, hogy az vette el Izabellától, a ki mindíg olyan nagylelkűen adott neki és részesíté kegyében.[2] Sőt egyidejűleg (1546 november végén) Verancsics Antalt meg Ferencz franczia királyhoz indítá,[3] kérve, intesse meg portai követe útján a barátot a szultán által, hogy jogkörét ne lépje át, Izabellával jól bánjék és ne szerezzen magának nagyobb tekintélyt, mint a milyenre királynéja tarthat igényt.[4]

György barát — a Francziaországból visszatért Verancsics rábeszélésére is hallgatva — mindent ígért a gyűlésen, de alig mentek haza a lengyelek, ismét a régi maradt, és semmit sem tett. Erre a királyné többször küldte hozzá Kőrösit, vagy Batthyányit, s maga Blandrata is kétszer járt nála Váradon, hol a barát «könyes szemmel ígért,» de hiába. Nagysokára, csak eljött egyszer Fejérvárra, hogy Izabella udvarát rendezze, és ekkor annak ürügye alatt, hogy meg kell erősítenie, elvette tőle Alvincz várát is. Az erődítésekhez s a kastélyhoz a régi templom s mellette állott kolostor kő-anyagát használta fel, és midőn szemére hányták tettét, azt felelte Csáky fejérvári püspöki helyettesnek, hogy Isten nem veri meg, mert saját templomát rombolta le. Pedig, teszi hozzá Blandrata, pár év múlva a barát ugyanazon a helyen öletett meg.[5]

[1] Zsigmond Ágost György baráthoz, a krakói id. 285. k. 268—270. l.

[2] Zsigmond útasítása Czikowski számára 1546 végéről; ugyanott, 273—5. l.

[3] Verancsics 1546 nov. 17-ikén még Krakóban időzik, 1547 márcz. 2-ikán már ismét Gyulafejérvártt; Összes munkái VI. k. 243/5. l.

[4] Legatio ad Franciscum regem Gallorum data Antonio Vrantio in fine anni 1546. Egykorú másolata a krakói id. 285. k. 312—3. l.

[5] Blandrata vallomása, id. h. 289. l. és Bornemisza Pál püspök feljegyzése; M. Tört. Tár, I. k. 262. l.

VII.

A barát válasza és cselekedete egészen reá vall. Erős, elhatározott egyéniség. Nem fél senkitől, nem keresi senki barátságát és állhatatosan bízik szerencséjében. Azok közé tartozott, kiknek nincs szüksége barátokra, vagy legalább nem törik magukat embertársaik barátságáért, becsüléséért, még ha azok koronát viselnek is. Haladt a maga rögös útján. Czéljait nem szokta elárulni, de szeme előre tekintett, s mindíg látta a veszélyt, mely a hazát fenyegette. Már a pápának is jelezte Ágoston barát által, hogy V. Károly császárt a török igáját szenvedő Magyarország elfoglalásában nemcsak saját, hanem a moldovai vajda hadával is megsegíti. Vele egyesülten nagy lovascsapatot állított ki, a miről a császárt is értesíteni fogja.[1] Izabella királyné is szívesen elhagyja Erdélyt, ha annak fenmaradását biztosítják és cserében más államot adnának neki, fiával meg eljegyzik Ferdinánd valamelyik leányát, hogy rangjukhoz illően élhessenek akár Olaszországban, akár a római király más birtokán.[2] Hanem különösen aggódott a tavasz óta, midőn kitudódott, hogy Ferdinánd bátyja közbenjárásával a törökkel öt évi fegyverszünetet kötött, s azt az országos törvények közé is beigtatták.[3]

Könnyen megeshetik, gondolta a barát, hogy a béke nyugalmát élvezve, a szultán elfoglalja az erdélyi Részeket. Ezért április elején titkos beszélgetést folytatott Ferdinánd egyik tisztjével,[4] a fejérvári nevezetes gyűlés után pedig május közepén,

[1] Értesítette is, de csak 1547 november 18-ikán; Tört. Tár, 1879. évf. 485. l.

[2] Tudjuk a pápa (Rómában kelt, 1547 május 31-iki) útasításából: Instruttione a Monsignor Prospero Santa Croce, destinato nuntio al Sermo Re de Romani. Egykorú másolata a nápolyi állami levéltár Cart. Farn. 690. kötegében. Közölte k. n. Óváry: III. Pál pápa levelezése, 133—4. l.

[3] A fegyverszünet 9 pontját bevették az 1547-iki törvények két czikkelyébe, megerősítve Augsburgból, 1547 február 22-ikén; a milleniumi Magyar Törvénytár id. 1. k. 189—191. l.

[4] Török hírek Budáról, 1547 április 17-ikén, hogy ez ügyről Izabella és Petrovics tett jelentést a portára; a bécsi állami levéltár Turcica osztályában.

külön emberével sürgette Károly császárt a cselekvésre. Válasza az volt, hogy Magyarország megszabadítására irányuló hadi vállalatát még nem indíthatja meg,[1] de haladásra vallott, hogy legalább — gondolkozott s tárgyalt felőle. Az öreg lengyel király nevezetesen felkérte Cema András által vejét, Joachim brandenburgi őrgrófot, hogy járjon közbe a császárnál Izabella kielégítése ügyében.[2] E végből aztán a wittenbergi táborban beszélt is vele, de szükségesnek tartván Zsigmond király közbenjárását is, követét, Kanitz Gottfriedet előbb hozzá küldte.[3] Kanitz Szent-Katalin napjára ért Piotrkówra a királyhoz,[4] és ámbár keveset időzött udvarában, csak karácsony hetében érkezett Izabellához,[5] hogy elmondhassa jövetele czélját. Kérte a királynét, hogy a közeledő birodalmi gyűlésre küldjön követeket, hogy tájékoztassák a császárt, miként védhető meg Magyarország a török hatalmával szemben. De, mint az őrgróf rokona, ígérete szerint küldje meg neki néhai János király végrendeletét s a Ferdinánddal kötött egyezséglevél másolatát.[6] Ugyanerre kérte leányát a lengyel király is,[7] midőn egyik titkárát, Padniewski Fülöp krakói kanonokot,[8] Rilski János kíséretében[9] a porosz követ mellé adta.

A mit a császár kívánt, megtették az erdélyiek, még mielőtt a fentebbiek hozzájuk értek volna. November elején ugyanis embere érkezett a moldvai vajdának Izabellához, kinek támogatását ígérte. Ő aztán György barát titkára: Pesthy Gáspár és

1 Károly császár György baráthoz 1547 június havában; Tört. Tár, 1879. évf. 482. l.

2 Zsigmond útasítása Cemának 1547 elejéről; a kolozsvári «Cancellaria polonica» 333. l.

3 Joachim brandenburgi választó fejedelem Izabellához Kölnből, 1547 szeptember 20-ikán; a krakói id. 285. k. 448—451. l.

4 Kanitz beszéde Zsigmond király előtt e napról; a kolozsvári «Cancellaria polonica» 327—8. l.

5 Izabella Joachim őrgrófhoz Gyulafejérvárról 1548 január 25-ikén; Marczali Henrik, Regesták a külföldi levéltárakból, (Budapest, 1882.) 52. l. György barát is 1548 január 5-ikén írja Kolozsvárról a követről, hogy már megjött; Tört. Tár, 1879. évf. 488. l.

6 Legatione ab Joachimo marchione Brandenburgensi etc. ad Isabellam viduam, reginam Hungariae, Gottfrido a Kanitz consiliario marchionis data. Kölnből, 1547 szeptember 20-ikán; a kolozsvári «Cancellaria polonica» 326—7. l.

7 Zsigmond Izabellához Piotrkówról, 1547 november 28-ikán; a krakói 285. k. 442—3. l.

8 Zsigmond útasítása Padniewski számára ez ügyben; ugyanott, 443—5. l.

9 A kanonok 1547 november 27-ikén útiköltségül 150 forintot kap a kincstárból; a varsói főlevéltár udvari számadásai 144. kötetéből.

a szebeni Haller Péter társaságában hozzáindította Augsburgba.[1] Ezt gyűlésből tette, melyre a rendek a végből jöttek az udvarba, hogy a szultán újabb követelése ügyében határozzanak. Becse átadását sürgette ismét, mire külön levelekben könyörögtek neki a rendek, a barát s a királyfi «János király» aláírással,[2] hogy hagyja meg továbbra is birtokában, mint eddig. S hogy engedékenyebbé tegyék, a barát jónak látta az adót is beküldeni.[3]

Mialatt ezek útra készülődtek, a külföldi követek ismerkedtek s egész otthonossá váltak a fejérvári udvarban. A királyné és fia kíséretében különösen reggelenként volt érdekes látni őket, a mint misére mentek vagy kijövet elvegyültek a rendek között. Majd felgyűltek az újra tatarozott palotába, melynek mázos téglával kirakott,[4] ízléssel kipingált[5] termei kényelmet nyújtottak, szőnyeges falai, rakott pohárszékei és drágamíves almáriomjai a szemet gyönyörködtették. Itt tartattak a múlatságok, a trónteremben a fogadtatások. Egy íly alkalommal nyújtotta át Izabellának Padniewski kanonok ura levelét és adta elő titkos megbízatását amaz óhajáról, hogy ismét férjhez menjen. Csak a mult évben történt, hogy Ferdinánd felesége meghalt, s az öreg Zsigmond király agyában az az ötletszerű gondolat támadt, hogy ha ő, vagy immár húsz éves fia, Miksa, feleségül venné Izabellát, vége lenne természetszerűleg minden egyenetlenségnek. A királyné nem ellenkezett atyja akaratával, melynek «mindíg aláveti magát», bármennyire kalandosnak tartotta is e házassági tervet. Beleegyezését adta hozzá, sőt levélben kérte fel közbenjárásra Macieiowski püspököt, az alkanczellárt. De Isten a tanum — írta, és mondta a követnek is — a ki az emberek lelkébe lát, hogy

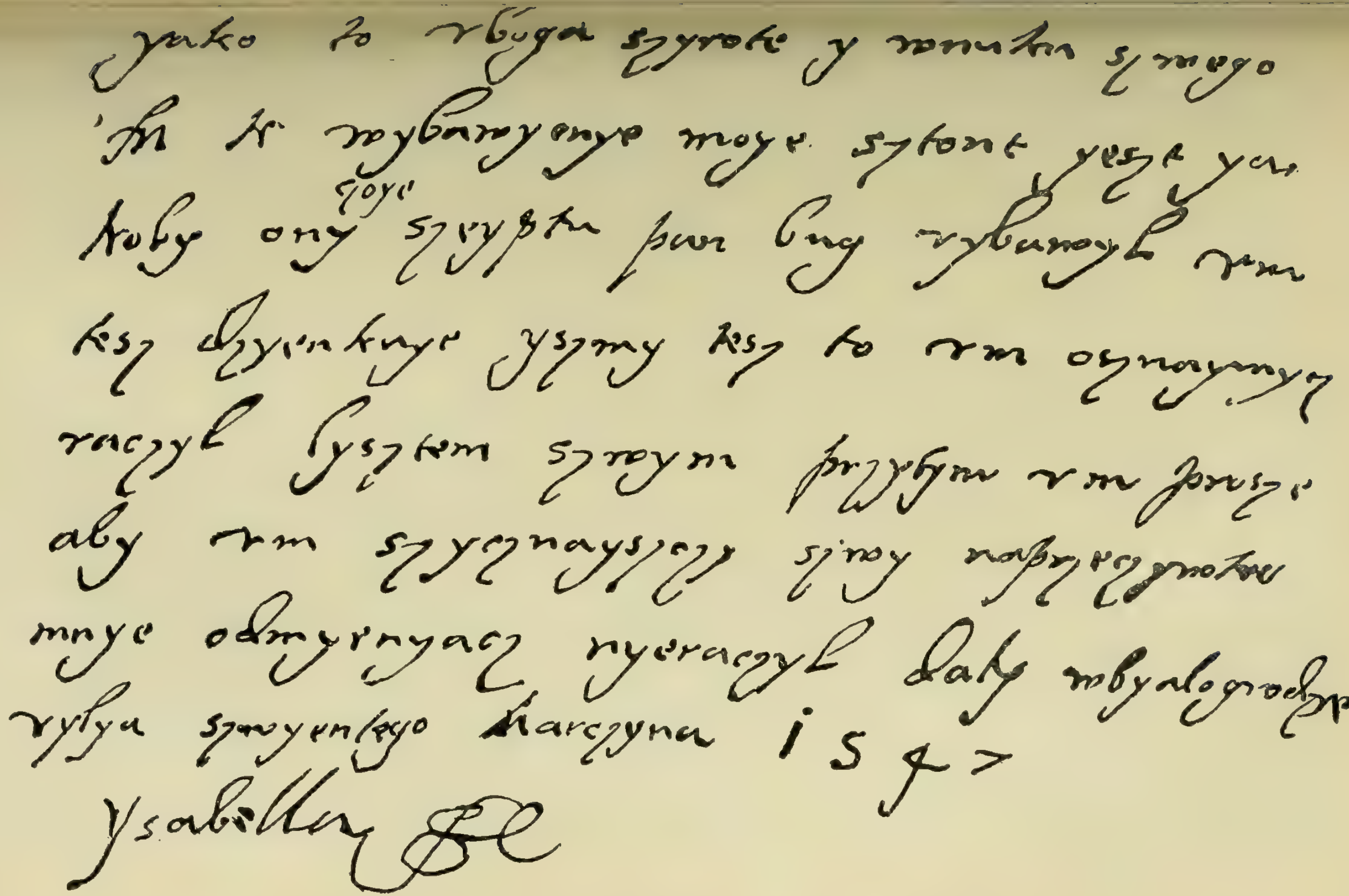
[1] Izabella Ferdinándhoz Gyulafejérvárról, 1547 november 18-ikán; a bécsi állami levéltárban és György barát ugyanaz nap V. Károlyhoz; Tört. Tár, 1879. évf. 485. l.

[2] Egykorú másolata Gyulafejérvárról, 1547 november 11-ikéről; a bécsi állami levéltár Turcica osztályában.

[3] György barát levele Gyulafejérvárról, 1547 november 12-ikéről; Tört. Tár, 1879. évf. 483. l.

[4] Izabella levele a szebeni tanácshoz «de transmittendis tegulis vitreatis pro pavimento cubiculi», Gyulafejérvárról, 1545 január 7-ikéről; a nagyszebeni városi levéltárban.

[5] Izabella kívánságára 1547 márczius 10-ikén küldik Szebenből Benedek festőt Fejérvárra; a nagyszebeni id. 1547-iki számadási könyvből. A palota újraépítését említi Gromo is, id. h. 19. l.

yako to vboga syrote y wnuka swego
'M K wybawyenye moye. Sytont yeszcze yes
koby ony goyi szyyszta pan bog wybawyl nam
ksz dzyenkuye ysmy ksz to nam oznaymyl
raczyl Lysztem szwoym przysylam wam prosze
aby nam szyeznaysiegi szroy [illegible]
mnye odmyenyacz nyeraczyl daty wbyalogrodze
vylya szwyentego Marczyna 1547
Ysabella R

84. IZABELLA KIRÁLYNÉ SAJÁTKEZŰ GYULAFEJÉRVÁRI LENGYEL LEVELÉNEK ZÁRÓSORAI.

ezt nem azért teszem, mintha a szent házasság után vágyódnám, hanem nagy szomorúságom és fáradtságom érzetében, melynek már szinte áldozatává lettem. És ámbátor nagyon fog a szívem fájni itthagyni fiamat, a fejedelmet, bízom a jó Istenben, hogy nem fogja őt elhagyni, miként a király sem szegény árva unokáját. Vígaszom és megváltásom olyan lesz, mint azoké, kiket az Úristen Egyiptomból felszabadított! [1]

A megváltást Izabella arra is értette, hogy megszabadul ettől az országtól, melyben annyit szenvedett, és a baráttól, a ki — mióta váradi püspökségében megerősítette a pápa [2] — még gőgösebb lett, mint azelőtt volt. Vallási türelmetlenségével is kezdett kiállhatatlanná válni. Ekkoriban, a novemberi gyűléskor történt, hogy Batthyány Orbán rövid betegeskedés után meghalt.[3] A királyné nagy tisztességgel temettette el a fejérvári «monostorban» e régi hívét, kit olaszos műveltségeért szeretett, hűségeért becsült. Különben is, némileg atyjafia volt János királynak. Hanem mikor a barát az udvarba jőve erről értesült, Izabella és tanácsosai tiltakozása ellenére éjnek idején kivétette kősírjából a feloszlásnak indult holttestet és a királyné asszony szemeláttára dobatta át a várfalakon, hol a «ganéban temettette» el. Mindezt azért, mert Batthyány, a korszellem hatása alatt a protestáns vallás felé hajlott és bibliát s egyéb könyveket olvasgatott,[4] sőt verseket írt, s még halálos «kórágyában feküvén» is vallásos énekeket szerzett.[5] Az is bántotta a királynét, hogy még a Szent Atya is a barát által közlé válaszát, mert a mit levelére neki magának felelt, azt csak egyszerű udvariassági cselekedetnek tekint-

[1] Izabella lengyel nyelvű levele Macieiowski Sámuelhez Gyulafejérvárról (Bialogrodzie), 1547 november 10-ikén; Przezdziecki, Jagiellonki Polskie, II. k. 251. l. hol a kötet végén hasonmása is közöltetik.

[2] Ez 1547 május 10-ikén történt, de csak az év végén jutott a baráthoz.

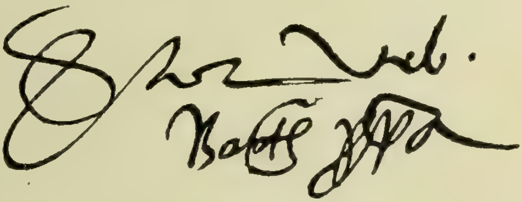
[3] Miles szerint (Wuergengel 43. l.) 1550 november havában halt meg, de mivel tudjuk máshonnan, hogy 1548 elején már nem élt, a krónikás adatának csak a hónapját fogadjuk el, melynek végén azért kellett lennie halálának, mivel György barát november 18-ikán még Fejérvártt volt.

[4] Miles, id. h. Blandrata vallomása, id. h. 291. l. Maylád Istvánné tudósítása Fogarasból, 1548 január 12-ikén; Károlyi és Szalay, Nádasdy levelezése, 128. l.

[5] Szilády, Régi magyar költők tára, IV. k. (Budapest, 1883.) 53—56. l.

hette.[1] Egyébiránt a királyné férjhezmenetelének terve a barát czéljainak nagyon kedvezett. S a míg a tárgyalások folytak, feltűnően jól bánt Izabellával. Annál rosszabbul, midőn a dolog dugába dőlt.[2]

A farsang végét a királyné gyalui várában töltötte,[3] hová neki házassága tárgyában 1548 február közepén Krzizanowski János hozott szüleitől levelet,[4] míg márczius végén Padniewski kanonok is visszatért udvarába.[5] Biztatására felcsomagolt, s már a kocsik is készen álltak, sőt a barát hajlandónak nyilatkozott elkísérni a lengyel határig,[6] midőn hirtelen futár jött a lesujtó hírrel, hogy atyja meghalt.[7] Éppen húsvét első napján (április elsején) érte Krakóban a halál, miként arról anyja, az özvegygyé lett Bona királyné értesíté.[8] A 81 évet betöltött öreg királyról Izabella állandóan várta a gonosz hírt, de most kétszeresen leverte, hogy viszontlátni remélte, és olyan nehéz viszonyok közt, idegenben érte. Temetésére sem mehetett el,

85. BATTHYÁNY ORBÁN ALÁÍRÁSA.

de fényes gyászünnepélyt rendezett emlékezetére, sőt egész Erdélyben «nagy pápistasággal» kellett meggyászolni, még a protestáns szászoknak is.[9] Így nyilvánítá kegyeletét atyja iránt, kiről eszébe jutottak mindazok a gyermekkori emlékek; melyek hozzáfűzték ... Jó erdélyi borokkal sem kedveskedhetett már

[1] III. Pál pápa Izabellához Rómából, 1547 április 25-ikén; eredetije hosszúkás, finom pergamenen, a bécsi állami levéltárban.

[2] Blandrata vallomása, id. h. 290. l.

[3] Izabella oklevele Gyaluról, 1548 február 26-ikáról; a nagyszebeni városi levéltárban.

[4] Piotrkówból küldték Erdélybe, 1548 január 31-ikén, 100 frtnyi útiköltséggel; a varsói főlevéltár udvari számadásai 149. a. kötetében.

[5] Krakóból 1548 márczius 15-ikén indult, 300 frt útiköltséget kapván; ugyanott.

[6] Bona királyné Izabellához Krakóból, 1548 márczius 9-ikén; a krakói hg. Czartoryski-muzeum kézírattára 66. k. 22. sz. a.

[7] Blandrata vallomása, id. h. 290. l.

[8] Bona levele Izabellához Krakóból, 1548 húsvét másodnapján; Niemcewicz, Zbiór pamiętników, IV. k. (Varsó, 1822.) 58—64. l.

[9] Miles, Wuergengel, 41. l.

többé neki, miként eddigelé.[1] De a bánatot és gyászruhát hamar letette, legalább egyes ünnepségekre. Ilyen volt most is egy elhalaszthatatlan lakodalom esete, a milyet utóljára mult év nyarán tartott János király egyik atyjafia esküvője alkalmával.[2] Ezúttal első udvari kisasszonya, Kothyamowska Jadwiga esküdött örök hűséget május elsején Kinsky Jánosnak a gyalui várban,[3] hová a királyné asszony még a húsvéti ünnepek előtt felköltözködött.

Itt töltötte Izabella az egész évet visszavonultan, csendesen. Mindössze június havában látogatott el pár hétre változatosság kedvéért Szamos-Újvárra,[4] illetve Gyulafejérvárra. Hanem azért mindenütt foglalkozott államügyekkel s törődött közigazgatási gondokkal. Hol jószágot vagy nemességet[5] adományoz és erősít meg régi kiváltságokat, hol ítélkezik s bocsát meg egy beszterczei polgárnak, a ki feleségét megölte. Most már fia is jelen van egyes tárgyalásokon, hogy szokjék, sőt néha ő is aláír egy-egy fontosabb oklevelet.[6] Különösen érdekelték a követségek, mivel számára is hoztak mindíg valamit s mivel útazással kecsegtették: ki Lengyelországba, melyről dajkái annyi sok szépet meséltek, királyi nagybátyjához, a kitől aranyos hintóját kapta.

Erre azonban ezúttal sem nyílt kilátás. Az Augsburgba küldött erdélyi követek hosszas várakozás után végre 1548 február végén előadhatták a császár és öcscse előtt kérésüket, hogy

[1] A lengyel királyi udvarba legutóbb, 1547 április 15-ikén érkezett Izabellától annyi bor, hogy 19 kocsis vitte át Erdélyből, hová őszszel még Izbienski Szaniszlót is beküldték, október 25-ikén; a varsói föltevés id. 144. számadási kötetéből.

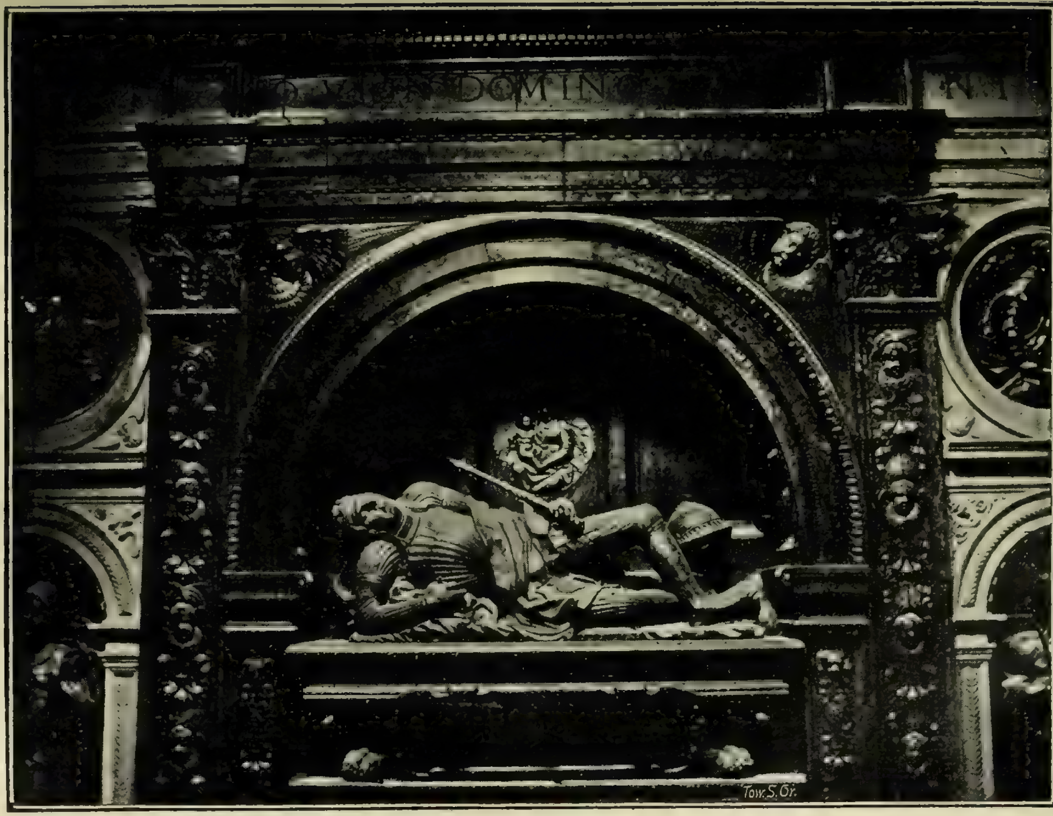
[2] Izabella levele Gyulafejérvárról, 1547 június 6-ikán a szebeni tanácshoz, melyben köszöni Fejér Márton polgármesternek, «quod nuptias affinium defuncti regis, specialibus hominibus, ac donis, exornandas non intermiserit». Az esküvő 6-ikán lehetett, mert a menyasszonynak június 3—4-ikén küldik az ajándékot; a nagyszebeni városi levéltárban.

[3] Izabella meghívója Gyaluról, 1548 április 7-ikén a szebeni, illetve beszterczei tanácshoz; az illető két város levéltárában.

[4] Innen írt oklevele 1548 június 26-ikáról; a beszterczei városi levéltárban.

[5] Izabella armális nemesi adománylevele pergamenen, deési Mátyus Mihálynak Újvárról, 1548 július 8-ikáról; eredetije a M. Nemz. Múzeum levéltárában.

[6] Első, együttesen aláírt oklevelük Gyulafejérvárról, 1548 július 15-ikéről; másolata Keménynél: Dipl. Trans. IV. k. 389—397. l.

86. ZSIGMOND LENGYEL KIRÁLY SÍREMLÉKE KRAKÓBAN.

védjék meg az országot, «mely most a keresztyénség védbástyája» és gondoskodjanak a szerződések teljesítésével, az özvegy «királynéról — a ki mindent ő Felségétől vár — s ártatlan fiáról, kiktől ők a becsület sérelme nélkül nem szakadhatnak el». Csakhogy, bár Izabella a pápai követet is felkérte közbenjárásra,[1] válaszuk márczius közepén az lett, hogy a törökkel szemben sem szeghetik meg a fegyverszünetet, s annak öt éve alatt «az erdélyiek megszabadításáért» vele háborút nem kezdhetnek.[2] Igazi oka azonban nem ez, hanem a régi volt: hogy nem bíztak a barátban, úgy, hogy midőn június elején Ferdinánd 12 gyalogezred felállítása iránt rendelkezik, a császár lovasságát tulajdonképen azért akarta Erdélybe küldeni, hogy könnyebben hűségére térítsék az özvegy királynét s a barátot.[3] És, hogy ennek a készülődésnek komoly alapja volt, tanusítja György barátnak Ibrahim basához intézett levele, melyben kérte, parancsolja meg a budai két basának, hogy siessenek őt megsegíteni, ha a mostani háborús időkben szükségből hozzájuk fordulni kényszerülne.[4]

A római király bizalmatlanságát ismerték a portán is. Érdekesen leplezödött is le a tavaszon, midőn követeit (márczius 24-ikén) díványban hallgatták meg. Beszéd közben kérdé az egyik basa: «Hogy él Ferdinánddal György barát?» «Nincs gondja miatta ő Felségének — felelték — annyira kicsi.» «De a szúnyog is kicsi, mondák a basák, mégis csíp.» «Meg is lehet ám könnyen fogni és ölni», válaszolt Malvezzi.[5]

Hanem azért Izabella mégis remélt és készülődött. Padniewski

[1] Sfondrato bíboros, pápai követ írja Farnese bíbornok-államtitkárnak Augsburgból, 1548 február 26-ikán, hogy a napokban levelet kapott Izabellától és György baráttól ez ügyben; a római vatikáni levéltárban: «Lettere de principi» 12. k. 65. l.

[2] Szilágyi, Erdélyi országgyűlési emlékek 1. k. 208. és 233. l. és V. Károly György barátnak adott válasza Augsburgból, 1548 márczius 13-ikán; Tört. Tár, 1879. évf. 488. l.

[3] Per ridurre meglio la regina vedova, et fra Georgio. Sfondrato szavai Augsburgból, 1548 június 8-ikán írt leveléből; a római vatikáni levéltár id. 12. k. 96. l.

[4] György barát Ibrahim basához Számos-Újvárról, 1548 július 8-ikán; egykorú másolata a bécsi állami levéltár Turcica osztályában.

[5] Justus de Argento jelentése Ferdinándhoz (Konstantinápolyból, 1548 márczius 19—28-ikáról); Hurmuzaki, Documente, II/1. k. 247. l. és Acsády, id. m. 296. l.

kanonok is újra bejött a nyár közepén Zsigmond Ágost, az új lengyel király biztatásával, hogy ne búsuljon sokat atyjuk halálán, és bízzék benne. Ha átjön, készítse elő jól útját, kész örömmel fogadja és ad neki lakóhelyet Lengyelországban.[1] A királyné asszonynak nagyon jól esett királyi öcscse vendégszerető hívása, s vígan készülődött az útra. A barát is kezére játszott azzal az ajánlatával, hogy 40,000 forintot ad «kölcsön» czímen hitbérbirtokaiért, ha Solymos, Lippa, Déva, Almás és Diód várát ráíratja, úgy, a mint azokat János királytól kapta volt, joga lévén a barátnak az összeg feléig hagyakozni is e várakból.[2] Pedig ez évben két országgyűlést is tartott Tordán, május végén, és utóbb egyet Kolozsvártt, kisasszony napján, melyeken a rendek neki újabb jövedelmet szavaztak meg és tanácsosait isújr a választták.[3] Őt azonban ez a gondoskodás már nem igen érdekelte. Ezért őszire Gyalura hívatta a rendeket, és közülök egy újabb négytagú küldöttséget indított Ferdinándhoz,[4] kérve, hogy legyen gondja reá s adja vissza fia atyai örökségét, a mint atyjával szerződött volt. Hisz neki, mióta atyja (a lengyel király) meghalt, nincs a halandók közt e földön más menedéke a császáron és a római királyon, az árvák és elhagyatottak gyámjain kívül. A pápához is azért küldte volt — szegény atyja ajánlatára — Ágoston barátot, hogy szíve vágyát a pápa által nyilváníttassa V. Károlylyal.[5] De mind hiába. Hasztalan vállalta magára ügyét Frigyes bajor herczeg,[6] a befolyásos német hadvezér és kérte Ferdinándot Santa Croce új pápai nunczius, hogy ne múlaszsza el a jó alkalmat Magyarország megnyerésére, mert ime a királyné emberei is nyíltan hirdetik, hogy a török el akarja foglalni Erdélyt, miként

[1] Zsigmond Ágost király útasítása Padniewski számára Krakóból, 1548 június 28-ikán; a krakói id. 66. k. 61. sz. a.

[2] A királyné oklevele eredetiben «Ysabella regina Ungarie» aláírással Gyaluról, 1548 augusztus 23-ikáról; a bécsi állami levéltárban.

[3] Erdélyi orsz. emlékek I. k. 238—243. l.

[4] Izabella megbízó-levele Gyalu várából, 1548 október 13-ikáról Was Mihály, Horváth György, Kemény János és Somlyai Mihály számára; a bécsi állami levéltárban.

[5] Izabella útasításának eredetije fenti leveléhez mellékelve; ugyanott.

[6] Izabella Frigyes bajor herczeghez és rajnai választó fejedelemhez Gyaluból, 1548 szeptember 21-ikén; Brüsseli okmánytár, II. k. 165. l.

Budát és a többi várakat. Ferdinánd azt felelte, hogy ezek régi dolgok, s jól ismeri György barát természetét, melylyel mindíg alkudozik, de soha sem végez.[1] Szegény követek még november közepén is ott unalmaskodtak Pozsonyban, lesve-várva, mikor kapnak választ előterjesztésükre.[2] Huszadikán aztán mégis megkapták a választ, mely úgy szólott, hogy majd gondolkozik a barát ajánlatáról és később fog határozni: átadja-e János király birtokait fiának és eljegyeztesse-e leányát vele — Erdélyért, melyről már évek óta mind azt hajtogatják, hogy különben elvész.

Az erdélyi követeknek s a nuncziusnak nagyon rosszúl esett, hogy Ferdinánd oly kevés figyelemre méltatta fontos ügyüket, mert meg voltak róla győződve, hogy, ha seregei egyesülnének János király fia hadaival, nem kellene a töröktől annyira félni, sőt vissza lehetne egész Magyarországot szerezni; holott így megoszlottan, a pogány mindkettő birtokait elfoglalhatja rövidesen.[3]

Nyílatkozott a római király Ágoston barát ügyéről is.[4] Ezt t. i. Rómából visszajövet elfogatta, mivel nem volt menetlevele, s azt hitték, hogy titokban jár, és csak a pápa felszólítására, illetve követe sürgetésére bocsáttatta nagysokára szabadon.[5] Még nagyobb megbotránkozást okozott társának, a «segnii» püspöknek az elfogatása, kit a Szentszék azért küldött, hogy György barátot püspöki székébe iktassa. Több mint nyolcz hónapig tartották fogva, azon az okon, hogy Ferdinánd tanácsosa, s mint ilyen, a baráthoz indult, anélkül, hogy ezt neki bejelentette volna.[6] A római király bízalmatlanságát és adott hideg

1 Prospero Santa Croce pápai követ Monsignor di Massahoz Bécsből, 1548 július 28-ikán arról, a mit neki Ferdinánd mondott, hogy György barát «sempre tien pratiche d'accordo et mai conclude»; a római vatikáni levéltárban: «Nunziatura di Germania sub Paulo tertio», IV. k. 56. l.

2 Ugyanaz Farnese bibornokhoz Pozsonyból, 1548 október 29-ikéről és november 19-ikéről; a római vatikáni levéltárban: az id. 12. k. 389—391. l.

3 Ugyanaz, Pozsonyból, 1548 deczember 1-én; a római vatikáni levéltárban: «Nunziatura di Germania sub Paulo III.», IV. k. 77. l.

4 Ferdinánd válasza Pozsonyból, 1548 november . . .; Brüsseli okmánytár, II. k. 176—181. l.

5 Santa Croce id. november 19-iki jelentése szerint.

6 Ugyanaz Farnese bibornoknak Bécsből, 1548 október 7-ikén; a római id. Nunziatura-gyűjtemény IV. k. 67. l. Értesülése szerint 8 vagy 10 hónapja fogták el s tartották Innsbruckban «fin pochi dì sono»,

válaszát okozta ám az is, hogy még nem kapott volt feleletet portai követétől arra az utasítására, melyet november elején gyorsfutárral küldött Malvezzinek Pozsonyból, miután az erdélyi követeket már meghallgatta. Felszólítá ugyanis, hogy erélyesen sürgesse Magyarország, vagy legalább ama részének átadását, melyet Izabella és fia bir. Igérjen ajándékot a basáknak s biztosítsa őket arról, hogy teljesen ki fog elégíttetni, a portára pedig megfizeti azt az adót, melyet Izabella királyné fizetett eddig.[1] Csakhogy a basák szóba sem álltak Malvezzivel, hanem egyszerűen elibe tartották azokat a híreket, melyekkel a havasalföldi vajda kedveskedett a portának. Ezek szerint György barát az ország tudta nélkül titkos egyezséget kötött Ferdinánddal, a ki átadja János király fiának atyai örökét. E birtokokat továbbra is a barát kormányozza, habár lakói Ferdinándnak esküdnek hűséget. Ez ügyben a barát legjobb titkárát (Pesthy) Gáspár mestert küldte a királyhoz, kitől július havában tért vissza; majd Csemő János ment utána, míg viszont a veszprémi püspök is többször járt Erdélyben a barátnál Ferdinánd nevében, baráti látogatás színe alatt.

Izabella királyné — folytatták a hírek — biztos helyen férjhez megy egy németországi grófhoz. Nemrég már ki is akart menni az országból, de a rendek nem engedték a szultán tudta nélkül, és évi 12,000 forintot ígértek udvartartására, mire ígéretet tett, hogy még egy ideig marad.[2]

Mindez alapjában véve helyes értesülés volt, még abban a tekintetben is, hogy a tárgyalások olyan titokzatosan folytak, hogy a császár külön levélben kérdezősködött öcscsénél, nem lehetne-e valamit megtudni Izabella üzelmeiről?[3] S Ferdinánd bízalmatlanságát növelte végül annak szemlélete is, miként ter-

a honnan az udvarba jött, hogy ártatlanságát bebizonyítsa; de püspöki javait még lefoglalva tartják.

[1] Ferdinánd Malvezzinek Pozsonyból, 1548 november 8-ikán; eredeti fogalmazványa a bécsi állami levéltár Turcica osztályában.

[2] Malvezzi jelentése Ferdinándhoz Konstantinápolyból, 1548 november 22-ikén; ugyanott.

[3] Károly császár Ferdinándhoz Brüsszelből, 1548 deczember 10-ikén; Druffel, Briefe und Akten, I. k. 180. l.

jeszkedik a barát Felső-Magyarországon az ő birtokain. Ez olyan általános volt, hogy a tavaszon már a császár útján szólíttatja fel, hogy adja vissza Eger várát, az egri püspökséget és tizedbirtokokat, melyeket tisztjei elfoglaltak.[1] Most meg a rendek az éppen folyamatban lévő pozsonyi országgyűlésből kérik a király gondoskodását, hogy «Heves, Abauj, Sáros, Zemplén és Ung vármegyék, a melyeket György barát elszakított, ő Felsége uralma alá visszakerüljenek,» hogy az általa Varanón, Szepsiben, Jászón és Tornán felállított harminczadok eltöröltessenek, s «méltóztassék a királyi Felség arra is módot találni, hogy ő Felsége híveinek a felséges Izabella királyasszony és György barát hatalmában lévő fekvő jószágai visszakerüljenek azokhoz, a kikre tartoznak».[2]

Ily körülmények közt indultak meg a tárgyalások az új évben, 1549-ben, mely a barátot Nagybányán érte. Azért ment oda, hogy kényelmesen és gyanúkeltés nélkül alkudozhassék Ferdinánd biztosaival, nehogy a török észrevegye. A határidőt ugyan elhalasztották Mátyásnapig,[3] de haladásra vallott, hogy a római király egyáltalán tárgyalni óhajtott a baráttal abban az ügyben, melyről «eddig nem akarta meghallgatni». Elhatározására hatott — a pápai nunczius szerint — annak híre is, hogy Balassa Menyhárt megtámadta spanyol lovasait, a mit lehetetlen, hogy a barát tudta nélkül cselekedett volna. Ezért Salm grófot bízta meg Ferdinánd a tárgyalások megkezdésével.[4] De ez lassú ember volt, fegyvertelen sem vonulhatott át a Balassák birodalmán, s így az alkudozások felvétele ismét elhalasztódott bizonytalan időre. Pedig azok sikerében most annyira bíztak még Lengyelországban is, Izabella előterjesztése folytán,[5] hogy a király kéré-

[1] Károly császár György baráthoz Augsburgból, 1548 június 2-ikán; Tört. Tár, 1879. évf. 489. l.

[2] Az 1548 november 22-ikén megerősített 1548. évi pozsonyi törvényczikkek 57—59. czikkelyében; a Milleniumi törvénytár id. I. k. 247. l.

[3] György barát Ferdinándhoz Nagy-Bányáról, 1549 január 3-ikán; Tört. Tár, 1879. évf. 491. l.

[4] Santa Croce (vescovo di Chisamo) Farnesenek Prágából, 1549 február 26-ikán; a római vatikáni levéltár id. 12. k. 499. l.

[5] Ekkorra, 1549 legelejére tehető a királyné követküldése anyjához és öcscséhez (Poselstwo Izabelli Jagiellonki królowéj Węgierskiéj do Bony królowéj Polskiéj, matki, i Zygmunta Augusta, króla Polskiego), kiket arra kér, hogy «illi de securo tran situ» hozzájuk gondoskodjanak; Grabo-

sére,[1] Ferdinánd még menetlevelet is küldött neki számára.[2] Ezt a lengyel király Zebrzydowski András vladiszláviai püspökkel szándékozott nővéréhez juttatni, kinek bemeneteléről hazatérő nemes-szolgája, Dampski Miklós útján értesíté.[3]

Zebrzydowski, követségekben forgott 53 éves tapasztalt egyházi férfi volt, a ki jól ismerte Izabella királyné ügyét, s abban Ferdinándnál is járt hat évvel ezelőtt,[4] Verancsics társaságában. Ezért esett reá az ifjú király választása, midőn még mult év őszén tanácsért fordult hozzá.[5] Most január végén egyúttal a szenátus megbízásából is indult útnak Erdélybe,[6] hogy a királyné ügyeit elrendezze, megismerje a barát s a temesvári bán közti viszály okait,[7] s ha szükségesnek találná, hazahozza Izabellát Lengyelországba.[8]

Elbúcsúzván a királytól, a követ előbb wolborzi várába ment, hogy kellően felkészüljön a nagy téli útra. Tovább haladva Krakóból értesíté György barátot február végén hozzá érkezéséről.[9] Fáradságos, nehéz útja volt. Lovainak nagy része megsántult vagy villámcsapástól eldöglött. A folyók ki voltak áradva, s a vizek egy ízben magát a püspököt is úgy körülfogták, hogy Isten szabad ege alatt volt kénytelen hálni a havasokban. Néhány szolgáját elsodorta aznap az ár. Egyébként, minden-

wiecki, Starożytności historyczne Polskie, I. k. (Krakó, 1840.) 28. l.

[1] Zsigmond Ágost király Ferdinándhoz Piotrkówról, 1549 január 10-ikén; eredetije a bécsi állami levéltár Polonica osztályában.

[2] Ferdinánd válasza a lengyel királynak Prágából, 1549 január 26-ikán; fogalmazványa ugyanott.

[3] Ezt 1549 január 6-ikán indítják vissza Piotrkówból Izabellához; a varsói főlevéltár udvari számadásai 152. kötetében.

[4] Zsigmond útasítása számára Krakóból, 1543 május 28-ikán; dr. Wisłocki Vladiszláv, Andrzeja Zebrzydowskiego korespondencyja z lat 1546—1553., (Krakó, 1878.) 439. l. Megjelent az «Acta historica res gestas Poloniae illustrantia» I. köteteként.

[5] Zebrzydowski levele Zsigmond Ágosthoz Diboviról, 1548 szeptember elején; u. ott, 193. l.

[6] Piotrkówról 1549 január 28-ikán indítják el 800 frt útiköltséggel, míg a mellé rendelt Mielecki Sebestyén wislicai várnagy 300 frtot kapott; a varsói főlevéltár id. 152. számadási kötetéből.

[7] Zebrzydowski Bona királynéhoz Piotrkówról, 1549 január elején; Wisłocki, id. m. 199. l.

[8] Lang János Ferdinándhoz Krakóból, 1549 márczius 26-ikán; Scriptores rerum polonicarum, I. k. (Krakó, 1872.) 286. l.

[9] Zebrzydowski György baráthoz Krakóból, 1549 február 26-án; Wisłocki, id. m. 208. l.

felé szívesen fogadták az emberek.[1] Igy azonban csak április elején ért Váradra, hol a baráttal tárgyalt. De bajosan ment a dolog, mert olyannak találta, a kit nem lehet meggyőzni, ha valamit maga is nem akar, és annyira bízik állításai igazságában, hogy éppen nem, vagy alig tűr ellenmondást. Most is, azt akarta, hogy várja meg Ferdinánd biztosa megérkezését, s csak nagy sokára egyezett bele, hogy a követ előbb is a királynéhoz mehessen.[2] A hónap végén vonult be aztán közel 200 lovas kíséretében,[3] Gyulafejérvárra, honnan azonnal írtak Petrovics után, a ki nélkül a követ és a királyné nem tudott tárgyalni.

Majd háromszor is hívatta a barátot, kinek kérését rosszra kezdte magyarázni. Annak azonban ezalatt április végén a székelyvásárhelyi gyűlésre[4] kellett mennie, hová a lengyel követ is elküldte maga helyett Paczynski Jakabot,[5] királya egyik titkárát, hogy üzenetét előadja s a békesség létrejöttén munkáljon. Így egy egész hónapig várt Zebrzydowski Petrovicscsal a barátra, míg mindenféle furfanggal az udvarba csalhatták. Akkor aztán nagy körültekintéssel kibékíté egymással «a két dynasztát», a mi oly általános örömöt okozott a jelenvolt nemesek közt, hogy — miként írta — nemcsak a követ, hanem egész Magyarország osztozni látszott benne. Erre gyűlést tartatott, kérvén a királyné tanácsosait, hogy vagy engedjék Izabellát szabadon menni Lengyelországba, elkísérve őt oda annak rendje és módja szerint, vagy pedig szüntessék meg amaz okokat, melyek ő Felségét távozásra kényszerítik. Harmadnap a tanácsurak egyhangúlag kérték a királynét, hogy ha neki országa boldogsága, fia jövője és méltósága, s tanácsosai tisztessége drága, mondjon le távozási szán-

1 Zebrzydowski Macieiowski Sámuel krakói püspökhöz Gyulafejérvárról, 1549 május havában; u. ott 214. l.

2 A lengyel követ három levele Váradról, 1549 «ineunte Aprili»; u. ott 209—210. l.

3 Verancsics Antal, öcscséhez, Gyulafejérvárról, 1549 május 27-ikén; Összes munkái, VI. k. 320. l.

4 Ezt eleinte Tordára hirdették volt, mert a szebeni tanács április 20-ikán oda küld a királynénak egy 72 frtos és fiának egy 46 frtos kupát ajándékul; a nagyszebeni 1549-iki számadási kötetből.

5 Zebrzydowski öt levele Gyulafejérvárról 1549 április és május havából; Wisłocki, id. m. 211—212. l.

dékáról. E szavakra ő Felsége teljesíté a nemesség kérését, ha — úgymond — lehetővé teszik, hogy «dignitással» élhessen. Ezért, meghányva-vetve ennek módozatait, a lengyel püspök

87. ZEBRZYDOWSKI PÜSPÖK SÍREMLÉKE KRAKÓBAN.

tapintatos befolyásával, hosszas tárgyalások után az alábbiakban állapodtak meg:

A királyné asszony tekintélye és igazságszolgáltatási joga

épségben fenmarad. A törvénykezés ő Felsége nevében gyakoroltassék. Idéző levelek és hirdetések az ő nevével adassanak ki. Felfolyamodások ő hozzája intézendők, mire a királyné tanácsosaival széket ül, s meghallgatva a panaszt és védelmet, ítéletet mond, a pert elhalasztja vagy felfüggeszti; miként mind e jogot eddigelé jóformán kizárólag a főbíró gyakorolta.[1] Ő Felsége jövedelme teljességében folyjon kincstárába. Diód «erős» várát, Gyulafejérvár szomszédságában, melyet a királyné távozása reményében tavaly a kincstartó barátnak engedett át, visszaadták neki, másokkal együtt. De a királyné nem akarta őket előbb átvenni, a míg a várparancsnokok neki a lengyel követ jelenlétében hűségi esküt nem tettek. Végül évi tízezer forintnyi jövedelmet ajánltak a királynénak udvartartására, kimondván egyszersmind, hogy négy főtanácsosa (György barát, Petrovics, Pathócsy Ferencz és Losonczy Antal) közül «mindenkor egyik ott benn laknék» nála és «ott forgódnék» mellette.[2] Izabella kegyesen köszönte a rendek jóindulatát, és dícsérte a lengyel követ buzgóságát, melylyel sikerült kormányát megújítani, s felségjogait biztosítani.[3]

Mindez megtörténvén, Zebrzydowski május végén[4] elbúcsúzott Izabellától, de kérésére nála hagyta Paczynski atyát, kit kanczellárává tett, a már negyedéve hazament ügyes Porembski titkár helyébe.[5] Megnyugvással és vígan, «mint a ki jól végezte dolgát,» távozott a baráttal Várad felé. Sőt kárpótlásul téli szenvedéseiért, a szép tavaszi napok felhasználásával megtekintette közbeeső városainkat, templomainkat is, úgy hogy csak június 27-ikén érkezhetett vissza királyához. Zsigmond Ágost örömmel fogadta derék hívét. Muzsikusait is megajándékozta, midőn

[1] Csak legutóbb is György barát Váradon kelt, 1549 márczius 24-iki oklevelével adómentessé teszi Muthnoky Lajos márialaki házát; eredetije a Magyar Nemz. Múzeum levéltárában.

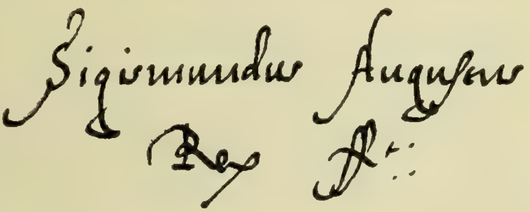
[2] Tinódi Sebestyén, id. h. 12. l.

[3] Zebrzydowski jelentése a lengyel királyhoz Gyulafejérvárról, 1549 mense Maio; Wisłocki, id. m. 212—213. l.

[4] Verancsics id. 1549 május 27-iki levelében már úgy ír a lengyel püspökről, hogy: reversus est in patriam.

[5] Már 1546-ban ismét Krakóban él, mint kanonok; Wisłocki, id. m. 10. l.

Erdélyben tanúlt nótáikat előadták,[1] s jól esett hallania előterjesztése részleteit, melyekkel jelentését élőszóval egészíthette ki. Izabella jövedelme fokozására új birtokot helyezett számára kilátásba, nagyobbat az oswieciminél, melyet eddigelé birt. Szóba jött férjhezmenésének terve is, melynek sikere érdekében haladéktalanul megtesz minden lehetőt.[2] Ez ugyan nem igen tetszett az éppen udvarában tartózkodó osztrák követnek, de be kellett látnia, hogy az özvegy magyar királyné esetleges házassága nem változtatna semmit Ferdinánd politikáján, s a lengyel királyhoz való barátságos viszonyán. Most is ép e viszony megerősítésén fáradozott, miután ez ügyben már a tavaszon megindultak a tárgyalások Hozius Szaniszló krakói kanonok, czímzetes püspök útján. Magyar vonatkozásuk az volt, hogy a római király Zsigmond Ágosttól lekötelezést kívánt arra nézve, hogy egyik szerződő fél sem nyújt a másik ellenségének segedelmet, s így János király fia se közvetlenül, se közvetve tőle segítséget nem kap. Erre Hozius a lengyel király nevében (újabb megbízásából) azt felelte, hogy ő János Zsigmondot annyira meg nem tagadhatja, hogy úgyszólván azt is feledni lássék, hogy vérrokona. A római király ellen czélzó terveiben — ha ilyenek lennének — nem támogatja, de abban, a mi őt jogosan illeti, segíteni fogja. Különben is előrebocsátá a lengyel király, hogy az ő készsége ne helyzete kényszerűségének, hanem az osztrák házhoz való hajlamának tulajdoníttassék.[3]

88. ZSIGMOND ÁGOST KIRÁLY ALÁÍRÁSA.

[1] A lengyel király 2 frt 18 garast adat nekik. A püspök kíséretében volt még két cubicularius: Czieczizsewski János és Vierzbietha Szaniszló, kiket 1549 márczius 4-ikén, illetve május 8-ikán küldtek be utána (30—30 frtnyi útiköltséggel) Erdélybe; a varsói id 152. számadási kötetből.

[2] Zebrzydowski Izabellához Krakóból, 1549 június végéről; Wisłocki, id. m. 214. l.

[3] Ferdinánd Hoziushoz 1549 április 11-ikén, és Hozius válasza; Scriptores rerum polonicarum, I. k. 287. l. A létrejött szerződés július 12-ikéről; Dogiel, id. m. 213. l.

VIII.

Zebrzydowski távozása után sem változott Izabella sorsa. A mit olyan szépen fogadtak, mind csak papiroson maradt. György barát sem törődött jobban udvartartásával, s látva tanácsosai az «ő nagy fesvénségét», Petrovics arra kérte nevükben a királyné asszonyt, költözzék ismét lippai várába, a hol bőven megszerzik mindennapi élelmét, s jól eltartják asztalát és népét.[1] Izabellát újra beteggé tette a sok gond és harag. Ezért előbb diódi várába vonúlt üdülni.[2] Majd augusztus elsején Fejérvárra hívatja szebeni orvosát. S úgy látszik az ő tanácsára, meg pestistől tartva, hirtelen az egészséges fekvésű Dévára húzódott, melynek várába kincseit is felhordatta. Üresen hagyta fejérvári palotáját, s kijelenté, hogy az éhenhalás félelme kényszeríti távozásra. Hanem a mint ennek híre ment Szebenbe, a szászok pár nap mulva küldöttséggel kérték, hogy legalább addig ne távozzék az országból, a míg a «helytartó» be nem jön.[3] A barát is figyelmeztette, hogy «Erdélből ki ne menne, mert végre megbánná». És midőn tapasztalta, hogy tanácsurai is hazaszállingóznak,[4] egy hozzájutott portai csausz pedig egyenesen lebeszélte szándékáról, visszaindult, s néhány napot Szász-Sebesen töltve,[5] szeptember elején ismét Gyulafejérvártt találjuk. De még Déváról Szebenbe küldte a szászok gyülésébe kanczellárát Paczynskit és Csákyt,[6] s visszatérte után az elsőt királyi öcscséhez, Lengyelországba.

Paczynski Jakab szeptember 13-ikán érkezett 19 főnyi kísé-

[1] Tinódi Sebestyén, id. h. 13. l.

[2] Diódra hívatta 1549 július 23-ikán Haller Pétert; a nagyszebeni 1549-iki id. számadási kötetből.

[3] Ez a küldöttség 1549 augusztus 6-ikán indult hozzá Dévára, kérve «ne ex hoc regno egrediatur, donec d. locumtenens in hoc regnum ingrediatur»; ugyanott.

[4] Tinódi, id. h. 13. l.

[5] A csauszt augusztus 10-ikén küldik Szebenből Dévára; de 24-ikén Izabella már Szász-Sebesen van és 27-ikén oda küldik egy lovát, melyet két hónapig gyógyították a szászok; a nagyszebeni id. 1549-iki számadási kötetből.

[6] Ezek augusztus 12-ikén kapnak ajándékot a szebeni tanácstól; u. ott.

retével Krakóba, hol a hónap végéig tartották.[1] Előterjesztésére a király «a portára küldött követe által panaszt emeltetett a pressió ellen, melyet Izabellára tanácsosai gyakorolnak.»[2] Midőn azonban tőlük nemsokára levelet kapott, s azt kellett látnia, hogy egy része marasztalja a királynét, másik része meg örülne távozásának, gyűlésre hívta tanácsosait. S azok véleménye is megegyezvén Petrovics felfogásával, november elején beüzente Padniewski által[3] nővérének, hogy «az országot ne hagyja el, míg kilátásban lévő férjhezmenetele a távozásra alapos okot nem szolgáltat,» a barátot pedig inté, hogy Izabella udvartartásáról jobban gondoskodjék, s a temesi bánnal jó egyetértésben éljen.[4] Csakhogy ez már szinte lehetetlen volt. Maga az a körülmény, hogy a barát most egyszerre azt akarja, hogy Izabella távozzék Erdélyországból, holott néhány héttel előbb még marasztalta, gyanút keltett irányában. Mikor pedig kiderült, hogy Kisaszony-napján (a királyné tudtán kívül) titkos értekezletet tartott Nyír-Bátoron Salm gróffal, gyülöletük fokozódott. A barát akcziója ellenakcziót szült. S midőn meghallá a királyné asszony, hogy fiával együtt bujdosásra juttatná és «országát ő tőle elidegönítené», elhatározá Petrovicscsal, hogy ezt mindenáron megakadályozza. Pártja is keletkezett azonnal: azokból, a kik gyűlölték a mindenható barátot, s belátták, hogy Erdély szabadon fejlődik, a török nem bántja, a gyönge római királytól pedig nincs mit remélni.

Egyéni érzelmek is marasztalták Izabellát. Mit keressen ő a lengyel királyi udvarban, melyet több mint tíz éve elhagyott? Azóta az úgy megváltozott, hogy bizonyára nem érezné jól magát benne. Hisz atyja már nem élt, anyja pedig meghasonlott fiával, a mióta a szép Radziwill Borbálát törvényes feleségévé

[1] Izabella kanczellára 19 szolgájára és 16 lovára 18 nap alatt költöttek 122 frtot 2/11 garast és ajándékul adtak 30 magyar aranyforintot, a mi 53 l. forintot tett ki; a varsói id. 152. számadási kötetből.

[2] Zsigmond Ágost Izabellához Krakóból, 1549 szeptember 24-ikén; Óváry regestái, II. füz. 91. l.

[3] Hogy ekkoriban volt, bizonyítja az az adat, hogy «egy lengyel követ» 1549 november 21-ikén jár (Izabellától küldve) Szebenben; a nagyszebeni id. 1549-iki számadási kötetből.

[4] Zsigmond k. n. levele Izabellához; Óváry regestái, II. füz. 91. l.

tette. Ott is hagyta az udvart és leginkább lithvániai birtokain tartózkodott. Pedig ép akkoriban fejezte ki Bona királyné óhaját, hogy leányával találkozni szeretne a czenstochowai zárdában.[1]

Ily eszmélkedés közben érte Izabellát a karácsony, gyönyörködve szépen fejlődő fiában, a ki korát meghaladó fejlettségével és értelmességével mindenkit meglepett. Már vadászni is járt,[2] beszédben és tánczban pedig olyan ügyes, hogy általános bámulat tárgya. Vele ünnepeltek hívei, s a szászok részéről Haller Péter, a ki halat és fűszert, gyertyát és kalácsot hozott neki,[3] mint rendesen. Innen aztán a székelyvásárhelyi gyülésre sietett, melyet ugyan a királyné hívott össze,[4] de ő maga nem vehetett részt benne. Így a barátnak könnyen sikerült lecsillapítani maga irányában a felizgatott kedélyeket. Mert jelen volt a szultánnak egy csausza is, a ki midőn békességre, egyetértésre inté a rendeket, úgy látszik egyúttal azok megbüntetését is követelte, a kik a királyné és az ország közt támadt egyenetlenkedést okozták, táplálták. E felszólítás nyilván a barát ellen irányúlt, de támadni nem merték. Símán bántak vele és vetélytársaival. A köznyomort Isten büntetésének nyilvánították, hogy «összetartásra és bűnbánatra indítson», s az ország kibékítését attól remélték, «hogy mindenki engedelmeskedjék annak, kit a hatalmas császár a királyfi gondnokává nevezett ki, s a neki adott hatalom értelmében ügyét előtte intézze el.» Így a felebbezési pereket is, melyekben a helytartó (illetve helyettese) ítél, ha pedig őt valaki a kormányzásban gátolná, «felhívására az ellen a három nemzet, fő és jószágvesztés terhe alatt, tartozik felkelni.» A rendek tehát újból megerősítették a barátot állásában, és

[1] Zsigmond Ágost király Radziwiłł Miklós herczeghez Radomból, 1550 január 20-ikán; Niemcewicz, Zbiór pamiętników historycznych o dawnéy Polszcze 1. k. (Varsó, 1822.) 480. l.

[2] A nagyszebeni városi számadásokban olvassuk, hogy 1549 október 7-ikén egy vadászkutyát küldenek Izabella fiának Fejérvárra, melyet a tanács két forinton vett.

[3] Egykorú feljegyzések; ugyanott. Megemlítendő adat még ez évből, hogy június 27-ikén egy havasalföldi követ, Pitár Péter ért Szebenbe Izabellától jőve, kit a városi tanács a vöröstoronyi szoroson át Kijnénig vitetett.

[4] Izabella meghívó levele e gyűlésre Gyulafejérvárról, 1549 deczember 15-ikén; a beszterczei vármegyei levéltárban.

azzal megsemmisíték azokat az engedményeket, melyeket Zebrzydowski közbenjárásával amúgy is nem országgyülés, hanem csak a rendek egy részének tanácsa tett volt a királynénak. De azért most küldöttséggel hívták meg az új évben tartandó országgyülésre, melyre az ő ügye, s az ország több sérelme tárgyalását halasztották.[1]

89. IZABELLA KIRÁLYNÉ NAGY PECSÉTJE.

Maga a barát nem ment Fejérvárra, s csak Kolozsvártt a gyűlésen akart találkozni ismét a királynéval. Ám Izabella a pillanatnyi elhatározások rabja, a gyors cselekvés híve volt, s most is egyet gondolván, 1550 január második felében[2] a követség tagjaival hirtelen Vásárhelyre ment,[3] hogy a helytartót meglepje

[1] Erdélyi országgyűlési emlékek, 1. k. 252—54. l.

[2] Január 10-ikén még Gyulafejérvárról ír; Kemény, Appendix dipl. Trans. D. 10. k. 121. l. az Erdélyi Múzeum könyvtárának kézirattárában.

[3] Tanusítja ezt Izabella Vásárhelyről, 1550 január 22-ikén írt levele, melyben a

és esetleges cselvetéseit ellensúlyozza. Nagyot nézett a barát, mikor meglátta, de meglepettségét nem árulta el s neheztelését nem éreztette. Ellenkezőleg, együtt szánkáztak a csikorgó hidegben a Maros és a Sajó partján Beszterczére, és onnan három nap alatt a Szamos szélén Kolozsvárra. Itt a rendek már jó számban nyüzsögtek február első napjaiban, mikorra a gyűlést hírdették. Egyelőre azonban két menyegzőn kellett fényeskedniök: a Korlátowyth Péterén, György barát csapatvezéreén, Monostoron és a királyné egyik udvarhölgyéén, Mineróna asszonyén Zbornicki Miklóssal, magában a városban.[1] Folyt a vígság újra, s mosolyoghattak a lakodalmasok ismét, mikor a barát néha tánczra perdült a menyasszonnyal vagy a királynéval. Mert alakja kicsi, zömök volt, haja vöröses, szakálla hegyes, orra nagy, balszemén pedig forradás. Leginkább hosszú magyaros ruhában járt, vörös színű papi gallérral, mint a fejebúbján hordott baretta is. Lábai erősek, úgy, hogy kitünően gyalogolt, s fáradhatatlan volt.[2]

Csak vártatva foghattak gyüléshez, mikor a mulatozásban «soknak költsége már elfogyott vala», s ezek hazaszállingóztak. A tárgyalások czélja békéltetés volt, mert a rendek belátták, hogy a tíz éves zavarnak és törvénytelenségnek valójában az urak közti egyenetlenség az oka. Elismerték ugyan, hogy a királyné minden alkalmat felhasznált a békesség megteremtésére, de mit ért az, ha csupán csak hetekig tartott, s némelyek annyira megfeledkeztek magukról, hogy fegyveresen rontottak be a királyné-asszonyhoz, «ki maga és mások által békére inté őket.» És anynyira javíthatatlanok, hogy még «parancsára sem jöttek el», holott «mindíg ők sértették meg» a határozatokat, melyeknek foganatja nem volt. Névszerint is kifakadtak Horváth Mihály és Csáky Mihály ellen, kiket a barát példaadás végett egyenesen meg akart öletni. Még a vásárhelyi gyűlésből beidézte őket a

szebeni tanácsot az ígért búza, zab és bor küldésére sürgeti; eredetije a nagyszebeni városi levéltárban, 874 sz. a.

[1] Tinódi, id. h. 16. l. és Tört. Tár, 333. és 506. l., honnan Korlátowyth keresztnevét tudjuk.

[2] Scherer András egykorú feljegyzése; Album Oltardianum, id. h. 21. l.

miért hatalmaskodtak, az ország szabadsága ellen gyalogosokat gyüjtöttek, illetve hamis híreket terjesztettek.[1] Bűnüket azonban a királyné «magára véve» megszabadítá őket a helytartó haragjától.[2] Egyébiránt ellene is volt panasz a váraiban szolgáló lengyel és olasz tisztek miatt.[3] Ezért országosan kérik, alkalmazzon váraiba kegyes ígérete szerint közülök, a nemzetből való tiszteket, s kanczelláraul is olyat tegyen, a ki a magyar nyelvet érti s az ország jogait és szabadságait ismeri.

Orvok kergetése, csalók büntetése és egyéb közigazgatási intézkedés foglalkoztatta még e gyűlést,[4] mely éppenséggel nem javította a helyzetet, sőt még jobban kiélesíté az ellentétes viszonyok élét. Ez pedig egyenesen a barátnak irányult. Ő azonban nem sokat törődött vele, csak haladt a maga útján kitartással és szigorú következetességgel, a mint az ország érdekében valónak vélte. Nem tért tüstént vissza váradi székhelyére, hanem Izabellát Kolozsvártt hagyva,[5] egyelőre Tordáról és vidékéről vezette a kormányzást. De midőn a Szent-György napjára ide hirdetett országgyülést nem lehetett megtartani, mivel arra senki sem jött el, Fejérvárra ment[6] — rendet csinálni. Erélyesen kikelt a nemesek hanyagsága ellen, kik csak intrikálni tudnak, de a haza sorsával nem törődnek. Mikor pedig meghallotta, hogy Csáky Mihály egy pénteki napon nem tartott böjtöt, a hóhérral meztelenre vetkeztette s tele aggatván testét mindenféle vaddal (rókával, nyúllal és tyúkkal) mindenki megbotránykozására nekiuszította a vadászebeket, melyek a szegény embert csaknem halálra mardosták.[7] Ez embertelenségnek nagyobb oka

[1] Erdélyi országgy. emlékek, I. k. 296. l.

[2] Tinódi említi ügyüket, id. h. 17. l. Forgáchcsal együtt, habár a gyűlési végzésekben, (melyeknek eredeti példánya azonban ismeretlen) nincsen nyoma.

[3] Lengyel volt pl. a gyalui várparancsnok, Leszczynski Pál, kinek Izabella 1547 márczius 22-ikén kiváltságot ad; Jakab, Kolozsvár tört., Oklevéltár II. k. 8. l.

[4] Erdélyi országgyűlési emlékek I. k. 256., 298. és 304. l.

[5] A királyné még 1550 február 21-ikén is Kolozsvárról ír; nyugtája a nagyszebeni városi levéltárban.

[6] Innen ír 1550 április 30-ikán; Kemény, Dipl. Trans. IV. k. 425. l. az Erdélyi múzeum könyvtárában.

[7] Miles, Wuergengel, 43. l. Igaznak kell lennie, mert a jól értesült szász krónikás ezt közvetlenül a Batthyány holtteste meggyalázása után mondja el, a minek pedig okleveles bizonyítékát is adtuk.

is lehetett: a barát személyes gyűlölete és bosszúja Csáky ellen a ki protestánsokkal érintkezett. Sőt pénzzel segíté Heltai Gáspárt a kolozsvári tudós papot és könyvnyomtatót a biblia fordításában és kiadásában, a mi már javában folyt, és a királyné kegyes privilegiumával nemsokára meg is jelent.[1]

A barát e kíméletlensége vérig sérté Petrovicsot, kiről már a bécsi udvarban is tudták, hogy halálos ellenségévé vált[2] és ágyba dönté Izabellát, ki különben is betegeskedett az egész télen. Kolozsvárról visszatérőben jól érezte magát Tordán, hol az Aranyos áradása miatt sokáig nem mehetett tovább.[3] De Fejérvártt újra rosszúl lett, úgy hogy húsvét után kétszer is járt nála a szebeni patikus,[4] András mester (kit már rég ismert),[5] hogy Blandrata útasítása szerint decoctumokat és kenőcsöket készítsen neki. Lázt, hideglelést is kapott, s folyton sírt a helytartó és a temesi bán közti viszálykodás miatt, és attól való félelmében, hogy a török elfoglalja Erdélyt, ha letelik a Ferdinánddal kötött fegyverszünet ideje.[6] Ily állapotban az új pápa, III. Gyula leveléből merített vígaszt, melyben biztosítván atyai jóindulatáról, buzdítá, hogy hű maradjon a katholikus valláshoz és a Szentszék iránt, s királyi gyermekét méltó, kegyes nevelésben részesítse.[7]

E közben, június elején megjöttek a portáról György barát szolgái, kikkel az adót beküldte, s jelentésük meghallgatására gyűlést hirdetett Tordára. Egyúttal azonban kikiáltatta a városban, hogy az ország minden hadakozó népe oda gyűljön Szent-Iván-nap előtti vasárnapra, az Aranyos mellé.[8] Erre azonban nem

[1] Leírta Szabó Károly, id. m. I. k. 25. sz. a.

[2] Badoer Federigo velenczei követ jelentése a velenczei köztársasághoz Bécsből, 1550 május 27-ikén; a velenczei Museo civico kézírattárában: 2789. k. 387. l.

[3] Csáky Mihály levele Tordáról, 1550 márczius 18-ikán; Verancsics összes munkái, VII. k. 52. l.

[4] Haller Péter 1550-iki regestumában, márczius 1-je és április 20-ika alatt; a nagyszebeni városi levéltárban.

[5] Már 1545 május havában járt a királynénál és a barátnál; Teutsch adata az id. szebeni naptárban, 41. l.

[6] György barát követe beszélte Badoernek Bécsben, 1550 június 16-ikán; a velenczei id. k. 392. l.

[7] Gyula pápa (a visszatérő Boglussich Ágoston barát által) Izabellához Rómából, 1550 márczius 9-ikén; a római Vatikáni levéltár «Minutae brevium» 55. k. 146. sz. a.

[8] Báthory András kapitány Nádasdy

volt szükség, mert ellenfelei nem jelentek meg — s nem a királyné sem — és így csak közigazgatási intézkedésekkel foglalkoztak, mint pl. az egységes mérték elrendelésével, úgy, hogy a húst is most először kezdték súly szerint mérve árulni.[1] Hanem az oszladozó rendeket a királyné Enyeden marasztalta, s ott előadta nekik, miként akarja őt birodalmából az álnok barát kiűzni, hogy koldulni menjen egy idegen nemzethez. Petrovics, a ki «sok időtől fogva boszonkodott» rajta, felhányta a barátról, hogy az országos jövedelmekből összehalmozott kincstárból nemcsak semmit sem ad a királynénak vagy fiának, hanem még napról-napra apasztja udvartartása személyzetét. Már királyi méltóságát és asztalát sem tudja rangjához illően fentartani, holott ő mindent magára költ és sok lovast táplál udvarában az ország pénzén, hogy legyen kikre támaszkodnia veszély esetén. Pedig nyilvánvaló, hogy ő is csupán *szolgája* a királyfinak és anyjának, s azért mégis «csak éhel nem öli ez szegín királyné asszont. Az mit gyűjt király fia neve alatt, azt sem értjük hol tartja, házait, kit bir, nem tudjuk kinek tartják; ha holta tertínník, naponkind minden birodalmat és jövedelmet magának viszen.»[2] György barát még a szent koronát is olyan dugva tartotta, hogy annak helyét maga Izabella sem ismerte. «Ez féle szókkal indította Petrowyt királyné asszont kincstartó ellen». De ő a temesi bán gyakori szemrehányásait számba se vette és kincstartói állásáról nem akart leköszönni, még akkor sem, midőn a rendek ellenállásra határozták el magukat vele szemben. Ennek hírére a helytartó nagy sereggel váratlanul bejött a Szilágyból, de a királyné bezáratta előtte a várkaput, s a rendek sem fogadták. Nem akarták meghallgatni mentegetőzését, de nyíltan nem merték még megtámadni,[3] bár mindenki érezte, hogy a már ennyire jutott viszálynak békés elintézése nem lehet.

Tamáshoz Báthorból, 1550 június 9-ikén; az orsz. levéltár Nádasdy-iratai közt.

[1] Egykorú feljegyzések a brassói id. Quellen IV. k. 182. és 509. l.

[2] Somlyai Báthory András Nádasdy Tamásnak Meggyesről, 1550 szeptember 24-ikén; eredetije az orsz. levéltár Nádasdy-iratai közt.

[3] Miles szász krónikás hozzáteszi még, a hagyomány szavaival: De a királyné egy

A királyné ekkor Fejérvárra vonult[1] és felvette a küzdelmet a baráttal. Ez t. i. július elejére gyűlést rendelt Szász-Sebesre, de azon Izabella és hívei nem jelentek meg, hanem nyilvánosan kikiáltották árulónak, s egyúttal követséget küldtek ellene a portára. A jártas-keltes Szalánczy János dévai várkapitány indúlt be ismét hamarosan, hogy megelőzze a barát embereit. Ez sikerült is. Konstantinápolyban előadta a szultánnak, milyen hűséges alattvalója immár tíz év óta János király özvegye és fia, kiknek Petrovics és nyolcz főúr-társa megesküdött, hogy hűséges alattvalói lesznek a baráttal szemben, a ki mindent magának kaparított meg, alig adott a királynénak annyit, hogy megélhessen, a kincstárt pedig Rómába küldte. Kéri tehát elrendelni a barátnak, hogy adjon számadást sáfárkodásáról, s fenyítse meg a császár a kassai várparancsnokot is, (a ki elismerte, hogy Kassa a János király fia birodalmához tartozik) nehogy átengedje Ferdinándnak,[2] miként a barát Salmmal Bátorban elvégezte, hűséget esküdvén a római királynak.[3] E találkozásról még az év elején értesült a porta, de György barát ügyesen kimosta magát a gyanuból és igazi okául ravaszul azt adatta elé, hogy «Mikola gróf» Murány vára elfoglalása után Erdélybe akart csapni s ő éppen ezt akadályozta meg, mikor vele a közbéke felől alkudozott,[4] és Bátoron maga is fegyveresen jelent meg. A portát azonban — nehogy békeszegésnek tekintse — Ferdinánd világosította fel arról, hogy Murány nem is volt a János király fiáé;[5] de feledte, hogy ezzel aztán a barátnak okoz bajt.

jó barátja egy este rálőtt a kandalló előtt álló barátra, úgy hogy golyója elvitt egy darabkát a füléből.

[1] Miles, Wuergengel, 42. l. és Ostermayer, id. h. 509. l., a ki határozottan írja, hogy a tordain kívül még más «etliche Landtäg gehalten worden, die Uneinigkeit zu stillen, aber nix ausgericht worden». V. ö. somlyai Báthory András id. levele adataival.

[2] Izabella és fia k. n. levele a szultánhoz, Malvezzi portai követ másolatában 1550 október 7-iki leveléhez mellékelve; a bécsi állami levéltár Turcica osztályában.

[3] Somlyai Báthory András id. levelében.

[4] György barát 1550 deczember 5-ikén írja ezt meg Gyulafejérvárról Rusztán basának; eredetije a bécsi állami levéltárban.

[5] Ferdinánd 1550 május 27-ikén szólítja fel Bécsből Malvezzit annak kijelentésére, hogy azért vala kénytelen megostromolni Murány várát, mivel az Tornalyi Jakabé volt, de halálával egyik szolgája, Bozó Mátyás hatalmasul elfoglalta és többszöri

A királyné panaszára a szultán rögtön beküldte hozzá főtolmácsát Mahmud bejt. Július utolsó hetén érkezett meg Fejérvárra, mire Izabella sürgősen udvarába hívatta a rendeket. Hanem azokat a barát nem engedte el, csak 3—3 személyt minden nemzetből.[1] De a kerített városokból is jött négy-négy polgár.[2] A dragomán jólelkű és udvarias ember, azok közül való, kikkel, mint mondani szokás, lehet «okosan» beszélni. Folyékonyan tud németül, mert eredetileg keresztyén volt, egy bécsi szatócs fia,[3] s úgy került ifjú korában a törökökhöz. Megértvén tőle jövetele czélját, a királyné udvarába idézte a barátot is, de háromszori hívásra sem jövén, végre egy követét küldte be a rendek kilencz emberével. Ekkor felolvasták előtte Mahmud jelenlétében a szultán rendeletét, hogy a barát adja át a hívatalát Petrovicsnak; mire erős újvári várába zárkózott.[4] A «hatalmas török császár parancsolatja» valóságos jellemrajza a barátnak, Petrovicsék színeivel festve. A szultán három okból bízta Buda «oltalomba vételekor» György barátra a királynét és fiát. Mivel tudta, hogy János király szegény emberként vette magához, s így azt remélte tőle, hogy háládatos lesz érette fia iránt; hogy a barátok a világi dolgokat «megutálták volna és kezöket ez világi gyönyörűségökből kimosták volna,» s mint ilyen takarékos gyűjtő lesz, a ki mint tapasztalt «vén ember» jól gyűjtene a meghalt király fia erszényébe vagy szekrényébe, hogy mikor «felnevekednék és az fejedelemtől királylyá koronáztatnék,» lenne miből fizesse seregét és jutalmazza hűséges híveit.

A barát Buda alatt megesküdött volt a szultánnak «az bibliára és az ő körösztyén hitire», hogy híven szolgálja a királyfit, s most íme azt hallja róla a francziák királyától, hogy árulóvá lett, és «noha barát és alázatos ruhába barát módon jár», hitét

rendeletére sem akarta átadni jogos örökösének, az elhunyt fiának: Jánosnak; eredetije ugyanott, a Turcica osztályban.

[1] Somlyai Báthory András id. jelentéséből.

[2] Izabella meghívója Gyulafejérvárról, 1550 július 31-ikén; a beszterczei vármegyei levéltárban.

[3] Herberstein írja róla (id. önéletírása 332. l.), hogy keresztneve Sebold volt és fia Jacoben von Pibrachnak, a mint tőle Budán jártában, 1541-ben megtudta.

[4] Izabella és fia id. levele a szultánhoz.

megszegte s «rakva ördöggel», a gyűjtött kincset nem a királynénak adta, «hanem mind magának kapcsolta», vagy kiküldte Rómába, Velenczébe és Valencziába, az ország várait magának foglalta el, a nemeseket pedig «szép beszédével és pénzével» magához hitette; holott, ha már a császártól nem félt, «kellett volna félnie az hatalmas Úristentől, hogy az ő hitetlenségeiért és hitínek megszegéseiért az ő lölkét el ne vesztenéje». De még nagyobb bűne, «hogy titkon való tanácsot tartott» Ferdinánd emberével, hogy «valaminémű csalárdsággal az felséges királné asszont mind az ő fiával egyetembe Erdélországból kiküldenéje». Hogy azonban az ország el ne pusztuljon «egy hitván, lator áruló barát miatt», a szultán meghagyja a rendeknek, hogy közöttük ne tartsák, hanem vegyék fejét, avagy adják elevenen a királyfi kezébe.[1]

Az ellene irányuló mozgalmat a barát úgy akarta ellensúlyozni, hogy Meggyesre hívta a rendeket, s beküldte a portára az ország 10,000 frtnyi adóját.[2] Ezt persze elfogadták, de mentegetőzésének nem adtak hitelt,[3] mert egyidejűleg a királyné is figyelmeztette a szultánt, ne higyjen a barát követei hazudozásainak, mivel «azok idegenek és nem is nemes emberek», sőt fogják el s küldjék hozzá őket.[4] Erre kérte Petrovicscsal együtt Mahmud dragomán által is, a ki augusztus közepén indúlt vissza urához.[5] Jelentése folytán a barát követeit csakugyan ki is kergették a városból, őt magát pedig a szultán letette hívatalából, s a helyébe kinevezett Petrovicsot szóval is megintette a hazatérő Szalánczy által, hogy igazságosan kor-

[1] Legelőször kiadta Mahmud beszédét Podhraczky József 1855-ben: M. Tört. Tár, 1. k. 240—242. l. Versben közli tartalmát Tinódi, id. h. 18—20. l.

[2] Ezt most Tinódi (id. h. 20. l.) szerint Dráva János és Bornemisza Gergely vitte be.

[3] Malvezzi jelentése Ferdinándhoz Konstantinápolyból, 1550 szeptember 18-ikán, mely szerint a barát követe s a rendek két embere augusztus 29-ikén ért oda; a bécsi állami levéltár Turcica osztályában.

[4] Izabella és fia id. k. n. levele a szultánhoz; a barát két követe: Morgante János és Martin András, három szolgával.

[5] Izabella Rusztán basához Gyulafejérvárról, 1550 augusztus 8-ikán és Petrovics ugyanonnan 16-ikáról a szultánnak; Malvezzi másolataiban a bécsi állami levéltár Turcica osztályában.

mányozzon.[1] Ezalatt már az erdélyi nemesek is elismerték vezérökül, Bethlen Farkas bonyhai kastélyában, hová egy részük a fejérvári gyűlésből vonult. A temesi bánnak azt a változhatatlan hűségét akarták jutalmazni, melylyel tíz év óta szolgálta a királyfi ügyét. És ő e bízalomra méltó is volt, bár nem valami nagyratörő szellem, s beérte azzal, hogy a királyné helyzetét javítsa, tekintélyét emelje s az országot a barát keze és befo-

90. GYÖRGY BARÁT CZÍMERE SZAMOSÚJVÁRI VÁRKASTÉLYÁN.

lyása alól kiszabadítsa. Ezt bánsága rácz és oláh jobbágyaira támaszkodva vélte elérni, kikből most valami háromezret rendelt be Lugos és Karánsebes vidékéről. Ezekkel először is a barát alvinczi várát szállta meg, nemcsak mert szomszédságában feküdt Gyulafejérvárnak, hanem bosszúból is, mivel ezt most

[1] Jonus bég, a szultán interprese Izabellának s külön Petrovicsnak Konstantinápolyból, 1550 szeptember 8-ikán; ugyanott. Valamint M. de Selve II. Henrik franczia királyhoz Velenczéből, 1550 november 3-ikán; Charrière, id. m. II. k. 126. l.

Pathócsy, a királynétól elpártolt magyarországi főúr védte. Inkább alkudozással, mint ágyúzással, szeptember közepén sikerült elfoglalnia a várkastélyt és védője elhagyván a barátot, 4 falkonynyal, 2 faltörő ágyúval, 600 lovassal és gyalogossal, 400 tűzérrel és 1000 lándzsásával átállott ismét a királynéhoz.[1] Egyidejűleg elfoglalták a vízaknai sókamarát,[2] majd Dévát és Branyicskát, a ráczság pedig felégette Csanád városát, s most a várát vívják, melynek megsegítéséért a kincstartó emberei éjjel-nappal járnak Salmhoz és Báthory Andráshoz. De azok nem mozdultak ki helyeikből, hanem felverték a kúnokat is és Szolnokon várkastélyt építtettek velük, «ugyanazon fából, a kit az törökök hordattak volt» oda;[3] nehogy a török észak felé is terjedjen. «Még ez kedig Petrowith triumphált ott benn», írja ez események kapcsán október elején Losonczy István Egerből.[4]

György barát elfogatása, «a mi nem kis dolog», vagy éppen vasraveretése, a mit Rusztán basa fővezér kívánt, ugyan még nem sikerült, de a szászok és székelyek tekintélyes része a királyné asszony hűségére tért.[5] Ezt úgy érte el, hogy «rút, szidalmas leveleket íratott riája» s hordoztatott szét az országban. Erre a «szászok újonnan esmét király fiának» esküvének, s a székelyek is megüzenték, hogy «ő Felsége küldjön hadnagyot, zászlót, dobot közikbe, s készek az barátra támadni». Ez ajánlatra a királyné Horváth Ferenczet küldte hozzájuk, de a barát két főemberüket (a két Mártonfit) megölette,[6] harmadikul meg Drávay Jánost, kit a szultánhoz küldött volt. A többieket meg, «kik ellent

[1] Izabella Szalánczy Jánoshoz Gyulafejérvárról, 1550 feria decima (?) proxima ante festum Natalis beatissime virginis Mariae; Malvezzi másolata, a bécsi állami levéltár Turcica osztályában. Továbbá somlyai Báthory András id. jelentése.

[2] Izabella Gyulafejérvárról, 1550 szeptember 13-ikán ír erről és a vinczi kastély elestéről a szebeni tanácsnak, melytől Mikola Ferencz útján 8000 frtot kér; eredetije a nagyszebeni városi levéltárban 878 sz. a.

[3] Kerthy Gergely Ugodról, 1550 február 26-ikáról; Magyar levelestár, I. k. 72. l.

[4] Levelének eredetije Nádasdy Tamáshoz, a bécsi állami levéltárban. A szolnoki várépítést említi Ostermayer is, id. h. 510. l.

[5] Izabella Rusztán basához Gyulafejérvárról, 1550 szeptember 7-ikén; a bécsi állami levéltár Turcica osztályában.

[6] Mártonfi Andrást és Bálintot; Tinódi, id. h. 21. l.

tartának vala, hogy fel ne keljenek és kincstartó mellé ne jöjjenek», egy klastromba szorította s végre mind táborába hajtatta. Kevésbbé tartott a nemesség vele, mely megoszlott közte és Izabella közt, míg Kendy Ferencz és Bethlen Farkas «két közbe akarnának megmaradni», semlegesen. A királyné asszony törökkel, oláhokkal, ráczokkal fenyegette az országot, a Szent-Mihály-napi gyűlésén is, pedig már a bennlévő ráczok is elég «pusztaságot» tettek.[1] Sokat remélt Mircse havasalföldi vajda segítségétől is. Ez jól is fogott, mert itthon a sereggyűjtéssel nehezen boldogúlt. Havi két forintnyi zsoldra lovasember már alig akart felcsapni, s a két Pochay még három forintért sem tudott sokat összegyűjteni, mert a barát dobbal és fennszóval négy forintot ígérve verbuválja katonáit. Várait is erősíté, Belényes körül pedig 400 fegyverest gyűjtött, holott Izabella várai úgy kiürültek, hogy midőn Bornemisza Benedek és Mondolay Gáspár alig 60 lovassal Váradról Erdélybe indúlva Almás alatt elvonúlt, a vár őrsége nem merte megtámadni őket.[2] Apróbb sikereket azonban mégis csak jegyezhettek fel a királyné vitézei, kik itt is ott is csípkedték a barát csapatjait. Az pedig látva, hogy sem Báthory Andrástól nem kap segítséget, sem Salm gróftól,[3] Márton-napjáig terjedő fegyverszünetet óhajtott kötni Petrovics Péterrel.[4] Ez azonban nem jött létre, bármennyire remélte is a barát, hogy általa még idejében megszüntetheti az áldatlan testvérharczot. Csakhogy Ferdinánd most sem ragadhatta meg a jó alkalmat, mely kezére juttatná ugyan Erdélyt, hanem másfelől felidézné a török háborút, mivel az öt évi fegyverszünet még nem járt le. Ezért most is csak diplomácziai fogással élt, amennyiben október elején dr. Lang Jánost

[1] Somlyai Báthory András és Losonczy István id. kiadatlan levelei alapján.

[2] Pochay Gábor és Jakab, Izabellához Almás várából, 1550 szeptember 4-ikén; a bécsi állami levéltár Turcica osztályában.

[3] Ez mindössze 500 lovassal Egerben ült, holott tőle a barát a báthori egyezség gyors végrehajtását is várta; ugyanott. Báthoryhoz a barát Eödönffy Lászlót küldte segélyért György barát Salm Miklósnak Meggyesről, 1550 augusztus 18-ikán, kérve közbenjárását Ferdinándnál, hogy a mit Báthorban végeztek, Szent-Mihály-napig feltétlenül teljesítse; ugyanott.

[4] Verancsics Antal Nádasdy Tamáshoz Egerből, 1550 október 26-ikán; eredetije az orsz. levéltár Nádasdy-iratai közt.

a lengyel királyhoz küldi, kérve, vegye reá anyjával Izabellát és Petrovicsot arra, hogy tegyék le a fegyvert, illetve adják át neki az országot.[1] Udvariasságból közölték is óhajtását a királynéval, de mire emberük hozzája jutott,[2] egész változott viszonyok közt találták.

* *

György barát meggyesi táborából szeptember elején Gyulafejérvárra húzódott, hogy körülzárolja. Saját hírharangja 24,000 főnyire növelte a maga seregének számát, kétezernyire apasztotta a Petrovicsét.[3] De felényinél nem volt több, ámbár így is sokszorosan felülmúlta a védőkét. Kitartásukat mutatja azonban, hogy közel hat hétig állották ki a várostromot. Ezzel az a czélja volt a kincstartónak, «hogy az király fiát kezibe vegye: szíp szóval, ha lehet,[4] ha szípen nem lehet, erővel is kivegye». Csakhogy ez nem sikerült, mivel a királyfit hűségesen megsegíté a szultán, kinek követe, Mahmud csausz mellette van; bár e segítség ára Becse és Becskerek vala, melyeket neki Petrovics átengedni ígért, és Csanádot is még mindíg vívják a ráczok. Félő, hogy «kikeletre» elvész az ország, ha a római király nem visel reá gondot,[5] hisz maga a temesi bán már is félig-meddig török, a mellett, hogy lutheránussá vált. Törökösen él, török ruhában jár és János Zsigmondot, is úgy akarta nevelni, vagy legalább is azt hitték róla a bécsi udvarban.[6] Pedig ezt csak a

[1] Ferdinánd útasítása 1550 október 4-ikén Lang számára; említve az id. Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe II. k. 467. l. 4. jegyzetében.

[2] Kowalski János cubiculariust küldik a lengyel udvarból 1550 deczember 12-ikén Izabellához, kinél már a nyáron is járt, augusztus 15-ikén küldve; a varsói főlevéltár udvari számadásai 156. kötetéből.

[3] Verancsics Antal Nádasdynak Egerről, 1550 október 12-ikén arról, hogy a barát 37 nap óta tartja körülfogva Gyulafejérvártt 16,000 lovassal és 8000 gyalogossal; Pray, Epistolae II. k. 213. l. és Verancsics összes munkái, VII. k. 132. l.

[4] Pestyéni Gáspár is jelenti Enyedről 1550 október 18-ikán a szebeni tanácsnak, «quod conventio quaedam inter reginam Isabellam et fratrem Georgium instituatur»; a nagyszebeni városi levéltárban, 548 sz. a.

[5] Ez ügyben küldte a barát somlyai Báthory Andrást Salmhoz; Egerről, 1550 október 12-ikén Nádasdy Tamáshoz írt levele szerint az orsz. levéltárban, id. h.

[6] Moresini és Badoer velenczei követek jelentése Augsburgból, 1550 november 6-ikáról; Venetianische Depeschen, II. k. 473. l. Ők említik azt is, hogy a barátnak csak 12,000 embere volt Gyulafejérvár alatt.

látszat mutatta. Petrovics ép olyan jó keresztyén volt, mint a barát, de törökbarátságát a politikai helyzet és a szükség parancsolta. Ennek kényszere alatt azt is megüzenték a szultánnak, «hogy ha Török Bálintot elereszti, hát kincstartónak fejét béküldik portára, és annak felette az adót hatvanezer forintra telesítik».[1] Ezt ugyan Konstantinápolyban nem vették szószerint, de azért elrendelték a segítséget egyszerre két felől is. Keletről

91. KERESZTYÉN FOGLYOK TÖRÖK KÉZBEN.

Mindszentek napján Illyés moldvai vajda tört be testvérével, Istvánnal Brassó felé Háromszékbe, iszonyút prédálva,[2] nyugatról meg egyidejüleg a Maroson, Lippa felől Khászim budai basa.[3]

Hanem ez a segély inkább megrémíté, mintsem megörvendeztette a királyné asszonyt. Rémültében ezért Szebenbe akart vonúlni, de mivel a szászok a barát tilalmával nem fogadták

[1] Somlyai Báthory András id. 1550 szeptember 24-iki levelében, melyben pár sorral alább írja a portáról vett hirt, hogy Török Bálint «Szent-János nyakavágása napja» után nemsokára halt meg, és György barát odaért követei temették el.

[2] Egykorú szász krónikások feljegyzései az id. brassói Quellen IV. k. 8., 12. és 510. l.

[3] Khâszim levelének kiadója nevét Kassunnak olvasta, a miből aztán használói Kászont csináltak.

be,[1] hirtelen diódi várába menekült.[2] Itt fogadta a szászok küldöttségét, melynek könyörgésére Mahomed csauszt Illyére küldte a budai basa táborába, kérvén, kímélje meg Erdélyt a pusztulástól, s ne jöjjön be tovább, mert a három rend hűséget ígért a szultánnak és János király fiának. A basa hajlandó is visszavonulni, ha a rendek hat nap alatt felelnek, hogy átadnak-e minden várat és jövedelmet a királynénak, elszakadnak-e a baráttól, s hívek lévén a császár iránt, elismerik-e urokúl János király fiát, és rajta kívűl senki más idegent.[3] Erre szólítá fel a királyné asszony is a szászokat.[4] Ők nem is tagadták meg a hűséget, de viszont nem szakadhattak el a baráttól sem. Ezt őszintén megjelenték Izabellának is.[5] Hisz utóvégre még mindíg a helytartó volt az erősebb, őt terhelte az ország megvédésének gondja, s e végből most általános hadfelkelést rendelt. Ősi szokás szerint véres kardot hordoztatott körűl, mire a szászok is megküldték csapatjaikat, maga Brassó 400 drabantot adván a haza védelmére.[6] Az íly módon 40,000 főnyire szaporodott seregével november 13-ikán lepte meg a barát a moldvai vajdát, úgy, hogy hadaiból ezernél több oláh, török és tatár maradt halva. Majd elfogták az oláhok hadnagyát is két zászlóval együtt. Ennek hírére a budai basa kivonúlt az országból, habár mintegy 8000 főnyi hadával már öt mérföldnyire volt a barátétól, kinek nagylaki vára körűl is táborozott egy része.[7] Sietett kitakarodni talán azért is, mivel egyik tisztjét, Feru agát a dévai vár alatt ölte meg és verte vissza enyingi Török János hunyadmegyei

[1] Album Oltardianum, id. h. 18. l.

[2] Izabella 1550 október 28-ikán még Gyulafejérvárról nyugtáz Meggyes városának 2000 frtot, melyet ezer gyalogosra adott; eredetije a nagyszebeni városi levéltárban, 537 sz. a.

[3] Khászim basa az erdélyi rendekhez 1550 november 2-ikán; első kiadása Trauschenfells, Deutsche Fundgrubennél: 18—19. l.

[4] Izabella a szebeniekhez Diód várából, 1550 november 3-ikáról; ugyanott, 4. l.

[5] A szebeni tanács november 15-ikén küld hozzá ez ügyben; a nagyszebeni id. 1550-iki számadási kötetben.

[6] Ostermayer egykorú jeljegyzése: id. h. 510—11. l.

[7] Egy 1550 november 29-ikén Németországba hazaért szemtanú elbeszélése az egykorú «Newe Zeitung» cz. 1551-iki erfurti nyomtatványban, melynek czímlapját a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárának ritka példányáról hasonmásban közöljük.

Newe zeitung von

der Türckischen Kriegsrüstung/so jtzigē Win-
ter inn Vngern gebracht/ wie jhr anfenglichen
begegnet / vnd allenthalben sich zuge-
tragen hat / Glaubwirdig hie-
her geschrieben.

92. EGYKORÚ ÚJSÁGLAP AZ 1550-IKI ERDÉLYI HADJÁRATRÓL.

főispán,[1] míg Kendefi János a Vöröstoronyi kapun űzte ki a havasalföldi vajda betódult seregeit.[2]

Maga a barát a szász-sebesi táborban állott hadban.[3] Innen ment a fejérvári udvarba, midőn értesült róla, hogy a királyné asszony békülni hajlandó. Ez volt aztán a nagyobb, dicsőbb diadal, melyet vele szemben aratott, miután Izabellának be kellett látnia, hogy az országot most is az ő ügyessége, s buzgólkodása menté meg, a mi nélkül az ellenséges hadak oly hamar (három hét alatt) bizony nem takarodtak volna ki Erdélyből. A kibékülés a hónap végén történt. A béke jeléül megcsókolták egymást,[4] s a királyné és fia sírva fogadták el ismét az öreg barát szolgálatait, miután meggyőzte őket ártatlansága felől.[5] Még a Ferdinánddal megkezdett alkudozások folytatására nézve is megállapodott úgy velük,[6] mint a temesi bánnal, s egy hét múlva aztán Váradra indúlt, hogy püspöki palotájában töltse a karácsonyi ünnepeket és kipihenje a lezajlott félév izgalmait.

IX.

MIUTÁN a királyné asszony «engedelmese» lőn a kincstartónak abban, «hogy el nem szakadna az keresztyén fejedelemtűl», somlyai Báthory Andrást a fejérvári udvarból Salm Miklóshoz küldték, hogy megbizonyosodjék «ha királtúl mindenre volna teljes tanusága» a tárgyalásokra. De a gróf váratlanul meghalt, mielőtt hozzájuthatott volna. Ekkor Izabella meg a barát rávette, hogy menjen egyenesen Károly

[1] Kropf Lajos, A dévai török veszedelem 1550-ben: A Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat 1899-iki x. Évkönyve, 57—64. l.

[2] Kropf egykorú források alapján Castaldoról írt tanulmányában: Hadtörténelmi Közlemények, 1896. évf. 70—71. l.

[3] Onnan ír 1550 november 21-ikén Kolozsvár tanácsának; eredetije a M. Nemz. Múzeum levéltárában.

[4] Ostermayer feljegyzése szerint (id. h. 511. l.) Szent-András napján.

[5] György barát id. levele Gyulafejérvárról 1550 deczember 5-ikéről Rusztán basához.

[6] Izabella megbízó-levele Gyulafejérvárról, 1550 deczember 7-ikéről az ecsedi Báthory Andráshoz küldött somlyai Báthory András és Boynichich György számára; eredetije a bécsi állami levéltárban.

császárhoz és Ferdinándhoz.[1] Hanem erre nehezen szánta el magát, mivel sejtette, hogy hiába fog járni és fáradni. «Örülünk vala rajta — írja Nádasdy Tamásnak — hogy királyné asszony, Petrowith és kincstartó megegyenesedínek, de az mint esmerem, csak szín alatt cselekedett királyné asszony kincstartóval.»[2] És igaza volt, mert Izabella egyáltalán nem gondolt országa átadására. Rég vala, mikor ezt őszintén óhajtotta s megtette volna, de azóta kiábrándult Ferdinándból és minél inkább sürgette ügyét a barát, annál görcsösebben ragaszkodott a hatalomhoz. Kezdte érezni, hogy felcseperedett fia iránt kötelességei vannak, a mikre a temesi bán is mindegyre emlékeztette. Hogy is törődött volna a lemondás gondolatával, mikor éppen 1551 újév napjára ért udvarába a portai csausz a szultán üzenetével, hogy a «Dunának felét és Tiszának felét esmét újonnan fiának adta», de mielőbb koronázzák meg, hogy lássa belőle a nagyúr, hívek-e iránta az erdélyiek. Hogy mi lesz ennek következménye, könnyen elképzelhető, és általános volt a meggyőződés, hogy «ha ez egy barát idejében reá nem gondol ő Felségé[re,] soha azután övé nem leszen ez ország».[3]

Hát ő bizony gondolt is, jobban, mint valaha. Január végére gyűlésbe hívta Váradra az erdélyi és magyarországi nemeseket, erélyesen intvén őket, hogy szakítsanak a törökkel és mentsék meg a hazát. S mivel, meggyőződése szerint, már «sem ő, sem királné asszony nem elég az oltalmazásra», keressenek olyan fejedelmet, a ki az országot megvédheti, «mert ha mindnyájan Petrowittal törökké akarnak lenni is, ő egyedül soha törökkel nem akarna tartani, hanem mint keresztyén emberhez illik, ahhoz akarja magát tartani».[4] A gyűlés szétoszlásakor pedig átment Balassa Menyhárt, somlyai Báthory András, Boynichich

[1] Somlyai Báthory András Nádasdy Tamáshoz Somlyóról, 1551 január 14-ikén; eredetije az orsz. levéltárban, id. h.

[2] Ugyanő Váradról, 1551 január 27-ikén; Majláth, Oklevelek Maylád István életéhez, 40. l.

[3] Somlyai Báthory András id. január 14-iki levelében, továbbá Sbardellati Ágoston váczi püspök és Teuffel Erazmus jelentése Báthorból, még 1551 január 7-ikén Ferdinándhoz; a bécsi állami levéltárban.

[4] Ecsedi Báthory András Nádasdy Tamásnak Báthorból, 1551 január 27-ikén; első kiadása a M. Tört. Tárban: I. k. 244. l.

(Horvát) György és mások társaságában a közeli Diószegre (Forgách Zsigmond birtokára), hogy Ferdinánd biztosaival: Sbardellati Ágoston váczi püspökkel, Teuffel Rézmánnal és ecsedi Báthory Andrással megbeszélje az átadás körülményeit. Február harmadikán este találkoztak, de másnap már szétoszlottak, nehogy a török erről az összejövetelről is értesüljön és idő-nap előtt meghiúsítsa tervüket.

A tárgyalást a barát előadása nyitotta meg, ismételvén régi meggyőződését, hogy Erdélyt azért kell egyesíteni Ferdinánd alatt Magyarországgal, mert attól fél, hogy magára nem állhat fenn a törökkel szemben. Ennek azonban két főfeltétele van: hogy Izabellának és fiának kárpótlásul annyi fekvő birtokot adjanak, melynek jövedelméből rangjukhoz méltóan megélhessenek, Erdélyt pedig védelmi állapotba helyezzék.[1] Mindkét dologgal sietni kell, mivel a török azzal hiteti az erdélyieket, hogy János király fiát meg fogja koronáztatni, habár ez csak ürügy arra, hogy az országot elfoglalja.[2] Ezt azonban meg lehetne akadályozni öt-hat ezer főnyi hadsereggel, melylyel még Havasalföldét is meg tudná szerezni. Közben pedig, a míg Ferdinánd döntése megjönne, «kész az erdélyi országgyűlést és János Zsigmond megkoronáztatását lehetőleg elhalasztani»,[3] a törököt meg áltatni. Hisz eddigelé is csak úgy tudta féken tartani. Nemrégiben is, midőn meghallotta, hogy a királyné kétszeres adót ígért a portának, figyelmeztette a hazaindult Mahmud útján, hogy ahhoz neki nincsen joga, s ő a rendek hozzájárulása nélkül az adót nem emelheti fel.[4]

Ezalatt bejött a királynéhoz Musztafa és Ali csausz, hogy meggyőződjenek, kik vannak Petrovics ellen,[5] mire gyűlést tartott

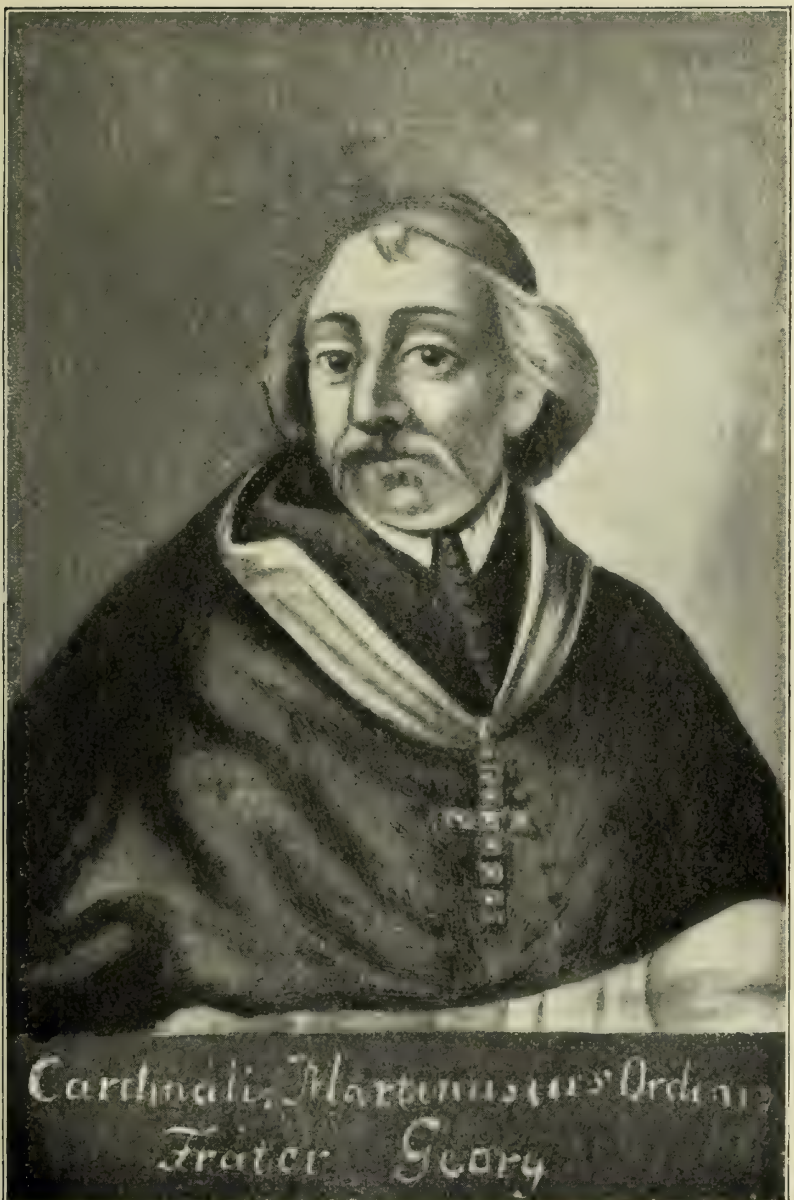
[1] Badoer jelentése Bécsből, 1551 április 6-ikán; az id. velenczei k. 404. l.

[2] Sbardellati és Teuffel jelentése Ferdinándhoz Egerről, 1551 február 7-ikén; eredetije a bécsi állami levéltárban.

[3] Ugyanannak folytatása kivonatban Óvárynál, id. m. II. füz. 93—94. l.

[4] Malvezzi Ferdinándhoz Drinápolyból, 1551 január 9-ikén; eredetije a bécsi állami levéltár Turcica osztályában.

[5] Ugyanaz Drinápolyból, 1551 február 16-ikán; ugyanott, és Izabella rendelete Besztercze tanácsához, hogy a bíró azonnal hozzá jöjjön tanácskozásra; Gyulafejérvárról, 1551 február 4-ikéről, a beszterczei vármegyei levéltárban.

GYÖRGY BARÁT.

(XVII. századi olajfestmény a Magyar Történelmi Képcsarnokban.)

Fejérvártt február 22-ikén. Itt Ali főcsausz megkérdezvén a rendeket, hogy hívek-e János király fia és anyja iránt, előadta a már újévkor ismertté vált szultáni izenetet, hogy átengedi a Dunáig terjedő földeket s a Tiszáig terjedőknek felét a királyfinak, sőt azt meg is koronáztatja, ha Becse várát átadják s az adót felemelik. A barátnak is visszaadja a királyné jelentése alapján a kormányzást és tisztségeit, ha őt és fiát igazán és hívséggel szolgálja.

Visszavonulván a csausz, a királyné emígy szólt az urakhoz: Lássátok, mit végeztek, minden kegyelmetek akaratától függ, mert én senkit rábeszélni, befolyásolni nem akarok. Cselekedjetek, a mi szabadságukra szolgál, de midőn határoztok, ne gondoljatok annyira elhagyatottnak, hogy ne lenne, hová lehajthassam fejemet fiammal együtt. Nektek ám más Erdélyetek ezen kívül nincsen; lássátok hát, mit csináltok. Én semmire sem kényszerítem kegyelmeteket, de tegyék azt, a mit javuk kíván.

E szavakra a rendek előbb teljes gyűlésre akarták a tárgyalást halasztani, tekintettel arra, hogy a barát és a bán nincs jelen. De a török követ nem várhatott. «A hatalmas császár lova már fel van nyergelve — mondá — úgy végezzetek hát, hogy a mit határoztok, tőlem izenjétek meg». Erre aztán biztosíták őt a királyné és a szultán iránti hűségükről, de az adóemelés ügyét a következő gyűlésre halaszták, Becséről meg ő Felsége határozzon azzal a hat tanácsúrral, kik (minden nemzetből ketten) most mellette maradnak a jövő országgyűlés idejéig. Arra egy háromtagú küldöttség által a barát is behívandó, kérve, hogy hagyjon fel a némettel, kit ő hír szerint az országra akar hozni, «mert ők a királynétól s fiától nem akarnak elválni» és őket haddal is készek megvédelmezni.[1]

A szultán fönhatóságát elismert rendeknek határozott állásfoglalása a némettel szemben volt a fejérvári gyűlés legfontosabb mozzanata. A bátrabb kisebbség meggyőződésének tudatos kijelentése ez, mely a töröktől nem féltette az ország függetlenségét,

[1] Erdélyi országgyűlési emlékek, 1. k. 270—272. és 312—316. l.

miként az aggódó barát; sőt a török veszedelem bekövetkeztét éppen a német beavatkozásban látta. Ez a két felfogás állott szemben az enyedi gyűlésen is, melyet Izabella Judica-vasárnapra rendelt.[1] Talán azért oly korán, hogy a barátnak ne igen legyen ideje sokat készülődni. Hanem ő már készen volt, s «igen hirtelen», a rendek tilalma daczára fegyveresen jött be, több mint ezer lovassal és 600 puskással; miközben a megáradt Sebes-Kőrösön kocsija is felfordult.[2] Azonkívül előre beküldte a Szilágyságból somlyai Báthory Andrást. Hogy pedig Petrovics ne jelenhessék meg, végig dúlatta birtokait,[3] s fellázította az egész sebesi és lugosi vidéket.[4] Csakhogy a királyné asszony is ezer puskással (és négy szál lovassal!) érkezett a gyűlésre, mely egy heti várakozással vasárnap, márczius 22-ikén nyílt meg,[5] igen feszült hangulatban. Még aznap összetűztek, pedig jelen volt Mahmud csausz is,[6] úgy hogy egyszerre csak híre terjedt, hogy Izabella népei fegyverkeznek s a várkastélyból kitörni készülnek. Mindenki attól félt, hogy most néhány száz ember elpusztúl, de mégis lecsendesedtek és vérontás nélkül szétoszlottak. Ekkor harmadnapra a királyné dobot üttetett és «végezet nélkül» visszament Fejérvárra, s onnan Szász-Sebesre, hol nagyobb biztonságban érezte magát. «Minden hitemmel hiszem, hogy ez ország ezennel elvész», írá Báthory András, és félős, hogy a rendek semmit sem végeznek, mivel igen «sok párt vagyon köztük», s egy részük nagyon hisz a «török hazugságnak», más részük pedig a keresztyén fejedelmek segít-

[1] Izabella meghívója Gyulafejérvárról, 1551 február 28-ikáról; a beszterczei vármegyei levéltárban.

[2] Centorio Ascanio, Commentarii della guerra di Transilvania, (Velencze, 1566.) 69. l. és a névtelen olasz leírás (Pray gyűjteménye 58. k. 48. l.) a budapesti egyetemi könyvtár kézirattárában. Balesetét leírja maga a barát is Enyedről, 1551 márczius 31-ikén Ferdinándhoz intézett jelentésében; Tört. Tár, 1880. évf. 61. l.

[3] Verancsics Nádasdyhoz Bécsből, 1551 márcz. 8-ikán; az orsz. levéltár Nádasdy-iratai közt.

[4] Petrovics Péter a szultánhoz Temesvárról, 1551 márczius 16-ikán; Malvezzi másolata a bécsi állami levéltár Turcica osztályában.

[5] Ostermayer krónikája is e napra teszi kezdetét; id. h. 511. l.

[6] Szeben tanácsa 1551 márczius 7-ikén küldi Mahmudot Majláth Jánossal Izabellához Szász-Sebesre, és április 2-ikán hazatérőben ismét náluk jár; a nagyszebeni városi levéltár id. 1551-iki számadási kötetében.

ségében bízik.[1] Hanem azért mégis csak végeztek, főleg a török adó ügyében, melylyel már két évre adós volt az ország. Ezért portánként 99 dénárt ajánlottak fel, míg a szászokra egyetemlegesen 16,000 frtot vetettek ki. Aztán megszavazták a királyné udvartartási költségét (de csak négyezer forintot) s a barát fizetését, és végül megválaszták a portai követséget.[2]

A rendek felhívására a barát tagadta, hogy ő a némettel alkudoznék, pedig hadai már közeledtek. Sőt midőn jelenlétükben Enyeden kívül misét mondott[3] egy templomban — a mit nagyon ritkán szokott tenni[4] — könyezve fogadta, hogy átkára legyen az ostya, melyet vett, ha ő Ferdinánddal vagy a némettel praktizál. És ime nemsokára ostrom alá fogta Gyulafejérvárt, a honnan Izabella alig menekülhetett, hátrahagyva sok holmiját.[5]

* *

Az enyedi gyűlés után április elején Izabella nevében Raguzai Antal, a rendek részéről meg Nagy Antal és Buday István érkezett Ali csauszszal Drinápolyba a szultánhoz. Kérték, legyen még néhány hétig türelemmel az adóért, ne követelje Becse várát, vagy, mivel az «a Tiszán innen oly sok nyomorúság és zavar okozója volt», engedje meg, hogy lerontassék, és adjon nélküle is, meghatalmazást János király fia megkoronázására «Erdély királya» czímen, bocsáttassa vissza a tavaly elhurczolt erdélyi foglyokat s végül, engedje hazavitetni szegény Mayládi István holttestét.[6]

Egyidejűleg Izabella is a fiával együtt aláírt levélben kérte Rusztán basa közbenjárását ez ügyekben, hangsúlyozván, hogy

1 Somlyai Báthory András Nádasdy Tamáshoz Enyedről, 1551 (nagy-kedden) márczius 24-ikén; az országos levéltárban, id. h. György barát Ferdinándhoz, 1551 márczius 31-ikén; Tört. Tár, 1880. évf. 61. l.

2 Erdélyi országgyűlési emlékek, I. k. 275. és 322. l.

3 Hogy György barát fel volt szentelve, maga írja 1545-ben; Verancsics összes munkái, VI. k. 184. l.

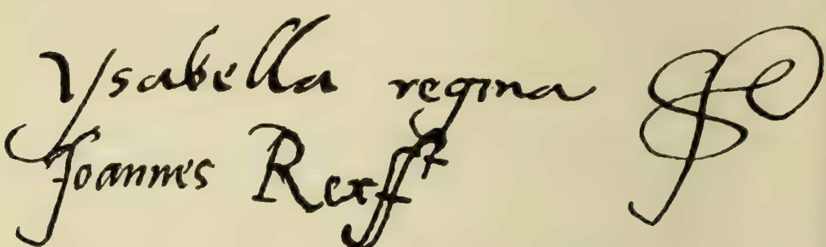
4 Egykorú feljegyzés Album Oltardianum, id. h. 21. l.

5 Blandrata vallomása az id. római vatikáni kötetben, 291. l.

6 Mayládnak még 1550 «karácson előtt való hétbe lött halála»; somlyai Báthory András id. 1551 január 27-iki levele.

a barát hűtlensége után is meg akarják óvni a porta iránti ragaszkodásukat Petrovicscsal együtt. Csak adjanak rendeletet a szandsákbégeknek s az oláh vajdáknak, hogy szükség esetén megsegítsék őket, «egy másik rendeletet pedig a népekhez, hogy az adót az ő kezeikhez fizessék», mert a barát nyilvánosan elpártolt a szultántól s a németekkel szövetkezett. Ne is küldjenek hozzá többé «se követet, se semminemű rendeletet, mert ő azt a közjó veszedelmére használná fel.» [1]

Hanem állítólag együttal György barát is ajánlatot tett — külön emberével — hogy adja neki Erdélyt évi 30,000 frt adóért, s kötelezi magát, a szultánt parancsára Ferdinánd vagy bárki más

93. IZABELLA ÉS TIZÉVES FIA EGYÜTTES ALÁÍRÁSA.

keresztyén fejedelem ellen megsegíteni, teljes erejével és seregével! Alkudozni is kezdtek, mert Rusztán basa 40,000 aranyat kívánt; [2] Nagyot pedig 15-ikén sietve hazaküldték, hogy egy hónap alatt behozza az idei adót, melynek biztosítására addig társát visszatartják. [3] Be is küldte a kincstartó három emberével hamarosan az adót a segesvári gyülésből, nehogy a török a Dunán át betörjön az országba, [4] vagy neki magának, fejének valami baja legyen!

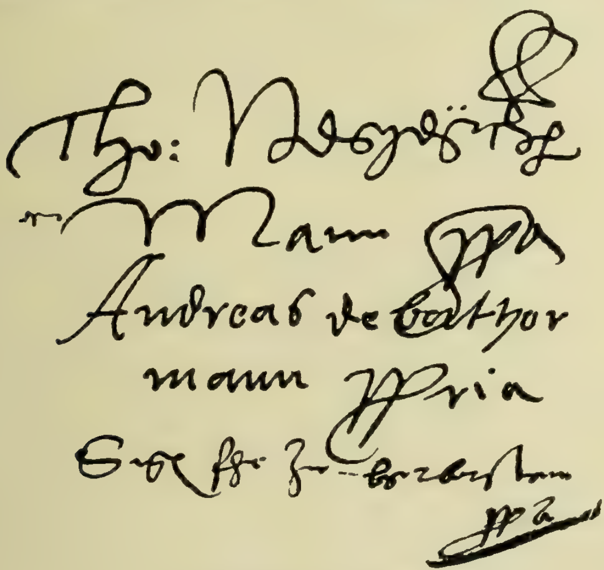
[1] Izabella és fia Szász-Sebesről, 1551 márczius 9-ikén; eredetije a bécsi állami levéltárban, honnan együttes aláírását közöljük. A levél kivonata Óvárynál, id. m. II. füz. 97. l.

[2] Malvezzi jelentése Ferdinándhoz Drinápolyból, 1551 április 8-ikán; eredetije a bécsi állami levéltár Turcica osztályában. V. ö. Kropf tanúlmányát Castaldoról: Hadtörténelmi Közlemények, 1896. évf. 303. l.

[3] Ugyanaz, Drinápolyból, 1551 április 17-ikén; ugyanott.

[4] Badoer Bécsből, 1551 április 20-ikán, György barát megelőző nap érkezett emberének jelentése alapján; az id. velenczei k. 409. l. és Ostermayer, id. h. 511. l.

E sietségre, valamint a barát portai ígéretére azért volt szükség, mivel folytonos sürgetései után Ferdinánd végre a cselekvés mezejére lépett. György barát követe, Bornemisza Gergely még Augsburgig is utána ment,[1] hol bátyjával megbeszélvén az ügy részleteit, márczius közepén hazatért, a hónap utolsó napján pedig ki is nevezte biztosait, Nádasdy Tamás országbíró, ecsedi Báthory András és Herberstein Zsigmond személyében,[2] a kik Izabella királynéval, György baráttal s a rendekkel Erdély és a szent

94. AZ ERDÉLYI BIZTOSOK ALÁÍRÁSAI.

korona átadása fölött egyezkedjenek; azzal a titkos megbizatással, hogy «a körülbelől 70 éves» barátnak (mint váradi püspöknek) ajánlják fel jutalmúl az esztergomi érseki széket, melynek évi jövedelmét 36,000 aranyra becsülték s helyezzék kilátásba a bíbornoki süveg megszerzését.[3] Egy hónap múlva meg hadsereget is indítanak Erdélybe (habár alig nyolczadfélezernyit) egy olasz generális, a hatvanadik évét betöltött Castaldo Baptista János

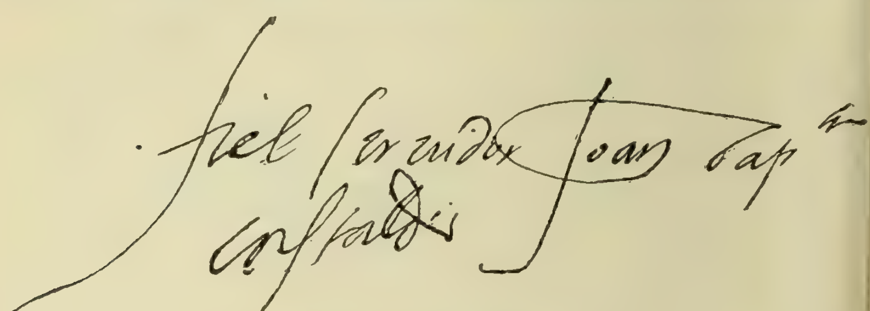
[1] V. Károly Augsburgból 1551 márczius 6-ikán és Ferdinánd 9-ikén; Óváry regestái, II. füz. 98. l.

[2] Ferdinánd megbízó-levele Bécsből, 1551 márczius 31-ikéről, pergamenen; az orsz. ltár Történeti emlékek B osztályában.

[3] Badoer velenczei követ id. április 6-iki jelentésében.

vezérletével,[1] kinek havi 700, illetőleg 1000 forintnyi — akkoriban szokatlan nagy — fizetést rendelnek.[2] Harmadik eszköze Erdély megszerzésének lett volna a királyné megházasítása az ezúttal szóba került Albert brandenburgi őrgróffal, ki Izabellának hír szerint nagyon tetszett, a miért Ferdinánd udvari marsalljával kérdeztette meg, hajlandó lenne-e a szép özvegyet elvenni.[3]

Ily előzmények után mindegyre növekedett a királyné és helytartója közti ellenszenv, pedig ez mindent elkövetett lecsillapítására. Az enyedi gyűlés után április végén Segesvárra gyűjtötte a rendeket, s azoknak egy küldöttsége 27-ikén járt a királynénál audienczián. Nagyot sóhajtva, meggondolási időt kért magá-

95. CASTALDO TÁBORNOK ALÁÍRÁSA.

nak tőlük és Pesthy Imrétől, a barát külön követétől azokra, a miket előterjesztettek. Másnap reggel aztán Izabella a kertben tárgyalt két órahosszáig tanácsosaival. Kérték, fogadná el a barát szolgálatait, mert nélküle se maradni, se kimenni nem bírna, sőt hamarább elvész ő Felsége fiával és országával, mintsem a kincstartó, a ki pedig már oly előre haladt a királylyal folytatott tárgyalásaival, hogy nem léphet vissza. Izabella hihetetlennek látta és tartotta, hogy ez az ország német fenhatóság alatt meg-

[1] Ferdinánd útasítása Castaldo számára Bécsből, 1551 április 27-ikéről; Utiesenovič, id. m. függelék, 24—32. l.

[2] Martinengo apát pápai nunczius a pápai államtitkárhoz Bécsből, 1551 április 22-ikén; a római vatikáni levéltárban: Nunziatura di Germania 63. k. 1. l. és Ferdinánd titkára Castaldohoz Bécsújhelyről, 1551 június 13-ikán; Óváry regestái, II. füz. 111. l.

[3] Ferdinánd V. Károlyhoz Bécsből, 1551 április 19-ikén, midőn Pappenheimot az őrgrófhoz küldte; Druffel, Briefe und Akten, I. k. 620. l. és Badoer jelentése Bécsből, 1551 június 2-ikán; az id. velenczei k. 420. l.

maradhasson, sőt hamarább fog csalódni — mondá — a kincstartó a németekben, mint ő maga a törökben, mert mindent a mit akart, nélküle végzett a némettel «és csak azért akarja velem az országgyűlést egybehívattatni, hogy egyszerűen tudomásukra adhassa a rendeknek azt, hogy az egész ügy már be van fejezve.»[1] Növekedett így a két párt közti viszály is, melyet hatalmaskodó főurak és törvényt megvető nemesek valóságos rablásra, fosztogatásra használtak fel. A barát ezek megbüntetésére Vásárhelyről jőve május közepén gyűlést tartott Tordán, s azon elrendelvén az általános hadfelkelést, maga is táborba szállott a kocsárdi mezőn. Itt várta be a székelyek és szászok seregeit, s a nemesek csapatjait, habár nincsenek is mind egy akaraton. Szegény somlyai Báthory Andrásnak is a fogarasi várban kelle hagynia szépséges ifjú menyasszonyát, az özvegy Mayládné leányát, Margitot, kivel a háborús idők miatt nem kelhetett még egybe. De ő a kincstartót már Gyulafejérvár alatt találta,[2] melyet ostrom alá fogták.[3]

Ez most azért vált szükségessé, mivel a királyné bezáratta előtte a kapukat, felkelésre szólította ellene a nemeseket, s hogy akadályozzák meg Ferdinánd seregeinek bejövetelét, sőt híre járt, hogy a lengyel királytól is kap segédhadakat.[4] A mellett hallani sem akar az egyezkedésről, országa átadásáról, úgy, hogy a bécsi udvarban már fel is adták annak reménységét, látva, hogy inkább bízik a törökben, mint a keresztyénség támogatásában.[5] Csakhogy a török is ígéretekkel tartotta, s még kevésbbé merte megkoronáztatni a fiát, azzal leplezvén bátortalanságát, hogy azt a rendek nem akarták, ifjú kora miatt.[6] Pedig Petrovicstól is ala-

[1] Pesthy Imre György baráthoz Gyulafejérvárról, 1551 április 28-ikán; Tört. Tár, 1880. évf. 68. l. és Kropf tanulmányában, id. h. 311. l.

[2] Somlyai Báthory András Nádasdyhoz Fogarasból, 1551 május 23-ikán, jelentvén, hogy 26-ikán indul a barát hívására; az orsz. ltár Nádasdy-iratai közt.

[3] Ez május 23-ikán kezdődött, mivel a barát 22-ikén Enyedről írja, hogy még aznap átteszi táborát Gyulafejérvárra és 24-ikén már valóban onnan ír; Tört. Tár, 1880. évf. 76. l.

[4] Badoer jelentése Bécsből, 1551 május 17-ikén; az id. velenczei k. 418. l.

[5] Martinengo apát írja Bécsből, 1551 május 20-ikán Izabelláról, hogy «sta piu pertinace et arrabbiata, che mai, ne si scorge speranza alcuna di poterla acquistare»; Theiner, Vet. mon. Slavorum merid. II. k. 12. l.

[6] Szulejmán szultán Zsigmond Ágost

posan értesülhetett a bajokról, de a bán is késlekedett nyugtalan ráczai miatt.[1] Izabella így hátrahagyván holmija egy részét[2] még az ostrom előtt, május 21-ikén[3] hirtelen Szász-Sebesre vonúlt fiával. Ezt is most kettős őrséggel védelmeztette, mely még a templomba is elkíséri, a mióta a barát (hogy könnyebben czélt érjen) a fejérvári udvarból csellel el akarta raboltatni.[4] Mellette látjuk Pathócsyt, Balassa Menyhártot és Bánk Pált alig «negyedfélszáz lóval», mert naponta szöknek el mellőle a nagy bizonytalanságban, a mi miatt Balassáné is keservében «az fejére kolcsolja az kézét, úgy jajgat» naphosszat.[5] Pár nap múlva aztán (május 25-ikén) a királyné a távollévő Petrovics és a mellette kitartó rendek pecsétjével megerősített levélben kérte a szultán segítségét, mivel Gyulafehérvárt állandóan lövik, ostromolják és három helyen létrát támasztottak falainak a németek.[6] Pedig a barát is sok nehézséggel küzdött. A szászok szebeni univerzitása küldött ugyan 500 ostromhoz értő puskást,[7] de a székelyek elmaradoztak s csak lassan gyülekeztek, a római király Magyarországból bejött csekély seregei pedig öt héten át nem kaptak hópénzt, úgy, hogy hadnagyaik közül Krusyth János bosszúsan hazament, Dobó Domonkos meg nem törődött velük a táborban, melyben mind nagyobb lett a szükség.[8]

Hanem azért a kincstartó mégis csak győzedelmeskedett: nagyobb számbeli erejével, kitartásával és ügyességével, mielőtt

lengyel királyhoz Konstantinápolyból, 1551 június 30-ikán; a bécsi állami levéltár Turcica osztályában.

[1] Petrovics 1551 május 7-ikén Temesvárról értesíti Musztafa béget, Szeged kapitányát a királyi biztosok közeledtéről és szándékáról, kérve, tartson kész sereget és naszádokat Izabella és fia megsegítésére, a baráttal szemben; eredetije a bécsi állami levéltárban.

[2] Tinódi, id. h. 30. és 368. l.

[3] Izabella 1551 május 20-ikán még Gyulafejérvárról ír Herbersteinnak, de másnap már elhagyta székhelyét; egykorú másolata a bécsi állami levéltárban. György barát id. május 22-iki levelében.

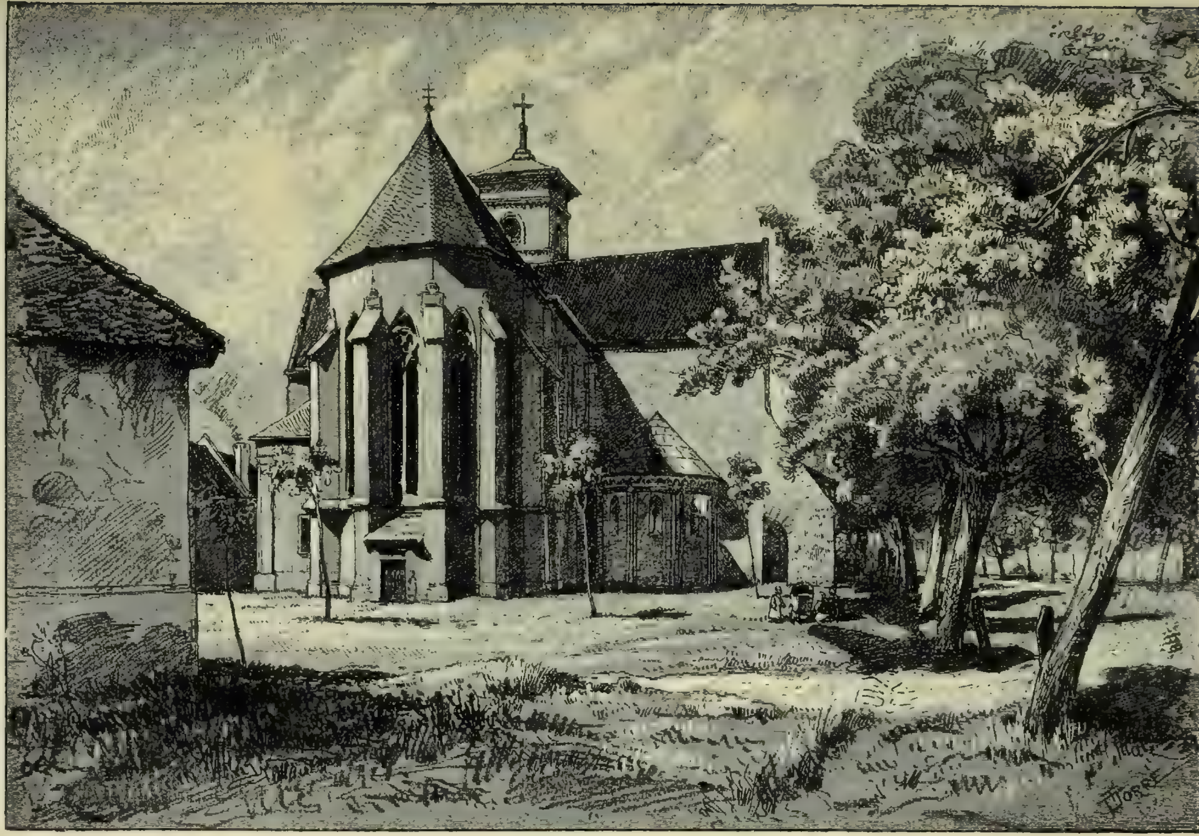
[4] Badoer id. június 2-iki jelentésében.

[5] Székely László, ecsedi Báthory Andráshoz, a Gyulafejérvár alatti táborból 1551 (június elején;) az orsz. levéltár Báthory-iratai közt.

[6] Levelüknek Malvezzi-féle másolata a bécsi állami levéltár Turcica osztályában.

[7] A nagyszebeni id. 1551-iki számadási könyv feljegyzése.

[8] Székely László id. levele és mellette «Az király szolgái Dobó Domankos és Krusyth János hadnagysága alatt valók» panaszos levele a gyulafejérvári táborból 1551 (május végén) ecsedi Báthory Andráshoz; az országos levéltár Báthory-iratai közt.

96. A GYULAFEJÉRVÁRI SZÉKESEGYHÁZ.

még Castaldo megsegíthette volna. Petrovics és Balassa nem tudott a körülzárolt Gyulafejérvárba, védőinek felmentésére bejutni, s mikor ötezernyi emberükkel június első napjaiban ütközettel akarták kierőszakolni az útat, megverettek. Balassa megsebesült, s mindkét részen 300 ember esett el.[1] Erre aztán a várbeliek alkudozni kezdtek, és a barát június 7-ikén végre megegyezett kapitányaival (Horváth Ferenczczel és társaival)[2] abban, hogy átadják a várat és bántatlanúl tovább szolgálnak benne a királyfi neve alatt, de parancsnokokúl saját kapitányait fogadják be. Ugyanezen a napon feladták Enyed kicsi templomkastélyát is, és a királyné embere, (a ki e két vára kapitányainak az átadásra feljogosító rendeletét meghozta,) a barátot is biztosítá a felől, hogy az alkudozások elé több akadályt nem gördít, teljesen a római király akaratára bízza magát, és várja biztosait.[3] Ehhez pedig nagy elhatározás kellett, mert eddigelé hiába jártatta küldönczeit Sebesre. De nem csoda, ha tudjuk, milyen ellentétes tanácsok hatása alatt állott a szegény királyné. Anyja, az özvegy Bona pl. azzal biztatta, hogy ne távozzék az országból, királyi öcscse meg már újév előtt megmondta két követének: Paczynskinek és Ligenzának, hogy jöjjön birodalmába lakni. Ezt tanácsosai ajánlatára is tette,[4] s bár később ő is anyja véleményére hajlott,[5] most meg egy főemberét küldte hozzá, hogy rábeszélje a feltételek elfogadására.[6] Ez a lengyel követ Grudzienski János volt, de Ferdinánd emberei Sárospatak körül elfogták,[7] s május végén csak akkor bocsátották szabadon,

1 Badoer jelentése Bécsújhelyről, 1551 június 15-ikén; az id. velenczei k. 423. l.

2 Társai voltak Kapitány Pál, Paksy György és Kis Ambrus; Ostermayer krónikája, id. h. 512. l.

3 György barát Nádasdy Tamáshoz a gyulafejérvári táborból, 1551 június 7-ikén; az orsz. levéltár Nádasdy-iratai közt.

4 Zebrzydowski püspök levelei Krakóból, 1550 deczember 20-ikán, 1551 január 2-ikán és Miechówról 7-ikén; Wisłocki, id. m. 282—286. l.

5 Zsigmond király Izabellához Krakóból, 1551 márczius 9-ikén; Óváry regestái, II. füz. 98. l.

6 Ugyanő Izabellához Krakóból, 1551 május 2-ikán; Óváry regestái, II. füz. 104. l. és Badoer id. június 15-iki jelentése szerint.

7 Serédy Benedek a királyi biztosokhoz Tokajról, 1551 május 20-ikán; eredetije a bécsi állami levéltárban és Ferdinánd levele: Óváry regestái, II. füz. 103. l.

midőn kitünt, hogy tulajdonképpen az ő érdekében fáradozik.[1] Ezt Zsigmond király Lang dr. közbenjárására indította be nővéréhez, miután április végén újra felkereste Krakóban Ferdinánd megbízásából; bár az volt meggyőződése, hogy minden zavarnak a barát és Petrovics vetélkedése az oka.[2]

E közben a római király biztosai kellő katonai fedezettel benyomúltak Erdélybe, Herbersteint kivéve, a kit május elején hazarendeltek,[3] talán mivel Izabella még a lengyel udvarból és Buda ostroma idejéből ismerte. Társai: Castaldo, Báthory és Nádasdy június elsején értek Kolozsvár alá, s ez utóbbi Szamosfalváról jelenti be a királynénak közeli látogatását.[4] Egy hét múlva már lenn is volt a gyulafejérvári táborban, honnan a barát június 14-ikén vitte el a királyné asszonyhoz Szász-Sebesre. Itt bemutatván Ferdinánd üdvözletét és megbízólevelét, annak elolvasása után köszönetet mondott ő Felsége kegyes jóindulatáért, s kiküldvén udvarát, csupán fia és a barát jelenlétében hallgatta meg a király feltételeit. Nádasdy előadta útasítása részleteit, de kerülte a forró kását, s csak Izabella határozott felszólítására árulta el annak a három sléziai herczegségnek a nevét,[5] melyekkel fiát Erdélyért, őt meg hitbérbirtokaiért akarják kárpótolni.[6] Szállására vonúlva, kis idő múltán ismét magához hívatta Nádasdyt a királyné. Ekkor előadván, hogy kevesli a római király ajánlatát, mivel fia évi 12—15 ezernyi frtból meg nem élhet,[7] kívánságait három pontba foglalta össze: 1. Fiáról

[1] Castaldo emberei is elfogták június közepén Izabella három lengyel küldönczét: Grimoltowski Sebestyént, Greginskit és Ligenza Miklóst; Óváry regestái, II. füz. 115—16. l. június 21-ikéről és július 1-jéről.

[2] Lang János jelentései Ferdinándhoz Krakóból, 1551 április 28-ikán és Neisseból május 8-ikán; a bécsi állami levéltár Polonica osztályában.

[3] Ferdinánd Herberstein Zsigmondhoz Bécsből, 1551 május 9-ikén; Óváry regestái, II. füz. 106. l.

[4] Nádasdy Tamás Izabellához Szamosfalváról, 1551 június 5-ikén, jelezvén, hogy Herbersteinhoz intézett levelét (ő nem lévén köztük) maga bontá fel; Óváry regestái, II. füz. 110. l.

[5] Tulajdonképpen csak Sagan volt herczegség, s benne Naumburg és Priebus két város, melyeket most herczegség néven adtak elő.

[6] Ezekkel úgy titkolóztak, hogy pl. még Petrovics is azt hitte eleinte, hogy János király fiát a württembergi herczegséggel kárpótolják; Petrovics id. 1551 márczius 16-iki levelében.

[7] A bécsi udvari tanács első javaslata ez ügyben; Óváry regestái, II. füz. 99. l.

illően gondoskodjék Ferdinánd és adja hozzája feleségül kisebbik leányát. 2. Kárpótlásul országaiért adjanak fiának annyi birtokot, hogy évi 38,000 forintnyi jövedelme legyen belőle. 3. Míg a király e feltételeket teljesítheti, bocsássa kezére Kassát, Munkácsot és Husztot, Bereg, Máramaros és (Aba)-Ujvár megyékkel együtt.

Nádasdy Tamás nem árulta el, hogy e kívánságokat sokalja, de még aznap visszatért a fejérvári táborba a baráttal, a ki minden áron ki akarta csalni Izabellát Szász-Sebesről, mert félt, hogy ha megjön Petrovics, lebeszéli az egyezségről,[1] melyre a királyné most elég hajlandóságot mutatott.

Izabellának, látva a biztosok határozatlanságát, a következő tárgyalás alkalmával az a közvetítő, de sajátos eszméje támadt, hogy az eddigi török adót Ferdinándnak fogja fizetni, csak békével élhessen Erdélyben az ő fönhatósága alatt. De ekkor György barát sürgős és erélyes felszólítására, Nádasdyék komolyan felajánlták az oppelni és ratibori két herczegséget.[2] Ferdinánd így csak most intézkedett Oppersdorf Györgynél, sléziai kapitányánál, hogy tegyen haladéktalan jelentést e herczegségek állapotáról, meghagyván neki, hogy ha Izabella királyné is kérdezősködnék nála felőle, adjon levelére «kedvező» választ.[3] Ez azért jellemző Ferdinánd tanácsosaira, mert élénken mutatja minden őszinteséget nélkülöző politikájukat. Hisz azok különben is tisztára hitték, hogy az egész ország meghódol, a mint Castaldo beteszi lábát zsoldosaival Erdélybe. De nem így történt, mert még a szászok sem akarták elismerni Ferdinándot, a míg (a velenczei követ szerint György barát tanácsával) hosszas habozás után, sajátkezű kötelezvényt nem küldött nekik arról, hogy a folyamatban lévő tridenti zsinat végzéséig nem zavarja őket lutheránus vallásgyakorlatukban.[4]

[1] Nádasdy Tamás országbiró jelentése Ferdinándhoz a gyulafejérvári táborból, 1551 június 15-ikéről; az orsz. levéltárban, a Történelmi emlékek B. osztályában lévő sajátkezű fogalmazványáról az Erdélyi országgyűlési emlékek 1. k. 331—33. lapján, hol a 38 ezernyi összeg helyett hibásan 8 ezer áll.

[2] Badoer jelentése Bécsből, 1551 július 4-ikéről; a velenczei, id. k. 428. l.

[3] Ferdinánd Oppersdorfhoz Bécsből, 1551 június 24-ikén; fogalmazványa a bécsi hadügyi levéltár Feldakten osztályában.

[4] Badoer fenti, július 4-iki jelentése szerint.

A tárgyalások további menetére ekkor már az olasz Castaldo is befolyt. Maga a királyné asszony sürgette jövetelét Fabio György atya útján, hogy «őt ez országból, ez átkozott purgatoriumból kiszabadítsa.» [1] A generális Ferdinándtól való levelet küldött Izabellának, mely «nagy örömmel tölté el, a rég nem hallott udvariasságok után újra föllélegzett», és hálásan köszöni a király jóságát.[2] S midőn erre Castaldo nemsokára udvarába ért, egy régi pénzekkel megrakott kupával és egy ezüst készlettel ajándékozta meg. Ezután többször ebédelt a baráttal együtt a királynénál,[3] és kölcsönösen elbocsátották fegyveres kíséretüket, hogy jelenlétük egymás iránt gyanút ne keltsen. Máskor meg állandóan a baráttal étkezett, «kinek egy perczny nyugalmat sem engedett»,[4] s így e folytonos találkozások alkalmával a szerződés minden részletét és pontját megbeszélték. Megírásául is kitűzték július második napját,[5] de az ügy halasztást kívánt, s csak két-három hét múlva intéződhetett el, miután a barát egy egész hetet a királyné mellett töltött. Erre aztán Izabella felcsomagolta kincseit, drágaságait és kincscsel felérő házi patikáját,[6] s megindúlt a biztosok és rendek kíséretében Gyulafejérvárra. Itt nagy katonai parádéval fogadták, mely alatt a spanyol harczosok ügyességét úgy megkedvelte, bemutatott gyakorlataik annyira elütöttek azokétól, kiket eddigelé látott vitézkedni, hogy elismerését csapatvezérük, Aldana előtt az izgatott kedélyű királyné azzal a kijelentéssel fejezte ki, «hogy azok után, a miket most látott, arra a meggyőződésre jutott, hogy eddig bestiák közt élt, nem pedig emberi lények társaságában».[7]

[1] Izabella Castaldohoz Szász-Sebesről, 1551 június 17-ikén; Óváry regestái, II. füz. 112. l.

[2] Izabella Castaldohoz Szász-Sebesről, 1551 június 20-ikán; ugyanott, 113. l.

[3] A szebeniek 1551 június 26-ikán bort és zabot küldenek a királynénak ajándékba, de György barát számlájára, pénzt pedig ez évben csak május elsején adnak neki, ezer frtot; a nagyszebeni id. 1551-iki számadási kötetből.

[4] Castaldo Ferdinándhoz Szász-Sebesről, 1551 július 7-én; Óváry regestái, II. füz. 118. l.

[5] Badoer jelentése Bécsből, 1551 július 14-ikén; a velenczei id. k. 430. l.

[6] Ezt a szebeni gyógyszerész az elmúlt őszön rendezte be számára, a miért a királyné neki 1550 szeptember 10-ikén 74 frtot utal ki Gyulafejérvárról a szebeniek adójából; eredetije a nagyszebeni városi levéltárban.

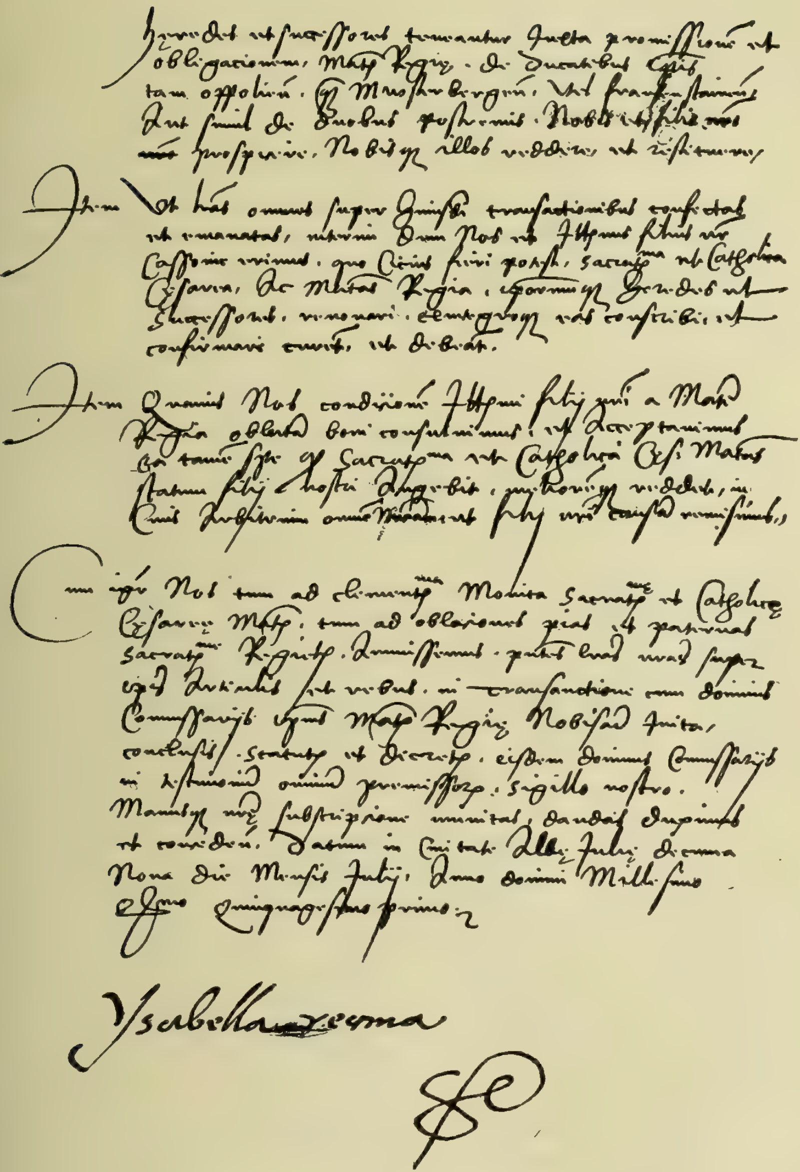
[7] Aldana Bernát, Memorial histórico Espa-

Másnap végre, július 19-ikén Izabella királyne sírva[1] aláírta azt a nevében szerkesztett, de fenyegetéssel és ágyúszóval kierőszakolt fontos állam-okmányt, melyben a saját és fia nevében lemond a szent koronáról és János király egykori birtokairól. Kárpótlásúl Ferdinánd átruházza örökjogon János fejedelemre Oppeln herczegségét, mint cseh hűbért, vagyis, hogy iránta, illetve a mindenkori cseh király iránt azzal a hűséggel és olyan szolgálatokkal tartozzanak a királyfi és utódai, mint a többi sléziai fejedelmek. Ha Oppeln évi jövedelme nem tenne ki 25,000 magyar frtot, ez összeg kiegészítésére egyéb birtokokat fog átengedni. De mivel e herczegség zálogon van, karácsonyig, míg az felszabadúl, Kassát kapja összes jogaival és jövedelmeivel. Az Erdélyben élvezett idei tized fejében 3000 frtot fognak kapni kassai szükségletükre, az esztergomi érsekség vagy az egri püspökség jövedelméből. Az erdélyi és magyarországi váraikban maradó ágyúkért hasonlókat kapnak Oppelnben, vagy értéküknek megfelelő pénzösszeget. Végül János Zsigmondnak és netaláni örököseinek biztosítják a trónutódlást Magyarországon, ha Ferdinánd és a császár fiutódok nélkül halna meg; ha pedig a kiskorú királyfinak szakadna magva, visszaszáll a nemzetre a szabad királyválasztás joga.

Izabellát Castaldo és két társa nevében kiállított kötelezvénynyel nyugtatták meg. E szerint várakban kapott 140,000 aranyforintnyi nászajándékáért Ferdinánd 100,000 forintot készpénzben ígért fizetni és pedig ez összeg felét karácsonyig, másik felét három év alatt 5 %-os kamatjával együtt, a hátralévő 40,000 frtért pedig (az Oppeln szomszédságában fekvő) Münsterberg és Frankenstein sléziai herczegségeket adatja át neki rögtön, a mint Kassára érkezik. Szabadságában állott azonban a királynénak, akár az egyik, akár mindkét herczegségre esőleg 20,000 frtot készpénzben követelni, mit aztán három év alatt fizetnek ki, de

nol, x. k. 499. l. és ennek nyomán Kropf id. h. 472. l.

[1] Az Album Oltardianum egykorú feljegyzése szerint is «inter lachrimas, ut vidimus ipsi» volt; id. kiadása 20. l.

heredes et successores tenerentur iuxta promissionem et obligationem Mattis Regiae de Ducatibus Opuliensi tam Oppoliensi quam Munsterbergensi et Frankenstainensi, Aut simul de duobus posterioribus Nobis et filio nostro prospicere, Nobisque illos reddere et restituere.

Item ut haec omnia super quibus transactionibus confectas et emanatas, literas Nos et Illmus filius noster Cassoviae reciperemus, quo citius fieri possit, sacratissima et Catholica Caesarea, ac Maiestas Regia, eorumque heredes et successores renovari, ... confirmari curent et debeant.

Item Quamvis Nos conditionem Illmi filij nostri a Mate Regia oblatam boni consuluimus, et acceptavimus, Ea tamen spe, quod Sacratissima et Catholica Caes. Matas statum filij nostri augebit, melioremque reddet, in cuius arbitrium omnem rationem et filij nostri causam remisimus.

Cum ergo Nos tum ad clementissima monita Sacratissimae et Catholicae Caesareae Mattis, tum ad oblationes pias et paternas Sacratissimae Regiae, dimiserimus praetacta loca nostra super quibus articulis sub verbis in transactione cum dominis Commissarijs eiusdem Mattis Regiae Nobiscum facta, conclusis statutis et decretis, eisdem dominis Commissarijs in testimonium omnium praemissorum, sigillo nostro, Manuque nostra subscriptionem munitas, dandas duximus et concedendas. Datum in Civitate Albae Juliae decima Nona die Mensis Julij, Anno domini Millesimo Quingentesimo Quinquagesimo primo.

Ysabella Regina

97. A GYULAFEJÉRVÁRI 1551-IKI EGYEZSÉGLEVÉL UTOLSÓ LAPJA.

e szándékát egy évvel előre kell bejelentenie.[1] S «ezen szín alatt a királné asszonyt Erdélyből kiszínlik», jegyzi meg Verancsics Antal.[2] És egykori titkára igazat írt, mert habár néhány évvel előbb hajlandó is volt lemondani országáról és koronájáról, e lemondás most György barát ármánykodása,[3] «baráti álnoksággal való kibeszéllése» [4] nélkül nem történt volna meg soha.

Szegény Izabellának nyugtalan éjszakája volt. Saját és fia jövője aggasztotta. Nem tudott aludni a gondtól és gondolatoktól, melyek agyát nyomták. Eszébe jutott, mit írt alá a barát és a királyi biztosok rábeszélésére. Szemrehányást tett magának könnyenhivőségeért, melylyel egy birodalmat engedett át — jó reménység fejében. Pedig tudta, hogy fia iránt kötelességei vannak . . . és láz gyötörte. S a nő, ki tegnap még egy gazdag szép ország féltett királynéja volt, reggelre kelve hazátlan bujdosóvá vált, az utolsó magyar királyfival együtt!

[1] A két okirat legújabb (és legjobb) kiadását, a bécsi állami levéltár példányairól lásd Utiesenovič id. munkájának függelékében, 32—39. l. Többi kiadása fel van sorolva e sorok írójának «Erdély fejedelmi interregnuma» cz. közleményében, (13—14. l.), honnan tartalmuk kivonatát is vettük.

[2] Verancsics összes munkái, II. k. 88. l.

[3] Ostermayer is feljegyezte Izabellára vonatkozólag id. h. 512. lapján, hogy: In Summa, der Münch hat viel List gebraucht, bis er sie ausm Land gebracht, damit er Obrister möge bleiben.

[4] Az egykorú Borsos Sebestyén feljegyzése; Erdélyi történelmi adatok, I. k. (Kolozsvár, 1855.) 17. l.

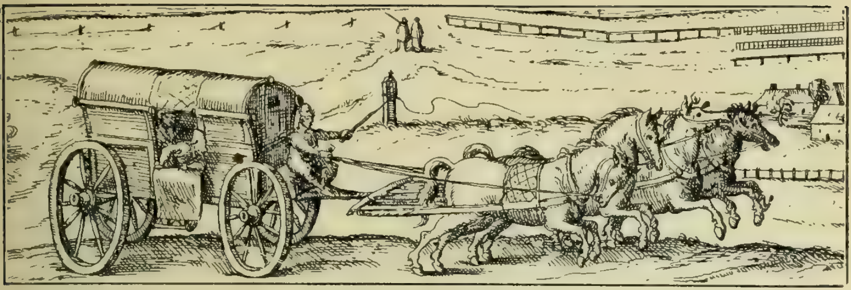

98. TINÓDI CZÍMERE.

HATODIK KÖNYV

A BUJDOSÓ

1551—1556

UTAZÁS A XVI. SZÁZADBAN.

I.

Fejérvári palotájából 1551 július 20-ikán korán reggel «útra ám el-kiindúla az keserves asszony»[1] a biztosok és a rendek kíséretében Kolozsvár felé, a 29-ikére[2] hirdetett országgyűlésre.[3] A királyné költözködését a szászok egyeteme tette lehetővé és kényelmessé, a mennyiben száz lovat (s ebből tízet Szeben városa) küldött neki Schwarz Tamás felügyelete mellett.[4] Hanem a társzekerek nehézkessége s a nyári hőség miatt lassan haladhattak. Az első éjjel Tövisen háltak, a hol utólérte Izabellát Petrovics Péter követsége, kérvén, térjen vissza Szász-Sebesre,

1 Tinódi Sebestyén, Az János király fiáról való szép krónika: Régi magyar költők tára, III. k. 369. l.

2 Hogy a gyűlés július 29-ikére volt kihirdetve, Castaldo leveléből tudjuk; Erdélyi országgyűlési emlékek, I. k. 292. l.

3 A jelen hatodik könyv sok helyen, (kivált a hol a királyné maga beszél vagy ír) szószerinti kivonata a M. Tud. Akadémia kiadásában 1899-ben megjelent «Erdély fejedelmi interregnuma (Izabella királyné diplomácziai működése) 1551—56.» czímű munkám 15—124-ik lapjának; kibővítve az azóta fölmerült újabb adalékok anyagával s az Izabella személyére és jellemére vonatkozó epizódszerű részletekkel. Elhagyom itt természetesen a jegyzetek, a kritikai megjegyzések legtöbbjét, sokszor az irodalmi vonatkozásokat is, melyek végett az érdeklődőt fenti értekezésemre utalom, melyben az életrajz e fejezetének egész u. n. «tudományos apparatusa» megtalálható. Az itt közölt utalások azonban újak, s jelzett művem megjelenése óta végzett kutatásaimra vonatkoznak.

4 A nagyszebeni városi levéltár 1551-iki és 1552-iki Rationariuma szerint, Haller Péter villicus idejéből.

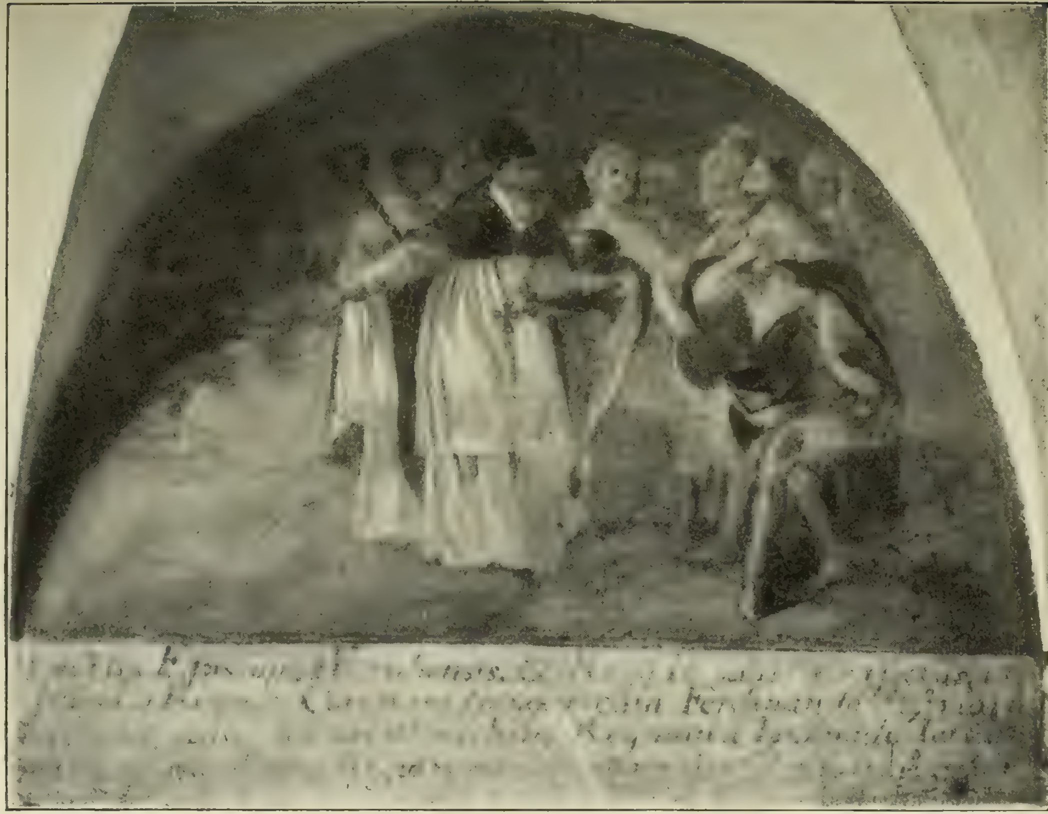
mert közeledik a török csapat fia megsegítésére. E kellemetlen hír hatása alatt Castaldo tábornok megígérte György barátnak, hogy még Kolozsvártt végrehajtja az eljegyzési aktust a királyfi és Ferdinánd leánya közt, ha a szent koronát, a királyi pálczát és egyéb koronázási jelvényeket átadja neki, még az országgyűlési végzések előtt. Ez az ajánlat némi enyhülést szerzett a királyné sebzett szívének. S így nem hallgatván Petrovics üzenetére, július 21-ikén reggel, Enyedet elhagyva, a barát újabb nógatására átadta az «angyali» koronát — miként a magyarok nevezték [1] — az olasz hadvezérnek a felvinczi mezőn, íly szókkal: «Adja Isten, legyünk hamis jövendölők, de félő, hogy ezzel az koronával többé maga nemzetéből nem koronáz kegyelmetek».[2] S ha ezt tán nem is éppen így mondta a királyné, annyi tény, hogy a páratlan jelenet magasztosságát és történeti fontosságát mindenki érezte. György barát oratiójára, melylyel az átadás jelentőségét kiemelé és eljárását okadatolá, Izabella röviden és bánatosan felelt, magát és fiát Ferdinánd védelmébe ajánlva s kérve, hogy őket gyermekeiül fogadja. De Castaldo olasz szellemességgel vígasztalta,[3] mondván, hogy midőn a szent koronát átengedte, azt «oly jól helyezé el, hogy két koronát nyert helyette: egyet saját fejére tett, midőn e birodalmat a hitetlenek kezéből kiragadta, egyet pedig a fiáéra, kinek sorsát a nyugalom révpartjába vezette».[4] A királyné azonban előzőleg titkon levette a korona keresztjét, hogy megtartsa ereklyeként fia számára, ha már koronát nem hagyhatott reá. «Hallgass kérlek anyám s ne zokogj — mondá erre kis fia — őrizzük meg a korona e drága részét.» S azzal kivevén kebléből az ékszert, így folytatá:

[1] Martinengo apát bécsi pápai nunczius emeli ezt ki 1551 augusztus 6-iki jelentésében; Theiner, Vet. mon. Slavorum merid. II. k. 16. l.

[2] Szamosközy István följegyzése: Történeti maradványai, IV. k. (Bpest, 1880) 1. l. Valószínűleg Tinódi alapján, a ki ezt id. h. 31. l. szintén említi.

[3] E beszédek történeti hitelességét Martinengo apát is megerősíti augusztus 11-iki jelentésében; Theiner, Vet. mon. Slavorum merid. II. k. 17. l. és Badoer velenczei követ augusztus 13-ikán Bécsből; a velenczei id. k. 439. l.

[4] Castaldo jelentése a szentkorona átvételéről, Ferdinándhoz Tordáról 1551 július 21-én; Erdélyi országgyűlési emlékek, I. k. 290. és 340. l.

IZABELLA ÁTADJA A SZENT KORONÁT.

(XVII. századi falfestmény a czenstochovai pálos kolostorban)

«Nem kell kétségbe esned édes anyám, mert a kinél ez a kereszt van, ahhoz visszakerülnek azok a hiányzó részek is, melyek eddig e kereszt hatalmának alávetve, hozzá tartoztak».[1] A gyermek sejtelme beteljesedett, s a «liliom-alakú» keresztet János Zsigmond haláláig talizmánként viselte.[2]

Estére a menet Tordára jutott, s pár napi pihenéssel, 24-ikén este ért Izabella Kolozsvárra, hol még két dolga maradt: jóváhagyatni a rendekkel a megtörténteket s megtartani a jelképies eljegyzést tizenegy éves fia és Ferdinánd alig négy éves leánya, Johanna főherczegnő közt. Mindkét dolog végbement Szent-László napján (Erdélyország patrónusa névünnepén) a kolos-monostori apátság kis templomában, fényes, nagy pompával. Ezzel az eljegyzéssel teljesítve lőn Petrovics kikötése is, mely nélkül hallani sem akart várai átadásáról.[3]

A nagy mű tehát befejeztetett. Erdély Ferdinándé s a Habsburg házé lett. A miért tíz évig küzdött, végre elérte. Ám megtarthatja-e? Castaldo egy rakás érmet veretett ez esemény megörökítésére; sőt érem jelent meg Ferdinánd tervezett erdélyi látogatása emlékére is, a mi azonban elmaradt.

Izabellának így már csak az indulás volt hátra. Ezt július 31-ikére, ezúttal is *pénteki* napra tűzték ki, de mivel János Zsigmond egy hétig betegeskedett, augusztus 8-ika reggelére maradt.

[1] Orichovius Szaniszló kortárs egykorú feljegyzése Annaleseiben, (Pózen, 1854.) 118—9. l. és Bielski krónikája 1112. l.

[2] Az értékes ékszert a fejedelem végrendeletében az erdélyi rendeknek hagyta, kik később kárpótlásul hadi költségeiért Báthory Zsigmondnak adták. «János Zsigmond aranykeresztje» történetét Báthory Erdélyből való távozásáig Szilágyi Sándor írta meg 1879-ben: Archaeologiai Értesítő, XIII. k. 385—392. l. További sorsáról (megerősítvén a lengyel krónikások fenti elbeszélését is) Roncaroli Tamás követ urához, Farnese piacenza-parmai herczeghez Prágából, 1610 április 26-ikán intézett jelentése tájékoztat, melyben azt írja, hogy a fogva tartott Báthory Zsigmond gyóntatója rábeszélésére II. Rudolf császárnak ajándékozta a drága ereklyét, «un giglio, o cosa tale, che era un pezzo et ornamento della corona di Ungaria... Questa particella della corona quasi miracolosamente fu salvata dal figlio dell' ultimo Re de Ungaria, quando a questo povero puttino fu levato il regno». (Eredetije a nápolyi államlevéltárban, Carte Farnesiane 129. fasciculusában.) Ez adat tehát tisztázza a kérdést, hogy az ékszer csakugyan a szentkorona keresztje volt, s nem az, melyet Szebenben készítettek Sándor moldvai vajda számára, sem pedig Korvin Jánosé, miként a «mese» és képzelet eddigelé magyarázta.

[3] Badoer bécsi jelentése 1551 augusztus 4-ről; a velenczei id. k. 437v. l.

Castaldo, meg György barát két mérföldig kíséré a hontalant, de estére visszatértek a városba, az ország védelmére, vagy tán inkább azért, mivel a királyné a korona átadásakor határozottan kikötötte, hogy a barát ne kísérje őt Kassára.

A Meszes-kapú vadregényes hágóján haladtak a Szilágyságnak, s midőn a tetőről Izabella visszanézett Erdélyre, mely lábai alatt elterült, könyezve vált meg ez országtól, melyben szinte tíz esztendőt töltött örömben és búban. E tíz év minden jó és rossz emléke felújult most lelkében a válás perczében, és egészen reávall, hogy búcsúzóúl belevéste egy tölgyfába latin jeligéje, a *Sic fata volunt* kezdőbetűit: S. F. V. és alájuk Y betűt, nevének initialeját.

EMLÉKÉREM FERDINÁND ELMARADT ERDÉLYI LÁTOGATÁSÁRA.

S e jelenet kedvessége úgy meghatotta még a keményszívű Castaldot is, mikor róla értesült, hogy márványemléket állíttatott ahhoz a forráshoz, melyből a királyné utóljára ivott országában, s kőbe metszette búcsúszavai betűit.[1] Izabellát innen az erdélyi «részekhez» tartozó Kassáig Pathócsy Ferencz, Kendy Antal, Ödönfi László és Balassa Menyhárt kísérte tovább, a kik onnan azután vissza is tértek. De lassan haladtak s a királyné és fia gyöngélkedése miatt nagy pihenőket tartottak. Tizedikén Egregyen, a Meszes alatt háltak, honnan huszárainak nagyrésze előre ment a szent koronával.[2] Másnap Zilahon át Tasnádig jutottak,

[1] Centorio és Aldana egykorú följegyzései nyomán Kropf Lajos állapítá meg ez érdekes epizód valódiságát Castaldoról írt tanulmányában: Hadtörténelmi Közlemények, 1896. évf. 473. l.

[2] Az Óvárynál, id. m. II. füz. 130. l. kelet nélkül közölt augusztus 10-iki levelének kelte: Di Egreg; eredetije a bécsi állami levéltárban.

101. A MESZESI KAPU ERDÉLYORSZÁG HATÁRÁN.

s onnan Nagy-Károly érintésével az ecsedi láp szélén közeledtek a Tiszához, pihenőket tartván a Nyírség nagyobb községeiben: Báthoron és Nyíregyházán. Tokajra augusztus 16-ika éjjelén érkezett Izabella, hol éppen megelőző nap óta várt reá a korona Bécsbevitelére leküldött Sforza-Pallavicini őrgróf,[1] a ki innen Kassára is elkísérte. A hónap utolsó hetén az öreg Petrovics is felérkezett, és illő fogadására a királyné kis fiát egy mérföldnyire küldte elibe, udvara s a városi őrség kíséreteben. Négyszázezer forintra becsült vagyonával jött fel a temesi gróf[2] Izabella ismételt hívására; habár dolgait még nem végezte el s délmagyarországi birtokait: Temesvár, Becse, Becskerek, valamint Lippa és Solymos várát sok nehézség után csak szeptember végén adta át Ferdinánd biztosainak.[3]

* *

János király özvegyét és fiát, kiknek szomorú sorsa mindenfelé rokonszenvet és szánalmat keltett, örömmel fogadta a «kincsös» Kassa tanácsa és polgársága. A jó, öreg Czéczey Lénárt várkapitány egész őrségével ment elibök, hogy hűségi esküt tegyen nekik. Izabella azonban még sem érezhette magát otthonosan tartózkodásának ez ideiglenes helyén. Jövőjének bizonytalansága pár hét alatt ágyban fekvő beteggé tette. Láz, hideglelés gyötörte folytonos gondjai következtében;[4] s megszokott kényelmét is nélkülözvén, minden alkalmat megragadva sürgette a bécsi udvarban, hogy gondoskodjanak elszállíttatásáról, «mert annyi hányattatás után nyugalomra vágyik», s a királynak is jobb lesz, ha ő innen mielőbb távozik. «Csak most érzem, hogy mi egy elűzött királyné helyzete», fakad ki egy ízben, látván, hogy

[1] Pallavicini 1551 szeptember 5-ikén ért fel Bécsbe a szent koronával, melyet Ferdinánd nyilvánosan, nagy ünnepélyességgel fogadott és vett át. (A szemtanú Badoer szeptember 6-iki jelentése Bécsből; az id. velenczei k. 445. l. és egykorú német jelentés — 3-ikára téve —: Brüsseli okmánytár, II. k. 267. l.)

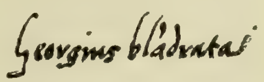
[2] Sforza-Pallavicini rokona: P. Hyppolit szemtanú szerint Badoer bécsi jelentése 1551 szeptember 1-ről; a velenczei id. k. 445. l.

[3] Ferdinánd levele Bécsből, 1551 október 6-ikáról, Mária özvegy magyar királynéhoz; Druffel, Briefe und Akten, k. 773. l.

[4] Izabella bécsi megbízottjának elbeszélése szerint; Badoer október 5-iki jelentése, a velenczei id. k. 458. l.

Ferdinánd, a ki levele szerint a fejérvári «egyezség összes pontjait *szentül* megtartani» ígérte, most, hogy Erdélyből kitette a lábát, nemcsak pénzt nem küld, sőt még néhány évi haladékot kíván «kellő kamat biztosítása mellett» az újévre fizetni ígért 50,000 arany forintra.

Bizony szomorúan teltek Kassán a napok, s ugyancsak szüksége volt a királynénak kísérete vígasztalására. E kíséret kiválóbb tagjai: fő tanácsadója, a hű Petrovics Péter, orvosa, Blandrata György, magyar titkára, Csáky Mihály, tanácsosa, a hűséges Bábay Kis Péter, a nemrég elhunyt esztergomi érsek testvére,[1] kit csak tavaly tüntetett ki a királyné, érdemeiért birtokokkal;[2] október végéig olasz titkára, Savorgnano Pál,[3] és hopmestere, a lengyel Loboczky Mátyás, a ki előbb évekig Ferdinánd tanácsosa volt.[4] Ezt a királyné látván, hogy Castaldo unokaöcscse, az ifjú Alfonz lovag útján a római király csak biztatással tartja,[5] (október 14-ikén) Bécsbe küldte, hogy hódolatát fejezvén ki, Ferdinándot a fejérvári egyezség végrehajtására kérje, melyet az «a maga, valamint utódai nevében is minden pontjában megtartani» ígért ismételten. A szegény királyné még Nádasdyt is megkereste fia ügye támogatásáért;[6] Sforza-Pallavicini útján pedig kijelenté Ferdinándnak, hogy rögtön útnak indúl, a mint sléziai birtokát megkapja, és személyesen viszi fel hozzá fiát, hogy mint vejét az udvarban neveljék, neki meg leányát adja át, hogy mint leendő anyósa, ő nevelje, a divat szokása szerint.[7] Hanem különösen jól

102. BLANDRATA GYÖRGY ALÁÍRÁSA.

1 Testvérének nevezi Werner György jelentése Ferdinándhoz Kassáról, 1551 október 12-ről; a bécsi kamarai levéltár «Siebenbürgen» osztályában.

2 Izabella adománylevele Gyulafejérvárról 1550 deczember 5-ikén; a M. Nemz. Múzeum levéltárában.

3 Ez november első napjaiban útazott haza, Bécsen át, Olaszországba, Friuliba; Badoer bécsi jelentése 1551 november 3-ról, az id. velenczei k. 469v. l.

4 Loboczky 1539—43-ban Nógrádmegyében Somoskőn lakott, s gyakran járt át Krakóba Ferdinánd megbízásából. Előneve: de Lobudzycze et in Malyn heres, dominus in Camenecz. (L. Váraljáról 1539 január 1-én írt levelét a bécsi állami levéltárban.)

5 Badoer id. október 5-iki jelentésében.

6 Petrovics Péter levele Nádasdyhoz Kassáról, 1551 augusztus 23-ikán; az Országos levéltár Nádasdy-iratai közt.

7 Badoer id. 1551 szeptember 6-iki jelen-

esett szívének, midőn október elején öcscsétől, a lengyel királytól is biztató üzenetet kapott, Thasziczki János krakói nótárius útján.[1]

Loboczky erélyesen lépett fel az udvarban. Izabella ama kérését, hogy adjanak 3—4 évi adómentességet borkivitelre, hogy legyen miből megélnie, nem teljesíték ugyan,[2] de nem nyugodott, a míg Sléziába nem küldték, úrnője herczegségeinek megtekintésére. S midőn egy hónap múlva (november 11-ikén) visszaérkezett Kassára, a látottakról a következőket jelenté a királynénak. Münsterberg és Frankenstein két kis *jószágocska*, s hozzá jóformán egészen puszta, alig 5050 tallérnyi évi jövedelemmel. Oppelnben a gazdaság teljesen elhagyatott, mivel a tisztek nem törődnek vele, s a kastély romladozó-félben áll, úgy, hogy a herczegségek jövedelme felét sem éri el a megállapított évi járuléknak. Ratibort pedig nem akarják átadni Oppeln mellé, habár a két herczegséget utóbbi időben egyesítették.[3] De hát átadott legalább 6400 forintot, a mit a királytól hozott, és szorult helyzetében az is jól fogott, mert a tizedből Kassára érkezésekor fizetni ígért 3000 forintot máig sem kapta meg.

Izabella elkeseredése a lehangoló adatok megismerése után akkora lett, hogy Ferdinánd jónak látta külön biztosokkal megnyugtatni valahogy, mert a királyné egész nyíltan hirdette, hogy addig el nem útazik, a míg neki s fiának az oppelni és többi herczegséget át nem adják. A király bíztosait: Werner György sárosi várkapitányt és felsőmagyarországi kincstartót, kit a királyné már a mult hónapról ismert, Oláh Miklós egri püspökkel együtt november 16-ikán fogadta audienczián Izabella. Petrovicscsal, Loboczkyval és Bábay Péterrel (kit Werner Ferdinánd-ellenes nyilatkozataiért nagyon veszedelmesnek tartott) sokat tárgyaltak

tése szerint, melyben említi, hogy az ifjú Castaldo is felérkezett jelentést tenni az erdélyi ügyekről.

[1] Zsigmond Ágost király levele ez ügyben: Ex venationibus nostris Wigri 1551 szeptember 8-ikáról. De Thasziczki csak október 1-én kap Jordán Lőrincz kincstartótól 50 frtnyi útiköltséget; eredetije a varsói kincstári bizottság levéltárában: «Libri assignationes» 1. k. 297. sz. a.

[2] Badoer 1551 október 22-iki jelentése az id. velenczei k. 466v. l.

[3] Huber, Die Verhandlungen Ferdinands I. mit Isabella von Siebenbürgen, 6. l. Loboczky Ferdinándhoz 1551 november 20-ról; a bécsi állami levéltárban.

azalatt a tíz nap alatt, melyet Kassán töltöttek; de ígéreteik őszinteségéről nem tudták őket meggyőzni. Petrovicsnak pl. már november elsejére át kellett volna adni a kárpótlásul ígért Munkácsot, melyet neki 10,000 forintban inscribáltak. Csakhogy a bécsi udvar nem akarta az átadást teljesíteni, míg Izabella Magyarországon van, s a késés okául azt adatták elő Wernerrel, hogy e vár még Mária özvegy királynéé, s jelenleg Bidy Mihály főispán özvegye és gyermekei laknak benne. Az sem tetszett, hogy a kassai ágyúkat Izabella magával akarja vinni sléziai tartományaiba.[1]

Így érthető Ferdinánd engedékenysége s gyors elhatározása a sléziai herczegségek átadása tekintetében. Az 50,000 forintot ugyan most sem fizette ki, de a szent ünnepekre megküldte legalább Oppeln (július 19-ikétől) karácsonyig terjedő jövedelmének 8000 forintnyi hátralékos részét. Izabella a király kegyességét külön levélben köszönte meg, hanem azért egyidejűleg keserű panaszt emelt Castaldonál megbízottjai ellen, a kik Oppeln jövedelméből (hihetőleg árfolyam-különbözet folytán) közel 500 aranyforintot vontak le neki, a miért kéri a tábornok közbenjárását Ferdinándnál, hogy ne küldjön többé hozzá ilyen udvariatlan biztosokat, a kik tiszteletlenül viselkednek vele, a királynéval szemben, és olyan szőrszálhasogatók, hogy egy krajczárt négy felé osztanának.[2] Csoda-e, ha ez újabb kellemetlen tapasztalata megerősíté ama meggyőződésében, mely csak nemrég (deczember 15-ikén) abban a keserves kifakadásában tört ki, hogy: alig várja, hogy szabaduljon ez áldott országtól és átkozott lakóitól!

103. MÁRIA KIRÁLYNÉ EMLÉKÉRME.

[1] A biztosok Ferdinándhoz Kassáról, 1551 november 27-ikén; Werner sajátkezű fogalmazványa az orsz. levéltárban, a Történelmi emlékek B osztályában, és Werner október 12-iki és november 24-iki levele Kassáról, a bécsi kamarai levéltár «Siebenbürgen» osztályában.

[2] Izabella Castaldohoz 1552 január 4-ikén; Bucholtz, Geschichte der Regierung Ferdinands, IX. k. 583. l., utána Huber, id. m. 8. l.

Így érte az özvegy királynét az újév, remélve, hogy nemsokára majd csak kiszabadul fogsághoz hasonló helyzetéből, s hogy tán a király is teljesíti lassanként igéreteit, melyekért országától meg kelle válnia. De legalább nem volt oka többé neheztelnie arra, ki bújdosásának eszköze vala, mert György barát, a kitől — saját szavai szerint — úgy félt és reszketett, «mint a farkast látó bárány», már nem élt. A még mindig nagy befolyású, veszedelmessé vált embert, ki időközben a bíbornoki kalapot elnyerve, a pápák után legmagasabb egyházi méltóságra emelkedett, féltékeny vetélytársának, Castaldonak emberei (1551 deczember 17-ikén, alvinczi kastélyában) ölték meg, Ferdinánd meghagyásából, a mint ezt a római király a pápához intézett «igazoló» levelében őszintén bevallá [1] és az udvarában lévő nuncziusnak, Martinengo apátnak is kijelenté [2] ismételten.

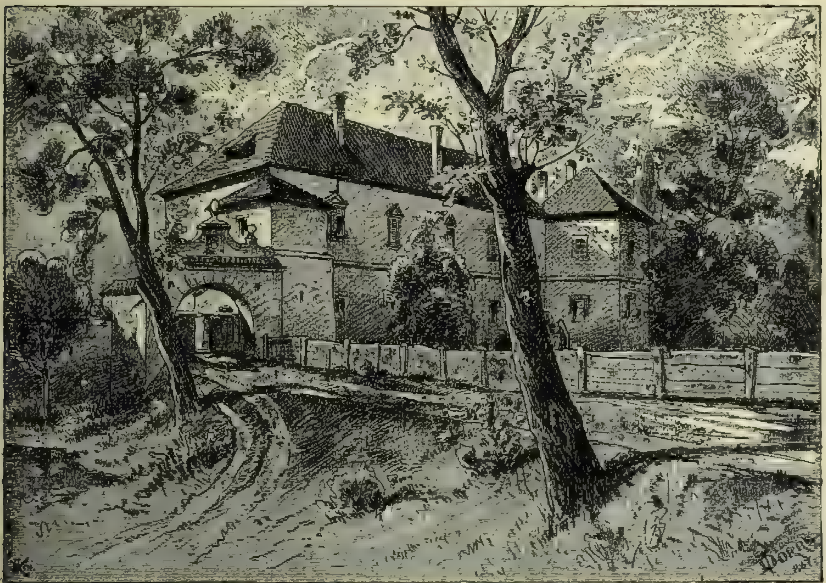
A gyalázatos orgyilkosság hírét Izabella éppen újév napjára vette Castaldotól, és ámbár — mint fenti leveleben írja — a barát váratlan halála annyira meglepte, hogy még akkor is alig hihette volna, ha személyesen látja vala a dolgot, nem tagadja örömét, mert így Erdély birtoklása is biztosabban nyugszik a római király kezében; mivel — hogy őszinte legyen — fájt neki felmagasztaltnak, s valósággal királynak látnia azt, a ki keserves sorsának okozója volt. Áldást kíván azokra, kik az igazságot szeretik és boldogságot azoknak, kik az árulókat büntetik; de azért vallásos lelke mégis megnyugodott a végzetben, mely őt a mindenható barát halálával megbosszúlta. Hisz sok évi nélkülözése, szenvedése okozóját látta benne, s neki tulajdonítá egész nyíltan Budavára elvesztését is, valahányszor az eszébe jutott, s róla nyilatkozhatott.[3]

[1] Egykorú másolata megvan a György barát megöletése után indított pör aktái közt; a római vatikáni levéltár angyalvári csoportjának id. kötetében.

[2] A nunczius ugyanis a pápa rendeletére vizsgálatot akart indítani a gyilkosság okozói és részletei kiderítésére; de ez Ferdinándnak nem volt ínyére «dicendo cio non le piacer per molte cause, aggiungendo queste formal parole, quasi un poco alterata, che a Sua Santità potera bastar di creder alla parola Sua, che giustamente lei havesse fatto morir frate Giorgio, considerendo la cattiva vita di lui...» Badoer 1552 február 26-iki bécsi jelentéséből; az id. velenczei k. 511. l.

[3] Izabella erről gersei Pethő Jánosnak és gyerômonostori Kemény János erdélyi vice-vajdának is nyilatkozott; vallomásaikat lásd: M. Tört. Tár, 1. k. 251. l. és 18. k. 11. l.

Érdekes levele további részében Izabella arra kérte Castaldot, hogy szerezze vissza neki a barát hátrahagyott kincstárából néhai ura, János király és fia tárgyait. S mikor titkára a kérvényt aláírásra elibe terjeszté, meg nem állhatta, hogy oda ne bigygyeszsze sajátkezűleg még e gúnyoros sorokat: Ha egyebet nem kaphatunk, küldjön legalább valamit ez ócska bundás szent ereklyéiből, pl. láb-körmeiből, melyeket annyiszor nyujtott felénk

104. GYÖRGY BARÁT ALVINCZI VÁRKASTÉLYA.

(t. i. jóformán csókra) és áldott légyen Isten, hogy nem lett belőle pápa.[1]

Míly erővel nyilatkozik meg e pár sorban a sokat szenvedett királyné gyűlölete és keserve egyaránt!

Még ennél is gúnyosabb, sőt határozottan visszataszító Izabellának az a modora, melylyel két hét mulva egyik szolgáját azért küldi az olasz tábornokhoz, hogy újabb részleteket tudjon meg tőle a barát haláláról, a kit szörnyeteg-állatnak nevez, mely

[1] Izabella levele nyomán Horváth Mihály, Frater György 369. l. Hanem ő a királyné sorait úgy értelmezi, hogy a barát «foltos bundájából» kér egy darabkát.

szárazságot és szelet, vihart támaszt, s hálát ad Istennek haláláért, a mi olyan volt, mint a varangyé, mely élve mérgez és döglötten gyógyít. A bosszú érzetének kifakadása volt ez, hanem aztán felülkerekedett lelkének nemesebb érzése, mert «pár nap mulva keservesen megsiratta» a barátot, már csak azért is, mivel sok jelből azt látta, hogy űzelmeivel a barát csakugyan vissza akarta fiával Erdélybe téríteni.[1]

De nemsokára ütött kassai tartózkodásának órája, s a mit Izabella annyira óhajtott és a nunczius által is sürgetett,[2] Oppeln átadásával bekövetkezett. Ez az átadás három napi alkudozással 1552 január 17-ikén ment végbe Oppeln városában, melynek rendjei a hűségi esküt is letették Izabella megbízottjai előtt. Indulása így csak a király követei és Serédi György sárosmegyei főispán, az új kassai kapitány megérkezésén s a lengyel király intézkedésén múlt, a ki illő elszállíttatásáról gondoskodott. Végre a biztosok is megérkeztek: Werner és rokona, Rakovszki György túróczi jogtudor, január 25-ikén pedig Serédi is bevonult 300 gyalogosból és ugyanannyi lovasból álló kíséretével. A királyné erre 27-ikén reggel összehívatá a városiakat a piaczra, s miután a beteg Czéczeyt s a két várnagyot, meg a kassai bírót és tanácsot feloldta hűségi esküjük alól,[3] nagy ünnepségek közt átadta a vár és város kulcsait Wernernek, a ki azonnal Serédit iktatta be a kapitányságba.[4] Átnyújtotta neki a bástyákon és falakon lévő ágyúk, mozsarak, szakállasok és a lőszer leltárát is,[5] de a meglévő gabona-készletet a királyné nem akarta átadni, hanem szétosztotta amaz ürügy alatt, hogy 600 forintnyi adósságát törleszti vele.[6] Ezek után Izabella könyezve jelenté ki lengyel tol-

1 Szemtanúk előadása szerint; Badoer 1552 február 17-iki jelentése Bécsből az id. velenczei k. 506. l.

2 Badoer 1552 január 23-iki jelentése Prágából; ugyanott, 500. l.

3 Izabella oklevele Kassáról 1552 január 27-ikéről; Tört. Tár, 1901. évf. 113. l.

4 Werner és Rakovszki útasítása Ferdinánd megbízásából Serédi György számára, 1552 február 8-ikáról; u. ott, 117—9. l. Serédi hűségfogadalma 474—475. l.

5 Ezt 1552 január 17-ikén készítették; eredetije a bécsi udvari kamarai levéltár «Hungarn» osztályában, hibás másolatról közölve: Tört. Tár, 1901. évf. 121—3. l.

6 Wernerék jelentése Eperjesről 1552 február 14-ikéről; a bécsi kamarai levéltár id. helyén.

mácsa útján, hogy ő íme teljesíté az egyezség feltételeit, és ugyanazt reméli Ferdinándtól is. Majd összeszedvén magát, saját szavaival kérte Werner közbenjárását Petrovics érdekében, hogy Munkács átadásával ne késlekedjék Ferdinánd.[1] Erre kocsira ülve kis fiával s holmijával, reggeli 9 órakor «sírva el-kiindúlt» Kassáról (a lengyel marsall által leküldött szepesi szekeresekkel) Sléziába,[2] a nagy bizonytalanságba.

II.

Izabellát útjában udvari hívein kívül Thurzó Ferencz nyitrai püspök 50 lovassal, Perényi Ferencz 25 lovassal és ugyanannyi gyalogossal, valamint Castaldo Alfonz kísérte el őrség-fedezetével. Lengyelországnak tartott, ugyanazon az úton, melyen egykor (13 évvel ezelőtt) boldog reményekkel jött be ez országba, melyben annyi csalódás érte. Eperjesen, Sandecen át Krakóba ment, hová nagy lassan február 9-ikén érkezett, a városi tanács által elibe küldött lovasoktól kísérve.[3] Útja kellemes volt, mert mindenütt gondoskodtak kényelméről a közbeeső pihenő vagy éjjeli szállásokon. Eperjesig maga Werner[4] s az öreg Petrovics is elkísérte, a ki aztán harmadnap (január 29-ikén) itt vette át Wernertől Munkács várát.[5]

Ó-Sandectől, a határszéli lengyel városkától fogva a lengyel király biztosai vitték tovább Krakóba, melynek tanácsa nagy ünnepélyességgel és ajándékokkal fogadta. Izabella egy hetet pihent itt a waweli palotában, melyben boldog leányéveit töl-

[1] Werner 1552 január 27-én Kassán írt jelentése Ferdinándhoz; er. fogalmazványa az orsz. ltárban, a Tört. Emlékek osztályában.

[2] Ezt az egykorú Székel István is feljegyezte «Chronica ez világnak jeles dolgairól» cz. műve (Krakó, 1559.) 235. lapján. Más egykorú feljegyzés (János királnét fijával kildék Sleziába 1552) a Magyar Könyvszemlében, 1895. évf. 251. l. és Tinódi, id. m. 59. l.

[3] Eredeti feljegyzés 1552 február 13-ról, a krakói városi levéltár számadási kötetében.

[4] Werner id. jelentése január 27-ikéről.

[5] Petrovics hitlevele e napról Eperjesről, hogy Munkácsot várnagyaival és tisztjeivel együtt Ferdinánd hűségében megtartja; egykorú másolata a Magyar Nemz. Múzeum levéltárában.

tötte, s a mint viszontlátták, bizony sokaknak eszébe jutott, hogy beteljesedett az együgyű Stanczyk mondása . . . és a hazatért magyar királyné három fiatalabb nővérének nem igen volt mit irígyelnie férjhez ment nénjük sorsán.[1]

105. NOVICAMPIANUS ALBERT SÍREMLÉKE KRAKÓBAN.

Aztán odább indult északnyugati irányban (hogy találkozzék királyi testvérével) Krzepice felé,[2] honnan Magyarországból jött

[1] Przezdziecki, id. m. 1. k. 96. l.

[2] Izabella 1552—56 közti oppelni és lengyelországi tartózkodásáról a lengyel irodalomban röviden Wierzbowski Teodor írt: Uchańsciana, v. k. (Varsó, 1895.) 135—142. l. Bővebben tárgyalja Izabella életének e Lengyelország köztörténetébe vágó korszakát «Przyjazd Izabelli do Polski»

kísérői közül Perényit haza engedte. Útjában Izabella megszállott Liubochnián és Rabstyn várában, hol a király költségén élt.[1]

Zsigmond Ágost király február 27-ikén indult a piotrkówi országgyűlésről rég nem látott nénje látogatására, a kinél márczius 4-ig maradt, felújítva társalgásuk közben az eltelt évek búját-baját s gyönyörködve szépen fejlődő fiában. Izabellára e látogatásnak nagy hatása volt, mert megnyugtatta s lecsillapította izgatott kedélyét. Belátta maga is, hogy legjobb lesz mielőbb elfoglalnia oppelni birtokait s onnan sürgetni Ferdinándot az egyezség teljesítésére, melynek reá eső részét a királyné — odaérkezésével — beváltotta. Megnyugodott fia: János Zsigmond neveltetése ügyében is, mivel a király kis unokaöcscse mellé Novicampianus Albert doktort, a híres krakói mestert szemelte és rendelte ki. A lengyel Nowopolski neves ember volt; egyetemi tanár, elsőrendű anatomus, fiziologus és egyúttal theologus, kinek «A teremtésről» írt műve csak nemrég jelent meg,[2] és irodalmi működését a magyar királyfi mellett is szorgosan folytatta.

Erre ismét felkészült Izabella s a sléziai Rosenbergen át, néhány napi kocsizással, márczius 12-ikén délben[3] végre beérkezett Oppeln várába, fia herczegsége fővárosába, melyért neki szép gyulafejérvári palotáját el kelle hagynia. De míly csalódás várt itt reá! Szegény Loboczky, úgy látszik, sok mindent elhallgatott, a miről a királynénak személyesen kellett meggyőződnie. Felháborodásában egész lelke keserűségét kiönté Ferdinánd hazatérő két követe, Herberstein Zsigmond és dr. Lang János előtt (kik néhány órával utána érkeztek) s a nyitrai püspök jelenlétében. Inkább adtak volna neki — úgymond — tízet János király

czímen Szujski, id. m. II. k. 329. lapján, az (1885—86-ban megjelent) V. k. 49—50. és 365—373. s a VI. k. 260—273. lapjain, a bécsi állami levéltári íratai egy részének felhasználása alapján.

[1] Ellátása került itt Pol. fl. 175/27. Kellett asztalára a többek közt: marhahús, 12 nyúl (ára fl. 2/12), szárnyas, pisztráng, potyka, 3 hordó magyar, 1/2 hordó malmazia-bor, 20 ejtel sör, 3 fazék vaj, 100 tyúk (darabja 1 1/2 garas) és 50 kappan per 3 garas. (A varsói főlevéltár 163. sz. udvari számadási kötetéből.)

[2] Kopera Felix, Spis druków epoki Jagiellońskiej (Krakó, 1900.) 161—2. lap, a Czapsky-könyvtár példányáról.

[3] Herberstein id. önéletírása 393. l. Kiadta Kovachich is Budán, 1805-ben.

egykori hetvenkét vára közül Oppeln helyett, melyben — nevén kívül — semmit sem talált abból, a mit neki róla lefestettek. Látja, hogy rászedték a nagyhangú ígéretekkel, de tudja, hogy *egy* már megbűnhődött azért, a mit ő szenved és kéri Istent, segítse meg azok ellen, kik őt érdemetlenül megcsalták és e nyomorúságra juttatták! Ezt a királyné nyilvánosan adta elő,[1] úgy, a mint lelkéből kitört, de ép íly kíméletlenül nyilatkozik abban a két levelében is, melyet Ferdinándhoz és Castaldohoz intézett, tartózkodás nélkül ecsetelvén bennük tapasztalatainak benyomásait. Kipihenni remélte itt — úgymond — hányattatása fáradalmait, de még nem telt el nap sírás és könyhullatás nélkül, ha szerencsétlen, elhagyatott sorsára gondol. Oppeln kívül-belül puszta, s az omladozó, fával felpeczkelt kastély jóformán üres, mert Posadowski, a herczegség eddigi tiszttartója mindent elhanyagolt és kipusztított a gazdasággal, melyben semmi szarvasmarhát nem talált, s a halastavakkal együtt, melyek üresek. Nemcsak vetőmagot és élelmi szereket, de házi eszközöket: asztalt, széket és ágyakat is kellett vennie, mert még az sem volt, a mire fiával fejét pihenésre hajtsa. Podgyásza, czók-mókja még azon módon hever szekereken, a hogy jött, mivel nincs hová lerakassa. A herczegség jövedelme is oly csekély, hogy abból nem élhet meg, hisz (az igért 25,000 magyar forint helyett) az legfeljebb 7300 forintra rug, holott a kastély és a gazdasági berendezés fentartása maga legalább 10,000 forintot igényel. Élelmi szerekben is hiányt szenved, és ilyen kilátások mellett kénytelen anyjához vagy királyi fivéréhez költözködni, a kik szívesen fogadják.[2]

Izabella panaszolkodása éppen nem volt túlzott. Már maga az Erdélyért cserében kapott tartomány kicsinysége is meglepte, s igaza van egy későbbi szász krónikásnak, hogy a két herczegségnél két erdélyi szék, sőt még két vármegye is nagyobb volt,

[1] A nyitrai püspök jelentése Ferdinándhoz élő szóval, Oppelnből hazatérve; Badoer 1552 márczius 23-iki tudósítása Pozsonyból; az id. velenczei k. 525. l.

[2] Izabella királyné Oppeln várában írt 1552 márczius 20-iki és 24-iki, valamint fia és Loboczky levelei alapján, a bécsi állami levéltárban; felhasználva Barabás regestáiban: Tört. Tár 1891. évf. 655. l. és már előbb Huber id. munkájában, 9. és 11. l.

mert területük még akkora sem, mint pl. Kolozs és Nagy-Küküllő megyéké, a külön Münsterberg pedig félakkora sincs, mint Kisküküllő vármegye. Az oppelni herczegi kastély az Odera folyó Ostrowek nevű kis szigetén állott, húsz év óta úgyszólván lakhatatlan állapotban, mióta utolsó gazdája, a Piastok házából

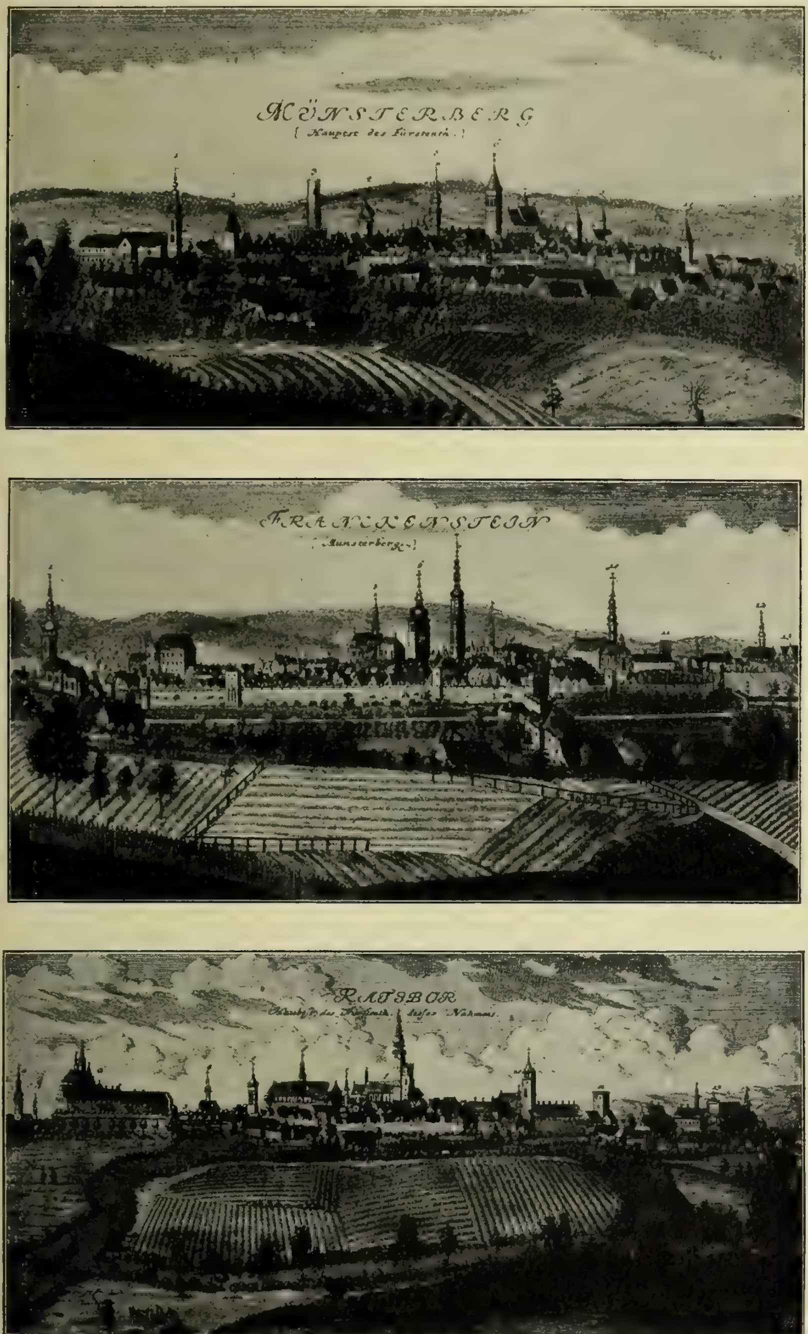
106. HERBERSTEIN ZSIGMOND.

való János herczeg meghalt. A kor lakásviszonyaihoz képest a kétemeletes épület elég kényelmes lehetett valamikor, mert minden során három-négy szobája volt, de most valamennyi szellős, gondozatlan és barátságtalan. A szigettel átellenben terült el maga a kőfallal kerített város. Közel háromszáz házában leginkább munkás polgárok és mesteremberek laktak, kik a

városi tanácsnak fizetett adón kívül herczegüknek is adóztak, természetben. A város is adózott neki, de alig 120 forint körül, s azonkívül tartozott a kastélyba szállítani évenként 6 oldal szalonnát, 6 sonkát, 24 kappant és karácsonyra, meg húsvétkor 2—2 kanna bort és sört. Mindez tehát nem mondható valami fényes jövedelemnek (még a hídpénzt és vámot is hozzátoldva), kivált hogy az élelmi szerek ára is felszökött ez időben. Így pl. egy véka búza 16 garas, a rozsé 15, a zabé 7 garas, egy ökör $3\frac{1}{2}$ s egy tehén 2 forint volt.

Izabella hamar belátta, hogy ilyen viszonyok mellett lehetetlen lesz itt élnie, hacsak éhezni nem akar. Ezért, nem törődve Ferdinánd amaz óhajával, hogy cserében kis leányáért fiát nevelésre udvarába küldje,[1] anyja és fivére egymást érő hívására elhatározta, hogy a lengyel királyi udvarba vonul. Hanem előbb egy kis körútat tett e sokat magasztalt herczegségekben, hogy legalább megismerhesse. Április elején Münsterbergbe sietett, mely Oppelntől nyugatra fekszik, az Oder egyik mellékfolyója partján. Innen virágvasárnap estéjén ért a szomszédos Frankensteinba, hol másnap mindkét herczegség rendjei ünnepélyesen meghódolván neki, helytartójául megerősítette addigi hivatalában Oppersdorf Györgyöt, a ki Magyarországon is járt volt. Hazatérő útjában egy napra benézett a közeli kamenzi zárdába, honnan Neisse érintésével, keleti irányban haladva jutott haza. Nagypénteken (április 15-ikén) már ismét Oppelnből ír, s ott töltvén a húsvéti ünnepeket, újra felkészült és a rosenbergi úton királyi öcscséhez érkezett Piotrkówra, a ki elébe ment udvarával és ajándékokkal fogadta. De Izabella ezúttal csak néhány napot időzött a lengyel királynál, kivel együtt május elsején indult tovább, s nagy pihenőket tartva, hetednapra jutott Varsóba. Udvari emberei közül nagybetegen hagyta hátra a derék Bábay

[1] Ferdinánd király Izabellának, Bonának és a lengyel királynak is írt egyidejűleg ez ügyben, de egy magyar nemes kereken kijelenté, hogy kívánságának teljesítése kész oktalanság lenne, a mi Izabelláról nem tehető fel; Badoer 1552 márczius 8-iki jelentése Pozsonyból, az id. velenczei k. 517. l.

107. MÜNSTERBERG, FRANKENSTEIN ÉS RATIBOR

Pétert, a ki lengyel felesége szüleinél keresett enyhülést, de két hét mulva (1552 május 12-ikén) meghalt, s porai távol hazájától, a piotrkówi székesegyházban nyugosznak.

Bona királyné egy napi járóföldre ment elibe gyermekeivel Izabellának Plockóig, s ott látta viszont — tizenhárom év mulva — özvegy leányát és kis unokáját. Az élénk gyermeket (ki mellett Novicampianus mester már elfoglalta nevelői tisztét) nagyon megszerették a varsói udvarban, hol mindent elkövettek, hogy szórakoztassák és kedvében járjanak. Így a többek közt június elején elvitték a közeli sochaczowi rengeteg-erdőbe is, hogy bölényt láthasson. S hogy az már akkor is milyen ritka volt, jellemzően mutatja a király rendelete, mely szerint ha Izabella

D. O. M.

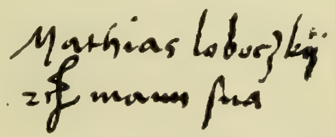
Strenuus ac Generoſus D. PETRVS BABAY Vngarus, Eques auratus, Conſiliarius Sereniſs. Reginæ Vngariæ Iſabellæ &c. homo ſingularis prudentiæ & ingenij, magnæ itidem virtutis inconcuſsique animi, vt qui omnibus relictis, caſibus fortunæ ſeſe exponens, per terras alienas, filium Hæredem & Iſabellam relictam Seren. olim Ioannis Regis Vngariæ ſecutus placida hic demum pace quieſcit.
Anno Domini M. D. L. II. XII. Maij.
Anna Gaiowſka Marito ſuo longe amantiſsimo lugens poſuit.

108. BÁBAY KIS PÉTER EPITAPHIUMA.

fiával netalán vadászni akarna a nemes állatra, csupán egyetlenegyet szabadjon megölniök. A király egyszersmind mintegy szükségéről gondoskodván, ünnepélyes okíratban ad menhelyet nővérének, «a ki a sors és szerencse állhatatlansága folytán Magyarországon biztonságban nem lehet», neki rendelvén a sanoki kapitányság összes jövedelmét.

Izabella nem remélt, váratlan elútazásának híre kellemetlenül lepte meg Ferdinándot, mert bár (részben akaratán kívül eső okok miatt) nem is volt képes a szegény trónvesztett királynét megelégíteni, még sem lehetett ínyére, hogy a lengyel királyi udvarban tartózkodják, mely iránta soha sem volt elég őszinte és barátságos indulatú. Bosszantotta sléziai kormányának ügyet-

lensége, hogy nem tudta ígéretekkel vagy apró szívességekkel rávenni Izabellát, hogy fiával veszteg maradjon az oppelni herczegség vagy Frankenstein területén. Zsigmond Ágost híve volt ugyan a fejérvári egyezségnek, s most is annak végrehajtását sürgette Padniewski kanonok útján,[1] de Bécsben tudták, hogy a lengyel udvar mindent el fog követni Izabella érdekében. Hiszen hívei különben is ébren álltak Erdélyben, hol Ferdinánd befolyása és tekintélye György barát halála után és Castaldo éhező idegen zsoldosainak rablásai folytán hihetetlen módon aláhanyatlott. A meggyilkolt barát politikája kudarczot vallott és reménysége nem valósúlt meg. Az erdélyiek hamar megelégelték a «keresztyén» segítséget és nyílt titok volt már az újév elejétől kezdve, hogy török, lengyel és moldvai segélylyel vissza akarják hozni János Zsigmondot és anyját, a mi a szultánnak is egyenes kívánsága volt. Egész határozottan megírta ezt Ferdinándnak,[2] a ki idején értesült a budai basa közvetítésével megindúlt mozgalom minden részletéről. Így nem csodálhatjuk, ha azon gyanakodott, hogy Izabella «panaszolkodása alatt valami egyéb ok rejlik», hisz, ha oppelni kastélyában nem lakhat — mondá — ott van szép frankensteini vára, mely igen kedves fekvésű s benne a legszebb rezidencziája lehet.

109. LOBOCZKY MÁTYÁS ALÁÍRÁSA.

Pedig a szerencsétlen, csalódott királyné panasza igazán őszinte volt, s ekkor még éppen nem remélte, hogy sikerüljön Erdélybe visszatérnie, melynek tervével még sem ő, sem a varsói udvar nem törődött. Egyelőre még hittek a bécsi udvar őszinteségében, s ezért Izabella elútazása előtt Oppelnből Ferdinándhoz küldte udvarmesterét, Loboczkyt, hogy valahára véglegesen rendezze már a fejérvári egyezség teljesítetlenül maradt

[1] Zsigmond Ágost útasítása Padniewski Fülöphöz Krakóból, 1552 április 25-ikén; a M. Tud. Akadémia történelmi bizottsága moszkvai másolataiban.

[2] Ferdinánd április második felében vette a szultán e levelét; Badoer 1552 április 25-iki jelentése Linzből, a velenczei k. 537v. l.

pontjait. Természetes, hogy nem szívesen fogadták és augusztus vége lett belőle, mire 17 pontba foglalt végzést kapott előterjesztésére. Az első két pont udvariassági szóbeszéd, hogy a király örvend Izabella szerencsés megérkezésének, és iránta való hűségét úgy hálálja meg, hogy atyai szíve szeretetét érezhesse. Erre áttér a tárgyra.

Hogy Oppelnben Izabella a várkastélyt és melléképületeit olyan romladozó állapotban találta, annak nem ő, hanem volt tulajdonosainak hanyagsága az oka. Ott van helyette a szintén átadott Münsterberg és Frankenstein, hol kényelmesen élhetne; mire Loboczky azt felelte, hogy a lakóházak ugyan jók, de a vidék szegénysége és terméketlensége miatt ott nem lehet lakni.

Alig hihető, hogy Oppeln jövedelme (4. pont) csak 7000 frt lenne, de hajlandó biztosokat kinevezni, hogy azt Izabella embereivel a herczegség tíz évi számadásaiból közösen állapítsák meg, s az esetleges hiány kiegészítését 25.000 frtig Ratibor jövedelméből újból ígéri. Ebbe Loboczky is belenyúgodott, csak azt kívánta, hogy a küldendő biztosok Ratibor tényleges átadására is fel legyenek hatalmazva. Követelte egyúttal a csonkán átadott oppeln-ratibori herczegség integritásának visszaállítását, mivel azokból két sléziai nemes egész részeket elfoglalt.

A biztosok (5—6. p.) szerezzenek felvilágosítást arról, mi lett János király és György barát kincsével; a barát kevés hagyatékáról van ugyan leltára, miként a Váradon talált ezüstneműről is, de abból a királyné ne kívánjon semmit, mert az «jure hungarico» őt magát illeti, s részben fel is használta a keresztyénség érdekében hadi czéljaira.

A 100,000 frtért, melylyel Ferdinánd Izabellának tartozik (7—8. p.) és melyet a királyné neki birtokokért felajánlt, ezúttal nem inscribálhat semmi jószágot, de hajlandó feléért fekvőséget, feléért pedig évi 5 °/₀ kamatot biztosítani neki a vám- és egyéb jövedelmekből. E helyett Loboczky az adósság teljes kifizetését kívánta, hogy azzal a pénzzel a királyné szomszédos birtokokat vásárolhasson. Ezt Ferdinánd a cseh rendek tudta nélkül lehe-

tetlennek tartotta s újra azt kérte, hogy (tekintettel nagy hadi költségeire) hagyja még egy évig nála a pénzt, mely után ez évre 6000 frtot fog számára kiutaltatni. Ebbe a királyné belenyugszik, s pénzét továbbra is nála hagyja, de kamat nélkül, «minthogy soha semmiféle őse kamatból nem élt», s kamatot az eltelt időre sem kíván tőle.

Az Erdélyben és Kassán maradt ágyúkért (9. p.) és lőszerért hasonlóval vagy pénzzel fogja a királynét kielégíteni. Ép úgy beleegyezik abba is, (10., 13., 15. és 16. p.) hogy az oppelni herczegség investiturája János Zsigmond törvényes koráig elhalasztassék. De azt a kérést, hogy Oppelnt és lakóit mentse fel minden adó, katona-kötelezettség és szolgálmány alól, történeti érvei daczára sem teljesítheti a cseh rendek hozzájárulása nélkül, ép oly kevéssé, mint azt, hogy a király a legközelebbi cseh országgyűlésen János Zsigmondnak a többi sléziai herczegekkel szemben valami külön előjogokat eszközöljön ki. Azonban ki fogja állíttatni a cseh kanczellária által a már adományozott és adományozandó birtokokról úgy Izabellának, mint fiának a megerősítő oklevelet. A mi pedig végűl a királyné (Veres János szebeni polgármestertől vett) 750 frtnyi kölcsönét illeti, elrendelte annak kifizetését.[1]

Izabella udvarmestere jól tudta, mennyire becsülheti ez igéreteket, s bár a bécsi udvar fellélekzett, hogy lerázhatta nyakáról az erélyes, kitartó lengyel diplomatát, a ki a tavasz óta zaklatta minden hívatalban, mégis aggodalmaskodott a bekövetkezhető veszélyek miatt. Más eszköz híján most is bíztatással éltek, a mennyiben meghagyták Castaldonak, hogy ismételten nyugtassa meg a maga részéről is Izabellát és anyját. Ő azonban

[1] Ferdinánd k. n. felelete Loboczky «magister curiae» előterjesztésére J. Jordanus és J. Jonas D. vice-cancellarius aláírásával. Eredetije gr. Kemény Józsefnél: Erdély története eredeti levelekben, I. k. 9—20. l., az Erdélyi Múzeum-Egylet kézirattárában. Fogalmazványáról ismertette Huber, id. m. 13—15. l. Barabás regestái, 288. l. (Ferdinánd felelete 1552 augusztus 29-ikéről,) 291., 474—6. l. De legelőször írt róla — a kolozsvári példány alapján — bár vázlatosan gr. Mikó Imre, Erdély különválása Magyarországtól, (Pest, 1860.) 98—99. l. és Jakab Elek, id. h. 143. l.

meg volt róla győződve, hogy ez nem használ és nyíltan meg is írta Ferdinándnak, hogy Bona igyekszik ugyan leánya ügyét «jó útra terelni, de gondolja meg ő Felsége, hogy asszonynyal van dolga»; a mihez bátran hozzátehette volna még: a ki egyúttal anyja! Így természetes, hogy szívén viselte leánya ügyét, kinek érdekében minden követ megmozgatott, egyenes összeütközésbe jutván gyakran király-fia intézkedéseivel. Előbb Castaldo útján igyekezett hatni a bécsiekre, a midőn megírta neki, hogy leánya nagyon elégedetlen, látván, hogy ígéretekkel tartják, holott a római királynak tettekkel és nem szavakkal kellene ígéreteit beváltani, talán annyival is inkább, hogy egy özvegy asszonynyal és árvával van dolga, a kik odaadó szeretetükben őt atyjuknak tekintik. Meg hogy Izabella és fia olyan végszükségben van, hogy ha ő nem tartaná anyaszeretetből, s hogy azzal is szolgálatot tegyen a római királynak, a legnagyobb nyomorba sülyedne. De egyenes beszédű, szókimondó asszony volt, s így magának Ferdinándnak is írt, kérve, ne nehezteljen azért a rokoni szeretettel nyilvánított *asszonyi tanácsáért*, hogy a míg leányát és fiát lehető gyorsan meg nem elégíti, bajosan fogja Magyarországot csendességben megtartani!

110. CASTALDO NAGY PECSÉTJE.

Ilyen hangulatban találta a két királynét Loboczky, s midőn jelentést tett hosszas küldetése eredménytelenségéről úrnőjének, elkeseredésében egész leplezetlenül értésére adá Ferdinándnak elégületlenségét. Kiszínlette birodalmából — írja október 1-én Varsóból — s még azt a keveset sem teljesítette, a mit ígért, «mintha bizony megdícsérnék érte a keresztyén fejedelmek»; pedig, ha akarja, teljesítheti vala. Keserűen tapasztalja, menynyire hiábavaló volt ígéreteiben bízni, a miért fiával anyja váraiban kénytelen éldegélni. Castaldohoz pár nap előtt írt levelében meg úgy nyilatkozik, hogy szerencsétlen, és elégedetlensége

leírhatatlan, látván, hogy eddigi türelme nem használt, s a király Szent-Mihály napra csak azért küld biztosokat Oppelnbe, hogy felbecsüljék a levegő madarait s a vizek halait,[1] hogy jövedelmét az általa kimutatott 7000 frtnál magasabbra fokozzák.[2] Ennek daczára, hogy a tárgyalásokban személyesen részt vegyen, meg a pestistől féltében is, pár hét múlva eltávozott Varsóból. Hanem útközben érte ottani tisztjeinek értesítése, hogy Oppelnben éhen halna, annyira üres a kamarája s olyan drága lett minden (pl. egy köböl zab egy frtnál is több,) hogy kénytelen volt feleúton dobryczycei kastélyában megszállani és később visszatérni rokonaihoz, a királyi udvarba.

La sventurata Ysabella, így írja alá magát ez időben egyik panaszos levelében! És mivel «a boldogtalan» királyné belátta, s bizonyára környezete is figyelmeztette, hogy a pénzzavarokkal küzdő Ferdinánd ígéreteiben nem bízhatik, komolyan kezdett foglalkozni az Erdélybe való visszatérés gondolatával. Meggyőződése volt, hogy ő — saját szavait idézve — nem megrontója a békeszerződésnek, melynek pecsétes levelét gondosan elzárva őrzi; de sokáig nem élhet ígéretekkel és szép szavakkal, a mikkel Bécsből tartják. Sokat fáradnia nem is kellett, hogy czélt érjen, csak megragadnia a segélyt kínáló kezet, melyet a török, a franczia s az erdélyiek nyujtottak feléje. A siker föltétele megkívánta azonban, hogy minden a legnagyobb titokban történjék, s ha valami mégis kitudódik: tagadni kell a legerélyesebben.

Igaz, hogy e politikának lett az eredménye, hogy nem hittek neki a bécsi udvarban, mely ezentúl még kevésbbé gondolt őszintén a fejérvári egyezség teljesítésére; hanem azért visszajuttatta pár év múlva Erdélybe, hová most már gondolata minden szálával vágyakozott vissza. Hisz ott — bár kicsiben —

[1] Ezt a hasonlatot Centorio is felhasználja (id. m. 174. l.) úgy látszik, ura, Castaldo tábornok levelezéséből, de korábban, Loboczky Mátyás első bécsi útja leírásánál használva.

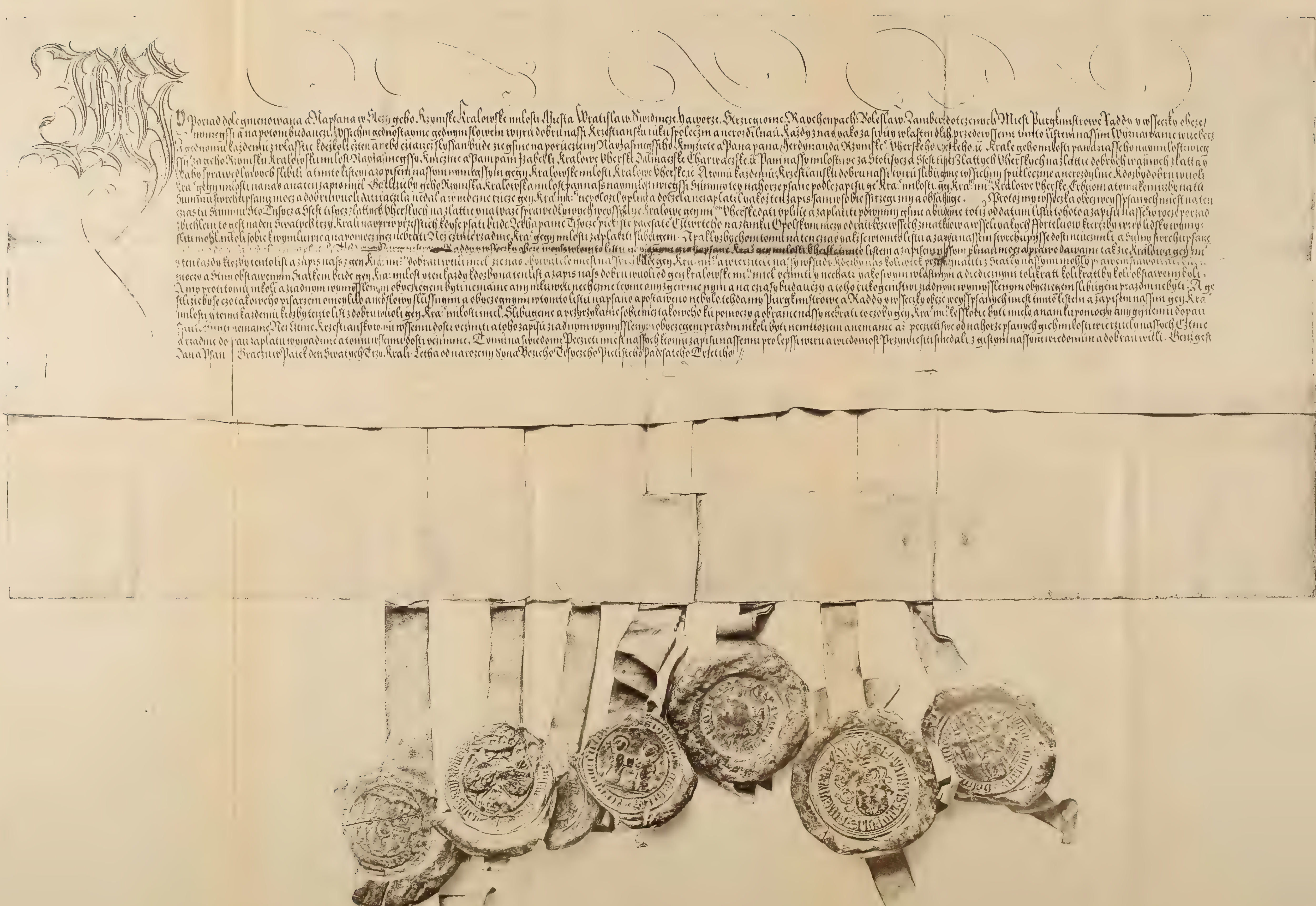
[2] A bécsi állami levéltárban lévő eredetiek után Barabás regestái, id. h. 483. l. Huber, id. h. 16. l. Továbbá Hatvani (Horváth) Mihály, Erdély állapota s Izabella viszonya Frater György halála után: Történelmi zsebkönyve, (Pest, 1859.) 469. l. és Bucholtz, id. h. 322. l.

mégis csak *királyi* udvara volt s királynőként élhetett, míg itt önállóan nem szerepelhet, vagy legfeljebb csak *harmadik* helyen: mindenható anyja s a mindenkori lengyel királyné után. Meg aztán ismerte Erdély gazdagságát s tudta, hogy nem él már a fösvény György barát, a ki udvartartása fényét és költségeit sokszor a legdurvább módon korlátozta.

A nyáron (augusztus 21-iki levelében) Izabella még arról biztosítá az öreg Castaldot, hogy mióta Magyarországot elhagyta, semmit sem tett visszatérése érdekében, mivel hűségesen ragaszkodik a békefeltételekhez. Ezért sem nyíltan, sem titokban nem «praktizált» a törökkel, sem mással, s ha a török mégis levéllel kereste fel, ez az ő dolga, a mit nem akadályozhatott meg. De őszre kelve már másként gondolkozott. Elhatározólag hatott reá Delavigne, II. Henrik franczia király követének látogatása, a ki ura közbenjárását ajánlta fel érdekében a szultánnál, hogy fiának visszaadja atyja birtokait, mivel a király — miként írta — ezt a támogatást nemes és nevéhez méltó dolognak tartotta, ama barátság emlékeért is, mely atyját János Zsigmond atyjához fűzte. Aztán felkeresték (a porta parancsára) a moldvai és havasalföldi vajdák követei, s az újévben már azt üzeni az erdélyi rendeknek, hogy azért «kénytelen ő magára és fiára gondot viselni», mivel a királynak nincs módja őket kielégíteni s jövőben még kevésbbé fog Erdélyről gondoskodni tudni.

Ez az 1553-iki újév Krzepicén érte Izabellát, hová (a varsói pestis elől) télire húzódott, kibővített udvarával. Tanácsosai közé felfogadta a meglévőkhöz Jordán Jánost, de nélkülözte orvosát, a kellemes modorú Blandratát, kit a honvágy annyira gyötört, hogy 1552 őszén hazabocsátotta. S valósággal neheztelt reá, midőn arról értesült tőle, hogy nemcsak pusztán látogatóba ment haza Olaszországba, hanem orvosi állást vállalt a Velencze melletti kis Mestrében, a helyett, hogy visszatérne hozzá.[1] Többi

[1] Izabella levele Blandratához Krzepiceről, 1553 február 17-ikén; Malacarne Vincenzo, Commentaria di Giorgio Biandrata, (Padova, 1814.) 41—42. l.

A SLEZIAI VÁROSOK 1553-IKI KÖTELEZVÉNYE AZ IZABELLÁNAK FIZETENDŐ 106,000 MAGYAR ARANY-FORINTRÓL

(Eredetije a Magyar Nemzeti Muzeum levéltárában.)

III. VARSÓ A XVI-IK SZÁZADBAN.

udvari tisztjei a következők: hopmestere Loboczky (s halála után Czikowski Miklós), asztalnoka Maluski János, pohárnoka Ligenza Szaniszló és kincstartója Nizowski Szaniszló. Itt ezek egyébiránt meglehetősen el voltak foglalva a királynéval együtt, a ki sléziai alattvalói peres, örökösödési, adás-vevési s egyszóval polgári ügyeit a leglelkiismeretesebben intézte tanácsosaival,[1] és alig volt napja, hogy így a közeli oppelniekkel ne érintkezzék. De azért a mulatság is otthonára talált udvarában, a mit megkívánt már a szokás és hagyomány is. A tánczot és farsangi bohóságot udvari népe is szomjúhozta, egy ízben pedig kölcsön kérette a húshagyó előtti napokra szomszédja, a briegi Erich herczeg síposait, mivel egyik udvarhölgye lakodalmára készült.

Hanem a diplomácziai alkudozások sem szüneteltek. Izabella ugyan sietett az őszszel megnyugtatni Ferdinándot, hogy eszébe se jut hallgatni a franczia király kecsegtető szavaira, és iránta való hű magatartásában egy újjnyira sem tért el. Hanem a római király tudta, kivel van dolga. Atyai jóindulatáról és készségéről biztosítja, jóakaratúan inti, «hogy a legkeresztyénibb királytól» (t. i. a francziától) őrizkedjék;[2] csakhogy egyúttal kielégítése végett biztosokat küld hozzá, kiknek főteendője tulajdonképpen az volt, hogy a János Zsigmond visszavitele ügyében folyó «practica» állását kipuhatolják. Izabella azt felelte a királynak, hogy «nem szükséges újabb bíztosok kinevezése», mivel Oppelnből hozzájött bíztosaival, Redern és dr. Kindler uramékkal minden pont fölött kiegyezett. Herbersteinéknak nem kellett tehát tél idején Lengyelországba fáradniok, mivel az egyezség valóban létrejött, még az ifjú György Frigyes brandenburgi őrgróffal is, a ki cserében másokért átengedte Oppeln és Ratibor herczegségét.

Ez utóbbinak átadása is megtörtént (április 7-ikén,) sőt a herczegségek jövedelme ügyét is rendezte Ferdinánd egy Sopronban kiállított oklevelével.

[1] Egy ízben, 1553 február 20-ikán Boldizsár boroszlói püspök is ír ily tárgyban Izabellának; Kemény, Notitia, II. k. 90. l.

[2] Huber Alfonz, id. m. 17. l. és Barabás regestái Erdély történetéhez id. h. 488. l.

A sokat hánytorgatott 100,000 frt megfizetését azonban most is elodázta, bár annyiban szerencsésen, hogy magához rendelte gráczi udvarába Boroszló és hat más sléziai város tanácsosait, a kik aztán 1553 január 6-ikán hártyára írt díszes oklevélben városaik függő pecsétjei alatt vállaltak kötelezettséget Izabella királyné iránt arról, hogy ha a római király a száz és hatezer magyar forintot «igaz súlyban és aranyban» meg nem fizetné, megfizetik ők a jövő évi Háromkirály napkor, «minden kibúvás és mindennemű fortély nélkül, minőt az emberi ész kigondolhatna», becsületesen és illendően, teljes zálogjogot adván a királynénak városaikra, melyekkel — az esetre, ha nem fizetnék meg a kitett összeget — teljesen «szabadon rendelkezhetik, mint tulajdon és örökös birtokaival, mindannyiszor, a hányszor azokat elfoglalja», anélkül, hogy ez ellen bármi kifogásuk lenne.[1]

III.

Az özvegy királyné lelkét visszavonultságában is büszkeség tölté el, annak a hazafias mozgalomnak szerencsés, kecsegtető fejlődését tapasztalván, melynek nyílt czélja volt fiának visszavitele és Erdély fejedelmévé választása.

Ezt a mozgalmat nem is Izabella kezdeményezte a töröknél, a mi természetes lenne, hanem — igen jellemzően — a szultán egyenes parancsára indult az meg, a ki ezt a tervet rögtön felszínre vetette, a mint a nagy változásról értesült. És ez érthető is, mert a török, a ki Erdélyország átadása után bosszuló hadjáratára készült, nem nézhette nyugodtan, hogy Erdély telve legyen Ferdinánd katonáival, közvetlen szomszédságában a temesi bánságnak, melyet csak úgy tarthatott meg, ha ez a «szomszédság» független, illetőleg az ő fönhatósága alatt áll. Meg aztán

[1] A sléziai városok cseh nyelvű oklevelét fénynyomatú mellékletként közöljük a Magyar Nemz. Múzeum levéltárában (Véghely-gyüjteménye, 5500. sz.) őrzött eredetiről reprodukálva; szövegének olvasását és fordítását a kötet végén adjuk.

személyi okok is izgatták a furfangos barát részéről, a ki az évi adó beküldésével akarta elhitetni a portán, hogy Erdély még mindig hű iránta. Izabella királyné és Petrovics hűtlenek hozzá — írta ravaszúl — azért hagyták el az országot,[1] s a német katonákat is ők zudíták Erdélyre; de ő, a barát továbbra is híve a padisahnak, s azokat idejében kifogja űzni. A szultán erre árulóként (a milyennek az egész világ közvéleménye tartotta) maga elé idézte a barátot,[2] de a végzet neki is elégtételt adott!

Így Szolimán mindjárt 1552 két első hónapjában meghagyta iszonyú fenyegetések közt a székelyeknek, «Balassa Menyhárt fiának»,[3] s másoknak, hogy verjék ki a németet Erdélyből, hogy Izabellának és fiának kára ne legyen, hanem az ország továbbra is *a király fia szandsákja* maradjon, mint volt régebben. S midőn Ahmed basa május elején megindult nagy seregével, szófiai táborából ismétli meg a padisah rendeletét. Nemcsak a főnemeseket és rendeket, hanem a szász városokat s az egész nemzetet szólítja fel külön levelekben, hogy a német hadakat kiüzzék, János király fiát királyul fogadják, sőt, ha nem akarna az országba jönni, más derék férfit válaszszanak *vajda* vagy *erdélyi bán* czímmel. Mikor aztán júliusban lejárt a Ferdinánddal kötött öt évi béke, Ahmed tényleg betört Magyarországba és elfoglalta Temesvárt s az egész Délvidéket. Csakhogy a basa egy szál embert sem küldhetett Erdélybe, hol a magyarok, a rendek magukra hagyatva semmit sem tehettek, mivel a kerített városok a Ferdinánd hűségére esketett szászokkal, Castaldo bosszújától félve, moczczanni sem mertek. Hiába inté e városokat Szolimán hűségre, eredménye csak annyi volt, hogy az év őszén az erdélyi három rend már hívatalosan is érint-

[1] György barát Rusztán basához írt levelét Petrovics Kassán kapta meg titokban konstantinápolyi hívei útján, s a dolgot Izabella Ferdinándnak is megirta, figyelmeztetvén őt, hogy ha a barátot nem hívja ki Erdélyből, megbánja, «perche lei l' ha sempre conosciuto a' tutti traditore». Badoer 1551 szeptember 26-iki bécsi jelentése; az id. velenczei k. 453v. l.

[2] Ferdinánd követe, Malvezzi titkárának elbeszélése szerint; Badoer 1551 november 20-iki jelentése Gráczból, u. o. 478. l.

[3] Ez Boldizsár lehetett, habár egy másik fia is volt, István.

kezett a portával, s tárgyalt annak beküldött követével, Keiván csauszszal. Ennek jelentése következtében a szultán újévi meglepetésként sietett megküldeni a felhatalmazó fermánt, megparancsolván a rendeknek, hogy vajdát válaszszanak maguknak, régi szokásuk szerint, a magyar urak közül, és kergessék ki a nyakukon ülő németeket az országból, a kik — mint írja — nagy csalók, megtartván a jó barátságot a portával. A székelyek már készülődtek is. Kedvezett a felkelésnek a Castaldo zsoldosainak garázdálkodása következtében keletkezett általános ellenszenv Ferdinánd uralma iránt, mely akkora volt még a szászoknál is, hogy midőn a halálán fekvő szebeni polgármester helyébe mást akartak választani, nem birtak olyat találni, a ki ne János Zsigmond pártján lett volna. Egyet kaptak nagy nehezen, «de az jobban gyűlöli a Felséged szolgálatát, mint az ördög az Istenét» — írta őszintén Castaldo. Pedig a szászoknak lehetett legkevesebb panaszuk a római király ellen, a ki mindjárt az új kormányzás elején megerősíté összes kiváltságaikat, melyek őket az erdélyi vajdák hatásköre alól kiemelik.[1]

Támogatta Izabellát a Habsburgok iránti gyűlöletben felnövekedett franczia király is, a ki meghallgatván hazatért követe jelentését, újra biztosítá a királynét, hogy pártfogására nemcsak a jó barátság folytán, hanem már azért is számíthat, mivel elődjei mindíg támogatói voltak a sértett és üldözött fejedelmeknek. Fia, a kis herczeg ügyét pedig oly igazságosnak, szentnek és mindenki pártfogására méltónak tartja, hogy elődei példáját is követve, mindent megtesz támogatására.[2] De, hogy e támogatást megakadályozza, Ferdinánd bátyjához, V. Károly császárhoz fordult, kérve: írjon mielőbb Izabellának, hogy ne nyugtalankodjék, és tartsa magát a vele kötött szerződéshez; úgy szintén az «öreg lengyel királyné»-nak és fiának, a királynak, hogy «fogják meg Izabella kezét» s ne engedjék, hogy a franczia

[1] Ferdinánd levele a szászokhoz, 1552 márczius 20—22-ikéről; Kemény: Notitia I. k. 215. l.

[2] Henrik franczia király Izabellához Compiegneből, 1552 deczember 25-ikén; Brüsszeli okmánytár, II. k. 361. l.

fondorlatokra hallgasson és lépre menjen. A császár teljesíté öcscse kívánságát, de mivel az erdélyi ügyben mindig tisztábban látott nálánál (úgy, hogy a maga részéről ellenzé Erdély elfoglalását) figyelmezteté, hogy «csekélységekért ne szerezzen magának újabb zavarokat Izabellával, melyek annyival inkább kerülendők, mivel a francziák véghez viszik, a mihez fogtak, s ha most Izabellával levelezést folytatnak, bizonyosan nem hagyják félbe a tárgyalást a törökkel, a míg czélt nem érnek.»

A mindenfelől érkező sok bíztatásra az erdélyi rendek kimondták az általános fölkelést, hirdetve buzdításul, hogy Petrovics vízkereszt napjára Munkácsra ér a magyar királyfival, január közepére meg már Kolozsvártt lesz. Olyan általános volt a forrongás, hogy Castaldonak már életét is féltenie kellett. Nem engedelmeskedtek még különben magyar várnagyainak sem, kiket kénytelen volt felmenteni,[1] midőn — nem tudván ellentállni a készülő támadásnak — 1553 február közepén kivonult az országból.

Ez kétségkívül megnyugtatóan hatott a kedélyekre, de a nagy arányokat öltött mozgalom árját már nem volt képes feltartóztatni Ferdinánd rendelete, s még az sem, hogy a beteges Báthory András helyébe a király egyik vajdává (hosszas habozás után) Kendy Ferenczet, éppen a nemzeti párt fejét, János Zsigmond ügyének leglelkesebb intézőjét nevezte ki. A király e nehéz időkben Nádasdy Tamásra, e kipróbált hívére kívánta bízni e kényes tisztet, de ő nem fogadta el. Elég volt neki az a sok tapasztalat, melyet kétszeri követségében szerzett ez országban, melyről azt mondogatta, «hogy ha az félszemit ittbenn hagyta volna is, be nem jőne az állhatatlan országban, mert mint az órát, örökké kell igazgatni».[2] Hanem maga helyett Kendyt ajánlá. Lefegyverezni akarták, mert ismeretes volt, hogy nemcsak a nemeseket és székelyeket, de még a szász Brassó, Besztercze és Segesvár tanácsát is a királyfi pártjára vonta. S mikor a

[1] Gyalu várnagyától, Kálnási Ferencztől Eperjesen 1553 márczius 21-ikén veszi át a tavaly reábízott várat; Wagner Károly, Diplomatarium comitatus Sarosiensis, (Pozsony, 1780.) 405. l.

[2] Szamosközy, id. m. IV. k. I. l.

vajda e miatt korholta, emilyen szókkal biztatta: Csak tégedet szánlak, csak ne lennél köztönk, mikor a királyt eláruljuk.[1] Ezért Ferdinánd kegye nem tudta őt lekenyerezni, legfeljebb a nyílt izgatástól vonta el, hogy annál tevékenyebbek lehessenek: öcscse, Antal, Pathócsy Ferencz, a Bornemiszák, Bethlenek és mások.[2] A vezér, s a legbuzgóbb köztük *Árthándy* Kelemen volt, a ki Várad melletti, kereki várában tanácskozott «az elégedetlenség szítói»-val, kiterjesztvén a fölkelést Bihar, Zaránd,

112. KENDY FERENCZ ERDÉLYI VAJDA GYŰRŰPECSÉTJE.

Békés, Szatmár, Szabolcs, Ugocsa és Borsod vármegyék területére is. És hogyne szaporodtak volna a hívek, mikor maga a szultán íly szavakkal igyekezett hazafiasságukra hatni: Nem

[1] Somlyai Báthory András Nádasdy Tamáshoz Újvárról, 1553 június 14-ikén; Károlyi-Szalay, Nádasdy családi levelezése, 232. l.

[2] A még megnyerendő nemesek névsorát Árthándy Kelemen leveléhez mellékelten találjuk meg; Verancsics, Összes munkái, XII. k. 148–9. l.

szégyenlítek-e, hogy egy olyan czudar nép, mint a német, uralkodjék a becsületes magyarokon!

Nagy-Kereki vára húsvét óta mind élénkebbé vált a belé gyülekező János-Zsigmond-párti nemesek zajától és a körülötte elhelyezett fegyveres jobbágyaik csendes múlatozásától. Olyik főúr 50—60 lovassal jött meg, mint pl. a békésmegyei Nadányi Gyárfás, a Majsay, a henczidai Horváth családok tagjai s az Ödönfiek. Kellett is, már csak a vezérlő Ártándy megvédésére is, kinek elfogatására a váradi piaczon nyilvánosan hirdették ki Ferdinánd parancsolatját. De hiába mesterkedett ebben Varkócs Tamás, a váradi kapitány, kémeit és őrszemeit mindíg elriasztották a vár alóli táborból. Az igaz, hogy az új váradi püspök, Zabergyei (Zaberdinus) Mátyás bevonúlását Váradra nem tudták megakadályozni, de reménykedtek Tujgon és Ali basa támogatásában, meg Petrovics közeli bejövetelében. Ennek híre is eljutott hozzájuk július harmadik hetében, Magdolna-napjára, mire Árthándy megindúlt a gyám segítségére Munkács vára felé. Alig volt több 300 lovasánál, s midőn észrevette, hogy emberei Báthory György kétszer nagyobb csapatja láttára megfutamodnak, ötven derék huszárjával úgy szétverte a királyi sereget, hogy még három zászlót is ejtett zsákmányúl. Ez a csatározás Váradtól hét mérföldnyire történt, s utána zavartalanná vált útja Petrovicsig, kivel a hónap utolsóelőtti napján örömmel vonúlt Debreczenbe, majd Kőrös-Ladányba.[1]

Az öreg Petrovics vállalkozása azonban mégis kudarczot vallott. Ennek ugyan főleg az volt oka, hogy a gólya-basa — miként a magyarok a budai Tujgon basát nevezték — nem segíthette kellően és idejében; a mi miatt szinte két hónapot vesztegeltek tétlenül. Ám az is igaz, hogy Petrovics késedelmét maga Izabella is okozta. Őt ugyanis iktári Bethlen Gergelylyel meglátogatta a tavaszon krzepicei várában, s a királyné nehezen nélkülözhetvén tanácsát és személyes jelenlétét, nem bocsáthatta

[1] Dr. Karácsonyi János «Az utolsó Ártándy» cz. értekezésében, a váradi «Tiszántúl» 1901 június 12-iki számában.

júliusnál előbb haza; éppen az időben, midőn a király biztosai addig nem tapasztalt merészséggel és tolakodással szorongatták folytonos alkuvásaikkal.

* *

Castaldo és hadainak visszahívását Erdélyből Ferdinánd azzal is indokolta, hogy nem lát «más módot az összeesküvés lecsendesítésére, mint Izabella és fiának kielégítését»; de ki kellett volna egészítenie mondatát még e szóval, hogy: *ígéretekkel*, mert bizony most sem tehette egyébbel. Ez ígéretek közvetítője a már ismert Redern Frigyes. Megbízatásának igazi czélja tulajdonképpen az volt, hogy kipuhatolja a királyné üzelmeinek állását. S midőn ez évben először (márczius 3-ikán) Izabellához ért Krzepicére, furcsa meglepetés várt reá, a mennyiben a királyné a szultán és Rusztán basa vörös selyem-atlaszba göngyölt leveleivel fogadta. Behívók voltak ezek, melyekben meghagyták, hogy mielőbb jöjjenek Magyarországba, hol János Zsigmond a szultán által küldendő koronával magyar királylyá fog koronáztatni. Ez ugyan kellemetlenül érinté a jó osztrák követet, de együgyűségében őszintének tekintette Izabellának azt a kijelentését, hogy nem ingattatja meg magát a fényes ígéretek által, s nem húz vissza Erdélybe, a mitől a követ két napon át óvta. Örömében elővette azt a tartalék-ígéretét is, hogy válaszszon fia számára feleséget Ferdinánd hozzá korra legközelebb álló leányai közül. Fogadná el pl. Ilonát, a zsengekorú Johanna helyett, a kivel még Kolozsvártt eljegyezték volt. S mivel a királyné erre nem felelt semmit, Ferdinánd levélben újítá meg ajánlatát, megküldvén leányai arczképeit is. Ezeket szintén Redern nyujtotta át neki (április 27-ikén) és Izabella ugyan a Johanna képét szebbnek találta, de azért mégis beleegyezett, hogy fia az idősebb Ilonát vegye nőül, hogy a házasság annál hamarább megtörténhessék.[1]

A sléziai biztos már útrakészen állott hazafelé, midőn gyorsfutár hozá utána Sopronból Ferdinánd újabb útasítását, hogy

[1] Redern Briegben kelt jelentése 1553 május 7-ikéről, a bécsi állami levéltárban, és Huber, id. m. 21. l.

vegye reá Izabellát: tiltsa meg Petrovicsnak, hogy ellene fondorkodjék az erdélyiekkel, s többi elleneivel, mert különben kénytelen lesz úgy bánni vele, mint valami lázadóval. És adja neki (a portára küldhetés végett) írásban, hogy miután őt és fiát Ferdinánd teljesen megelégíté, sőt leányát is neki adja nőül, immár nem szándékozik vissza Erdélybe.

Izabella nem vala elkészülve e parancsoló hangú, merész követelésre. Lelke fellázadt, érezvén, hogy jóformán bizonyítványt kívánnak a király kegyességéről, holott tőle, mióta Erdélyt elhagyta, alig kapott valamit. Ezért kijelenté erélyesen, hogy Petrovics üzelmeihez nincs köze, a királynak pedig azt felelte, hogy ő ugyan kész ezt a levelet kiállítani, de nem látja be sehogy sem a czélját s nem tudja, hogy ezzel a király hűségét akarja-e próbára tenni, vagy saját ügyét a szultánnál előmozdítani.[1] Később gyöngélkedéssel mentette ki a sajátos nyilatkozat kiállításának késését, sőt az izgatottság fekvő beteggé tette. De csalódott, ha azt hitte, hogy így megszabadul e kísértéstől, mert Ferdinánd kitartó volt elhatározása keresztülvitelében, s egy-egy kis kudarcz nem kedvetlenítné el. Udvariasan, hízelgően felelt neki, hogy hűsége és őszintesége felől meg van győződve, s a nyilatkozatot csakis Erdély és Magyarország érdekében kívánta, könnyebben remélvén békét kötni a szultánnal, ha majd Izabella saját leveléből győződik meg arról, hogy meg van elégedve és nem vágyik vissza fiával. Hanem egyúttal útnak indítá hozzá ez ügyben Redernt és Logau Mátyást, egyik sléziai uradalma kormányzóját, a kik július elsején értek Krzepicére. Másnap mise után fogadta őket a királyné. Hálásan köszönte a római király jóindulatú ígéreteit, s kijelenté, hogy nem is gondol arra, hogy Erdélybe visszatérjen. A kívánt iratot a szultánhoz, fivére, a lengyel király tanácsára nem állította ki eddig Ferdinánd érdekében, attól tartván, hogy a törökök a maguk számára foglalnák el Erdélyt, ha megtudnák, hogy

[1] Ferdinánd 1553 május 31-iki válasza szerint; fogalmazványa a bécsi állami levéltárban, Huber, id. m. 22. l.

ő és fia nem tér vissza; de, ha a király mégis kívánja kiállítását, szívesen megteszi. Menjenek hát előbb testvéréhez és állapítsák meg vele a szöveget, nehogy esetleg valami olyan rész jusson az íratba, a mi netalán Lengyelországnak árthatna.

Az óvatosságra intett követek Izabella ez aggodalmát jogosnak találták, s másnap csakugyan útnak indultak a lengyel királyhoz. Azt tapasztalták a királyné ritka meggyőző hatású beszédének varázsa alatt, hogy őszinteségében nincs ok kételkedni, habár egy franczia követet is láttak megérkezésük napján, a kit előlük nagyon dugdostak a várban, s hamarosan el

113. KRAKÓ A XVI-IK SZÁZADBAN.

is küldtek. A fia hazavitelét czélzó üzelmekről azonban mindenfelé hallottak beszélni, s az ifjú herczeg hajlandó is visszatérni, sőt még szolgáinak is büszkén mesélgetett erről.[1] Hasonló benyomásokat szereztek a krakói udvarban is, hol a király símán, bíztatóan fogadta őket, de bízalmasan értésükre adatta, hogy neki János Zsigmond csak unokaöcscse, nem fia, s így semmi hatalma és joga nincs fölötte. Így gondolkoztak az udvari emberek is, a kik az ifjú herczeg ügyével rokonszenveztek, sőt nyíltan hirdették, hogy habár Magyarország Ferdinándé, nem tudja

[1] A biztosok július 3-iki jelentése szerint; Huber, id. m. 24. l.

megvédelmezni, s jobb volna, ha Erdélyt János Zsigmondnak adná, sem hogy a török kezébe jusson. Eredménytelenül fordult vissza a két sléziai követ Izabellához, Krzepice felé.[1] A királyné azonban, hogy közelebb legyen a készülő erdélyi beütés színhelyéhez, de meg, hogy szabaduljon a biztosok alkalmatlan társaságától, e közben «csalfa magyarjai» tanácsára kimozdult anyja várából (hol a tél óta tartózkodott) s csendesen húzódott a krakói úton a magyar határ felé. Útjában pihenőül betért a czenstochowai híres pálos-kolostorba, hogy imádkozzék a Szűz-Anya Nagy-Lajos magyar és lengyel király korából ott őrzött csodatévő oltárképe előtt; a mit soha sem múlasztott el, valahányszor útja erre vezette. Perényi Gábor abaújvári főispánhoz[2] és több magyarországi hívéhez is innen küldött be üzeneteket. Ám sorsát el nem kerülhette, mert alig indult ki a zárdából, Elsztyn váránál összetalálkozott Redern uramékkal, kik jelentést téve a királynál tett látogatásukról, újból sürgették az óhajtott levelek kiadását. Izabella, hogy időt nyerjen, a legválogatottabb ellenvetésekkel késleltette az ügyet, de a bíztosok nem engedtek, s fűt-fát ígértek. Még menet, a kocsikban is tárgyalták ez ügyet. Másnap aztán (július 18-ikán) a királyné tanácsot tartott magyar és lengyel híveivel, s egy napi járóföldre visszatérve Zarki községig, végre kiállította jó meggyőződése ellenére a kívánt nyilatkozatot; a biztosok szerint gyanús szolgái és magyar hívei elbocsátását illető követelésüket azonban erélyesen visszautasítá.[3] De, hogy Izabella a furcsa tartalmú két levél élét elvegye, egyidejűleg titokban beküldé másolatukat Magyarországba Petrovicsnak, megüzenvén részletesen, mint erőszakolták ki tőle. Kérte, hogy sietve jelentse azt meg tájékozásul úgy a rendeknek, mint a szultánnak, s egyúttal megkezdett működése kitartó folytatására ösztönzé.[4]

[1] A biztosok július 3-iki, 13-iki és 14-iki jelentése szerint; Huber, id. m. 25. l.

[2] Hozzáírt levele 1553-ból (hónap és nap nélkül) a bécsi államlevéltár «Oklevelek» osztályában.

[3] A bíztosok jelentése 1553 július 18-ikán Zarkiból és 23-án már Bruckról, a bécsi állami levéltárban; Huber, id. m. 26. l.

[4] Bornemisza Pál erdélyi püspök jelenti Ferdinándnak Tordáról, 1553 augusztus

ZSIGMOND ÁGOST LENGYEL KIRÁLY.

(Cromer Márton egykorú művéből.)

Csakhogy a király csalódott, mikor olyan nagy fontosságot tulajdonított Izabella nyilatkozatának, hogy kieszközlésével, illetve megerősítésével — udvara diplomácziájának újabb mesterfogásaként — fiát, Ferdinánd főherczeget is megbízta. Ez ugyanis Katalin nővérét, a három év óta özvegy mantuai herczegnőt kísérte el Krakóba, a lengyel királylyal kötendő esküvőjére, kinek ez a nő harmadik felesége lett. S midőn már ott volt, vette atyja megbízását, hogy beszéljen az erdélyi ügyekről Izabellával, a ki fiával a lengyel udvar kíséretében szintén lejött Varsóból a lakodalmi ünnepségek idejére. A főherczeg érdekes jelentésben számolt be arról, hogy mit látott, s megbízatásához képest mit végzett a királylyal, Izabellával, fiával és Bona királynéval, a kik két ízben is fogadták.

Mivel ősi szokás szerint házasuló lengyel királynak a városon kívül kell találkoznia legelőször menyasszonyával, most is Krakó határában három sátor volt e végre felütve: egyik a királyi család, másik az érkező ara és kísérete s a harmadik a lengyel nemesség számára. Ily előkészületek mellett Ferdinánd főherczeg július 29-ikén érkezett a főváros elé Lobzów faluhoz, hol a lengyel királyok nyárilaka állott. Zsigmond Ágost ide jött le a várból anyja, Izabella és fia, valamint a nemesség kíséretében, s a királyi sátorban várták az érkezőket. Ezek helyet foglaltak saját sátrukban, aztán mindkét sátorból előrementek, s a két sátor közti távolság feleútján találkozván, hajlongva üdvözölték egymást. Katalint a lengyel alkanczellár köszöntötte királya nevében ékes latin szónoklattal. Erre megkezdődött a bevonulás a feldíszített városba, a mi olyan fényes volt, hogy az egykorú szemtanúknak Szolimán szultán budai bevonulását juttatta eszébe.

Érdekes, hogy a kis tizenhárom éves János Zsigmond magyar ruhás királyi nagybátyja baloldalán s a spanyol ruhás főherczeg mellett lovagolt az új királyné kocsija előtt. Körülöttük tiszta sárgába öltözött drabantok lépdeltek, míg János Zsigmond után

9-ikén, hogy a királyné e levelét többen látták. (A püspök levele a Történeti Lapok I. évf. 711. l.)

egy nemes-apród vitte czímeres pajzsát. A király és főherczeg kísérete, s a nemesség és polgárság óriási tömege elől haladt. Majd feljutva (a Kleparz városrészen át) a királyi várba, hálaadó isteni tiszteletre mentek a székesegyházba, hol a királyné esküvője és koronáztatása[1] másnap történt meg. Izabella úgy itt, mint a lakomákon anyja és a király mellett állott fiával, kinek ez a lakodalom nyujtott alkalmat első nyilvános szerepléséhez.

A napokig tartó ünnepélyességek után a főherczeg látogatásokat tett. Legtanuságosabb volt Izabellával való beszélgetése, habár jellemző, hogy (ügyes tettetéssel) sem fivére, sem anyja nem akartak tudni a magyar királyné és Petrovics üzelmeiről.

A főherczeg közvetlenül a királytól ment három tanácsosával Izabellához, a ki még fiát is kiküldte a szobából, udvarhölgyét pedig a szomszéd nagyterembe, a mi a főherczegnek nem igen tetszett, de mivel — úgymond — messze állott, s a tárgyalást nem hallhatta, nem szólt az asszony eltávolításáért. Az özvegy királyné már nem fogadta őket olyan símán, mint öcscse, mert Lang dr. előterjesztését meghallgatta ugyan, hanem Ferdinánd megbízó levelét csupán a főherczeg rábeszélésére vette át, de azzal a kijelentéssel, hogy felesleges lenne, felbontatlanul tette le. Ez udvariatlanságra az ingerelhette, hogy átnyujtották neki egyúttal Petrovics kiáltványa és «lázító» levele másolatát.

Izabella ezek után ekként felelt olaszul: Isten tudja és ő Felsége is jól emlékezhetik, hogy ő csakis a keresztyénség javáért mondott le országáról és kötött szerződést ő Felsége kedvére, melyet — fia érdekeit is koczkáztatva — eddig olyan hűségesen megtartott, hogy viselkedése miatt nem lehet Ferdinándnak ellene panasza, vagy neheztelése, valaminthogy ezentúl is gyermeki odaadással fog iránta viseltetni. Petrovicsot illetőleg nem mondhat egyebet, minthogy a míg őt szolgálta, hűséggel

[1] Az egykorú nyomtatványok közül legtöbbet ér az Orichovius Szaniszlóé: Panegyricus nuptiarum Sigismundi Augusti Poloniae regis (Krakó, 1553.), melynek néhány adatát felhasználtuk. Lengyelül lásd Niemcewicz: Zbiór pamiętników v. k. (Puława, 1830.) 333—6. l. Kolozsvári oratióját hasonmásban közöljük.

szolgálta; de, hogy miért jött Lengyelországba, s miért tünt el innen olyan hamar, azt nem tudja.[1] A mit tesz, azt tudtán kívül, söt akarata ellenére teszi, mert tudja Isten — s ekkor kezeit

EMERICI
COLOSVARINI DE
tertio matrimonio Sigismun-
di Augusti Poloniæ Regis
ad Equites
ORATIO
Craco. Lázarus Andreę excudebat
Anno M. D. L. III.

114. KOLOZSVÁRI IMRE KRAKÓI ORATIÓJÁNAK CZÍMLAPJA.

mellére téve, ég felé tekintett — hogy ha a megkötött szerződés ellen akart volna cselekedni, azt megtehette volna egymaga,

[1] Radziwiłł Miklós Olmützből 1553 július 20-ikán tudósítja Ferdinándot, hogy Petrovics — értesülése szerint — a Krakóhoz három mérföldnyire fekvő Skala nevű faluban tartózkodott, s éjfélkor átkelvén a Visztulán, Magyarországba szökött, s nem a királynéhoz tért vissza; Történeti Lapok, 1. évf. 658. l.

saját eszközeivel és nem Petrovics által. Ezért hajlandó is, ha ő Felsége kívánná, levelet írni Petrovicsnak s az erdélyieknek, hogy az egész világ lássa, hogy az üzelmek az ő tudtán kívül és akarata ellen folynak, s hogy az neki nagyon rosszul esik, ha mások az ő nevében ő Felsége ellen működnek. Alázattal kéri, ne is adjon hitelt az ilyes feljelentéseknek, mert boldogabb ő egy darab kenyéren keresztyének: testvérei és barátjai között, mintsem hogy gazdagságban törökök közt éljen. Ha pedig fiával szolgálhat valamiben ő Felségének, készséggel megteszi. A mi az udvarában élő magyarokat illeti, igazában nincs is egy sem köztük, a ki olyas praktikákban ludas, vagy éppen máskép is gyanús lenne. Nem is folytat egy sem közülök ilyes üzelmeket, mert nem engedné meg; de mivel azok ifjú kora óta hűséggel szolgálják, nem csaphatja el őket olyan könnyen, hanem rajta lesz, hogy *a poco, a poco* megszabaduljon tőlük. Ő Felségének, fia iránti atyai gondoskodását hálásan köszöni, de ifjú kora miatt és gyermeki szereteténél fogva (mivel neki senkije sincs, és mint özvegy, egyedül él) nem engedheti el maga mellől, a míg özvegységben lesz, mert egyedüli öröme fia, a ki még tanulásra amúgy is fiatal; hanem idővel rajta lesz, hogy fiát ő Felsége udvarába küldje, vagy talán személyesen is vigye.

Délután magához kéretvén Izabella a főherczeget, megismételte fenti kijelentéseit, megtoldván még azzal, hogy Petrovics működése fölött (a mint arról most kézbesített leveleiből értesült) nagyon csodálkozik, de tudja meg a főherczeg, hogy annak a működésnek sikere nem lesz, mert fia azt fogja tenni, a mit ő, az anyja akar. Végül, midőn a főherczeg búcsúlátogatást tett nála, elibe küldte kis fiát, a ki neki olaszul azt mondta, hogy ne aggódjék a király miatta, mert ő Felségének szófogadó, hűséges fia és szolgája akar lenni!

Ferdinánd főherczeg ezután az öreg Bona királynehoz is újra elment, de az úgy tettette magát, mintha semmit sem tudna a tárgyalt dolgokról, s még külön megkérdé, hogy mi is az tulajdonképpen, a mit leánya ő Felségétől kíván s a mit még

ő nem teljesített volna? Izabella udvara magyarjai eltávolításának ügye is idegenül érintette és alakoskodásával annyira ment, hogy a főherczegtől jegyzéket kért Ferdinánd előterjesztéséről.[1]

A lakodalmi ünnepség különben arra is jó volt, hogy előkészítésének ürügye alatt az egész éven át ki s be járjanak és kémkedjenek az osztrák követek a krakói lengyel udvarban.

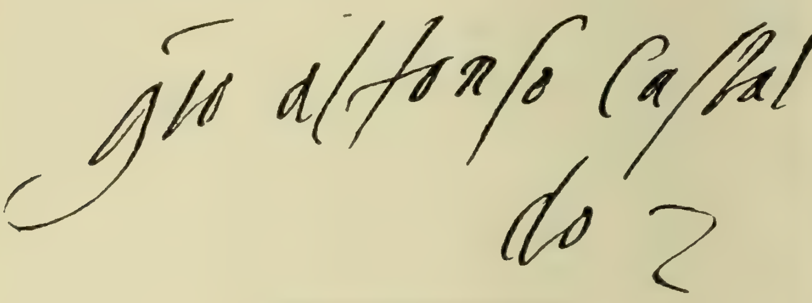
IV.

Megnyugvással értesült Ferdinánd fia hazatértekor arról a beszélgetésről, melyet Izabellával folytatott — miként neki írja — s reménységét fejezi ki, hogy továbbra is elítéli Petrovics mozgalmát.[2] De, hogy ez a «megnyugvás» nem volt valami belső, s hogy magát a kifejezést csupán udvariasságból használta Ferdinánd, mutatja az, hogy egyidejűleg «testvéri szeretettel» kérte a császár további közbenjárását, hogy a királyné ne ismételje követeléseit, hanem elégedjék meg a kapott oppelni és ratibori herczegségek birtokával, a melyekkel — szerinte — jobban és fényesebben ki van elégítve, mintsem maga is kívánhatta volna. Ezt a kívánságát V. Károly követe, Poitiers liègei kanczellár útján fejeztette ki, s vonatkozott Izabellának amaz emlékíratára, melyet tőle kapott, midőn a krakói lakodalomról visszatérőben meglátogatta volt a sléziai határon fekvő Wielunban, Bona várában, hová egyidőre meghuzódott. Ebben a szegény királyné nem mond újat, csak már ismert sérelmeit sorolja fel, de teszi ezt olyan hangon és szavakkal, hogy lehetetlen meghatottság nélkül olvasnunk. Emlékezteti a császárt arra, hogy a dúsgazdag Magyarországot csak az ő felszólítására és iránta tartozó gyermeki engedelmessége jeléül engedte át Ferdinándnak, «sőt, mit soha még egy királyné sem tett», még azt is átadta,

[1] Ferdinánd főherczeg német nyelvű (kelet nélküli) jelentése, sajátkezű betoldásaival, a bécsi államlevéltár *Polonica* osztálya 1553-iki *sine die* csomagjában; Przezdziecki: Jagiellonki Polskie, v. k. (Krakó, 1878.) 66—79. l.

[2] Ferdinánd Izabellához, 1553 augusztus 16-ról; Történeti Lapok, I. évf. 742. l.

a mit neki jegyajándékul biztosított az ország, csakhogy ő Felsége minden akadály nélkül birhassa Magyarországot. Azt remélte, hogy majd a római király is «szintoly nagylelkű leend irányában, a minő nagy szívességet ő tanusított iránta», s még sem teljesíté egészen, a mit a fejérvári szerződésben fogadott. Herczegségeinek még 9000 frtnyi készpénz jövedelme sincs, és még adómentességüket sem adja meg Ferdinánd, azzal mentegetvén magát, hogy majd a többi sléziai herczegek is hasonlót kívánnának. Csakhogy őt, Izabellát, nem lehet a többiekhez mérni, mert «ő egy országot eresztett a király kezére, mások ellenben semmit sem adtak birtokaikért».[1]

115. CASTALDO JÁNOS ALFONZ ALÁÍRÁSA.

Izabella elégedetlen lelki állapotának igen jellemző további példája amaz érdekes párbeszéd is, melyet ugyanez időben folytatott Castaldo tábornok unokaöcscsével, Castaldo János Alfonzzal, ki szintén a krakói lakodalomról útazott hozzá, hogy megtudja, mi járatban volt nála nemrég Zarkiban a török és moldvai követ. Az özvegy királynét, a ki közben (szeptember közepén) kicsiny kíséretével elhagyta Wielunt, a furfangos olasz lovag végre hetednapra érte utól Piotrków közelében, hol Ferdinánd nevében intézett kérdéseire emígy felelt neki: Azért tartózkodik a lengyel király birodalmában, mivel sléziai birtokain nincs tetszése szerinti lakása, a milyet pl. Piotrkówon fog látni Cas-

[1] A memoriale szövege: Brüsszeli okmánytár, III. k. 26—27. l. Utána Huber, id. m. 29. l. és magyarul Horváth Mihály Történelmi zsebkönyvében, 478. l.

taldo, s legalább megszabadul a boroszlói püspök durvaságaitól, mert ő nincs hozzá szokva, hogy neki olyan *alacsony* emberek parancsoljanak. Csekély jövedelme is arra készteti, miként azt a császár követének is elmondta. Következő nap határozottabban lépett fel az ifjú Castaldo, intvén Izabellát, hogy hagyjon fel a fondorkodással, a minek sikeréhez milliók kellenek, s ne bízzék a hűtlen törökben, a ki magának akarja megtartani Erdélyt, mint előbb Budát, s az ő nevét csak ürűgyül használja. A szultán egyéb ígéreteiben se bízakodjék, ha pedig Buda visszaadásában hisz, «akkor hiheti azt is, hogy a Duna megfordul s Konstantinápolyból Lengyelországba folyand». Inkább forduljon teljes bízalommal Ferdinándhoz, a ki neki s fiának valóságos atyja, s ne feledje, hogy az Erdélyt nem is annyira tőle, a «ki onnan szabadulni óhajtott», mint György baráttól szerezte meg. De Izabellát az olasz lovag szavai se meg nem nyugtatták, se meg nem félemlíték. Újra panaszkodni kezdett Ferdinánd bíztosaira, kik legutóbb még azt is kívánták tőle, hogy bocsássa el udvarából magyarjait, «s fia magyarul többé ne beszéljen». Pedig jobb lenne, ha valahára megküldenék Kassán hagyott ágyúit, s küldene a király ismét abból a tavalyi borból, melylyel eddig néhányszor meglepte!

Castaldo azzal a benyomással búcsúzott a királynétól, hogy azért húzódott Piotrkówra, mivel az egyaránt alkalmas hely arra, hogy onnan akár Magyarországba, akár Moldovába jusson. S habár a látszat csakugyan ezt mutatta, Izabella reménysége nem teljesült és kilátásai sem voltak kecsegtetők. Petrovics meg sem kisérelhette Várad ostromlását, s midőn a török segítséggel s a fölkelő nemesekkel elvonúlt az üldözők elől, a király csapatainak ügyes vezérei: Tahy Ferencz és Zabergyei Mátyás, a katonás váradi püspök (1553 október 3-ikán) Derecske táján megverték és seregét átűzték a Tiszán,[1] úgy hogy ő maga is alig menekült Munkácsra. Ugyanekkor elveszett Kereki vára is, melyet egy

[1] Bunyitay Vincze, A váradi püspökség története, 1. k. 415. l.

heti ostrom után Ártándy kegyelemre megadott.[1] Így a felkelők szétszórattak, a Bethlen várába szorult erdélyi nemesek nemsokára kényszerültek kapitulálni, a szeptember végén Erdélybe nyomult moldvai és havasalföldi seregek eredmény nélkül húzódtak vissza, s a perzsiai hadi vállalatával elfoglalt török kellően nem támogathatta ügyét. De azért a királyné bízott benne és méltán. A szultán jóakaratának őszinteségében nem is lehetett oka kételkednie. Többször ismételte követei útján, hogy Ferdinándnak egyetlen darab követ s még egy tele maroknyi földet sem enged át Erdélyből, melyet — atyja iránti kegyeletből is — János király fiának adott és felteszi Ferdinándról is, hogy ez ország birtoka iránt minden reményről lemondott és katonáit onnan visszahívja. Ügyük lelkes támogatását, s főleg, hogy azt a portán állandóan szőnyegen tarták, Izabella és fia azonban nemcsak a szultán jóakaratának s a politikai helyzet kedvezőségének köszönhette, hanem még talán ama véletlen előnynek is, hogy Ibrahim bég, a szultán főtanácsadója, lengyel származású volt. A fajrokonság vérlüktetése irányítja ez eredetileg Strasz nevű török diplomata működését, a ki ifjú korában a lengyel földön portyázó tatárok fogságába került s aztán a törökök közt nőve fel, maga is törökké lett.

A sok biztatásra az erdélyi rendek is megemberelték magukat. Az év őszén tisztes követséget menesztettek a portára, az ország nevében könyörögve, hogy mivel János király fia távozása óta iszonyú sokat szenvedtek, adja nekik őt urokul, mert hívek lesznek hozzá mindvégig s kiűzik a németeket, kik alatt annyit tűrtek, hogy most még azok is bánják tettüket, a kik őket behozták, s a király fiát külföldre juttatták. A szultán megtekintvén a kis király hűségét és atyja szolgálatait, teljesíteni ígérte kérésüket, s egyszersmind a lengyel királyt is felszólítá, hogy sietve küldje be Erdélyországba unokaöcscsét, a míg fel nem szaporodik ott nagyon az ellenség.

E mozgalmak és események felől Ferdinánd idejében értesült

[1] Dr. Karácsonyi János, az Ártándyakról írt id. értekezésében.

sztambuli követei: Verancsicsék jelentéseiből. S hogy Izabellát veszélyes szándéka megvalósításában feltartsa, Gregoriánczi Pál zágrábi és győri püspök, s a már nála járt sléziai Logau Mátyás schweidnitzi és jaueri kapitány személyében tél idején újabb biztosokat küldött hozzá — alkudozni.

V.

Karácsony napjára értek Ferdinánd követei Varsóba, Bona királynéhoz, majd bemutatkozván Knyszinben a lengyel királynál,[1] ismét bekopogtattak hozzá. A király rendeletéből Uchanski Jakab chelmi püspök és Krzycki Albert dobrzini praefectus vezette őket az öreg királynéhoz.[2] Tőle aztán a biztosok Piotrkówra mentek Izabellához, a ki őket 1554 január 29-ikén fogadta és ámítgatta. Sírva méltatlankodott Ferdinánd fölött, a ki mai napig sem teljesíté ígéreteit, s most még azzal gyanusítja, hogy a törökkel s a magyarországi fölkelőkkel folytat üzelmeket. «Jól tudja ő, milyenek a magyarok — mondotta volna — esze ágában sincs, hogy közéjök visszatérjen, még ha elveszítené is mindenét, pénzét, a herczegségeket, vagy akár szemevilágát!» Ám jól ismeri ő a törököt is, a ki az ő és fia nevében akar magának Magyarországon hódítani. Petrovicscsal sincs semmi köze, mert ha akarna, nélküle is «olyat tudna tenni, a mi nagyobb hullámokat verne fel, mint a Petrovith forradalma». Új szerződést Izabella nem kíván, «mert ha asszony is, királyi vérből származik, méltóságát szeme előtt viseli s ő teljesíteni szokta, a mit ígér», csak teljesítse ígéretét a király is, «ne csak leveleket irogasson, mert az van már neki egy egész skatulával».[3] Izabella

[1] Ennél kevés időt töltöttek, mert (Doctor Sabinus levele szerint) 1554 január 13-ikán már nem voltak Knyszinben; Hipler-Zakrzewski, Stanislai Hosii epistolae, (Krakó, 1886.) I. k. 399. l.

[2] Két jelentésüket e napról a krakói kéziratból közölte Teodor Wierzbowski Uchańsciana, I. k. (Varsó, 1884.) 6—15. l. Zsigmond Ágost útasítása a két követhez ugyanott, a II. k. 35—38. l.

[3] Dr. Szádeczky Lajos, Izabella és János Zsigmond Lengyelországban, 1552—1556.

a második audienczián is el tudta hitetni a követekkel, hogy Magyarországba nem vágyódik vissza, s hogy ott minden tudtán kívül és beleegyezése nélkül történt. Pedig ekkor már újabb követei is a portán voltak! Ezek hárman (kettő Izabellától és egy Petrovicstól) január 8-ikán érkeztek meg Konstantinápolyba, honnan ötödnapra Mahmud dragománnal Kis-Ázsiába mentek a szultánhoz. Kérték, engedje át a királynénak Lippa, Solymos, Csanád, Csállya, Fenlak, Nagylak és Szolnok birtokát, s rendelje el a budai és temesvári basáknak, hogy segítsen Petrovicsnak visszafoglalni Erdélyt. Velük ment (magyar ruhában) a franczia király követe is, kinek az volt a megbízatása, hogy támogassa Izabella ügyét a portán s megakadályozza, hogy a fia és Ferdinánd leánya közt tervezett házasság létrejöjjön.[1]

De azért Izabella megnyugtató szavai daczára sem akarta kiadni a kívánt nyilatkozatot, a míg Ferdinánd meg nem fizeti adósságát és ígéreteit be nem váltja. Egyáltalán tárgyalni sem akart az osztrák biztosokkal, és igaz, hogy fiával együtt beteges, sápadt volt,[2] hanem királyi öcscse rábeszélésére mégis belenyugodott, hogy megjelenjék a királylyal és anyjával tervezett kockói összejövetelen.[3] Kedvetlenül, de szemkápráztató pompával, 280 főnyi kíséretével indult útnak. A megállapodások szerint egy közbeeső állomáson találkozott anyjával (kinek udvartartásához 350 ember és 380 ló tartozott) és február utolsó napján együtt vonultak be a kis lithván városba. Hanem maga a király késett, s márczius 6-ikáig kellett reá várakozni, míg hozzáfoghattak a tárgyalásokhoz, melyek harmadnapig folytak — eredménytelenül. A király a lengyel rendek és anyja jelenlétében adta elő nővérének Ferdinánd ajánlatait és kívánságait, de hasztalan fáradozott meggyőzni őt arról, hogy azok az adott viszo-

(Budapest, 1888.) 16—18. lapján, a bécsi állami levéltár Filiale-osztálya 282. sz. másolati kötete adatai és jelentései nyomán.

[1] Verancsics és Zay jelentése Ferdinándhoz Konstantinápolyból, 1554 január 17-ikén; Verancsics összes munkái, III. k. 174—176. l.

[2] Uchański Przerembski János lengyel királyi vice-kanczellárnak február 5-ikéről; Wierzbowski, id. m. I. k. 22. l.

[3] A lengyel követek jelentése Zsigmond Ágosthoz 1554 február 2-ikáról; ugyanott, 15—21. l.

116. KONSTANTINÁPOLY A XVI-IK SZÁZADBAN

nyok közt elfogadhatók. «Hát — felelé Izabella — mit teljesített Ferdinánd ígéretei közül? De bár csak szegény özvegy vagyok, az Isten nem fog elhagyni. Parancsoljon Felséged velem, s a mit rendel, teljesíteni fogom». Erre fia is felszólalt: «Az élő Istenre kérem, ne kényszerítse Felséged anyámat ilyesmire, mert inkább koldulva keressük meg kenyerünket, mint ilyesmire rááll-junk».[1] S a jelenet nagyszerűsége úgy meghatotta a jelenvoltakat, hogy sokan a férfiak közül sírtak. Az alig tizennegyedfél éves János Zsigmond megnyerő alakja, érettsége és szinte férfias fel-lépése különben is feltűnt az osztrák biztosoknak. Úgy otthon, mint lóháton mindíg magyar ruhában jár, magyar szolgája kevés van, de a jó Csákyt — úgymond — a királyné első titkárát és kanczellárját nem tudjuk elszakítani tőle; pedig ezen ugyan csak fáradoztak Ferdinánd megbízásából, a ki neki udvarában fényes állást ígért.[2] «Már most is, mint gyermek — írják tovább — nem egy jelét adja nagyratörekvésének. Gyakran mondogatja, hogy sajnálja elvesztett országát, szemrehányást tesz gyakorta anyjának, hogy kényszerítő ok nélkül kijött Erdélyből, és biz-tatja, hogy menjenek vissza. Kicsinylőleg beszél arról, a mit anyja az ő nevében tesz. Számításba kell tehát venni őt is (tanácsolják a lengyelek,) de csakis jó indulattal lehetne leköte-lezni, mert fenyegetéstől nem hogy megrettenne, sőt inkább tettre serkentetnék».[3]

A sikertelen tárgyalások után a király Lublinba tért vissza az országgyűlésre, a két királyné pedig Varsóba, honnan követe-ket küldenek Bécsbe, részletesen felsorolván a kockói tárgyaláson összeírt követeléseket. S Izabellán kívül — ezuttal először — fia is sajátkezűleg aláírt külön levélben kéri Ferdinánd jóindulatát.[4]

[1] A moldvai Sándor vajda közléséből: Erdélyi országgyűlési emlékek, 1. k. 460. és 510. l.

[2] Ezt maga Csáky írja Varsóból 1554 ápri-lis 28-ról Nádasdyhoz intézett levelében; az orsz. levéltárban, a Nádasdy-féle iratok közt.

[3] Szádeczky id. m. 26. l. a biztosok jelen-tése szavaival.

[4] János Zsigmond Varsóból, 1554 már-czius 16-án Ferdinándhoz; eredetije, mely-nek aláírását közöljük, a bécsi állami levél-tár Polonica osztályában.

A királyné egyelőre nem is akart távozni az udvarból, hová nemsokára, a húsvéti ünnepek után magyarországi vendégük is érkezett: Csáky Mihály testvére, István, a ki azért jött, hogy fivérét s mellette lévő fiait láthassa, kiknek nevelését a jó testvér magára vállalta.[1] Csak májusban mentek haza Piotrkówra, hogy aztán június végén ismét visszatérjenek a mozgalmasabb, élénk varsói udvarba.[2]

A magyar királyné lengyel követeinek Bécsben nem hittek, s csakugyan alig hogy azok hazaindultak, Ferdinánd egy a portáról érkezett királypárti erdélyi embertől bizonyosodott meg a felől, hogy Izabella és Petrovics ott 2—3 biztosa útján sürgeti a szultán támogatását, a ki esküvel fogadta, hogy Erdélyt János király fiának adja. Már az athnámét is kiállíttatta (ápri-

117. JÁNOS ZSIGMOND ALÁÍRÁSA VARSÓBÓL

lis 7-ikén) *István király*nak, a mint a magyar királyfit a portán nevezték, meghagyván neki, hogy kirendelt seregei támogatásával mielőbb menjen haza Erdélybe,[3] melyet bejöveteléig Petrovics fog nevében kormányozni. A porta józan gondolkozásmódját s a bécsi udvar őszinteségében való kételkedését igen szépen jellemzi Ahmed vezérbasa válasza, melylyel Vég Jánost,[4] az erdélyi vajdák követét, (kire fönn czéloztunk,) hazabocsátotta. «János — mondá — ha az erdélyieknek annyi eszük volna, mint egy hét éves gyermeknek, maguknak kellene könyörögni

[1] Csáky Mihály id. varsói leveléből.

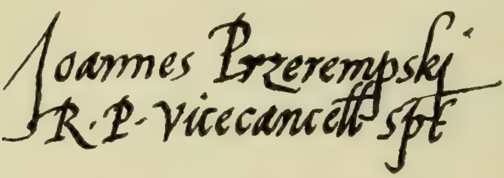
[2] Izabellának t. i. a lengyel király 1554 június havában egy szép ékszer-szekrényt küld Piotrkówra; Chmiel, id. m. 52. l.

[3] Hurmuzaki, Documente, II. k. 1. része 324. l. Az athname eredetije a budapesti egyetemi könyvtár kéziratai Eredeti levelek közt: 59. sz. a.

[4] Ez 1554 január 23-ikán érkezett a portára és Kis-Ázsiában találkozott Izabella követeivel; Verancsics összes munkái, III. k 193. l.

azért, a mit a szultán önként ajánl, hogy saját vérükből adjon nekik királyt. Tudjátok meg, hogy ha ti mindnyájan kardra hányattok s országotok elpusztíttatik, a földnek mégis István lesz az ura. A szultán és mi mindnyájan csodálkozunk, hogy Ferdinánd király miért ellenzi az ő visszavitelét és uralmát, mikor leányát feleségül ígérte neki. Még neki kellene gondoskodni, hogy ne kóboroljon idegen országban, . . . s ti fejedelem nélkül ne tengődjetek és kapkodjatok ide s tova.»[1]

Vég személyesen tett jelentést követségéről Bécsben (1554 május 21-ikén), a hol most már szóba sem jött többé a 11,000 frt megfizetésének s az egyéb feltételek teljesítésének ügye, mit a lengyel királyi udvarnak is értésére adtak. E dologgal Haydenreich Erazmust bízták meg, a ki három heti úttal június 19-ikén ért Zsigmond Ágosthoz Vilnára. A király Ferdinánd követe előterjesztését Izabellához küldte Varsóba, s csak miután az ügy részleteiről (az udvarába hívott Csáky és Czikowski által) tájékoztatta magát, válaszolt a követnek, azt ajánlván, hogy jobb volna «a magyar királynét a szerződés teljesítésével kielégíteni, mintsem a halogatással elkeseríteni és arra kényszeríteni, a mitől eddig visszariadt?!» Így gondolkoztak a király főtanácsadói is, a kikkel Haydenreich érintkezett. Przerembski, a vice-kanczellár szerint, nem Izabellától kell tartani, «mint inkább a királyfitól, a kinek már pelyhedzik a bajusza s nagyon vágyik vissza régi hazájába». Radziwiłł herczeg pedig még a Boroszlóban fizetni ígért pénz kiutalását is ajánlta, «mert — úgymond — egy bolond oly követ dobhat a kútba, a melyet tíz okos is nehezen húzhat ki». Az is jó lenne, ha Ferdinánd a János Zsigmondnak feleségül ígért leányát nevelőben beküldené Izabella udvarába,

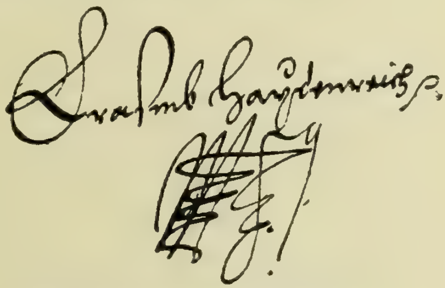

118. PRZEREMPSKI JÁNOS ALÁÍRÁSA.

[1] Szádeczky fordítása, id. m. 43. l.

«mert ez által a királyfi gondolata elvonatnék Erdélytől, s mikorra felnőne, úgy elfelejthetné, hogy egyedül jegyese foglalná el minden gondolatát; a mit ha látnának az erdélyiek, magától megszünnék minden mozgalom s a törököt is könnyebb volna onnan kiszorítani». Sokat fáradozott, s járt a királyné érdekében az eltelt félév alatt (még Sléziában is) Porembski krakói kanonok, Izabella egykori budai titkára is.[1]

Vilnáról az osztrák követ Varsóba ment Bonához. Ez természetesen visszautasítá Ferdinánd vádjait és egész nyíltan kijelenté, hogy «a római király nem úgy bánt Izabellával, mint királynéval, vagy mint leányával, de mintha közönséges nemes asszony lett volna». Félős, hogy Erdély a töröké lesz, s Ferdinánd addig húzza-halasztgatja ígéretei beváltását, míg olyasmi történik, a mi neki nem fog tetszeni. Hisz «a királyfi már-már kész ifjúvá fejlődött s önállóan kezd gondolkozni és vádolja anyját, hogy miért hozta ki őt abból a virágzó szép országból, ide, a hol szükséggel kell küzdeniök!» Teljesítse hát a római király a szerződések föltételeit, Bona maga hajlandó vele e tárgyban Olmützben találkozni, mert «gondolja meg ő Felsége, hova szokta vezetni a szegénység és a kétségbeesés az embereket» és emlékezzék arra a közmondásra, hogy «á ki az isteneket meg nem indíthatja, más módhoz folyamodik!»

119. HAYDENREICH ERAZMUS ALÁÍRÁSA.

Izabellához Haydenreichot óvatosságból nem engedték be, hanem a lengyel király mellé adott követe, Sirakowski János útján tárgyalt vele. Önérzetesen tiltakozott a római király gyanusításaival szemben, a ki hálával tartozhatik irányában, s a helyett még testvérét, a lengyel királyt is izgatja ellene. Inkább

[1] Porembski Hoziushoz Krakóból, 1554 június 25-ikén; Hipler-Zakrzewski, id. m. 447. l.

teljesítsék végre a szerződés pontjait, «mert olyanra találja elszánni magát, a mire eddig nem gondolt». Még most is hajlandó várni egy ideig, de ha továbbra is csak ígéretekkel tartják, «nem ő lesz az oka, ha olyat tesz, a mire a végszükség kényszeríti, mert látja, Istenre kell bíznia ügyét, hogy a legfőbb bíró legyen védője az ő özvegységének, ártatlanságának és fia árvaságának!» [1] Ügyes képmutatással állította, hogy a törökkel semmiféle összeköttetésben nincsen, pedig Izabella újabb követe május második felében ismét a portán járt, hogy hadi segélyt kérjen, és megjelentse, hogy fiát, Ferdinánd ösztönzésére, meg akarták mérgezni. Ez ugyan nem volt igaz, de érdekesen mutatja a közvélemény hangulatát, a mely Ferdinánd-ellenes volt, úgy hogy midőn két hónap mulva (július 18-ikán) csakugyan merényletet követnek el a varsói palotában János Zsigmond ellen, annak értelmi szerzőségével nyíltan őt vádolják. A merénylet különben abból állott, hogy éjfélutáni 1 és 2 óra közt belőttek a királyfi hálószobája ablakán oly szándékkal, hogy ha a zajra maga nézne ki, őt lőjjék le.[2]

E merénylet annyira felizgatta a szegény királynét, hogy rögtön csomagoltatott s harmadnapra visszaindult Piotrkówra, hol egyszerűen, de legalább anyagi gondoktól menten élhetett oppelni birtoka, s még inkább a krzepicei és a sanoki kapitányság jövedelméből, melyet neki a király újra biztosított.[3] Még izgatottabbá tette azonban a hír a bécsi udvart, honnan Haydenreichot (bár alig pihenhette ki első útja fáradalmait) augusztus közepén ismét visszaindították Lengyelországba. Megbízatása volt: tisztázni urát a lengyel udvari közfelfogással szemben a merényletben való részesség vádja alól. Csakhogy tulajdonképpen azért jött, hogy alkudozásokkal húzza ki a nyarat, mely Izabella visszavitelére legalkalmasabbnak kínálkozott, és kikémlelje az udvarában

1 Szádeczky, id. m. 47–52. l. szétszórva.
2 Ugyanott, 58. l.
3 Zsigmond Ágost Knyszinben 1553 november 8-ikán kelt hártyára írt adományozó oklevele Lubomirski Szaniszló számára, abból az alkalomból, hogy a sanoki várkapitány meghalt; hg. Lubomirski Tadeusz varsói családi levéltárában.

folyó üzelmek részleteit. Pénzt természetesén ezúttal sem küldtek az osztrák követtel, pedig már az (augusztus 9-iki) újabb határidő is eltelt, s így nem csoda, ha Izabella kifogyott türelméből s most már egész nyíltan lép fel. Piotrkówi régi szállásán egymást érik a követségek, melyek visszatérésre sarkalják.

A havasalföldi vajda emberei, Petrovics és a porta követei egymásnak adják a kilincset, s igen érdekes, hogy ezek mind a lengyel király tudtával, sőt ajánlásával járnak hozzá. Legfényesebb volt a szultáné, kinek nevében Mahmud dragomán Kwyunchy Hamzával, a renegát magyar Eötves Péterrel[1] jött a királynéhoz. Egész udvara elibe lovagolt, s napokig tárgyaltak magyarul, latinul. Az alkudozások izgalmaitól kifáradva Izabella esténkint kikocsizott a közeli witówi kolostorba, s azután sietett jelentést tenni az eseményekről anyjának.[2] «Ebből a huza-vonából nem következtethetek egyebet — írja neki augusztus 15-iki gyönyörű levelében — mint hogy ő Felsége az általam elvesztegetett időt magának akarja kamatoztatni. Látom, hogy a szerződéseket és ígéreteit soha sem fogja teljesíteni. Én tehát feladva minden abba helyezett reményt, ahhoz vagyok kénytelen nyúlni, a mitől eddig visszatartottam magamat. Megvárakoztattam a török, oláh és Petrovith követeit, a kik nemcsak buzdítanak és unszolnak, hanem kérve-kérnek, fogadjam el, a mit ők nekem és fiamnak önként ajánlanak, hogy siessek oda, a hol ők nagy sereggel várnak; minden készen van, csak az én akaratomat várják. Eddigelé nem feleltem nekik, vártam, hogy ő Felsége kielégít, de minthogy nem teszi: itt van az alkalom, hogy máskép segítsek magamon. Azt forgatom elmémben, hogy elmúlaszszam-e ezt a jó alkalmat, melyet nekem a sors kínál? Tovább már nem tűrhetek. Hogy eddig vártunk, lássa abból a római király iránta való engedelmességünket, de hogy addig várjak, a míg ő akarja, azt semmikép sem ígérhetem. Minthogy pedig a római király még most sem tűz ki határozott időt

[1] Nevét Verancsicstól tudjuk: Összes munkái, III. k. 256. l.
[2] Augusztus 15-iki levele Hurmuzakinál: Documente XI. k. 51. l.

tartozásai teljesítésére, ilyen bizonytalan reménységgel nem lehetünk megelégedve, hanem Isten oltalmára bízzuk magunkat!» [1] Így ír Izabella a meghallgatott követségek biztatásainak hatása alatt, a mi neki erőt és kitartást adott a jövőhöz. Egész lelke keserűségét kiönté e levélben, melyet Bona királyné Ferdinándnak is megküldött, abban a hitben, hogy erre már lehetetlen lesz neki tovább vesztegelnie.

Nem is vesztegelt, mert régi rendszeréhez híven egyre-másra küldözgette biztosait. Előbb Redern Frigyes embere járt Izabellánál s leskelődött udvarában. Tapasztalatai alapján meg is írta Redern a római királynak, hogy jó lesz kielégíteni a királynét, s megfizetni neki a pénzt kamatostól, mert különben el van határozva, hogy Sanokra mennek, hová már a tavasz óta készülnek.[2] A török követség is Izabellánál van még, a ki alig várja elmenetelét, mivel maga is távozni készült Piotrkówról. Ezt a királyné kamarása, Hannoldt Pál árúlta el,[3] kinek rosszúl esett látnia, hogy úrnője minden ügyét Csákyval és Ligenzával beszéli meg s udvarmestere előtt is sokat eltitkol.

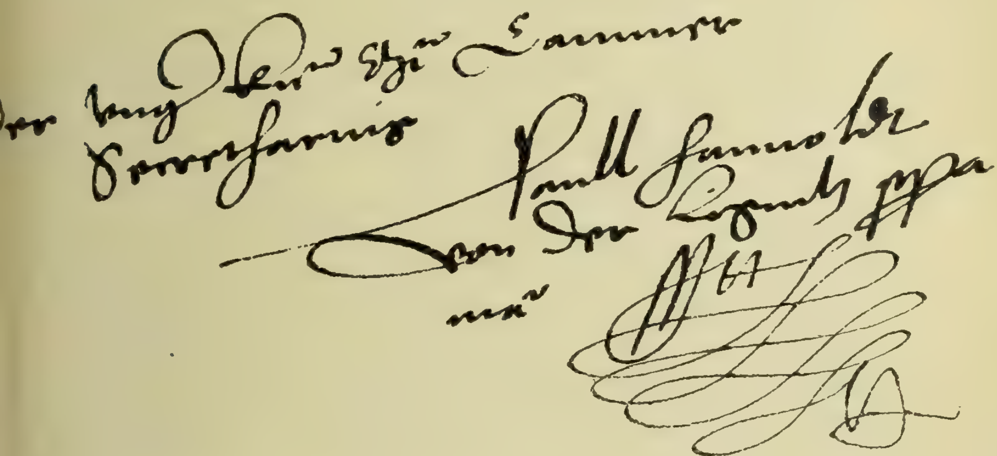
Redern távozása után nemsokára az öreg Haydenreich ügyeskedett a varsói udvarban, sikertelen. Tudva, hogy pénz nélkül jött, a lengyel király jó hat hétig nem fogadta, Izabellához meg nem is mert menni. Szánalmas volt az osztrák követ helyzete olyan környezetben, mely már teljesen tisztába jött Ferdinánd politikájával, s benne és embereiben nem bízott. Tehetetlenül kelle hallgatnia a szemrehányásokat s viselnie a szenátorok ellenszenvét. A kanczellár nyíltan bevallotta s hirdette, hogy Izabella azért hallgat a törökre, s készül fiával Magyarországba, mivel Ferdinánd nem tartá meg királyi ígéreteit, s ha őt most e szándékában megakadályozza, ellenségévé teszi magának — a törököt, kinek kegyetlenségét az egész világ ismeri; míg ha

[1] Szádeczky, id. m. 54—55. l.

[2] Báthory András már 1554 márczius 5-ikén ír róla Ecsedről; Magyar levelestár, 1. k. 129. l.

[3] Hannoldt Pál tudósítása Redernhez Piotrkówról, 1554 augusztus 27-ikéről; eredetije, melynek aláírását közöljük, a bécsi állami levéltár Polonica osztályában.

Izabellát békével hazaengedi, megnyeri vele a török barátságát, s így az a békére hajlandóbb lenne, a miben, ha élne, János király is igazat adna neki. A lengyel közvélemény egyáltalán országszerte Izabella és fia pártjára hajlott és lépten-nyomon megnyilvánult irántuk. «A királyfiról általános vélekedése az embereknek — írja urának végjelentésében Haydenreich - hogy atyai örökségéből kiüzetett, s mert Felséged nem segíti őket, részvéttel fordulnak feléjök». A magyar királyné és fia ügyét mindenfelé tárgyalták, még országgyűlésen is, és mikor a lengyel

120. HANNOLDT PÁL ALÁÍRÁSA.

nemesek látták, hogy királyuknak Katalintól sem születik utóda, általánossá vált az óhaj, hogy «a király halála után Szapolyai János Zsigmondot választanák a lengyel trónra, mint lengyel vérből származott királyfit, sarját a dicső Jagiello dinasztiának, a melynek Zsigmond Ágost hetedik tagja, s a mely család iránt — mondák — a lengyelek nagy kegyelettel viseltettek».[1]

Annak hírére, hogy Izabella a magyar határ közelébe, Sanokra készül, s a beteges Haydenreich felváltására, Bécsből Castaldo Alfonzot indították útnak, hogy a királynét e szándé-

[1] Szádeczky, id. m. 77—78. l.

káról mindenféle ígérettel és fenyegetéssel lebeszélje. Az ifjú lovag, a ki már mult év őszén is járt Izabellánál, jól tudta, hogy az anyja tanácsa nélkül semmit sem tesz, s ezért egyenesen Bona királynéhoz utazott Varsóba. Meg is állapodott vele abban, hogy Izabella nem mozdul ki helyéről újév elejéig, ha akkorra megkapja követelését, és a követ gyorsan hazatér, hogy sürgesse a közeli terminusra való fizetést. Castaldo azonban nem bízott sem az anya-királyné, sem leánya megnyugtató szavaiban, de ámbár útja nagyon sietős volt, mindenáron akart vele találkozni, mert az országúton okvetlenül érintenie kellett tartózkodási helyét. Csakhogy a királyné Varsóban jelen volt udvarmestere ellenezte a látogatást. Ám nem gondolt úrnője szeszélyességére. Már csak egy mérföldnyire volt Piotrkówtól — írja az olasz — a mikor levelet kapott Izabellától, hogy jöjjön hozzá, mert sok mondanivalója lenne. «Annyit levélben is írhat, hogy ha tudta volna, hogy a római király ilyen keserves sorsra juttatja, inkább lábánál fogva húzatta volna ki magát Erdélyből, mintsem maga jószántából eltávozzon onnan».[1] Castaldo aggódva gondolt a sok szemrehányásra, melylyel Izabella Ferdinándot e találkozáson illetni fogja, s tovább ment. Ekkor utólérte titkára, s öt mérföldnyiről visszafordulva, másfél órát töltött Izabellánál, a ki ezúttal is tele volt panaszszal. De a magyar királyné tréfásan kezdte. «Őt a római király előtt — úgymond — a levegőben röpködő és zümmögő legyek keverték gyanúba.» Petrovicsról és a magyarokról azonban Castaldo olyan keserű szavakat ad szájába, melyeket Izabella sem az olasz iránti kedveskedésből, sem furfangból nem mondhatott. Azt felelte volna ugyanis, hogy «szeretné felakasztva látni Petrovithot, a ki nemrégiben egy magyar embert küldött hozzá, pedig neki nincs nagyobb kínja, mintha magyart lát; szeretné, ha a király vagy háromezeret felakasztatna közülök, a miért annyira elvetemültek!» S az olasz lovag rábeszélésére és anyja tanácsára Izabella csak-

[1] Szádeczky id. m. 70. l.

ugyan elhalasztá útazását, «bár az — mint 1554 deczember 3-ikán Bonának írja — nagy kárára történik, s bár nem hisz az újabb ígéretekben, mert jól tudja, hogy a római király addig semmit sem fog tenni, míg Vilnából a lengyel királytól feleletet nem kap, s abba beletelik nemcsak Három-királyok, hanem Gyertyaszentelő-Boldogasszony napja is és ő addig sétálgathat reggelenként a fagyban, este a hóban és éjjel virraszthat a részegektől való félelmében. Pedig jobban szeretné fia szabadságát, mint a százezer arany forintot, mert a mint a latin példabeszéd mondja: a szabadságot nem lehet megfizetni aranynyal.» [1]

Pár nappal Castaldo távozása után Grabowiecki titkár jelent meg, a lengyel királytól küldve, Izabella udvarában, hol már a nyáron is járt,[2] hogy — kedvezni akarván apósának, Ferdinándnak — rávegye, hogy Piotrkówon várja be a római király legújabb határidejét, az 1555-ik évi Vízkereszt napját. Izabella engedett királyi öcscsének, de nem állhatta meg, hogy a titkárnak ki ne tárja lelke keserűségét Ferdinánd politikájával szemben. «Minden cselekedetében szem előtt tartotta — úgymond — mi illik egy jó fejedelemnőhöz, egy keresztyén királynéhoz, s jutalma az lett, hogy csak hitegették... Kívánja a régebben körülírt kiváltságokat is fia számára az illető herczegségekben; ezt annál inkább méltányos megadnia Ferdinándnak, mert hisz János Zsigmond az ő fia is leend (t. i. ha a leányát elveszi), s a mi jót vele tesz, azt leányával is teendi, mert mindazt együtt fogják élvezni . . . De ha e végső kívánságunk sem teljesül, nem marad más hátra, mint Istenbe vetnünk minden további reményünket s könyhullatások között (a miben bőven van részünk mostan is) hozzá folyamodnunk segítségért! Mi nem leszünk okai, ha aztán valami feltett szándékunkon kívül talál történni!» [3]

Mindenki tisztában volt vele, hová czéloz a királyné azzal

[1] Szádeczky, id. m. 71—73. l. Izabella levele, Przezdziecki, Jagiellonki polskie v.k. 83. l.

[2] Izabella Zsigmond Ágost királyhoz Piotrkówról, 1554 augusztus 12-én; a M. Tud. Akadémia történelmi bízottsága moszkvai másolatai közt.

[3] Szádeczky, id. m. 73—75. l.

a «valami»-vel, kivált, mikor hírét vették Bécsben, hogy a franczia király követének szolgája 1555 újév napjára Izabellához ért Piotrkówra, hol (már a nyár óta) állandóan mellette volt Mahmud dragomán is.[1] Ezért alig ért haza Castaldo Alfonz, lóhalálában küldték újra vissza, úgy hogy január közepén, a lengyelek nagy ámulatára, újból Varsóban volt. Izabella olasz udvariassággal levélben üdvözölte, hogy szerencsésen visszatért az udvarból, de azért jövetelének, kémkedésének nem örült. Még kevésbbé anyja, Bona királyné, a ki különböző ürügy alatt három hétig tartotta magánál, mialatt tanácsára leánya sietve elhagyhatta piotrkówi lakását. A szegény királyné boldog volt, hogy végre kimozdulhatott, s legalább nyomást gyakorolhatott Ferdinándra, kinek nem tudta megbocsátani azt, a mit a mult év őszén felőle írt a lengyel királynak, hogy — mint azt az ifjú Castaldonak azon a bizonyos találkán elpanaszolta — azért nem teljesítheti ígéreteit, «mert hűtelen és ellensége, s hogy be kellene őt zárni valamelyik várba s meg nem engedni, hogy Lengyelországból kimehessen!»[2] Most már valahára (január hó utolsó napjain) útban volt Magyarország felé, de a hogy ennek híre ment Varsóba, Castaldo búcsúvétlen otthagyta a várost, s utána iramodott Izabellának, a kit harmadnapra utólérve, együtt ment vele Wiśniczre, mely Krakótól 5—6 s a Szepességtől is alig 7 mértföldnyire fekszik. Az özvegy királynét meglepte az olasz lovag váratlan látogatása, de most, hogy már közel érezte magát czéljához, nyíltan és fitymálva beszélt vele szándékáról. Farsangolni jött ide, s azután Sanokra költözködik, hisz Ferdinánd még követelésének kamatját se fizeti. Ne is fizessen semmit, mert többet ér neki fia szabadsága a pénznél, a mit úgy is kaphat a franczia királytól is, csak kinyújtsa utána a kezét.

Hasonlóan bántak Izabella udvarában Rakovszki Györgygyel, a ki azért jött, hogy Ferdinánd nevében kikérdezze a

[1] Haydenreich jelentése Augsburgból 1555 január 15-ikéről: Hurmuzaki, Documente, XI. k. 53. l.

[2] Szádeczky, id. m. 72. l.

királynét a fia elleni merénylet felől. Izabella ugyan azt felelte neki, «hogy ő sokkal felségesebben gondolkodik Ferdinánd nagylelkűségéről, mint sem egy semmirekellő embernek szavára oly nagy álnokságot tenne fel felőle... sőt azt még a különben könnyen hívő köznép közül is kevesen hiszik». Csakhogy azért, mikor engedélyével Wielunra ment, még csak beszélni sem engedték a magyar fogolylyal,[1] holott ő az igazságot akarta kideríteni. Egy hónappal előbb meg az öreg Haydenreich fordult vissza harmadszor Lengyelországba, de Krakóban annyi sok rossz hírt hallott Izabella udvarából, hogy meg sem látogatta, hanem sietett tovább a lengyel király felé, hogy nővére «gonosz» szándékait idejében megakadályozhassák.

E közben a királyné még február havában újra felkerekedett és — fenyegetőzéséhez képest — csakugyan Sanokra, a királyi fivérétől harmadéve kapott várba tette át lakását, a mi még közelebb, alig 4—5 mérföldnyire van a zempléni magyar határhoz. Húshagyóra ért ide. A sors gúnyja úgy akarta, hogy ép aznap érkezzék az osztrák követ Vilnára, hol az átköltözködés hírét olyan ügyesen titkolták előtte, hogy ő arról éppen egy hónappal később tett jelentést urának. Annál kevésbbé titkolództak a bécsi királyi kanczelláriát izgató hírekkel. Így értesül Haydenreich a vilnai udvarban arról, hogy Izabellánál nem maga a franczia követ, csak annak megbízottja járt, felajánlva ura nevében fia számára II. Henrik három leánya (Erzsébet, Claudia és Margit) egyikét, egy 50,000 koronás jövedelmű franczia tartománynyal együtt, azonkívül pénzt ígér a Habsburgok elleni küzdelem folytatására, s jutalmat Petrovicsnak.

Izabellát kellemesen lepte meg ez az ajánlat, de elfogadását akkorra halasztá, mikorra majd maga a franczia követ is megjön Havasalföldéről.[2]

[1] Budai, Polgári lexikon, III. k. 148. l. Rakovszki jelentése és Izabella válasza alapján; Pray, Epistolae, III. k. 44—60. l.

[2] Haydenreich jelentése Ferdinándhoz, Vilnáról, 1555 január 15-ike után; Hurmuzaki, Documente XI. k. 54. l.

VI.

Sanokon jól teltek a napok, s visszatérése ügyében is olyan biztatásokat kapott a királyné mindenfelől, hogy János Zsigmond innen már saját nevében ír híveinek, «Isten kegyelméből és a hatalmas császár (szultán) akaratából Magyarország királya» czímet használván irataiban. Naponta megjelenik anyjával a kis vártemplomban, a reggeli misére, s olyan nyájas, leereszkedő, hogy az udvarában mind gyakrabban feltűnő magyarországi követek nem győzik dícsérni. Oldalán látjuk állandóan Novicampianus mestert, tudós preceptorát is, ki a kis magyar fejedelmet bevezette a tudományok ismeretébe s hozzászoktatta a munkához. Napjának jórésze tanulással tölt el. Együtt olvasták a latin írókat és humanistákat, sőt az ó- és új-testamentom czéljáról írt könyvét a mester éppen fogékony szellemű tanulójának ajánlta «emlékül», és érdekes ajánló levele «az ifjú herczeghez intézett szép intelmeket és a jó s rossz uralkodóknak a bibliából, az ókori és a magyar történelemből merített számos példáit tartalmazza».[1] E példákat Szent-István, Péter, Aba, II. Endre, Bánk bán, Ulászló és II. Lajos életéből vette, intvén a fejedelmet, hogy mindenki szeme rajta függ, a hogy él és a mit tesz, sőt a lengyel király azzal az útasítással adta mellé, hogy a szent könyveket olvasva, korán keresztyén kegyességhez szoktassa lelkét. Izabella azonban fia szórakoztatásáról is gondoskodott. Gyakran átkocsikáztak a közeli Wisniczre, hol márczius elejét töltötték[2] és Krossa várába, hol április végén időznek. Talán számításból is változtaták helyüket, hogy Ferdinánd tekintetét elkerüljék. De ez lehetetlen volt, midőn Magyarország felől Werner,

[1] Gróf Apponyi Sándor ismertető szavai id. m. 449. sz. a. Novicampianus Scopus biblicus veteris et novi testamenti cz. munkája 1572-iki kiadásáról. Első kiadása ajánlásának kelte: Calend. Iulij Anno Dñi 1553. A könyv második lapját János Zsigmond felirattal és egy négysoros verssel ellátott czímere diszíti.

[2] Werner György tudósítása lengyelországi értesülései nyomán Nádasdy Tamáshoz Eperjesről 1555 márczius 15-ikén; Pray, Epistolae, III. k. 42—44. l.

ILLVSTRISSIMO
PRINCIPI IOANNI
Sigismundo, Ioannis Regis
Hungariæ, Dalmatiæ, Croatiæ, Filio, Duci Opoliensi, Ratiborien. &c.

ALBERTVS NOVIcampianus. S.P.D.

SIGISMVNDVS AVGVSTVS Rex Poloniæ inclytissimus, pietateq; insignis, cum me ad te instituendum mitteret, Ioannes Sigismunde, id unum, inter cætera, diligentissimè monuit, sedulò niterer, ut legendis literis sacris, animum tuum teneris ab annis pietate christiana imbuere studerem. Neq; id temerè. Benè etenim ille pro sua singulari prudentia, & experientia mira in administrando regno parta, perspectum habet, pietatem sacrarumq; literarum lectionem, his qui Reipub. præfuturi sunt in primis necessariam esse. Quippe qui si impij improbiq; fuerint, non sibi solum nocituri, sed alios etiam pessundaturi sint. Partim quòd multum mali in exemplo illorum sit. Talis enim ciuitas esse solet (inquit Plato)

Præfuturis reipublicæ quid in primis necessarium.

Improbitas Principum quantum officiat.

A 2 quales

121. NOVICAMPIANUS »SCOPUS BIBLICUS«-ÁNAK JÁNOS ZSIGMONDHOZ INTÉZETT AJÁNLÓLEVELE.

Sléziából Redern, Vilnáról Haydenreich figyeltetétt reájuk titkos kémeikkel, Varsóból pedig Castaldo, a legügyesebb köztük.

Hanem azért egy sem fogott ki Izabella és anyja eszén. Ez egyszerűen nem fogadta Castaldot, midőn érezte, hogy már igen tolakodóvá kezd válni, sőt bepanaszolta Ferdinándnál is. Alfonz lovag örült magában ennek, hogy legalább Izabellához mehet, a kivel — úgy remélte — jobban tárgyalhat, mint *vipera-anyjával.* Csakhogy nem adtak neki a lengyel királytól útlevelet, az özvegy királyné meg nyíltan tudtára adja, hogy joga van anyjától pénzsegélyt elfogadni és sorsáról gondoskodnia, mert ha eddig nem tartották volna nagy szavakkal és bő ígéretekkel, most bizonyosan nem lenne Sanokon, hanem elégedetten élne oppelni kastélyában.

Ezt jól tudta Castaldo és Haydenreich, sőt meg is írta az udvarnak, de azért nem tehettek semmit, és utasításukhoz kelle ragaszkodniok. E szerint Ferdinánd (immár 122,000 frtra felszaporodott) tartozása fejében a Csehországban fekvő Chlumetz, Rohesetz és Skal városok birtokát veti zálogba, sőt a sléziai Tosseg várát is átadatja, remélvén, hogy méltányos ajánlatait Izabella «tárt karokkal» fogja fogadni.[1] Ámde a királyné hallani sem akart ez újabb birtokokról, melyeknek nevét most dobták a tárgyalások chaoszába. S ha már pénzt nem kaphat, Oppelnnel és Ratiborral szomszédos sléziai birtokokat óhajt fia számára (örökösödési joggal,) mint régebben. A saját pénze két évi kamatját és fia évjáradéka összegét kiegészítő részét készpénzben kívánja s végül a birtokok mentessenek fel az adók alól, ne éljen fia úgy, mint valami közönséges soltész. Hisz ezt könnyen keresztülvihette volna Ferdinánd a cseh rendeknél — úgymond Izabella — csak akarta volna. Meg ki ne tudná, hogy a király minden nehézség nélkül kiegyenlíthette volna már a tartozását, ha pénzzel nem, hát fekvő birtokkal, a mivel kárpótolhatta volna. Ezt most is elfogadja, legalább ne mondják róla, mint eddig, hogy a pénzzel fegyvert adnak kezébe![2]

[1] Ferdinánd útasítása Haydenreichhoz 1555 január 17-ikéről; Szádeczky, id. m. 82. l.

[2] Izabella Grabowiecki lengyel királyi titkárnak adott válaszában; német példánya a bécsi államlevéltár «Oklevelek» osztályában.

Izabella kívánságai fölött újra megindult az áldatlan tárgyalások árja. Hullámzott Bécstől Varsóig, anélkül, hogy valakinek ártott volna; sőt a királyné ügyének használt, annál inkább, minél magasabbra csapott. Hanem Zsigmond Ágostot már untatta, sőt bántotta is, mivel rokonszenvezett nővére terveivel, s ellenük semmit sem tehetett. Ezt éreztette is Ferdinánd követeivel; Haydenreich ama kérésére pedig, hogy Sanokot vegye vissza nővérétől, azt felelte, hogy ilyen igaztalanságot nem tehet. Annyit megtett ura iránti figyelemből, hogy Grabowieckit ismét Izabellához küldte, de az osztrák követ nem sokat remélt e küldetéstől, mert — úgymond — félős, hogy a kis fiút nem lehet vágyaitól visszatartani, mivel a török már Temesvárt, Lippát s a közeli várakat is neki ígérte. Ez igaz volt. Mahmud hozta hírét Izabellához május havában a szultán levelével, melyben kéri János Zsigmondot, hogy siessen be Magyarországba, a hová Oruds csauszszal már zászlót is küldött számára Petrovics kezébe, kinek átadta Lugost, Karánsebest és más várakat, hogy tartsa meg és kormányozza, a míg beérkezik. Sőt Martinés portai franczia követ közbenjárására (ügyesen ellensúlyozván Ferdinánd követei működését) János király fiát az április 11-iki divánban kikiáltották Magyar- és Erdélyország királyának,[1] meghagyván neki, hogy továbbra is közel maradjon a határhoz, s készüljön, hogy jövő nyáron bejöhessen országába. Hiába tiltakoztak ez ellen Verancsicsék, a szultán szépen elfogadta «Ferendus» ajándékát és adóját, a melyért «a novemberi holdfogytáig» terjedő félévi fegyverszünetet engedett neki, nehogy továbbra is azzal vádolják, hogy nem akar békét. De Ferdinándnak is megírta, hogy Erdélyt nem engedheti át, mert meggyőződése szerint a béke fenmaradásának, Erdély- és Magyarország, sőt az egész keresztyénség egészségének nincs más orvossága, mint az, hogy annak lakói született örökösükre, János király fiára hallgassanak. Biztosítá őt e meggyőződéséről

[1] Ez a kis-ázsiai Amasiában történt, hol Izabella királyné követe Csanádi Ferencz a szultánt utólérte; Budai, Polgári lexikon, 1. k. 498. l.

Mahmud dragomán s a franczia király követe, Cambray Jakab útján is, kik őszszel keresték fel Lieszko várában, hová Izabella az udvarában előfordult pestis-eset miatt augusztus elején költözködött át Sanokról, és tartózkodott október végéig. János Zsigmond szolgája bele is halt a rettegett betegségbe, a min, «mintha Isten üldözése lenne», Haydenreich lelke megnyugvást talált. De lelki szemei előtt állott, miként vonul be Magyarország földjére, s így annál inkább nyugtalanítá annak híre, hogy a lengyel király hét szép lovat küldött unokaöcscsének; talán ahhoz a gazdag ezüst- és selyemzsinórral díszített, fehér posztós tetejű hintóhoz, melyet két évvel előbb anyjának csináltatott.[1]

Az osztrák követ mind írta, írta haza Bécsbe a jelentéseket, hol annyi balhír súlya s a viszonyok kényszerítő hatása alatt végre komolyan igyekeztek Izabella panaszait kötelességük teljesítésével elhallgattatni. Csakhogy Ferdinándnak ezúttal nem volt szerencséje a különben is késői jó szándékhoz. Haydenreich végzete pedig azt követelte, hogy még négy hónapon át alkudozzék a királylyal, kit vadászataira is el kelle kísérgetnie, s hogy naponta vitatkozzék Ferdinánd-ellenes lengyel tanácsuraival, kik szemébe mondták, hogy béke és csendesség csak úgy lehet, ha a római király Izabellát kielégíti s Erdélyt hűbéri jogon fiának adja, miáltal a török háború is megszünne. Hanem végre (deczember közepén) ütött számára is a megváltás órája, s úgy letünik az események színteréről, hogy még csak neve sem fordul többé elő. Mentő eszmeként azonban ő dobta az udvari tanácsosok és kamarások közé azt az ajánlatot, hogy Izabellát Pless uradalmával elégítsék ki, mely neki a még az év elején felajánlt csehországi birtokoknál inkább tetszett, mivel Slézia délkeleti határain szomszédos volt Lengyelországgal. S mint a tóba dobott kő, ez a dolog is olyan gyűrűket vetett, hogy szinte elmeríté őket, összes íratcsomóikkal együtt. Ez újabb ügynek t. i. két főnehézsége volt. Hogy a Pless átengedéseért

[1] E díszkocsi (currus pensilis) költségeinek számadását l. Chmiel, id. m. 30. l.

OPPELN RÉGI LÁTKÉPE.

(Homann XVIII. századi metszete utan)

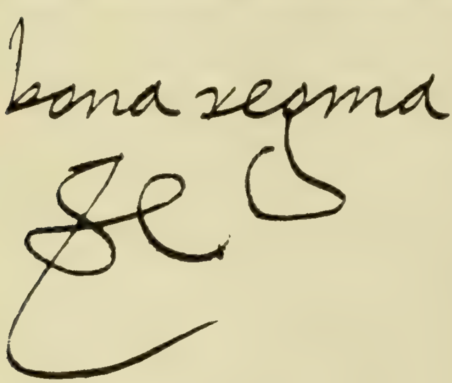
promnitzi Boldizsár boroszlói püspöknek kárpótlásul ígért más birtokokat ki kellett volna előbb váltani, pénzt meg a sléziai városok nem akartak előlegezni. A másik pedig, hogy Izabella hallani sem akart róla, a míg öt év előtti fejérvári szerződése föltételeit az egyezség szavai szerint nem teljesítik. Az egész plessi ügyet is csupán azért idézte elő, hogy hazatérő akczióját leplezze, s Ferdinánddal elhitesse, milyen engedelmes, és nem is gondol Magyarországra, ha szerződés-szerű kötelezettségét (jegypénzét illetőleg) végre iránta is teljesíti. Maga Sanokra vonulása és onnan november havában [1] — három év óta nem látott — oppelni kastélyába költözködése is csak sakkhúzás volt a bécsi udvarral. S hogy azt még inkább csalódásba ringassa, télire, a szent ünnepekre Varsóba tért, hol az 1556-iki újév napja érte.

Így hát Ferdinánd utolsó reménységét Bona királyné látogatásába vetette. E látogatás, illetve az özvegy lengyel királyné olaszországi útja rég szóba jött. Bona egészsége helyreállítása végett vágyakozott az akkoriban híres padovai melegfürdőkbe, s útjára már tavasz óta folytak az előkészületek. Csakhogy a «betegség» és «fürdőzés» emlegetésével csupán takargatták Bona útjának valódi okát, a mely igazában az volt, hogy az uralkodni vágyó, szeszélyes, zsémbes özvegy királyné összeveszett fiával, a királylyal. Haragja különben már szinte tíz éves és lassanként mérgesedett el a szakításig. Kezdődött, midőn fia titokban megesküdött Radziwill Borbálával, s fokozódott, midőn e második házasságát trónra jutásával törvényesítette.[2] De nem szünt meg akkor sem, mikor ezt a sokat szenvedett szép nőt (1551-ben) méreggel eltették láb alól, sőt növekedett fia részéről, midőn szinte leplezetlenül folytatá üzelmeit olasz kegyenczeivel. Bona, a mint özvegységre jutott, kincseit (már 1549-től kezdve) kikül-

[1] Ferdinánd 1555 deczember 7-ikén és 11-ikén értesíti csehországi főkanczellárát és a boroszlói püspököt, hogy Bona királyné leánya látogatására Oppelnbe készül. (A rendeletek kivonata a boroszlói állami levéltárban, AA. III. 6b. k. 248. l.)

[2] Lásd részletesen Kantecki Kelemennél: Sumy Neapolitańskie, (Varsó, 1881.) 9—30. l. Bona életéről «Królowa Bona. Obrazy czasu i ludzi» czímen Chłedowski Kázmér írt novellaszerűen 2 kötetet, mely 1876-ban, szintén Varsóban jelent meg.

dözgette Spanyol- és Olaszországba, a hová maga is készült, hogy szabaduljon terhére vált környezetétől, meg tán, hogy kevesebb feltünés nélkül élhessen szerelmi kalandjainak. Távozása ügyét a lengyel országgyűlés is tárgyalta, ellenezte, s hiába volt az udvar és Izabella közbenjárása, az immár 62 éves anya-királyné elhatározta, hogy itt hagyja Lengyelországot s hazájába vonul. A varsói udvart nagyon feszélyezte ez a kelletlen dolog, s a gyakori botrány, melyet Bona okozott. A királyt is kínosan érinté anyjának makacssága, szigorú elhatározása, s habár készülődését mesterségesen késleltették és útazását halasztgatták is, végleg nem lehetett elodázni.

122 BONA KIRÁLYNÉ ALÁIRÁSA.

Hiába kérték Bonát a király és nővérei, a szenátorok és tanácsosok, hogy maradjon, mert jó orvosokat itt is találhat. Hiába kérték, ne hagyja árván gyermekeit, pusztán birtokait, nehogy úgy járjon, mint Beatrix magyar királyné, a ki országából távozva, olasz földön mások alamizsnájából tengődött. Bona minden ellenvetésre megfelelt, még a római közmondással is érvelve, hogy *Dulcis locus patriae*, és útját csak elnapolta, de nem hagyta abban.[1] Még csak egy anyai kötelességét akarta teljesíteni, megvárván Zsófia leányának a braunschweigi herczeggel való esküvőjét, mely kellő fénynyel, de hideg, nyomott hangulatban folyt le, az egész udvar, s így természetesen Izabella és fia részvételével is. Aztán február hó első napján elindult Varsóból, miután a szokásos módon ünnepélyesen lemondott fia javára lengyelországi összes birtokairól. Egy napi járóföldre

[1] A lengyel szenátorok előterjesztése és Bona válasza ez ügyben; Wisłocki, id. m. 537–541. l.

elkísérte anyját Izabella is, hanem az első éjjeli szállásról ismét visszatért Varsóba, a királyhoz, kitől anyja birtokaiból hármat kapott haszonélvezetül élete végeig, illetőleg arra az időre, a míg Lengyelországban, vagy sléziai birtokain özvegy állapotban «kényszerül» élni.

Megtörtént hát, a mit az udvar annyira röstelt, de megakadályozni nem tudott: az anya-királyné kénytelen volt megválni fiától. Pedig a király minden eszközt megragadott a békítésre. Így állásuk elvesztése terhe mellett tiltá meg a nemességnek, hogy Bonát elkísérje, s mikor erről a királyné értesült, Izabellát küldte fiához, hogy e rendelete visszavonására birja. Ez kijelenté, hogy intézkedését maguk a tanácsosok kívánták, de meghajlik anyja akarata előtt, ha már sehogy sem tudja itt marasztalni. Izabella másnap reggel tolmácsolta a királynak anyjuk köszönetét, s a tanácsurak még az indulás perczében is felkérték a közvetítésre, bár eredménytelenül. Bona a reggeli mise után elbúcsúzott leányaitól, kiknek könyörgése és könyei nem tudták maradásra birni, s aztán egyedül Izabellával ült be kocsijába,[1] melyet udvarhölgyei, udvari emberei kocsisora s kincseivel megrakott szekerek követték.

Így búcsúzott az öreg Bona a varsói palotából és Lengyelországtól, hogy azt soha többé ne láthassa. A büszke, gőgös asszonyon alig volt nyoma a bánat és meghatottság jelének, de lehetetlen, hogy a válás pillanatában eszébe ne jutottak volna azok a kellemes emlékek, melyeket szinte 40 éven át ez országban szerzett, s azok a boldog órák, melyeket itt átélt.

Az öreg királynét díszes követség várta az oppelni határon, s kísérte végig leánya herczegségein, melyeknek területén közel két hetet töltött az ő ellátásán. Innen aztán Morvaországon át egyenesen Bécsbe indult, hol február utolsó napjaiban tárgyalt Ferdinánddal Izabella kielégítése ügyében. Segítségére vált a

[1] Egykorú tudósítás; Nowy Pamiętnik Warszawski, v. k. (1802.) 149—150. l. és Niemcewicz: Zbiór pamiętników, II. k. (1822.) 12—25. l.

lengyel király előreküldött titkára, Grabowiecki is,[1] de az ő ügyességének sem sikerült újabb biztatásoknál egyebet elérni. Mert Ferdinánd ugyan hajlandó volt Izabella 100,000 frtnyi követelésének eddigi 30,000 forintnyi kamatját készpénzben kifizetni, továbbá zálogul Tosseg várát s az ágyúkat átadatni, ha előbb (legfeljebb félév alatt) levélben biztosítja a szultánt, hogy Ferdinánd megelégítvén őt teljesen, immár nem akar fiával hazamenni, s így nyugodtan hagyja a római királyt Erdélyországban kormányozni. De a levélváltás késedelmének ürügyével, mindezt négy hónap alatt ígérte teljesíteni. Sovány eredmény annyi alkudozás után. Bonát azonban a bécsi udvar olyan kitüntetőleg fogadta s maga Ferdinánd annyi udvariassággal halmozta el[2] azalatt a pár nap alatt, míg az ódon várlak lakója volt,[3] hogy teljesen kielégítette. Sőt még a lengyel király is azt tanácsolta nővérének, hogy nyugodjék bele fiával ő Felsége határozatába. Csakhogy az özvegy királynénak (a ki ez időben, április közepén) már ismét a magyar határ szomszédságában lakott, most még kevesebb oka volt, mint valaha, belenyugodni ez intézkedésbe, mely különben is sérté. Hisz ügyei pompásan álltak, s a vágyvavárt visszatérés kilátása közeli volt.

Izabella hívei reménységük teljesülését a beállott új évtől várták. Felső-Magyarországon Bebek Ferencz buzgólkodott, s már meg is indult seregével az elmult november hó közepén Lengyelország felé.[4] Ferdinánd katonái azonban útját állták,[5] a január havában Pozsonyba gyűlt rendek pedig György nevű fiával együtt «az ellenükben emelt lázadás és egyéb gonosz bűntények» és engedetlenség következtében «a hűtlenség bűné-

[1] E tárgyalásokról Ferdinánd portai követeit is értesíté Bécsből, 1556 márczius 19-ikén; Verancsics munkái, IV. k. 182. l.

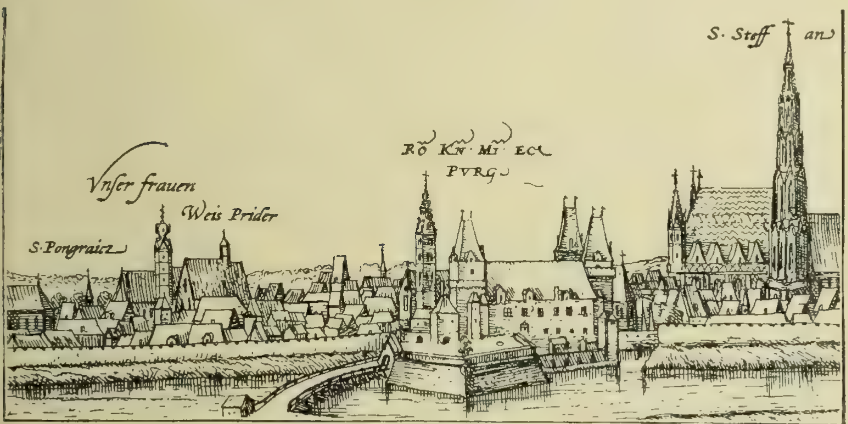
[2] Erről Paolo Tiepolo bécsi velenczei követ ír érdekes apróságot 1557 október 12-iki jelentésében; Albèri, Le relazioni degli ambasciatori Veneti al Senato, id. VIII. k. 162. l.

[3] Bona királyné 1556 február utolsó napján indúlt tovább Bécsből; Herberstein önéletírásának egykorú kiadása, 54. l.

[4] Ferdinánd 1555 november 25-ikén köszöni Bécsből Wernernek, november 16-iki erre vonatkozó tudósítását; eredetije a Magyar Nemz. Múzeum levéltárában.

[5] Egykorú tudósítás Bécsből 1555 november 30-áról; a római Barberini-könyvtár kézirattárában, LXII. 65. k. 92. l.

ben elmarasztalták és nyilvánosan levelesítették».[1] Erdélyben a rendek karácsony előtt Székely-Vásárhelytt országgyűlést tartanak és nyíltan fia pártjára állnak, még a szászok is. E gyűlés végzéséről Ferdinánd már újév napjára értesült, mielőtt még Kendy Ferencz vajda jelentése felérkezett volna.[2] De értesült személyesen is a rendek követségétől, melynek tagja volt Kemény László a magyarok, Sombori János a székelyek és Bomel Tamás szebeni notarius a szászok részéről. Nevükben ez utóbbi beszélt (február 9-ikén,) előadván, hogy nem iránta való hűtlenségből, hanem a török fenyegetésétől való félelmük-

123. A BÉCSI KIRÁLYI VÁR ÉS KÖRNYÉKE A XVI-IK SZÁZADBAN.

ben határozták el Izabella és fia hazahozatalát, a mihez most a király beleegyezését kérik, mivel már nem szenvedhetik a sok romlást és pusztulást, mely az országot tönkrejuttatja.

Ferdinánd azt felelte a követeknek, hogy ő mindent megtesz Erdély megmentése érdekében, a mire eddig is már annyit áldozott kincstárából, hogy ha ezer évig élne és évenként megkapná Erdély jövedelmét — sem tudná az ország azt megtéríteni.[3]

[1] Az 1556 január 25-ikén megerősített törvényczikkek 24. czikkelyében; a millenniumi törvénytár id. I. k. 407. l.

[2] Erdélyi orsz. emlékek, I. k. 553—561. l.

[3] Ferdinánd a csak imént, 1556 január havában lefolyt pozsonyi országgyűlésen is kijelenté a rendeknek, hogy Erdély megtartására eddig harmadfélszázezer forintnyinál többet áldozott; Magyar országgyűlési emlékek, III. k. 546. l.

Most is alkudozásokat folytat a szultánnal, a lengyel királylyal és Izabellával egy nagy szövetség létesítése végett; ezért inti az erdélyieket, ne idézzenek elő semmi változást az ország kormányában, hanem várják meg e tárgyalások eredményét.[1]

A rendek azonban meg sem várták a követség hazatérését, hanem az ünnepek után egy hónapra Tordán gyűlnek ismét össze, s innen — a portai követ jelenlétében — egyenesen felszólítják Petrovicsot, hogy foglalja el Erdélyt János király fiának, a szultán nevében. A mit annyival inkább tehettek most a rendek, mivel megelőzőleg (január 10-ikén) fogadták Petráskó havasalföldi vajda asztalnokát, János pitárt, ura, illetve a török császár hasonló izenetével.[2] Az ősz hazafi lugosi birtokán éppen csak erre a törvényes jeladásra, *behívóra* várt. Jó hatást keltett, hogy rácz-magyar katonaságával mindjárt ostrom alá fogta Dévát. Ennek kivívását Bajoni Ferencz várnagytól Török Jánosra és társaira bízván,[3] maga (márczius 4-ikén) Fejérvárt szállta meg;[4] az erdélyi rendek pedig az egyidejűleg Szász-Sebesre hívott országgyűlésen[5] személyes befolyására a tordai gyűlés hangulatának hatása alatt Gergely napján egyhangúlag «fejedelmökké és királyukká» választották János Zsigmondot, a «ki természet szerént való uruk». S hogy ennek hírét hamarább vehesse, Izabella egész udvartartásával és fia nevelőjével, Novicampianus mesterrel Ilyvóra költözködött, hogy közel legyen az erdélyi határhoz, illetve a Magyarországba vezető vereczkei szoroshoz. Anyja elútazása után egy hétre[6] búcsút mondott ő is a varsói udvarnak és lassú menetelésben Reminiscere-szombatján (február 29-ikén) vonult be Ilyvóba, a déli kapun át. Ünnepélyes fogadására a város polgármestere és tanácsa Zboiskáig ment elibe lóháton,

[1] Miles, Wuergengel 55—57. l.

[2] Hurmuzaki, Documente id. XI. k. 580. l.

[3] A várban lévők s a várat vívó vezérek neveit felsorolja Filep István Illyéről, 1556 február 22-ikén írt levelében; Magyar levelestár, I. k. 179. l.

[4] Scherer feljegyzése az Album Oltardianum id. h. 23. l.

[5] Pesthy Ferencz «bihari dicator» jelentése a magyar kamarához Váradról, 1556 márczius 13-ikán; a Magyar Nemz. Múzeum levéltárában.

[6] Izabella 1556 február 7-ikén (w piątek po świętej Dorocie) ír Varsóból Zsigmond Ágostnak (Przezdziecki id. m. III. k. 283. l.), s ez varsói tartózkodásának utolsó nyoma.

s úgy haladt fel a várba, melyet számára már az eltelt november havában berendeztetett a király.[1] Sőt jövedelme fokozására kiváltságot adott neki arra, hogy 500 drb hízott marhát hajthasson ki vámmentesen a lengyel határon,[2] a németországi vásárokra.

Útközben a királyné Lowiczon találkozék Lippomano Alajos pápai naneziussal, kérve, hogy ajánlja őt a Szent Atya kegyébe.[3] A másik meglepetés meg Lublinban érte, hol Martinés portai franczia ügyvivővel jött össze, a kit követtársa, Codignac küldött fel Izabellához a szultán leveleivel és jó hírekkel. Hanem még jobbak voltak a Tordáról érkezettek, melyekért Ilyvóra érkezése után (márczius 8-ikán) siet köszönetét kifejezni az erdélyi rendeknek. Levele végén jelzi, hogy innen «valamerre» megindul; de, hogy olyan sokáig kelljen vesztegelnie itt, úgy látszik maga sem hitte.

Április havában királyi öcscse részéről Przeclawski András pózeni kanonok,[4] majd Grabowiecki kereste fel, kinek Izabella melegen köszöni sokszoros közbenjárását és fáradságát, de buzgósága — úgymond — íme kárbaveszett, mert Ferdinánd legutóbbi (februári) feltételei olyanok, melyeknek elfogadása megsemmisítené előbbi, fejérvári szerződését; már pedig Izabella új egyezséget nem akar, hanem ragaszkodik két év előtt kifejezett kívánságaihoz. Hasonlóan felelt anyjának, de legszabadabban nyílatkozott Ferdinánd méltánytalanságáról sógornője, Katalin lengyel királyné levelére írt válaszában; nyíltan kifejezvén, hogy nem teljesíthetné a római király feltételeit saját becsülete, kára és veszélye nélkül. Isten látja, hogy ném rajta múlik a békés kiegyenlítés, ám Ferdinánd föltételei olyan szigorúak, durvák és bajosak, hogy azok nem méltók arra, hogy

[1] Zsigmond Ágost rendelete Ligęza Zsigmond ilyvói starostához Vilnáról 1555 november 3-ikán; Akta grodzkie i ziemskie, x. köt. (Ilyvó, 1884.) 72. l. 1077. sz.

[2] Zsigmond Ágost engedélye Vilnáról 1555 november 14-ről; ugyanott, 1079. sz. a.

[3] A nunczius jelentése Lowiczról 1556 február 10-ikén; a római Barberini-könyvtárban, id. kézirat, 149. l.

[4] Instructio ad Sermam dominam reginam Ungariae venerabili Andreae Przeclawski, decano Posnaniae data VI. Aprilis 1556; a krakói hg. Czartoryski-múzeumban 241. k. 26—30. l.

elfogadtassanak, mert ez megbecstelenítené és érdekeit veszélyeztetné.

Ezek az «érdekek» pedig haza vonzották. Ezentúl mind sűrűbben érintkezett magyarországi híveivel, kiknek adományozásokat is tesz, mintha csak otthon lenne. Az oppelniek is felkeresik ügyes-bajos dolgaikban, olyan kiváltságokat kérve, a milyeneket (az utána következő új korszakban) a bécsi udvartól nem remélhettek volna. S az emberek helyesen számítottak, hisz Izabella most bármit megadhatott herczegségei alattvalóinak, már csak azért is, hogy jó emléket hagyjon fenn maga után. De gyakorolta kegyességét az ilyvói polgárok iránt is, kik a bujdosó királynét Ilyvóban szolgálták és ottani tartózkodását kellemessé igyekeztek tenni. Így pl. Jurkowicz Iváskó örmény kereskedőnek adómentességet és birtokot, Gutteter Györgynek és fiának házat adat a lengyel királylyal;[1] ő maga pedig később azt a fontos jogot engedélyezi az ilyvói kereskedőknek, hogy árúikat vámmentesen vihessék be és adhassák el Magyarországon.[2]

Ily apró-cseprő tevékenységgel telt az idő Ilyvóban, míg az erdélyi rendek hazakísérő fényes küldöttsége, élén Kendy Ferenczczel, a szultán csauszával együtt augusztus első napjára meg nem érkezett.

VII.

Érezvén Ferdinánd, hogy megfogyatkozott magyarországi híveivel és kis hadi erejével sikeresen nem gátolhatja meg az erdélyi mozgalom ilyetén eredményes fejlődését, nagy dologra határozta el magát. Tudta, hogy a török már jóformán a határon várja a királyfit, kinek érdekében Ali budai basa ismételten megírta néki, hogy ha a szultánnal békélni akar,

[1] Zsigmond Ágost 1556 június 11-ikén, november 10-ikén és 16-ikán kelt adománylevelei ugyanott, 73—74. l. 1092. 1106. és 1110. sz. a.

[2] Izabella királyné oklevele Gyulafejérvárról 1557 márczius 21-ikéről; ugyanott, 75. l. 1125. sz. a.

bocsássa Erdélyországot «és az benne való várakat» János király fia kezébe, és egyúttal német «szolgái onnat jüjjenek ki», mert különben «kikeletre» a hatalmas császár haddal jön fel ellene. Meg is fogadta Ferdinánd a basa tanácsát, hogy «jobb Erdélt odaengedni és adni, hogy sem mind háborúság legyen», mert a micsoda jövedelme vagyon neki Erdélyből, «az nem sokat teszen» úgy sem.[1] És a török nem csupán fenyegetőzött, hanem már Szigetvárát ostromoltatta, s a budai basa éppen onnan levelezett a római királylyal. Ezért felhagyván eddigi öt évi makacs ellentállásával, úgy gondolkozott, hogy mégis csak inkább legyen Erdély János Zsigmondé, mint hogy a török erőszakkal foglalja el a maga számára. Ezért ünnepélyesen kinyilatkoztatá a szultánnak, hogy visszaadja Erdélyt Izabella fiának, s hogy «az állandó békének és barátságnak mi sem állja útját» visszahívatja erdélyi várainak őrségét. Ennek ellenében kívánja, hogy Dobó István, Was László, Bocskay György, az elfogott Dobó Domokos, és többi erdélyi hívei feleségestől, vagyonostól szabadon elvonulhassanak; hogy a szebeni és többi várakban lévő ágyúkat és lőszereket Petrovics hiánytalanul kibocsássa; hogy Izabella és fia elégedjék meg Erdélyország birtokával, s adja vissza neki azon kívül fekvő magyarországi várait, valamint összes sléziai birtokait, nemkülönben Petrovics is Munkácsot.

E föltételek biztosítására Ferdinánd Ujlaki János knini püspök útján a lengyel királyt szólítá fel közvetítőül,[2] minek elvállalásáról követe július elsején nyugtatta meg Krakóból, hol Zsigmond Ágostot találta. E tekintetben nem is kelle biztatás a lengyel királynak, hisz rég kimondta véleményét, hogy Erdély megnyugtatásának ez az egyedüli módja. Ezért sietve nővéréhez küldte Grabowieckit a jó hírrel, Cromer Mártont pedig Ferdinándhoz, tolmácsoltatván neki örömét, hogy végre rájött annak szüksé-

[1] Ali budai basa levele Ferdinándhoz «Sziget alatt» 1556 június 29-ikén; Tört. Tár, 1881. évf. 270—272. l.

[2] Az Újlaki által közölt feltételeket Ferdinánd Bécsből 1556 augusztus 15-ikén a portán lévő követeinek, Verancsicsnak és Zay Ferencznek is megírta; Miller, Epistolae, 157—9. l.

gességére, hogy Erdélyt átengedje unokaöcscsének, nehogy a török kezére jusson. Egyúttal biztosítá a felől, hogy nemcsak nem akadályozza Izabella és fia visszatérését, hanem tőle telhetőleg fogja segíteni e törekvésében.

* *

A bécsi udvar tehát leszámolt azzal a ténynyel, melylyel Ferdinánd hívei már rég tisztában voltak, hogy Erdélyország a Habsburgok számára elvész.[1] De elveszett Magyarország számára is, melylyel nehány évre úgy a hogy egyesült volt. Akkoriban az 1552 tavaszán tartott pozsonyi országgyűlésen a rendek ki is fejezték hálájukat a király iránt, «hogy Magyarországot kezdettől fogva annyi költséggel és munkával igyekezett megvédelmezni és hogy Erdélyt az ország többi alsó részével együtt, Isten jóvoltából hatalma alá már visszafoglalta és az egész ország egységét helyreállította». A továbbiak folyamán ennek következtében «megállapították, hogy semmi erejük se legyen azoknak az adományoknak, a melyek a fenséges Izabella királyné vagy ennek fia, vagy a néhai váradi püspök, vagy Petrovich Péter avagy akárki más neve alatt, a koronához tartozó vagy arra háramlott, avagy másokat illető javakról is, bármely egyezség vagy czím alatt keltek».[2] Hogy e határozatnak foganatja nem volt, az természetes azalatt az idő alatt, midőn Erdély ismét az anyaországtól való elválás útján haladt előre. Pedig a római királynak meghódoltak az összes erdélyi «kulcsos» városok, s azáltal, hogy szász lakóiknak megerősítette az Andreanum-ban foglalt régi kiváltságokat,[3] birta az ország nagy részének támogatását. Hatalmának mégis buknia kellett, a minek nem utolsó két oka: Castaldo, kinek húsz és fél hónapi katonai uralma alatt (1551 június elsejétől 1553 márczius közepéig) az erdélyiek, zsoldosai féktelen

[1] Ez a részlet végig (főleg az Országos levéltár oklevelei alapján írva) egészen új és az interregnumról szóló tanulmányomban nincs meg.

[2] Az 1552. évi törvényczikkek 1. czikkelyében, megerősítve Pozsonyban 1552 márczius 26-ikán; Milleniumi törvénytár, 1. k. 303. és 319. l.

[3] Ferdinánd megerősítő oklevele az erdélyi szászok Andreanumáról: Pozsonyból, 1552 márczius 20-ikán; Teutsch, Urkundenbuch, 160. l.

pusztítása miatt[1] a német kormányt valósággal megutálták, és másodszor: Ferdinánd pénztelen, szánalmas helyzete, minek folytán sem híveket, sem tekintélyt nem tudott magának szerezni. Kormányának támogatói, erdélyi hívei pedig bámulatos erőmegfeszítéssel igyekeztek fentartani öt álló éven át uralmát.

E hívek között a legtekintélyesebb, somlyai Báthory András, György barát politikájának folytatója, nem tehetségéért, hanem azért, hogy mint Nádasdy Tamásnak rokona, legnagyobb befolyást gyakorolt az erdélyi nemesekre. Mint ilyen, ő is jelen volt Székely-Vásárhelytt, a György barát megöletése után két hétre, 1551 utolsó napjára összehívott országgyűlésen, de arról azzal a benyomással távozott, hogy «bizony mostan szinte fejetlen lábak vagyunk..., főember nincs immár mostan ez országban», s habár

124. CASTALDO ERDÉLYI EMLÉKÉRME.

idegen országokból gonosz hírük nem volt, társaival együtt nagyon aggódott, hogy ha «valami indulás esik, ezennel elvész az ország».[2] Fejet ugyan nagysokára kaptak «a lábak» a beteges ecsedi Báthory András személyében (kit Ferdinánd 1552 április 1-én nevezett ki Erdély vajdájává,) de nem vala benne köszönet, mert többnyire sulyos beteg volt s Tordán feküdve várta halálos oráját. Mellette buzgólkodott Haller Péter, az év végén kinevezett kincstartó.

A szebeni polgármester nem szívesen vállalta el új hívatalát, melyet nem is tartott meg sokáig, mert nehéz feladat volt annyi pénzt szerezni, a mennyi a megszállott ország kormányzására elég legyen. Ferdinánd biztosai György barát számadási könyveiből

[1] Erről bővebben Déva és vidéke Castaldo idejében cz. munkámban értekeztem, 1898-ban.

[2] Báthory András Nádasdy Tamáshoz Székelyvásárhelyről, 1552 [január 5-ikén] vízkereszt előtt való kedden írt jelentésében; eredetije az orsz. levéltárban, a Nádasdy-iratok közt.

nagy meglepetésükre arról értesültek, hogy Erdély jövedelme nem több 90,000 aranyforintnál, holott a barát 300,000-ről beszélt a tárgyalások alkalmával, a római király pedig — saját vallomása szerint — maga ennyit kénytelen költeni Erdély fenntartására.[1] Miből teremtse ezt elő szegény Haller, mikor az ország jövedelmének főforrásai, a sóbányák, vagy még «az ellenség», vagyis az Izabella-pártiak kezén vannak, vagy pedig senyvednek, ki vannak merülve. Ilyenek a vízaknai, tordai és kolosi bányák, melyekben a barát az utóbbi években erősebben dolgoztatott, s csak a deés-aknai maradt régi üzemében. Osztatlanul csupán a máramarosi sóbányák és a nagybányai kamara arany-ezüst mívei maradtak Ferdinánd hatalmában,[2] mert a kőrösbányai aranybányát szintén elfoglalták, kifosztották a magyarok.[3]

Így bizony a vajda kevés erélyt fejthetett ki olyanok közt, a kik hűségük jutalmáúl a nagyhangú ígéretek beváltására várakoztak. Látván, hogy Ferdinándtól pénzt nem kap, fizetetlen idegen katonasága pedig csekély és megbízhatatlan, a szárnyaló gonosz hírek hallatára országos hadfölkelésre hívta fel a nemeseket, «azok penig felette restek voltak». Hanem alig oszlottak el a május utolsó hetén tartott tordai országgyűlésről, jött a híre, hogy (május 31-ikén) Mircse moldvai vajda betört az ojtozi szoroson Erdélybe és a határszéli Bereczken táborozik,[4] állítólag 35—40 ezernyi emberrel.[5] Július elsejére Radul vajda is Brassó alatt volt,[6] István új moldvai vajda pedig a szomszédságában Prásmár várkastélyát ostromolta és törte össze (12-ikén), mivel lakói Ferdinánddal tartottak. De Castaldo nem tehetett semmit ellenük, mert mire nagynehezen annyi sereget gyűjthetett, melylyel

[1] Martinengo pápai nunczius jelentése Bécsből 1552 február 19-ikén; Theiner, Vet. mon. Slavorum merid., II. k. 31. l.

[2] Haller Péter jelentése Ferdinándhoz Nagy-Szebenből, 1552 deczember 16-ikán; Kemény, Notitia, I. k. 120—3. l.

[3] Haller jelentése Kolozsvárról, 1553 január 25-ikén; ugyanott, 126—7. l.

[4] Somlyai Báthory András Nádasdyhoz Fogarasról 1552 június 5-ikén (Szent-Margit nap előtt való vasárnap,) az orsz. levéltárban, a Nádasdy-iratok közt.

[5] Kendy Ferencz Nádasdy Tamáshoz Tordáról 1552 július 14-ikéről; Pray, Epistolae, II. k. 327. l.

[6] Jorga közlése Brassó város számadásaiból; Hurmuzaki: Documente, XI. k. 785. l.

kiüzethette volna a két vajdát, azok a hónap közepén maguktól kimentek az országból.[1] Az olasz tábornok különben is a nagyobb veszély, a Dél-Magyarországba csapott török ellen készült, de ott is késlekedve és szerencsétlenül, mert még a nyáron elveszett Temesvár és Lippa, az egész Temes-vidékével együtt.

Ily tapasztalatok és csalódások ingatják meg az erdélyieknél a Ferdinánd támogatásába vetett hitet és készítik elé Petrovics fölkelését. Hogy ezt ellensúlyozzák és híveket szerezzenek, igen jó intézkedés volt visszahívni 1553 tavaszán Castaldot, és Erdélyt magyarokkal kormányoztatni. A kormányzás gondja Meggyesi Székely Ferencz kanonokra, a gyulafejérvári káptalan adminisztrátorára nehezedett, mivel Báthory, a vajda a beállott meleg májusi, júniusi hónapokban sem mozdulhatott ki podagrás lábaival Újvárról.[2] Jobb kezekben volt a honvédelem, a mennyiben egyelőre Balassa Menyhárt főkapitány őrizteti fizetetlen népével a várakat: Diódot maga,[3] Dévát 300 lovassal, Illyét meg 40 gyalogossal.[4] Majd bejön «aratásban» Ferdinánd megbízásából az új vajda, Kendy Ferencz mellé társvajdául ruszkai Dobó István,[5] a híres egri hős. Július 25-ikén ért másfél ezer főnyi hadával[6] Tordára, hol somlyai Báthory András fogadta, saját seregét is rendelkezésére bocsátván; miután csak az imént kapta meg a Ferdinánd hűségére visszavívott alvinczi várat.[7] Dobóval jött be Erdély ujonnan kinevezett püspöke, Bornemisza Pál is,[8] ki már rég ismerte ezt az országot. Csak múlt év májusá-

[1] Egykorú szász feljegyzések a brassói id. Quellen IV. k. 53., 490. és 514. l.

[2] Báthory András erdélyi vajda hat levele Meggyesihez (Szamos-)Újvárról, 1553 május 3-ikától június 28-ikáig; a Magyar Nemz. Múzeum levéltárában.

[3] Diód várából 1553 február 26-ikán (Reminiscere-vasárnapján) sürgeti Haller Péter kincstartótól 1100 frtnyi hópénzét; ugyanott.

[4] Balassa zsold-nyugtái 1553 márczius 12-ikéről és május 7-ikéről; ugyanott.

[5] Egykorú feljegyzés szerint: 1553. Bátori András az vajdaságot birá aratásig. Dobó István aratásba az vajdaságra bémene azon esztendében; Magyar Könyvszemle, 1895. évf. 251. l.

[6] Péchy Ferencz tudósításából; Pray: Epistolae II. k. 345. l.

[7] Az erre vonatkozó 3 oklevél 1553 június havából a nagyszebeni városi levéltár 574., 576. és 577. sz. a.

[8] Dobó István Nádasdyhoz Tordáról, 1553 július 25-ikén és 26-ikán; az orsz. levéltárban, a Nádasdy-iratok közt.

ban járt itt újra a király megbízásából Werner Györgygyel, hogy az Izabellától átvett Erdély jövedelmét összeírják, a só- és aranybányákat megvizsgálják, az adóbeszedés, egyházi tized és egyéb kincstári jövedelem ügyét rendezzék.[1] Így jó reménységgel cserélte fel a veszprémi püspökséget, melyet eddig birt, az erdélyivel. Hanem csalódott szegény, minden tekintetben.

Bornemisza Pál megbízatása, úgy látszik kettős volt: megakadályozni a protestantizmus erősödését és lehetetlenné tenni másfelől azt a nemzeti pártot, mely Izabella és János király fia behozatalán Petrovics Péter első kudarcza után is lelkesen fáradozott. Azonban mindkettőhöz pénz kellett volna, s ebben az új püspök is szűkölködött. Jó két hétig előbb Tordán tanácskozott a vajdákkal és nemesekkel, hogy tájékozódjék.[2] Aztán Gyulafejérvárra ment. Csakhogy három hónap alatt a «kencses Erdélben» alig vett be 1500 frtot birtokaiból, gyulafejérvári rezidencziáját is ki kelle javíttatnia, úgy hogy ezüstjét és öreg napjaira gyűjtött ezer darab aranyát is ráadta, hogy tekintélyét fentarthassa, s ne mondják az emberek, hogy a király zsugori püspököt küldött be. «De még énnekem sincsen egyéb lovam azoknál — teszi hozzá latin leveléhez magyarul — az kiken Zalából idejüttem ez tindér-országban». Ezt Somkerékről (Besztercze mellől) írta a püspök,[3] a hol partialis gyűlést tartottak a «lázadók» ellen, kik Székelyvásárhelyen mozgolódtak.

Hanem ennek a mozgolódásnak most sem lett eredménye. A fölkelők a nyáron még abban reménykedtek, hogy mivel «nagy része az nemessígnek és az székelységnek nyilván vallják az János király fiát uroknak lenni, és az törökben igen bíznak», ha Petrovics Magyarország felől bejöhet, s a két oláh

1 Rendkívül fontos jelentésüket közölte Joh. Christian von Engel: Geschichte des Ungrischen Reichs und seiner Nebenländer (Halle, 1801.) II. k. 22—42. és III. k. 6—31. lapján; bővítését l. Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde, VII. k. (Brassó, 1866.) 403—413. l.

2 Bornemisza Pál püspök Ferdinándhoz Tordáról, 1553 augusztus 9-ikén; Történeti Lapok, 1874. évf. 711. l.

3 Bornemisza Pál 1553 november 8-ikán Nádasdyhoz, kinek Gyulafejérvárról augusztus 22-ikén jelezte bejövetelét; mindkettő eredetije az orsz. levéltárban, id. h.

vajda betör, «bizony mind király fia szolgái lesznek», még azok a széthúzó székelyek is, a kik annyira ajánlják szolgálatukat Ferdinándnak, habár tényleg «sem fejüket, sem marhájokat nem vetik szerencsére». Hanem a vajdák megelőzték a fölkelőket, elrendelték Szebenből, hogy a nemesek minden 16 kaputól egy-egy felszerelt lovassal (szeptember 3-ikára) Segesvárra gyűljenek, a hová előre küldték fogadásukra somlyai Báthory Andrást 400 lovassal és 300 gyalogossal.[1] Az idegyült seregnek sikerült is elfojtani a fölkelést: Vásárhelytt meghódoltatták a székelyeket, Bethlen várában pedig körülzárolták az odamenekült vezéreket, ámbár mintegy száz drabantot vesztettek.[2] A felkelők ugyan 600 főnyi őrségükkel bíztak a víz közzé épült vár erősségében,[3] meg a moldvai hoszpodár segítségében, a ki váltig fenyegette a vajdákat, hogy újra betör, de abból nem lett semmi. Dobóék október végén két kastélyt építtettek Bethlen mellé, s azokból nyugtalaníták a várbelieket, a szászoktól kapott ágyúkkal.[4] Dobónak 487 főnyi gyalogsága küzdött a vár ellen a három Nagy kapitány: Bálint, Demeter és Albert alatt,[5] somlyai Báthory András száz lovasának pedig krasznai Pándi Gábor volt a vezére,[6] míg fogarasi várából ura is fel nem jött melléje. Így a fölkelők végre is november közepén[7] kénytelenek voltak feladni a várat, oly ígéret mellett, hogy bántódásuk nem leszen.

A vajdák győzelme azonban nem volt tartós, mert habár elnyomta a felkelést, annak szellemét nem fojthatta el; sőt voltak,

[1] Báthory András Nádasdyhoz Segesvarról, 1553 szombaton, Szent-Egyed nap után, vagyis szeptember 2-ikán; ugyanott.

[2] Kendy Ferencz Haller Péter kincstartóhoz Szent-Ivánról, 1553 október 23-ikáról; Tudománytár, 1841. IX. k. 69. l.

[3] Ecsedi Báthory András tudósítása, Ecsedről, 1553 október 23-ikán; Pray, Epistolae, II. k. 362. l.

[4] Igy pl. Szeben Bethlen ostromához 3 ágyút küldött; egykorú feljegyzés a nagyszebeni városi levéltár 1553-iki Rationariumában.

[5] Dobó gyalogságának zsoldlajstroma (1553) szeptember 4-ikéről megvan a Magyar Nemz. Múzeum levéltárában.

[6] Pándi Gábor de Carazna nyugtája 1553 október 31-ikén a bethleni táborból serege egy havi zsoldjáról; ugyanott.

[7] Báthory András Nádasdynak Fogarasról, 1553 október 30. (Szent-Demeter nap után való hétfőn); Dobó István Bethlenből november 5-ikén és Báthory András november 15-ikéről Nádasdyhoz az orsz levéltárban, Nádasdy-iratok közt.

a kik az ősz óta dúló pestisben[1] Isten büntetését látták, a miért János király fiától elpártoltak. Petrovicstól 1554 elejétől kezdve egyre jártak Erdélybe a követek, hirdetvén, hogy a szultán békét kötött a perzsákkal, húsvétra Sztambulba ér és onnan betör az országba a moldvaiakkal, oláhokkal és lippaiakkal, hogy Ferdinánd híveit tönkretegye.[2] Ám Bécsben ettől nem féltek, vagy legalább félszüket nem árulták el. A római király siet megnyugtatni az erdélyieket, hogy országukat megvédi a törökkel szemben,[3] a kik ellen már az őszszel általános hadfölkelésre szólítá fel őket.[4] Inti a szászokat is, hogy maradjanak hűségükben és ne vezettessék magukat félre Petrovics által.[5] Hogy pedig királyi szavának nyomatéka legyen, könnyű és cseh lovasságot, meg magyar gyalogságot küld be egyidejűleg az erdélyiek megsegítésére, biztosítván őket arról, hogy a török különben is gyengébb hírénél. Ezért megmaradásukra «keresztyéni vonzódásánál fogva» mindent megtesz, írja biztatóan Ferdinánd az erdélyieknek; mert az, hogy «a néhai János király fia uratok — úgymond — nem esnék nehezünkre, ha látnók, hogy az a ti, és egyszersmind a keresztyéni köztársaság hasznával volna egybekapcsoltatva. De midőn minden bizonnyal igaz az, hogy a néhai János király fia nem egyebet, mint azt eszközli, hogy örökös szolgaságba essetek, s utóbb a keresztyén hittől és vallástól elidegenedjetek», nem teheti, hogy ne figyelmeztesse őket, «hogy ama hitegetéseknek és csábításoknak, mások kárán és örökös szolgaságán tanúlván», hitelt ne adjanak, hanem «ha a dolog úgy kívánja», a fejük fölött lebegő örökös szolgaságot vérük omlásával is eltávoztassák magukról.[6]

1 Ez Erdélyben (a Barczaságon) 1553 szeptember 12-én kezdődött és 1554 márczius 18-ikáig tartott, de véglegesen csak 1555-ben szünt meg; egykorú szász naptári bejegyzés a brassói id. Quellen IV. k. 490. l.

2 Bornemisza Pál erdélyi püspök Nádasdyhoz Gyaluról, 1554 február 16-ikáról; az orsz. levéltárban, id. h.

3 Ferdinánd az erdélyi rendekhez 1554 április 17-ikén; regestáját l. Keménynél: Notitia, II. k. 90. l.

4 Ferdinánd rendelete 1553 október 4-én; ugyanott, I. k. 216. l.

5 Ferdinánd az erdélyi szászokhoz 1554 május 25-én; ugyanott.

6 Ferdinánd az erdélyiekhez Bécsből, 1554 május 30-ikán; latinúl és magyarra for-

Az így beküldeni szándékolt segélycsapatok ügyét az ecsedi birtokaira húzódott Báthory Andrásra bízták, ismételten figyelmeztetvén az erdélyi vajdákat, hogy ne higyjenek Petrovics ámításainak, mivel ő sem Lengyelországból, sem a töröktől nem kap segélyt; hisz ennek Pest körül volt egy kis csapatja, de az is már visszatért Budára.[1] Hanem azért Báthory újabb parancsa mégis 2000 könnyű lovasra és 1000 gyalogosra szólott, a mit a volt vajda így vetett ki: ő maga küld 200 lovast, Perényi Gábor 300, Báthory György, Bebek Ferencz és fia, Serédi György, Balassa Menyhárt egyenként 200, Perényi Ferencz és Mihály, Balassa Zsigmond, Serédi Benedek, Bánfy László, Dobó Ferencz 100—100 és Bidy Mihály 50 lovast. De a Bebekek, Báthory György és a Serédiek kimenték magukat, vagy nem fogadták el a megbízást, úgy hogy mindössze 700 lovas és 500 gyalogos indulhatott július végén Erdélybe. Ezenkívül fizetetlen volt a váradi püspök csapatja és a gyulai őrség.[2]

Ennyire zsugorodott le a római király segítsége, melynek feladata lett volna «eltávoztatni» az erdélyiek fölött lebegő «örökös szolgaság» fellegét! A székelyek fel is mondták a vajdák iránti engedelmességet s folyton nyugtalankodtak. Még Bornemisza püspök sem tudott reájuk hatni. Őt különben is kihozta sodrából minden török vagy tatár hír, s meg is írta Nádasdynak, hogy ha még egyszer hívná a király, mindjárt elmenne, «hogy soha se lássa többé ezt az országot, melyben a félelem, iszonyodás és szakadatlan epekedés lakoznak».[3]

Petrovics reménységei ily körülmények közt jók és híresztelései igazak voltak. Már húsvét után megkapta a töröktől Lippa és Solymos várát, és titkos izgatása folytán az erdélyi nemesek sokkal nagyobb pártoskodásban voltak, mint tavaly.[4]

dítva közli Lőcsei Gy. Sámuel a kolozsvári «Hon és Külföld» 1841-ik évf. 417—9. l.

1 Kiserjéni Pál és (Pesti) Bornemisza Ferencz jelentése a magyar kamarához Báthorból, 1554 augusztus 1-én; eredetije a Magyar Nemz. Múzeumi levéltárban.

2 Ferdinánd Dobó Ferenczhez Bécsből, 1554 július 24-ikén; az orsz. levéltárban, a Történelmi Emlékek B. osztályában.

3 Budai, Polgári lexikon, I. k. 423. l.

4 Somlyai Báthory András Nádasdyhoz Székelyvásárhelyről, 1554 május 14-ikén (pünkösd másodnapján,) ugyanott, a Nádasdy-iratok közt.

Ezenkívül a lippai törökök érdekükben Déván alól a Béga mellé egy új kastélyt építettek: Facsétot.[1] S a mozgalom annyival inkább terjedt, mivel Ferdinándnak most sem volt pénze. Hiába tartottak a vajdák az ország különböző részében fél év alatt három országgyűlést, s járta meg Dobó Erdélyt, hetekig tartózkodván Szamosújvártt, Meggyesen, Kocsárdon, Várallyán,[2] hűségre intve a híveket. Was László, Ferdinánd erdélyi kincstartója (ki régente János királynak is adószedője volt) még az év végén is azt írja, hogy erőtlennek érzi magát állása betöltésére, melyre a király a leköszönt Haller Péter helyébe újévre kinevezte, mivel nincs elég tekintélye az adó behajtására. Maguk a vajdák sem alkalmazkodtak pénzügyi intézkedéseihez, illetve a királytól vett utasításaihoz, és teljesen igaza volt a kincstartónak, hogy nem hasznos, «hogy az vajda-uraim adjanak commissiót ő magok az ő magok dolgára». Másfelől híretudta nélkül szedték fel «a király jövedelmét» s még zokon vették neki, «ha mikoron csak meg is akarnám értenem — írja panaszos levelében — micsoda ratióra kelljen tudnom avagy íratnom» a felvett összeget. Máskor meg forintos adót hajtottak fel katonai erővel a békés polgárokon és munkás jobbágyokon. Így aztán nem csoda, ha a kincstartónak nem fizettek pontosan, s hogy nem volt pénze, bármily igyekezettel vágatta is a sót és csináltatta, rakatta a hajókat. A király «kétezernyi lovagnépének» így gyakran megkésett a zsoldja, hisz a székelyek ígérte «rováspénz»-ből alig kapott kezéhez hatodfélezer forintot. A pestis miatt és a német katonák garázdálkodása következtében pedig még a szászok sem fizetik «a Szent-Márton forintját», annyira nincs tekintélye a királynak; holott Erdélyben soha sem volt eddig adó-restantia. A mellett lustramestere és contrascribája is meghalt az őszön, s nincs kivel felhajtania az adót, panaszolkodik a szegény kincstartó, a ki mindezekre ráadásul maga is

[1] Ugyanő Nádasdyhoz Gyulafejérvárról, 1554 szeptember 29-ikén (Szent-Mihály napján;) ugyanott.

[2] Dobó István 6 levele a felsorolt helyekről; ugyanott.

olyan «igen beteges» volt, «hogy akármi kevés földre is két felől fogva vitték»;[1] mintha csak Ferdinánd kormányának gyönyörűsége telt volna a nyavalyás, göthös emberek alkalmazásán!

Egyébiránt a két vajda egymással sem élt jó egyetértésben. Gyűlölködtek egymásra s e gyűlölségüket egy koromfekete paripa lobbantotta lángra, melyet mindegyikük magának akart megszerezni; úgy hogy egész példabeszéddé vált róluk Erdélyben, hogy «a régi magyarok fehér lovon szerzették az országot, azoknak maradéki pedig feketén vesztik azt el».[2]

Eredménytelenül telt el a következő, 1555-ik év is. Már tavaszszal egész nyíltan folyt az izgatás és összeesküvés Ferdinánd ellen, s a török mindent mert ígéreteivel, mivel ismerte a király gyengeségét.[3] E gyengeségről kivált Dobó panaszkodott sokat, kinek katonái júniusra zsoldhiányuk miatt mind szétmentek, úgy hogy a várakban lévőkön kívül semmi gyalogsága nem volt; Déva várában pedig (melyet hadi tekintetben Erdély kulcsának tartottak) már éjjeli őrnek sem jutott ember,[4] hiába jelent meg a várban a kincstartó s tartotta a nélkülözőket reménységgel.[5] Ezért nem mert Miksa főherczeg, a cseh király mozdulni, habár egy újabb terv szerint be kellett volna jönnie Erdélybe. Úgy gondolkoztak, hogy személyes jelenlétével megtarthatja az országot Ferdinánd számára, a szászokkal, kiknek kiváltságait is megújítá;[6] de reménysége hamar szétfoszlott, midőn belátta, hogy még útiköltsége sem lenne. Helyette tehát Dobó járta be ismét az országot, hogy a nemesi fölkelést szervezze, de a vajdák az év végén, karácsony előtt Székelyvásárhelyen tartott országgyűlésen csak annyit értek el, hogy Bornemisza püspök kérésére

[1] Was László Werner Györgyhöz Gyulafejérvárról, 1554 július 20-ikán és Kaplyonról november 28-ikán; Történeti Lapok, 1876. III. évf. 124—7. és 129—131. l.

[2] Budai, Polgári lexikon, II. k. 443. l.

[3] Bornemisza Pál püspök Nádasdyhoz Gyulafejérvárról, 1555 márczius 24-ikén; az orsz. levéltárában, Nádasdy-iratok közt.

[4] Dobó István Nádasdyhoz (Szamos-) Újvárról, 1555 június 22-ikén; ugyanott.

[5] Was László jelentése Miksa főherczeghez Dévásról, 1555 május 15-ikén; a bécsi udvari kamarai levéltár Hungarn osztályában.

[6] Miksa főherczeg a szászokhoz, 1555 június 26-ikán, és Ferdinánd augusztus 30-diki levele, melylyel Miksa articulusait megerősíti bár személyesen nem tudott nekik érvényt szerezni; regestájukat l. Keménynél: Notitia, I. k. 217. l.

megígérték, hogy addig «semmi újítást nem mívelnek», vagyis: nem hívják be Izabellát és fiát, míg a Ferdinándhoz küldött követség vissza nem tér.

Csakhogy ez nem is volt egyéb puszta ígéretnél. Az erdélyiek sokkal inkább megunták a nyomort, melyet Ferdinánd ötödfélévi kormánya alatt szenvedtek, semhogy embereire hallgattak, és fényes ígéreteikben bíztak volna. Hiába való volt Bornemisza püspök ékesszólása, melylyel a váradi békére hívatkozva idézte a régi latin közmondást, hogy *embert szava, bika szarvát kötél köti* s «király az ő szavával az keresztyénség kárára és az pogányság hasznára nem játszodhatik», intvén az erdélyieket «az pogányság holdjá»-tól, mivel «az holdnak soha sincs az az tápláló és színt adó ereje, mint az napfénynek», — a «megvakult és átalkodott ország» [1] behívta Petrovicsot János király fia helytartójául, s véget vetett Ferdinánd uralmának. Ekkor, midőn ezt írta, (1556 márczius 15-ikén) már nem tartózkodott püspöki székhelyén Bornemisza, hanem gyalui várába zárkózva élt, melyben immár három hónapja tartották Izabella fia hívei körülzárva, néhány odaszorult magyarországi nemessel. Ágyúja egy sem volt, hogy védelmezze magát, s miként írta, utolsó óráját érezte közelegni. Ferdinánd őt püspöknek küldte Erdélybe, s nem a püspökség várai castellanusának, kesereg tovább az esztergomi érsekhez intézett panaszos levelében, s ha nem akarják, hogy elpusztuljon, hívja vissza a király halálos veszedelméből, mivel semmit sem tud többé neki szolgálni ez országban, melynek egyetlen faluja sem húz már Ferdinándhoz.[2] Április elseje [3] után «az egyházmegye és jövedelem nélküli erdélyi püspök» ugyan még visszaszökött Gyulafejérvárra,[4] de csak azért, hogy ott lévő holmiját szekerekre

[1] Paulus Absthemius (Bornemisza Pál) levele Cseffei Jánoshoz Gyaluról, 1556 márczius 15-ikéről; Erdélyország történetei tára, (Kolozsvár, 1845.) 24—28. l.

[2] Bornemisza Pál az esztergomi érsekhez és Nádasdyhoz ugyancsak márczius 15-ikéről; Pray, Epistolae, III. k. 78—79. l.

[3] Gyalu vára 1556 április 1-jén esett el s jutott Petrovics kezére; a brassói id. Quellen IV. k. 518. l.

[4] Innen ír az elkeseredett püspök 1556 április 5-ikén Miksa főherczegnek; eredetije a bécsi hadügyi levéltár «Feldakten» osztályában.

rakja, s ezt a várát is átadja. És miután Petrovics a szász-sebesi gyűlés határozatából a püspökség minden birtokát lefoglalta ura s az ország számára, Szent-Barabás napján (június 11-ikén) kiindítá Gyaluból Bornemiszát a királyi Kassa felé.[1] Illő kísérettel, de úgyszólván csak írótollával távozott Erdélyből,[2] melyben annyit költött királyáért, s nevét azzal is megörökíté, hogy a fejérvári püspöki palota és vár déli részét újraépíttette.[3]

Ekkor már egész Erdély Izabella és fia pártján állott. Még somlyai Báthory András is meghódolt Petrovicsnak (mindjárt bejövetelekor,) mikor látta, hogy az ország elveszett Ferdinánd részére, s maga is családostól elvész, ha a helytartó felszólításának nem enged.[4] Sőt (a szultán befolyása alatt) a moldva-havasalföldi vajdák is nyíltan kijelentik, hogy János király fia és Izabella pártjára állnak. Nemes buzgósággal izgatnak, leveleznek érdekükben az országban,[5] s a nyár folyamán gyűlésre hívják az erdélyieket, hogy Ferdinándtól elpártoljanak.[6] Csak Dobó István vajda állja még az ostromot csekély őrségével három várban, míg a király fel nem menti hűségi esküje alól, s ő Izabellának át nem adhatja azokat, mint olyan hős, kinek kardját ketté törték.

* *

Bármint vágyakozott is Izabella viszontlátni a magyar földet, szívesen várt, fogadta a kedvező híreket és értesíté a sorsa miatt aggódó szultánt, hogy még nem indulhat be. Majd a lengyel király követségének felelt augusztus 25-ikén, kifejezvén, hogy ő most a keresztyénség ügyének vél szolgálatot tenni, ha a szul-

[1] Vagyis június 11-ikén; az id. Kultsár-féle Székely krónika feljegyzése, 28. l.

[2] Forgách után Budai, Polgári lexikon, I. k. 423. l.

[3] Erről szóló 1556-iki feliratos köve még 1790-ben is megvolt; Szeredai, Series episcoporum, 209. l.

[4] Somlyai Báthory András levele Alvinczről 1556 márczius 18-ikán (feria quarta ante festum Benedicti) Nádasdyhoz; Pray, Epistolae, III. k. 80—82. l.

[5] Lapusneán Sándor vajda Jásból, 1556 február 20-ikán szentpáli Kornis Miklósnak; Török-magyarkori államokmánytár, I. k. 14. l.

[6] Sándor moldvai vajda levele a szebeni tanácshoz Jásból, 1556 július 30-ikáról; a nagyszebeni városi levéltárban 742. sz. a. Regestája Keménynél: Notitia, I. k. 217. l.

tán támogatását elfogadja. Hogy Ferdinánd a kezén lévő erdélyi várakat jószántából átadja, csakhogy megkímélje a keresztyén vérontást, kegyes és keresztyén királyhoz méltó dolgot cselekszik. Izabella ezért «kezeit csókoltatja» és további atyai pártfogását kéri, de föltételei ügyében a magyar rendek közös végzése, és pártfogója, a szultán hozzájárulása nélkül semmit sem tehet; ha azonban otthon lesz, gondoskodik róla, hogy kívánságai teljesíttessenek. Végül hálásan köszöni e búcsúlevelében királyi öcscse sok évi jóságát és közbenjárását; de a míg illő módon elkészülhettek az útra, bizony szeptember 23-ika lett, mire felkerekedtek és Szent-Mihály előtti szerdán elindulhattak.[1]

Izabella királyné pár nap múlva átlépte a magyar határt, s ezzel vége szakadt annak a keserves öt esztendőnek, melyet földönfutóként bujdosásban töltött!

[1] Egykorú ilyvói feljegyzés szerint: Wierzbowski, Uchańsciana, v. k. 142. l.

125. KOLOZSVÁR CZÍMERE

HETEDIK KÖNYV

UTOLSÓ ÉVEK

1556—1559

126. ZÁRÓDÍSZ HELTAI GÁSPÁR KRÓNIKÁJÁBÓL.

I.

A VERECZKEI hágón át, mint hétszáz évvel előbb a honfoglalók, jött be Izabella királyné ezerekre menő kíséretével Magyarországba, hazát foglalni. Vezette Kendy Ferencz erdélyi vajda a rendek küldöttségével, melynek tagjai voltak: a székelyek részéről Andrási Márton, Becski Pál, Lázár Imre és Bernárd Ferencz,[1] s a szászok követeiként Hedvigh Ágoston szebeni királybíró, Tartler János Brassóból, 25 lovassal, Rähner Péter Meggyesről és Schäser István Segesvárról, lovasok kíséretében. De a katonai fedezetet tulajdonképpen Petráskó havasalföldi vajda alkotta tízezernyi emberével, meg Sándor vajda, moldvai lovasságával. E vad csapatok iszonyú pusztítást végeztek útjukban, a mint augusztus havában[2] átvonúltak az országon. Valami negyvenezeren voltak[3] s a Nyírségen, a Szamos és Kraszna mentén, s a Szilágyságban nagy rombolást tettek. Feldúlták többek közt a Báthoryak báthori templomát és sírját, és átvonúlásukat mintegy 300 felgyújtott falu jelezte. Végül Izabella kísérői közt új alakokként látható Tarlo, Prokop, Boratinski Péter és Nizowski Szaniszló, a királyfi egykori dajkájának fia.[4]

1 A Kultsár-féle Székely krónika, 28. l.

2 A havasalföldi vajda 1556 augusztus 23-ikán tört be Brassónál s egy hét múlva indúlt Kolozsvár felé, a moldvai pedig ugyanekkor a radnai szoroson jött meg; Ostermayer krónikája, id. h. 518. l.

3 Ennyit említ egybehangzóan: Székel István id. egykorú világkrónikája, 236. l., a Kultsár-féle Székely krónika, 28. l. és újabban egy harmadik feljegyzés is, a Történelmi Tárban, 1891. évf. 69. l.

4 Gromo feljegyzése 1565-ből; id. h. 38. l.

Az ország határáig elibe mentek az erdélyi tanácsurak és rendek is. Élükön állt a délczeg, ifjú, alig 23 éves somlyai Báthory István, az ország leggazdagabb és legbefolyásosabb embere. Ő üdvözölte a királynét, és ekkor bizonyára nem gondolta, hogy még valamikor ura lesz húgának s vele királya Lengyelországnak. Beszédének két eszméje jellemző: hogy György barát nyomorúlt vége mutatja, hogy Isten Izabellával tart, s visszavezérelte őt annyi betegség és szenvedés után egészségesen, s hogy ez a szegény haza eléggé kitapasztalta, mily káros és veszélyes idegeneknek adni a kormányt.

A királyné arczából kikelve, könyek közt felelt Báthory üdvözletére, kiemelvén, hogy Megváltónk anyjának is menekülnie kellett fiával ellenségei elől, és sorsának ilyetén szerencsés fordúlata most arra tanítja, hogy Isten az özvegyeket és árvákat nem hagyja el.

Ez üdvözlések ismétlődtek Kolozsvártt, hová — Ilyvóból való indúlásától éppen egy hónapra — október 22-ikén délután két órakor érkezett.[1] Útja Munkácson át Husztra vezette, melynek kis lakossága nagy örömmel látta; majd Máramaros-Sziget érintésével a gutini és ilosvai hegységen át Nagybányára és Deésre, hol az öreg Petrovics helytartó a város tanácsával várta. Vele és Balassával együtt aztán baj nélkül elhaladtak Szamosújvár alatt,[2] honnan néhány óra múlva beértek Kolozsvárra. A királynét a város valósággal megújhodva fogadta. «Képíró Antal az kapúra czímert csinált» ez alkalommal, tarka szövetekkel díszítették a középútczai kapu melletti házat is, és úgy Izabellának, mint a helytartónak friss kenyeret, hófehér kalácsot, czukorborsót és hamvas szilvát küld a tanács naponta. Petráskó vajda táborába is bort, kenyeret küldenek Benedek barát útján,[3] nehogy

[1] Mindez, Báthory István üdvözlő beszédével együtt Milesnél: Wuergengel, 62—63. l.

[2] Verancsics Összes munkái, II. k. 99. l. és Bethlen Farkas erdélyi históriája, I. k. 594—96. l.

[3] Ez érdekes művelődéstörténeti adatok, árakkal és nevekkel a kolozsvári városi ó-levéltárban, a farkas-utczai (Luporum) fertály 1554—56-iki számadási kötetében olvashatók. Képíró munkájáért 50, kalácsert 35 denárt fizettek.

katonái sokat rakonczátlankodjanak. Szerencsére a két vajda pár nap múlva haza is indúlt [1] a török csauszokkal, miután a királyné gazdagon megajándékozta őket. [2]

Útja fáradalmait kipihenve, Izabella királyné rögtön államügyekhez látott. Legelőbb is tanácsosait nevezte ki (október

127. PETRÁSKÓ HAVASALFÖLDI VAJDA NAGY PECSÉTJE.

27-ikén,) kik d. e. tíz órakor mindjárt le is tették előtte és fia előtt a hűségi esküt. E szerint az ország kormányzója lett Petrovics Péter, a kanczellár Csáky Mihály, tanácsosok pedig Perényi Gábor és Ferencz, Balassa Menyhárt, Kendy Ferencz

1 Egykorú tudósítás Kolozsvárról, 1556 október 28-ikáról; a bécsi állami levéltárban.
2 Bethlen Farkas, id. m. 597. l.

és Antal, somlyai Báthory András és György, Bebek Ferencz, enyingi Török János, Jakcsi György, Szalánczy János, Hagymási Kristóf, Kemény János, Cherepovith Miklós, Gyerőfy Mihály és Farkas Miklós,[1] udvarmestere pedig Czikowski Miklós.[2]

Az erdélyi főurak e kiválóbbjai átadták a királynénak az összes várakat, városokat és bányákat, ama várak ellen pedig, melyek a Ferdinánddal, illetve Petrovicscsal létrejött egyezség daczára sem hódoltak meg, hadi segélyt bocsátottak rendelkezésére. Így Bethlent Pathócsy ostromolta, Újvár ellen Balassát, Várad megvételére Kapitán Györgyöt, Huszt vára elfoglalására pedig somlyai Báthory Andrást küldték. Majd november elsején a királyné Szent-Katalin-napjára országgyűlést hirdetett, melyre a Részeket, sőt Kassát, Eperjes és a Felvidék képviselőit is meghívta. Az ellentállás érzetét akarta ezzel bennük növelni, mert ekkoriban jött híre, hogy a németek megvették Tarkő várát Tarczaytól, Nagyidát Perényi Ferencztől, az ő párthíveitől, habár őket Bebek György 500 törökkel Rozsnyóbányán megverte.[3]

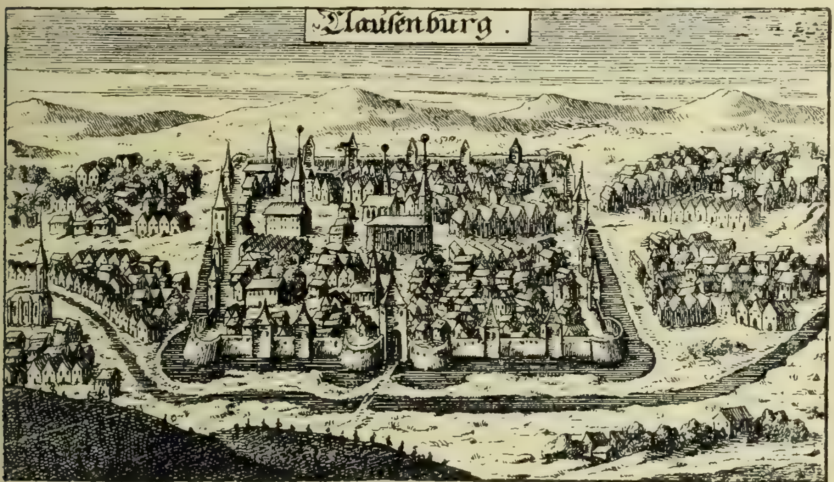
Az országgyűlést a kitűzött napon Izabella jó reménységgel nyitotta meg. A megjelent rendek mind hívei voltak s alig várták, hogy a királyné asszonyt és felséges fiát ismét körükben láthassák. Mindnyájan érezték, hogy nagy feladat vár reájuk, de munkájukat megkönnyíték az öt évi német uralom tanúságai, s az átélt szenvedések emlékei. Tudatában voltak annak, hogy az országnak szilárdabb alapot kell teremteniök, s a mit kezdeményeztek, rövid nehány napon szerencsésen be is fejezték. Ám a királyné is okult a múltból, s nehogy ismétlődjenek régi szenvedései, királyi tekintélyét és hatalmát erős felségjogokkal bástyázta körül. Ezek szerint: a kormányzást és igazságszolgáltatást maga gyakorolja, mint Magyarország megkoronázott királynéja, s fiának gyámja, nagykorúságáig, de az adomány-

[1] Boratinski Péter egy névtelenhez Kolozsvárról, 1556 október 28-ikáról; egykorú másolata a bécsi állami levéltárban.

[2] Ez az, kit az Erdélyi országgyűlési emlékek II. k. 4. és 55. l. hibás olvasással Gykonskynak említ.

[3] Székel Estván krónikája, 236. l.

leveleket csak saját pecsétjével hitelesíti, habár kettejük nevében állíttatnak is ki.[1] A kincstartói hívatal megszűnik, s az ország jövedelmét maga a királyné fogja kezelni, ép úgy, miként őt illetik meg a kincstár összes meglévő és öröklendő birtokai, várai és bányái. Így a hívatalok betöltésének jogát is magának tartja fenn, udvarában pedig idegeneket is alkalmazhat. A külföldi fejedelmekhez saját követeit küldheti, s másfelől minden idegenből jövő levél az ő tudtával kézbesítendő. Pénzt fia és

128. KOLOZSVÁR RÉGI LÁTKÉPE.

saját nevével verethet, s nehány nagybányai próbaaranyát be is mutatta, sőt a portára is leküldte.[2]

Ez általános elvek részleteinek tárgyalása másnap (november 26-ikán) a vallásügy rendezésével végződött. Ezt Novicampianus mester beszéde vezette be «a század megromlott erkölcseiről s a keresztyén vallásba csúszott tévelygésekről». Hevesen kikelt

[1] A királyné azonban ennek éppen megfordítottját gyakorolta, amennyiben az okleveleket csupán saját nevében adatta ki, s csak ritkán íratta alá fiával is.

[2] Pénzverési jogáról az országgyűlési végzések nem szólnak, talán mert önként érthető volt; de szóba jöhetett, mivel az erdélyi követ deczember 12-ikén ért Drinápolyba, s a királyné új pénzeit már vígan mutogatta a portán; egy osztrák «explorator secretus» tudósítása Straub Ferenczhez Drinápolyból, 1556 deczember 19-ikéről, a bécsi állami levéltár Turcica osztályában.

az eretnek ariánusok ellen [1] és előadván, hogy ámbár ő lengyel nemzetségű, szereti a magyarokat, kiknek behozta János király fiát, a kit a lengyel király rendeletéből lengyelföldi tartózkodása alatt tanított. Tanítása az egy igaz vallás szellemében folyt, melynek követésére inti hallgatóit is. De beszéde nem érte el óhajtott czélját, hisz a rendek többsége immár lutheránus meg kálvinista volt, kérésükre pedig a királyné megengedte, hogy mindenki a maga felekezete szerint éljen; habár a mester neki ajánlva adta is ki munkáját.[2] Ez tehát a vallásszabadság magasztos elvének kimondása a korszellem hatása, s az állampolitikai viszonyok nyomása alatt. Hanem azért a secularisatio kérdésében nem döntött, bár a rendek az egyházi birtokokat az ő és fia javára akarták fordítani.

Belügyi intézkedések, az adó megállapítása, dézsma-ügy, szökött jobbágyok büntetése, orvok és gonosztevők, kétnejűek és hamispénzverők kergetése foglalkoztatja még a rendeket ez országgyűlésen, melynek nagy érdeme az is, hogy rendezte a kézmívesek ügyét, s minden czikkre kiterjeszkedő pontos árszabást teremtett, mely szerint dolgozniok és kereskedniök szabadjon. Végül pedig, hogy jogaikban és kiváltságaikban fiával együtt megtartja őket, arról a királyné hitlevelet adott a rendeknek.[3]

E nevezetes országgyűlésen jelen volt Mahmud dragomán is, a ki — miután három évet töltött Izabella udvarában — deczember közepén ért haza Drinápolyba,[4] hol most a szultán tartózkodott. Ez örömmel vette jelentését s a királyné levelét, melyben arra kéri, írna a franczia királynak, hogy adja egyik leányát fiának feleségül, sőt belenyúgodott abba is, hogy évi adója

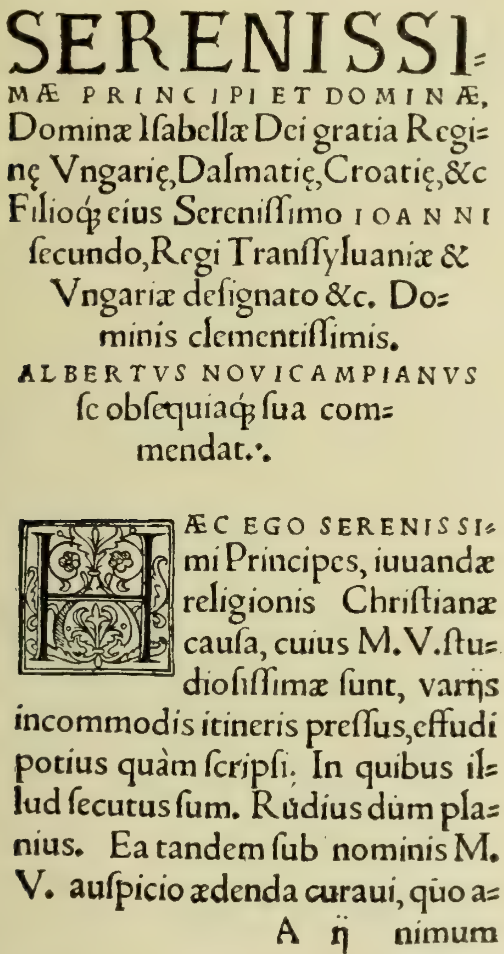
[1] Így ír róla Szamosközy is (id. m. IV. k. I. l.), a ki Novicampianus könyvét ismerte.

[2] Ez «Alberti Novicampiani oratio in comitiis Colosvarini, De corruptissimis eius seculi moribus, et variis turbulentisque in religione Christiana doctrinis» czímen 1557-ben jelent meg Krakóban (apud haeredes Marci Szarffenberger) kis 8-r. 52 lapon. 1556 november 26-ikán Kolozsvárról keltezett ajánló levelének első lapját hű hasonmásban, az ilyvói Ossolinski-intézet könyvtárában őrzött ritka példányáról közöljük.

[3] E gyűlés végzéseit l. Erdélyi országgyűlési emlékek, II. k. 55—71. l. és méltatásukat Szilágyi Sándortól ugyanott a 4—13. lapon.

[4] Az explorator secretus id. tudósítása szerint 1556 deczember 16-ikán érkezett Drinápolyba.

továbbra is 10,000 aranyforint maradjon.[1] S az erdélyiek hűségéről a császár abból is meggyőződhetett, hogy Dobó István öcscsét, Domonkos erdélyi vice-vajdát ugyanekkor juttatták vasra-

SERENISSIMÆ PRINCIPI ET DOMINÆ, Dominæ Iſabellæ Dei gratia Reginę Vngarię, Dalmatię, Croatię, &c Filioq; eius Sereniſſimo IOANNI ſecundo, Regi Tranſſyluaniæ & Vngariæ deſignato &c. Dominis clementiſſimis.

ALBERTVS NOVICAMPIANVS ſe obſequiaq; ſua commendat.·.

HÆC EGO SERENISSIMI Principes, iuuandæ religionis Chriſtianæ cauſa, cuius M. V. ſtudioſiſſimæ ſunt, varijs incommodis itineris preſſus, effudi potius quàm ſcripſi. In quibus illud ſecutus ſum. Rùdius dùm planius. Ea tandem ſub nominis M. V. auſpicio ædenda curaui, qùo a-

A ij nimum

129. NOVICAMPIANUS KOLOZSVÁRI ORATIÓJA AJÁNLÓLEVELÉNEK ELSŐ LAPJA.

verve elibe. Ezt még a moldvaiak fogták el Szamosújvár alatt s vitték magukkal.[2] De az egykori egri hős továbbra is védte

[1] Ugyanaz Drinápolyból, 1557 január 5-ikén, Mahmud dragomán jelentéséről; a bécsi állami levéltár Turcica osztályában.

[2] A moldvaiak követsége Dobó testvérével 1556 deczember 11-ikén ért Drinápolyba; az explorator id. deczember 19-iki jelen-

várát, melyet Balassa a tavasz óta hasztalan ostromolt. Végre azonban (a védelem tizedik hónapjában) ő is megadta magát szabad elvonúlás feltétele mellett. Csakhogy még együtt volt az ország-gyűlés, midőn híre terjedt, hogy «nem tartotta meg a szerződést», mire a királyné katonákat küldött ellene, kikkel deczember 3-ikán Kolozsvárra jött. Izabella tisztességgel fogadta, de kitűnvén, hogy a kocsikban az egyezség ellenére ágyúkat és lőszert hozott ki magával a várból, a rendek elfogatták, s tárgyalás alá vevén ügyét, negyedmagával vasraverve visszavitték Újvárra — a börtönbe, míg Dobó feleségét és gyermekeit a dévai várba kísérték.[1]

Izabella királyné erre egy hét múlva Gyulafejérvárra ment, melyet alig várt viszontlátni. Egykori palotáját s magát a várat kiszépítve, megerősítve találta. Castaldo négy erős bástyát építtetett négy sarkára, s melléjük ugyanannyi földtöltést, melyek mögül a hosszúkás négyszögű vár jól védhető.[2] Hanem a székes-egyházra alig ismert reá. Belseje dísztelen és sívár, mert Bornemisza erdélyi püspök távozása után az újhitűek (a nemesség és a városi hatóságok egyaránt) Petrovics és Kendy Ferencz szavára minden képet és oltárt kidobtak a templomokból ország-szerte.[3] Isten és fia, a Megváltó azért most is csak úgy mindenütt jelen való volt bennük, mint régebben, de hiányzott az oltár, mely előtt naponta térdelt, s róla a Szűz-Anya képe, melyhez bánatában annyiszor fohászkodott. A királyné tehát mindenfelé kezdte restaurálni a templomokat és egyházat, s biztosította a pápát is, hogy a pusztítás és papok elűzése az ő és fia tudtán kívül történt, mert ők rendíthetetlen hívei a régi vallásnak.[4] Egyébként meg volt elégedve új helyzetével, mely lényegesen különbözött a régebbitől. Várvívóitól is kedvező híreket kapott az új (1557-ik) évben,

tése szerint. Említi Verancsics is, Összes munkái, II. k. 99. l.

[1] Ostermayer, id. h. 519. l. és Miles, Wuergengel, 64. l.

[2] Gromo leírása, id. h. 19. l.

[3] János Zsigmond e miatt még a portán is panaszt emelt Petrovicsék ellen; az explorator id. 1557 jan. 5-iki jelentésében.

[4] A «Responsum Sermae dominae Isabellae reginae Ungariae datum oratoribus Sermi d. regis Poloniae» cz. írat szerint, melyet a királyné Újlaki knini püspök útján adatott elő Cromer Mártonnak, a ki aztán 1557 május 12-ikén közölte tartalmát Ferdinánddal; a bécsi állami levéltár Polonica osztályában.

melytől annyit remélt! Husztot somlyai Báthory András kitartóan ostromolta és 800 emberével annyira körülzárta, hogy a védők még vizet se kaphattak. A pestis is kiütött köztük, s mikor már negyvenre apadtak, a vár két prefektusa: Szalay Benedek és Korláth Mihály illő egyezség mellett feladta a királynénak. Kénytelenek voltak vele, hisz már csak tizenketten maradtak egészségesen s azok is éheztek.[1] Ez január 20-ikán délben, egy csütörtöki napon történt.[2] Általános volt a hit, hogy elvész Várad, Gyula, Ecsed, Kisvárda s Ferdinánd minden tiszántúli vára, ha főhadparancsnokai: Puechaim Farkas és Brandeis András nem gondoskodnak róluk jobban.[3] De hogy tehették azt sikeresen, mikor az elsőnek még négyszáz lovasa se volt. Midőn pedig egy hónap múlva elfoglalta Perényi Gábortól Zemplén várát, pénztelen helyzetében még foglyait is elbocsátotta,[4] csakhogy élelmezni ne kelljen őket. Gyenge volt az őrség Trencsén, Murány, Eger, Gyula és Várad várában is, melyek még a németpártiak kezén állottak.[5]

Különösen féltették Váradot, úgyszólván kulcsát az előbbieknek. Itt György barát régebben 150 könnyű lovast tartott a maga pénzén s néha a bécsi hadi pénztár zsoldján,[6] ámde mit érne most gyimesi Forgách Simon ennyi őrséggel, mikor a várat már hónapok óta körülzárták Izabella seregei. Ezeknek számereje január közepén már 3000 főnyi volt (600 lovas, a többi parasztság), úgy hogy a védők egy hónapnál tovább nem remélték

1 Gyalui Torda Zsigmond jelentése Miksa főherczeghez Eperjesről, 1557 február 6-ikán; eredetije a bécsi hadügyi levéltár Feldakten osztályában.

2 Szerdahelyi Dersfy István kassai kapitány Miksa főherczeghez Kassáról, 1557 január 22-ikén; eredetije ugyanott, a Hofkriegsrath-Akten 73. csomagjában.

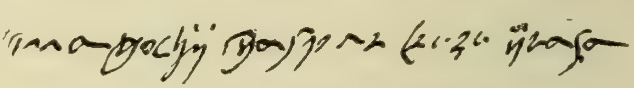
3 Torda Zsigmond id. jelentése; u. ott.

4 Wolff Herr von Puechaim jelentése Miksához Eperjesről, 1557 február 26-ikáról; eredetije ugyanott, a Feldakten osztály iratai közt.

5 Egy Bécsben 1557 márczius 4-ikén készített hadi kimutatás szerint Trencsénben 89 ember, Murányban 178 német Knecht és 6 könnyű lovas, Egerben 400 lovas és 460 magyar drabant, Gyulán 465 lovas és 250 m. drabant szolgált, míg Báthory Andrásnak 300, s Puechaimnak 324 lovasa volt; eredetije ugyanott.

6 Ez őrség havi zsoldja 781 frt 15 d. volt, míg a hadi pénztárból György barát 6400 frtot kapott; a bécsi hadügyi levéltárban, Feldakten.

fenntartani magukat.[1] Az ostromlók vezérei Varkócs Tamás és Báthory György voltak, háttérbe szorítva Árthándy Kelement, ki harmadéve még ellenük küzdött, de most — elhagyva Ferdinándot — újból a királyné pártjára állott.[2] A közeli Gyula vára parancsnoka, Mágóchy Gáspár elpártolásától is tartott a pénztelen bécsi udvar, ám ez sietett megnyugtatni Nádasdy országbírót, hogy ő is tudja a török csalárdságát s hiszi, «hogy ennekutánna is, a kik oroszlánnal akarják bárányokat őrzettetni, bárán nékíl maradnak és őmagok es megszagkattatnak tőle». Hanem azért legfőbb vágya volt, hogy királya mentse fel a kapitányság alól, melyben várával együtt elpusztúl, mivel emberei egy év óta nem kaptak zsoldot, úgy hogy midőn egy ízben egy portyázó török csapat kergetésére 25 lovast küldött ki, azok Váradra szaladtak a pártosokhoz. Ezek pedig február havában

130. MÁGÓCHY GÁSPÁR ALÁÍRÁSA.

már úgy körülfogták a várat, hogy se ki, se be nem járhattak az egész hónapon át.[3] Még a tüzelést is jobban birták ellenük, mióta a királyné elhozatta Szebenből Ferdinánd kitűnő ágyúit és tűzérfelszerelését.[4]

Ezalatt Izabella Szent-Dorottya napján Fejérvártt partialis országgyűlést tartott, mely főleg az adó és hadfelkelés ügyében határozott. E szerint a nemesek és székelyek fejenként szállnak táborba, a jobbágyok közűl minden tizenhatodik, míg a szászok «régi szokásuk szerint» kétezer puskás gyalogost állítanak ki jó ágyúkkal s más hadi eszközökkel felszerelve.[5]

[1] Torda Zsigmond felsőmagyarországi főkapitány Miksa főherczeghez Eperjesről, 1557 január 26-ikán; eredetije ugyanott, az id. 73. csomagban.

[2] Karácsonyi János id. értekezése az utolsó Árthándyról.

[3] Mágóchy Gáspár Nádasdy Tamáshoz Gyula várából 1557 márczius 8-ikán; eredetijeaz orsz. levéltárban, a Nádasdy-iratok közt.

[4] Ez 1557 január 5-ikén történt; Ostermayer krónikája, id. h. 519. l.

[5] Erdélyi országgyűlési emlékek, II. k. 72—76. l. és 15—16. l.

Sürgette is küldésüket Tordáról, a gyülekezés helyéről a királyfi, «János választott király», a ki most mind élénkebb részt vesz a kormányzás gondjaiban.[1] S hatalmi jogát kiterjeszté arra is, hogy édes anyját biztosítsa az esetre, ha őt e tevékenységében valami «emberi» találná érni, a mennyiben a hitbér-birtokaiból elfoglalt várak helyébe Huszt, Újvár és Görgény várát reáíratta.[2]

A királyné asszony így hát minden tekintetben nyugodtan élhetett volna, ha nyugalmát meg nem zavarja a tanácsosai közt kitört viszály és versengés. Pelsőczi Bebek Ferenczről szól az ének. Felsőmagyarországi ősrégi oligarcha-nemzetség. Inkább nagyravágyó, mint tehetséges; de szerencsés hadvezér. Nyers, rakonczátlan, de vagyonos. Izabella ügyének tényleg jó szolgálatot tett a felvidéken az utóbbi években, a miért Ferdinánd «meglevelesítette» fiával együtt. Ezért most jutalmúl az erdélyi vajdaságot kereste, sőt megelégedett volna Gyalu és Kolos-Monostor birtokával is, hogy «legyen hol meghálnia, ha Erdélybe jön». Ám ellenlábasa volt Petrovics, kinek méltóságára vágyakozott. E miatt heves összeszólalkozása volt vele, s midőn a királyné sem szolgáltatott neki igazságot, haragjában azzal a fenyegetéssel hagyta el udvarát, hogy «ő is azon lesz, hogy az ő pecsétje is onnan függjön, a honnan az Izabelláé függ».[3] Reménységét tehát a törökbe vetette, s meg sem állott Budáig. Szent-Antal estéjén (január 16-ikán) vonúlt fel a budai basa elé «nagy glóriával». Másnap aztán megkapta a szultán zászlóját «mondhatatlan nagy gazdagsággal és pompával».[4] S mikor engedélye is megjött reá, (február 25-ikén) útnak indúlt Tarczay György társaságában a portára,[5]

[1] Joannes Electus Rex aláírással ír a szászoknak Tordáról, 1557 márczius 4-ikéről; másolata Keménynél: Apparatus epistolaris, I. k. 575. l. az Erdélyi múzeum kézírattárában.

[2] János király inscriptionalis-levele Gyulafejérvárról, 1557 márczius 20-ikáról; regestája az id. Inventarium privilegiorum 32. l. és Sommerbergnél, Scriptores rerum Silesiacarum II. k. 85. l.

[3] Bethlen alapján Budai, Polgári lexikon, I. k. 327. l. és Erdélyi országgyűlési emlékek, II. k. 14. l.

[4] Nagy Iván, a budavári olaszok prefektusa Gyulafyhoz Budáról, 1557 január 17-ikén; Magyar Levelestár, I. k. 241. l.

[5] Mágóchy Gáspár id. 1557 márczius 8-iki levelében.

míg fia, György Erdélybe ment,[1] hogy figyelemmel kísérje az események folyását.

Bebek egy hónap múlva már Drinápolyban járt és márczius 28-ikán beszélt Rusztán basával, panaszkodván a beteges, gyenge Petrovics ellen, a kit nem szeretnek, mert attól tartanak, hogy alatta tönkrejut Erdély. S mivel ebből a magas portának is töméntelen kara lenne, a maga számára kérte a kormányzóságot. Bebek ügyét Mehmed vajda is melegen ajánlta Ali basa nevében, mire a nagyvezér megígérte, hogy beszélni fog a szultánnal, a mint felkel az ágyból.[2] Szavát be is váltotta és Szulejmán április 5-ikén fogadta Bebeket. A kihallgatás rövid ideig tartott, de a szultán annak befejeztével két díszes lovat és tíz aranyszövetű ruhát küldött neki, összesen 100 arany értékben, míg Bebek ajándéka a szultán s a négy főbasa számára ezüst kupákban közel 2000 arany értékű volt. Este felé aztán három órahosszat tárgyalt Rusztán basával, elmondván neki, hogy Petrovics meg akarta áruló módon öletni, ha egy magyar vitéz idejében nem értesíti róla. Bebek ekkor bement a királynéhoz panaszra, a ki esküvel fogadta, hogy nem tudott e dologról, de hiába hívatta udvarába a bánt, az nem jött fel igazolni magát. Ekkor Bebek a budai basához ment igazságért s onnan ide. És biztosítja a portát, hogy ha őt teszi Erdélyország és János király fia kormányzójává, csak akkor mondhatja el igazában a szultán, hogy Erdély az övé. Rövid időn megkötözve beküldi Petrovicsot, sőt Magyarországot is lecsendesíti János király fiával, anélkül, hogy a török megmozdulna. Másnap a szultán mindent megadott Bebeknek, a mit kért, 7-ikén pedig leveleket írtak Izabella és fia, Kendy Ferencz és mások számára, jelentvén, hogy Bebeket a császár János király fia *tanácsosává* és Erdély *kormányzójává* nevezte ki, tehát engedelmeskedjenek neki, míg Petrovics vonul-

[1] Dersfy István Miksa főherczeghez Kassáról, 1557 márczius 4-ikén; eredetije a bécsi hadügyi levéltár id. 73. csomagjában.

[2] Az Explorator secretus tudósítása Drinápolyból, 1557 márczius 31-ikéről; a bécsi állami levéltár Turcica osztályában.

jon haza birtokára, melyet neki továbbra is meghagy, s ne avatkozzék semmi dologba.

A Bebek-család vágya tehát teljesült. Új aranyozást kapott a korona, melyet az ősi czímer nőalakja Zsigmond király óta büszkén tartott fején. De meddig fog vajjon ragyogni?

Hallván és látván ezt a királyné követe — a ki Mahmud dragomán kíséretében Bebekkel jóformán egyszerre érkezett a portára — besietett Rusztán basához, kérve, ne neveztesse ki Bebeket kormányzóvá, mivel János Zsigmond már érett, nagy ifjú s magára is el tud kormányozni. Bebek különben is nem hű s már kétszer elpártolt Izabellától. Ám a nagyvezér azt felelte, hogy Bebek katona-ember s megszerzi egész Magyarországot János király fiának, míg ellenben Petrovics már vén, tehetetlen. Bebeket különben azért is kedvelték, mivel — Ahmed vajda szerint — öt német foglyot szokott adni egy paripáért, s reméli, hogy ezentúl húszat is fog egyért kínálni!

Erre a királyné követe három nappal előbb hazaindult, mint Bebek, a ki április 12-ikén kelt útra Mahmud dragománnal Moldova felé.[1] Csakhogy még július elején is ott tartózkodott, mivel nem mert bemenni Erdélybe, hol kevesen szerették. A rendek is kérvényeztek néhányszor ellene, hogy ne erőszakolják nyakukra, de Rusztán basa bölcsen azt felelte nekik, hogy fogadják Bebeket szívesen, mivel különben még Ferdinánddal fog ellenük szövetkezni. Hanem az erdélyiek a királyné kormánya ellen is zúgolódtak, mivel a portai adóra igen sokat szedett fel, s daczára ennek, a török nem adja vissza a Részeket. Sőt még adóelengedésről sem akar hallani, a mit három évre kértek május végén, midőn három erdélyi követ 8000 aranyforintot adott át, mit a királyné nagynehezen össze tudott gyűjteni, egy hónapra ígérvén a hátralékos 2000 frt beküldését.[2]

[1] Ugyanaz Drinápolyból, 1557 április 15-ikén; ugyanott.

[2] Ugyanaz Konstantinápolyból, 1557 június 8-ikán és július 16-ikán; ugyanott.

II.

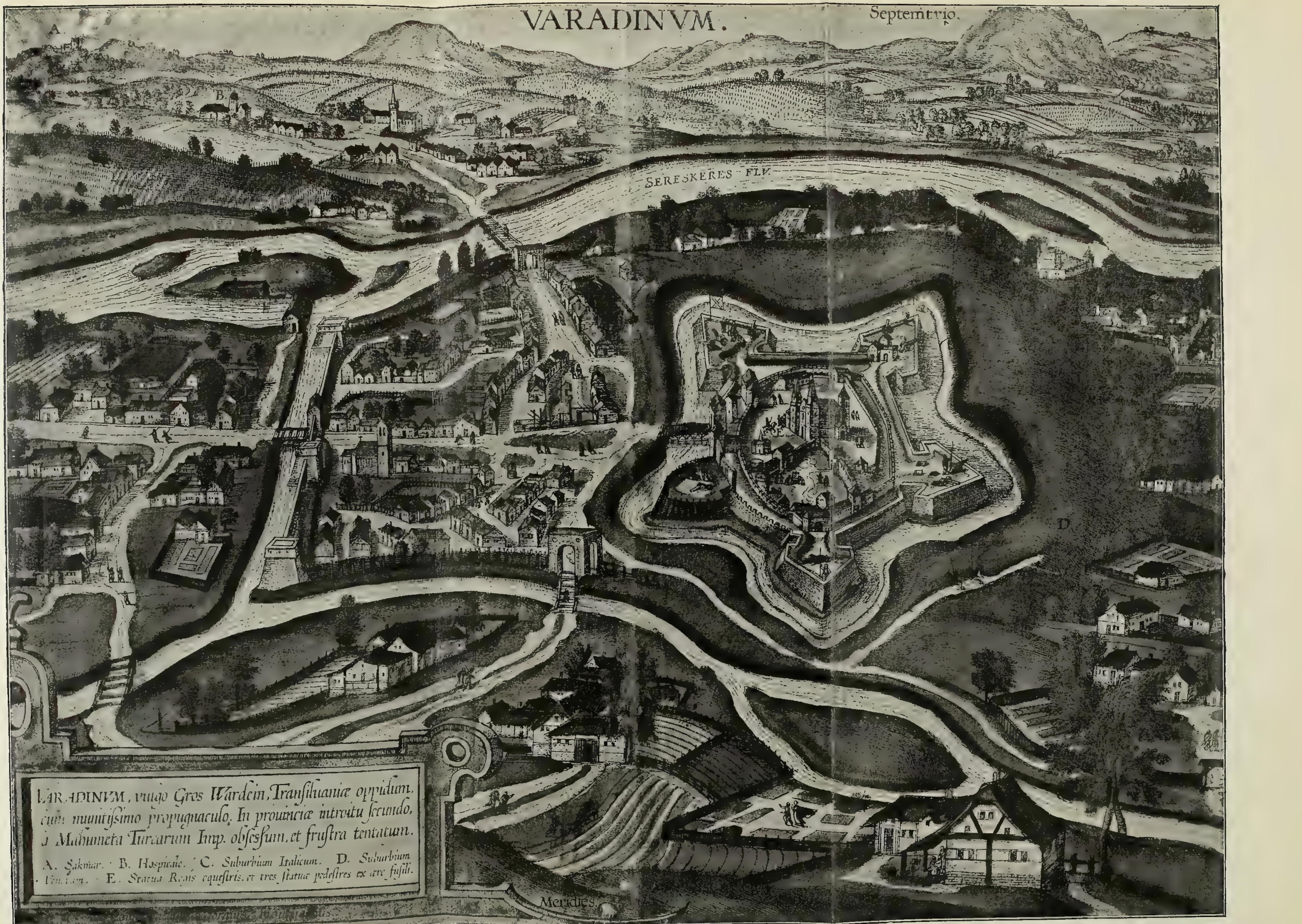
Várad ostroma e közben egyre tartott és szerencsésen be is fejeződött. Varkócsnak a tavaszon már mindössze kétezer embere volt a vár körül, az is szedett-vedett jobbágyság, mely az első rendszeres had elől elfutna.[1] Arra azonban jó volt, hogy lesse a várbelieket, őrizze a falakat, sőt vezéreik, a Bajoniak, Károlyiak, Báthoryak alatt egy-egy rohamnak is nekibuzdúltak. Ilyenkor aztán zsoldot is kaptak, melyre a királyné az elmenekült váradi minoriták ingóságait, egyházi szereit foglalta le a bajoni kastélyban.[2] Így a védők helyzete mind silányabbá vált, Forgách pedig a felmentő hadsereg helyett Ferdinándtól — bárói rangot kapott. Elégedetlen emberei egyre sűrűbben szökdöstek ki éjjelenként az ostromlók táborába, s mikor már annyira jutottak, hogy «bizony egy ebédre való sem volt, hanem Árthándy Kelemen — az újból németpárti Árthándy — küldött vala egy keveset», Forgách Simon hét havi ostrom után feladta a nagyfontosságú várat.[3] Ez május közepén történt, midőn végre a német csapatok is útban voltak Várad felé. Előbb nem jöhettek, mert a bécsi haditanács fontosabbnak tartotta a pálóczi vár ostromát, nehogy innen vagy a szomszédos Munkácsról Izabella seregei (Hagymási Kristóffal) Ungvárt megtámadják. Ezért Puechaim már április 24-ikén Pálócz alá húzódott, mely Dobóé lévén, Perényi Gábor tavaly foglalta el. De bár csak ötszáz embere volt, s az is fizetetlen és rongyos, pár nap alatt végezni remélt a várral, kivált, hogy a két Homonnay és a nemesség Ferdinánd pártjára állott.[4] Hanem bizony három hétig ostromolta, égette és lövette állandóan két falkonettel, míg megadta magát. Erre gazdáját, Perényit is ostrom alá akarta fogni terebesi sziget-

[1] Balassa János érdekes memorialéja (1557 április végéről) Miksa főherczeghez; a bécsi hadügyi levéltár Feldakten osztályában.

[2] Géresi, A gr. Károlyi-cs. oklevéltára, id. III. k. 298—306. l.

[3] Sörös Pongrácz, Forgách Simon báróról: Századok, 1899. évf. 601—602. l.

[4] Puechaim jelentése Miksa főherczeghez a pálóczi táborból, 1557 április 29-ikéről; a bécsi hadügyi levéltár Feldakten osztályában.

VÁRAD A XVI-IK SZÁZAD VÉGÉN.

(Braun egykorú metszetéről.)

kastélyában, de lemondott minden reménységről, mert katonái étlenek, ruhátlanok s mezítlábasok voltak, még a huszárok is, úgy hogy szánalom volt őket nézni.[1]

Ilyen haszontalansággal vesződtek a német hadvezérek, pedig Ferdinándot magyar hívei igen helyesen tájékoztatták a teendők felől. Mikor például alkudozásokat kezdtek Balassa Menyhárt megnyerésére, ez azt felelte, hogy ha Erdélyt és a tiszáninneni részeket el akarják foglalni, előbb Váradot kell felmenteni. Ez ügyben Balassa János felsőmagyarországi kapitány személyesen tárgyalt Ferdinánd fiával, Miksa főherczeggel. S mikor haza tért, külön «memoriale» alakjában terjesztette elő javaslatát.

E szerint az erdélyiek megbánták, a mit tettek, s készek Ferdinánd hűségére térni. Ehhez elég is lenne 2000 ember, mert a rendek is rossz viszonyban élnek Petrovicscsal, nagy törökbarátsága miatt. De Balassa Menyhárt különben is kijönne, mert látja, hogy gyanakszanak reá. Ez meg úgy volna legkönnyebben megvalósítható, hogy mivel Izabella királyné Gyula ostromára készül s arra valószínűleg Balassa Menyhártot küldi, hatalmazza fel Ferdinánd a gyulai őrséget, hogy, ha már nem tarthatják magukat, adják fel a várat Menyhártnak. Ő azután esküt tesz reá, hogy a hadakat Eger és Kassa alá vezeti, hol azokra nagyobb szükség van. Ha pedig Izabella és Petrovics nem bízna Balassában s nem egyeznének bele, hogy Gyulát kezébe adják, hajlandó erdélyi birtokait biztosítékul hagyni nekik, s aztán kihozván Erdélyből feleségét és gyermekeit, azonnal átadja Gyulát Ferdinándnak. Hanem e «praktikára» sem volna szükség, ha hamarosan sereget küldene Ecsed tájára s onnan Erdélybe. Ezért ismétli, a mit már nevében személyesen kért, hogy adják Menyhártnak Szepes várát vagy Trencsént, hogy legyen hol őrizze családját, s hogy ez ki ne tudódjék, engedjék, hogy Balassa János tartsa bennük Ferdinánd seregeit.[2]

[1] Ugyanaz Fronáról, 1557 május 18-ikán, írván, hogy Pálóczot 14-ikén adta fel őrsége; ugyanott, az id. 73. csomagban.

[2] Balassa János id. emlékíratából, melynek német egykorú másolata is meg van.

A Balassák e furfangos tervét a bécsi haditanács részletesen tárgyalta és elvben elfogadta, csak persze sereget nem küldhetett. S midőn a válasz fogalmazványát Ferdinánd átnézte, sajátkezűleg hozzátette, hogy jóakarata jeléül évi 4000 forintnyi penziót rendel Menyhártnak, mindaddig, míg Erdélyben lesz, az ő hűségén.[1]

Hanem a bécsi udvar diplomácziai úton is igyekezett hatni Izabellára, a lengyel király által. Ezért ez április közepén Cromerrel jelentette ki Ferdinándnak, mennyire örülne, ha a béke közte és a királyné közt létrejönne. Egyidejűleg pedig hozzá is követséget menesztett, hogy az erdélyi rendekkel együttesen állapodjanak meg a fenforgó eltérésekre nézve.[2] Izabella szívesen fogadta a követet, Przeclawski András pózeni kanonokot,[3] de válaszában csodálkozását fejezte ki, hogy Dobó István ügyében királyi öcscse annyi mindent elhitt róla. Hisz Dobó nem Izabella álnoksága miatt, hanem az országgyűlés határozata folytán fogatott el, mivel megszegte a feltételeket, s így ő maga nem is bocsáthatja szabadon. Okszerű sem volna, mikor most is elég veszély fenyegeti Bebek részéről, mert a szultán helytartói méltóságot adott neki, a mi György barát idejét juttatja eszébe.[4] És a királyné mindent elkövetett, hogy ez az idő vissza ne térjen. Követeket küld a portára, Bebek ellen. Jószágokat osztogat magyarországi híveinek: Bethlen Gergelynek, Majsai Lászlónak, Simay Péternek,[5] a miért hadi vállalatában megsegíték. Mikor pedig Várad kezére jutott, pünkösdkor országgyűlést tart Tordán, a rendekkel.

Két hétig tartó nevezetes, generális gyűlés volt ez, melyen a tiszavidéki részek nemessége is nagy számmal jelent meg.

[1] Ferdinánd király válasza a Balassák itkos előterjesztésére, Bécsből, 1557 május 8-ikán; ugyanott.

[2] Pars instructionis ad Sermum d. Romanorum regem etc. venerabili Martino Cromero data de negotiis Ungaricis; egykorú másolata a bécsi állami levéltár Polonica osztályában.

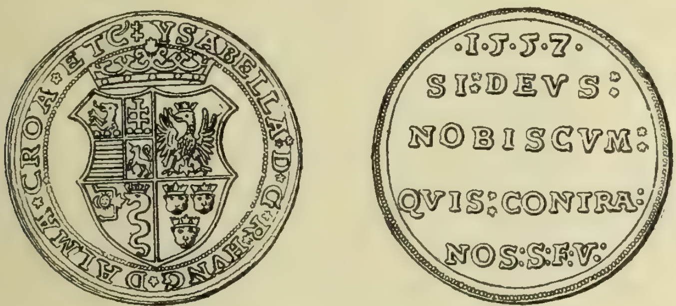
[3] Zsigmond Ágost király útasítása számára, 1557 április 15-ikéről; az ilyvói Ossolinski-intézet kézirattára, 155. k. 72—75. l. Ez az «Acta legationis Martini Cromeri» cz kötet XVIII-ik századi másolat.

[4] Responsum a Serma domina Ungariae regina venerabili domino Andreae Przeclawski decano Posnaniensi ad eius legationem datum; beküldte Ferdinándnak Vilnáról, 1557 július 5-ikén Zsigmond Ágost lengyel király; eredeti másolata a bécsi állami levéltár Polonica osztályában.

[5] Bunyitay, A váradi püspökség története, II. k. 223. l. és III. k. 386. l.

Eljött a királyné is fiával, udvara és három csausz kíséretében, kik Bebekről hoztak megnyugtató hírt. E szerint a szultán megvonta tőle a neki adott méltóságot, de kívánja, hogy egyesüljenek temesvári szandsák-basájával és foglalják el Gyula várát.

A rendek hálásan köszönték atyai jóindulatát, hogy nem adta Bebeknek a kormányt, mert János Zsigmond immár tizenhét éves és képes az ország kormányzására, s kérik, ne is rendeljen mellé senkit.[1] Hisz még Ferdinánd udvarában is «élénk, eszes és szép testű ifjúnak tartották, a ki nagy reményeket kelt, úgy, hogy a kor egyik legkiválóbb fejedelme válhat belőle».[2] De üzenetének második része, valamint a portáról megjött Szalánczy

131. IZABELLA TÍZARANYOS ÉRME 1557-BŐL.

János és Kemény János előterjesztése nagy elégedetlenséget keltett az urak közt. Mert a szultán Várad tartományát kívánta, és Erdély határát a Részek felé emígy szabta meg: Küküllővártól Déva váráig és Fekete-tótól Zilahig; a Barczaságot pedig, és mindent, mi ezen a határon kívül esik, a török a maga kincstárának akarja kezeltetni. Erre az oláh Erdélyi Sebestyént indították Konstantinápolyba kedvezőbb válaszért,[3] miközben egyéb tárgyalásokat folytattak.

[1] A rendek 1557 június 13-iki válaszáról augusztus 2-ikán ír Perából a velenczei követ; Hurmuzaki, Documente, VIII. k. 82. l.

[2] Tiepolo Pál velenczei követ jelentése Ferdinánd udvarából, 1557 okt. 12-ikéről; Albèri, Relazioni, id. VIII. k. 164. l.

[3] Mágóchy Gáspár Nádasdyhoz Gyuláról, 1557 július 15-ikén; Pray, Epistolae, III. k. 121—123. l.

Mindenekelőtt Varkócs Tamást a királyné asszony kinevezte Várad főkapitányává, s hogy a törököt megelőzzék, Gyula kiostromlását reá bízták. Erre reá is állott, sőt e vállalatra ezerötszáz forintot kölcsönzött Izabellának, a ki azt a bihari egy forintnyi adóból ígérte visszafizetni.[1] Az ostrom azonban mégis elmaradt, mivel a török magának kívánta a várat.[2] Pedig a királyné egyidejűleg Kolozsvár tanácsától is négyezer forint kölcsönt és ezer forintnyi segélyt kért. A bíró ugyan a «száz-uraim» határozata folytán könyörgött neki, hogy gondolja meg, mennyit szenvedett a jobbágyság a múltban s az idei háborúban, s megtekintvén néhai férjének általa megerősített kiváltságlevelét is, ne terhelje a szegény várost, melytől már 1100 forintot kapott kölcsön. Ám a királyné nem engedett, s a tanács kénytelen vala a városiakra száz denárnyi és a feleki jobbágyokra ötven denárnyi adót kivetni.[3] Hanem minden esetre jól fogott Munkács és Ungvár ellen, melyeknek ostromát a rendek szintén elhatározták.

Nevezetessé tette ez országgyűlést azonban a vallás-szabadság törvénybe iktatása. Sürgőssé vált a vallás-ügy rendezése, mivel azt már két gyülésről is elodázták, s ezalatt Kálvin hitelvei Erdélyben is nagyot hódítottak. Petrovics Péter, «az első kálvinista főúr» támogatta ezeket, kivált hogy Kálmáncsehi Sánta Mártont Kolozsvárra hívta. Így aztán kifosztották a Domonkosok zárdáját, elűzték a kolosmonostori apátot is,[4] sőt napirenden voltak a kelletlenségek még a két protestáns vallásfelekezet kebelében is. De midőn ügyük most szóba került, Novicampianus mester, a királyfi lengyel tanítója újból felemelte szavát a katholikus hittételek érdekében. Terjedelmes «apologiá»-jával nem is annyira czáfolni igyekezett, mint inkább a jelenlévő királyné és János Zsigmond lelkét akarta megerősí-

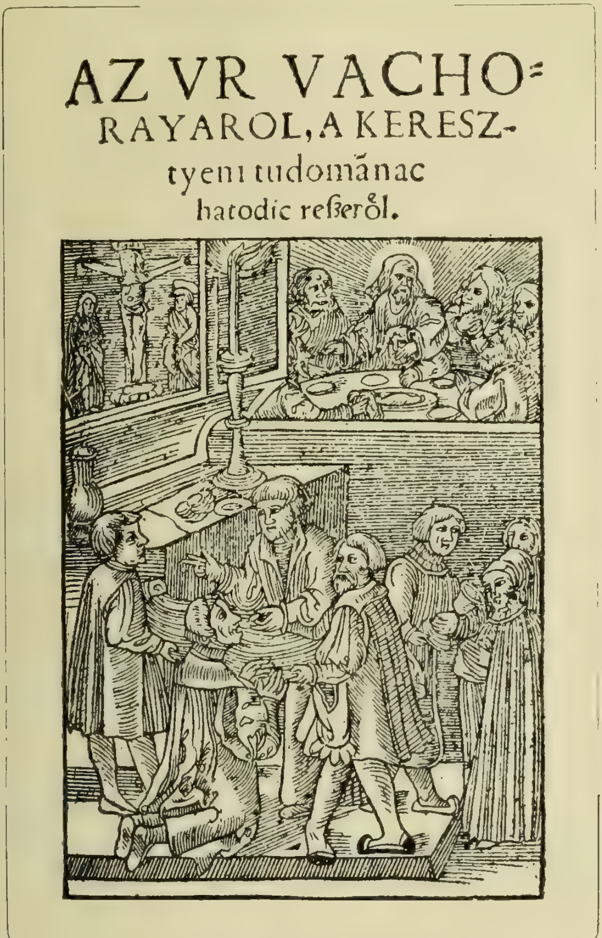
[1] Izabella kötelezvénye Tordáról, 1557 június 26-ikáról; eredetije a Magyar Nemz. Múzeum levéltárában.

[2] Dr. Karácsonyi János, Békés vármegye története, I. k. (Gyula, 1896.) 141. l.

[3] A kolozsvári városi ó-levéltár «Decretum dominorum centum virorum» cz. kötetében (fasc. VIII. 3.), az 1557 június 29-iki és július 3-iki határozatokban.

[4] Egykorú oklevelekből s az elűzött János apát (1557-iki) vallomásából; Tört. Tár, 1881. évf. 675. és 686. l.

teni a régi hitben. Hiszen munkáját is neki ajánlva adta sajtó alá.[1] Arról, hogy általa az elveszett lelkekből hódítson, nem is álmodozott, mert a rendek egyhangúlag kimondták, hogy «min-

AZ VR VACHO-
RAYAROL, A KERESZ-
tyeni tudomanac
hatodic reſeről.

132. AZ ÚRI SZENT VACSORA OSZTÁSA.

denki azt a hitet követheti, a melyet akar, a régi vagy új szertartásokkal, csakhogy az új hit követői ne bántalmazzák a régi

[1] Műve «Apologia Alberti Novicampiani pro catholica fide, et doctrina de veritate corporis Christi Jesu in Eucharistia... in Transylvania Tordae in comitiis anno a Christo nato M.D.LVII. oblata» czímen 1559-ben Krakóban jelent meg «Joanni Sigismundo Hungariae et Transilvaniae regi designato» ajánlva; Wierzbowski, Bibliographia Polonica, I. k. (Varsó, 1889.) 192. sz. a. és Kopera, id. m. 183. l.

hit követőit».[1] Erdély tehát «Európa minden más országát megelőzte a lelkiismeret-szabadság — korlátozás nélküli — biztosításában», s a tordai ódon nagytemplomban «mondatott ki legelőbb széles e világon, hogy mindenki szabadon követhesse és hirdethesse azt a vallást, a melyet lelke meggyőződésével összhangzónak ítél».[2] És a hitbuzgó katholikus királyné nemcsak nem tiltakozott e határozat ellen, sőt még kötelezettséget vállalt a lutheránus szász egyházak megvédése iránt. Az ő javukra dőlt el a megtartott vallási vita is, melyben az Úrvacsora kérdésében Luther álláspontja diadalmaskodott. Felvilágosult szellemükkel az anyakirályné és fia megértették korukat. Hisz különben is, még otthon voltak, midőn a mult évben a lengyel országgyűlés is kimondta, bár nem íly általánosságban, hogy «minden nemes ember oly vallást fogadhat el s házában olyan isteni tiszteletet tarthat, a milyen lelkiismeretével megegyezik, csak az a Szentíráson alapuljon».[3]

Az országgyűlés végül még visszaélések és kormányzati hiányok ügyében intézkedett s kimondta, hogy a forgó pénz a római király pénzeinek értéke és súlya szerint verettessék.[4] De a királyné egész július elejéig Tordán maradt[5] tanácsosaival, törvényszéket tartván, melyen felebbezéseket intéztek el, hagyatéki pereket tárgyaltak, bűnügyekben döntött vagy vallató parancsokat osztogatott.[6] Mielőtt azonban visszaindult volna fejérvári udvarába, híre jött, hogy a fogva tartott Dobó feleségének fia született. Erre Izabella Tordára hozatta a kisdedet s maga tartotta keresztvíz fölé, néhai atyjáról Zsigmond nevet adván neki.

[1] Szilágyi, Erdélyi országgyűlési emlékek, II. k. 21. l.

[2] Orbán Balázs, Torda város és környéke (Budapest, 1889.) 184. és 365. l.

[3] Krasinski Valerian gróf műve nyomán Jakab Elek: Századok, 1892. évf. 300. l.

[4] E gyűlés végzését l. Erdélyi országgyűlési emlékek, II. k. 76—83. l.

[5] Izabella 1557 július 7-ikén Tordáról kelt oklevele dr. Sólyom-Fekete Ferencz levéltárában, Déván.

[6] Izabella vallató parancsa Szentpáli Menyhárt részére Tordáról, 1557 június 27-ikéről; eredetije a Magyar Nemz. Múzeum levéltárában, a királyné bemutatott új kis állampecsétjével megerősítve, mely először egy Kolozsvárról, 1557 február 25-ikén nevében kiadott bírói végzésen fordul elő; ugyanott.

Csakhogy a makacs egri hőst a királyné e kegye sem puhította meg, és inkább tovább raboskodott a szamosújvári börtönben, semhogy meghódoljon és hűségi esküt tegyen neki.[1]

Nem nyugtatta meg «János királynét» Várad bevétele sem, sőt tudta, hogy ez Ferdinánd pártját annál inkább fogja tüzelni. Bebek fondorlataitól is méltán aggódhatott. Ezért egész júniust és július hó fele részét Tordán töltötte,[2] hová az országos csapatok gyülekeztek. Innen hirdetett országgyűlést is Kolozsvárra, Lőrincz napjára. Hanem azt megzavarták János Zsigmond hirtelen megbetegedése és a portáról visszatért két követ gonosz hírei, melyek szerint a szultán ismételten óhajtja Gyula ostromát, a miért az elfoglalandó Részek visszabocsátását helyezte kilátásba.[3] Így a királyné a gyűlést (szeptember 27-ikére)[4] elnapolta és augusztus végén maga is átköltözködött hosszabb időre Kolozsvárra,[5] miután a jártas-keltes Szalánczy Jánost Becsky Mártonnal ismét a portára küldte.[6] Előttük érkezett oda haza Erdélyből Mahmud dragomán is, azzal a jelentéssel, hogy a nemesek és nép közt nagy az elégedetlenség és viszály. Ennek tulajdonítható[7] az is, hogy most[8] alig tudta megküldeni a királyné azt a 2000 forintnyi adóhátralékot,[9] melylyel a tavasz óta tartozott. De nem is csoda, hisz a háborús idők tömérdek költségét, adó-

1 Torda Zsigmond jelentése Ferdinándhoz Sárosról, 1557 július 10-ikéről; Erdélyi országgyűlési emlékek, II. k. 84. l.

2 Izabella oklevele Tordáról, 1557 június 1-jén; a beszterczei városi levéltárban. Ugyanonnan ír július 17-ikén is, de már 20-ikán Gyulafejérvárról; a brassói városi levéltárban, 470. sz. a.

3 A két követ a portáról július 22-ikén indult vissza Erdélybe; a titkos explorator jelentése Konstantinápolyból, 1557 augusztus 4-ikéről; a bécsi állami levéltár Turcica osztályában.

4 Izabella meghívója a beszterczei tanácshoz e gyűlésre Gyulafejérvárról, 1557 augusztus 18-ikáról; a beszterczei városi levéltárban.

5 Augusztus 31-ikén már innen ír; ugyanott.

6 Izabella megbízólevele számukra Gyulafejérvárról, 1557 augusztus 23-ikáról; M. Tört. Tár, XVIII. k. 20. l.

7 A portai explorator tudósítása Konstantinápolyból, 1557 augusztus 19-ikéről; a bécsi állami levéltár Turcica osztályában.

8 Izabella 1557 szeptember 14-ikén Kolozsmonostorról ír, vándorczigányok ügyében; Grellman, Historischer Versuch über die Zigeuner, II. kiadás (Göttinga, 1787.) 347. l. és ugyan e napról írt oklevele arról, hogy a czigányvajdai tisztet Nagy Gáspárra és Balátfy Ferenczre ruházza; egykorú másolata a beszterczei városi levéltárban.

9 Izabella két embere szeptember 30-ikán ért ezzel és ajándékul vitt 4 sólyommal a portára; az explorator tudósítása Konstantinápolyból, 1557 október 7-ikéről; a bécsi állami levéltár Turcica osztályában.

ját már nem győzte se nép, se nemesség; a pártfogó szultán pedig csak ígérgetett és követelőzött. És még súlyosbítá a helyzetet az újból kiélesedett vallási ügy, mely az idejében megnyílt generális gyűlés legfontosabb, első pontját alkotta. Az evangelikus papok disputácziót tartottak a kálvinizmus ellen, kimondván, hogy a hívők az úri szent vacsorában Jézus Krisztusnak igaz testét és vérét veszik magukhoz.[1] Vígasztaló volt azonban,

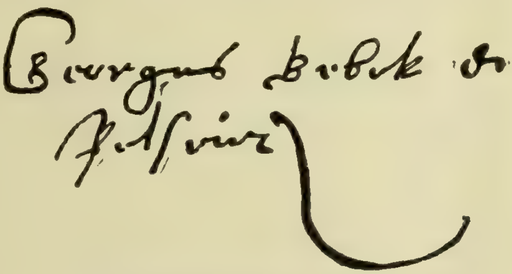
133. IZABELLA KIRÁLYNÉ KIS ÁLLAMPECSÉTJE.

hogy a török fenyegetéseit nem vették szószerinti értelemben, Ferdinánd meg tekintetét egy idő óta egészen nyugatra fordította, hol bátyja, az elöregedett V. Károly, ez időben lemondott a császári méltóságról, s így azt magának kellett biztosítania.

Ezt az alkalmat ragadta meg bölcsen Izabella királyné védelmi hadjárata erélyesebb folytatására.

[1] Ostermayer krónikája (id. h. 520. l.) szerint ez 1557 augusztus 26-ikán történt, a mi összevág a királyné fentidézett meghívója napjával. Hogy pedig ez a gyűlés *generális* volt, azt egy Vizkeleti Györgyhöz intézett 1557 augusztus 25-iki névtelen tudó-

A gyűlés határozata alapján fegyverkezni kezdtek, s Magyarországon elszéledt hadai számára naponta szállították az élelmet [1] és lőszert. Csakhogy az elbetegesedett Petrovicsnak háborús, nehéz viszonyai közt már nem vehette hasznát, s így szerencsés nagylelkűséggel megkegyelmezett Bebeknek. Vasra verve hozta haza egy csausz Izabellához, a ki almási várában tartatta fogva. S miután hiába várta a budai basa és a porta segítségét,[2] a moldvai vajda közbenjárására visszakapta szabadságát és elkobzott birtokait.[3] Igaz ugyan, hogy fia, Bebek György gömöri főispán, Torda Zsigmond, a felsőmagyarországi királyi javak igazgatója közvetítésével a nyár folyamán Ferdinánd hűségére tért;[4] de ez utóvégre a királynénak nem sokat ártott, legfeljebb a világnak nyujtotta azt a ritka látványt, hogy a fiú fegyveres kézzel áll szemben atyjával, a ki saját váraiba sem mehet be!

134. FELSŐCZI BEBEK GYÖRGY ALÁÍRÁSA.

A «török» Bebek Ferencz — miként ezentúl csúfolták — igyekezett is hálás lenni Izabella kegyességeért, úgy hogy midőn szeptember elején a római király kassai csapatjai mind sűrűbben kezdtek becsapkodni a tiszántúli részekbe, sőt már Munkács várát is ostromolni próbálták, ennek felmentésére ő küldetett, Balassa Menyhárttal.[5] De ez csak deczember elején történt. Addig alvezéreik pótolták őket a kisebb-nagyobb csete-patékban.

sitásból ismerjük; egykorú kivonata az orsz. levéltárban, a történelmi emlékek *B* osztályában.

[1] Izabella a beszterczei tanácshoz 20 szekér élelmi szerért Kolozsvárról, 1557 október 3-ikán; a beszterczei városi levéltárban.

[2] A portai explorator Konstantinápolyból, 1557 október 27-ikén; a bécsi állami levéltár Turcica osztályában.

[3] Ostermayer krónikája, id. h. 520. l. és Miles, Wuergengel 67. l.

[4] Bebek György 1557 augusztus 10-ikén fogadott hűséget Ferdinándnak, a ki ezért 600 főnyi katonaság kapitányává tette; kinevező oklevele Bécsből, 1557 október 25-ikén: Hadtörténelmi Közlemények, 1895. évf. 400. l.

[5] Miles, id. m. 68. l.

Velük szemben állott a vén Telekessy Imre, Ferdinánd felsőmagyarországi vitéz új főkapitánya. Ez most Munkács környékét szállta meg s rövid ostrommal bevevén a kis Kovaszó várát, visszaűzte alóla Hagymásit és Bornemisza Benedeket a várba, a mint kijöttek, hogy a hegyaljai szüret borát elharácsolják. Ekkor a királyné, hogy a vidék orosz népét «maga mellett megtarthassa, a munkácsi püspököt és klastromot minden adótúl felszabadította».[1] Az ellenhad erre elfoglalta Munkács városát, s aztán délre haladva, Nagy-Szőllősre ment Perényi Ferencz ellen, ki a ferenczrendiek magaslaton álló üres zárdájába menekült, s miután hasztalan védelmezte néhány napig, végre megadta magát nagy családjával és szolgáival együtt.[2] Ekkor egyik alvezérét, Székely Antalt Huszt alá küldvén, Telekessy maga pénzben és lőszerben szenvedő csapatjával a csekélyebb jelentőségű leleszi várkastély ellen indult,[3] bosszankodva mondván, hogy, ha ostromló-szerei volnának, két hét alatt bevenné Huszt várát, annyira kevés védője áll benne várnagyának, Hagymási Kristófnak. Így be kellett érnie azzal, hogy Székely a vár alatt portyázókat meglepvén, egy részük a Tiszába fúlt. Másfelől Varkócs Tamás váradi kapitány Debreczenben állomásozott egy kis parasztháddal,[4] nehogy ezt a fontos várost is megtámadják, mint Szatmárt, melyet Telekessyvel szemben somlyai Báthory István védelmezett.[5] Itt csak Kolozsvár városának több mint 77 lova «szolgált» 50 emberrel, s nagyot sóhajtottak a «Száz-uraimék», midőn a királyné újabb 200 drabantot kért tőlük. Erre felsorolta — «de nem panaszképpen» — a bíró és tanácsa «minemű terhet viselt, visel is az szegén váras, melyet az egész Erdélyben való várasok nem míveltek», minthogy a segítségen kívül «vala-

[1] Pethő Gergely 1738-iki krónikája, 261. l.

[2] Telekessy Imre jelentése Ferdinándhoz a szőllősi táborból 1557 szeptember 24-ikén, és Torda Zsigmond jelentése Ferdinándhoz Eperjesről, 1557 október 1-jén; mindkettő eredetije a bécsi hadügyi levéltár Hofkriegsrath-, illetve Feldakten-osztályában.

[3] Komáromy András, Thelekessy Imréről írt tanulmányában: Hadtörténelmi Közlemények, 1889. évf. 655. l.

[4] Torda Zsigmond id. jelentésében, 1557 október elsejéről.

[5] Komáromy tanulmánya Telekessyről, id. h. 654. l.

mikor valami gonosz hír vagyon, az szegén míves népnek tornokba kell szolgálni és vigyázni és éjjel-nappal kapun és az kőfalon és az város szeribe kell vigyázni», nem számítván a «sok szekerességet», melyet érdekében kellett végeztetniök. Ám a királyné nem lehetett most a tanácsnak «engedelmes»,[1] mert a haza veszélyben volt. Különben is emlékeztette tanusított kegyességére, melylyel csak nemrégen is megerősítette a várost a Szebentől elvett aranybeváltás és pénzverés jogában,[2] s azokra a jószágadományozásokra és kedvezményekre, melyeket «Szent-Erzsébet iránti hódoló tisztelete jeléül» a róla nevezett kolozsvári szegényck-házának és ispotályának s a vele kapcsolatos gimnáziumi iskolának tett.[3]

Mind e tárgyalások abból az alkalomból folytak, hogy Izabella királyné Katalin napján Kolozsvártt tábori országgyűlést tartott. Ezen kimondták az általános nemesi felkelést, kiterjesztve a Részekre is, míg a szászok pénzt adtak, ámbár ők is felülnek, ha a jobbágyok fele táborban lesz. A már begyült seregeket másnap vették számba, s jó hatást keltett, hogy az ifjú királyfi is készülődött udvarának gyalog- és lovas-testőreivel, hogy a rendek óhajtása szerint szükség esetén maga is megjelenjék a harcztéren.[4] De erre nem szorultak, minthogy már közeledtek a moldvai és havasalföldi vajdák segélycsapatjai, melyeknek mozgósítását a szultán elrendelte.[5] Számuk hír szerint negyvenezernyi volt, s megindult a budai basa is «végbeli népével, hogy nyilván megkeressík az németeket, hol vadnak». Hát ezek bizony Szatmár és Munkács vára környékén hadakoztak, s oda indult felmentésükre «az ország is» Szent-Miklós napján,[6] Balassa és Bebek

[1] A kolozsvári városi ó-levéltár id. köt. 19. lapján levő, 1557 november 25-iki magyarnyelvű jegyzőkönyv alapján.

[2] Izabella megerősítő oklevele Gyulafejérvárról, 1556 deczember 21-ikéről; Jakab, Kolozsvár oklevéltára, II. k. 32. l.

[3] Izabella három vonatkozó oklevele Gyulafejérvárról, 1557 január 10., 20. és április 3-ikáról; ugyanott, I. k. 387—390. l.

[4] Erdélyi országgyűlési emlékek, II. k. 26 85—87. l.

[5] A velenczei követ jelentése Drinápolyból, 1557 november 30-ikán; Hurmuzaki, Documente VIII. k. 84. l.

[6] Pethő György Csáky Ambrusnak, Munkács praefectusának Kolozsvárról, 1557 deczember 5-ikén; a bécsi hadügyi levéltár Feldakten osztályában.

vezérletével. Hiányzott mellőlük — mint általában ez utóbbi év eseményeiből — az öreg Petrovics, mivel már nem volt az élők sorában. November elején [1] halt meg 71 éves korában Kolozsvártt, hol a királyné udvara és a rendek részvételével temettette el a piaczi «öreg templomba egy magosan álló helyen».[2] Sírjára díszlobogót és emlékkövet tétetett, míg koporsójára a város készíttetett fekete bársonytakarót.[3] Halálos ágyán a családtalan hű öreg szolga minden vagyonát, óriási jószágait a királynéra hagyta és utódjául atyjafiát,[4] kornyáti Bekes Gáspárt ajánlta. Nélküle ez időtől fogva Izabella semmi fontosabb ügyben sem határozott,[5] habár őt a rendek életében nem is vették be tanácsosai közé.

Más csapás is érte ekkoriban a szegény királynét, a ki, hogy a hadi események színhelyéhez közelebb lehessen, a telet Kolozsvártt tölté.[6] Éppen a karácsonyi szent ünnepek alatt vette hírét, hogy anyja, az elöregedett Bona királyné, hazájában, Bariban, (hová a mult év elején vonult Lengyelországból,) november 19-ikén meghalt, miután két nappal előbb tett végrendelkezésében neki 10,000 arany forintnyi évi járadékot hagyott. Ebből ugyan Izabella soha egy denárt sem látott, de az intézkedés jellemzően mutatja anyja szeretetét iránta (mint első gyermeke iránt,) mert többi leányainak csak egyszersmindenkori összegeket rendelt.[7] És nyugtalanító híreket vett Krakóból is, a szegény Novicampianus doktorról, ki az erdélyi éles, hegyi éghajlatot nem állhatván, úgy elbetegesedett, hogy még a nyáron vissza-

[1] Ekkor lehetett, mivel a portai osztrák explorator 1557 november 20-ikán jelenti Drinápolyból az oda ért hírt, hogy Petrovics «a napokban» meghalt; eredetije a bécsi állami levéltár Turcica osztályában. Így tehát alighanem hibás Ostermayer adata, mely szerint (id. h. 520. l.) Petrovics 1557 október 13-ikán halt meg, mert ekkor talán hire is hamarább eljutott volna a portára.

[2] Pethő Gergely 1738-iki krónikája, 262. l.

[3] Ez a főtéri Szent-Mihály-templom clenodiumai közt fordul elő, 1579-ben; Jakab Elek, Kolozsvár története, II. k. 116. l.

[4] Bekes (és nem Békés) Gáspár osztályos atyjafia lehetett Petrovicsnak, mivel ő is karánsebes-vidéki volt és Petrovics czímerét hordta.

[5] Miles, Wuergengel 65. l. és Verancsics, Összes munkái, II. k. 100. l.

[6] Walkay Miklósnak adott privilegialisát Izabella 1557 deczember 16-ikán Kolozsvárról czímezi; eredetije a Magyar Nemz. Múzeum törzslevéltárában.

[7] Bona királyné végrendelete Bariból, 1557 november 17-ikéről; Przezdziecki, Jagiellonki Polskie, III. k. (Krakó, 1868.) 293. l.

tért hazájába,[1] s ott a következő évben meg is halt, alig ötven éves korában. A mester nélkül maradt királyfi további oktatását most már Csáky Mihály vette át, ez a Cicerohoz és Catohoz, Socrateshez és Pompejushoz hasonló, feddhetlen jellemű,[2] sok erénynyel fényeskedő, keresztyén szellemű tudós ember, kinek egész élete követésre méltó.[3] Hisz eddigelé is nagy hatása volt reá, már lengyelországi tartózkodása idejében, és a magyar írás titkaiba is ő vezette be. Ő mesélgette el neki a hányattatás éveinek unalmában atyja életének legendákba illő részleteit, s az ő magyarázataival érthette meg a királyfi Tinódi Sebestyén krónikájának verseit az ő születéséről, édesanyja szenvedéseiről és csalódásairól, melyek gyermekkora éveit betölték. De a kormányzás apró-cseprő teendőit is az ő oldalán ismerte meg, mert mint titkár, majd kanczellár, Csáky intézett el minden államügyet, s a törvénykezés gondja, a királyi könyvek vezetése[4] is őt terhelte.

III.

LEHETTEK ötezeren az erdélyiek 1557 deczember közepén Szatmár-Németi körül, midőn a budai basától 2000 főnyi segítséget kaptak. Velük volt az öreg Bebek és Balassa, kiket a török zálogul szeretett volna tartani szolnoki várában, míg vállalatukat befejezik, a királyné azonban tiltakozott a budai basa e követelése ellen és nem adta ki őket. Ostromló szerük négy szép faltörő- s egy kisebb kerekes-ágyúból állott, miket Erdélyből hoztak magukkal. És kedvezett nekik az is, hogy a Tisza és Bodrog hamar befagyott, s így azokon hajók nélkül is

1 Izabella salvus conductusa Novicampianus számára Gyulafejérvárról, 1557 augusztus 20-ikáról; Weszprémi, Succincta medicorum ... biographia, II. k. 2. része, 275. l.

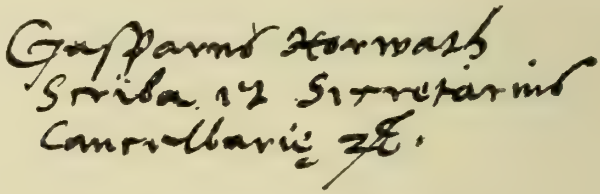
2 Verancsics után Katona históriája, XX. k. 662. l. és XXI. k. 1059. l.

3 Ugyancsak Verancsics írja ezeket róla Gyulafejérvárról, 1547 április 2-ikán; Összes munkái, VI. k. 254. l.

4 Ezekből egy kötetnyi «Protocollum Isabellae reginae» czímen máig is reánk maradt az orsz. levéltár gyulafejérvári osztályában, de köztörténeti adatokat nem tartalmaz.

átjárhattak; mig másfelől a két császári huszárkapitány: Dersfy István és Pethő János összeveszett egymással, seregük pedig fizetetlen.[1] Ezenkívül erősítést vártak még hazulról, honnan Doboka, Aranyos és Hátszeg vármegyékből Izabellának 1500 lovasa és gyalogosa volt útban,[2] valamint «az oláh országokból», melyeknek hadi népe közelgett.

E seregeknek ellentállni nem tudván, Telekessy abbahagyta Szatmár vívását és Ungváron át Munkács felé sietett. De a királyné lelkes hadi rendelettel buzdítá e fontos vára őrségét kitartásra és hűségre, minthogy hadserege az ellenséget nemcsak elűzi a határokról, hanem még házaikban is fel fogja keresni.[3] Kanczelláriai titkára, Horváth Gáspár is ráírt a várnagyokra, hogy «bátor szívvel legyenek, mert bizonnyal ő Fel-

135. HORVÁTH GASPÁR ALÁÍRÁSA.

ségeknek elég nagy hada lészen» mostan, és szorongatott helyzetükben «mindjárást» megsegítik.[4] Bíztatta őket a szatmári őrség is, mely «két öreg álgyúval» a hónap közepén indult megsegítésükre, míg a 3000 fõnyi török had Varjasi Jánossal Debreczen védelmére hátramaradt.[5] A munkácsiak ki is tartották híven, a míg Balassáék serege megjött. Azonban Ferdinánd hada is

[1] Torda Zsigmond és két kapitány-társa Kassáról, 1557 deczember 17-ikéről Ferdinándhoz; eredetije a bécsi hadügyi levéltár Feldakten osztályában.

[2] Telekessy Imre Miksa főherczeghez Ungvárról, 1557 deczember 19-ikéről; eredetije ugyanott. Hátszeg itt csak districtus (várispánság) értelemben szerepel.

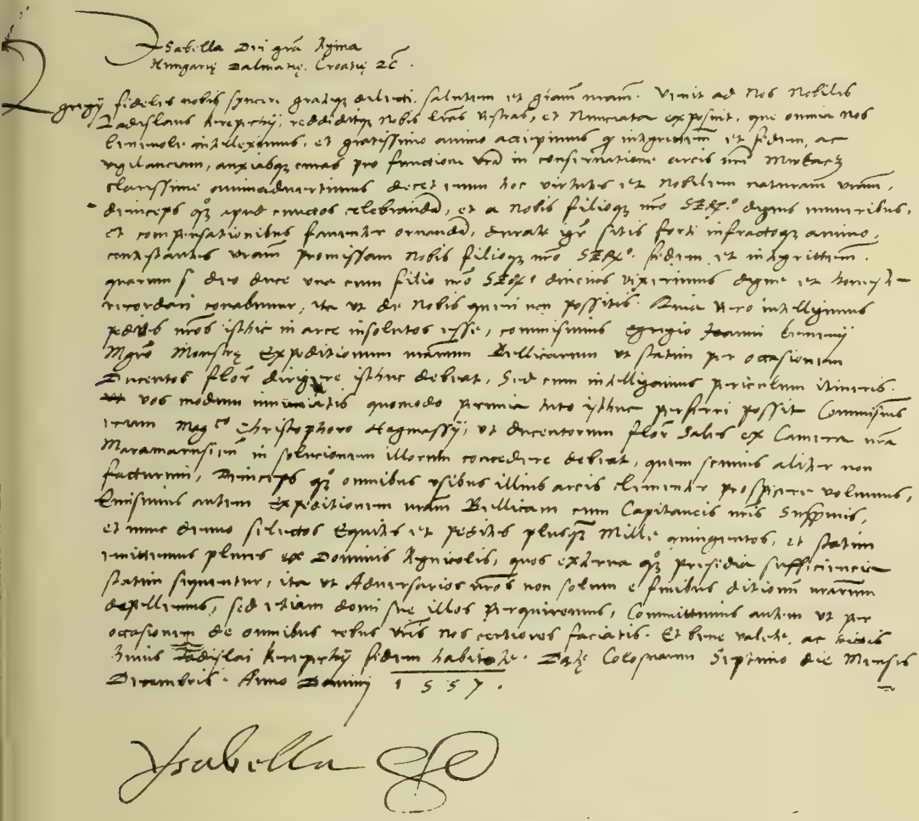
[3] Izabella pátens-alakú hadi rendelete Kolozsvárról, 1557 deczember 7-ikéről, Nagylaki Mátyás és Cheyti Péter munkácsi várnagyokhoz, Literatus (Daczó) Ambrus provizorhoz, Daczó Tamáshoz és az egész örséghez; ugyanott. Hasonmásban közöljük, erősen kicsinyítve.

[4] Horváth Gáspár ugyanaz nap domonyai Szalay Kristófhoz Munkács várába; ugyanott. Aláírását hasonmásban adjuk.

[5] Ghálteői Ferencz Szatmárról, 1557 deczember 12-ikén Daczó Ambrus munkácsi provizornak, hogy haduk holnap-holnapután indul feléjük; eredetije u. ott.

keményen állta az ostromot a Telekessy által épített kis huszárvárban, de azért a harmadik rohamra kényszerült feladni Izabella vezéreinek, a kik rögtön széthányták.[1]

Odébb, a Hegyalján s a Tiszamentén Bebek György buzdított legjobban a «német párt» érdekében, bár sehogy sem tudta meg-

Isabella Dei gratia Regina
Hungariae Dalmatiae Croatiae etc.

Isabella

136. IZABELLA HADI RENDELETE MUNKÁCS VÁRA ŐRSÉGÉHEZ.

nyerni Németh Ferenczet, Tokaj vára kapitányát. Bántatlanul hagyni ígérte neki Szerencset és összes többi birtokait, ha átáll s «az keresztyén király szolgája» lenne. Erre Némethy azt felelte vissza: Tudhatja, hogy neki is «nem pogán, hanem az János király fia, ki Magyarországnak választott királya» adta, s majd

[1] Komáromy id. tanulmánya, 654. l.

megválik, melyik király oltalmazza őt meg benne! Azt is tudhatná, hogy a királyné követei már visszatértek a portáról, hol «újonnan megesküdt az császár az király fiának, hogy meg akarja mind nímet ellen s mind egyéb ellensíg ellen oltalmazni». És e támogatástól mindenki azt reméli, «hogy ha az nímet kezit Magyarországból az Dunán innét ki nem viszi, ugyan kihajtják belőle. Azért Nagyságodnak is bizony jó volna meggondolni és ez magyar nemzettűl el nem szakadni — írja érdekesen tovább — hanem együtt vele megmaradni, mert azt Nagyságod meglátta immár, hogy az idegen nemzetnek mind Magyarországot s mind Erdélt kezibe adták, de mind veszten elvesztette; filek rajta, hogy ha Nagyságod az magyartúl az idegen nemzethez szakadand, hogy Nagyságodat veszedelembe ne hozza». S midőn levelét már lepecsételte, kívül is rájegyezte figyelmeztetésül e sorokat: «Ezt Nagyságodnak bizonnyal írhatom, hogy az király fia ez kikeleten személy szerint indúl Erdelyországgal, mert az császártúl parancsolva vagyon, ha az római király kezit ki nem viszi Magyarországbúl az Dunán innét, ha pedig kiviszi az Dunántúl, bíkessíge lehet». Sőt a császár is személyesen betör Dunántúlra, «mert az frigy külömben nem lehet» meg.[1]

Mindezt Némethy azután írta meg íly hetykén, biztosan, hogy szerencsésen kiszabadult a kassai kapitány egyik inasa körméből, a ki november elején, egy éjjeli támadás alkalmával, saját tokaji vára kapujában sebesíté meg.[2] Ám abban igaza volt, a mit Szerencsről vélt, mert 1558 július 20-ikán ép e várkastély alatt verte meg Bebek György és társai hadait, a mint Tokajból ötszázad-magával reájuk csapott.[3]

Hanem e két esemény közt a harczok és csetepaték, az alkudozasok és ámítások egész sorozata tölti ki e háborús idők hónapjait.

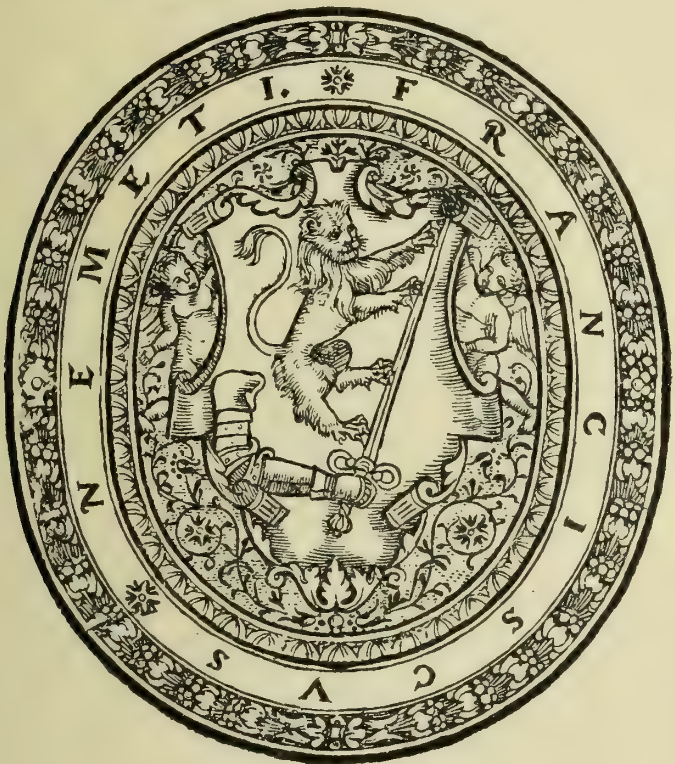
* *

[1] Nempthy Ferencz pelsőczi Bebek Györgyhöz Tokaj várából, 1557 deczember 11-ikén; eredetije a bécsi hadügyi levéltár Feldakten osztályában.

[2] Részletesen Komáromy, id. h. 659. l.

[3] Székel István id. krónikája, 237. l. és Verancsics Antal összes munkái, II. k. 101. l.

A karácsonyi szent ünnepeket Balassáék közel 8000 főnyi magyar, török és oláh seregükkel[1] a szőllősi vár alatt töltötték. Ezt Székely Antal építtette újra s védte vitézül húsz napon át, miközben a főemberei közül sokan elestek. Így pl. a királyfi ügyének szenvedélyes felvidéki híve, Tarczay György, «kit királné

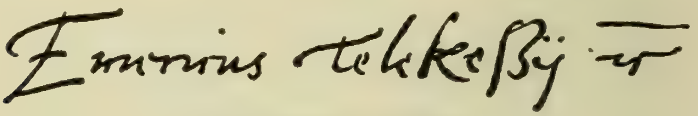
137. NÉMETHY FERENCZ CZÍMERE.

asszony nagy keserősíggel sirata», midőn holttestét Erdélybe vitték.[2] De Telekessy kiegyezett az ostromló vezérekkel, és széthányatván az erősséget (1558 január 13-ikán) mindkét had békével elvált egymástól. Pedig Székely még sokáig tarthatta

[1] Pethő János 1558 január 26-iki levele Löcse város tanácsához; Régi magyar nyelvemléktár, III. k. 20. l.

[2] Verancsics egykorú feljegyzése: Összes munkái, II. k. 101. l. és Berzeviczy Edmund, A Tar köiek hatalmi törekvései Sárosban cz. értekezésében; Századok, 1894. évf. 747. l.

volna, mivel Dobó István is megsegíté porral és éléssel,[1] midőn szamosújvári hosszú fogságából «Isten csodás akaratával» 1557 november 15-ikén[2] kiszabadult. Menekvését Szakállos Péter tette lehetővé,[3] és Ferdinánd jutalmul kitartásáért s az érette szenvedett fogságért Dobónak Léva várát adományozta, oly feltétellel, hogy ha Munkács várát be tudja venni, neki adja örök jogon, Léva helyett.[4] Csakhogy ez nem tartozott a könnyű dolgok közé, mert Munkácsot meg viszont Izabella királyné adta Balassa Menyhártnak, s így az minden erejét és ügyességét felhasználta megtartására. Serege is együtt volt még, jól ellátva pénzzel és élelemmel, s midőn az egyheti fegyverszünet (1558 január 18-ikán) letelt, újból megkezdte a harczot a császáriak ellen, habár ezek főbb vezérei (Pethő János, Bebek György, Balassa János és Dersfy) mind távol voltak és megsegítésükre még 200 huszárt

138. TELEKESSY IMRE ALÁÍRÁSA.

sem adhattak.[5] Így török csapatjaival ismét ostrom alá fogták a városban újból felépített váracsot, úgy, hogy Telekessy kénytelen volt Ungvárra menekülni[6] s onnan nézni tétlenül az események fejlődését. Legfeljebb Eperjesre ment be néha Torda Zsigmondhoz panaszkodni, és február 9-iki tárgyalásukról a következő határozott pontokat közölték Miksa főherczeggel:

A császári seregek állapota a lehető legszánalmasabb, de úgy látszik nem hiszik; a törökök visszavonultak, rabolva; Izabella

1 Székely Antal jelentése Bornemisza Pál egykori erdélyi püspökhöz Tarpáról, 1558 január 14-ikéről; Magyar levelestár, I. k. 276—278. l.

2 Ostermayer krónikája, id. h. 520. l.

3 Állítólag a királyné tudtával; Scherer Pál az Album Oltardianumban, id. h. 23. l.

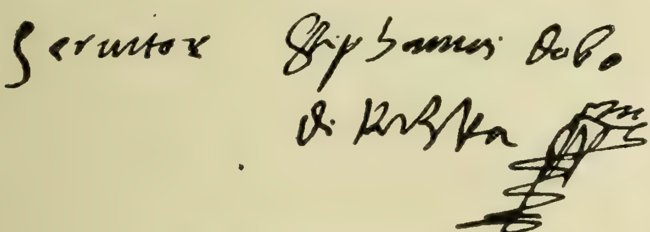
4 Ferdinánd adománylevele Dobó István részére Prágából, 1558 január 8-ikán; Tudományos Gyűjtemény, 1837. évf. X. füzete 65. l.

5 Torda Zsigmond Miksa főherczeghez Kassáról, 1558 január 17-ikén; a bécsi hadügyi levéltár Feldakten osztályában.

6 Ugyanő egy névtelenhez Eperjesről, 1558 január 26-ikán, melyben azt is jelenti, hogy Perényit és családját tegnapelőtt vitték Sáros várába; ugyanott.

nem akarja, hogy seregei haza térjenek téli szállásra, sőt még az oláhokat is várja, de mivel vajdájuk (Petráskó) megöletett, csupán 600 jött Bebek és 300 a királyné segélyére; a császári csapatok pedig zsold híjján nem akarnak tovább szolgálni.[1]

A királyné ezalatt Kolozsvártt országgyűlést tartott, mely február 3-ikán nyílt meg. A nagy számban összeseregletett rendeket Izabella hosszú latin beszédben üdvözöltette — úgy látszik Kendy Ferencz által — emlékeztetvén őket azokra a szolgálatokra, melyeket fiával (gyakran saját kára és áldozata árán) tett a hazának. Erre hozzájárulásukat kérte ahhoz a szándékához, hogy országos kiadásai fedezésére harminczadokat állíthasson fel és a szász papok tizedének háromnegyed részét a kincstár részére lefoglalhassa. A magyar és székely rendek elfogadták az elő-

139. RUSZKAI DOBÓ ISTVÁN ALÁÍRÁSA.

terjesztést, melynek czélja volt a királyné szűkös anyagi viszonyain segíteni. De a szászok egyeteme hevesen tiltakozott ellene, nemcsak, mivel ez a kívánság százados kiváltságaikba ütközik, hanem mivel új harminczadok felállításának az lesz természetes következménye, hogy minden megdrágul, s az ipart és kereskedelmet is károsítja. Végre mégis harminczadot rendeltek Váradra és Kolozsvárra,[2] melyeknek iparossága magyar volt, a szász dézsma-kérdés elintézését pedig elodázták.[3]

[1] Ugyanő Miksa főherczeghez Eperjesről, 1558 február 11-ikén; u. o. a Hofkriegsrath osztály 75. csomagjában. Petráskó havasalföldi vajdát vetélytárs-rokonai megmérgezték, s 1557 deczember 24-ikén halt meg Bukurestben; Miles, Wuergengel, 68. l.

[2] Ezt a kolozsvári id. jegyzőkönyvből tudjuk, hol a városi tanács 1558 február 15-iki gyűléséből kéri a királynét, hogy a felállított harminczad jövedelmének legalább felét engedje át a városnak; a kolozsvári ó-levéltár id. k. 26. l.

[3] Miles, Wuergengel, 70. l.

A gyűlés így is a hónap végéig tartott. Csakhogy mialatt a királyné a beszterczeieknél hadi czéljaira rendelt ezer lándzsára várakozott,[1] a szebeniektől meg pénzt kért, fia levelet kapott a portáról, mely szerint a szultán Ferdinándnak követei sürgető kérésére hét havi fegyverszünetet engedélyezett.[2] Ekkor Izabella haza eresztette az egy idő óta nála tartózkodó Mahmud dragománt, segítséget kérve a császár ellen, kinek hétezer embere áll Erdély határain.[3] A mellé adott magyar követ azonban semmit sem tudott kieszközölni, sőt harmadnapra Rusztán basa fővezér amaz üzenetével indult vissza, hogy neheztel a királynéra és Kendy Ferenczre, a miért befogadták Havasalföldéből Szokol vornikot, a ki a megmérgezett Petráskó kincseivel menekült át hozzájuk, és ennek azonnali kiadatását követeli.[4] E helyett Izabella Vlád vajdát küldte be a portára, az ottani franczia követnek is írván érdekében.[5] Ám Szokol ügyében maga nem akart határozni s azért Tordára országgyűlést hirdetett,[6] türelemre kérvén annak megtartásáig a portai nagyvezért.[7]

Izabella királyné Kolozsvártt ezúttal a domonkosok óvári szép kolostorában lakott. Mert ez két év óta, midőn — Kálmáncsehi Márton, a debreczeni híres hitszónok megjelenésével[8] — a barátokat belőle a protestánsok kiűzték,[9] üresen állott. Igény-

[1] Ezeket Kolozsvárról 1558 január 8-ikán rendelte meg; levele a beszterczei városi levéltárban.

[2] Ibraym bék a szultán parancsából István királyhoz Drinápolyból, 1558 január 13-ikán; eredeti másolata a bécsi hadügyi levéltár Hofkriegsrath osztályában.

[3] Az osztrák titkos explorator aznapi tudósítása szerint Mahmud 1558 február 5-ikén érkezett Erdélyből Drinápolyba; a bécsi állami levéltár Turcica osztályában.

[4] Ugyanaz Drinápolyból, 1558 február 13-ikán; ugyanott.

[5] Izabella Delavigne portai követhez Kolozsvárról, 1558 február 9. és 10-ikén; Charrière, id. m. II. k. 437—8. l. A királyné Vladot Bosyt Péterrel küldte a portára, mig Gerlay Mihályt és Erdélyi Sebestyént egyidejűleg egyéb dologban adta mellé társakul; előbb meg Bálintit Tódor fordult vissza hozzá a portáról, a franczia követ levelével.

[6] Meghívója Kolozsvárról, 1558 február 21-ikéről; a beszterczei városi levéltárban.

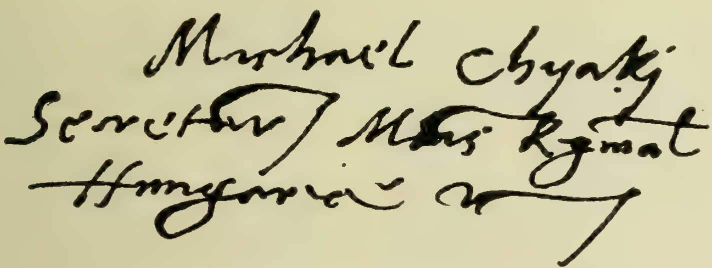
[7] Izabella királyné embere 1558 márczius 1-jén ért a portára, honnan hatodnapon küldik vissza; az osztrák titkos explorator jelentése Drinápolyból, 1558 márczius 6-ikáról; a bécsi állami levéltár Turcica osztályában.

[8] Pokoly értekezése, id. h. 67. l.

[9] Ez 1556 márczius 15-ikén történt a város mindkét kolostorában, másnap pedig elégették a szentképeket; Scherer Péter egykorú feljegyzése: Album Oltardianum, id. h. 23. l.

telen külsejű, de művésziesen épített tágas kolostor, melynek pompás refektóriuma trónteremnek vagy múlatságoknak egyaránt alkalmas volt.[1]

Ebben fogadta újév napján a városi magisztrátust is, mely szerencse-kívánatai mellett újévi ajándékul a királynénak egy nagy serleget, Csáky Mihály kanczellár, Kendy Ferencz és felesége, Ligenza és Tarlo számára egy-egy kisebb kupát hozott, míg Pethő Györgynek, Nizowskinak és Ponori Katusnak, a királyné hunyadmegyei udvari leányának egy-egy szőnyeggel kedveskedett.[2]

140. CSÁKY MIHÁLY ALÁÍRÁSA.

A kolostor magányos szobai is teljes kényelmet nyujthattak, s a királyné annyira jól érezte magát bennük, hogy egész kolozsvári tartózkodásának hosszú ideje alatt sehová sem távozott messzebbre. Legfeljebb a közeli Kolosmonostorra kocsikázott ki néha,[3] hogy imáját nagyobb csendben, visszavonultan mondhassa el — vagy gyalui várába hajtatott vadászni, szórakozni. A keresztfolyosó czelláiban udvara helyezkedett el, s

[1] Munkánk czímlapját e maig is fennálló klastrom-épület egyes részeit feltüntető motivumokból rajzolta a helyszínén Cserna Károly festőművészünk.

[2] Eredeti feljegyzés 1558 január 1-jéről és 3-ikáról a kolozsvári ó-levéltár id. jegyzőkönyve 83—84. l. A királynénak adott kupa súlya 7 márka 6 nehezék, ára à 14 frt 96 frt 18 denár. A többiek súlya 1 m. 38 n. és 2 m. 15 n. közt váltakozott. Az udvarhölgyére vonatkozó bejegyzés így szól: Dominae Kathus Ponori, puellae reginalis Maiestatis tapetum unum dono datum est. — Ez adatokat Jakab Elek is használja (Kolozsvár története II. k. 115. l.), de jóformán valamennyi nevet hibásan olvasva.

[3] A királyné Kolosmonostorról 1557 szeptember 14-ikén írt oklevelét már fentebb idéztük.

úgy megélénkült az épület, mintha soha szerzetesek nem laktak volna benne. A lengyelek egész estéket múlattak együtt a magyar nemesekkel, és olyan szertelenségeket végeztek, hogy a városbíró végre kénytelen volt a királynéhoz folyamodni, hogy tiltsa el udvari embereinek, hogy éjjel ne járjanak gyertyával az istállókban s ne hozzanak bort a városba. Erre Izabella beküldte Kendyt és Ligenzát a tanácsba, mely aztán kidoboltatta, hogy esti 9 órán túl senki se merjen bort behozni és árulni a városban.[1] Örült is a tanács, mikor a rendetlenkedőktől megszabadult, mert a nagy szolgaszemélyzet szemetet is annyit csinált,

141. IZABELLA ÉS JÁNOS ZSIGMOND ÉRMEI.

hogy midőn Izabella (1558 márczius harmadik hetén)[2] Tordára hurczolkodott, a városbírónak a polgárokkal kellett a kolostort kitisztíttatnia.[3]

A királyné a húsvéti böjt nagy részét így Tordán töltötte, szokott, rendes életmódjával, templomba-járással kezdvén és állami ügyek intézésével végezvén a napokat. Hiszen Kolozsvártt

[1] A kolozsvári ó-levéltár id. jegyzőkönyve 23—25. l. a városi tanács 1558 január 15-ikén tartott üléséből.

[2] A királyné márczius 16-ikán még Kolozsvárról ír; Székely-oklevéltár, III. k. 315. l.

[3] Erről a királyné készülődése közben a kolozsvári centum-paterek 1558 márczius 10-ikén tartott gyűlésükben így határoznak: Claustrum, post discessum reginalis Maiestatis, dominus judex cum incolis hujus civitatis faciat purgare et stercora exportare; a kolozsvári ó-levéltár id. jegyzőkönyve 30. l. Ugyancsak e könyvben olvassuk, hogy a város két kolostorát: Claustrum nigrorum (és griseorum) monachorum-nak nevezték.

is közvetlen eljövetele előtt, Reminiscere-vasárnapján tartott fő-törvénynapot, melyre a Részek nemességét is meghívta.[1] Itt meg egymásután keresték fel azok, a kik megkéstek vagy többször a háborús időkben nem járhattak. Így pl. csak nemrég kinevezett új nagybányai czementese, Kolozsvári János,[2] a ki «Ha Isten velünk, ki ellenünk?» latin felíratú szép aranyait, takaros Máriás denárait verette. Vagy Várad bírája, meghagyván neki s tanácsának, hogy minden betelepedni akarót fogadjon be és védelmezzen meg, mivel a várost helyre akarja állíttatni és építtetni, mint a tavalyi pusztúlás előtt volt.[3] Harmadnapra

142. IZABELLA ÉS JÁNOS ZSIGMOND ÉRMEI.

aztán megnyílt a generális-gyűlés, melyen két csausz is részt vett. Ezek Szokolért jöttek s kiadatásához a rendek hozzá is járultak. De a királyné szánta, féltette életét s különböző ürügyek alatt dugdosván, csak újabb sürgetésre adta ki. S csakugyan, alig érkezett szegény július elején Sztambulba, két bojér-társával: Vláddal és Rádullal vasraverve Rhódosz szigetére küldetvén, megöletett; holott a királyné és rendek három követe könyör-

[1] Meghívója Ungvármegye nemességéhez erre a generalia judicia-ra Kolozsvárról, 1558 február 23-ikáról; a bécsi hadügyi levéltár Hofkriegsrath osztálya 75. csomagjában.

[2] Kolozsvári maga írja, hogy Izabella és fia, «az Második János magyarországi és erdélyi és lengyelországi választott király» 1558 február 8-ikán nevezte ki «az nagybányai aranykamorának megvizitálására»; Magyar Könyvszemle, 1896. évf. 294. l.

[3] Izabella rendelete Tordáról, 1558 márczius 24-ikén; Keresztúri József Alajos, Compendiaria descriptio ... episcopatus et capituli M. Varadinensis (Nagyvárad, 1806.), II. k. 218. l.

gésére a szultán kegyelmet ígért is nekik. Kincse és családja természetesen Erdélyben maradt Izabellánál, a mikért nemsokára újabb alkudozásokat indítottak.[1]

A közigazgatási végzések és adókivetések mellett még két nevezetes dolog magaslott ki e tordai gyűlésen: a vallásügy, melynek szabad gyakorlata fentartásával a sacramentarius kálvinisták felekezetét eltiltották, sőt Dávid Ferencz püspök papjaival pár hét mulva (május elsején) ez ügyben ugyancsak Tordán zsinatot is tartott.[2] A másik ügy: a királyné államtanácsának kibővítése 12 tagra. Ott volt köztük az öreg Bebek is,[3] de Izabella éppen az ő működése ellensúlyozására választotta most maga mellé az ország és a Részek legkiválóbb főurait. Mert iránta való bízalma már a téli hadjárat idején megingott.[4] Sok minden dologban másként kellett volna a megtérő főúrnak viselkednie, az meg méltán sérthette a királynét, hogy Bebek az ő tudta és engedélye nélkül járat a portára.[5] Csakhogy neki meg az adott okot panaszra, hogy Izabella sem a vajdai, sem a kincstartói állást nem tölti be és maga akar kormányozni.

Arra vigyáztak a rendek, hogy a királyi tanács kiegészítésekor idegenek ne jussanak közéjük, mint harmadéve. Hanem azért a királyné még sem élhetett nélkülök, a mi természetes. S a lengyel Ligenzának például akkora befolyása volt reá, hogy nélküle semmi sem történhetett udvarában, s még Kendy Ferencznek is alkalmazkodnia kellett hozzá.[6] Az idegeneknek e szerepe,

[1] Az osztrák explorator Konstantinápolyból, 1558 július 12. és 29-ikéről; a bécsi állami levéltár Turcica osztályában. Delavigne tudósítása ugyanonnan, 1558 július 22-ikéről; Charrière, id. m. II. k. 488. l. A velenczei követ Perából, 1558 július 12-ikén; Hurmuzaki, Documente, VIII. k. 84. l.

[2] Ennek iratait, illetőleg a synodus leírását kiadta Dávid Ferencz; Szabó Károly, Régi magyar könyvtár, II. k. 77. sz. a. Legújabban írt róla Pokoly József «A református egyház megalakulása Erdélyben» cz. tanulmányában: Protestáns Szemle, 1902. évf. 72—74. l.

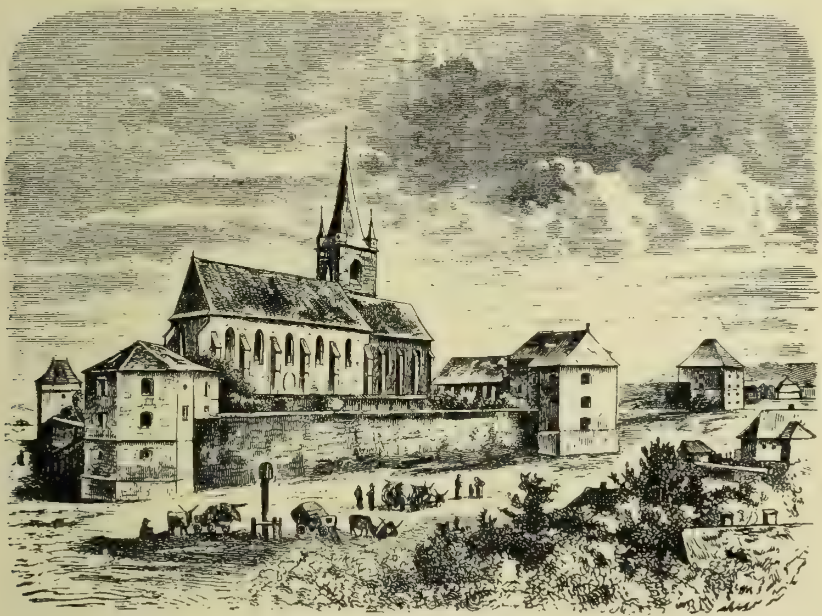
[3] Ez 1558 márczius 27-ikétől április 3-ikáig tartott országgyűlés végzéseit lásd Erdélyi országgyűlési emlékek, II. k. 30—32. és 87—93. l.

[4] A portai osztrák explorator 1558 február 13-iki id. jelentésében.

[5] Ezt a királyné embere egy ízben Konstantinápoly útczáin hányta szemére Bebek követének; a titkos explorator Konstantinápolyból, 1558 április 1-jén, a bécsi állami levéltár Turcica osztályában.

[6] Így pl. Kendy 1558 május 8-ikán egy kolozsvári város-szolgát küldet Gyulafejérvárra Ligenzához, ki nélkül nem mert in-

úgyszólva uralma rossz vért, lassanként elkeseredést szült a magyar nemesség körében, melynek a mellőztetés joggal fájt. Így valósággal nemzeti párt keletkezik ellenük körükben, melynek tagjai hova-tovább mind hosszabb időre maradoznak el az udvarból, hogy annál gyakrabban találkozhassanak Kendy szentiványi kastélyában. Ez a királynénak is feltűnik, s attól fél, hogy majd áttérnek Ferdinánd hűségére, mivel fiaikat is szívesen küldik fel udvarába.[1] Pedig ez eszük ágában sem járt,

143. A MAROSVÁSÁRHELYI VÁR ÉS TEMPLOMERŐDÍTÉS.

s csak a haza sorsa fölött tanakodtak, egy-egy pohár ó-bor mellett. Egy ízben meg is lepte s felelősségre is vonta őket a királyné asszony Marosvásárhelyen, hová — a húsvéti ünnepeket Gyulafejérvártt töltvén[2] — április utólján hirtelen átjött törvényt ülni

tézkedni; a kolozsvári id. jegyzőkönyv 35. l.

[1] A portai explorator jelentése Konstantinápolyból, 1558 május 10-ikén; a bécsi állami levéltár Turcica osztályában.

[2] Izabella rendelete a szász univerzitáshoz (Gyulafejérvárról, 1558 április 11-ikén) 15,000 frtnyi adójuk beszedése ügyében; egykorú másolata a beszterczei városi levéltárban.

58*

a székelyek közt.[1] Szemükre hányva kishitűségüket, hívatkozott hadi sikereire s a külföld tiszteletére, melyet iránta tanusít. Hisz csak az imént, pár nappal előbb érkezett haza a tanult somlyai Báthory Kristóf is Párisból,[2] hová még az elmult év őszén küldte volt követségbe, az udvarában járt portai franczia követ, Cambray tanácsára.[3] II. Henrik örömmel fogadta a szövetség tervét, melyet a magyar királyné fia, régi pártfogoltja érdekében kért, és küldöttjét ez év január közepén teljes reménységgel indította vissza. Mellé adta a maga részéről Martinés Lajost, kit Izabella még Lengyelországból ismert, és Velenczén, Raguzán, Belgrádon át jutottak hozzá udvarába.[4] Jelentésük itt nagy örömöt okozott, mert arról szólt, hogy a franczia király öt évre 5000 főnyi hadra való pénzsegélyt ad János Zsigmondnak, kit vejéül is elfogad s azonkívül közbenjár érdekében a szultánnál,[5] hogy visszaadják neki a tiszáninneni földet Orsováig, melyet tőle Buda átadásakor kapott, de aztán «György barát ravaszsága» következtében ismét elvett tőle.[6]

A változó szerencsével folyó téli hadjárat és apró-cseprő csete-paték közben,[7] ezalatt Bécsben is megindultak a tárgyalások a békesség ügyében. Ezeket most a lengyel király kezde-

[1] A királyné idéző-levele Marosvásárhelyről, 1558 április 29-ikén Mikó Balázs számára, hogy törvényszéki curiája elé jöjjön, számot adni hatalmaskodásairól; eredetije ugyanott. Április 26-ikán a királyné még Fejérvárról ír; Jakab, Oklevéltár Kolozsvár történetéhez, II. k. 39. l.

[2] Izabella és fia Gyulafejérvárról, 1558 április 20-ikán két megbizható embert kér a franczia követ megérkezése alkalmából tartandó gyűlésbe; a beszterczei városi levéltárban.

[3] Istvánfi szerint ez 1557 elején járt Izabellánál; Forgách, id. m. 162. l.

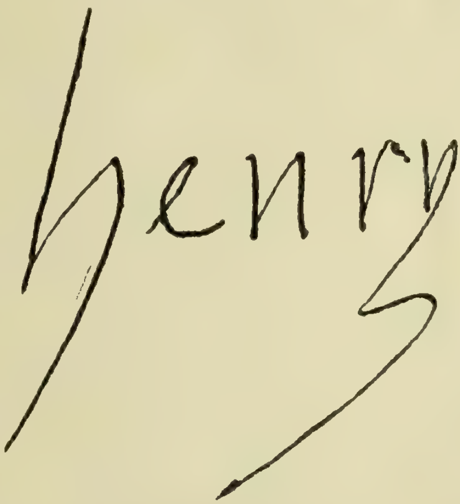
[4] Az acquesi püspök jelenti Delavignenek Velenczéből, 1558 február 1-jén, hogy Pierre Louis de Martinés két napja ért oda a franczia királytól, útban Erdély felé, «ou le roy l'envoye ambassadeur devers la royne d'Hongrie». Martinés aztán márczius 12-ikén Raguzából, 27-ikén meg Belgrádból ír; Charrière, id. m. II. k. 437. l.

[5] Az egykorú Forgách nyomán Szalay, Magyarország története, IV. k. 314. l. Báthory Kristóf követsége, útja, párisi küldetése és velenczei tartózkodása részleteiről sajnos egyebet nem írhatunk, mivel a római vatikáni levéltár francziaországi és velenczei nunciatura-gyűjteményéből ép ez 1557—58-iki évi jelentések hiányoznak.

[6] Izabella királyné id. 1558 február 10-iki levelében, Charrièrenél.

[7] Izabella csapatjai 1558 február havában három várkastélyt foglaltak el a Felvidéken, de ezt azzal a nagyítással újságolták meg a portára, hogy «a kis magyar király» hada Ferdinánd 10,000 Landsknechtjét ölte meg; Delavigne tudósítása Konstantinápolyból, 1558 márczius 2-ikán, Charrière, id. m. II. k. 449. l.

ményezte nővére nevében, a ki — hosszas hallgatás után [1] — előbb udvarmestere: Czikowski, majd aulicusa: Nizowski útján kérte támogató közbenjárását. Zsigmond Ágost hajlandó volt erre, de kifejezte meggyőződését, hogy Ferdinánd tartsa tiszteletben az előbbi szerződéseket, Izabella királyné pedig olyan helyre vonulhasson, hol korának és betegeskedésének megfelelőleg, nyugodtan élhessen.[2] A császár szívesen fogadta Cromer Márton lengyel követ előterjesztését a béke érdekében.[3] Az elmúlt évek tanusága is mutatja, hogy ő barátsággal viseltetett a magyar királyné iránt, s bár sok terhes oka volna a haragtartásra, hajlandó illő feltételek mellett kibékülni, ha Izabella várparancsnokai a fegyverszünetet megtartják. Nem úgy, mint tokaji kapitánya,[4] a ki Kassáig háborgatja híveit és egyenesen kijelenté, hogy őt fegyverszünet nem kötelezi.[5]

144. II. HENRIK KIRÁLY ALÁIRÁSA.

Nem is jöhetett hát létre a kívánt békesség s folyt a hadakozás tovább. Somlyai Báthory István ezer főnyi hadával Szatmár táján a Szamos vonalát védte. A királyné asszony meg a júniusban tartott hosszú

[1] Az előző 1557-ik évben, január 7-ikén küldik be Izabellához Varsóból Pekoslawski cubiculariust az ő ottmaradt holmijával, mit négy ló szállított Magyarországba, márczius 24-én meg Przeclawski András krakói kanonok indúl be hozzá, 300 frt útiköltséggel; eredeti feljegyzések a varsói főlevéltár számadásai 180. kötetében.

[2] Zsigmond Ágost király Cromer Mártonhoz Vilnáról, 1558 április 23-ikán; az ilyvói Ossolinski-intézet kézírattára id. 155. k. 64—68. l.

[3] Ferdinánd első válasza Cromerhez, 1558 márczius 17-ikén; eredeti fogalmazványa a bécsi állami levéltár Polonica osztályában.

[4] Ferdinánd felelete Cromer előterjesztésére (1558) május 23-ikán per Marcum S(ingmoser); az ilyvói id. 155. k. 84. l.

[5] Ferdinánd előbbi válasza Cromerhez 1559 május 1-jéről: Responsum pro oratore Polono in negocio reginae Isabellae; eredeti fogalmazványa a bécsi állami levéltár Polonica osztályában.

gyulafejérvári országgyűlésen ismét általános hadfelkelést rendelt Tordára, hová július végén maga is elment fiával,[1] néhány hétre.[2] Ezúttal az is szóba került, hogy Izabella — minthogy a rendek már nem győzték iszonyú költségeit — menjen Váradra lakni, hol számára palotát is kezdtek építeni.

Ezt az ügyet Kendy Ferencz vetette fel, hogy valamikép elválaszthassák a királyfit anyjától.[3] De nem ért czélt, s csak növelte maga iránt a királyné bizalmatlanságát, mely azóta keletkezett, hogy Bebek és a Kendyek Ferdinánd vezéreivel titkos tanácskozást folytattak. Legalább erről suttogtak már ezen az országgyűlésen is, melyre az öreg Bebek el sem jött. A rendek könyörgésére azonban Izabella megbocsátott neki.[4] Hanem midőn a nyár folyamán rájött, hogy Ferdinándtól levelet fogadott el s azt szolgája, Kocsis Marczi neki át is adta, a királynét elfogta a harag s bosszút forralt a pártosok ellen, kik őt méreggel akarták eltenni láb alól.[5] Bosszúját szította az a körülmény is, hogy még ők panaszolták be a portán, hogy a németekhez akar átpártolni s e végből alkudozik a császárral. Sikerült ugyan e vádak alaptalanságáról a nagyvezért meggyőznie, de azért haragja nem szünt. Sőt naponta izgatta környezete, a lengyelek és Balassa Menyhárt, a három főúr vetélytársa, s midőn benne kész eszközt vélt találni ellenük,[6] elhatározta megöletésüket. Iszonyú lelki harczot vívott magával álmatlan

[1] Tordáról írt együttes oklevelük 1558 aug. 5-ikéről; Székely oklevéltár, II. k. 145. l.

[2] Csikszeredának Tordáról, 1558 augusztus 12-én (Úrszíne változása utáni pénteken) írt védlevelét említi Orbán Balázs, A Székelyföld leirása, II. k. (Pest, 1869). 23. l.

[3] Mágóchy Gáspár Nádasdy Tamáshoz Gyuláról, 1558 június 6-ikán; Pray, Epistolae, III. k. 130—132. l.

[4] Az 1558 június 5-ikétől 21-ikig tartott partialis gyűlés végzései: Erdélyi országgyűlési emlékek, II. k. 93—100. l.

[5] Scherer Pál egykorú feljegyzése: Album Oltardianum, id. h. 23. l. Ferdinánd leveléről (melyben Bebeket felszólítja, hogy hűségére térjen) a portai osztrák explorator ír Konstantinápolyból, 1558 október 6-ikán; a bécsi állami levéltár Turcica osztályában.

[6] Balassa bűnösségével a portán is tisztában voltak, s midőn ott egy ízben (1559 május végén) szóba került, Rusztán basa, a nagyvezér úgy nyilatkozott róla az erdélyi követnek, hogy meg kell öletni a *kutya* Balassát, mivel ő volt oka Bebek megöletésének. S ha a királyné meg nem öleti, egy szép napon hűtlenné válik hozzá. A portai osztrák explorator Konstantinápolyból, 1559 június 1-jén; ugyanott.

éjszakáin, míg erre ráadta magát, mivel természettől vallásos, kegyeslelkű, a ki boldog volt, ha kegyelmezési felségjogát gyakorolhatta. Hiszen — hogy régebbi eseteket ne ismételjünk — még élénk emlékezetében volt a jóknak, nemeseknek, miként fejezte ki tavaly elismerését Brassó város tanácsa iránt, hogy lázadó polgárán, Kirschner Györgyön, a húsvét előtti bőjtben, Krisztus Urunk szenvedéseire való emlékezéssel nem hajtotta végre az elrendelt halálos ítéletet,[1] s aztán maga elé hozatván a bűnöst, miként bocsátotta szabadon gyalui várából.[2] Ám könyörületességét elfojtotta most a szenvedély, melyet nem tudott már mérsékelni sem a jóság, sem a józan ész szava. Mert fájt szívének a Kendyek hálátlansága és nem tudta feledni a legyeskedő «rabiatus» Bebek tolakodását, melylyel egy ízben nőiségét sértette meg.[3]

Így következett be ez a politikai orgyilkosság 1558 szeptember elsején, «Istennek rendelése szerint», a mint az egykorúak hitték.[4] A királyné tanácskozásra hívta szenátorait Gyulafejérvárra s meghagyta Balassának, hogy a mint az áldozatra szántak feljönnek, éjjel, az első kakas-szóra lepje meg őket 500 főnyi lovas és gyalogos csapatjával a kis udvari kapun át, Forgách Ferencz kertje mellett. Úgy is lett. Kendyék későig borozgattak társaikkal szállásukon, s mikor aztán Csáky Mihály kanczellár is hazament, szépen lefeküdtek. Erre a drabantok Daczó Tamás és Perussith Gáspár vezetése mellett felverik az öreg, beteges Kendy Ferenczet az ágyból, s kifosztják szekrényeit, ruháit. Könyörgésére megengedték, hogy félrevonuljon a kamarába, s midőn már nem győzvén visszavárni, rányitották annak ajtaját,

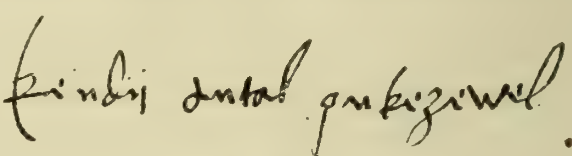
1 Izabella levele Brassó tanácsához Gyulafejérvárról, 1557 április 18-ikáról; a brassói városi levéltárban, 469 sz. a. Halálos ítélete Gyulafejérvárról, 1557 márczius 19-ikéről; ugyanott, 467 sz. a.

2 Ostermayer krónikája, id. h. 520. l.

3 Erről a 8. lapon szóltunk bővebben.

4 Székel István írja id. világkrónikája 237b. lapján, de napját tévesen szeptember 22-ikére tevén. Hogy tényleg 1558 szeptember 1-jén történt, összevágóan jegyezték fel az egykorú tudósitók. L. Ostermayer krónikája, id. h. 521. l., Irenäus András bejegyzése egy Melanchton-féle naptárban: Archiv für siebenbürgische Landeskunde, III. k. 359. l. s a Székely krónika: Tört. Tár, 1880. évf. 641. l.

arczraborúltan imádkozva találták. De ez nem használt. A szívtelen zsoldosok egyike «egy hegyes tőrrel leszúrta», egy másik agyonlőtte s testét összeaprítva szétszórták a szobában. Ekkor Bebek Ferenczhez mentek, s felköltötték, azt mondván, hogy a királyné sürgősen hívatja. Felriadván, fegyveréhez nyúlt, de nem használta, mert a gyilkosok esküdöztek, hogy igazat mondanak. A mint azonban házából kilépve megpillantá a fegyveres csapatot, ijedtében földre rogyott s úgy fogadkozott ártatlanságáról Istenre és minden szentekre. Nem hittek neki, sőt midőn papot kívánt, hogy elkövetkezett utolsó óráján legalább meggyónhasson, durván azt felelték, hogy felesleges annak pap, a ki a papokat életében kigúnyolta. Leütötték hát lábáról, s fejét vevén, testét meghurczolták a sárban. A zajra felébredt most a szomszéd

145. KENDY ANTAL ALÁIRÁSA.

szobában alvó Kendy Antal is és mialatt podagrás lábaira inasa felsegíté a nadrágját, rátörnek a haramiák. Támadásukra felemelte karjait, hogy tisztes fejét megvédje, ám kíméletlenűl leütötték, s vére végigfolyt a padlón.

E közben megvirradt, s midőn híre ment a hármas gyilkosságnak, nagy sokaság gyűlt össze a holttestek körül, melyekhez már kutyák is hozzáférkőztek. Eljött lakásáról a török csausz is és miközben papucsait az áldozatok vérében megforgatta, bosszúsan kiáltá: Így bűnhődjék minden áruló, a hatalmas császár parancsából! Este felé aztán a szakácsok régi lepedőkbe szedték fel a meggyilkoltak testrészeit, eltemetvén azokat illő ünnepélyességgel György barát sírja közelében.[1]

[1] Miles után, a ki (id. m. 71—73. lapján) legbővebben írja le a három főúr megöletését. Leírását bővíti Verancsics levele Nádasdyhoz Bécsből, 1558 szeptember 19-ikéről; Pray, Epistolae, III. k. 135—9. l. és Verancsics munkái, VII. k. 239—240. l.

IV.

Izgatottan, remegés közt töltött álmatlan éj után a királynénak is látnia kellett az áldozatokat. Csakhogy nem közelről, hanem a toronyból, hová reggeli miséje végeztén felhágott, hogy meggyőződjék, igaz-e az a kegyetlenség, melylyel testeikkel bántak. Megborzadt a látványtól. Halálsápadtan, arczából kikelve távozott, s ettől az órától kezdve soha többé vidámnak nem látták.[1] Az eset leverte lábáról s ágyban fekvő beteggé tette, úgy hogy még tollat sem birt fogni. Különben is már két év óta állandóan főfájásban szenvedett. «De azért nem hagyom itt fiamat — íratta öt nappal ez események múlva Zsófia húgának — bár anyánk öt gyermekét hagyta is itt!» Fiával együtt nagyon szerencsétlennek mondja magát,[2] nyilván, mert lelkiismereti furdalás bántotta. Háborgó lelkét megnyugtatni, tettét igazolni ugyan a meggyilkoltak íratai közt talált levelekkel igyekezett a szultánnál is.[3] Ámde érezte, hogy igazságtalanság történt s hallania kellett a nemesektől a Szent-Mihály napján megnyílt generális gyűlésen, hogy törvényes eszközökkel kellett volna a megölteket sujtani, ha csakugyan bűnösök voltak. Hiszen Kendy Antalnak nem is volt része az összeesküvésben, s halálának az a látszatja, hogy neki csak azért kellett pusztúlnia, hogy bátyját meg ne bosszúlhassa.

Ekként feleltek a királyné előterjesztésére, melylyel ezt az országgyűlést megnyitotta. Kijelenté, hogy ő e tettre nem azért határozta el magát, mintha kegyetlen és istentelen lenne, vagy az áldozatok lefoglalt vagyonára vágyódott volna, hanem mivel árulók módjára megvetvén saját uralmát, azt maguknak

[1] Miles feljegyzése német forrásokból, Wuergengel 73. l.

[2] Izabella lengyel nyelvű levele Gyulafejérvárról, 1558 szeptember 5-ikén Zsófiához, a braunschweigi herczegnéhez; eredetije a wolfenbütteli herczegi könyvtárban. V. ö. Przezdziecki, id. m. III. k. 17. l.

[3] A gyilkoság híre a portára (az osztrák explorator id. 1558 október 6-iki jelentése szerint) szeptember 28-ikán érkezett meg.

keresték a portán, és onnan mérget is szereztek az ő és fia megöletésére, a mit három dobozban be is mutathat. S miután a bűnösök immár vétkeikért meglakoltak, biztosítja a rendeket kegyelméről.[1] Ezek napirendre tértek a dolog fölött, mely Bécsben is kínos megdöbbenést keltett. A nemzetiségek közti súrlódásban, a magyarok, székelyek és ráczok közötti egyenetlenkedésben látták okát a szerencsétlen esetnek, míg Cromer, a lengyel követ azt hitte, hogy Kendy Ferenczet tulajdonképpen Isten büntetése érte utól, a miért Erdélyben templomokat foglalt, papokat űzött el s az igaz vallást profanálta és eltörölte.[2] A rendek tehát hálát adván a királyné asszony és fia szerencsés megmeneküléseért, *életüket és vérüket* ajánlták fel nekik utolsó lehelletükig.

A tárgyalások közül legfontosabbak voltak a hadügyiek, minthogy a magyarországi harcz még mindig tartott. Sikeres folytatására tehát portánként 99 denárt s a szultán számára egy-egy köböl búzát vagy zabot, a Részekben lakó nemesek egy forintot ajánlottak meg, mivel ők különben is minden 16-ik jobbágyukat felültetik. Hasonlóképpen a székelyek is. A szászok négy hónapra 12,000 forintot és ugyanannyi köböl gabonát adnak. Minthogy pedig ez országos terheket a három rend viseli, a szász papok is járuljanak hozzá segítséggel, ép úgy, mint Fogaras földje és a moldvai vajdának Erdélyben visszaadott jószágai, melyek az erdélyi törvények alól ne vétessenek ki. A János király halála óta ő Felségeik engedélye nélkül épített erődök fej- és jószágvesztés terhe alatt széthányandók s csak azok maradjanak meg épségben, melyekben a magyar nemesek családjaikat és vagyonukat tartják.[3]

Az íly módon kiállított hadak fővezére Balassa Menyhárt lett, kit a királyné terjedelmes birtokokkal s nagyszerű dézsmajövedelmekkel tüntetett ki. És megjutalmazta a Báthoryakat is,

[1] Miles, id. h. 73. l. Hogy a királyné tényleg maga adta elő megnyitó beszédét, az a viszonyokból következik.

[2] Cromer naplófeljegyzése Ferdinánd udvari marsalljával folytatott beszélgetéséről Bécsből, 1558 október 30-ikáról; az ilyvói id. 155. kézirati kötet 20. l.

[3] Az 1558 október 4-ikéig elhúzódott gyűlés végzései: Erdélyi országgyűlési emlékek, II. k. 101—108. l.

azáltal, hogy «hopmestere», somlyai Báthory András feleségének és testvérének, anyjukkal — az özvegy Mayládnéval — együtt új adományként megadta Fogaras és Alvincz várát.[1] Igy legalább ezeknek jobbágyaira is számíthatott most, hogy Balassa ismét Szatmár-Németi felé ment hadaival.[2] Ideje is volt, mert Némethy már alig tarthatta magát. Kényszerült feladni Kövesd várát, melyet a németek szeptember közepén bevettek, bár a császár «nem csekély költségével, sőt a katonái egy részének halálával».[3]

Balassának azért nem nagy hasznát vette, mert az hozzáfogott ugyan Kisvárda ostromához, hanem lassúnak, bátortalannak mutatkozott. Serege tétlenül vesztegelt a Tisza partján, míg átellenben Telekessy hada táborozott. Átjönni ő sem mert kevés emberével, de mikor segítséget kap és beáll a Tisza, összecsapnak és megverik az erdélyieket (1558 deczember 15-ikén) a tárkányi csatában. Rendkívül vitézül viselte magát Székely Antal és Telekessynek német hadnagya, Taygvicz Ádám, hanem azért mégis féltették a kisvárdai várkastélyt, mely körül az erdélyieknek 3—4 ezer főnyi magyar és oláh hada tanyázott.[4] Megsegítette a királynét a szomszédos vármegyék nemessége is, ám elpártol ügyétől Perényi Gábor, a ki Ferdinánd biztatására, s hogy iránta való hűségét kimutassa, 200 lovast állít ki és küld ez időben sárospataki várából két nagy taraczkkal[5] s golyókkal hadai ellen.[6] Cselekedte ezt kényszerűségből, mivel birtokait e hadjárat alatt úgy feldúlták, hogy nincs miből fizesse szolgáit. Eddig is azért tartott a királynéval, mert akkora fizetett, rendes hada

[1] Izabella adománylevele Gyulafejérvárról, 1558 október 10-ikéről; másolata Keménynél: Dipl. Trans. Suppl. VII. k. 145. l. és a hozzá való Appendix D. 10. k. 204. l. Említi Mayládné is Fogarasból, 1558 deczember 21-ikén írt levelében; Károlyi és Szalay, Nádasdy levelei, 168. l.

[2] Ferdinánd rendelete az öt felsőmagyarországi városhoz Telekessy megsegítésére, Bécsből, 1558 október 28-ikán; egykorú másolata Kassa városi levéltárában, 19248. sz. a.

[3] Ferdinánd szavai Bécsből írt 1558 október 21-iki oklevelében; Balassa id. közlése: Hazánk, 1859. II. évf. 466. l. és Verancsics id. szeptember 19-iki levele; Összes munkái, VII. k. 242. l.

[4] Torda Zsigmond jelentése Miksa főherczeghez a tárkányi csatáról, Eperjesről, 1558 deczember 18-ikán; eredetije a bécsi hadügyi levéltár Hofkriegsrath osztályában.

[5] Egy 1543-iki kimutatásban is olvassuk: Falconeti ferrei, vulgo taraczk; Tört. Tár, 1901. évf. 575. l.

[6] Perényi Gábor Miksa főherczegnek Sárospatakról, 1558 deczember 9-ikén; a

volt, hogy nem állhatott volna neki ellent, azért sem, mivel a császári seregek nem segítették meg.[1] És tette bizonyosan hálából is, hogy e lépéseért a császár szabadon bocsátá a sárosi várból még tavaly óta fogva tartott testvérét, Ferenczet.[2] Másként egyhamar nem is szabadult volna ki, mert szabadulását rokona, Dobóné és gyermekei kiengedésével cserében remélte Izabella királynétól. Ő azonban «könyörgésére» nyíltan megírta neki, hogy az «semmiképpen nem lehet, mert Dobó Istvánné — úgymond — császár foglya inkább, honnem miénk, kinek az sok gonosz nép azt adták eleibe, hogy Dobó István mi akaratunkkal szabadult el az fogságból, és egyet hogy értettünk az némettel. Ha azírt feleségét is elszabadétanók, confirmálnók az hamis beszédeket, kit mi rólunk az portán hintettek, s erésítenők az porta vélekedését, hogy egyetértünk az némettel, kiből minékünk, fiúnknak s az országnak veszedelmet szerzenénk, kire magunkat semmiképpen nem bocsáthatjuk.» Inti tehát, hogy ezt a dolgot «minden ember kivesse fejéből», s bízzék, reménykedjék, hogy «ha ezúton meg nem lehet az szabadulás, módot ad az Úristen egyébből» reá.[3] És Dobóné csakugyan nem szabadulhatott ki, sőt midőn egyszer említették ügyét a királyné előtt, Mayládné észrevette, hogy «nem kedvelé ő Felsége», sőt figyelmeztették, hogy «haragjába esik», ha szól mellette, a mint Nádasdy nádor megbízásából akart volna.[4]

Az öreg Telekessy azonban, segítve Verancsics Antal egri püspöktől is, most nem igen szorúlt támogatásra, mert nem volt ki ellen használnia. Balassa Menyhárt ugyanis nem fogadta el a

bécsi hadügyi levéltár Hofkriegsrath osztályában.

[1] Maga írja Ferdinándhoz benyújtott supplicatiojában, melyet a császár Bécsből, 1558 november 24-ikén véleményezés végett Miksához küld át; ugyanott.

[2] Feigll Péter várnagy jelenti Ferdinándnak Sárosról, 1558 november 30-ikán, hogy megérté a Perényi szabadon bocsátására vonatkozó rendeletét, de közben kapván Izabella királyné mellékelt levelét, nem tudja mit csináljon, kiengedje-e vagy nem? Ugyanott.

[3] Izabella Perényi Ferenczhez Gyulafejérvárról, 1558 november 7-ikén, de sajnos, csak egykorú másolatban; ugyanott, az id. 75. csomagban. Ez a királyné egyetlen magyar nyelvű levele, a mit ismerünk vagy felkutathattunk.

[4] Mayládné Nádasdy Anna bátyjához: Nádasdy Tamáshoz írt id. 1558 deczember 21-iki levelében.

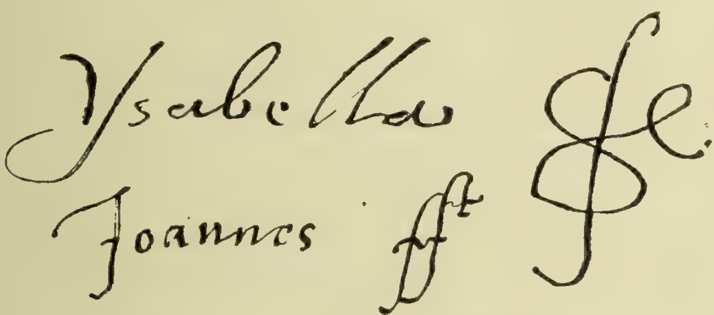

JÁNOS ZSIGMOND, VÁLASZTOTT MAGYAR KIRÁLY.

(A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában őrzött XVII. századi vizfestményről.)

csatát, midőn az új évben, január végén, átkelt hozzá a Tiszán. Megelégedett azzal, hogy elfogják az élését,[1] de tétlenül nézte, miként üt tábort mellette. Sőt később bátortalanul elvonult Kállóra, s így Telekessy úgy szólván vérontás nélkül felmenté Várdát. Fegyverszünetet kérve még ki is békült vele, bár serege nem helyeselte. Megbízhatatlan jellemünek bizonyult hát a vén Balassa e hadjáratban,[2] és gyávaságát alig enyhíti az a szempont, hogy kétkulacsos eljárásával a honfivért akarta kímélni!

Mindez eseményeket a királyné csendes megnyugvással szemlélte. Lelkét már nem is izgatták. Egykori férfias akaratereje

146. IZABELLA ÉS FIA EGYÜTTES ALÁÍRÁSA 1558-BÓL.

lankadt, érdeklődése csökkent. Államügyekkel mind ritkábban törődött. Azokat egészen fiára bízta s maga csak elvétve bibelődött velük. Mert gyengélkedése óta életrendjét is megváltoztatta. Hetekig feküdt, s nem járhatott templomba. De, ha követek jöttek, vagy valami ünnepségre készültek, leküzdötte a kór súlyát, s maga is megjelent. És ilyenkor mindig a régi volt: szép és nyájas, leereszkedő, ám királyi. S hogy tudott örülni egy-egy szép ékszernek, melyet valamelyik főúr nején megpillantott, vagy valami ajándéknak, melylyel meglepték! Ilyen volt az őszszel is az a tizenkét fekete paripa és hozzá való fekete bársonyos hintó, melyet a lengyel király küldött be neki és fiának, «Magyarország

[1] Telekessy Imre Bártfa város tanácsához a Kisvárda közelében lévő táborból, 1559 január 26-án; Tört. Tár, 1882. évf. 390. l.

[2] Komáromy id. tanúlmánya Telekessyről, a Hadtörténelmi Közlemények 1889. évf. 668—670. l.

kis királyának».[1] Általános feltünést keltett, a mint a 45 lóból és 25 emberből álló csapatot Troianowski meg Dimitrowski a fejérvári udvarban felvezette[2] s a szépen felkantározott nemes állatokat átadta.

Királyi öcscse szép figyelmét Izabellának is illően kellett viszonoznia. Küldött is hozzá Ligenzával annyi pénzt és kincset, hogy az emberek azt hitték, hogy hátrahagyván fiát, nemsokára maga is beérkezik ismét Lengyelországba.[3] Ez persze csak sejtelem volt, s talán következtetés a beteges királyné ama buzgóságáról, melylyel János Zsigmond trónját erősíteni, hatalmát növelni igyekezett. E végből küldi be a visszatérő dragománnal embereit a portára, hogy valahára már rendezze Erdélyország határát, s adja vissza az annyiszor sürgetett várakat, melyek miatt mindenki zúg, elégedetlenkedik. Izabella főkövetét 1558 deczember 19-ikén fogadta a szultán, kinek nyolcz sólymot és tíz nagy «magyar mívű» ezüst kupát adott át nevében.[4] S bár három hétig ott tartották, ezúttal elért annyit, hogy visszaadták a kért területek egy részét, hadi segélyt azonban nem nyújthattak. Erre nézve aztán Rusztán basa és az erdélyi követ közt az alábbi érdekes párbeszéd fejlődött ki:

— Sajnálja-e Izabella királyné, hogy a magas porta most békét köt Ferdinánddal.

— Nem sajnálja, mert a béke mostan jobb a királynénak, mint a háború.

— De a királyné eddig más véleményen volt a múltban.

— Igaz, mert nagyobbítani remélte birodalmát a szultán segítségével; de már látja, hogy az erdélyi Részeket a szandsákbégek elfoglalták, s egyedül nem tud ellentállani Ferdinándnak,

[1] Az id. osztrák explorator a portára ért erdélyi követek elbeszélése nyomán Konstantinápolyból, 1558 deczember 20-ikán; a bécsi állami levéltár Turcica osztályában.

[2] Útiköltségül a kincstárból 759 frt 14 garast adnak 1558 augusztus 30-ikán a kíséretnek, melyet a király Krasnostawból indít be Magyarországba; elszámolva a varsói főlevéltár 1558-iki, 182. sz. kötetében.

[3] Otto von Neydegg Ferdinándhoz Falkenbergről, 1558 november 22-ikén; a bécsi állami levéltár Polonica osztályában.

[4] Portai névtelen exploratorunk tudósítása Konstantinápolyból, 1558 deczember 20-ikán; ugyanott, a Turcica osztályban.

mivel szegény, és az ország jövedelmét felemészti a portára fizetett adó.

— Mondd meg hát a királynénak és fiának, fejezte be a nagyvezér, hogy megsegítjük őket.[1] Csakhogy ez a segítség ólomlábakon járt és addig alattvalói támogatásával kellett magán segítenie. Adójuk befizetésére sürgeti a beszterczeieket,[2] négyezer forintot kölcsönöz a szebeniektől[3] és újabb összegeket kér Kolozsvártól. Erre a város megijed, Szent-Demeter és utána Szent-Márton napján tanácsosai közül választott magyar-szász küldöttséget meneszt Fejérvárra, könyörögni, hogy ő Felsége álljon el kívánságától, hisz ez évben már adtak 300 frtot, máskor meg 400 márka ezüstöt. Hálásan ismerik el ugyan, hogy a quarta-adót az óvári iskola és mesterei fizetésére rendelte, hogy a szegények házát újabb adományokkal támogatta,[4] és árúlerakási jogot adott a városnak;[5] de a terheket már nem birják. E mellett más neheztelésük is van. Hogy a királyné asszony Thúry György elfogatásáért «a városra haragját vetette», holott ha annak gonosz cselekedeteit előszámlálják «a táblán», kitűnik a város jámborsága és ártatlansága. Azért is könyörögnek, «hogy ha valamely szolgája ő Felségének valakit megver, megvagdal avagy egyéb hatalmat teszen», a város régi szabadsága szerint «szabad legyen megfogni az bírónak az olyan hatalmast törvényre, mivelhogy ő Felsége nem hagyja, hogy valaki az ő Felsége jobbágyin ilyen hatalmat míveljen». Kérésüknek azonban foganatja nem volt, s midőn nemsokára Izabella egyik polgártársukat saját törvényszéke elé idézte egy olyan ügyben, mely a város jogkörébe tartozott, a bíró a karácsony utáni csonka héten ismét Fejérvárra ment, kérni a királynét, hogy tartsa meg a várost régi szabad-

1 Ugyanaz Konstantinápolyból, 1559 január 10-ikén; ugyanott.

2 Gyulafejérvárról, 1558 szeptember 16-ikán; a beszterczei városi levéltárban.

3 Kötelezvénye Gyulafejérvárról, 1558 október 7-ikéről; a nagyszebeni városi levéltárban.

4 A királyné oklevele Gyulafejérvárról, 1558 április 13-ikáról; Jakab Elek, Oklevéltár Kolozsvár történetéhez, I. k. 390. l.

5 Oklevele ugyanonnan, 1558 április 26-ikáról; ugyanott, II. k. 39. l.

ságaiban. És ezúttal nem valószínű, hogy sikertelen jártak, mert most egyszersmind az újévi ajándékot is bevitték a királyné, fia és udvaronczai számára.[1]

Hanem Kolozsvár tanácsa nagybetegen találta a királyné asszonyt. Baja az év utólján hirtelen rosszabbra fordult, úgy hogy már halálhírét is keltették, s mindenfelé megsiratták, sőt a nép valósággal lázongott miatta elkeseredésében. Annál nagyobb volt az öröm, midőn Izabella az új év elején (1559 január 10-ikén) fejérvári palotájában kettős lakodalmi ünnepséget rendezett két udvari leányának, kiket lengyel nemes ifjakkal házasított össze, s azon maga is megjelent a vendégek között.[2] Ezekkel — mint országos rendekkel — a királyné megelőzőleg gyűlést is tartott,[3] s abból vitézlő Bornemisza Lászlót sürgősen a portára küldte. Levelében aztán előbb a törököt érdeklő európai hírekkel kedveskedik Rusztem basának, a fővezérnek, s csak a végén áll elő ismét határigazító kérésével. Elmondja a királyné, mekkora nyughatatlanságban volt «ez egész nyaradszaka és ez egész télen Ferdinándus hada miatt», melyet reábocsátott, úgy hogy kényszerült ellene maga is hadakozni. De minap (vonatkozással a tárkányi csatára) Isten segítségével és az hatalmas császár szerencséjével az ország jó falka népével megvertük — úgymond — és sokak kezzülek . . . levágattattanak . . . sokan kedig az Tiszába . . . vesztenek.

Most azonban a végbeli törökökkel gyűlt meg a baja az országnak, mert a lippai basa és a többi szandsákbég sokat foglal, sarczol és rabol. Sőt új kastélyokat építnek, nemhogy a régieket lebontatnák, a szultán rendelete szerint. Így a lippai basa már Déva, Hunyad, Illye és Lazura várát, a szolnoki szandsákbég pedig a váradi vár «tartománya nagyobb részét» foglalta el, úgy hogy már egy órányira jutottak Váradhoz a hódoltatással. Ezenkívűl Tokaj vára vidékét is úgy elfoglalta,

[1] A kolozsvári városi ó-levéltár id. jegyzőkönyve 43—50. l. adatai alapján.

[2] Miles, Wuergengel, 74. l.

[3] Nagyszebeni jegyzőkönyvi adatok alapján: Erdélyi országgyűlési emlékek, II. k. 46. l.

hogy jóformán csak «puszta kőfala» maradt meg. Pedig a királyné és «szerelmes fia» a szultán kegyelmességében bízván, «még csak legkisebbik újjukat» sem mozdították ellene, a miért a «magyar nemzet mindenestől fogva csuda mondhatatlan-képpen» elidegenült tőlük «s naponként idegenezik, kétségbeesvén az ő megmaradásáról». S ha panaszt tett a királyné a lippai basa, a temesvári és szolnoki bég ellen, mindíg azt felelték, hogy erre a portáról van parancsolatjuk s másként nem cselekedhetnek, «míglen az határok meg nem igazíttatnak és az hatalmas császártúl ki nem adattatnak». Kéri tehát a nagyvezért, törekedjék ez ügyben mellette, hogy fiával s híveivel «egyetembe békességes és csendes életben» lehessen «és ő Felségének jó szerencséjiért, hosszú életejért s minden jovaiért éjjel-nappal az Úristennek könyöreghessenek» országostúl.[1]

147. SOMLYAI BÁTHORY ISTVÁN ALÁÍRÁSA.

Izabella megbízásából Bornemisza beszélt a franczia követtel is és közbenjárásával a szultán két csauszt adott melléje, hogy a kívánt határt megszabhassák. Panaszkodtak az erdélyiek arról is, hogy országuk jövedelme alig megy 100 ezer forintnyira, s most már Delavigne is azt hiszi, hogy legjobb, ha kibékülnek Ferdinánddal, a ki V. Károly halálával immár császár, sőt II. Henrik királyra is kedvezőbb, ha őt jövendőben békés szomszédjaként tisztelheti.[2]

[1] A királyné «Soror Ysabella» aláírással magyarúl Gyulafejérvárról, 1559 január 6-ikán Hrusztán pasa fővezérhez; közli Lőcsei: Sp. Sámuel Hon és Külföld (kolozsvári folyóirat) 1841-iki évf. 58. sz. 225–6. l.

[2] Delavigne II. Henrikhez Konstantinápolyból, 1559 február 26-ikán; Charrière, id. m. II. k. 552. l.

Tényleg maga királynénk is így gondolkozott. Különben is beleunt már a hadakozásba, melyet diadalra juttatni új vezérének, somlyai Báthory Istvánnak sem sikerült és melynek izgalmai idegeit tönkretették. S mikor karácsony előtt hirtelen rosszul lett, gyorsan értesíté a lengyel királyt, hogy hajlandó kibékülni a császárral.

Csakhogy Zsigmond Ágost nénje feltételeit nem helyeselte minden tekintetben, s így tárgyalást kezdett vele.[1] Sőt ez ügyben Cromer Bécsből Augsburgba ment Ferdinándhoz, a ki az egyezség létrejövetelének főnehézségét abban látta, hogy Izabella semmit sem fogad el a porta tudta és hozzájárulása nélkül. S bár közbenjáróul ajánlkozott Balassa Menyhárt is, a császár figyelmeztette fiát, Miksa főherczeget, hogy ügyeltessen reá, mert benne nem igen lehet bízni, kivált «mióta Munkács vára is az övé».[2] Így gondolkoztak róla Erdélyben is. Tudta azt Balassa uram maga is, úgy hogy midőn a tavaszon híre terjedt országszerte, hogy elpártolt Izabellától, s tulajdonképpen azért ment ki Magyarországba, hogy német katonákkal térjen meg — nem is mert visszamenni, a míg választ nem kap a királynétól arról, hogy hiszi-e, a mit a fáma róla mond? Levelét Izabella párnája alá rejtvén, megüzente szolgájával gazdájának, hogy rögtön udvarába siessen, mivel fontos állami ügyeket kell vele megbeszélnie. De az be volt tanítva, hogy üres kézzel vissza ne térjen, s ezt együgyűen meg is vallotta. Erre a királyné behivatta Bekes Lászlót a szomszéd szobából s hitlevéllel útnak indítá hozzá, biztosítván, hogy hűségében nem kételkedik.

Bekes Szatmár városában akadt Balassára és ért vele (1559 április 22-ikén) Gyulafejérvárra. Félve, kétes érzelmek közt ment fel a «vén róka» a várba, s midőn a palota elé ért, János Zsigmond éppen az ablakban állott. A királyfi rögtön felismerte az öreget, s kinyitva az ablakot, kegyesen intett felé, de hangosan leszólt hozzá: «Hol hagyta a németeket?» Balassa nem felelt.

[1] Cromer Márton jelentése Ferdinándhoz Bécsből, 1559 január 6-ikán; az ilyvói id. 155. k. 23. l.

[2] Ferdinánd Augsburgból, 1559 január 17-ikén Miksához; a bécsi hadügyi levéltár Hofkriegsrath osztályában.

Torkán akadt a szó, szégyenében majd lerogyott, s a mint a lépcsőn felhaladt, érezte, hogy lelke átalakul, mintha kicserélték volna . . .

Értesülvén jöveteléről, a királyné asszony Balassát azonnal ágyához hívatta, melyet ismét húsvét óta őrzött, s kivevén feje alól levelét, megkérdé, mit tud és tett ügyében. Ekkor elmondá a mit hallott, hogy a királyné a lengyel király közbenjárásával a császárral fegyverszünetet akar kötni. Izabella megerősíté a hír valódiságáról, kiegészítvén azzal, hogy azért teszi, mivel maga a szultán felhatalmazá, hogy öt évre fegyverszünetet kössön; [1] hanem ő állandó békét óhajt, és sajnálja, hogy öcscse, a lengyel király ez ügyben oly lassan működik. Persze neki ez az ügy nem fáj, mint neki, Izabellának!

Kijövet, a folyosón a királyfival is találkozott Balassa. Udvariasan bevitte dolgozószobájába, s megtudván tőle, mit beszélt édes anyjával, maga is bement hozzá bővebben tájékozódni. Kis vártatva aztán visszatért Balassához, és saját részéről is helyeslé a tervet, melynek egyik főfeltételéül Radziwill herczeg is azt ajánlta Ferdinándnak, hogy régi kötelezettsége szerint adja egyik leányát feleségül János király fiának, hogy így meg lehessen tartani őt a keresztyénség ügyének.[2]

— De, hogy valósítjuk meg, kérdé János Zsigmond. Mit és hogyan kérjünk?

— Kérjük Kassát, mondta Balassa; csakhogy lássa, mit felel reá a királyfi.

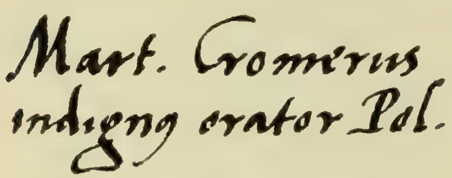
— Hagyjuk Kassát, szólt a válasz, mert úgy sem adják meg; de ha megkapjuk, a mit egykor György barát kieszközölt, elégedettek leszünk!

Eltávozván, másnap Izabella újra fogadta, ezúttal Csáky Mihály kanczellárral együtt, a ki aztán megbeszélésük szerint a királyné jelenlétében Balassa nevében az alábbi tartalmú levelet

[1] Ocieski lengyel kanczellár (Krakóból, 1559 márczius 14-ikén írt) tudósítása szerint erről Izabella kincstartója — a becsületes Zawada Péter — útján értesíté a lengyel királyt; a bécsi állami levéltár Polonica osztályában. V. ö. Gromo, id. m. 37. l.

[2] Radziwill értesítése szerint Lang János Ferdinándhoz Schweidnitzról, 1559 márczius 10-ikén; ugyanott.

írta meg ecsedi Báthory András udvari tanácsosnak a béke-alkudozások megkezdésére nézve:[1] A királyné asszony szívesen vette levelét és üzenetét, mert az a felfogása, hogy ha fia trónra jut, nem azért teszi, hogy Ferdinándnak ellensége legyen, hanem, hogy a keresztyénséget szolgálja, vérontás nélkül. A lengyel király is írt Izabellának, a ki most — tanácsára — hajlandó is a frigyre, bizonyos feltételek mellett. Tehát beszéljen a császárral, hogy ő is készséges legyen a jó egyezségre, melyre most legalkalmasabb az idő.[2] Beszélt is csakugyan nemsokára a pozsonyi országgyűlésen, ha nem is vele, hanem fiával, Miksa főherczeggel, cseh királylyal. Ő aztán a legőszintébben kezdte sürgetni az ügyet, nehogy Izabella netaláni halálával, elveszítsük — úgymond — a jó alkalmat, s a török esetleg elfoglalja Erdélyt.[3]

148. CROMER MÁRTON ALÁÍRÁSA.

A császár e dologban most kész hajlandóságot mutatott, annyira, hogy míg a királyné a fegyverszünet meghosszabbítását csak Szent-Mihály napjáig kérte,[4] Cromer buzgó közbenjárására egész az év végéig megadta.[5] Tette ezt őszintén s abban a reményben, hogy Izabella nem fog ellene semmit cselekedni külföldi fejedelmeknél. De rosszul esik értesülnie, hogy csak az elmúlt május havában is egyik követe azt híresztelte róla a portán, hogy ez a fegyverszünet csak ürügy arra, hogy a törököt azalatt Ferdinánd megtámadhassa.[6] Ezért kéri a lengyel királyt, hasson oda, hogy ha Izabella komolyan óhajtja a kibékülést, ne terjesszen róla a

[1] Balassa Menyhárt (Gyulafejérvárról, 1559 április végén) ecsedi Báthory Andráshoz; egykorú másolata a bécsi állami levéltárban.

[2] Balassa Menyhárt Gyulafejérvárról, 1559 április 23-ikán, Báthory Andráshoz; eredetije (mindvégig Csáky Mihály kézírásával) ugyanott.

[3] Miksa főherczeg Ferdinándhoz Bécsből, 1559 június 5-ikén; ugyanott.

[4] Zsigmond Ágost király Cromerhez Krakóból, 1559 május 8-ikán; egykorú másolata ugyanott a Polonica osztályban.

[5] Ferdinánd Cromerhez 1559 június 8-ikán; eredeti fogalmazványa ugyanott.

[6] Ez annyiban igaz, hogy Izabella követe 1559 május 14-ikén azt jelenté a portán a királyné levele alapján, hogy hadai egy csete-patéban megverték Ferdinánd seregeit, de Miksa főherczeg készül betörni

portán hamis híreket, nehogy ott olyan gyanuba essék, hogy — mint általánosan mondani szokás — egyik kezében kenyeret, a másikban követ tart![1]

Mielőtt Izabella a császár nagylelkű határozatáról értesült volna, közben június közepén részleges országgyűlést tartott fővárosában, abból az alkalomból, hogy portai követe, Gyulai Mihály hazaérkezett. Május 22-ikén indult vissza Sztambulból, kedvező válaszszal. Mert biztosították a királynét, hogy Ferdinánd meg fogja erősíteni a békét, Miksának pedig nincsenek ellenséges szándékai; de ha Erdélyt megtámadná, számíthat a temesvári és budai basa segítségére.[2] Különben is Ferdinánd és Szolimán közt még ez év elején (1559 január 31-ikén) létrejött Busbeque Augier közbenjárásával a békeszerződés, melybe Izabella királyné és fia is belefoglaltatott, azzal a kikötéssel, hogy őket birtoklásukban ne háborgassa. Ezért nem teljesítheti János Zsigmond sem a szultán ama kívánságát, hogy Gyula és Világos várát kiostromolja.[3] A határrendezésre is végzést hozott Gyulai, mint a ki ez ügyben már járatos volt,[4] sőt megnyerte a szultán beleegyezését Izabella netaláni férjhezmeneteléhez is.[5]

Hanem ki gondolt most erre?

A rendek örömmel fogadták e jelentést, s a míg kérésükre a királyné asszony egyfelől követséget indított Ferdinándhoz, másfelől ismét Báthory András útján sürgették az ügyet.[6] Fog-

Erdélybe, a mint a szultán Anatoliába vonúl; a portai osztrák explorator id. 1559 június elsején írt tudósításából.

1 Ferdinánd válasza «de regina Ungariae» Cromer Mártonhoz Augsburgból, 1559 július 8—9-ikén; fogalmazványa a bécsi állami levéltár Polonica osztályában, másolata az ilyvói id. 155. k. 183—4. l. V. ö. Turba: Venetianische Depeschen, III. k. 101. l.

2 A portai explorator id. 1559 június elseji tudósítása alapján.

3 Busbeque jelentése Ferdinándhoz Konstantinápolyból, 1559 június 10-ikén; egykorú másolata a bécsi állami levéltár Turcica osztályában.

4 Ő járt t. i. Bethlen Gergely és Hobych Gergely társaságában már a tavaszon a lippai bégnél, hogy a határt a Maroson inneni részekben is biztosítsák; Mágóchy Gáspár Nádasdy nádorhoz Gyuláról, 1559 márczius 25-ikén, az orsz. levéltárban, Nádasdy-iratok közt.

5 Forgách nyomán Budai, Polgári lexikon, II. k. 155. l.

6 Balassa Báthory Andráshoz Gyulafejérvárról, 1559 július 25-ikén; Csáky Mihály kezével írt eredetije, igen szép gyűrűpecséttel lezárva, a bécsi állami levéltárban.

lalkozott is vele úgy Miksa főherczeg kanczelláriája, mint a bécsi, udvari, melyben már az útasítást is elkészítették a biztosok számára, kiknek a szepesi káptalanban kellett volna találkozniok a lengyel király és Izabella követeivel. De részint lassúságuk, részint feltételeik tulcsigázott volta idő előtt meghiusítá az annyi fáradsággal s jóindulattal megmozgatott dolgot. Mert Ferdinánd törekvése az volt, hogy a királyné mondjon le a kötendő békében, illetve hétévi fegyverszünetben, összes Erdélyen kívüli birtokairól és adja át Máramaros-vármegyét Huszttal és sóaknáival, Munkácsot, Tokajt és Kisvárdát.[1] Sztambuli követei is azon fáradoztak, hogy a porta járuljon hozzá e területi lemondáshoz; ám az még Izabella halála után sem akart róla tudni, mint mondá: János király fia iránti szeretetből, meg hogy az erdélyi rendek és nemesek barátságát megtartsa.[2]

V.

Emlékezetes maradt ez a fejérvári országgyűlés mindenki előtt azért a nagy tiszteletnyilvánításért is, melyet azon az erdélyi és magyarországi rendek a királynéval szemben kimutattak. Valósággal tüntettek iránta hűségükkel, midőn betegágyához járultak, hogy köszöntsék. Leverten álltak előtte a rendek, kik hódolatukat most ily szokatlan módon nyilvánítják[3] és alattvalói ragaszkodásukat soha sem is fejezték ki irányában annyira, a mióta visszatért országukba. Talán érezték, hogy sokáig már úgy sem tehetik, tán sejtették, hogy a szenvedő

[1] Báthory András 1559 augusztus 11-ikén küldte be Balassa levelét Miksához, ő meg 14-ikén Ferdinándhoz; útasításával együtt ugyanott.

[2] A portai explorator jelentesei szelleméből; ugyanott, a Turcica osztályban.

[3] Így képzeljük el ez országgyűlés megnyitását, következtetve abból a tényből, hogy azt az Izabella nevében kelt oklevelet, melyet a szász papság részére a királyné e napon (1559 június 12-ikén) kiadott, nem ő, hanem fia írta alá, mint Joannes Electus Rex, s pecsételte meg saját királyi pecsétjével, melyet — elkészülve anyja előrelátható közeli halálára — ezidőben készíttetett magának; az oklevelet kiadta Teutsch, Urkundenbuch 172—3. l. az erdélyi ág. ev. consistorium levéltárából, de a pecsét lenyomata ez oklevelen olyan gyenge, hogy lehetetlen reprodukáltatni.

királyné asszony nyúlánk szép alakját nem látják többé gyűléseiken. De hatott reájuk minden esetre a királyi előterjesztéseknek az a pontja is, melyben a királyné határozatukat kérte arra nézve, hogy halála esetén kiket nevezzen ki fia mellé tanácsosokul. A rendek ezt teljesen ő Felségeik kegyes belátására bízták, mint a kik legjobban ismerik egyesek tehetségét és hűségét. Majd köszönetet mondván a királynénak, a miért «feláldozta édes hazáját s a nyúgalmasabb élet kényelmét, éjet-napot összetett, bajt, gondot vett a nyakába s bele is betegedett» a haza szolgálatában, annak fennmaradásáért, hálás érzelemmel «ismerik el kegyelmességét, forrón kérve a mindenhatót, hogy adja vissza egészségét» és fiával, Magyarország választott királyával, fejedelmükkel és természetes urukkal együtt tartsa meg szerencsésen alattvalóik javára és csendes megmaradására. Aztán «kikelnek az árulók ellen, kik nem gondolják meg, hogy Isten és emberek az árulást a legsúlyosabb büntetésekkel sújtják». S végül örömüket fejezik ki Izabellának, «hogy a királyfi oly gondos nevelésben részesült, tudománynyal, királyi erényekkel, jósággal és nyájassággal ékeskedik, éber, gondos, higgadt és előzékeny. Ő Felségéből ők így valami oly ritka méltóságot látnak kitündökölni, hogy boldogoknak érzik magukat, hogy íly természetszerinti, vérükből való s nyelvüket beszélő nemzeti uruk van» és nagy megnyugvással fogadják, hogy fia vezetését továbbra is magának kívánja föntartani.[1]

A királyné asszonyt mélyen meghatotta a szeretetnek ez őszinte megnyilatkozása. S a maga részéről azzal viszonozta, hogy (midőn napok mulva a tárgyalások menetéről fiától értesült) az idei hátralékos portai adót és ajándékokat — tekintettel az országos inségre — a maga pénztárából ígérte megfizetni.[2] Nagylelkű és engedékeny volt egyéb dolgokban is, melyeknek

[1] Szilágyi Sándor és Jakab Elek fordítása felhasználásával: Erdélyi országgyűlési emlékek, II. k. 48. és 110. l. és Keresztény Magvető, II. k. 177. l.

[2] Egy hónap múlva (július közepén) már ott is volt a portán az adó, de bár egy harmadik erdélyi követ is sürgette a Részek visszaadását, eredménytelenül vesztegeltek ott hetekig; az osztrák explorator Konstantinápolyból, 1559 július 19-iki és augusz-

orvoslását az ország fenmaradása, haladása és érdeke követelte,[1] — még az új hit dolgában is. Igy engedélyt ad Heltai Gáspárnak, a kolozsvári híres papnak magyar nyelvű agendája kinyomatására,[2] az elibe járuló szász papságot pedig (az 1556-iki kolozsvári országgyűlésen adott királyi szavára hívatkozva) megvédelmezi törvénykezési, tizedszedési és egyéb jogaiban.[3] Egyáltalán: fia jövőjét biztosítani, és jót tenni az érdemesekkel, kegyességét bőkezűen gyakorolni, mint mindíg,[4] hogy emlegessék és nevét áldják — volt az a két elv, melyet különösen erejének gyors hanyatlásával egész lelkéből követett.

Szemlátomást az év elején tartott országgyűlés idejétől kezdett gyengülni. Most már az államíratokat sem nézheti át, s mind gyakrabban fordul elő, hogy azokat csakis fia írja alá.[5] De betegeskedik már s nem tud helyrejönni, — mint maga írta — tulajdonképpen a mióta (1556 február elsején) elbúcsúzott anyjától Varsóban.[6] Úgy látszik, női bajban szenvedett, s nem részesült egyöntetű, alapos gyógykezelésben. Novicampianus távozása után Evangelista János lett házi orvosa. Ügyes, híres ember, kit

tus 24-iki tudósítása, a bécsi állami levéltár Turcica osztályában.

[1] Az 1559 június 12—17 közti országgyűlés végzéseit ld. Erdélyi országgyűlési emlékek, II. k. 109—117. l.

[2] Czíme, mai átírással: Agenda, azaz szentegyházi cselekedetek, melyeket követnek közenségesképpen a keresztyéni ministerek és lelkipásztorok; Szabó Károly, Régi magyar könyvtár, I. k. 37. sz. a.

[3] Izabella vonatkozó három oklevele Gyulafejérvárról, 1559 június 12-ikén és július 10-ikén; Teutsch, Urkundenbuch, 172—178. l. V. ö. Jakab id. tanúlmányát: Keresztény Magvető, id. II. k. 229. l.

[4] Brutus Mihály (ki sok adatát tudvalevőleg az egykorú Báthory István királytól kapta) így ír a többek közt Izabella királynéról: Ingenio autem et indole ab omni avaritia semper fuit alienissima, et erga bene meritos gratissima, quos multis honoribus et divitiis cumulabat: in expediendis rebus arduis plane virili prudentia et dexteritate erat praedita; Magyar históriája, III. k. 473. l.

[5] János Zsigmond egyedüli aláírása, néha csakis *Ioannes* szóval, legkorábban 1558 április 20-ikán fordúl elő (a beszterczei városi levéltárban) majd 1558 május 19-ikéről és szeptember 3-ikáról (a brassói városi levéltárból) és 1559 január 13-ikáról (Teutsch, Urkundenbuch 171. l.) április 5-ikéről (a Magyar Nemz. Múzeum levéltárában) a már id. június 12-ikéről, meg július 10-ikéről (a nagyszebeni városi levéltárból) ismerjük.

[6] Izabella királyné húgához Zsófiához Gyulafejérvárról, 1559 április 1-jén, lengyelül, válaszként húsvét hétfőjén vett levelére; Przezdziecki, id. m. III. k. 20. l. Levele további részében köszöni, hogy ura nem segítette meg ellene Ferdinándot. Küld neki és urának emlékül két drb idevaló magyar aranyat. Írja meg, hány gyermeke van mostohanénjének, Jadwigának, s nem adná-e egyik leányát fiához feleségül?

Petráskó havasalföldi vajda is magához hívat;[1] de megunta az idegent és február közepén haza megy Lengyelországba.[2] Újat pedig csak a nyáron kap onnan, Blandratát, kit a lengyel király június elején küld be, hogy nénjét meggyógyítsa.[3] Csakhogy *halál ellen nincs orvosság*, mondják, s bizony szegény királynénk javulása is csak ideig-óráig tartott. Hanem ilyenkor hamar helyreállott s meg se látszott rajta a kór nyoma. Vídám lett és kedves, mint hajdan, s játszi kedélyével felvillanyozta egész környezetét. Május közepén lakodalmat is rendelt az ő szívéhez nőtt két szép lengyel udvari leányának: Nizowski húgának, Katalinnak és a kis Borbálának. Mert nem nézhette már tovább, mennyit sugnak-búgnak két lengyel apródjával;[4] hát legyenek boldogok, azzal az ékszerrel is, a mit nekik szánt. Két hét múlva meg a királyné hirtelen Marosvásárhelyre útazott, valami határrendezési ügyben,[5] vagy hogy megtekintse, miként építették újra a beszterczei mesterek görgényi csendes várkastélyát,[6] melybe annyira vágyakozott.

Visszatérve udvarába, Izabella változó állapotban töltötte a nyarat, mely szokatlanul fagyos volt (úgy hogy május elején féltérdig érő hó esett)[7] s csak lassan bontakozott ki a szeles tavaszból. Ilyenkor gyakran kikocsizott a közeli Algyógyra, melynek hőforrásaira pompás fürdőt építtetett, körülvéve vadas kerttel és gyümölcsössel.[8] De már ezek az áldásos gyógyvizek

1 Brassó városi számadásaiból Hurmuzaki, Documente, XI. k. 868. l.

2 A királyné útlevele számára Gyulafejérvárról, 1559 február 10-ikéről; Weszprémi, Succincta medicorum biographia, II. k. 2. r. 88. l.

3 A varsói főlevéltár 1559-iki 184. sz. kötetében olvassuk, hogy június 2-ikán küldik be Zawicki cubiculariust 44 frt úti költséggel Izabellához egy orvossal, a ki Pokoly szerint az olasz Blandrata volt.

4 Izabella Gyulafejérvárról, 1559 május 8-ikán meghívja a szász univerzitást két udvari leánya: Nyesowska Katalinnak Makoveczky Jánossal és Bękowska Borbálának Kreza Szaniszlóval való lakodalmára; egykorú másolata a beszterczei városi levéltárban.

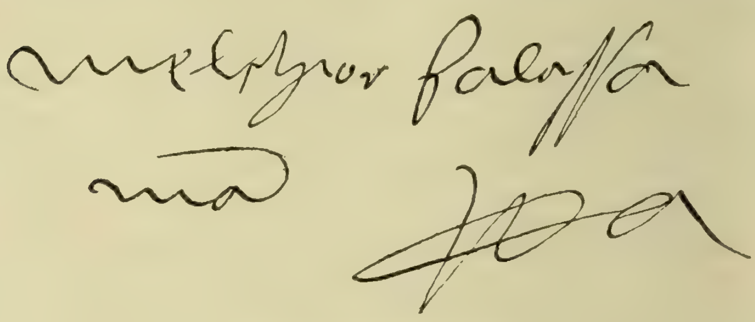
5 A királyné oklevele Székelyvásárhelyről 1559 június 1-jéről; a brassói városi levéltárban, Stenner-féle gyűjtemény, I. k. 146. sz. a. Aláírva csak egy Y betűvel van, de mellette, az oklevél jobb szélén *Lecta* szóval erősítették meg, a királyné kisebb állampecsétjén kívül.

6 Erre vonatkozó rendelete Gyulafejérvárról, 1559 május 8-ikáról; a beszterczei városi levéltárban.

7 Gyulafi Lestár történelmi maradványai, (Budapest, 1894.) 12. l.

8 Az olasz Gromo leírása 1564-ből, id. h. 19. l.

sem használhattak. Július havában nagyon rosszul lett. Vérömlés lepte meg, és ágyban kellett maradnia. Ez annyira elgyengíté, hogy maga is utolsó óráját várta. Ágyához szólíttatta szeretteit, udvarhölgyeit és apródjait s egész nap hagyakozott. Ám Blandrata meghosszabbítá életét és új reményt oltott lelkébe. Csak legalább testvéreit: a királyt és húgait láthatná még egyszer, sóhajtozott gyakran . . . Aztán behívatta Balassa Menyhártot, s ágyában feltámaszkodva így szólt hozzá: Isten és minden szentek szeretetével bízzuk reád egyetlen fiúnkat, s neked adjuk az ország jogarát, hogy kormányozzad, míg elég erős lesz arra, hogy a kormányzás gondját, terhét elviselhesse. Tégy igazságot ezentúl belátásod

149. BALASSA MENYHÁRT ALÁIRÁSA.

szerint, de féltsd az Istent s vigyázz, el ne térítsen nagy hatalmad az igaz útról, vagy magad haszna árúlóvá ne tegyen. Mert a Mindenható unokáidban is megver, ámde kegyes lesz irántad, s hálás királyt kapsz és örök dicsőséget aratsz, ha igaz maradsz.[1] Majd görcsösen megragadta fia kezét és ismételvén régi tanácsát, «szeretettel kérte, hogy törekedjék az osztrák házzal egyetértésre és családi összeköttetésre jutni, mert az valamint a felséges Jagiello háznak díszére vált, úgy neki és országának is javára fog szolgálni; azért igyekezzék mindkettőt, a mit ő elkezdett,

[1] Miles, id. m. 74. l. Megerősíti Soranzo Giacomo velenczei követ jelentése is Bécsből, 1559 október 5-ikéről, hogy Balassát a királyné János Zsigmond mellé kormányzóúl rendelte, és mindjárt Izabella halálakor 500 lovassal állott védelmére; Venetianische Depeschen, III. k. 102. l. és Hurmuzaki, Documente, VIII. k. 85. l.

bevégezni».[1] Ez volt politikai végrendelete, húsz évi kormányzása tapasztalatainak eredményeként, kibővítve azzal a másik tanácsával, hogy a porta iránt is legyen országostól hűséges.[2] Zokogva és fáradtan, bár megkönnyebbülten dőlt vissza erre ágyába, melyben egy lázroham szeptember 15-ikén, egy pénteki napon délelőtti 11 órakor kioltotta életét.[3]

Hosszasan betegeskedett szegény királynénk, de utolsó órája mégis váratlanul következett el.[4] Valósággal meglopta a halál, mert aznap szokatlanul jól érezte magát, sőt — a mit rég nem tett — oklevelet is bocsátott ki.[5] Hanem a babonások és aggódók megjövendölték halálát, mert éppen ekkor jelent meg «egy homályos üstökös csillag» az égen.[6]

Halálos ágyát fia és régi hívei állták körül. Blandrata is,[7] meg az öreg Csáky, Szalánczy, kik a királyné szemeit lefogták, és somlyai Báthory András, udvarmestere, ki családostól átköltözködött alvinczi várából az udvarba, hogy ellátásáról jobban gondoskodhassék.

Ekkor ért Fejérvárra a porta 12 főnyi fényes követsége is négy pompás lóval.[8] De a halálhírt nehány napig eltitkolták és Bécsbe,[9]

1 János Zsigmond szavai Zsigmond Ágosthoz Gyulafejérvárról, 1562 augusztus 20-ikán írt levelében; az ilyvói id. 155. kötetben, 550. l. Szádeczky fordítása: Századok, 1881. évf. 427. l.

2 Erdélyi országgyűlési emlékek, II. k. 113. l.

3 Fia, mint II. János király Radziwill Miklóshoz Gyulafejérvárról, 1559 szeptember 15-ikén, lengyelül; Niemcewicz, Zbiór pamiętników, 1822. I. k. 469. l.

4 János Zsigmond írja nagybátyjának, a lengyel királynak Gyulafejérvárról, 1559 szeptember 25-ikén, hogy aznap vette levelét, mely «in tantis moeroribus ex insperata morte Sermae dominae matris nostrae conceptis» mélyen meghatotta; egykorú másolata az ilyvói id. 155. kötetben, 210. l.

5 Izabella királyné biztosítja a beszterczeieket és a moldvaiakat Gyulafejérvárról, 1559 szeptember 15-ikén, hogy megvédi őket mindenki ellen Radnán folytatott szabad bányászkodásukban; eredetije a beszterczei városi levéltárban, de csak így kiállítva: Ex commisione sacrae maiestatis reginalis propria. V. ö. Jorga, Documente romînești, LVI. l.

6 Egykorú krónikai feljegyzés: Erdélyi történelmi adatok, III. k. 18. l. és Tört. Tár, 1891. évf. 69. l.

7 Pokoly id. értekezése, 144. l.

8 Telekessy szolgájának mint szemtanunak jelentése nyomán Thurzó Ferencz és Scherfenberg Erazmus, Miksa főherczeghez Kassáról, 1559 szeptember 26-ikán: a bécsi hadügyi levéltár Hofkriegsrath osztályában.

9 Október első napjaiban jutott el a királyné halálának hire a bécsi udvarba, hol Izabella betegeskedéséről és halála okáról furcsa részleteket susogtak. Ezek szerint az özvegy királyné még két évvel ezelőtt teherbe esett és abortált, de ámbár azóta állandóan betegeskedett, ez év július

Sztambulba[1] késlekedve juttatták el. Aztán kiterítették a királynét a trónteremben és hozzá fogtak a temetés előkészítéséhez. S mikor begyülekeztek vala a meghívottak is: a rendek, a lengyel király követei, a szultán csausza,[2] a szász városok küldöttjei[3] s a magyarországi Részek nemesei, egy vasárnapon, 1559 október 8-ikán[4] felvették a királyné asszony testét s nagy pompával átvitték a szomszédos székesegyházba, a főoltár elé, hol életében annyit imádkozott és térdelt.[5] A halotti gyász-szertartást Csáky Mihály kanonok, a hetven éves[6] tántoríthatlan hű szolga végezte. A királyné fejére kövekkel ékes aranyozott ezüst koronát tett, teste mellé — a kor szokása szerint — nagy állampecsétjét rakta, lábához feliratos táblát. S miközben a koporsót befedte és lepecsételte,[7] a jelenvoltak zokogva énekeltek s búcsúztak a kegyes jó királynétól. Aztán meggyászolták, elsiratták országszerte, lengyel földön is, hol kortársa, a híres Rej Miklós, őt is besorozta tréfás «Állatkert»-jébe, a többi koronás és koronátlan fők közé. Fiatalos fejével az egész világot elbolondítá — írta róla. Királyoknak s kiváló herczegeknek, sőt még a pogányoknak is elég baja volt vele, ezzel a csodálatos nővel; de mint a régi közmondás tartja: az asszonyok esze vékony czérnaszálon függ.[8]

Ez a szál most immár elszakadt, s az, ki életében valóban

havában még egy fia lett, hanem nehéz szülés következtében meg nem szüntethető vérzést kapott, mely végre is megölte; Soranzo id. 1559 október 5-iki jelentése, Venetianische Depeschen, III. k. 101. l., és Hurmuzaki, Documente, VIII. k. 83. l. hibásan 1557 szeptember havára téve.

1 Izabella haláláról a bőbeszédű portai titkos explorator sajnos semmit sem ír, s hírét is csak 1559 október 19-iki levelében közli; a bécsi állami levéltár Turcica osztályában.

2 Ugyanő jelenti Konstantinápolyból, 1560 január 4-ikén, hogy visszajött a csausz Erdélyből, kit a szultán Izabella temetésére küldött egy szép ruhával fia számára; ugyanott.

3 Szebenből Haller Péter királybíró jött el; Erdélyi országgyűlési emlékek, II. k. 131. l.

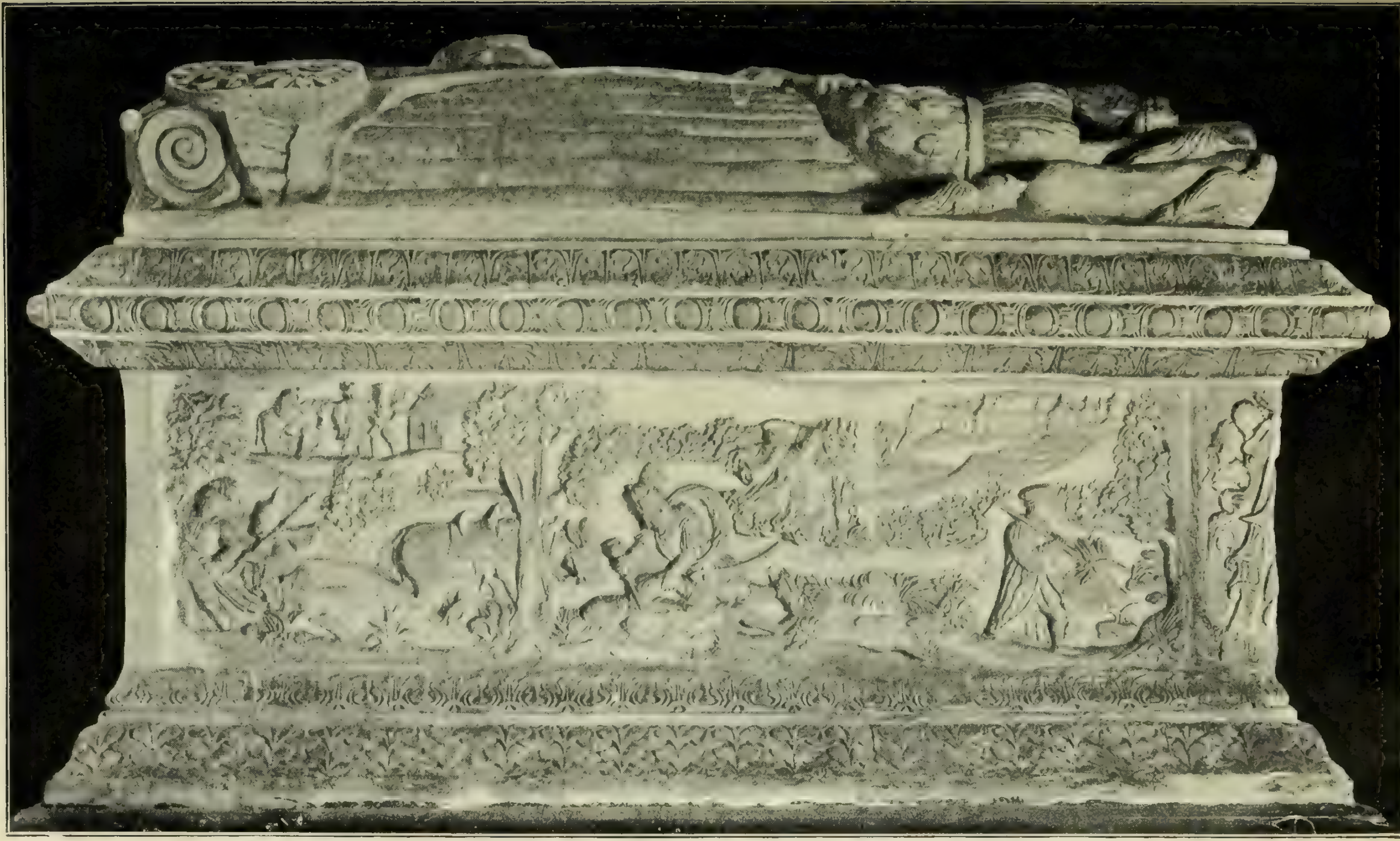
4 Temetése napját a Székely krónika jegyzé fel: Tört. Tár, 1880. évf. 641. l. és Miles, id. h. 75. l.

5 Izabella élete utolsó három évéről a lengyel irodalomban Szujski ír röviden, id. m. V. k. 373. l. és VI. k. 273—4. l.

6 Gromo 1565-ben körülbelől 74 évesnek írja, id. h. 37. l.

7 Scherer Pál egykorú feljegyzése: Album Oltardianum, id. h. 24. l.

8 Rej «Állatkert» czímű tréfás versgyűjteménye 1562-ben jelent meg. Újra kiadta dr. Celichowski Zsigmond Pózenben 1884-ben «Przęsło ze Zwierzyńca Mikołaja Reja» czímen, hol ez a verse a X. lapon olvasható.

IZABELLA KIRÁLYNÉ SIREMLÉKE A GYULAFEJÉRVÁRI SZÉKESEGYHÁZBAN.

(A Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött gipszmásolatáról felvett fénykép után.)

150. IZABELLA KIRÁLYNÉ ALAKJA, SÍREMLÉKE FEDŐLAPJÁN

szinte egész földrészünket tudta foglalkoztatni, csendesen megfért egy szűk kriptában. Koporsójává lett ez ország kebele, melyben tán álma is édesebb leszen . . .[1] Testét később pompás szárkofágba helyezték,[2] mely ma is egyik dísze a gyulafejérvári Szent-Mihályról nevezett székesegyháznak s általában a renaissance-művészetnek. De Magyarország utolsó nemzeti királya özvegyének és Erdély első fejedelmének emlékét nemcsak ez a műremek őrzi, hanem a történelem is, mely feljegyezte, hogy ez alkotmányos kis ország haladása, szabad szellemű fejlődése az ő szabadelvű kormánya alatt és idejében indult meg.

[1] Thaly Kálmán gondolata «Izabella királyné búcsúja» czímű költeményében; megjelent újabban Babik, Magyarok hazája költők dalaiban (Eger, 1894.) 305. l.

[2] Síremléke már 1564-ben volt, bár a templom legelrejtettebb zugában; Gromo leírása id. h. 20. l. De a mai, valószínűleg fiáéval együtt később készült.

151. RÉSZLET IZABELLA SÍREMLÉKÉNEK OLDALÁRÓL.

FÜGGELÉK.

I.

JANICKI KELEMEN VERSE IZABELLÁRÓL.

(A 210. laphoz.)

Pulex virgini Isabellae, reginulae Poloniae.

Catenula subtili et crine faemineo per collum alligatus: a duce Bavariae donatus in pixide, et emissus statim sanguinem ex manu sugebat.

Quid me tam stricta religas Isabella catena?
Ne fugiam, si me solveris anne times?
Non fugiam, teneor formae florentis amore,
Quis velit a manibus stultus abire tuis.

(Egykorú feljegyzés az ilyvói Ossolinski-intézet kézirattára 158. k. 76. l.)

II.

SCHRÖTER EPIGRAMMÁJA IZABELLA ARCZKÉPÉRŐL.

(A 210. laphoz.)

Regia sic oculos Isabella, genasque ferebat,
Talis et in moesto corpore, vestis erat.
Tristis ut amisit regni diadema potentis,
Et dedit insolito, colla premenda, iugo.

(Schroeter Ádám id. krakói verskötete G 11. lapján.)

III.

REJ MIKLÓS VERSE IZABELLÁRÓL.

(A 485. laphoz.)

Izabella Krolowa Węgierska.

Izabella z narodu zacnego Polskiego,
Dzyewka onego Krola, Zygmunta sławnego
Potym była została, Węgierską Krolową,
A wiele swiatem trzęsła, w młodości swą głową.

Krole, zacni Książęta, a snadż y pogani,
Mieli z nią pracey dosyć, dziwna była pani.
Ale iako dawno brzmią, stare przypowieści,
Przedsię na cienkiey nici, ten rozum niewieści.

(Első kiadása megjelent a költő 1562-iki verskötetében.)

IV.

CSÁKY MIHÁLY SÍRVERSE IZABELLA KIRÁLYNÉRÓL.

(A 486. laphoz.)

Non potuit Generi Virtus praestantior addi
Nec donis, quibus haec Diva Isabella nitet.
Edidit infantem Iani de sanguine Regis,
Quo Duce Pannonica Secula tuta gerant.
Sit ei terra levis.
MDLIX.

(Lejegyezte az egykorú Scherer [Rasoris] Pál, az Album Oltardianum-ba; kiadta 1860-ban Trauschenfels, a Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens 24. lapján.)

HASONMÁSOK SZÖVEGE.

EGYKORÚ BEJEGYZÉS IZABELLA SZÜLETÉSÉRŐL ATYJA IMAKÖNYVÉBEN.

(A 16. lapon.)

Die martis hora quarta noctis statim pulsata, 18 Januarii 1519 Cracoviae nata est Illustrissima domina Ysabella Casmiriensis uti felicissimis auspiciis et vehementissime desideratis.

(Az imakönyv a londoni British Museum kézirattárában.)

IZABELLA 1539 MÁRCZIUS 20-IKI SAJÁTKEZŰ LEVELE BUDÁRÓL I. FERDINÁNDHOZ.

(Melléklet az 56. laphoz.)

Sacra et Serenissima Maestà.

Suplico lo eterno Idio, se degna Vostra Maestà Sacra prosperar de bona et longa salute et felicitar quella de tutte'l suo desio, dandogli pace, tranquillità et quiete nelli soi regni, con ruina et confusione de tutti gli soi inimiti. Non sò, ne posso exprimere Sacra et Ser^ma^ Maestà per qual via e modo io possa remeritar questa tanta affectionatissima de Vostra Altezza verso de noi humanità, la qual non solo nelle nozze nostre, con honoratissimi presenti et dignissimi inbassatori demonstrar a noi se degnata, ma per consolatione nostra magior ha voluta per presente questa a me gratissima lettera significarme tal sua gratia et amor paterno verso de me, con singularissime offerte da ver mio segnior padre et parente colendissimo, per la qual cosa essendone consolatissima, humilmente rengratio a quella, offerendome medesmamente; dapoi, che tanta demostratione de Vostra Altezza io remeritar non basto, almanco pregarò nostro signor Idio per la optima sanità de Vostra Maestà Serenissima. Non dubito, che medesmamente

se degnarà Vostra Maestà portar bon amor ancora verso el Sermo Signor et marito mio carissimo, per sua virtù, per mia consolatione, per lo ben commune degli regni a se tanto vicini. A me questa sarà sempre la magior sollicitudine e cura, far ogni sforza, che lo amor commenzato fra le Vostre Maestà ogni di piu se augmenta e cresca, come de essere meritamente conoscendo gia io assai gratia de Vostra Maestà esser ancora desider[at]osissima aver lo amor della Serma regina de Vostra Maestà consorte et mia sorella amantissima, alla qual summamente desidero esser sorella commendatissima, insieme con la Sacra et Serma Vostra Maestà; le qual Dio ognipotente mantener voglia alli longi et felicissimi anni. Datum a Buda, 20 Martii 1539.

De Vostra Sacra Maestà

filia obedientissima

Ysabella regina

Hungarie manu

propria

Külczíme: [Al]Ser[enissi] re de Roma[ni, de Hu]ngaria et de Boemia [etc. Domino] et padre mio.

Kanczelláriai jegyzéssel: Receptis 30 Martii 1539.

(Eredetije a bécsi cs. és kir. házi, udvari és állami levéltár Hungarica osztályában.)

RÉSZLET SZERÉMI GYÖRGY KRÓNIKÁJÁBÓL.

(A 183. lapon.)

Constantinapol praecursor et illum vult exaudiri. Et jussit | Cesar eis, ut expectarent in Veteri Buda in papilione | sua. Quod audissent, mox capite inclinante et cum dolore | meroris inceperunt subaudire. Et Turcus provisor eorum | valde hilari vultu aliciebat Hungaros optimates, | ut ne dubitarent, quoniam Deus ordinabit, quomodo debet fieri. | Et perrexerunt ad Siccambriam nolle velle debet vobis ire, ad quo jam Cesar praecipiet. Dixit Valentinus: | Tamen ego dixi, quod sic fiet. Noh ve mihi, et vobis nil fiet. | Et ait Valentinus adhuc ad Stephanum Verbwch: Tu es | jam causa meae mortis. Dixit Stephanus Verbwchii: | Ne timeas, quia literas habeo Cesaris in sinu meo, quod si | sentimus in infide sua perjurum. Ait Valentinus: O Deus, | quam me dementia cepit. Hoc dat mihi consilium [vere Buda est carior, quam Cesaris] qui nunquam | hastam suam contra hostem ad facie

[tarta] direxisset, neque in | manu sua framea nuda extitisset ad furorem. Ibi | tribus diebus et tribus noctibus bibebant et comedebant | formido ingenio. Valde aliciebant bassae et alii | vayvodae, ut sint hilari, ne curent. In die Dominico jussit | Cesar infantem extra arcem portare, ut videret tanquam | fratri sui Ioannis regis filium; sed regina Elizabet permaneat in arce. Quod audisset nutrix pueri mulier, mox fecit clam conscribere unam suplicationem cum querimoniis diversis, quod puerum nutrisset plus quam ad integrum | et non dedisset pro ea expensas ad lactinia pro puero, quod | sola mendicavi in coquina comestionem, et potum sic mendicavi. Et rogabam aliquod praedium, unam villulam | ad sustentationem pueri; neglexerunt dare. Et ista | suplicatio cum querimoniis erat introligata et nutrix | in cremio infantis apposuerat. Et Cesar videns illam | cedulam, mox arripiens de businu pueri, et fecit | Cesar perlegere, et admodum, quod interpretassent sibi, mox | infantem accipiens, in ulnas suas, et amplexavit infantem, et muneraque obtulit ei, videlicet ad manus pueri | unum de auro sculptum fulgido parvum bacculum, et | dixit: Ecce filii mi fratri Ioannis regis, tibi dedit vel tradidi | baculum pastoralem camporum et montibus ac | vallibus, ut possis digne et competenter regnare ac | imperare cum ditione tua regiestatis regnicolis | tuis. Et dedit rursum infantem ad nutricem in manus ejus | et nutrici dedit centum aureos in florenos, ut cum hoc foveat infantem fratris mei Ioannis regis; deinceps plus dabo | solummodo mihi suplicabis. | Et portavit . . . . . . ad arcem puerum nutrix.

(Szerémi krónikája 109[b.] lapjának e része olvasható Wenzel Gusztáv kiadása 366—368. lapján, de hibásan és kihagyott szavakkal közölve.)

IZABELLA GYULAFEJÉRVÁRRÓL, 1547 NOVEMBER 10-IKÉN MACIEJOWSKI PÜSPÖKHÖZ ÍRT SAJÁTKEZŰ LENGYEL LEVELÉNEK ZÁRÓSORAI.

(A 277. lapon.)

jako to ubogą sierotę i wnuka swego. M[iłościwy] K[sięże!] Wybawienie moje ztąd jest jakoby one, co je z Egiptu Pan Bóg wybawił. W. M. też dziękuję, iż mi też to W. M. oznajmić raczył listem swym. Przytem W. M. proszę, aby W. M. życznajści swej naprzeciwko mnie odmieniać nie raczył. Datum w Białogrodzie, wilią świętego Marcina 1547.

Ysabella mpr.

(Eredetije a berlini királyi könyvtár kézirattárában.)

A GYULAFEJÉRVÁRI 1551-IKI EGYEZSÉGLEVÉL UTOLSÓ LAPJA.

(A 327-ik lapon.)

haeredes et successores teneantur, juxta promissionem et | obligationem Majestatis Regiae de ducatibus ipsis | tam Oppoliensi, quam Münsterbergensi, vel Frankenstainensi, | aut simul de duobus postremis, nobis et filio nostro | prospicere, nobisque illos reddere, et restituere.

Item, ut literas omnes super hujusmodi transactionibus confectas | et emanatas, interim dum Nos et Illustrissimus filius noster | Cassoviae erimus, quo citius fieri potest, Sacratissima et Catholica | Caesarea, ac Majestas Regia, ipsorumque haeredes et | successores, renovari, ex integroque eas conscribi et | confirmari curent et debeant.

Item, quamvis Nos conditionem Illustrissimi filii nostri a Majestate | Regia oblatam boni consuluimus, et acceptavimus | ea tamen spe, quod Sacratissima et Catholica Caesarea Majestas | statum filii nostri augebit, melioremque reddet, in | cujus arbitrium omnem nostram et filii nostri causam remisimus.

Cum igitur Nos tum ad clementissima monita Sacratissimae et Catholicae | Caesareae Majestatis, tum ad oblationes pias et paternas | Sacratissimae Regiae [Majesta]tis annuissemus, praesentes literas nostras super | ipsis articulis et rebus, in transactione cum dominis | commissariis ipsius Majestatis Regiae Nobiscum inita | conclusis, statutis et decretis, eisdem dominis commissariis | in testimonium omnium praemissorum, sigillo nostro | manusque nostrae subscriptione munitas, dandas duximus | et concedendas. Datum in civitate Albae Juliae, decima | nona die mensis Julii, anno Domini Millesimo | quingentesimo quinquagesimo primo.

Ysabella regina mpr.

(L. S.)

(Legújabb, jó kiadása Utiešenović id. m. függeléke 35—36. l.)

A SLÉZIAI VÁROSOK 1553-IKI KÖTELEZVÉNYE AZ IZABELLÁNAK FIZETENDŐ 106,000 MAGYAR ARANY-FORINTRÓL.

(Melléklet a 359. lapon.)

My pořád dole jmenovaná a napsaná v Slezí Jeho Římské Královské Milosti města Vratislav, Svídnice, Javoře, Strziegioně, Raychenpach. Boleslav, Lamberk, dotčených měst purgkmistrové, rady i všecky obce

nynější a napotom budoucí, všichni jednostajně, jedním slovem, vírú dobrú naší křesťanskú, rukú společní a nerozdílnou každý z nás jako za svůj vlastní dluh přede všemi tímto listem naším vyznáváme vuebec (sic) a jednomu každému zvláště, kdežkoli, čten anebo, čtouc slyšán bude, že jsme na poručení nejjasnějšího knížete a pána, pana Ferdinanda, Římského, Uherského, Českého etc. krále, Jeho Milosti, pána našeho najmilostivějšího, za Jeho Římskú Královskú Milost najjasnější kněžně a paní, paní Izabelly, králové Uherské, Dalmacské, Charvacské, etc. paní naší milostivé za sto tisíc a šest tisíc zlatých uherských na zlatě, dobrých, vážných, zlata i váhy spravedlivých slíbili a tímto listem a zápisem naším nynějším Její Královské Milosti králové Uherské etc. a tomu každému křesťanskú dobrú naší vírú slibujeme všichni spuelečně (sic) a nerozdílně, kdož by dobrú vuoli králové Její Milosti na nás a na ten zápis měl, jestliže by Jeho Římská Královská Milost, pán náš najmilostivější, summy tej nahoře psané podle zápisu Jeho Královské Milosti, Její Královské Milosti, králové Uherské erbuom a tomu, komuž by na tu summu svrchupsanú moc a dobrú vuoli dáti ráčila, nedal a v mocné ruce Její Královské Milosti nepoložil úpnlě a docela nezaplatił, jakož ten zápis sám v sobě šířeji zní a obsahuje:

Protož my všecka obec vejš psaných měst na ten čas tu summu sto tisíc a šest tisíc zlatých uherských na zlatě i na váze spravedlivých vejš psané králové Její Milosti Uherské dáti úplně a zaplatiti povinni jsme a budeme, totiž od datum listu tohoto a zápisu našeho v roce pořad zběhlém, to jest na den svatých Tří králí (sic) najprv příštích, kdy se psáti bude léta Páně tisícého pětistého padesátého čtvrtého na zámku Opolským mezi Odrou, beze všech zmatkuov a všelijakých forteluov, kteréž by vtip lidský vymysliti mohl, nikoli sobě k výmluvě a na pomoc nic nebrati, než, ctně, řádně králové Její Milosti zaplatiti slibujem.

A pakliž bychom tomu na ten čas, jakž se v tomto listu a zápisu našem svrchu píše, dosti neučinili a summy svrchupsané úplně a docela nedali a nezaplatili, tehdá my purgmistrové, rady i všecky obce vejš v tomto listu napsaným častopsané králové Její Milosti Uherské tímto listem a zápisem naším plnou moc a právo dáváme, tak že králová Její Milost i ten každý, ktož by tento list a zápis náš z Její Královské Milosti dobrou vůlí měl, že nás obyvatele měst našich bude Její Královská Milost a věřitelé naši všudy, kdež by nás kolivěk přistihnouti s statky našimi mohli, právem stavovati budú moci a s tím obstaveným statkem bude Její Královská Milost i ten každý, kdož by na ten list a zápis náš dobrú vuoli od Její Královské Milosti měl, učiniti i nechati jako svým vlastním a dědičným tolikrát, kolikrát by

koli obstaveni byli. A my proti tomu nikoli a žádným vymyšleným obyčejem býti nemáme ani mluviti nechcme tejně ani zjevně, nyní a na časy budoucí a toho rukojemství žádným vymyšleným obyčejem slibujem prázdni nebýti.

A jestliže by se co takového písařem omejlilo aneb slovy slušnými a obyčejnými v tomto listu napsáno a postaveno nebylo, tehda my purgkmistrové a rady i všecky obce vejš psaných měst tímto listem a zápisem naším Její Královské Milosti i tomu každému, ktož by tento list s dobrú vuolí Její Královské Milosti měl, slibujeme a přiříkáme sobě nic takového ku pomoci a obraně naší nebrati to, co by Její Královské Milosti ke škodě býti mělo a nám ku pomoci ani jinému dopuštěti činiti nemáme, než ctně, křestaňsky tomu všemu dosti učiniti a toho zápisu žádným vymyšleným obyčejem prázdni nikoli býti nemuožem a nemáme, až pečeti své od nahoře psaných Jich Milostí, věřitelí (sic) našich, ctně a řádně dobrou záplatú vyvadíme a tomu všemu dosti učiníme.

Tomu na svědomí pečeti měst našich k tomu zápisu našemu pro lepší víru a vědomost přivěsiti sme dali z jistým naším vědomím a dobrou vůlí.

Jenž jest dán a psán v Graczu v pátek den svatých Tří králí (sic) léta od narození Syna božieho tisícého pětistého padesátého třetího.

Fordítása:

Mi ő római királyi kegyelmének sorban alább írt és megnevezett városai Sleziában: Vratislav, Svidnice, Javoře, Sztrziegioně, Raychenpach, Boleslav, Lambeřk, e felsorolt városok polgármesterei, tanácsai és közönsége, úgy a jelenlegiek, mint a leendők. Mindnyájan egyetértőleg és egyhangulag jó keresztyén hitünket, társas és oszthatatlan kezünket ajánljuk. Mindenikünk úgy mint saját maga adósságáért vallja és jelen levelünk által mindnyájan nyilvánosan kijelentjük, közönségesen és minden egyesnek, különösen pedig azoknak, kik e levelet olvassák, vagy olvasva hallják, hogy mi legfelségesebb herczegünk és urunk, Ferdinand úr, római, magyar és cseh király ő felségének, a mi legkegyelmesebb urunknak rendeletére, ő királyi felségeért Izabella felséges herczegnőnek, Magyar, Horvát és több országok királynéjának, a mi legkegyelmesebb úrnőnknek, ígértünk százezer és hatezer magyar forintot aranyban, nehéz súlyban és értékben, igaz mérték szerint, melyre magunkat jelen levelünk és kötelezvényünk által kötelezzük, ő királyi kegyelme, magyar stb. királynénak. És igaz keresztyén hitünket ígérjük egyetemlegesen és oszthatatlanul annak is, a ki ő királyi

kegyelmének teljhatalmát e levélre és reánk nézve [adta,] ha ő római királyi kegyelme, a mi legkegyelmesebb urunk ezt a fentírt összeget felséges királyi levele szerint ő felségének, a magyar királynénak, örököseinek, és annak, kinek a fentírt összegre nézve szabadságot és hatalmat adni méltóztatik, meg nem adná és ő királyi fenségének erős kezeibe le nem tenné, teljesen és egészen ki nem fizetné, miként ezt ama kötlevél bővebben mondja és magában tartalmazza.

Ezért mi, a nevezett városok egész közönsége, kötelezve vagyunk idejére ezt az összeget, százezer és hatezer magyar forintot igaz súlyban és aranyban a fentírt magyar királyné ő felségének teljesen megadni és megfizetni; tehát jelen levelünk, kötelezvényünk keltétől számított közvetlen egy esztendő lefolyására, azaz legközelebb jövendő három-szent-királyok napján, mikor az Úr ezerötszázötvennegyedik esztendeje fog íratni, az Odera közötti oppelni várban minden kibuvás és mindennemű fortély nélkül, minőt az emberi ész kigondolhatna; kibeszélésünkre és segítségünkre semmit sem véve, hanem fogadjuk, hogy ő királyi kegyelmének becsületesen és illendően fizetünk.

Ha pedig a mondott időre, miként ez levelünkben és kötelezvényünkben fentebb írva van, eleget nem tennénk és az írt összeget teljesen, egészben meg nem adnánk és ki nem fizetnénk, akkor mi, polgármesterei, tanácsai és közönsége az ezen levelünkben fentírt városoknak, ő királyi felségének, a magyar királynénak jelen levelünk által teljes jogot és hatalmat adunk, úgy hogy ő királyi fensége, vagy általa bárki más, a ki az ő beleegyezésével ezen levelünket bírná, bennünket megzálogolhat és a mi városaink lakóinak javait, a hol csak ilyeneket érhet, lefoglalhatja, mint hitelezőnk. Teljes joggal teheti pedig ezt és a lefoglalt javakkal ő királyi fensége és mindenki, a ki az ő beleegyezésével ezen levelünket bírná, teljesen szabadon rendelkezhetik, mint tulajdon és örökös birtokával, mindannyiszor, a hányszor azt elfoglalja. És nekünk ez ellen soha semmiféle kigondolt kifogásunk nem lehet, ellene sem titkon, sem nyilvánosan fel nem szólalhatunk, tőle semmiféle kigondolható ürügy alatt nem iparkodunk szabadulni.

És ha ezen levélben az irnok tévedéséből valami hibásan volna, vagy kellő és szokott szavakkal kifejezve nem lenne, arra nézve mi polgármesterei, tanácsa és közönsége a fentírt városoknak ezen levelünk és kötelezésünk által fogadjuk és ígérjük ő királyi fenségének és annak, a ki az ő akaratával ezen levelünket bírja, hogy az ilyen hiányosságot soha segítségül és védelmünkre nem veszszük, ha ez ő fenségének kárára és nekünk hasznunkra válhatna, ezt sem magunk nem cselekedjük, sem másnak tenni nem engedjük. Ellenkezőleg ipar-

kodunk keresztyén módon, becsületesen eleget tenni mindennek és nem akarunk jelen kötlevelünk alól semmi fortélylyal szabadulni és nem is szabadulhatunk, a míg pecsétjeinket fentírt kegyelmes hitelezőinktől becsületesen és illően, kellő fizetés által meg nem váltjuk.

A minek lelkiismeretes teljesítéseül jelen kötlevelünkre városaink pecsétjeit függesztettük, hitelességül és jobb bizonyságul, világos tudtunkkal és szabad akaratunkkal.

Kelt és íratott Gráczban, pénteken, három-szent-királyok napján, az Isten fiának születése óta [eltelt] ezerötszázötvenharmadik esztendőben.

(A Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában őrzött oklevél szövegének palaeografiai átírását, hasonmásáról Dvorský Ferencz, a prágai cseh Országos levéltár igazgatója és dr. Novák János, aligazgatója gondozta; magyarra pedig Ernyei István fordította.)

IZABELLA HADI RENDELETE MUNKÁCS VÁRA ŐRSÉGÉHEZ.

(A 449. lapon.)

Isabella Dei gratia regina
Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc.

Egregii fideles nobis sincere grateque dilecti. Salutem et gratiam nostram. Venit ad Nos nobilis Ladislaus Kerepechy, reddiditque nobis literas vestras, et nunciata exposuit; quae omnia Nos benevole intelleximus et gratissimo animo accepimus, quod integritatem et fidem, ac vigilantiam, anxiasque curas pro functione vestra in conservatione arcis nostrae Munkács clarissime animadvertimus. Decet enim hoc virtutis et nobilem naturam vestram. Deinceps quoque apud cunctos celebrandam et a nobis filioque nostro Serenissimo dignis muneribus et compensationibus faventer ornandam, durate igitur sitis forti infractoque animo, contestantes vestram promissam nobis filioque nostro Ser^mo^ fidem et integritatem. Quarum, si Deo duce una cum filio nostro Ser^mo^ diutius vixerimus, digne et honeste recordari conabimur, ita ut de nobis queri non possitis. Quia vero intelligimus, pedites nostros isthic in arce insolutos esse, commisimus egregio Ioanni Kemény, magistro monstrae expeditionum nostrarum bellicarum, ut statim per occasionem ducentos florenos dirigere isthuc debeat. Sed cum intelligamus, periculum itineris, vos modum inveniatis, quomodo pecunia tuto isthuc perferri possit. Commisimus etiam magnifico Christophoro Hagymássy, ut ducentorum florenorum sales ex camera nostra Maramarusiense in solutionem illorum concedere debeat. Quem scimus aliter non fac-

turum. Deinceps quoque omnibus usibus illius arcis clementer prospicere volumus. Emisimus autem expeditionem nostram bellicam cum capitaneis nostris supremis et nunc denuo selectos equites et pedites plusquam mille quingentos, et statim emittemus plures ex dominis regnicolis, quos externa quoque praesidia sufficientiae statim sequentur, ita ut adversarios nostros non solum e finibus ditionum nostrarum depellemus, sed etiam domi suae illos perquiremus. Committimus autem, ut per occasionem de omnibus rebus vestris Nos certiores faciatis. Et bene valete, ac dictis hujus Ladislai Kerepechy fidem habitote. Datae Colosvarini, septimo die mensis Decembris. Anno Domini 1557.

Ysabella mpr.

(Horváth Gáspár kezével írt eredetije a bécsi hadügyi levéltár Feldakten osztályában.)

TARTALOM.

BEVEZETÉS.

ELSŐ KÖNYV.

LEÁNYÉVEK.

1519—1539.

MÁSODIK KÖNYV.

AZ IFJÚ KIRÁLYNÉ.

1539—1540.

HARMADIK KÖNYV.

ANYA ÉS ÖZVEGY.

1540.

NEGYEDIK KÖNYV.

BUDA OSTROMA, ELESTE.

1540—1541.

2-iki roham volt igen véres. Ekkor már a királynét az összelődözött palotából egy pinczeszerű helyiségbe költöztették, honnan annyival kevésbbé engedték ki, mert az általa felbiztatott német polgárok árulással akarták feladni a várat. De Roggendorf éjjeli csele nem sikerült. Ennek hírére azonban Mohammed vezér-basa lépteit siettetve, éppen akkor érkezett meg fölmentő hadával, midőn a drágaság, éhség és betegség már elviselhetetlenné vált a várban. Utána megérkezett maga Szolimán szultán is, kinek serege augusztus 20-ikán vívta a magyarokkal együtt azt a hármas csatát, mely a következő napokon is megújúlván, harmadnapon a német csapatok szétverésével és Budavár felszabadításával végződött. *(155—177. lap.)*

VI. A szultán ó-budai táborába maga elé hozatja a csecsemő-királyfit az urakkal. Hosszas habozás és tanácskozás után a királyné el is engedi fiát, éjféltájban bántatlanul vissza is hozzák, de azalatt a janicsárok megszállják a várat, György barátot azonban ötödmagával egy hétig a táborban tartották. Ott kijelentették nekik a divánban, hogy a szultán János Zsigmond felnőttéig magának tartja meg az ország fővárosát, s kárpótlásúl Erdélyt kapja, hogy legyen, hol laknia. Bele kellett Izabella királynénak is nyugodnia a változhatatlanba, s ezért felcsomagolván megmaradt holmiját s a szent koronát, útnak indúlt Erdély felé, hogy egyelőre lippai várában pihenje ki az ostrom idejében átszenvedett izgalmakat. *(177—195. lap.)*

ÖTÖDIK KÖNYV.

ERDÉLYI ÉVEK.

1541—1551.

I. Izabella szánalmas új helyzete. A debreczeni országgyűlés. György barát fáradozása az erdélyi fejedelemség kialakítása érdekében. Látogatása Erdélyben a királynéval együtt. A gyalui egyezség megkötése Ferdinánd küldötteivel. *(197—206. lap.)*

II. Verancsics Krakóban, Herberstein Zsigmond, Salm és Gorka Budán a töröknél, a vár visszaadásáért könyörögve. Ezen ábrándozott Izabella az év végén, midőn Lubomirski Péter érkezett hozzá vígasztalóul szüleitől, s eszébe jutottak az eltelt év szenvedései, veszteségei. Kárpótolhatta azonban érettük az új év, melynek tavaszán, a tordai országgyűlésen a barát létrehozza az erdélyi három nemzet szövetségét s vele Erdélyországot. *(206—215. lap.)*

III. Ennek hírére a királyné otthagyta lippai várát s két hetet töltvén Déván, Gyulafejérvárra vonúlt, melyet székhelyéül választott. De itt sem érzi jól magát, s midőn Serédi Gáspár ismét lejön Ferdinándtól, aláírja azt az oklevelet, melyben lemond birtokairól és Szepesvárába költözködik. Csakhogy a római király nem teljesítvén az egyezség feltételeit, s Budavárát sem tudván visszafoglalni, György barát nem adhatta át neki az országot, s így a királyné továbbra is Erdélyben maradt. Hanem azért Serédi ôszire (bár hiába) újból Izabellánál jár, ezúttal gyalui várában, hol a karácsonyi ünnepeken György baráttal is kibékül. *(216—231. lap.)*

IV. Az (1543-ik) újév elején Bornemisza Pál tárgyalt előbb a helytartó-baráttal Váradon, majd a királynéval Gyalun, anélkül, hogy távozásra birhatták volna. Krakóban járt biztosok sem végeztek semmit, sőt a kolozsvári országgyűlésen a királyné, hatalmi köre szélesbítését is biztosítá magának. Gyulafejérvárra költözködvén ismét, Izabella országos ügyekkel foglalkozott. Majd Verancsicsot fényes követséggel öcscse, Zsigmond Ágost ifjabb lengyel király esküvőjére küldi, honnan Prágába is elment Ferdinándhoz. Aztán megküldi az első portai adót, s közben, változatosság kedveért pompás mulatságot rendeznek, melyen a királyné György baráttal is tánczolt. *(232—247. lap.)*

V. A reformatio elterjedése Erdélyben. Előzményei. Honter János brassói predikátor fellépése. A helytartó magatartása az új hittel szemben. A gyulafejérvári disputatio. Izabella Gyalun, Kolozsvártt, Fejérvártt, majd Szebenben. Újabb lemondási szándéka, melyet Wolski Márton ter-

HATODIK KÖNYV.

A BUJDOSÓ.

1551—1556.

HETEDIK KÖNYV.

UTOLSÓ ÉVEK.

1556—1559.

FÜGGELÉK.

KÉPEK.

ÖNÁLLÓ MELLÉKLETEK:

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK:

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

ÖNÁLLÓ MELLÉKLETEK:

Izabella királyné czímképül közölt arczképe ifjabb Cranach Lukács (1515—86 közt élt híres német festőművész) fára festett (17·5 cm. szélességű és 19·5 cm. magasságú) egykorú képe után készült. A jobboldali alsó sarokban a festő ismert művészjegye, a sárkány látható. A kép eredetije a krakói hg. Czartoryski-múzeum képtárában, 210. sz. a.

I. Zsigmond lengyel király arczképét (19. l.) hártyára írt imakönyvéből közöljük, mely a londoni British Museum kézirattárának tulajdona, *Add. Ms. 15281.* sz. a. Ismertette és leírta Sir Francis Madden a «Gentleman's Magazine» 1845-ik évi júliusi füzetében. Az imakönyv meggyszínű bársony kötése nem egykorú, mert a XVI-ik század végéről való bejegyzéseket, a szép miniatüröket és III. Zsigmond király (az imakönyv későbbi tulajdonosa) aláírását is — Kropf Lajos szíves közlése szerint, ki számunkra a képet lefényképeztette — csunyán megnyirbálta a későbbi könyvkötő.

Marszewski (latinos nevén: Marschevius) Sebestyén «Epithalamion» cz. üdvözlőversének ritka példánya (37. l.) a krakói hg. Czartoryski-múzeum könyvtárában van; nyomatott Krakóban, Vietor Jeromos nyomdájában.

Izabella királyné mindvégig sajátkezűleg írt 1539 márczius 20-iki levelét Budáról I. Ferdinánd királyhoz, (57. l.) a bécsi cs. és kir. állami levéltár Hungarica osztályában őrzik. A levelet záró papirszalagon a királyné (papirba nyomott) gyűrűpecsétjét látjuk.

Buda 1541-ben (141. l.) Siebmacher Jánosnak a Meldeman-féle távlati kép után 1580 körül készült rézkarcza, a Lanfranconi-gyűjteménynek Budapest székes-főváros tulajdonában levő példányáról kicsinyítve, megjelent az Athenaeum-féle Magyar Nemzet Története V. kötetében.

I. Ferdinánd király arczképét (221. l.) a Magyar Történelmi Képcsarnokban őrzött egykorú festményről adjuk.

Nagy-Szeben látképét (254. l.) természet után rajzolta Cserna Károly.

Rej Miklós «Zywot Jozefa» (264. l.) czímű munkájának egyetlen példánya, melynek czímlapját és Izabella királynéhoz intézett ajánlását eredeti nagyságban közöljük, a Pozen melletti kórniki nyilvános könyvtárban őriztetik.

György barát arczképét (313. l.) a Magyar Történelmi Képcsarnokban levő XVII-ik századi olajfestmény után adjuk.

A szent korona átadását ábrázoló XVII-ik századi czenstochowai falfestmény (333. l.) hasonmása Nyáry Sándor «A czenstochowai pálos kolostor» cz. műve 50. lapján jelent meg. A kép aláírása a következő: Factus episcopus Varadiensis et regii thesauri praefectus, | Isabella regina coronam Hungaricum Ferdinando Austriaco | Detulit, arma ad vincendum regnum a tyrannide Turcarum | . . . . . elo nomine regno m . . . . . [cor]onam ejus . . . . . A hiányzó szavak, valamint az ötödik sor betűi be vannak meszelve.

A sléziai városok 1553-iki kötelezvénye Izabella javára (359. l.) a Magyar Nemz. Múzeum levéltárában őriztetik; ismertetését a 491—494. lapon adtuk.

Zsigmond Ágost király fametszetű arczképe (369. l.) lithván sapkával 1554-ből, 35 éves korából, Cromer Márton «De rebus gestis Polonorum» 1555-iki bázeli kiadásából van véve. E szép arczkép metszetét a krakói gr. Hutten-Czapski-könyvtár szivességéből közölhetjük.

Oppeln régi látképe (397. l.) Homann «Scenographia Urbium Silesiae» cz. 1738-ban megjelent képes munkájának a bécsi cs. és kir. hitbizományi könyvtárban őrzött példányáról van kisebbítve.

Nagyvárad xvi-ik századi képét (434. l.) Braun Civitates orbis terrarum czímű 1582—96-iki művéből kicsinyítve közöljük.

János Zsigmond választott magyar király képe (469. l.) a Magyar Nemzeti Múzeum «Effigies principum Transsilvaniae» czímű 1697-ben készült albumából kicsinyítve közöltetik.

Izabella királynénak a gyulafejérvári székesegyházban levő síremlékét (484. l.) a Magyar Nemzeti Múzeumban levő gipszöntvényéről fényképezte Weinwurm Antal. Ismertette Csetneki az Archaeologiai Értesítő 1878. évf. 226. lapján, és dr. Peregriny János «A Magyar Történeti Képcsarnok lajstroma» 15. lapján, s ezek szerint: A hosszas négyzetidomú rézsúttetős síremlék hossza 2·17, magassága 1·36, szélessége 1·18 méter. Fedőlapján Izabella xvi-ik századbeli öltözékű dombormívű képe látható. Fején korona, fejvánkosán balról országalma. «A korona süvegéről lelógó fejdisz, mely az egész arczot körülveszi, s a melynek széle hímezett, az áll alatt vonul el s két vége lábáig húzódik, míg jobbjában jogart s baljában keztyűt látunk. Palástja elől nyitott s újjai a vállnál puffasztottak, a karnál pedig hasítvák, úgy hogy az alsó ruha kissé kilátszik». A lábánál lévő két czímer közül a jobboldali koronázott renaissance alakú négyelt paizs. Első osztályában a milanói kígyó, Izabella anyjának, Sforza Bonának czimere; a másodikban a Szapolyaiak egyszarvúja; a harmadikban a magyar hármas halmon álló kettős kereszt és a negyedikben a dalmát három koronás oroszlánfő látható. A baloldali pajzson lengyel sas van, atyjának, Zsigmondnak czímere. Az előoldal lapjának hosszasága 1·92, szélessége 0·5 méter. Rajta féldombormüben a bibliai irgalmas szamaritánus története szemlélhető. A két oldallap felső részén egy-egy növekvő szárnyas angyal a felírásra szánt táblákat tartva, melyek azonban üresek. E síremléken a bibliai elbeszélés ábrázolásában a csoportosítás eléggé leleményes, de az alakok állása merev s kidolgozásuk sem mutat valami ügyes mesteri kézre, az oldallapok angyalai pedig valóságos szörnyek. Megjegyezzük, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum előcsarnokában elhelyezett gipszöntvény hibásan van felállítva; az eredeti síremléken a királyné alakjával diszített fedőlap épen megfordítva fekszik.

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK:

A czímlap a kolozsvári óvári domonkos-(ma Ferencz)rendiek szerzetének refektoriumából vett részleteket ábrázol; Izabella királyné 1557-től kezdve mindig e zárdában lakott valahányszor Kolozsvárra ment. Rajzolta *Cserna* Károly.

A Lengyelország, Izabella és Magyarország czímereit mutató fejléczet (3. l.) *Cserna* Károly a királyné nagy állami pecsétje után és György barát váradi házának dombormívű motivumai felhasználásával rajzolta meg.

A Bevezetés kezdő E betűjét Novicampianus alább id. 1557-iki krakói müve 5-ik lapjáról, az I—VII. könyvek kezdőit pedig Heltai Gáspár Izabella kegyéből és kiváltságával («cum gratia et privilegio reginalis Majestatis») és kanczellárja, Csáky Mihály anyagi támogatásával Kolozsvártt 1551-ben nyomtatott magyar bibliájából vettük.

Magyarország 1557-iki czímerét (12. l.) János Zsigmond nevelője, a lengyel Novicampianus Albert «Oratio in comitiis Colosvarini» czímű, Krakóban megjelent munkája 2-ik lapjáról adjuk.

Krakó a xvi-ik század elején (15. l.) a Schedel-féle krónikának Augsburgban 1500-ban megjelent kiadásából vétetett.

Az egykorú bejegyzés Izabella születéséről (16. l.) atyja Londonban őrzött imakönyvéből való.

Bona Sforza királyné arczképének (17. l.) egykorú eredetije, fára van festve, nagysága 12×9·5 cm. Felirata: Bona · Sfortia · Aragonia · Regina · Polloniae · A krakói hg. Czartoryski-múzeum képtárában, 283. sz. a. őriztetik, a hol számunkra Krieger József krakói fényképész vette le.

Izabella gyermekkori arczképének vászonra festett eredetije (21. l.) baldoldali felső szegletében e felirattal: ISABLL, hg. Sapieha Ádám krasiczyni képtárában látható. Az életnagyságú kép magassága 935 cm. és szélessége 535 cm. Számunkra T. Nieczuja Ziemięcki krakói műtörténetíró sziveskedett lefényképeztetni.

Lengyel- és Magyarország XVI-ik századi térképe (24. l.) Münster Sebéstyén «Cosmographia universalis» cz. munkája bázeli 1550-iki kiadásának fametszetéről kicsinyítve, először az Athenaeum «Magyar Nemzet Története» v. kötetében jelent meg.

Brodarics István aláírása (26. l.) Váczról, 1539 június 30-ikán Gengh György császári tanácsoshoz írt leveléből. Olvasása: Steph*anus* Brodaricus, *Episcopus* Vacien*sis* *scrip*sit. Az írat eredetije a bécsi cs. és kir. állami levéltár «Hungarica» osztályában.

Werbőczi István aláírását (30. l.) 1523-ból, életrajza 206. lapjáról vettük. Olvasása: St*ep*hanus de Werbewcz regni Hungariae servus etc.

Aichler Szaniszló dr. nászdala Izabellára (31. l.) nyomatott Vietornál Krakóban, 1539-ben, Macieiowski Sámuel püspöknek van ajánlva. Ritka példánya a krakói hg. Czartoryski-múzeum könyvtárában őriztetik.

Klerik Szaniszló wieliczkai plébános Izabellához intézett lengyel üdvözlő versének (33. l.) egyetlen példánya ugyanott található; nyomatva szintén Vietornál 1539-ben.

Marszewski Sebestyén költeménye 1539-ből a krakói magyar tornajátékokról (35. l.) egyetlen példánya a Pozen melletti Kórnik lengyel nyilvános könyvtár tulajdona.

Kassa látképét (41. l.) Cserna Károly eredeti tervrajza után adjuk.

Várdai Pál aláírása (44. l.) 1549-ből, a «Magyar Nemzet Története» v. kötete 197. lapján közöltetett. Olvasása: Paulus Archi*episco*pus Strigonien*sis* manupr*opri*a.

Bari Jakab Ferdinánd orvos levele Izabella esküvőjéről (46. l.) nyomatott Scharfenberg Mátyásnál Krakóban, 1539-ben; mi a krakói hg. Czartoryski-múzeum könyvtára példányáról közöljük.

János király aranypecsétje metszetét (47. l.) a «Magyar Nemzet Története» v. kötete 142. lapjáról adjuk.

Izabella királyné czímerét (50. l.) Honter János neki ajánlott «Sententiae ex omnibus operibus divi Augustini decerptae» cz. 1539-iki munkája czímlapjáról közöljük hasonmásban.

Az Erdősi Sylvester János 1539-ben megjelent magyar-latin nyelvtana (53. l.) czímlapjának alsó feléről vett diszítményt kevéssé nagyítva adjuk. A munka egyetlen példánya a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának tulajdona.

Verancsics Mihály nászdala Izabella és János király lakodalmára (55. l.) 1539-ből a krakói hg. Czartoryski-múzeumban található.

Maylád István aláírása (62. l.) 1533 február 26-ikán kelt leveléről van véve. Eredetije az Országos Levéltár, Tört. Eml. oszt. B. osztályában; olvasása: S*er*vitor Maylad etc.

Visegrád régi képe (63. l.) Dillich 1600-iki krónikájából való, mikor már török kézen volt, miként azt a képen látható minaretek is mutatják.

Kmita Péter síremléke (66. l.) a krakói Wawel székesegyházában, a bejárattól jobb kézre van; itt Krieger József fényképész felvételéről közöljük. A sírirat szerint Kmita 1553-ban (pridie kalend. Novembris) halt meg 76 éves korában.

János király aláírása (67. l.) 1538-ból. A «Magyar Nemzet Története» v. kötetének 79. lapján jelent meg. Olvasása: Ioannes rex manu p*ropria*.

Izabella gyűrűje (71. l.) e reázományczozott fölirattal: YSAB * R * V gróf Andrássy Géza gyűjteményében. Finom rajzát l. Pulszky-Radisics: A magyarországi ötvösség remekei, I. k. 96. l.

A szász-sebesi királyház (76. l.) a város főterének északkeleti szögletében, az ág. ev. lelkész tulajdona; Strobl eredeti fényképfelvétele után.

János király (77. l.) arczképe a bécsi cs. és kir. hitbizományi könyvtár gyűjteményéből vétetett.

A Szapolyai ház királyi czímere (78. l.) Honter János id. műve czímlapjáról való.

Fejlécz (81. l.) Franconius Máté «Oratio in nuptias Sigismundi Augusti» cz. munkája AII. lapjáról; nyomtatta Krakóban, 1543-ban Scharffenberg Mátyás.

Zsigmond király aláírása (87. l.) Ferdinánd királyhoz Vilnáról 1549 szeptember 30-ikán írt leveléről. Olvasása: Sigismundus rex *scripsit*. Az írat eredetije a bécsi cs. és kir. államlevéltár «Polonica» osztályában.

Ferdinánd király aláírása (88. l.) 1529-ből a «Magyar Nemzet Története» v. kötetéből vétetett; olvasása: Ferdinandus mpr.

Eger a XVI-ik században (90. l.) Braun idézett munkája rézmetszetéről van kicsinyítve.

György barát pecsétje (92. l.) Gyulafejérvárról 1550 deczember 5-ikén Rusztán basához írt leveléről való. Ez a püspöksüveges új pecsétje először fordul elő, hogy pótolja régi (ismert) pecsétjét, melyet még pár nappal előbb is használt. Czímerül a barát a Pálos-rend jelvényét választá: a kenyeret vivő hollót. A pajzs kétoldalán F[rater] G[eorgius] olvasható. A bécsi cs. és kir. állami levéltár «Hungarica» osztályában őrzött eredetijéről vett gipszlenyomatáról rajzolta Cserna Károly.

Buda vára a XVI-ik században (95. l.) Münster Sebestyén id. Cosmographiája 1550-iki kiadásából a «Magyar Nemzet Története» v. kötetében jelent meg.

Vells Lénárd emlékérme (97. l.) a Bergmann, «Medaillen des allerhöchsten Kaiserhauses» cz. műve I. k. XIV. tábláján lévő fénynyomatról vétetett.

Frangepán érsek aláírását (98. l.) 1541-ből a Magyar Nemzet Történetéből vettük át. Olvasása: Idem Fran*ciscus* Agrien*sis*, ani supra manu p*ropri*a s*ubscripsi*t.

Czarnkowski András aláírása (110. l.) Budán, 1540 november 23-ikán írt leveléről való; eredetije a krakói hg. Czartoryski-múzeum kézirattárában van; 247. k. 356. l. Olvasása: Andreas Czarnkowski s[cholasticus] C[racoviensis].

Lombardus Péter «Sacratissima sententiarum totius theologiae quadripartita volumina» cz. munkája 1519—30-iki kiadásának 1540-iki kötésű táblája (111. l.) Izabella, atyja és anyja arczképeit, valamint a múzsákat ábrázoló könyvkötői díszítésekkel van ellátva. A krakói gr. Hutten-Czapski Imre-féle gyűjtemény eredetijéről fényképezte Krieger József. Hasonló kötésű könyv van még 3 Zsigmond Ágost, 1 Valois Henrik, 5 darab III. Zsigmond király könyvtárából a krakói hg. Czartoryski-múzeum könyvtárában is, jeléül annak, hogy a meglévő bélyegeket később is használták, mikor már azok, a kiket ábrázoltak, rég nem éltek.

Visegrád romjait (115. l.) Székely Árpád rajza után a Magyar Nemzet Története III. kötetéből vettük át.

Vells Lénárd tábornok aláírása (116. l.) 1531-ből ugyanonnan való. Olvasása: Leonhard Freih*err* zu Vells.

A magyar és lengyel uralkodóház egyesített czímere (118. l.) Honter János id. műve czímlapjáról vétetett.

A IV. könyv fejléczeül Werbőczi Hármaskönyve 1561-iki bécsi kiadása czímlapjának alsó díszítését (121. l.) alkalmaztuk.

Ferdinánd nagy kettős pecsétjének előlapja (124. l.) először a Magyar Nemzet Története v. kötetében jelent meg.

V. Károly aláírása (126. l.) 1523-ból ugyanonnan való. Olvasása: Carol*us*.

Bebek Imre aláírása (128. l.) Visegrádról, 1541 február 17-ikén Ferdinándhoz intézett leveléről, a bécsi állami levéltár Hungarica osztályában van. Olvasása: Emericus Bebek de Pelsewcz etc. Manu p*ro*pria.

Baranyai Mátyás aláírása (132. l.) Bebek Imréhez Budáról, 1541 in crastino festi beati Valentini martiris kelt leveléről; ugyanott. Olvasása: Mathias Baranyai de Ewchen etc.

Roggendorf Vilmos generális arczképe (147. l.) Schrenk von Notzing «Der Durchlaucht. Kayser etc. Bildnussen» (Innsbruck, 1600.) czímű munkájában megjelent metszetről vétetett.

Az egykori budai zsidó kapu képe Török Bálint neve kezdőbetűivel (149. l.) Dörre Tivadar rajza után, a Magyar Nemzet Története v. kötetében jelent meg.

Frangepán érsek, Batthyányi és Nádasdy együttes aláírása (150. l.) Ferdinándhoz Regensburgból, 1541 június 2-ikán írt jelentésükről a bécsi állami levéltárban van. Olvasása: Agrien*sis* s*c*rips*it*, Franciscus de Batyan, Nadasdy etc.

Frangepán Ferencz kalocsai érsek 1541-iki regensburgi oratiója egykorú kiadásának czímlapja (153. l.) a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárának példányáról vétetett.

Porembski Péter aláírása (166. l.) Gamrat Péter gnézeni érsekhez Gyulafejérvárról, 1542 október 2-ikán írt leveléről a krakói hg. Czartoryski-múzeum kézirattára 1598. kötetéből vétetett. Olvasása: Obsequentiss*imus* s*er*vitor Petrus Porembski.

A Buda elfoglalásáról szóló egykorú német «Újság» czímlapját (171. l.) a Magyar Nemz. Múzeum könyvtára példányáról adjuk. Bécsi példányáról rossz rézkarczban közölte már Rómer Flóris az Archaeologiai közlemények VIII. k. III. tábláján.

Törökök öldöklése Pesten (175. l.) a 187. lapon közölt «Vier Missiven» cz. egykorú újságlap 1542-iki kiadása czímlapjának hátlapján látható fametszet hasonmása.

II. Szulejmán szultán lovas képe (179. l.) Hopfer Dániel metszete után, Bubics Zsigmond kassai püspök gyűjteménye eredeti példányáról a Magyar Nemzet Története v. kötetében jelent meg.

Szerémi György krónikája 109b. lapjának kicsinyített hasonmása (183. l.) a bécsi udvari könyvtárban őrzött kódex szövegének azt a részét mutatja be, melyen a krónikás a csecsemő János Zsigmondnak Szulejmán szultánhoz való levitelét beszéli el.

A «Vier warhafftige Missiven» cz. egykorú német újság első [1541-iki] kiadásának czímlapja (187. l.) a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárának példányáról vétetett.

Werbőczi István kanczellár arczképét (191. l.) a Magyar Történelmi Képcsarnokban őrzött XVIII-ik századi metszetről adjuk.

A török és magyar hadijelvényeket ábrázoló zárókép (194. l.) Cserna Károly rajza után, megjelent a Magyar Nemzet Története v. kötetében.

Az v. könyv fejlécze (197. l.) mely egy György barát váradi püspöki palotájából megmaradt dombormüvet ábrázol, először Fraknói, Pázmány Péter életrajza 7. lapján jelent meg. Az ott s a Magyar Nemzet Története v. kötetében adott magyarázat, hogy az Izabella királyné palotájából maradt meg, miként Rómer Flóris után eddigelé tartották, nem áll, mert annak, hogy a királyné Váradon lakott volna, semmiféle okleveles nyoma nincsen.

Lippa vára és városa (203. l.) a bolognai egyetemi könyvtár Marsigli-iratai 21. kötete 34. sz. lapján látható színezett eredetiről van kicsinyítve, melyet 1697-ben készített Marsigli tábornok mérnöki kara, mivel Lippa is ama várak közé tartozott, melyet az 1699-iki karlóczai békekötés határozata értelmében leromboltak. Hasonmása Poppi Péter bolognai fényképész felvétele után készült.

Serédi Gáspár aláírása (204. l.) Ferdinándhoz Tokajról, 1541 szeptember 3-ikán írt leveléről vétetett; a levél a bécsi állami levéltárban található. Olvasása: Gaspar Seredi.

A gyalui egyezséglevél aláírásai (205. l.) Gyaluról, 1541 deczember 29-ikén; ugyanott az «Oklevelek» osztályában. Olvasásuk: Ioannes Statilius ep*iscopus* Transsil*vaniensis*, F*rater* Georgius ep*iscopus* Waradi*ensis*, Petrus Petrowyth comes Themessien*sis*.

Literatus János titkos jegyű aláírása (206. l.) Deésről, 1542 márczius 8 ikán Ferdinándhoz intézett jelentéséről; ugyanott, a Hungarica osztályban. Olvasása: Ioannes Literatus.

Gorka András gróf aláírása (208. l.) Zsigmond lengyel királyhoz Bécsből, 1541 június 19-ikén írt jelentésén van; eredetije az ilyvói Ossoliński-intézet kézirattára 168. k. 32. lapján látható. Olvasása: Andreas comes a Gorka mpr, mely azonban az aláírás *a* betűjével együtt a könyv újra-kötése alkalmából megcsonkult.

Schröter Ádám epigrammája Izabelláról (210. l.) a krakói hg. Czartoryski-múzeum könyvtára példányából vétetett.

Déva vára és városa (217. l.) legrégibb képét I. Lipót király erdélyi főmérnökének: Giovanni Morando Viscontinak 1699-iki rajzáról metszette brassói Welzer István, az általa ugyanazon évben Nagy-Szebenben nyomatott «Mappa della Transilvania» cz. nagy térkép széle számára, melynek egy példányát a bolognai Marsigli-gyűjteményben találtuk meg, s fényképeztettük le Poppi által.

Verancsics és Matychnai aláírása (218. l.) Szebenben, 1542 június 23-ikán kiállított nyugtájukról való; eredetije a nagyszebeni városi levéltárban 397. sz. a. őriztetik. Olvasása: Idem Antonius Wrancius p*rae*positus Transs*ilvaniensis* manu p*ropri*a, Idem Steph*anu*s de Mattychna, qui supra manu p*ropri*a.

Izabella királyné aláírása 1542-ből (220. l.) a gyulafejérvári 1542 július 26-ikán kelt szerződésről a bécsi állami levéltár «Oklevelek» osztályában van. Olvasása: Ysabella regina mpr. A királyné aláírását irodalmunkban megtaláljuk még: az Árpádia 1833-iki I. k. mellékletén, a Hazánk s a Külföld 1865. évf. 400. l., Márki Sándor, Aradvármegye története, II. k. 183. l., az Athenaeum-féle Magyar Nemzet Története id. v. k. 305. l., Szalay-Baróti id. m. III. k. 64. l., valamint Kurz, Magazin I. k. (Brassó, 1844.) mellékletén.

Joachim brandenburgi őrgróf érmét (225. l.) a Magyar Nemzet Története v. kötetében megjelent metszetéről közöljük.

Gyalu vára és környéke képét (227. l.) *Jaschke Ferencz* festette 1823-ban, s a bécsi cs. és kir. hitbizományi könyvtárban lévő szines kőnyomatáról készült metszetünk. Vízfestésű hamisitványa 1888-ban egy müncheni antiquariustól a nagy-szebeni br. Bruckenthal-múzeum tulajdonába jutott.

Serédi Gáspárnak a szentgyörgyi templomban levő síremlékén látható dombormüvű épe (229. l.) először a Magyar Nemzet Története v. kötetében jelent meg.

Porembski álnevű aláírása (230. l.) Gyaluban, 1542 in festo innocentum kelt tudósításáról; a bécsi állami leveltárban. Olvasása: Petrus Sarembskii. Megjegyezhetjük még Porembskiról, hogy már János királyt is szolgálta, mert a krakói Wawelben látható sírfelirata 1564-ben (midőn pridie non: Martii, 64 éves korában meghalt) quondam Ser. regis Hungariae cancellariusnak nevezi.

Verancsics Antal aláírása (231. l.) Gyaluból, 1542 deczember 29-ikén írt tudósításáról ugyanott van. Olvasása: Wrancius.

Bornemisza Pál aláírása (235. l.) Ferdinándhoz Pozsonyból, 1543 február 18-ikán írt jelentéséről ugyanott. Olvasása: Paulus Bornemyza secr[etarius] sua manu.

György barát kolozsvári palotájának egyik ajtófélfája (237. l.) — az ú. n. *rázsaház* leromboltatván — jelenleg az Erdélyi Múzeum-Egylet régiségtára lapidariumában van felállitva. A diszes felső párkányon látható püspök-kalapos czímer és 1541-iki felirat mutatja, hogy ezt a nevezetes házat György barát renováltatta. Képe dr. Pósta Béla kolozsvári egyetemi tanár múzeum-igazgató eredeti fényképfelvételéről készült, de a dúcz elkészítése alkalmával az évszám L betűje rajta tévedésből eltorzult, úgy hogy jelenleg hibásan 1512-nek látható. A felirat szövege egyébiránt következő:

SOLA · SALVS · SERVIRE · DEO · SVNT · CÆTERA · FRAVDES
OMNIA · PRÆTEREVNT · PRÆTER · AMARE · DEVM
· M · D · XLI ·

A könyvtábla-részlet Izabella és szülei arczképével (241. l.) és alattuk bepréselt neveikkel, a krakói városi levéltár «Consularia Crac. Protocolla 1541—43» czímű kötete kötésének diszítését mutatja be Krieger József fényképfelvétele után.

Honter János arczképét (249. l.) a brassói ág. ev. főgimnázium könyvtárában őrzött régi fametszetről adjuk.

Honter «Reformatio Ecclesiae Coronensis» czímű munkája, melynek czímlapját eredeti nagyságban mutatjuk be (251. l.) a segesvári ág. ev. főgimnázium könyvtárában őriztetik.

Izabella királyné gyűrűpecsétjét (255. l.) Budáról, 1539 márczius 20-iki (az 57. laphoz hasonmásban mellékelt) leveléről adjuk; e pecsétjét azonban nagyon ritkán használta, s mindössze két levelén találkoztunk vele. Kövére a lengyel czímer és fölé e négy betű van vésve: YRPN — Olvasása: Ysabella Regina Poloniae Nata.

Pathócsy Ferencz aláírását (258. l.) 1550-ből Dobay János gyulai nyomda-tulajdonos metszetéről adjuk.

Szamosujvár és elővára (262. l.) Visconti-Welzer id. 1699-iki erdélyi térképe metszetéről van kicsinyítve, Poppi bolognai fényképésznek a bolognai egyetemi könyvtár Marsigli-gyűjteménye példányáról vett fényképe után.

Petrovics Péter gyűrűpecsétje (267. l.) Gyulafejérvárról, 1550 deczember 7-ikén Salm Miklós grófhoz György baráttal együtt intézett leveléről, mely a bécsi állami levéltárban őriztetik, vétetett. Az eredetiről készült gipsz-lenyomat után rajzolta Passuth Ödön.

Mikola László erdélyi vice-helytartó pecsétjét (269. l.) 1544-iki évjelzéssel; az Országos Levéltárban, a Történelmi emlékek B. osztályában őrzött, Segesvárról, 1544 augusztus 23-ikán kelt okleveléről rajzolta Passuth Ödön. Körirata: [Sigillum] LAD[ISLAI] MIKOLA VICELOCVMTENENTIS 1544.

Izabella sajátkezű gyulafejérvári lengyel levelének (277. l.) eredetije a berlini királyi könyvtárban őríztetik; a hasomásban közlött zárósorok olvasását a 490. lapon közöltük.

Batthyány Orbán aláírása (279. l.) 1532-ből először Maylád István életrajzában jelent meg. Olvasása: *ser*vitor Urb[anus] Batth*any manu* p*r*op*r*ia.

I. Zsigmond lengyel királynak Krakóban, (281. l.) a waweli székesegyházban levő síremlékét és Zebrzydowski András püspök ugyanott levő síremlékét (289. l.) Krieger fényképfelvétele után adjuk.

Zsigmond Ágost király aláírása (291. l.) Ferdinándhoz Krakóból, 1549 márczius 9-ikén írt levelén a bécsi állami levéltár Polonica osztályában található. Olvasása: Sigismundus Augustus rex s*crip*s*i*t.

Izabella királyné nagy állam-pecsétje (295. l.) függőpecsét alakjában, a nagyszebeni városi levéltár 412 sz. a. őrzött okleveléről vétetett, mely Gyulafejérvárt, 1543 június 1-én kelt. Függőpecsétként még csak kétszer fordul elő: 1556 deczember 21-ikéről a kolozsvári városi ó-levéltárban (fasc. C. 17. sz. a.) és 1557 márczius 12-ikéről a brassói városi levéltár 466. sz. oklevelén; papirba nyomott pecsétként azonban *legkorábban* a királyné Budáról, 1540 október 9-ikén Balassa Imréhez intézett levelén, a báró Balassa család levéltárában, a Magyar Nemzeti Múzeumban. Eléggé hű rajzban közölte és ismertette Szinvay Lázár a Turul 1883-iki 1. évf. 68. lapján.

György barátnak a szamosujvári vár (303. l.) belső udvarán levő Martinuzzi-ház falán látható czímerét dr. Temesváry János szamosujvári főgimnáziumi tanár eredeti fényképfelvétele után adjuk. Felirata a következő:

QVESIVIT PRESVL VIRTVTE GEORGIVS AMPLA
HEC ARMA ET TITVLOS · NATVS DE STIRPE CROATA ·
HIC VNICORNO VT CORVVM PREBERE ALIMENTA
CERNIS · SIC FIDE ET CVRIS VIGILANTIBVS APTVS
ASSIDVE REGI STVDVIT SERVIRE IOANNI · ET
POSVIT IMPENSIS LONGEVE HEC PREMIA FAME ·
· M · D · XL II ·

A keresztyén foglyokat ábrázoló fametszetet (307. l.) Georgievits Bertalan «De afflictione, tam captivorum quam etiam sub Turcae tributo viventium Christianorum» cz. munkájának 1545-iki wormsi kiadása A3 lapjáról, az Erdélyi múzeum könyvtárának példányáról adjuk, hol a fametszetnek következő aláírása van: Quomodo Christiani in bello a Turcis capti distrahantur.

Az 1550-iki erdélyi hadjáratról szóló (309. l.) egykorú német újságlap eredetijét a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára őrzi.

Izabella és tízéves fia együttes aláírása (316. l.) Rusztán basához Szász-Sebesről, 1551 márczius 9-ikén írt levelükön a bécsi állami levéltárban van. Olvasása: Ysabella regina mpr. Ioannes rex *fecit.*

Az erdélyi biztosok aláírásai (317. l.) Ferdinándhoz Báthorból, 1551 május 6-ikán írt jelentésükről vétettek; az eredeti ugyanott. Olvasásuk: Tho[mas] Nadasdii manu p*ro*p*ri*a. Andreas de Bathor manu p*ro*pria. Sig[mund] F*re*ih*err* zu Herberstain p*ro*p*ri*a.

Castaldo tábornok aláírása (318. l.) 1551-ből a Magyar Nemzet Története v. kötetében jelent meg. Olvasása: fiel servidor Ioan[nes] Bap*ti*sta Castaldo.

A gyulafejérvári székesegyházat ábrázoló kép (321. l.) Dörre Tivadar rajza után megjelent a Magyar Történeti Életrajzok III. évfolyamában.

A gyulafejérvári 1551-iki egyezséglevél, melynek utolsó lapját kicsinyítve közöljük (327. l.) a bécsi állami levéltár «Oklevelek» osztályában őriztetik.

Tinódi Sebestyén czímere (328. l.) krónikájának 1545-iki kiadásából megjelent a Képes Magyar Irodalomtörténet I. kötetében.

A VI. könyv fejléczeül (331. l.) egy XVI-ik századi útazási jelenetet mutatunk be, mely Bécs városának Braun idézett munkájában megjelent képét díszíti.

A Ferdinánd elmaradt erdélyi látogatására vert emlékérmet (334. l.) a Magyar Nemzeti Múzeum példányáról adjuk.

A meszesi kapu Erdélyország határán (335. l.) Székely Árpád rajza után, megjelent a Magyar Nemzet Története II. kötetében.

Blandrata György aláírása (337. l.) Ferdinándhoz Kolozsvárról, 1551 július 23-ikán írt levelén a bécsi állami levéltárban őriztetik. Olvasása: Georgius Blandrata.

Mária özvegy magyar királyné érmét (339. l.) Domanig «Portraitmedaillen des österreichischen Kaiserhauses» cz. műve után adjuk.

György barát alvinczi várkastélya (341. l.) Dörre Tivadar rajza; megjelent a Magyar Történeti Életrajzok III. évfolyamában.

Novicampianus Albert síremléke (344. l.) Krakóban a domonkosok templomában van. Hasonmását Wojnarowskinak a krakói Jagiello-egyetemi könyvtárban levő vízfestményéről adjuk. A síremlék felírata így hangzik:

ALBERTO NOVICAMPI-
ANO DOCTRINA ET INTE-
GRITATE CONSPICVO PROFES-
SORI PVBLICO AC PRECEPTO-
RI ILLVSTRISSIMI IOANNIS SI-
GISMVNDI REGIS VNGARIÆ
DESIGNATI FAMILIARES
MESTI POSVERVNT · MOR-
TVVS ANNO M · DL · VIII ·
ÆTATIS VERO SVÆ L ·

Herberstein Zsigmond arczképe (347. l.) abban a ruhájában ábrázolva, melyben Buda eleste után a szultán elé járult, megjelent önéletírásának «Sigmund Freyher zu Herberstein den gegenwertign und nachkommendn Freyherrn zu Herberstein» czímű bécsi 1560-iki kiadása 50. lapján. Hasonmását a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárának *Austr. 711. p.* jelzésű ritka példányáról adjuk.

Münsterberg, Frankenstein és Ratibor legrégibb látképeit (349. l.) Homann id. «Scenogaphia urbium Silesiae» cz. művéből kicsinyítve közöljük.

Bábay Kis Péter epitaphiumát (350. l.) a piotrkówi székesegyházban még a XVII-ik században megvolt síremlékéről közölte 1655-ben Starowolski Simon «Monumenta Sarmatarum» cz. műve 605. lapján, de sajtóhiba következtében 1512-iki évszámmal, a mit a hasonmásban közölt példányon kézírással utólag kijavítottunk.

Loboczky Mátyás aláírása (351. l.) Ferdinándnak Kassáról, 1551 november 20-ikán írt leveléről; a bécsi állami levéltárban. Olvasása: Mathias Loboczkii etc. manu sua.

Castaldo nagyobb pecsétje (354. l.) Szebenben, 1552 Letare vasárnapján kiadott oklevelén, a mely a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában őriztetik. Rajzolta Passuth Ödön.

Varsó XVI-ik századi képe (357. l.) Braun György Theatrum Urbium cz. munkája VI. kötetében (Köln, 1598.) látott napvilágot.

Kendy Ferencz vajda pecsétje (363. l.) 1553-iki nyugtáin; a Magyar Nemz. Múzeum levéltára «Kendy» csomagjában.

Krakó a XVI-ik században (367. l.) Bekes Gáspár életrajzából vétetett.

Kolozsvári Imre krakói oratiójának czímlapját (371. l.) a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára példányáról közöljük.

Castaldo János Alfonz aláírása (374. l.) Bécsből, 1558 november 25-ikén Nádasdy Tamás nádorhoz írt leveléről; az országos levéltárban levő Nádasdy-levéltár C betűs I. csomagjában. Olvasása: Gio[vanni] Alfonso Castaldo.

Konstantinápoly a XVI-ik században (379. l.) Forlani, Città del mondo cz. munkájából van véve.

János Zsigmond aláírása (381. l.) Varsóból, 1554 márczius 16-ikán Ferdinándhoz intézett leveléről; a bécsi állami levéltár Polonica osztályában. Olvasása: Ioannes Sigismundus s*crip*s*i*t.

Przerembski János aláírása (382. l.) Ferdinándhoz Vilnáról, 1554 július 20-ikán írt leveléről; ugyanott. Olvasása: Ioannes Przerempskj R[egni] P[oloniae] vicecancell*arius* s*cri*p*s*i*t*.

Haydenreich Erazmus aláírása (383. l.) Varsóból, 1555 április 10-ikén Ferdinándhoz intézett jelentéséről; ugyanott. Olvasása: Erasmb Haydenreich mpr.

Hannoldt Pál kamarás aláírása (387. l.) Piotrkówról, 1554 augusztus 27-ikén Redern Frigyeshez írt leveléről; ugyanott. Olvasása: Der Ung[arischen] Kün[iglichen] M[ajestäte]n Cammer Secretharius Paull Hannoldt von der Ligentz p*ropri*a ma*n*u s*crip*s*i*t.

Novicampianus Scopus biblicus-ának ajánlólevele János Zsigmondhoz intézve (393. l.) a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára példányáról közölve.

Bona királyné aláírása (398. l.) Ferdinándhoz Varsóból, 1552 augusztus 28-ikán írt leveléről; a bécsi állami levéltár Polonica osztályában. Olvasása: Bona regina mpr.

A bécsi királyi várpalota a XVI. században (401. l.) Braun idézett munkájának Bécs városát ábrázoló metszetéről vétetett.

Castaldo emlékérmét (407. l.) a Magyar Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárának eredeti példányából készült autotipiai felvétel után adjuk.

Kolozsvár czímerét (418. l.) a Heltai kolozsvári nyomdájában 1550-ben megjelent «Ritus explorandae veritatis» czímlapjáról közöljük.

A hetedik könyv fejlécze (421. l.) Heltai Gáspár 1575-ben megjelent *Chronicá*-ja 12b. oldaláról vett záródísz.

Petráskó havasalföldi vajda nagy pecsétje (423. l.) az eredeti pecsétnyomóról, mely 1900-ban találtatott Gyaluban (Balogh János mészáros kertjében) s jutott Kolozsvárra, az Erdélyi Múzeum régiségtárába, melynek igazgatója, dr. Pósta Béla szívességéből kapott gipszlenyomatáról készült metszetünk. Az érdekes pecsét unikumot képez nemcsak azért, hogy eredeti alakjában maradt fenn, hanem köriratáért is, mely teljesen elüt Петрашко vajdának a bukaresti Tud. Akadémia gyűjteményében 32. és 99. sz. a. őrzött 1554—55-iki két oklevele pecsétjeiétől, s így hangzik: † сінхрісовлъ іѡ петрашко воевод и гнь • бл ен земли ѹгро влахіискои Maga a pajzs Havasalfölde czímerét ábrázolja: a hold és nap által kisért, csőrében keresztet tartó sast.

Kolozsvár itt közlött látképe (425. l.) először Béldi Pál életrajzában jelent meg.

Novicampianus kolozsvári oratioja ajánlólevelének első lapja (427. l.) az ilyvói Ossolinski-intézet könyvtára példányáról van véve; megjelent 1557-ben Krakóban.

65*

Mágóchy Gáspár aláírása (430. l.) Gyulán, 1554 augusztus 8-ikán zsoldról adott nyugtáján; a Magyar Nemz. Múzeum levéltárában van. Olvasása: Magochii Gáspár kezeyrasa.

Izabella tízaranyos érme (437. l.) megjelent Resch Adolf «Siebenbürgische Münzen und Medaillen» cz. művében, Nagyszebenben, 1901-ben.

Az Úr vacsorája (439. l.) Heltai 1550-ben megjelenő kis-kátéjának fametszetéről való.

Izabella királyné kis állampecsétje (442. l.) 1557 február 25-ikén kiadott bírói végzésén, a Magyar Nemz. Múzeum törzslevéltárában van.

Bebek György aláírása (443. l.) Szendrőn, 1560 július 28-ikán írt leveléről; a lőcsei városi levéltárban található. Olvasása: Georgius Bebek de Pelsewcz mpr.

Horváth Gáspár aláírása (448. l.) Kolozsvárról, 1557 deczember 7-ikén domonyai Szalay Kristófnak írt leveléből; a bécsi hadügyi levéltárban. Olvasása: Gasparus Horwath, scriba et secretarius cancellariae etc.

Izabella hadi rendelete Munkács vára őrségéhez (449. l.) ugyanaznap, ugyanott. Ez erősen kicsinyített oklevélhasonmás szövegét a 495. lapon közöltük.

Némethy Ferencz czímere (451. l.) Székel Estván 1559-iki világkrónikájában jelent meg.

Telekessy Imre aláírása (452. l.) Szepesvárán, 1558 deczember 4-ikén írt leveléről, a mely a lőcsei városi levéltárban van. Olvasása: Emericus Telekessy mpr.

Dobó István aláírása (453. l.) Szerednyéről 1558 május 8-ikán Nádasdy Tamáshoz írt leveléről; az országos levéltár Nádasdy-levéltára D betűs 1. csomagjában. Olvasása: Servitor Stephanus Dobo de Ruzka mpr.

Csáky Mihály aláírása (455. l.) Varsóból 1554 április 28-ikáról Nádasdyhoz írt leveléről; ugyanott a C betűs 1. csomagban. Olvasása: Michael Chyakj secretar*ius* M*aies*ta*ti*s Regina*lis* Hungariae etc.

Az Izabella és János Zsigmond együttes uralkodása érmeinek ábráit (456—7. l.) Resch idézett munkájából közöljuk.

A marosvásárhelyi vár képét (459. l.) Greguss János rajzáról, Orbán Balázs «A Székelyföld leírása» IV. k. (Pest, 1870.) 127. l. fametszetéről kicsinyítve közöljük.

II. Henrik aláírása (461. l.) Oberleitner Károly «Album de fac-simile de régents» cz. munkájából (Bécs, 1862. IV. tábla, 5. hasonmás) van véve.

Kendy Antal aláírása (464. l.) 1556-ban Radnóton kelt okleveléről való, mely a Magyar Nemz. Múzeum levéltárában őriztetik. Olvasása: Kendy Antal önkezével.

Izabella királyné és fia együttes aláírása 1558-ból (469. l.) Pestyéni Roman Mihály számára Gyulafejérvártt 1558 deczember 21-ikén kiadott privilegialis hártyalevelén; Mara László hunyadmegyei alispán birtokában. Olvasása: Ysabella mpr Ioannes s*crip*s*i*t.

Somlyai Báthory István aláírását (473. l.) Szilágy-Somlyón 1557 Szent Bálint nap után cseterteken írt magyar okleveléről adjuk, az Erdélyi Múzeumi kézirattárban őrzött báró Wesselényi-levéltárból; olvasása: Báthory Esthván p*ropria* m*anu*.

Cromer Márton aláírása (476. l.) Ferdinándhoz intézett s 1558 május 20-ikán bemutatott jelentéséről; a bécsi állami levéltár Polonica osztályában. Olvasása: Mart[inus] Cromerus indignus orator Pol[oniae].

Balassa Menyhárt aláírása (482. l.) a Magyar Nemzet Története V. kötetéből. Olvasása: Melchior Balassa manu p*r*op*r*ia.

Izabella királyné, síremléke fedőlapján (484. l.) a Magyar Nemzeti Múzeum oszlopcsarnokában őrzött gipszmásolatáról.

A zárókép (486. l.) Izabella koporsójának lábtól való oldalát ábrázolja.